

**ЕВРАЗИЙСКАЯ ЮРИДИЧЕСКАЯ АКАДЕМИЯ ИМЕНИ Д.А.
КУНАЕВА**

**АГЕНТСТВО РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН ПО ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ
КОРРУПЦИИ**

**АГЕНТСТВО РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН ПО ФИНАНСОВОМУ
МОНИТОРИНГУ**

КАЗАХСТАНСКАЯ КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ АССОЦИАЦИЯ

МАТЕРИАЛЫ
международной научно-практической онлайн - конференции
на тему: «ГОСУДАРСТВЕННАЯ НЕЗАВИСИМОСТЬ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: ИСТОКИ, СОВРЕМЕННОЕ
СОСТОЯНИЕ, ВЫЗОВЫ», посвящённой 30-летию государственной
независимости Республики Казахстан

11 ноября 2021 г.

г. Алматы

УДК 323/324 (574)

ББК 66.3 (5Каз)

Г 72

Отвественный редактор: Проректор по научно-исследовательской работе и международным связям Евразийской юридической академии им. Д.А.Кунаева, доктор юридических наук, профессор Алибаева Г.А.

«Актуальные проблемы уголовного и уголовно-процессуального законодательства»: материалы международной научно-практической онлайн конференции. - с.390 Алматы, 2021.

ISBN 978-601-7646-18-9

В сборнике представлены доклады участников международной научно-практической конференции, которая состоялась **11 ноября** 2021 года в Евразийской юридической академии им.Д.А.Кунаева.

ISBN 978-601-7646-18-9

© “Алматы-Болашак”, 2022

СОДЕРЖАНИЕ

Жалаири О.Ш.	приветственное слово	7
Жапаков К.А.	приветственное слово	9
Елемесов Ж. Ф.	приветственное слово	12
Сарпеков Р. К.	Мемлекет тәуелсіздігінің жағдайында норма шығармашылық қызметтің дамуы	13
Жамбал Ц.	Закон их засаг в историческом аспекте	18
Раззак Н. Р.	О некоторых новеллах законодательства по улучшению деятельности правоохранительных органов и судебной системы Казахстана	22
Панкевич И.	Постсоветские страны: 30 лет государственной независимости (сравнительно-правовой анализ)	24
Жанузакова Л. Т.	О разграничении законодательного и подзаконного регулирования	31
НАУЧНЫЕ ДОКЛАДЫ:		
Абдикулова П.Ж.	Қазақстандағы элеуметтік-экономикалық және саяси үрдістің даму жағдайы	41
Абдуалипова К.Ж.	Көлік құралдарын айдап кетудің субъективтік жағы және субъектісі	49
Абдуллина Л.М., Калиева Г. С.	Защита прав потребителей в Республике Казахстан.	55
Абдрахманов С.Т., Ахимбеков О.К.	Анықтау нысанындағы және хаттамалық нысандағы сотқа дейінгі тергеп-тексеру	62
Abzalova K. M.	Justice is a solid foundation for reforms in the new Uzbekistan	71
Әбділда Д.А, Ли С.О	Концептуализация конструкта «юридическая ювенология»	76
Абишев Е.Н.	Психофизиологическая экспертиза с использованием полиграфа	85
Әлдибеков Ж.С.	Қазақ би – шешендерінің көріпкелдік және болжампаздық қасиеттері.	89
Алпысбаева Э.С., Курманалиева Э. Б.	Қазақстандағы саяси жаңғырудың концептуалдық негіздері	93

Амалбек Е.Н.	Еңбек дауларын қарап және шешудегі шетелдік тәжірибе	99
Амалбек Е.Н.	Еңбек дауларын реттейтін заңнаманың даму тарихы	109
Артамонов Н.А., Мишакова Н.В	Досудебное производство в уголовном процессе Республики Казахстан и соединенного королевства	122
Akhmetov Y. B.	Features of the principles of administrative proceedings	129
Байсбаева А.А.	Өндірістік қалдықтарды қайта өңдеудің экологиялық маңызы	133
Бегазова Г.Ж.	Цифрлық жүйенің корпоративтік қызметті ұйымдастырудағы ерекшеліктері	136
Бекбаев Е. З.	О предварительном конституционном контроле в Республике Казахстан	140
Бекбаева М.К.	Пандемия жағдайында салық жеңілдіктерін беру мәселелері	142
Белхожаева Д. Ж., Даубасов С.Ш., Жомартқызы А. Биржанова К. С.	Еңбек құқықтарын өзін-өзі қорғау мәселелері О значимости статьи 1 Конституции Республики Казахстан в процессе формирования гражданского общества и правового государства	151 156
Берикова Д.Б. Бисенбай А.М., Дюсебаев Т.Т.	Жер пайдалану құқығын кепілге салу Қазақстан Республикасындағы жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың ұғымы мен қалыптасу генезисі	162 168
Бүлекбаева Р.У., Сыздықова А. А. Болатханова З.А.	Мемлекеттің экономикалық қызметтегі рөлінің тарихи мәселелері Развитие государственно -частного партнерства в Казахстане	177 184
Дархамбаева А. Д., Өмірәлі А. Ө.	Местное самоуправление Республики Казахстан: Изменения и новшества в законодательстве.	187
Дауылбаев К.Б., Махмеджанова Л. Н.	Национальная экономическая безопасность Республики Казахстан: теоретические аспекты структуры и содержания	191
Ерқанатқызы Л., Дюсебаев Т.Т.	Ұйымдасқан қылмыстылық ұғымы, тәжірибедегі әдісі мен даму тарихы	200

Илахунов Р.Н., Абдрашев Р. М.	Исторические аспекты борьбы с организованной преступностью в Республике Казахстан	214
Исенов А.А. , Абдрашев Р. М.	Причины и условия бытового насилия	221
Калиева Г.Т., Нурымбетова Б.И.	Цифровизация банковского дела в Республике Казахстан	227
Келешекова Ж.С.	Нигилизм в молодежной среде современного общества	234
Куралова Л. А.	Қазақстандағы экстремизм мен терроризмнің шариғатпен бүркенуінің себептері мен салдарлары	238
Майбасаров О. К., Нурмагамбетов С. С.	Модификация правосознания граждан Республики Казахстан в период строительства независимого государства	251
Масабаева А.М., Демегенова А.У.	Қазақстан экономикасында исламдық қаржыландыру резоненсі	256
Молдияр Г.Н.	Қазақстан Республикасындағы адам мен адамзаттың құқықтары мен бостандықтарын Конституциялық- құқықтық шектеулердің мәселелері	260
Ниязова С.С.	Развитие пробации как средства предупреждения преступлений	268
Нұрғалиев М., Таужанова Р.Ж.	Қазақстан Республикасындағы азаматтық қоғамның қалыптасуы мен дамуы	276
Рахимбаев Е. Н., Әбділда Д.Ә.	Инновационные перспективы конституционного развития Республики Казахстан: генезис и концептуализация	286
Рахимова Г.Н.	Қылмыстық атқару құқығындағы түзеу жұмыстарына тарту жазасын қолдану негіздері	293
Салимбаева Р. О.	Экономические последствия вспышки COVID-19: необходимость обеспечения готовности к эпидемии	299

Саматов О. Ж.	English law новелла в правовой системе Республики Казахстан	303
Сарсенбаева А.А., Дюсебаев Т.Т. Скагиева А.	Экологиялық қауіпсіздік ұғымының қалыптасу ерекшеліктері Тәуелсіздік тірегі – тіл	311 321
Сюрикпаева А. О., Лаушанова С. Б. Тағай А.А.	Тұтынушылар құқығын қорғау комитетінің қалыптасуы мен дамуы Особенности становление и развития агропромышленного комплекса	323 328
Тарап Ж.Д.	Құқықтық тәрбие құқықтық сананы қалыптастыру. Негізі ретінде	333
Таужанова Р.Ж., Кокешбаева М.Р.	Құқықтық қатынастардың пайда болуының шарттары	341
Тасыбаева С. К. Тасыбаев Р.Н.	Қазақстан Республикасында азаматтардың еңбек құқықтарын қорғаудың Конституциялық-құқықтық негіздері	348
Тимурұлы А., Таужанова Р.Ж. Толмачев Б.Я.	Адам құқығы мен бостандықтарын қорғаудың кепілдіктері Роль русского языка в укреплении независимости Казахстана	355 363
Ускеленова А. Т.	Эффективная модель экономического роста в условиях посткризисного развития общества Казахстана	365
Хакимов К.Б.	Цели наказания и их закрепление в уголовном законодательстве Республики Узбекистан	377
Khudaykulov F.К.	Concepts of «crime» and «corpus delicti» (crime structure): intrumental analysis	382
Ярмухамедова К.Г.	Триединство языков в укреплении независимости Казахстана.	386

ПРИВЕТСТВЕННЫЕ ВЫСТУПЛЕНИЯ

Жалаири О.Ш.

Ректор Евразийской юридической академии имени Д.А.Кунаева
доктор юридических наук, профессор

16 декабря 2021 года наша страна будет отмечать свой самый главный праздник – 30-летие государственной независимости, когда на современной политической карте мира появилось новое государство – Республика Казахстан. В этот исторический день Верховный Совет Казахстана торжественно принял Конституционный закон «О государственной независимости Республики Казахстан», воплотивший вековые стремления наших предков к достойной жизни в свободном и сильном государстве.

Именно с этого знаменательного документа, оформившего новую веху в развитии казахстанской государственности, начинается собственно конституционная история современного Казахстана, заложившая основные параметры становления и развития независимого государства на исконной казахской земле.

Высокий дух свободы, неугасимый в сердце казахского народа, не смогли уничтожить ни страшное джунгарское нашествие, ни колониальная политика Российской империи, ни репрессивная советская тоталитарная система, уничтожавшие лучших сынов великого Алаша.

Конституционный закон о государственной независимости заложил основы независимой казахстанской государственности, став первым в отечественной истории законодательным актом, который дал целостное определение статуса Республики Казахстан как подлинно самостоятельного, суверенного государства. В нем были закреплены все атрибуты реального суверенитета Казахстана, как независимого, демократического и правового государства: ее собственной территории и гражданства; самостоятельности и полноты государственной власти внутри республики; верховенства Конституции и законодательства; самостоятельности республики в международных отношениях, а также классические символы государственного суверенитета: герб, флаг и гимн.

Таким образом, подчеркивался подлинно демократический характер формирующейся на новых принципах государственной власти Казахстана, основанной на ее разделении на законодательную, исполнительную и судебную ветви.

Реальный суверенитет немислим без реальной экономической самостоятельности государства, если бы не опирался на полномочия республики в сфере экономики. В этой связи в Конституционном законе было закреплено, что в исключительной собственности Республики Казахстан, составляя основу ее государственной независимости, находятся земля и ее

недра, воды, воздушное пространство, растительный и животный мир, другие природные ресурсы, экономический и научно-технический потенциал.

Это историческое положение подкреплялось нормой о том, что Республика Казахстан обладает самостоятельной экономической системой, соответствующей статусу независимого государства и основывающейся на многообразии и равенстве всех форм собственности, а также формирует свои золотой запас, алмазный и валютный фонды.

Конституционный закон закрепил также конституционно-правовой статус Казахстана как полноправного субъекта международного права, который вправе входить в международные организации, системы коллективной безопасности, участвовать в их деятельности, и самостоятельно решать вопросы внешнеэкономической деятельности. При этом любое вмешательство в решение вопросов, составляющих неотъемлемое право республики, расценивалось как посягательство на ее государственную независимость.

Таким образом, в Конституционном законе о государственной независимости были зафиксированы исторически принципиальные положения, определившие независимый статус Республики Казахстан и ее достойное место в международном сообществе. Принятием впоследствии Верховным Советом нашей страны Конституции Республики Казахстан 1993 г., а также ныне действующего Основного закона на республиканском референдуме 30 августа 1995 г., было окончательно завершено конституционное оформление становления Казахстана как подлинно независимого государства.

Прошедшие годы после принятия Конституционного закона «О государственной независимости Республики Казахстан», стали временем всемерного укрепления государственности Казахстана, обретения им атрибутов современной демократической республики, признания и поддержки Республики Казахстан абсолютным большинством государств мира как полноправного члена мирового сообщества.

Еще раз важно отметить, что Конституционный закон «О государственной независимости Республики Казахстан» стал правовым фундаментом, обеспечившим политическую, экономическую целостность государства и общества в условиях крушения прежних устоев и ценностей советской тоталитарной системы. На его основе мы сумели пройти достойно самый сложный период масштабных социальных, экономических и политических преобразований, не обрушив общество, не потеряв государственность. Все это говорит об огромной социальной ценности Конституционного закона о государственной независимости для нашей страны, следование принципам и нормам которого обеспечивает стабильность власти и общества, являясь главным инструментом укрепления суверенного статуса государства и проведения поэтапных демократических реформ в казахстанском обществе.

За годы независимого развития нашей страны мировое сообщество обрело в лице Казахстана достойного и надежного партнера, позиция которого всецело учитывается и принимается при принятии судьбоносных для всего мира решений.

От всего сердца поздравляю всех соотечественников с главным праздником страны с главным праздником страны – Днем независимости!

Жапаков К.А.
руководитель аппарата Агентства Республики Казахстан
по противодействию коррупции

Бүгінгі ғылыми-практикалық конференцияға қатысушылармен кездесіп отырғанымға қуаныштымын және баршаңызды Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігінің атынан және жеке өзімнің атымнан Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Тәуелсіздігінің 30 жылдығына арналған алдағы мерейлі мерекемен құттықтағым келеді.

С историей развития нашего государства тесно связаны и развитие органов и институтов государственной власти.

Почти 30 лет назад, фактически сразу после обретения независимости первым Президентом нашей страны был принят Указ от 17 марта 1992 года № 684 «О мерах по усилению борьбы с организованными формами преступности и коррупцией», с которого началась история антикоррупционной политики Казахстана.

В 1997 году Елбасы, выступая с первым масштабным стратегическим документом, определяющим развитие страны до 2030 года, в качестве одного из важнейших приоритетов обозначил решительную и беспощадную борьбу с коррупцией.

Как следствие, по инициативе Главы государства в июле 1998 года принят Закон РК «О борьбе с коррупцией», который стал одним из первых подобных законодательных актов на постсоветском пространстве.

Принятие Закона фактически дало старт выделению антикоррупционной политики в самостоятельную отрасль внутренней политики государства.

И катализатором в этом процессе стало создание в 2003 году специализированного антикоррупционного органа – Агентства по борьбе с экономической и коррупционной преступностью (финансовая полиция).

Вместе с тем, по мере расширения антикоррупционной политики стало очевидно, что дальнейшее успешное продвижение антикоррупционного сдерживания во многом будет зависеть от работы на упреждение, потому что борьба с последствиями имеет кратковременный эффект и для достижения долгосрочных результатов антикоррупционной борьбы необходимо сделать упор на превенцию коррупции.

Именно поэтому в 2014 году Президент Казахстана – Лидер Нации Н.А. Назарбаев выступил с инициативой кардинального пересмотра концептуальных

основ антикоррупционной политики, что и стало точкой отсчета нового этапа политики противодействия коррупции, направленного в первую очередь на искоренение глубинных факторов, порождающих коррупцию.

Принятый в ноябре 2015 года новый Закон «О противодействии коррупции» вобрал в себя лучший опыт правоприменительной практики предыдущего закона. Он на качественно новом уровне внедрил инновационные превентивные механизмы по упреждению коррупции и тем самым создал серьезный задел по усилению возможностей антикоррупционной политики в рамках достижения целей по кардинальному снижению коррупционных проявлений.

Несмотря на достигнутый Казахстаном прогресс в противодействии коррупции перед уполномоченным органом по противодействию коррупции руководством страны ставились и ставятся задачи по дальнейшему совершенствованию форм и методов предупреждения коррупционных правонарушений, усилению превентивной составляющей в противодействии коррупции.

В реализацию поручений Главы государства и Елбасы принят ряд важных законодательных мер по усилению противодействия коррупции.

Так, в 2019 году введен институт отставки и дисциплинарной ответственности госслужащих за коррупцию подчиненных, восстановлена антикоррупционная экспертиза проектов нормативных правовых актов. За Агентством законодательно закреплены полномочия по формированию и координации антикоррупционной политики. Завершен процесс вступления Казахстана в ГРЕКО.

В прошлом году:

Введена дифференцированная система поощрения граждан, сообщивших о фактах коррупции.

Введен институт антикоррупционных комплаенс-служб в квазигосударственном и частном секторах, расширен перечень работников субъектов квазигоссектора, относимых к субъектам коррупции.

Запрещено получение подарков любой стоимостью чиновниками и членами их семей, подаренных в связи со служебными полномочиями указанных лиц, а также запрещено дарение таких подарков указанным лицам. Исключение составляют лишь подарки, которые вручаются за достижения в работе и иные заслуги.

Во исполнение поручения Главы государства, озвученного в его Послании народу Казахстана от 1 сентября 2020 года, ужесточена ответственность за коррупцию сотрудников правоохранительных органов, судей, взяточдателей и посредников во взяточничестве, исключено применение условно-досрочного освобождения к лицам, совершившим тяжкие и особо тяжкие коррупционные преступления, введен запрет для госслужащих на открытие и владение счетами в зарубежных банках.

В настоящее время Агентство продолжает заданный курс на модернизацию антикоррупционной политики.

В настоящее время на рассмотрении Мажилиса Парламента находится законопроект по вопросам противодействия коррупции, разработанный Агентством.

Данный законопроект направлен на гармонизацию национального законодательства со стандартами ОЭСР, имплементацию норм Конвенции ООН против коррупции, ратифицированной Казахстаном в мае 2008 года.

В частности, законопроектом предусмотрены поправки по формированию комплексной системы защиты лиц, сообщивших о фактах коррупции; по введению контроля за соответствием расходов чиновников их доходам с установлением ответственности за необоснованное обогащение.

Таким образом, Казахстан с первых дней государственной независимости целенаправленно и поэтапно следует курсу на создание эффективных, соответствующих мировым стандартам, институтов и механизмов противодействия коррупции.

За 30 лет независимости системные и последовательные реформы по противодействию коррупции в Казахстане позволили сформировать собственную модель антикоррупционной политики.

Вместе с тем решение стратегических задач по дальнейшему росту экономики, повышению благосостояния народа, воплощению в жизнь амбициозной задачи по вхождению в число тридцати наиболее конкурентоспособных стран мира, требует принятия новых системных мер, основанных на дальнейшей модернизации антикоррупционной политики государства и повышения роли институтов гражданского общества в ее реализации.

Поэтому в этом году по поручению Президента Агентством разрабатывается Концепция развития антикоррупционной политики на 2022 – 2026 годы.

К этой работе активно подключились представители гражданского общества, государственных органов.

Желающие могут ознакомиться с текстом проекта концепции на интернет-портале «Открытые НПА» сайта «электронного правительства».

Уверен, что принятие Концепции и ее последующая реализация станут значимой вехой развития казахстанской антикоррупционной политики, направленной на повышение эффективности государственного управления, инвестиционной привлекательности страны и поступательное социально-экономическое развитие Республики Казахстан.

В завершение хотел бы пожелать организаторам и всем участникам данной международной научно-практической онлайн-конференции дальнейшей плодотворной работы, конструктивного диалога и эффективного взаимодействия.

Благодарю за внимание!

Елемесов Ж. Ф.
заместитель председателя Агентства Республики Казахстан
по финансовому мониторингу

Позвольте мне от руководства Агентства приветствовать вас на этой Международной научно-практической онлайн конференции, а также выразить особую благодарность организаторам конференции за приглашение.

Нынешний год ознаменован 30-летием Государственной независимости Республики Казахстан. За эти годы Казахстан достиг значимых результатов, став сильным, процветающим, демократическим государством, пользующимся весомым авторитетом на международной арене.

Как отмечает Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Кемелевич Токаев, «Все эти достижения стали возможны благодаря лидерству Елбасы, мудрости и единству нашего народа, кропотливому труду всех соотечественников. Можно сказать, что Елбасы стал вечным символом нашей Независимости».

Сегодня, руководством страны перед госаппаратом поставлены ряд стратегических задач.

В их числе борьба с теневой экономикой, противодействие отмыванию преступных доходов и улучшение инвестиционной привлекательности Казахстана.

Ключевая роль в этой работе отведена Агентству по финансовому мониторингу.

В ближайшее время предстоит Взаимная оценка антиотмывочной системы Казахстана со стороны Евразийской группы. Для нас имеет большое значение получить положительные результаты оценки.

Ее результаты отразятся на экономическом развитии страны. Прежде всего на привлекательности инвестиционного климата, банковской и финансовой сферах услуг.

Главой государства перед Правительством и Агентством поставлена задача по сокращению уровня теневой экономики до 15% к 2025 году.

Для реализации поставленной задачи утвержден новый комплексный план, направленный на дальнейшее совершенствование налогового и таможенного администрирования, развитие безналичных платежей, формирование благоприятной бизнес-среды.

Кардинально изменены подходы в работе. Сегодня нами активно внедряются аналитические инструменты и цифровые продукты, с помощью которых проводится стратегический анализ финансовых потоков и отслеживаются подозрительные операции.

Отошли от палочной системы к качеству, больше внимания уделяется профилактике правонарушений и выявлению тяжких и особо тяжких преступлений.

В целом, работа по противодействию теневой экономике проводится посредством проведения комплексных оперативно-профилактических мероприятий и выработки системных превентивных мер.

Конференция собирает зарубежных и отечественных ученых. Это свидетельствует о значимости и широком признании данной конференции.

Уверен, что новые идеи, озвученные в ходе конференции, будут способствовать дальнейшему развитию нашей республики, укреплению ее суверенитета и повышению благосостояния народа.

Желаю участникам и гостям конференции плодотворной работы, интересных докладов и полезных дискуссий.

Сарпеков Р. К.

Қазақстан Республикасы Заңнама және
құқықтық ақпарат Институтының
директоры, Қазақстанның еңбек сіңірген
қайраткері, заң ғылымдарының кандидаты

МЕМЛЕКЕТ ТӘУЕЛСІЗДІГІНІҢ ЖАҒДАЙЫНДА НОРМА ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІҢ ДАМУЫ

2001 жылы Тәуелсіздіктің 10 жылдығына арналған салтанатты жиналыста «Жүз жылдыққа тең он жыл» атты баяндамасында Қазақстанның Тұңғыш Президенті-Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев: «Осы жылдар ішінде біз бірнеше онжылдықтарға тең жолдан өттік. Біз көп ұлтты мемлекетте тұрамыз. Онда қазақстандықтардың көптеген ұрпақтарының еңбегі, еліміздің барлық халықтарының жаны мен тағдыры жатыр. Біз тәуелсіздікке қол жеткіздік. Біз бірлесе отырып, жаңа ел құрдық»-деген тұжырымы әлі есімізде. [1]

Тәуелсіздік тұғырының беріктігі еліміз бен жеріміздің бүтіндігі: тіл, дін, діл, салт-сана, әдет-ғұрпымыз, мәдениетіміз бен дәстүріміз, саясат пен экономикадағы және құқықтық жүйедегі үрдіс әрекеттерге тәуелді. Бәрімізге мәлім, осы жылдар аралығында Қазақстанның Тұңғыш Президенті – Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың сардарлы саясатының негізінде Қазақстанда егемендіктің сенімді әрі берік негізі қалыптасты. Елдегі саяси тұрақтылық сақталып, үлкен жетістіктерге қол жетті. 1995 жылы Қазақстан Республикасының Конституциясы қабылданды.[2] Президенттік басқару нысанының негізінде көптеген қиындықтарды еңсеріп, биліктің заң шығарушы, сот және атқарушы тармақтары үйлесімді жұмыстар атқаруда.

Ата Заң – елдің ары, өз заманының туы. Қуатты заңның күшімен саяси, экономикалық, мәдени және тағы басқаларына зор мүмкіндіктерге жол ашылды. Заң аспаннан түскен құдірет емес, ол өмірдің өз талабынан туатын тіршілік, қоғам ережесі.

Конституция – құқықтық мемлекет идеясы, ел мәртебесін көтеріп, әлеуметтік, рухани жаңғыруын қамтамасыз етеді. Шыңғыс ханнан жеткен «Жасақ» («Ясы»), «Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы», «Әз-Тәукенің жеті жарғысы», ұлы Абайдың «Қарамола Ережесі» мүмкіндігінше халқына өз деңгейінде мінсіз қызмет еткеніне тарих куә.

Кеңестік 1978 жылғы Қазақ КСР Конституциясы Тәуелсіздік талаптарына мазмұны үйлеспейтіндіктен, жаңа қоғам, ұлттық ерекшеліктердің, рухани бастаулардың критерийлерін, алгоритмін негізге ала отырып тың Конституцияға көшу қажеттігі, міндеттілігі туындады. Тәуелсіз мемлекетіміздің тұңғыш Конституциясы 1993 жылы қабылданды[3]. Алайда бұл Ата Заң да кеңестік Конституцияның ықпалынан арылмағандығы сезіліп, мемлекеттің ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтарына кепіл болатын мүлдем жаңа Конституция қабылдау қажеттігі туындады.

Н. Назарбаевтың жаңа Ата Заңға қажетті, толғандыратын мәселелер спектрі деңгейінде талдама жасауға қатал талабы, терең пайымдауының нәтижесінде білікті заңгер ғалымдар мен мамандардың табанды ізденістерімен әзірленген Конституция 1995 жылғы 30 тамыздағы бүкілхалықтық референдумында қабылданды. Жаңа Ата Заң тәуелсіз елдің Конституциясы ретінде елдегі саяси құрылысты түпкілікті өзгертіп, заңға сүйенген ашық, демократиялық, біртұтас, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекетті орнықтырғанына көз жеткізді. Конституция Президент мемлекеттің ең жоғары лауазымды тұлғасы және халық пен мемлекет билік бірлігінің, Конституцияның мызғымастығының, адам және азамат құқықтары мен бостандықтарының нысаны әрі кепілі деп таныды. Қос палаталы Парламент заң шығару билігін жүзеге асыратын Республиканың ең жоғарғы Өкілді органы болып бекітілді.

Уважаемые коллеги! Все мы прекрасно знаем о том, что появление в стране яркого, харизматичного лидера Нурсултана Абишевича Назарбаева сыграло огромную историческую роль в становлении новой казахстанской государственности, её политико-правовых и экономических основ. Именно Первый Президент стал катализатором проведения базовых социально-экономических, политических и правовых преобразований, заложивших прочный фундамент суверенной государственности. По его инициативе были приняты Декларация «О государственном суверенитете Казахской ССР» и Конституционный закон «О государственной независимости Республики Казахстан», которые провозглашали суверенитет Казахстана, его право самостоятельно определять внутреннюю и внешнюю политику, целостность, неделимость и неприкосновенность его территории, принцип разделения власти, многообразие и равенство форм собственности, государственные символы и многие другие важные положения конституционного строя.

В этот период в стране шел сложный поиск наиболее оптимальной формы правления и территориального устройства государства, которая бы учитывала лучшую зарубежную практику, накопленный опыт государственного строительства прежних лет и национальные особенности. Несмотря на

закрепленный в Конституции 1993 года принцип разделения власти на законодательную, исполнительную и судебную с использованием системы сдержек и противовесов, реальные «сдержки» и «противовесы» на конституционном уровне отсутствовали. Законодательная власть начала подминать под себя исполнительную, а суды по-прежнему находились под контролем исполнительных органов. Не нашел адекватного решения в Основном законе рыночный статус земли (она оставалась исключительной собственностью государства). Декларативный характер носили и отдельные нормы Конституции о правах граждан. В итоге недостатки Конституции 1993 года сказались на затяжном политическом кризисе 1993-1995 г. Но сложная политическая и особенно социально-экономическая обстановка требовала коренного реформирования институтов власти, обеспечения её стабильности и проведения непопулярных шагов «шоковой терапии» по созданию рыночной экономики. Этого требовал народ и на деле он проявил истинную поддержку Президенту.

В итоге за период 1995-1996 годов Президентом было издано 140 актов законодательного характера. Среди них можно назвать указы, имеющие силу Конституционного закона от 28 сентября 1995 года «О выборах в РК», от 16 октября 1995 года «О Парламенте РК и статусе его депутатов», от 2 ноября 1995 года «О республиканском референдуме», от 18 декабря 1995 года «О Правительстве РК», от 20 декабря 1995 года «О судах и статусе судей РК», от 26 декабря 1995 года «О Президенте РК», от 29 декабря 1995 года «О Конституционном Совете РК». Как показала практика, указанные акты развили и детализировали положения Конституции, определяющие статус и полномочия высших органов власти, судебной системы. А ряд указов Президента, имеющих силу закона, касались реализации конституционных прав и свобод личности, а также затронули социальные и культурные отношения, банковский и строительный сектор, сферы землепользования, финансов, недр, охраны окружающей среды и иные отрасли и сферы. Многие из этих актов с измененной формой продолжают сохранять свою юридическую силу и сегодня.

Когда речь идет о современном состоянии нормотворческой деятельности особое место занимает действующая Конституция страны, которая была принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года. В Конституции определены форма правления и форма государственного устройства, высшие ценности государства, цель построения демократического, светского, правового и социального государства, принципы деятельности республики, статус языков и другие наиболее важные вопросы. Самое главное, модернизации подверглись институты государства. Президент, избираемый гражданами, наделенный мандатом всего народа, выведенный за рамки исполнительной власти, дистанцировался от ветвей власти и получил функцию арбитра, разрешающего конфликты между ними. При этом он взаимодействует со всеми высшими государственными органами.

Был создан двухпалатный Парламент с четким разграничением полномочий Мажилиса и Сената, и определением их совместной компетенции.

Закреплены порядок их формирования, статус депутатов, основания роспуска Парламента, порядок принятия законов. Правительство по новой Конституции возглавило исполнительные органы. Вместо Конституционного Суда был учрежден Конституционный Совет – новый орган конституционной юстиции, выведенный за рамки судебной власти и осуществляющий свои функции, главным образом, в порядке конституционного контроля. В Основном законе также закреплены конституционные принципы правосудия, порядок образования судов, статус и компетенция местных представительных и исполнительных органов, основы организации местного самоуправления. Конституция также закрепила положения по созданию правового поля для образования и функционирования общественных объединений и политических партий.

В результате непрерывного цикла нормотворческой деятельности с момента обретения Независимости в Казахстане согласно данным Эталонного контрольного банка НПА Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан приняты: кодексы – 38, из них действующие – 20; конституционные законы – 12, из них действующие – 11; законы – 536, из них действующие – 252.

Особо хочется отметить историческую миссию Государственной программы правовой реформы 1994 года, Концепции правовой политики на 2002-2010, 2010-2020 годы. И недавно также Указом Президента утверждена новая Концепция правовой политики до 2030 года.

Вопросы дальнейшего совершенствования и развития нормотворчества всегда находятся на контроле высшего руководства государства. Президент Касым-Жомарт Кемелевич Токаев в своем Послании народу Казахстана в очередной раз указал на необходимость пересмотра законодательства о нормотворчестве. [4] Кроме того и ранее акцентировалось внимание на проблемы низкого уровня планирования законопроектных работ, отсутствие системности, «кампанейщина» в законодательном процессе, запоздалые решения давно назревших проблем, многочисленные хаотичные поправки в кодифицированные акты. [4] Приводились примеры, когда в принятые Парламентом законодательные акты в течение непродолжительного периода после вступления их в силу вносятся солидные изменения другими законами.

Учитывая справедливые нарекания Главы государства и общества, 12 марта текущего года принят Закон РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты по вопросам совершенствования нормотворчества». В Законе предусмотрены существенные новшества, направленные на решение проблем в сфере защиты предпринимателей, совершенствования законотворческого процесса, организации научной правовой экспертизы. Данным Законом вводятся серьезные поправки в Предпринимательский кодекс и десятки законов, которые на ближайшее время должны дать ощутимый для бизнеса, научного сообщества и в целом для страны положительный эффект. [5]

Следует констатировать, что научная правовая экспертиза законопроектов страдала формальностью, сопровождалась отсутствием достаточных научных обоснований и понимания сложных процессов в правовой системе общества.

Поэтому стало очевидным и необходимым повышение эффективности нормотворческой деятельности при разработке НПА. Важным из новшеств является передача ответственности за осуществляемую правовую экспертизу напрямую к экспертам. Это позволит избежать «обезличивания» экспертизы, недобросовестность ее исполнения. Более того, в процессе проведения научной правовой экспертизы будут вовлечены все ученые и специалисты в своей сфере, а не только лица, привязанные к организации. При этом специалисты в своих отраслях права могут быть привлечены в качестве экспертов, вне зависимости от региона проживания или места работы. В этих целях формируется реестр научных экспертов. Процедура включения в реестр открыта и прозрачна. Информационная система автоматически будет распределять проекты НПА, поступившие на экспертизу среди экспертов, включенных в реестр, что исключает риск необъективности распределения экспертиз.

Формирование и ведение реестра позволит привлекать в качестве экспертов не только национальных, но и зарубежных специалистов.

Все административные вопросы, включая вопросы разработки и обслуживания информационной системы, возложены на Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан. Роль ИЗПИ в этой работе будет исключительно координационной.

Деятельность координатора будет сводиться к обеспечению непрерывности проведения научной правовой экспертизы независимыми внешними экспертами и осуществлению оплаты за оказанные экспертами услуги в соответствии с порядком, определяемым Правительством Казахстана.

В заключение хочу отметить, что задачи, отраженные в программных и стратегических документах, направлены на правовое обеспечение деятельности государства, поддержание режима законности в работе государственных органов, организаций, должностных лиц и граждан, на защиту прав и законных интересов общества, что в конечном счете является залогом дальнейшего укрепления казахстанской государственности и суверенитета.

Список использованной литературы:

1. Жүз жылға татитын он жыл / Десять лет, равные столетию: Н. Назарбаевтың ҚР тәуелсіздігінің он жылдығына арналған салтанатты жиналыста сөйлеген сөзі / Выступление Н.Назарбаева на Торжественном собрании, посвященном 10-летию независимости РК. — Алматы: Атамұра, 2001 .— 112 бет. // Аналитикалық шолу порталы STRATEGY 2050 <https://strategy2050.kz/ru/elbasy/documents/291157/>

2. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>

3. Қазақстан Республикасының 1993 жылғы Конституциясы. Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесі 1993 жылғы 28 қаңтарда қабылдаған. 1995 жылғы 30 тамызда жаңа Конституцияның қабылдануына байланысты күші жойылды. // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K930001000>

4. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. 1 сентября 2020 г. «Казахстан в новой реальности: время действий» // https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g

5. Некоторые законы страдают противоречиями - Токаев / Б. Айтжанова // Сетевое издание «Интернет ресурс Tengrinews» // https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/nekotoryie-zakonyi-stradayut-protivorechiyami-tokaev-354032/

6. Хорошие законы ведут к процветанию / Сарпеков Р.К. Беседовала К. Ныгмет // Казахстанская правда. 26.04.2021 г.; 77(29454).-с.7 // <https://kazpravda.kz/fresh/view/horoshie-zakoni-vedut-k-protsvetaniu>

Жамбал Ц.

Доктор (ScD) исторических наук, профессор
Первый проректор Международного Университета Их Засаг
Заслуженный учитель Монголии и Республики Бурятия РФ

ЗАКОН ИХ ЗАСАГ В ИСТОРИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

В последние годы значительно активизировалось исследование закона «Их Засаг» Чингисхана. Часто игнорируются актуальное значение и историческая роль закона «Их Засаг», утверждается, что будто этот закон действовал только в период существования единого Монгольского государства.

Название «Их Засаг» означает “Через исправление государства, исправить гражданина”. В более широком смысле “исправить человеческое общество в рамках взаимодействия человека и природы. Между тем, закон «Их Засаг» не только является документом прошлого, но и многие его статьи и поныне действуют в обычаях и морально-этических нормах народов, в монгольском правовом сознании.

Влияние закона «Их Засаг» на развитие монгольской государственности рассматривается как непосредственное воздействие закона «Их Засаг» на становлении Монгольского государства. Закон оставил свой глубокий след не только в жизни монгольских народов, но и в культурно-исторических традициях, языке и обычаях, связанных с ними историческими узами народов

России, Китая, Казахстана, Кыргызстана, Армении, Азербайджана, Ирана, Афганистана, Ирака, Турции и т.д. Подчинив себе более 40 стран мира, Монгольская Империя строила свои отношения с ними в духе закона «Их Засаг», показывая совершенно новый пример международных отношений. Таким образом, Чингисхана можно считать не только основателем крупнейшей Империи, но и Гражданином Мира. Поэтому исследования, связанные с законом «Их Засаг», следовало бы проверить в международном масштабе.

Некоторые классические положения закона «Их Засаг», которые соответствуют общепризнанным правовым нормам, дают повод для размышлений о том, почему снизилось значение и функции этого закона, его историческая роль в укреплении государственности. К примеру, одно из положений закона предусматривает избрание преемника хана на великом Курултае, а не по наследству.

С современной точки зрения, это соответствует принципам демократии, служит прецедентом в мировой правовой практике. Чингисхан сказал однажды: «Я хочу создать закон ЗАСАГ». Мои преемники без исключения должны следовать этому закону как неизменному руководству. Если мои преемники на протяжении 500 лет, 1000 лет и 10 тысяч лет будут руководствоваться законом Чингисхана без малейших изменений, то им будет покровительствовать Вечное небо. Тогда нам, несомненно суждена долгая жизнь, суждено испытать человеческое счастье. Отсутствие строгого соблюдения этого закона приведет к распаду Империи. В таком случае сколько бы ни звали Чингисхана, его уже не будет". Действительно, именно отсутствие строгого соблюдения этого закона привело к распаду Империи, привело к тому, что нас покинуло Вечное Небо и страна оказалась под пятой чужой державы.

Закон «Их Засаг» Чингисхана – такой же продукт кочевой культуры, как сама Великая Монгольская Империя, законодательным и идеологическим обоснованием которой, по замыслу его создателя, он должен был послужить. В нем воплотились древние правовые, этические, семейные, военные традиции монголов. Нашли в нем отражение и современные для Чингисхана проблемы, с которыми он столкнулся при государственном обустройстве своей грандиозной Империи. «Их Засаг», очевидно, смог стать реальным инструментом такого обустройства, коль самая большая территориально и самая пестрая в этническом и культурном отношении Империя выдержала достаточно длительное по времени испытание на прочность внутренних связей и самого государства.

До наших дней «Их Засаг» дошел в виде разрозненных документов, сохранившихся в передаче разных авторов. Однако даже фрагменты позволяют судить о его значении и функциях. Закон «Их Засаг» играл роль государственного, военного, семейного и уголовного права.

«Их Засаг» считается кодификацией монгольского обычного права. Однако традиционные мотивы обычного права – семейные, имущественные, внутриобщинные и тому подобные отношения – не стали главными в «Их Засаг»-е, ведущими нормами здесь выступили вопросы государственного

военного устройства. В целом можно констатировать, что закон «Их Засаг» Чингисхана по охвату широкого круга вопросов жизни общества, по своему характеру, приближенному к конституциональному, представляет собой наиболее совершенный закон своего времени.

Закон «Их Засаг» красноречиво свидетельствует, что совершенный характер любого закона, политики гонимства и основа этой политики проистекают из законов природы. К нему нельзя относиться как к закону, выражающему так называемые “феодалные” интересы, а следует исходить прежде всего из законов природы и интересов общества.

Без изучения закона «Их Засаг» невозможно постичь историю, культуру, обычаи народа, законодательства Монголии, всю кочевую цивилизацию. Об этом свидетельствуют круг действия этого закона, урегулирование этим законом отношений кочевой цивилизации с оседлой.

«Их Засаг» раскрыл сущность человека в тесной связи с законами природы. В нем указывается, что “тот, кто хорошо справляется с устройствами своего быта, может управлять государством. Тому, кто умеет управлять своим десятком, можно доверить управление тысячей и тумэном”. Здесь речь идет не об узаконении интересов аристократии, а о том, что в соответствии с естественным отбором людьми должен руководить человек с совершенными духовными, физическими и волевыми качествами.

Указом Чингисхана был – “каждый должен подчиняться своему десятку, сотне, тысяче. Нельзя переходить к другому, находить убежище у других”, что подразумевает, что подчинённость одного другому должна быть превыше всего. В военном разделе закона «Их Засаг» предписано, чтобы учить детей и молодежь умелой стрельбе из лука и езде верхом на коне, а в разделе, посвящённом охране природы – не рыть землю, не ударять коня по голове и глазам, не загрязнять водоисточники, не осквернять огонь, не сжигать пастбища и т.д. Этот закон подчинил государственную власть триединой цели – охране природы, защите человека и защите скота.

Закон «Их Засаг» как творение самого Чингисхана был программой умиротворения не только самой Монголии, но и мира в целом. Следовательно, военные походы Чингисхана представляли собой борьбу за утверждение принципа согласия, деятельность, в основу которой легли положения «Их Засаг»-а.

Закон «Их Засаг» имел огромное воспитательное и профилактическое значение, представляя собой образец управления государством соответственно с психологией человека.

С точки зрения теории государства, самой большой заслугой Чингисхана является то, что он всю государственную деятельность подчинил строгому закону, совершенно по-новому создал систему государственного управления, которой народ должен неукоснительно следовать. Секрет процветания и могущества нации заключался в том, что Чингисхан создал и сделал всеобщим достоянием закон «Их Засаг». Чингисхан понимал, что справедливое государство должно основываться на морально-этических качествах граждан,

воспитанных в духе справедливости. И неудивительно, что закон «Их Засаг» и Заветы Чингисхана не ограничивались монгольскими рамками и признавались в Азии и в Европе в качестве классического примера. Чингисхан оставил после себя многогранное духовное наследие, из которого самыми ценными являются результаты его деятельности во имя мира и справедливости для всего человечества.

Закон «Их Засаг» и Заветы Чингисхана следует рассматривать и как гарантию всеобщего процветания. Один из его Заветов гласит: “Если сын не следует наставлениям отца, младшие не слушаются старших братьев, старшие не заботятся о детях, дети не повинуются старшим, высшие отвергают низших, кроме своих слуг, богатые не помогают государству и простым гражданам, пренебрегают установками властей и враждуют с государством, то это для любой нации смертоподобно”. Очевидно, что этот Завет Чингисхана относится не к одной только монгольской нации. Б. В. Владимирцов в своей книге “Чингисхан” приводит еще одно изречение Чингисхана. “Если потомки наши забудут мои Заветы и перестанут следовать закону «Их Засаг», Вечное небо покинет нас”. Между тем такая опасность постоянно преследовала монголов, о чем свидетельствует вся последующая история Великой Империи. По Б. Я. Владимирцову, даже сам хан империи должен был соблюдать законы, им же провозглашенные. В империи быстро установился примерный порядок, реже стали случаи убийств и расправ, воровства и разбоя, лжи и мошенничества, распутства и разврата. Закон «Их Засаг» внес огромный вклад в дело укрепления мощи Монгольской Империи.

Закон «Их Засаг» отвечал интересам параллельного развития позитивных сторон как кочевого, так и оседлого укладов жизни своего времени, что является ценным опытом осуществления на международном уровне принципа “жить в рамках закона”. А заветы Чингисхана, отражающие буквально все стороны общественной жизни, представляют собой ценнейшее культурное наследие кочевников.

Воссоздание отдельных традиционных ценностей кочевой цивилизации призвано стать тем фундаментом, на котором можно строить равноправные отношения сообщества наций. Кроме того, непреходящая ценность положений закона «Их Засаг» и Заветов Чингисхана состоит в утверждении принципов согласия и справедливости в кочевых обществах средневековья в масштабе как одной страны, так и международного сообщества в целом.

Монгольская Империя восстановила великий «Шелковый путь», связывавший Азию и Европу, межконтинентальную почтовую службу, открыв широкие возможности для развития международной торговли.

Чингисхан подчинил себе свыше сорока стран мира. Но он завоевал военной силой лишь не более десяти из них. Остальные тридцать стран добровольно присоединились к Империи. Эти государства, будучи хорошо знакомыми с законом «Их Засаг», осознали, что вхождение в Империю гораздо выгоднее, чем нахождение под властью тиранических режимов.

Закон «Их Засаг» не был диким и жестоким, наоборот, этот закон был гуманным и справедливым. Например, 40 статей закона имеют предостерегающий характер, в частности, одна из статей закона гласит следующее: “если преступник не задержан на месте преступления, то его нельзя наказывать.” Также закон утверждает, что нельзя подвергать наказанию того, кто не дал показания. Закон «Их Засаг» является одним из важных источников по истории Монгольской Империи, представляющих собой кодификацию Монгольского обычного права и монгольских народных обычаев.

Список использованной литературы:

1. Н. Ням-Осор, Кочевая цивилизация монголов, УБ, 2001;
2. Н. Ням-Осор, Монгольское государство, УБ, 2001;
3. Ж. Цэцэгмаа, Н. Ням-Осор Их Засаг хууль судлал, УБ, 2019;
4. Я. Цэвэл, Монгол хэлний товч тайлбар толь, УБ, 1965;
5. Б.Я. Владимирцов, Чингисхан, Серия Исторический портрет, СПб, 1998;
6. Н. Ням-Осор, Их Засаг хуулийн тайлбар толь, УБ, 2001;
7. Н. Ням-Осор, Их Засаг хууль бол монголчуудын тэнгэрлэг оршихуйн үндэс мөн, УБ, 2002;
8. Н. Ням-Осор, Мөнх тэнгэрээс соёрхсон Чингис хааны зарлиг буюу Их Засаг хуулийн тайлбар, УБ, 2003;
9. Олон улсын монголч эрдэмтдийн 5-р их хурал, УБ, 1992;
10. Г. Сүхбаатар, Монголын түүхийн дээж бичиг, УБ, 1992;
11. О. Латимор, Монголд аялсан тэмдэглэл, Нью-Йорк, 1938.

Раззак Н. Р.

Депутат Мажилиса Парламента Республики Казахстан

О НЕКОТОРЫХ НОВЕЛЛАХ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ПО УЛУЧШЕНИЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ И СУДЕБНОЙ СИСТЕМЫ КАЗАХСТАНА

Современный и динамично меняющийся мир, в котором живет и развивается наше общество, предъявляет нам все более высокие требования и оказывает влияние на скорость принятия решений. Это, в очередной раз подтверждает востребованность модернизации государственных институтов.

В контексте проводимой сейчас в стране работы по модернизации политической системы, экономики, социальной политики, особую актуальность приобретает работа над совершенствованием правоохранительной и судебной систем.

Глава государства в своем послании народу Казахстана 1 сентября 2020 года «Казахстан в новой реальности: время действий» отметил о необходимости модернизации уголовной сферы по примеру развитых стран ОЭСР с внедрением трехзвенной модели с четким разделением полномочий между органами уголовного преследования, прокуратурой и судом на стадии досудебного расследования: где полиция должна выявлять преступления, устанавливать причастных лиц, собирать и закреплять улики; прокурор обязан давать независимую оценку собранным доказательствам, пресекать нарушения прав граждан, не допускать вовлечения добросовестных граждан в уголовный процесс; суд - рассматривать жалобы на действия органов и выносить окончательный вердикт по делу.

Так, в конце прошлого года Парламент принял закон, в соответствии с которым, все ключевые решения следователя по делу подлежат обязательному согласованию с прокурором. Согласование стало первым шагом к трансформации уголовного процесса в трехзвенную модель, принятую за образец в странах ОЭСР.

С начала этого года только прокурор придает юридическую силу постановлениям органов расследования о признании подозреваемым, квалификации, прерывании сроков и прекращении дела. Без согласия прокурора они недействительны.

Внедрение электронного делопроизводства позволило ускорить и упростить этот процесс. Процедура согласования проводится онлайн в электронном формате. Следователю не нужно направлять дело в прокуратуру. Электронное уведомление приходит прокурору сразу, как только следователь сформировал свое постановление в системе.

В настоящее время на рассмотрении Мажилиса Парламента находится проект Конституционного закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в Конституционный закон Республики Казахстан «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» и проект Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам судебной системы». Данные законопроекты разработаны группой депутатов Парламента в целях совершенствования судебной системы, и направлены на повышение профессионализма судейского корпуса, а также на повышение ответственности и независимости судей.

Законопроектами предусматриваются поправки по совершенствованию механизмов отбора судебных кадров и оценки профессиональной деятельности судей, увеличению сроков давности привлечения судей к ответственности, а также установлению новой модели финансирования судов.

Кроме того, в рамках модернизации и совершенствования судебной системы принимаются законодательные и организационные меры, направленные на усиление независимости судебной системы, сокращение бюрократии и судебной нагрузки, усиление ответственности судей, пересмотр

ключевых подходов к роли судьи в целом, оптимизацию и цифровизацию судопроизводства.

К примеру, разработанный Верховным Судом сервис «Судебная смарт-аналитика», который направлен на внедрение элементов искусственного интеллекта в судопроизводство, позволил обработать и перевести порядка 1,2 млн. судебных актов и 120 тыс. исковых заявлений в машиночитаемый вид. Что позволит осуществлять поиск аналогичных по ситуации и смыслу судебных актов, отслеживать «жизненный цикл» решений по всем судебным инстанциям, выявлять аномалии при вынесении судебных решений. В конечном итоге это обеспечит единообразие судебной практики, оптимизирует работу судей, повлияет на качество отправления правосудия.

Панкевич И.

доктор хабилитированный правовых наук, профессор,
профессор кафедры конституционного, европейского
и международного публичного права,
Институт правовых наук Зеленогурского Университета,
Республика Польша

ПОСТСОВЕТСКИЕ СТРАНЫ: 30 ЛЕТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ (СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ)

Анализируя процессы становления независимости постсоветских стран необходимо отметить, что указанный термин можно назвать объединяющим только с исторической точки зрения, поскольку каждое государство избрало свой отдельный путь развития. На протяжении тридцати лет существования новейших стран на пространстве бывшего СССР в каждой из них происходит формирование политической нации. В чем же состоит разница между понятиями «народ» и «нация»? Отто Бауэр определяет нацию как группу лиц, для которой характерны общность территории, происхождения, языка, традиций и обычаев, переживаний и исторического прошлого, законов и религии [1, с. 89]. Содержательно похожие определения встречаются и в других источниках. В частности, Пауль Брасс определяет нацию как особый вид этнического сообщества или скорее политизированное этническое сообщество с политической системой, признающей ее групповые права [2, р. 20]. Ученые Ф. Горовский, А. Картунов и Ю. Рымаренко определяют нацию как «этносоциальную (и не всегда кровородственную) общность со сложившимся, устоявшимся самосознанием своей идентичности (общностью исторической судьбы, психологии и характера, приверженностью к национальным материальным и духовным ценностям, национальной символике), а также (главным образом на этапе формирования) территориальноязычным и экономическим единством, которое в дальнейшем под влиянием

интеграционных и миграционных процессов проявляет себя неоднозначно, нередко теряя свое определяющее значение, хотя отнюдь не исчезает» [3]. Исследователи Ярослав Крейчи и Витезслав Велимский отмечают, что прежде всего пять объективных факторов могут играть роль в идентификации группы как нации: территория, государство (или похожий политический статус), язык, культура и история. Когда положительные ответы по каждому из этих показателей совпадают, почти не остается сомнения, что соответствующее сообщество или население является нацией; в таком случае, как правило, присутствует также шестой субъективный показатель – национальное сознание. Но существуют ситуации, когда некоторые, а то и большинство объективных показателей отсутствуют, а все же сообщество чувствует себя нацией [4, с. 487]. Вне всякого сомнения, многие из постсоветских стран, не являясь мононациональными государствами по составу населения (наибольшее количество представителей национальных меньшинств проживает в Латвии, Эстонии, Казахстане, Украине), являются национальными по своему содержанию. Это позволяет говорить о политической консолидации народа. Анализируя определение понятия нации в современных условиях, необходимо прислушаться к мнению Сергея Грабовского, который считает, что следует признать синтетическую концепцию нации, гармонично сочетающую политические, этнические, экономические факторы, положенные в основу политической и этнической концепции нации [5, с. 72]. Что же касается соотношения понятий «народ» и «нация», то содержание понятия «народ» многозначно. Указанное понятие может иметь идеологическую окраску, что характерно для сторонников теории марксизма-ленинизма. Марксистско-ленинская теория определяет народ как историческую общность людей, которая меняется в зависимости от задач прогрессивного развития, стоящих перед обществом в определенный период времени. Согласно этой задаче народ может состоять только из работающих лиц, а также из тех, кто объективно участвует в решении задач прогрессивного развития государства [6, с. 103]. В современной «внемарксистской» научной литературе распространено понятие народа как всех граждан государства [7]. В то же время необходимо различать широкое и узкое значение этого понятия. В широком понимании понятие «народ» тождественно с понятием «граждане». В узком смысле оно объединяет только граждан, обладающих избирательным правом. По нашему мнению, верно более широкое понимание этого понятия.

Анализируя происходящие после распада СССР процессы в постсоветских государствах, их (государства) можно классифицировать, с нашей точки зрения, на несколько групп. Прежде всего это бывшие прибалтийские республики (Литва, Латвия, Эстония), взявшие курс на европейскую интеграцию и успешно его реализовавшие, став в мае 2004 года полноправными членами Европейского Союза. Надо отметить, что указанным странам удалось в довольно краткие сроки осуществить ряд важных реформ, привести в соответствие с европейскими стандартами национальное законодательство. Кроме того, необходимо взять во внимание факт, что эти

страны довольно короткий промежуток времени пребывали в составе СССР, куда насильно были инкорпорированы. После начала «перестройки» именно в прибалтийских республиках начались центробежные процессы, конечным результатом которых стал распад Советского Союза.

Что касается остальных двенадцати бывших союзных республик, то их объединяющим фактором должно было стать создание Содружества Независимых Государств – основанного главами России, Беларуси и Украины путём подписания 7–8 декабря 1991 года в резиденции в Беловежской пуще Соглашения о создании Содружества Независимых Государств [8]. По инициативе Президента Республики Казахстан Нурсултана Назарбаева 21 декабря 1991 года в Алма-Ате состоялась встреча глав одиннадцати бывших союзных республик (за исключением Грузии, Латвии, Литвы и Эстонии), в результате которой подписано Алма-Атинскую декларацию, закрепляющую цели и принципы СНГ. Однако позже оказалось, что интересы и приоритеты членов содружества весьма отличаются. Вследствии российско-грузинской войны 12 августа 2008 года о желании выхода из состава СНГ заявила Грузия, официально покинув его 18 августа 2009 года. Похожей была ситуация в Украине. После ратификации Соглашения о создании Содружества Независимых Государств, Украина не подписала Устав СНГ, таким образом не став его членом. Однако она являлась государством-участником СНГ, относясь к государствам - учредителям Содружества. Следствием незаконной оккупации Российской Федерацией украинского Крыма и российско-украинской гибридной войны на востоке Украины стало принятие 19 марта 2014 года Советом национальной безопасности и обороны Украины решения о прекращении её председательства в СНГ, а 19 мая 2018 года тогдашний Президент Украины Петр Порошенко подписал указ о введении в действие решения СНБО об окончательном прекращении участия Украины в уставных органах СНГ [9]. Таким образом, из 12 стран – членов Содружества Независимых Государств Грузия и Украина вышли из его состава, а Туркменистан входит в состав СНГ на правах ассоциированного членства.

На сегодняшнее время кроме Латвии, Литвы и Эстонии, ставшими членами ЕС, соответствующие шаги в направлении европейской интеграции предпринимает ряд других постсоветских стран в рамках ассоциированного членства в Европейском Союзе. Речь идет о Грузии, Молдове и Украине, которые на этом пути сталкиваются с весьма сложными проблемами политического, экономического и военного характера. Каждая из упомянутых стран имеет проблемы, касающиеся интегральности их территории. В Молдове – это существование так называемой Приднестровской Молдавской Республики, действенное участие в возникновении которой приняла российская 14 гвардейская армия, дислоцирующаяся в этом регионе Молдовы со времен СССР. Грузия и Украина столкнулись с прямым военным вмешательством России, а Украина в том числе с аннексией части её суверенной территории с использованием так называемых зеленых человечков и незаконного референдума в Крыму. Это демонстрирует, что существующий, например, до

2014 года в Украине так называемый курс многовекторности не сопутствовал её развитию, в том числе и формированию политической нации. Более того, имело место акцентирование внимания именно на региональных отличиях, используемых почти всеми актерами украинской политической сцены в качестве фактора консолидации соответствующего регионального электората. Следствием их объединения с существующими мифами «советской идентичности» стало то, что в «теле» украинского государства существовали целые регионы, где успешно эксплуатировался тезис о «случайности» их нахождения в украинском государстве после распада Советского Союза. Более того, тогдашняя власть не принимала никаких мер с целью их ментальной интеграции в украиноцентричное пространство. Думаю, что горький украинский опыт должны взять во внимание другие страны бывшего Советского Союза, в которых тоже может возникнуть подобная ситуация. Следствием такого бездействия украинской власти стало то, что в 2014 году, когда началась Революция достоинства, оказалось, что часть граждан Украины стала легкой жертвой российской пропаганды. Это, к сожалению, подтверждает факт, что далеко не все граждане постсоветских стран смогли стать частью политической нации, будучи лишь человеческой массой. Тут необходимо вспомнить определение Карла Ясперса: «массу надо отличать от народа. Народ структурирован, осознает себя в своих жизненных устоях, в своем мышлении и традициях. Народ – это нечто субстанциональное и качественное, в его сообществе есть определенная атмосфера, человек из народа имеет личные черты характера, также благодаря силе народа, которая служит его основой. Масса, напротив, не структурирована, не имеет самоосознания, однородная и количественная, она лишена каких-либо отличительных черт, традиций, почвы – она пуста» [10, с. 125]. Одним из подтверждений такой «пустоты» массы стал незаконный референдум в Крыму, где значительное количество его участников (прежде всего старшего поколения), голосуя за присоединение Крыма к Российской Федерации, считала, что принимает участие в возобновлении бывшего Советского Союза.

Своеобразным форматом движения в направлении европейской интеграции стал формат восточного партнерства, основной целью которого является развитие интеграционных связей Евросоюза с шестью странами бывшего СССР: Азербайджаном, Арменией, Беларусью, Грузией, Молдовой и Украиной. Как упоминалось выше, три из шести указанных государств-членов Восточного партнерства (Грузия, Молдова и Украина) объявили вступление в Евросоюз целью своей внешней политики и подписали соглашение об ассоциации с ЕС. В Украине постулат подтверждения европейской идентичности Украинского народа и необратимости европейского и евроатлантического курса Украины также закреплен в преамбуле Основного Закона [11]. Необходимость конституционного закрепления курса на европейскую и евроатлантическую интеграцию была обусловлена рядом обстоятельств внутривнутриполитического характера и «желанием» определенных политических сил проводить ревизию внешнеполитических, а значит и

геополитических, устремлений Украины. Ряд решений украинского парламента, направленных на приведение украинского законодательства к европейским стандартам, открывает путь к углублению интеграционных процессов как с ЕС, так и с Организацией Североатлантического договора. В частности, определяя полномочия Верховной Рады Украины, Конституция в пункте 5 статьи 85 устанавливает среди полномочий парламента «определение основ внутренней и внешней политики, реализации стратегического курса государства на обретение полноправного членства Украины в Европейском Союзе и в Организации Североатлантического договора» [11]. Похожую правовую норму, обязывающую правительство стремиться к членству в Евросоюзе, содержит Конституция Грузии. В то же время в программе Восточного партнерства участвуют государства, исключая возможность сближения с Европейским Союзом. Так, Азербайджан геополитически ориентирован на экономическое, политическое и военное сотрудничество с Турцией, расширившееся после его победы в войне в Нагорном Карабахе, тем более, что Турция имеет свои давние сложные отношения с Европейским Союзом. Армения полностью находится в российской орбите влияния, особенно после поражения в карабахской войне, вследствие которого влияние России на курс развития этой страны только возросло. Та же ситуация имеет место по отношению к Беларуси, когда после известных событий, сопряженных с фальсификацией результатов президентских выборов и введения Евросоюзом санкций и ограничений, 28 июня 2021 года Министерство иностранных дел Республики Беларусь сообщило о том, что «Республика Беларусь приостанавливает свое участие в инициативе ЕС «Восточное партнерство». Беларусь начинает реализацию процедуры приостановки действия соглашения о реадмиссии с ЕС. Мы не можем выполнять свои обязательства в рамках данного соглашения в условиях введенных Евросоюзом санкций и ограничений» [12].

Именно по поводу существенного отличия в видении дальнейших совместных перспектив развития в рамках «Восточного партнерства» 21 мая 2021 года Украина, Молдова и Грузия создали новый формат для сотрудничества - ассоциированное трио. 12 октября 2021 года в документах саммита с Украиной ЕС официально поддержал новый формат. Более того, в 2024 году Грузия намеревается подать заявку на вступление в Евросоюз. Однако правительство Молдовы, в отличие от Украины и Грузии, воздерживается не только от требований, но и в целом от заявлений о дальнейшем сближении с ЕС, небезосновательно считая, что сначала нужно провести успешные реформы в стране. Подача заявки на вступление без реальных шансов на её удовлетворение является политическим решением, однако власти Грузии, Молдовы и Украины должны предпринять реальные практические шаги по борьбе с коррупцией, построению гражданского общества и другим важным изменениям.

Отдельной группой постсоветских стран, имеющих общие интересы и общие проблемы, являются страны Центральной Азии (Казахстан, Кыргызстан,

Таджикистан, Туркмения, Узбекистан). Говоря об этих странах, прежде всего надо отметить возрастающее расширение торговых, культурных и экономических связей между ними, где ведущую роль играет Казахстан. По отношению к центральноазиатским странам трудно говорить о развитии демократии и гражданского общества в европейском понимании. Более того, констатировать наступление реальных демократических изменений, на наш взгляд, можно только в Казахстане. Это созвучно с точкой зрения первого Президента Республики Казахстан Нурсултана Назарбаева, утверждающего, что Казахстан - государство свободное, с рыночной экономикой, с направлением развития в сторону демократии. Но всему есть свое время. Демократия для нас - начало пути, а не конец пути. Мы туда двигаемся», - сказал он, выступая на предвыборном съезде ведущей политической партии «Нур Отан» [13]. Действующий Президент Республики Казахстан Касым Жомарт Токаев считает, что «демократия в Казахстане находится в стадии активного формирования. Мы постоянно ищем пути её укрепления, отмечаем позитивные примеры и выносим уроки из негативного опыта» [14]. Принимая во внимание стратегическую роль Республики Казахстан в Центральной Азии можно констатировать, что произрастающие в этой стране ростки демократии и укрепления национального согласия со временем распространятся на все страны центральноазиатского региона.

Выводы. Проблемой современного общественного развития в большинстве постсоветских стран является общественное согласие на основе общепринятых ценностей и целей, преодоление сепаратизма, духовной и политической неполноценности, формирование демократической культуры. Однако проблема демократии появилась там в очень отличных от западноевропейских условиях. Борьбе за демократию в Западной Европе способствовало развитие частной собственности и либеральной мысли, следствием которого стало принятие таких основных ценностей, как свобода и равенство возможностей. Речь идет также о гарантировании частной собственности как неотъемлемой основы свободы личности, внедрении системы разделения властей, развитии идеи правового государства, равенстве всех граждан перед правом, толерантности по отношению к меньшинствам. Как отмечает П. Сарнецки, правовое государство - это также государство, которое является мировоззренчески нейтральным, но не нейтральным морально, не навязывающим никому философских или религиозных ценностей [15, s. 20]. Эти либеральные идеи, особенно в период существования Российской империи, а позже Советского Союза, не нашли широкого признания и поддержки среди запуганных и униженных граждан. Конституционный процесс в постсоветских странах также отличается от процессов в других постсоциалистических государствах, поскольку, как отмечает А. Губриенко, «при значительном сходстве монопартийных тоталитарных систем правления главное отличие на стартовом этапе демократических преобразований заключалось в том, что страны «народной демократии», в отличии от советских республик, были все же независимы» [16, с. 47].

Список использованной литературы:

1. Картунов О. Західні теорії нації: плюралізм думок, дефініція понять / О. Картунов // Віче. – 1996. – № 6.
2. Brass P. Ethnicity and Nationalism. Theory and Comparison / P. Brass // – New Delhi; London, 1991.
3. Етнонаціональний розвиток України: терміни, визначення, персоналі / відп. ред. Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас. – К. – 1993. – 800 с.
4. Крейчі Я. Етнічні та політичні нації в Європі: пер. з англ. Ю. Бадзьо, Б. Гарбуз, І. Гарник та ін. / Я. Крейчі, В. Велімський // Націоналізм: Антологія. – К.: Смолоскип, 2000.
5. Обушний М. І. Етнос і нація: проблеми ідентичності / М. І. Обушний. – К. : Український центр духовної культури. – 1998.
6. Советское государственное право : учеб. для студ. юрид. ин-тов и фак. / А. И. Ким и др. ; ред. А. И. Лепешкин. – М. : Юридическая литература, 1971.
7. Майборода О. Конституції – для громадян, а не для етнічних спільнот / О. Майборода // Форум націй. Газета конгресу національних громад України. – № 04/71. – 2008.
8. Соглашение о создании Содружества Независимых Государств // Содружество. Информационный вестник Советов глав государств и правительств СНГ, выпуск 1, Минск, 1992 г.
9. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 травня 2018 року «Про припинення дії для України окремих міжнародних договорів, укладених у рамках Співдружності Незалежних Держав» // Офіційний вісник Президента України від 19.05.2018 р., № 13, стор. 4, стаття 211.
10. Гошко Т. Роздуми довкола одного сюжету (представлення в шкільних підручниках Люблінської унії) // Україна модерна. - 2012. - Вип. 19. - С. 121-147.
11. Конституція України // Електронний ресурс – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
12. Белоруссия приостановит участие в инициативе ЕС «Восточное партнерство» // Электронный ресурс – Режим доступу: <https://www.interfax.ru/world/774268>
13. Казахстан движется к демократии, полагает Назарбаев // Электронный ресурс – Режим доступу: <https://vlast.kz/novosti/42693-kazahstan-dvizetsa-k-demokratii-polagaet-nazarbaev.html>
14. Президент Казахстана: наша демократия находится в стадии активного формирования // Электронный ресурс – Режим доступу: <https://news.un.org/ru/story/2019/09/1363592>
15. Sarnecki P. Zarys ustroju państwowego Polski / P. Sarnecki. – Kraków. – 2003.

16. Губрієнко О. М. Особливості конституційного розвитку держав Центрально-Східної Європи та Латинської Америки / О. М. Губрієнко // Вісник Запорізьк. нац. ун-тету. Юридичні науки. – № 1. – 2009. – С. 45–50.

Жанузакова Л. Т.

доктор юридических наук, професор,
заместитель директора НИИ права университета «Туран»,
главный научный сотрудник Института законодательства
и правовой информации Республики Казахстан,
г. Алматы; e-mail: zhanleila@mail.ru

О РАЗГРАНИЧЕНИИ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО И ПОДЗАКОННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

В соответствии с Конституцией Республики Казахстан Парламент является высшим представительным органом, осуществляющим законодательную власть [1]. Соответственно, он наделен правом принимать законы - нормативные правовые акты, обладающие высшей юридической силой, регулирующие наиболее важные вопросы общественной жизни и принимаемые в особом порядке [См. подробнее 2, с.19; 3, с.404].

По мнению Э.Э. Дуйсенова, критериями разграничения законодательного и подзаконного регулирования являются определение предмета закона по регулированию наиболее важных общественных отношений, выражающего нормативную сторону объективно существующих процессов и явлений [4, с.32].

Нормативное определение закона схоже с теоретическим. Согласно Закону РК «О правовых актах» «закон – нормативный правовой акт, который регулирует важнейшие общественные отношения, устанавливает основополагающие принципы и нормы, предусмотренные Конституцией Республики Казахстан» [5].

В Конституции РК и в Конституционном законе РК «О Парламенте Республики Казахстан и статусе его депутатов», Законе РК «О правовых актах» используется собирательное понятие «законодательный акт», включающее все виды законов и постановления Парламента и его Палат. Под это понятие подпадают: закон, вносящий изменения и дополнения в Конституцию Республики Казахстан, конституционный закон, кодекс, консолидированный закон, закон, постановление Парламента Республики Казахстан, постановления Сената и Мажилиса Парламента Республики Казахстан [1; 5; 6].

В то же время «законодательный акт» как отдельный вид нормативного правового акта в его иерархию не включён. Ранее нами указывалось, что

«данный термин призван объединить все виды законов и иных актов Парламента как органа законодательной власти». Но в текущем законодательстве этот термин используется в узком смысле, то есть подразумевает собой различные виды законов. Соответственно, это вызывает неоднозначную трактовку его использования в законодательной и правоприменительной практике. [7, с.97] В частности, при наличии бланкетных норм в тех или иных законах, они могут отсылать непосредственно и к законам, и к законодательным актам. Тем самым, допускается возможность регулирования того или иного вопроса, подпадающего именно под сферу законодательного регулирования, постановлением высшего представительного органа или его Палаты.

Причем в определении понятия «законодательный акт» нет уточнения о том, что постановления Парламента и его Палат должны носить нормативный характер. В советский период постановлениями Верховного Совета могли вводиться в действие законы. В настоящее время подобные акты Сената и Мажилиса Парламента такой функции не несут. Нормы о введении в действие законов содержатся в самих законах. Нормативные постановления Парламента и его Палат принимаются по вопросам, входящим в их компетенцию и не требуют регулирования в форме закона. Они принимаются на основе закона и не должны им противоречить, что подразумевает их подзаконный характер. В иерархии нормативных правовых актов нормативные постановления Парламента Республики Казахстан и его Палат располагаются ниже закона (пп.5) ст.10 Закона РК «О правовых актах» [5]. Таким образом, в случае сохранения понятия «законодательный акт» в правовом поле Казахстана полагаем, что оно требует корректировки в части исключения из него постановлений Парламента Республики Казахстан, постановлений Сената и Мажилиса.

Парламент принимает свои законы самостоятельно в рамках своей компетенции, но при активном участии Правительства и Президента, которые, наряду с депутатами Парламента, обладают правом законодательной инициативы.

Из п.3 ст.61 Конституции следует, что Парламент вправе издавать законы, которые регулируют важнейшие общественные отношения, устанавливают основополагающие принципы и нормы, предусмотренные вышеуказанным пунктом, а все иные отношения регулируются подзаконными актами [1].

Таким образом, законодательное регулирование представляет собой важнейшую функцию законодательной ветви власти, процесс волевого и целенаправленного воздействия Парламента на важнейшие сферы общественных отношений, в целях их упорядочивания и придания нормативного характера.

Законодательство не содержит прямых или отсылочных норм, позволяющих Парламенту и его Палатам расширять свою законодательную компетенцию. Законодательная деятельность Парламента, строго ограничена п.3 ст.61

Конституции РК, а указанный в нём перечень является исчерпывающим и не подлежит расширительному толкованию.

Такой подход отмечен в нормативных постановлениях Конституционного Совета РК от 15 октября 1997 № 17/2 «Об официальном толковании статей 53-57 Конституции Республики Казахстан, устанавливающих полномочия Парламента и его Палат» и от 10 марта 1999 г. № 2/2 «Об официальном толковании пунктов 1 и 2 статьи 14, пункта 2 статьи 24, подпункта 5) пункта 3 статьи 77 Конституции Республики Казахстан» [8; 9].

В законах регулируются функции и полномочия государственных органов, составляющие основу их организации и деятельности, а также вопросы, затрагивающие такие важнейшие общественные отношения, как правосубъектность физических и юридических лиц, бюджетные отношения, охрана окружающей среды и пр.

На подзаконном уровне устанавливаются функции, осуществление которых не затрагивает общественные отношения, перечисленные в п.3 ст.61 Конституции. Это может касаться определения механизма реализации закрепленных в законе функций, внутренней организации и деятельности государственных органов, принятия (издания) технических и технологических норм.

Вместе с тем, как показывает законодательная практика, данный перечень не охватывает иные сферы законодательного регулирования, которые также относятся к области «важнейших общественных отношений». Например, сферы науки, научно-технического прогресса, культуры, таможни, безопасности граждан и многие другие. Несмотря на это, по этим вопросам приняты соответствующие законы, что ставит их как бы вне конституционного поля. Учитывая динамичность развития общественных отношений, нужно ли устанавливать или расширять постоянно их перечень, подпадающий под сферу законодательного регулирования?

Отсутствие в законодательстве четкого разъяснения, что же относится к «важнейшим общественным отношениям», и самого определения данного понятия актуализирует проблему компетенции Парламента и его Палат. Данная категория нуждается в толковании со стороны Конституционного Совета, с последующим законодательным определением в Законе «О правовых актах», не только понятия, но и для уточнения исключительной компетенции Парламента в сфере законодательства.

На наш взгляд, под важнейшими общественными отношениями следует понимать отношения, возникающие в процессе установления правового статуса личности, порядка организации и деятельности высших и местных органов власти, направленные на защиту основ конституционного строя, обеспечения национального суверенитета и безопасности государства и реализацию наиболее значимых публичных интересов.

Такой подход позволяет обозначить критерии или признаки, характеризующие такие отношения.

1. Они возникают по поводу регулирования и закрепления формы государства, правового статуса высших органов власти, конституционных прав и свобод личности.

2. В основе их реализации лежит публичный интерес.

3. Их осуществление направлено на обеспечение конституционных прав и свобод личности, других конституционных ценностей.

4. Они имеют конституционную природу.

5. Носят системный характер и взаимосвязаны с динамикой общественных процессов.

К важнейшим общественным отношениям, кроме перечисленных в п.3 ст.61 Конституции, необходимо относить и отношения, которые затрагивают внешнюю политику, международные обязательства, вопросы языковой политики, национальных, конфессиональных и иных упомянутых выше отношений.

Возможны два варианта решения вышеуказанной проблемы.

1. Сфера «важнейших общественных отношений» должна быть детализирована и определена в Конституции с учётом данных предложений.

2. Более приемлемым представляется исключение перечня вопросов, которые должны регулироваться только законами. Данная позиция обосновывается динамичностью развития общественных отношений, возникновением новых сфер, требующих правового регулирования на уровне закона в силу их важности для государства и граждан.

Трактовка понятия «основополагающие принципы и нормы» дана в нормативном постановлении Конституционного Совета РК от 15 октября 2008 г. «Об официальном толковании статьи 54, подпунктов 1) и 3) пункта 3 статьи 61, а также ряда других норм Конституции Республики Казахстан по вопросам организации государственного управления». Совет разъяснил, что таковыми следует считать идеи преамбулы Конституции, основополагающие принципы деятельности Республики Казахстан, провозглашённые п.2 [ст.1](#) Конституции, «нормы об утверждении Казахстана демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы; об унитарном государстве с президентской формой правления; о соотношении народного и государственного суверенитетов; о единстве государственной власти и ее разделении на ветви; о действующем праве; принципы построения системы государственных органов, виды государственных органов, порядок их формирования, функции и полномочия государственных органов, издаваемые (принимаемые) ими акты, основы взаимоотношений и соподчинения» [10].

В дополнительном постановлении от 16 мая 2013 г. № 2 «Об истолковании Нормативного постановления Конституционного Совета Республики Казахстан от 15 октября 2008 года № 8 «Об официальном толковании статьи 54, подпунктов 1) и 3) пункта 3 статьи 61, а также ряда других норм Конституции Республики Казахстан по вопросам организации государственного управления» Конституционный Совет уточнил, что под «основами организации и

деятельности государственных органов», установленными в подпункте 3) пункта 3 статьи 61 Конституции, следует понимать основополагающие принципы и нормы, определяющие основные подходы к содержанию правового статуса (сферы руководства, миссии, основные задачи, функции и полномочия), порядку образования, упразднения, реорганизации и организации деятельности государственных органов [11].

С учётом правовых позиций Конституционного Совета РК предлагается следующая редакция п.3 ст.61 Конституции Республики Казахстан: «3. Парламент обладает исключительной законодательной компетенцией по вопросам, устанавливающим основополагающие принципы и нормы в сфере важнейших общественных отношений. Все иные вопросы регулируются подзаконными актами».

В то же время закон в силу объективных факторов не способен охватить все сферы регулируемых отношений, поэтому предусматривается возможность принятия подзаконных актов, необходимость которых связана с оптимизацией процесса правоприменения.

В теории права понятие «подзаконный нормативный правовой акт» рассматривается как «акт, изданный в соответствии с законом и ему не противоречащий», обеспечивающий «конкретизированное нормативное регулирование» [12, с.333; 13, с.190].

Развернутое определение этого понятия предложил А.В. Злобин: «Подзаконный нормативный правовой акт – это вид нормативного правового акта, обладающий особой, специфической юридической силой, производной от силы закона, принимаемый (или издаваемый) субъектом подзаконного регулирования в рамках своей компетенции, направленный на конкретизацию, детализацию и развитие закона, или содержащий первичные нормативные предписания, впервые устанавливаемые им самостоятельно [14, с.9].

Закон РК «О правовых актах» определяет подзаконные нормативные правовые акты как иные, не являющиеся законодательными актами, нормативные правовые акты, издаваемые на основе и (или) во исполнение и (или) для дальнейшей реализации законодательных и иных вышестоящих по иерархии нормативных правовых актов [5]. В зависимости от органов, принявших подзаконный нормативный акт, они могут быть классифицированы на общие, ведомственные, местные, локальные, по органам, их издающим, - на [указы, постановления, приказы](#), решения и другие.

Как справедливо отмечает С.А. Иванов, предметная сфера подзаконного нормативного правового акта, издающегося на основании и во исполнение закона, определяется главным образом предметной сферой закона, тесно с ней связана [15, с.26].

Таким образом, подзаконные нормативные правовые акты вместе с актами законодательной власти составляют единую систему нормативных правовых актов государства, поэтому недопустимо противопоставление подзаконных актов закону, автономность их функционирования.

«Подзаконные акты являются незаменимым средством обеспечения исполнения законов. В механизме реализации законодательных норм подзаконным актам принадлежит наряду с процессуальными законами основополагающее значение в качестве юридической основы всей правореализующей деятельности» [16, с.19].

Необходимо отметить, что всем подзаконным актам государственных органов присуще общая черта - они издаются в пределах компетенции соответствующего государственного органа, на основании и во исполнение закона, не должны им противоречить, но могут их развивать, дополнять и конкретизировать.

Именно в соответствии с этой формулировкой подзаконный акт не может существенно расходиться с законом, в нем не могут быть установлены принципиально иные, чем в законе права и обязанности субъектов права [17, с.15]. Подзаконный акт занимает подчинённое положение по отношению к закону и в большей степени осуществляет вторичное регулирование, направленное на исполнение норм закона. Даже в тех сферах, которые не относятся к «важнейшим» и в которых первичное регулирование осуществляется подзаконными актами, устанавливаемые нормы не должны противоречить нормам закона.

К подзаконным нормативным правовым актам относятся нормативные правовые указы Президента, нормативные правовые постановления Правительства и центральных государственных органов, нормативные правовые приказы министров и иных руководителей центральных государственных органов, нормативные правовые решения маслихатов и акимов, нормативные правовые постановления акиматов и ревизионных комиссий [5].

Исходя из упомянутой нами юридической природы нормативных постановлений Парламента и его палат, принимаемых также на основе и во исполнение законов, их также следует отнести к данной категории нормативных правовых актов.

Посредством издания указов осуществляются конституционные полномочия Президента. При этом указы охватывают ту сферу правового регулирования, которые не входят в компетенцию Парламента и других органов государства.

Заметное место среди подзаконных актов занимают акты исполнительных органов власти, которые в пределах своей компетенции осуществляют нормотворческую деятельность, поэтому их акты тесно переплетаются с нормами законов и указов Президента и принимаются «во исполнение» последних.

Вместе с тем, содержание термина «во исполнение», весьма расплывчато. Оно может означать либо что-то буквальное, то есть собственно исполнение, либо издание на основе закона подзаконного акта, развивающего или конкретизирующего нормативный смысл закона.

Возможно, и здесь потребуется обращение в Конституционный Совет, который мог бы сформулировать свою правовую позицию по данной проблеме, ориентируя законодателя на восполнение пробелов и упущений в этой сфере.

Полагаем, что неопределённость понятий «во исполнение», а также «важнейшие общественные отношения» сдерживает нормотворческую активность Правительства, деятельность которого связана с необходимостью принятия оперативных решений, с учетом объективных общественных потребностей и меняющейся социально-экономической обстановки.

На практике акты Правительства издаются, главным образом, в том случае, когда в законе имеется прямое указание на это или в случае, когда в указе Президента РК даются конкретные поручения для исполнительной ветви власти. В ином случае необходимо вначале внести соответствующие изменения в закон или указ, прямо предписывающие его компетенцию, и только после этого Правительство «во исполнение» последних вправе принимать свой акт. Данное обстоятельство в определённой степени не лучшим образом влияет на процесс оперативного принятия решений со стороны исполнительной ветви власти, а также бюрократизирует процедуры и лишают их инициативности и самостоятельности.

Разграничение законодательного и подзаконного правового регулирования необходимо во избежание слишком сильного детализирования норм законов, превращения их в инструкции, а также для оперативного решения вопросов, не требующих законодательного регулирования. Ведь даже, исходя из прямой трактовки конституционной нормы, можно сделать вывод о том, что законы устанавливают только «основополагающие принципы и нормы», но не должны регулировать полностью ту или иную сферу важнейших общественных отношений.

Определённые вопросы вызывает иерархия нормативных правовых актов, определённая Законом «О правовых актах». Так, нормативные постановления Парламента и его Палат стоят выше нормативных правовых указов Президента, несмотря на свой подзаконный характер. Однако Конституция не даёт повода для такого соотношения. Так, согласно п.1 ст.45 Конституции, «Президент Республики Казахстан на основе и во исполнение Конституции и законов издаёт указы и распоряжения, имеющие обязательную силу на всей территории Республики» [1]. Нормативную природу имеют нормативные правовые указы Главы государства. При этом они принимаются на основе и во исполнение Конституции и законов, но никак не во исполнение постановлений Парламента и его Палат.

Кроме того, полномочия Президента, по которым издаются его нормативные указы, полномочия Парламента, Сената и Мажилиса, по которым принимаются их нормативные постановления, каждым из перечисленных субъектов осуществляются самостоятельно, без постороннего вмешательства. Поэтому совершенно необоснованной представляется их разная юридическая сила.

В этой связи предлагается в п.2 ст. 10 Закона РК «О правовых актах» объединить пп.5) и 6), придав этим одинаковую юридическую силу нормативным постановлениям Парламента и его Палат и нормативным правовым указам Президента РК.

На основе уточнения указанных категорий и понятий, разумной корректировки законодательной компетенции Парламента и его Палат потребуется внести соответствующие поправки в конституционные законы «О Парламенте Республики Казахстан и статусе его депутатов», «О Правительстве Республики Казахстан», в том числе расширяющие нормотворческие функции исполнительной власти в сфере общей либо отраслевой компетенции.

Целесообразно также изучить возможность реализации на практике института делегированного законодательства, с временной передачей этих функций Правительству в условиях действия режима чрезвычайного положения или иной кризисной ситуации. Придание конституционного статуса делегированному нормотворчеству, как первичному источнику права, позволит активизировать исполнительную ветвь власти и ускорить процесс принятия государственных решений в кризисных ситуациях. Одновременно с этим следует предусмотреть механизмы контроля и ответственности за правительственным нормотворчеством. Тем самым, Правительство и его члены, принимающие подзаконный нормативный акт, будут нести полную юридическую и политическую ответственность за свои действия.

Одной из форм контроля за законностью актов Правительства и его должностных лиц может стать институт административной юстиции, функционирование которого позволит минимизировать риски делегированного нормотворчества.

Таким образом, вопросы разграничения законодательного и подзаконного регулирования требуют дальнейшей теоретической разработки и принятия практических мер по обеспечению единообразного применения законодательства, соблюдения конституционных прав и свобод человека и гражданина.

Список использованной литературы:

1. Конституция Республики Казахстан. Принята 30 августа 1995 г. на республиканском референдуме. С изменениями и дополнениями, внесенными законами РК от 7 октября 1998 г., от 21 мая 2007 г., от 2 февраля 2011 г., от 10 марта 2017 г., от 23 марта 2019 г. //Ведомости Парламента РК. – 1996. - № 4. – Ст. 217; 1998. - № 20. – Ст.245; 2007. - № 10. – Ст.68; 2011. - № 3.- Ст.29; 2017. – № 5. – Ст.9; 2019. - № 5-6. – Ст.28
2. Лазарев В.В. Общая теория права и государства: Учебник / 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Юристъ, 2001. — 520 с.
3. Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства. Учебник для юридических вузов и факультетов. – М.: НОРМА—ИНФРА • М, 1999. – 552 с.

4. Дуйсенов Э.Э. К вопросу о соотношении законов и подзаконных правовых актов в Республике Казахстан (конституционно-правовой аспект) //Вестник Министерства юстиции РК. – 2020. - № 2. – С.34-41

5. Закон РК от 6 апреля 2016 г «О правовых актах» //Ведомости Парламента РК. – 2016. - № 7-І. – Ст. 46

6. Конституционный закон РК от 16 октября 1995 г «О Парламенте Республики Казахстан и статусе его депутатов» //Ведомости Верховного Совета РК. – 1995. - № 21. – Ст.124

7. Жанузакова Л.Т. О развитии парламентаризма и совершенствовании законотворческой деятельности в Республике Казахстан в свете конституционной реформы // Мат. МНПК в рамках Сапаргалиевских чтений на тему «Конституционная реформа и модернизация общественного сознания» 16 марта 2018. Алматы: Евразийская юридическая академия, Фонд Первого Президента РК –Елбасы, 2018. – С.92-97

8. Нормативное постановление Конституционного Совета РК от 15 октября 1997 г. № 17/2 «Об официальном толковании статей 53-57 Конституции Республики Казахстан, устанавливающих полномочия Парламента и его Палат» //Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет» - adilet.zan.kz

9. Постановление Конституционного Совета РК от 10 марта 1999 г. № 22 «Об официальном толковании пунктов 1 и 2 статьи 14, пункта 2 статьи 24, подпункта 5) пункта 3 статьи 77 Конституции Республики Казахстан» //Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет» - adilet.zan.kz

10. Нормативное постановление Конституционного Совета РК от 15 октября 2008 г. № 8 «Об официальном толковании статьи 54, подпунктов 1) и 3) пункта 3 статьи 61, а также ряда других норм Конституции Республики Казахстан по вопросам организации государственного управления» // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет» - adilet.zan.kz

11. Дополнительное постановление Конституционного Совета РК от 16 мая 2013 г. № 2 «Об истолковании Нормативного постановления Конституционного Совета Республики Казахстан от 15 октября 2008 года № 8 «Об официальном толковании статьи 54, подпунктов 1) и 3) пункта 3 статьи 61, а также ряда других норм Конституции Республики Казахстан по вопросам организации государственного управления» // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет» - adilet.zan.kz

12. Теория государства и права: Учебник /Под ред. В.К. Бабаева. – М.: Юристъ, 1999. - 582 с.

13. Теория государства и права: Учебник /Под ред. А.У Бейсеновой. – Алматы: Атамура, 2006. – 392 с.

14. Злобин А.В. Подзаконные нормативные правовые акты как форма современного российского законодательства (вопросы теории). Автореф. дисс...канд.юрид.наук, - Саратов, 2013. – 33 с.

15. Иванов С.А. Основные аспекты соотношения закона и подзаконного нормативного правового акта //Государство и право. - 2004. - № 8. - С. 23-29.

16. Конституция Республики Казахстан. Научно-практический комментарий. – Алматы: Раритет, 2015. – 536 с.

17. Иванов С.А. Соотношение закона и подзаконного акта: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - М., 2001. – 23 с.

НАУЧНЫЕ ДОКЛАДЫ:

Абдикулова П.Ж.

Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының
ЭЖББ кафедрасының профессоры, э.ғ.д

E-mail: fabdikulova@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖӘНЕ САЯСИ ҮРДІСТІҢ ДАМУ ЖАҒДАЙЫ

Қоғамдық процестердің экономикалық және саяси аспектісінің маңыздылығы қоғамның экономикалық және саяси тұрақтылығының өзекті әлеуметтік мәселелерін шешу үшін ең жақсы жағдайларды қамтамасыз ететін басымдықтардың пайда болуымен арта бастайды. «Экономикалық процесс» түсінігі материалдық өндірістің даму процесін, оған тән өндіргіш күштерді және солардың негізінде қалыптасатын адамдар арасындағы өндірістік қатынастарды, соның ішінде өндіріс құралдарына меншік қатынастарын, негізінде қызмет алмасуды көрсетеді. Әлеуметтік-экономикалық процестердің ерекшелігі олардың кәсіпорындардың (шаруашылық жүргізуші субъектілердің), ірі ұлттық-мемлекеттік жүйелердің, аймақтардың қызметімен тығыз байланысы болып табылады, бұл осы объектілердің барысында болып жатқан өзгерістердің масштабын, деңгейін, қарқынын және мақсаттарын анықтайды.

Әлеуметтік-экономикалық процестер қарастырылатын деңгейлердің әрқайсысында экономикалық жағдайлар толқындарының өрістеу логикасын анықтайтын «инновация – инвестиция» цикліне негізделген. Бұл циклдің негізінде жатқан Н.Кондратьев моделі екі жаһандық экономикалық процесті – өсу мен құлдырауды үйлестіруді қарастырады.

Максималды деңгейге жеткенде өндірістің өсуі төмендеумен ауыстырылады. Сонымен қатар, инвестиция көлемі азайып, бұл сайып келгенде, инновациялық процестерді тежеуге алып келеді. Өндіріс тиімділігінің төмендеуін тудыратын инновациялық белсенділіктің төмендеуі ресурстарды қайта бөлу үшін кең ауқымды соғыстардың пайда болуына ықпал етеді. Соғыстар өнім бағасының күрт өсуіне және еңбек құнының төмендеуіне әкеледі, бұл өз кезегінде тоқырауды тудырады және инновациялық серпіліс үшін қолайлы жағдайлар жасайды.

«Саяси процесс» түсінігі өте көп қырлы және негізінен әртүрлі қоғамдық күштердің (олардың атынан әрекет ететін таптар мен саяси партиялардың) мемлекеттік билік үшін күресін, оны өзінің экономикалық, саяси және басқа да мүдделерін жүзеге асыру үшін пайдалануын білдіреді. Оның күші мен тұрақтылығы мұндай биліктің қаншалықты заңды және қоғамда мойындалғанына байланысты.

Саяси процестердің негізін оппозициялық «шақыру – реакция» құрайды. Ол әртүрлі саяси әрекеттер, ұзақ мерзімді әлеуметтік жобалар мен бағдарламаларды жүзеге асыру, қарулы қақтығыстар арқылы дәйекті түрде шешілетін қоғамда үздіксіз туындайтын мәселелер кешенін қамтиды. «Қиындықты» құрайтын проблемалық жағдайлар әртүрлі әлеуметтік өзгерістермен қоздырылатын кең әлеуметтік сипатқа ие. Қоғамдық мүдде орбитасына түсе отырып, бұл проблемалар қоғамда осы мәселелерді шешуге және жаңа әлеуметтік құрылыс үшін жағдай жасауға бағытталған шараларды әзірлеуге және жүзеге асыруға бағытталған ұйымдасқан күштердің қалыптасуына ықпал етеді.

Экономикалық тұрақсыздықпен қатар осы топтағы кейбір елдер «түрлі-түсті революциялар» құбылысына бейім. Қырғызстан мен Украинадағы соңғы оқиғалар мемлекеттік басқару жүйесінің тиімсіздігінің, саяси элитаның жікке бөлінуінің және конституциялық реформаның әлсіздігінің жарқын мысалы болып табылады.

Саяси процестің құрылымындағы «реакция» билік органдарының қолданыстағы нормалар мен ережелер негізінде әртүрлі әлеуметтік топтардың өзара әрекеттесуінің арнайы ережелерін әзірлеуге мүмкіндік беретін мінез-құлық желісін құрудан тұрады. Осы процестің барлық белсенді қатысушыларына қатысты теңдік пен әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз ету. Уәкілетті органдардың мұндай қызметті жүзеге асыруға қабілетсіздігі оның өзгеруіне немесе оның иесін толығымен ауыстыруға әкелуі мүмкін.

Саясат саяси билікті және осы билікке қатысты қатынастарды жүзеге асыру процесі ретінде анықталуы мүмкін. Саясат саяси жүйелер шеңберінде жүзеге асырылады. Зерттеушілер «саяси жүйе» ұғымының өзара байланысты екі аспектісі бар екенін атап өтеді Біріншіден, «саяси жүйе» ғылыми категория ретінде әртүрлі саяси процестердің жүйелік қасиеттерін анықтауға және сипаттауға мүмкіндік беретін теориялық құрылыстың бір түрі, құралы болып табылады. Бұл жағдайда бұл категория жүйелі саясатты талдау құралы ретінде қызмет етеді. Оның көмегімен сіз кез келген саяси құрылымды зерттей аласыз: мемлекет, саяси партия, ұйым, кәсіподақ, яғни үлкен немесе кіші саяси жүйе.

Екіншіден, «саяси жүйе» қоғамдағы биліктің қалыптасуы мен қызмет етуінің нақты механизмін көрсетеді, оның ішінде: мемлекет, партиялар, бұқаралық ақпарат құралдары, қоғамдық және саяси бірлестіктер, саяси саладағы қатынастар, саяси мәдениет. «Саяси жүйе» түсінігіне әртүрлі көзқарастарды талдау саяси жүйенің құрылымында шетелдік және отандық саясаттанушылар келесі ішкі жүйелерді ажырататынын бекітуге мүмкіндік береді:

- саяси ұйымдар (институционалдық ішкі жүйе);
- саяси нормалар (нормативтік және реттеуші ішкі жүйе);
- саяси қатынастар мен қызмет (функционалдық) және коммуникациялық ішкі жүйе;
- саяси сана және мәдениет (мәдени ішкі жүйе).

Саясатқа қатысты идеология әрқашан бірінші орында. Демек, белгілі бір мағынада саясатты сәйкес идеологиялық доктринада негізделген және тұжырымдалған міндеттерді шешуге бағытталған арнайы әлеуметтік технология ретінде көрсетуге болады. Саяси процестің мазмұны әртүрлі болуы мүмкін: концепцияны әзірлеу, белгілі бір қоғамдық пікірді қалыптастыру, басқарудың жаңа құрылымдарын құру және т.б. Мемлекет (құрылым, басқару аппараты ретінде), биліктің жекелеген тармақтары (заң шығарушы, атқарушы, сот), билік құрылымдары, мемлекеттік және жергілікті басқару органдары, саяси партиялар, бұқаралық қоғамдық ұйымдар (кәсіподақ, жастар, студенттер, әйелдер, ауыл шаруашылығы, ардагер және басқалар), қоғамның таптары мен әлеуметтік топтары, құқық қорғау органдары, бұқаралық ақпарат құралдары, діни конфессиялар, сондай-ақ жеке тұлғалар және тұтастай алғанда бүкіл халық. Саясаттың объектісі – қоғам, жалпы қоғам. Саясатта объект пен субъект көбінесе бірдей. Мысалы, мемлекеттік билік өзіне қажетті нәтижеге жету үшін саяси процеске әсер етеді. Бірақ мемлекеттік билікке, өз кезегінде, мемлекеттік билікке өздеріне қажетті мақсаттар үшін қандай да бір түрде ықпал ету үшін объектілерден субъектілерге айналатын саяси процестің басқа қатысушылары әсер етеді. Осылай болатын саясаттың субъектілері мен объектілерінің диалектикалық өзара әрекеттесуінің нәтижесінде саяси процестің сипаты өзгеріп, жалпы қоғамның саяси саласының да, оның жеке құрамдас бөліктерінің де қозғалысы, динамикасы, эволюциясы ашылады.

Сонымен, әлеуметтік-экономикалық және саяси үрдістер қоғамдағы өзгерістер болып табылады, олар оның әл-ауқатында, саяси және экономикалық тұрақтылығында, қауіпсіздік жағдайында және т.б. Процестердің екі тобының да қызмет етуі құрылымында процестердің әлеуметтік-экономикалық қасиеттері саяси процестермен толықтырылатын әлеуметтік өзгерістердің күрделі сипатына байланысты ортақ тамырдан туындайды. Ел конституциясының 1 бабына сәйкес Қазақстан өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады[1]. Ал оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары болып табылады. Оның ішінде халықты әлеуметтік қорғау негізгі бағыттардың бірі болып табылады. Әлеуметтік саясаттың осы қағидаттарының ішінде: халықтың әртүрлі топтарына дифференцияланған көзқараспен біріктірілген әмбебаптық, белсенді және мақсатты сипат, әлеуметтік серіктестік, басқарудың әртүрлі деңгейлері арасындағы құзыреттерді саралау. Әлеуметтік-экономикалық және саяси үрдістердің даму жағдайында экономикалық және саяси жүйелер мен институттардың негізгі параметрлерінің өзгеруі байқалады. Бұл өзгерістер олардың жүйелері үшін (экономикалық өсу, халықтың әл-ауқат деңгейінің өсуі, экономикалық және саяси процестер, көппартиялық жүйенің дамуы, мемлекеттік институттардың ашықтығы) оң нәтижелерге әкелуі керек деп есептелінеді. Әлеуметтік-экономикалық және саяси үрдістердің құлдырау барысында жүйенің негізгі параметрлері трансформацияға ұшырайды, бірақ сонымен бірге жағымсыз салдарлармен (саяси режимнің күйреуі, экономикалық

дағдарыс). Әлеуметтік-экономикалық және саяси үрдістердің келесі ерекшеліктерін атап өтуге болады:

- олардың нормативті емес сипаты, яғни биліктің мақсатқа бағытталған ұтымды қызметіне сәйкес жоспарлы өзгерістер ғана емес, сонымен бірге өмірдің өзі өзінің барлық күрделілігімен және жан-жақтылығымен жүзеге асырылатын стихиялық өзгерістер; экономикалық және саяси өзгерістердің әрбір түрінің өзіне тән тек ырғағы мен кезеңдерінің циклділігі болады. Осылайша, сайлау процесі елдің қолданыстағы заңнамасы мен циклдері шеңберінде кезеңдердің қайталануымен сипатталады;

- кез келген әлеуметтік-экономикалық және саяси үрдіс белгілі бір технологиялар мен іс-әрекет процедураларын қамтиды. Бұл технологияларды қолдану әлеуметтік-экономикалық және саяси өзгерістер субъектілерінің алдында оларды жүзеге асыру барысында туындайтын белгілі біртектес мәселелерді шешу кезінде болжамды нәтиже береді. Қоғамда болып жатқан әлеуметтік-экономикалық және саяси үрдістерді зерттей отырып, келесі қасиеттерді бөліп көрсету керек. Мінез-құлық белсенділігі жалпы ұйымдық жүйенің де, оның ішкі жүйелерінің де жеке адамға дейін белгілі бір жұмысты орындауға өз мүдделері, қажеттіліктері, тілектері болуы мүмкін екендігінде көрінеді; жаңа мақсаттар қойыңыз және ішкі мақсаттарыңызды реттеңіз; мақсаттарға жету жолдары мен құралдарын таңдау; басқа жүйелердің әрекетін, олардың әртүрлі әсерлерге реакциясын болжау; басқа жүйелерге қол жетімді құралдар арқылы әсер ету; үйрену, жетілдіру және өзін-өзі дамыту.

Әлеуметтік-экономикалық және саяси үрдістердің динамизмі әлеуметтік өзгерістерді көрсету кезінде ерекше мән алатын процестің атрибутивтік сипаттамасы. Ең қарапайым механикалық және органикалық жүйелердегі үрдіс негізінен сыртқы ортаның әсерінен қалыптасқан қасиеттердің бірізді және біртіндеп жинақталуымен сипатталатын жинақтаушы механизмге негізделген. Әлеуметтік-экономикалық және саяси үрдістерде өзгерістердің жиынтық сипаты көбінесе расталмайды, бұл әлеуметтік жүйенің эволюциялық дамуы барысындағы қасиеттердің дәйекті жинақталу тенденциясына кедергі келтіретін көптеген факторлардың әрекетімен байланысты.

Әлеуметтік-экономикалық және саяси үрдістердің көпөлшемділігі – бұл үрдістер өте күрделі, бұл оларды түсіну мен түсіндіруді айтарлықтай қиындатады. Әлеуметтік үрдістердің табиғатын түсіну әлеуметтік өмірдің көп деңгейлі сипатын көрсетуге мүмкіндік беретін пәнаралық тәсілдер арқылы мүмкін болады. Көп бағыттылық – бұл әлеуметтік процестер өз табиғаты бойынша көп бағытты өзгерістер болып табылады. Бұл қалыптасып келе жатқан қоғамдық үдеріс барысында ашылатын кең мүмкіндіктердің болуымен түсіндіріледі. Әлеуметтік үрдістің бағытын алдын ала анықтау мүмкін емес: вектордың нақты таңдауына көптеген факторлар, соның ішінде мүлдем кездейсоқ факторлар әсер етеді.

Әлеуметтік-экономикалық және саяси үрдістердің біркелкі еместігі – бұл әлеуметтік жүйелердің динамикалық қасиеттері біркелкі емес үрдістер қасиетінің қалыптасуына тікелей әсер етеді. Әлеуметтік үрдістер көбінесе оған

қатысушылар белсенділігінің күрт көтерілуімен және бағытының түбегейлі өзгеруімен бірге жүреді. Қоғамдық үрдістердің бұл қасиеті әсіресе қоғамда болып жатқан төңкерістер немесе қоғамның дамуын не жеделдететін, не бәсеңдететін ірі экономикалық қайта құрулар арқылы айқын көрінеді. Әлеуметтік-экономикалық және саяси үрдістердің бөлу міндеттер, функциялар, құқықтар мен міндеттердің әртүрлі элементтер мен жұмыс орындарында шашыраңқы болуымен көрінеді, сонымен қатар ұйымдастырылған жүйенің келесі процестерге бөлінуі байқалады: материалдық және ақпарат ағындарымен айналысатын өндіріс; ақпараттық ағындарды түрлендірумен байланысты басқару. Басқару процестерінің механизмдерін жүзеге асыратын басқару органының ұйымдық көп деңгейлі құрылымының көрінісі бар. Әлеуметтік-экономикалық және саяси үрдістердің мақсаттылығы мақсатқа жетуге әкелетін құрылым мен қызмет ету тетіктерін әзірлеу қабілетін білдіреді; сыртқы жағдайларды, құралдар мен әдістерді өзгерте отырып, сол мақсатқа жетуді жалғастыру. Әлеуметтік-экономикалық және саяси үрдістердің жүйесінің тұтастығы ұжымдық қызмет ұйымдасқан жүйенің жекелеген элементтеріне қолжетімсіз нәтижелерді алуға мүмкіндік беретіндігінде көрінеді. Демек, қызметі әлеуметтік-экономикалық объектінің тұрақты дамуына қол жеткізуге бағытталған әлеуметтік, экономикалық және саяси процестерді біртұтас басқару механизміне жүйелі түрде біріктіру қоғамда болып жатқан әлеуметтік процестердің ауқымы мен бағытымен сипатталады.

Әлеуметтік-экономикалық және саяси үрдістер қоғам өмірінде үлкен рөл атқарады, ол көптеген адамдар үшін оң және теріс нәтижелер әкеледі. Олардың пайда болуының негізінде басқа топтардың мүдделерімен қайшы келетін ерекше корпоративтік мүдделері бар әртүрлі әлеуметтік топтар арасында туындайтын қайшылықтар жатыр. Бұл жағдай мүлдем заңды және қоғамға өз мүшелерінің көпшілігінің мүдделерін біріктіруге қабілетті дамудың ең тиімді жолын табуға мүмкіндік береді. Нәтижесінде қоғамда туындайтын мәселелер өзгерістерді тудырады, одан адамдардың кейбір категориялары мен таптары пайда, ал басқалары зардап шегеді. Адамдардың өздері әлеуметтік-экономикалық және саяси үрдістердің тікелей қатысушылары бола отырып, оларға әрқашан әсер ете алмайды. Оның себебі, қоғамдағы сәйкес өзгерістерді тудыратын адамдар, олардың осы өзгерістердің ішкі механизмдерін түсінуді қаламауы немесе түсінбеуі салдарынан болып жатқан әлеуметтік-экономикалық және саяси үрдістерге бақылауды жоғалтады. Әлеуметтік-экономикалық және саяси үрдістерді әлеуметтік құбылыстан – социологиялық әдебиетте кеңірек тараған ұғымнан ажырату керек. П.Сорокин бұл ұғымның мазмұнын былайша анықтады: «Қоғамдық құбылыс – психикалық сипатқа ие және жеке адамдардың санасында жүзеге асатын, сонымен бірге мазмұны мен ұзақтығы жағынан өз шегінен тыс әрекет ететін қоғамдық байланыс[2,3]. Міне, көпшілік «әлеуметтік жан» деп атайды, басқалар өркениет пен мәдениет деп атайды, жаратылыстану ғылымдарының объектісін құрайтын заттар әлеміне қарама-қарсы басқалар құндылықтар әлемі деп атайды. Кез келген өзара әрекеттестік, кімнің арасында болса да, ол психикалық сипатқа ие болғандықтан (сөздің

жоғарыдағы мағынасында), әлеуметтік құбылыс болады». Әлеуметтік-экономикалық және саяси үрдістерде зерттелетін объектіге объективті сипат беретін, соңғысының уақытқа байланысты барлық қасиеттерін қарастыруға мүмкіндік беретін айқынырақ уақытша компонент бар. Процестің уақытша шарттылығы әлеуметтік-экономикалық және саяси процестерді зерттеуде ерекше қызықты, мұнда уақыт факторы үлкен мәнге ие және процесті формализациялау, объективті ету критерийлерінің бірі ретінде қызмет етеді.

Адамдар үздіксіз қайталанатын процестердің назарында болады: экономикалық, саяси, әлеуметтік, экологиялық, мәдени, инновациялық және т.б. күнделікті мәселелер. Бұл айырмашылық ағымдағы процестерді жанарту тәртібін анықтайды, оны екі формаға бөледі: практикалық және когнитивтік. Процестерді практикалық актуализациялау құндылықтарға және осы процестерді бекітудің жағдаяттық әдістеріне бағдарланған рефлексияның төмен дәрежесін болжайды. Әлеуметтік-экономикалық және саяси үрдістерді практикалық актуализациялау барысында адам бірқатар стратегиялар арқылы оның салдарын өзі бастан кешіруге бейім: толық білмеу, бейімделу, ашық қарсылық және мақсатты түрде шегіну. Өзінің процестерге қатынасының сол немесе басқа стратегиясын таңдай отырып, адам қарапайым өмірлік тәжірибе негізінде қол жеткізген осы процестер туралы өз идеяларына сүйене отырып, кейбіреулерінің маңыздылығын саналы түрде төмендетеді және керісінше, басқалардың маңыздылығын арттырады. Экономикалық және әлеуметтік үрдістерді басқарудың тиімділігі ең алдымен экономикалық және әлеуметтік үрдістердің мазмұнын, олардың өзара байланысының мәні мен формаларын дұрыс түсінуге байланысты. Қазақстан Республикасының қазіргі жағдайында Қазақстан Республикасының қазіргі жағдайында әлеуметтік процестерді басқару қажеттілігі артып келеді.

Қазақстан өзінің мемлекеттік тәуелсіздігін алғаннан кейін республиканың алдында нарықтық, әлеуметтік-экономикалық бағытталған экономикаға көшу міндеті тұрды. Алайда, 90-жылдардың басында «саясат экономикадан озып кетті» және бұл негізінен жасанды экономикалық байланыстардың үзілуіне ықпал етті, бұл егемендіктің алғашқы жылдарында теріс тізбекті реакцияға әкелді: бүкіл зауыттар мен фабрикалар тоқтап, ондаған мыңдаған жұмысшылар мен қызметкерлер өмір сүруге қаражатсыз қалды. Осы қиын кезеңде жас республикаға бір мезгілде өзара байланысты екі мәселені шешуге тура келді: дағдарысты еңсеру ғана емес, сонымен бірге тәуелсіз нарықтық экономикалық жүйе құруға қадамдар жасау қажет болды. Ол үшін жекешелендіру саясатын жүргізу, яғни жеке меншік институтын енгізу қажет болды. Негізгі нарықтық институттарды қалыптастыра отырып, Қазақстан әлеуметтік реформаларды жүзеге асыруға кірісті. Тәуелсіздікті сақтау, сыртқы саяси және сыртқы экономикалық байланыстарды нөлден құру, демократиялық реформаларды жүзеге асыру бойынша бірқатар шешуші шаралар жүзеге асырылды. Басты міндет қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі, халықтың өмір сүру сапасына инвестицияның артуы болды. Дәл осы кезеңде экономиканың нарықтық

моделін құру курсы өтті: кәсіпкерлікті ынталандыру, кәсіпорындарды мемлекетсіздендіру, меншік иелері табын құру[4].

Экономиканың қазақстандық моделінің қалыптасу тарихы бірнеше негізгі кезеңдерден тұрады және тағдырлы шешімдерді қабылдаумен және жүзеге асырумен байланысты. Мемлекет кезең-кезеңімен кең ауқымды жекешелендіруге кірісті. Республика дамуының негізгі параметрлері «Қазақстан-2030» Елді дамыту стратегиясында тұжырымдалған. Даму стратегиясын жүзеге асыру барысында ұзақ мерзімді жеті басымдықты іске асыру көзделген.

1. Ұлттық қауіпсіздік. Қазақстанның толық аумақтық тұтастығын сақтай отырып, тәуелсіз егемен мемлекет ретінде дамуын қамтамасыз ету.

2. Қоғамның ішкі саяси тұрақтылығы мен топтасуын сақтау және нығайту.

3. Шетелдік инвестициялар мен ішкі жинақтардың жоғары деңгейі бар ашық нарықтық экономикаға негізделген экономикалық өсу.

4. Қазақстан азаматтарының денсаулығы, білімі және әл-ауқаты.

5. Тұрақты экономикалық өсуге және халықтың тұрмысын жақсартуға ықпал ететін табыс алу үшін мұнай мен газды өндіру мен экспорттауды жедел ұлғайту арқылы энергетикалық ресурстарды тиімді пайдалану.

6. Инфрақұрылым, әсіресе көлік және коммуникация.

7. Кәсіби мемлекет құру ісіне берілген және өзінің басым мақсаттарына қол жеткізуде халық өкілі ретінде әрекет ете алатын тиімді және кемел мемлекеттік қызметшілер корпусын құру [5].

Жалпы алғанда, өздеріңіз білетіндей, экономикалық даму белгілі бір нәтижелерге қол жеткізудің негізі болып табылады. Экономикалық, саяси, мәдени қатынастардың маңызды аспектісі жеке тұлғаның әлеуметтік топтар арқылы қоғаммен өзара әрекеттесуімен сипатталады. Демек, экономикалық процестер міндетті түрде сол немесе басқа әлеуметтік коннотацияға ие болады, содан кейін белгілі бір салдарларды тудырады. Белгілі бір өнімді жасау тұрғысынан қарастырылатын өндіріс экономикалық процесс қызметін атқарады, ал адамның шығармашылық еңбекке деген қажеттілігін қанағаттандыру тұрғысынан қоғамдық коннотацияға ие болады. Бірлікте алынған, адамға тікелей бағытталған, оның әрекеті мен мінез-құлқын анықтайтын әлеуметтік-экономикалық және әлеуметтік үрдістер әлеуметтік-экономикалық процестер болып табылады. Бүгінгі таңда Қазақстан осы қоғамға тән өзара байланыстар мен тәуелділіктерге ұйымдастырушы және реттеуші ықпалды құру жолының басында ғана тұр. Мұның тиімділігі – әлеуметтік бағдарланған нарықтық экономика мен демократиялық мемлекет құру. Көпұлтты Қазақстан халқы, ең алдымен, әлеуметтік салада әлі де көптеген қиындықтарды бастан кешіруде. Нарықтық қатынастарға көшу кезеңінде халықтың өмір сүру деңгейінің төмендеуі және қоғамдағы әлеуметтік шиеленістің күшеюі байқалады. Оларды ырықтандырудан және халық табысының жеткіліксіз деңгейінен туындаған бағаның ұдайы өсуі, әлеуметтік

шиеленістің аумақтық ошақтарының пайда болуы өткір әлеуметтік мәселелерді жедел шешуді алдыңғы қатарға шығарып отыр.

Кең мағынадағы әлеуметтік-экономикалық және әлеуметтік үрдістер бұл адамдардың өмірі мен қарым-қатынасын көрсететін процесс. Әлеуметтік басқарудың элементарлы объектісі – мәні бойынша барлық қоғамдық қатынастардың жиынтығы болып табылатын адам. Оның өмірін абыройлы да баянды ету, қартайған шағында білім алуына, ақылы еңбек етіп, лайықты демалуына барлық мүмкіндіктер жасау – егемен Қазақстан үшін бұдан асқан мақсат жоқ. Біздің республикамыздың әлеуметтік-экономикалық дамуы ерекше аймақтық контекстке ие. Қоғамдық процестің кейбір маңызды жақтарының аймақтық ерекшелігі көпке дейін екінші жоспарда қалып қойды. Нарықтық экономика және республиканың егемендігінің кеңеюі жағдайында өткір әлеуметтік, ұлттық және экономикалық ауыртпалықты көтеріп отырған халықты жұмыспен қамту мәселелерінің өңірлік аспектісінің маңызы ерекше. Аймақтағы әлеуметтік процестердің географиялық ортаның қасиеттеріне көбіне байланысты ерекшеліктері аумақтың өмір сүруге жарамдылығында, экономиканың салалық құрылымынан, аймақтың мамандануынан (оның экономикалық профилі), аймақтың дамуында көрінеді. көлік желісі және жалпы өндірістік инфрақұрылым, еңбек және басқа ресурстармен қамтамасыз ету. Саяси және экономикалық жүйесін түрлендіруге қабілетті посткеңестік елдердің жекелеген тобы шикізаттық модельден инновациялық индустриялық модельге көшу негізінде өзіндік үлгісін жасады. Бұл топқа Ресей, Қазақстан, Беларусь кіреді. Бүгінгі таңда біздің жеке даму үлгіміз, экономикалық өсудің табысты көрсеткіштері прогрессивті эволюциялық формацияның нәтижесі болып табылады. Ең алдымен экономикада құрылымдық реформалар жүргізуге, одан кейін саяси жүйені реформалауға бағытталған таңдалған бағыттың арқасында Қазақстан экономикалық өсу қарқыны бойынша көптеген посткеңестік елдерді басып озып, ТМД елдері арасында танылған көшбасшыға айналды.

Өткенді зерделей отырып, Қазақстан жоғары технологияларға, инновацияларға және білімге негізделген экономикалық дамудың өзіндік моделін құруда деп сеніммен айта аламыз.

Қазақстан бүгінде экономикалық өсумен қатар саяси тұрақтылық сақталған, мемлекеттік билікті қайта құрылымдау мен демократияландыру күйзеліс, революция мен митингілер аясында емес, ашық диалог жағдайында жүзеге асырылатын елдің табысты үлгісі болып табылады. Осының барлығы мемлекеттік саясаттың пісіп-жетілгендігі мен тиімділігін, үдерістің жүйелілігі мен ілгерілеуін айтады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан республикасының Конституциясы. Алматы 1995 ж.
2. Волков Ю.Г., Нечипуренко В.Н., Попов А.В., Самыгин С.И. Социология: курс лекций: учебное пособие. – Ростов-на-Дону. – 1999. – С. 97.

3. Рывкина Р.В. Социология экономической жизни. Очерки теории. – Новосибирск, 1991. – С. 65.

4. О положении в стране и основных направлениях внутренней и внешней политики на 1997 г.// Казахстанская правда, 1996 жылғы 8 қазан.

5. Послание Президента страны народу Казахстана Казахстан—2030: процветание, безопасность, улучшение благосостояния всех казахстанцев", Алматы, 1997.

Абдуалипова К.Ж.

ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ПӘНДЕР
және құқық қорғау қызметі кафедрасының
аға оқытушысы, з.ғ.м.

КӨЛІК ҚҰРАЛДАРЫН АЙДАП КЕТУДІҢ СУБЪЕКТИВТІК ЖАҒЫ ЖӘНЕ СУБЪЕКТИСІ

Қылмыстың субъективтік жағы - негізінен адамның психологиялық іс-әрекетінің қылмыс істеуге тікелей байланысты жағының көрінісі болып табылады [1,31].

Қылмыстың сыртқы жағын бейнелейтін объективтік жаққа қарағанда, субъективтік жақ, қылмыстың ішкі мәнін, мазмұнын білдіреді. Бұл жерден шығатын қорытынды қылмыстың объективтік және субъективтік жағының белгілері өзара тығыз байланысты, белгілі бір бірлікте болады.

Қылмыстың субъективті жағына, дәстүрлі түрде үш элемент кіргізіледі. Олар: кінә, мақсат және ниет.

Көлік құралдарын айдап кету үшін қылмыстық жауаптылық көздейтін норманың, заң шығарушының қазіргі кезде ұсынып отырған «формальды» нысанының, интеллектуалды жағы бойынша, көлік құралдарын айдап кетуде, қылмыскер бөтеннің көлік құралын заңсыз иеленіп, осы әрекетінен пайда болуы мүмкін болатын зардаптарды алдын-ала болжайды. Ал еріктілік жағында, қылмыскер осы әрекеттердің орындалуын тілейді. Яғни, кінәнің нысаны - тікелей қасақаналық.

Көлік құралдарын айдап кету үшін қылмыстық жауаптылық көздейтін норманың, біз ұсынып отырған «материалды» нысаны, заң шығарушының «формальды» нысанынан өзгешелеу.

Көлік құралын айдап кету қылмысының субъективті жағы, осы қылмыстың талан-таражға салу мақсатының жоқтығымен ғана шектеледі. Көлік құралдарын айдап кету үшін қылмыстық жауаптылық көздейтін норманың, біз ұсынып отырған «материалдық» моделінде кінәнің екі нысаны да бар. Анығын

айтсақ: көлік құралдарын айдап кету әрекеттері тікелей қасақаналықпен жасалса, қылмыскердің келтірілген қоғамдық зардапқа деген ішкі көзқарасы, яғни кінәсі «абайсыз» болуы тиіс. Сонымен қатар, көлік құралдарын айдап кетуде талан-таражға салу мақсатының, яғни пайдакүнемдік ниеттің болмауы айдалып кетілген көлік құралының, айдап кетушінің «қызығушылығы» басылған соң тастап кетуіне алып келеді. Қылмыскер көлік құралының тонауға немесе бүлінуге ұшырайтындығын түсіне отырып, оған саналы түрде жол береді. Яғни, көлік құралын айдап кетуде, оған залал келтіруге қатысты кінәнің жанама қасақаналық нысанында болуы мүмкіндігін де көрсету керек.

Көлік құралдарын айдап кетудің ниеті ретінде әдебиеттердің басым көпшілігінде: серуендеу, үйіне немесе басқа жерге жетіп алу, бұзақылық ниет, жолдастарының алдында өзінің «батырлығын» көрсету, басқа қылмысты жасауды жеңілдету және т.б. көрсетіледі.

Көлік құралдарын айдап кету мен оларды талан-таражға салудың, тәжірибеде пайда болып отырған ең басты проблемасы осы қылмыстарды бір-бірінен ажырату. Осы екі қылмыстарды бір-бірінен ажыратудың заң шығарушы ұсынып отырған басты белгісі – ол осы қылмыстардың мақсаты.

Көлік құралдарын ұрлауда, көлік құралын талан-таражға салу мақсатының болуы міндетті, ал айдап кетуде осындай мақсаттың орын алмауы міндетті шарт болып табылады. Яғни, заң шығарушының ұсынып отырған моделіне сәйкес, бүкіл әлемде аса ауыр «материалды» қылмыс ретінде қарастырылатын көлік құралдарын ұрлау қылмыстық әрекеттері, қоғамдық қауіптілігі төмен «көлік құралдарын айдап кету» атты «формальды» қылмыс құрамынан тек мақсаты бойынша ғана ажыратылуы тиіс.

Айдап кетуді жүзеге асыру барысында қылмыскердің ойы бөтеннің автокөлігін өзінің, меншігіне айналдыру емес, оны мүлік иесінің келісімінсіз уақытша пайдалана тұруға бағытталған. Әрине «уақытша пайдалана тұру» түсінігі өте кең түсінік, бірақ оның нақты анықтамасы да жоқ. Сол себепті бұл түсінікті логикалық түрде талдауға деген көптеген талпыныстардың болғандығын де көрсету керек.

Көлік құралдарын талан-таражға салудың мақсаты ретінде «біреудің мүлкіне өз қалауы бойынша билік ету» қарастырылуы тиіс. Осындай жағдайда автордың ойы бойынша, көлік құралдарын айдап кетуді мақсаттары бір болғандықтан, көлік құралдарын талан-таражға салудан бөліп қарастыру қажет болмайды.

Қазіргі қолданып жүрген қылмыстық Кодексте бөтеннің мүлкін ұсақтап талан-таражға салғаны үшін қылмыстық жауаптылық 189 – бапта (Сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемденіп алу немесе талан-таражға салу) көрсетілген.

Яғни:

Кінәліге сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемденіп алу немесе талан-таражға салу, яғни жымқыру – адамдар тобының алдын ала сөз байласуымен;

- адам өзінің қызмет бабын пайдалана отырып жасаған дәл сол іс-әрекет

1) ірі мөлшерде жасалса;

- мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаса,

- егер олар өзінің қызмет бабын пайдалануымен ұштасса, – бірнеше рет жасалса – қылмыстық топ жасаса;

- аса ірі мөлшерде жасалса, – деген түсініктер берілген [2,97].

Айта кететін мәселе мынандай: Сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иелену мен талан-таражға салудың етудің не-гізгі айырмашылықтары мынадай: сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иеленуде кінәлі адам бөтеннің мүлкін жөнсіз, негізсіз, заңға қайшы әрекеттермен ұстап тұрады, иесіне қайтармайды, ал талан-таражға етуге осы аталған мүлікті әр түрлі жолмен талан-таражға салуы, пайдаланып кетуі, шашылып-төгілуі, рәсуэ болуы, тегін немесе ақысын алып та-рату жатады.

Қылмыс субъективтік жағынан абайсыздықпен (менмендікпен немесе немқұрайлық түрінде) істеледі.

Менмендікте адам көлік қозғалысы және пайдалану ережесін бұзудан адамның денсаулығына ауыр немесе орташа ауырлықтағы зиян келтірілу мүмкіндігін алдын-ала біледі, бірақ бұл зардаптарды жеткілікті негіздерсіз жеңілтектікпен болғызбау мүмкіндігіне сенеді.

Немқұрайлықта адам көрсетілген зардаптардың болу мүмкіндігін болжамайды, бірақ қажетті ұқыптылық пен сақтық болғанда ол зардаптарды болжап білуге тиіс және болжап біле алатын еді [3,97].

Көлік құралдарын айдап кету мен оларды талан-таражға салуды бір бірінен айыру проблемасын екінші жағынан қарастырсақ, оны тек қылмыстық құқықтық шаралардың негізінде ғана қарастыру дұрыс та, мүмкін де емес. Көлік құралдарын айдап кету мен оларды ұрлау бір бірінен көптеген басқа да белгілері арқылы ажыратылады. Бұл мәселені, біз осы жұмыстың екінші тарауында, яғни, айдап кету қылмыстарының криминологиялық сипаттамасында қарастырылған.

Қылмыстық құқық доктринасында талан-таражға салуға мүлікті өтеусіз алу, яғни оның құнын ақшамен немесе басқа жолмен тепе-тең қайтару деген анықтама берілген.

Жоғарыда айтылғандай, талан-таражға салудың субъективті жағы тікелей ниетпен және пайдакүнемдік мақсатпен сипатталады. Талан-таражға салудың субъектісі заң белгілеген жасқа жеткен, жауап беруге қабілетті тұлға болып табылады. Талан-таражға салудың кейбір түрлерінде бұл жас шамасы дифференциацияланады. Қылмыстық кодекстің 27-бабына сәйкес ұрлау, тонау, қарақшылық және күштеп алу үшін 14 жасқа толған жасөспірімдер, ал талан-таражға салудың басқа түрлері үшін 16 жасқа толған тұлғалар қылмыстық жауапкершілікке тартылады.

Көлік құралдарын айдап кетудің субъектісі.

Қылмыстық құқық ғылымында қылмыстың субъектісі болып -қылмыстық жауаптылық басталатын жасқа толған, есі дұрыс жеке тұлға болып табылады.

Жалпы айдап кету субъектісінің төңірегінде өрбіген даулы мәселелер екі мәселеге қатысты. Оның біріншісі - көлік құралын айдап кетуді, осы көлік құралына еңбек қатынастары бойынша бекітілген тұлғаның айдап кетуі және екіншісі – ол көлік құралын, көлік иесінің жанұя мүшелерінің айдап кетуі жайлы пайда болған даулы мәселелер. Естеріңізге сала кетсек, қазіргі кезде қолданылып жүрген, заң шығарушының бекіткен моделіне сәйкес, айдап кету үшін қылмыстық жауаптылықты көздейтін қылмыс құрамы «формальды» болып табылады.

Осы мәселелерге қатысты алғаш рет Қазақ КСР Жоғарғы Соты Пленумының 1983 жылғы 23-қыркүйектегі №11 Қаулысы "з" тармағында ресми анықтама берілген. Оған сәйкес «автомашина немесе басқа да көлік құралдарына, еңбек келісімі бойынша бекітілген жүргізуші, оларды айдап кетудің субъектісі бола алмайды». Яғни, осы кезеңде айдап кетудің субъектісін, айдалып кеткен көлік құралына деген құқығының деңгейі бойынша бөлуі қарастырыла бастаған. Бұл жерде көлік құралдарын айдап кету құрамы «формальды» қарастырылған [4].

Бұл мәселеге қатысты ғалымдардың басым көпшілігінің пікірінше қылмыс жасаған тұлға, көлік құралына ешқандай да қатысы болмауы немесе оны жүргізуге ешқандай құқығы болмауы керек. Осы кезде ғана нақты тұлғаны, айдап кетудің субъектісі ретінде тануға болады. Егер де айдап кетуді жасаған тұлғаның көлік құралын пайдалануға деген қандай да болсын құқығы болса, онда ол көлік құралын тек өзінің мақсаттарына пайдаланса да, айдап кету қылмысының субъектісі болып таныла алмайды. Бірақ, айдап кету субъектісін жоғарыда көрсетіп кеткенміздей қолдан бөлу, дұрыс емес. Егер де айдап кету үшін қылмыстық жауаптылықты көздейтін норманы «материалдандырсақ», онда айдап кету субъектісін бөлу проблемасынан арыла аламыз, себебі, Біріншіден, біздің ұсынып отырған, айдап кету үшін қылмыстық жауаптылық көздейтін норманың «материалды» құрамында жоғарыда көрсетіп кеткен қоғамға қауіпті зардаптардың біреуі орын алуы тиіс. Яғни, осындай конструкциясында немесе нысанында, айдап кету үшін қылмыстық жауаптылық көздейтін норманың қоғамдық қауіптілігі жоғарылайды. Қоғамға қауіпті зардаптарға алып келмеген құқық бұзушылықтар, әкімшілік құқық бұзушылық ретінде қарастырылып, олар үшін Әкімшілік кодексте көзделген әкімшілік әсер ету шаралары қолданылады.

Өз кезегінде, айдап кету үшін қылмыстық жауаптылықты көздейтін «материалдық» қылмыс құрамы бойынша, айдап кету әрекеттері қоғамға қауіпті зардаптарға алып келетін болғандықтан, бұл қылмыс құрамдарын жасауы мүмкін тұлғаларды, олардың көлікке қатысты «құқықтық мәртебесі» бойынша «қолдан» бөліп қарастыру қажеттілігі жойылады. Егер қарастырылып отырған қылмыс құрамы «материалданатын» болса, онда айдап кетудің субъектісі болып: а) көлік құралын жеке өз басы мақсатында пайдаланған, осы көлік құралына еңбек қатынастары бойынша бекітілген тұлғалар немесе осы ұйымның басқа да қызметкерлері; б) көлік иесінің жанұясының мүшелері танылуы тиіс.

Екіншіден, Көлік құралын айдап кету, міндетті түрде жеке тұлғаның «өз мақсаттарын жүзеге асыру үшін» жүзеге асырылады. Жоғарыда көрсетіліп кеткен авторлардың басым көпшілігі айдап кетуді, көлік құралына ешқандай да қатысы жоқ тұлғалардың жасау керектігін көрсете отырып. Айдап кетудің субъектісіне көлік құралына еңбек қатынастары немесе көлік құралының иесіне туыстық қатынастары бар тұлғалардың кіргізілмейтіндігін көрсетеді. Көрсетіп кеткеніміздей осындай позицияны еліміздің Жоғарғы соты да ұстанған.

Мысалы, кез-келген тұлға айдап кетуді жасаған кезде, оның есі дұрыс және өзінің әрекеттеріне есеп бере алатын болса, ол өзіне бекітілген немесе туысының көлік құралын рұқсатсыз, яғни заңсыз алып отырғандығын түсінеді. Бірақ осының өзінде де, ол осы қылмысты жасап, өзінің мүддесі мен қажеттіліктерін қанағаттандырады. Яғни, бұл жерде, көлік құралы жұмыс уақытынан тыс немесе көлік иесінің рұқсатынсыз болсын, ол қылмыскер үшін «бөтен» көлік құралы. Мүлдем бөтен адамның көлік құралын айдап кетуші адам да, қылмысты дәл осындай жағдайда жасайды. Қылмыс субъектісі және қылмыстың тұлғасы түсініктері бара-бар түсініктер емес. Қылмыскердің тұлғасы жеке өзі аса күрделі, қылмыс субъектісі түсінігінен кең түсінік. Сол себепті, айдап кетудің субъектісін ары қарай қарастыру, осы қылмысты жасаушы қылмыскердің тұлғасымен бірге қарастырылуы тиіс.

Көлік қылмыстарын, қылмыстардың басқа тобына әділетсіз жатқызып, оларды тек субъектісі бойынша ғана бөлудің мысалдары біздің заңдылығымызда аз емес. Мысалы, біздің қылмыстық заңымызда «машиналарды жүргізу немесе пайдалану ережелерін бұзу» атты, 463-баптың бар екендігі белгілі. Бұл бап заң шығарушымен әскери қылмыстарға жатқызылған.

Әскери машиналар ретінде (әскери ұрыстық, арнайы және транспорттық) кез келген машиналар (автомобильдер, олардың ішінде арнайылары, броньдалған транспортерлер, танкілер, өздігінен жүре алатын артиллериялық қондырғылар, мотоцикл және т.б.) және Қазақстан Республикасының қарулы күштерінде пайдалана алатын басқа да көлік құралдары танылады.

Әскери көлік құралдарының қозғалысы мен оларды пайдалануды Қорғаныс Министрлігінің арнайы инструкциялары мен ережелері реттейді. Бұл әрине әділетті, себебі әскери ұрыста пайдаланатын және арнайы қондырғылармен қамтамасыз етілген техниканың қозғалысы мен оны пайдалану, тек осы машиналарға тән ғана ерекшеліктерге ие.

Заң шығарушының логикасына сәйкес, көлік құралы әскери немесе оның жүргізушісі әскери қызметші болса, онда қылмыс әскери қылмыстарға жатқызылуы тиіс. Бірақ, біздің қылмыстық заңымыздың ерекше бөлімінде тараулар тек топтық объект бойынша ғана бөлініп, тарауларға орналастырылатындықтары белгілі.

Яғни, әскери машиналар деген түсінікте тек әскери ұрыс машиналары және арнайы машиналар ғана қалдырылып, ал жүк таситын және жолаушы алып жүретін, әскери қызмет үшін арнайы техникалық тұрғыда

қондырғылармен жабдықталмаған көлік құралдары да әскери машиналар қатарына жату керек.

Дәл осы тұжырымды, «Ұшу немесе оған даярлану ережелерін бұзу», «Кеме жүргізу ережелерін бұзу» қылмыстық құрамдарының заттарын қайта қарастырып, жүк немесе жолаушы таситын, әскери мақсатта қолданылмайтын және арнайы әскери модификацияланбаған әскери әуе және су кемелерінің қауіпсіз қозғалысының және оларды пайдаланудың ережелерін бұзу қылмыстық әрекеттері жаңаша саралануы тиіс.

Сонымен жоғарыда көрсетілгеннің негізінде біз төмендегідей тұжырымға келе аламыз:

1. Көлік құралдарын айдап кету үшін қылмыстық жауаптылық көздейтін норманың, біз ұсынып отырған «материалдық» моделінде кінәнің екі нысаны да бар. Анығын айтсақ: көлік құралдарын айдап кету әрекеттері тікелей қасақаналықпен жасалса, қылмыскердің келтірілген қоғамдық зардапқа деген ішкі көзқарасы, яғни кінәсі «абайсыз» және «жанама қасақаналық» нысанында болуы мүмкін.

2. Көлік құралдарын айдап кетудің ниеті ретінде: серуендеу, үйіне немесе басқа жерге жетіп алу, бұзақылық ниет, жолдастарының алдында өзінің «батырлығын» көрсету, басқа қылмысты жасауды жеңілдету және т.б. қарастырылуы тиіс.

Көлік құралдарын айдап кету мен оларды ұрлау бір бірінен криминологиялық тұрғыда да ажыратылуы тиіс.

Айдап кетудің субъектісін «қолдан» бірнеше топтарға бөлу, дұрыс емес. Егер де біз, айдап кету үшін қылмыстық жауаптылық көздейтін норманы «материалдандырсақ», онда біз айдап кетудің субъектісін бөлу проблемасынан арыла алатын едік. Кез-келген тұлға айдап кетуді жасаған кезде, оның есі дұрыс, және өзінің әрекеттеріне есеп бере алатын болса, ол өзіне бекітілген немесе туысының көлік құралын рұқсатсыз, яғни заңсыз алып отырғандығын түсінеді. Бірақ, осының өзінде де, ол осы қылмысты жасап, өзінің мүддесі мен қажеттіліктерін қанағаттандырады. Яғни, бұл жерде көлік құралы жұмыс уақытынан тыс немесе көлік иесінің рұқсатынсыз болсын, ол қылмыскер үшін «бөтен» көлік құралы [5,394].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Алауханов Е.О., Ұмбеталиев С, Рахметов С.М. Қылмыс құрамы. – Алматы, 2000. – 215 б.
2. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.
3. Бисенова М. Қ. Қылмыстық құқықтағы кінә мәселесі. – Қарағанды, 2010. – 215 б.
4. Қазақ КСР Жоғарғы Соты Пленумының 1983 жылғы 23 қыркүйек N 11 Қаулысы.
5. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсіндірме (Жалпы

Абдуллина Л. М.

к.ю.н., ассоциированный профессор
Евразийской юридической академии им. Д.А.Кунаева, Евразийской
юридической академии имени Д.А.Кунаева

Калиева Г. С.

к.ю.н., доцент Университета международного бизнеса

ЗАЩИТА ПРАВ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.

При формировании рыночной системы экономики в Казахстане, появилась острая необходимость в регулировании и защите потребителя на рынке, так как его защита теперь является неотъемлемой частью государственной политики в сфере экономики. Особенно важно отметить, что потребитель, как субъект рыночных правоотношений, является одним из важных субъектов данного вида отношений, и поэтому государство особенно заинтересованно в том, чтобы потребитель обладал полной способностью оставаться центральным субъектом исследуемых отношений, так как это способствует реализации целого ряда государственных программ в сфере экономики.

Необходимость в существовании института защиты прав потребителей определяется тем, что потребитель, является наименее защищенной стороной в рыночных правоотношениях. Романовская С. Ю. объясняла данное утверждение тем, что бюджет потребителя, как правило, ограничен, соответственно, потребитель не имеет возможности бесконечно покупать товар для удовлетворения одних и тех же потребностей, поэтому должен иметь полное право получать то качество, на которое он рассчитывает, и иметь возможность отстоять свои законные права и интересы в случаях, если таковые были нарушены, к примеру, посредством реализации недоброкачественной продукции. Помимо прочего, в отдельных случаях потребитель может пострадать не только с экономической, но и с биологической точки зрения. Так, приобретая, к примеру, продуктовый товар ненадлежащего качества, потребитель может пострадать с точки зрения своего здоровья. Таким образом, С.Ю.Романовская убеждена в острой необходимости регулирования данного аспекта жизнедеятельности человека с точки зрения защиты общечеловеческих гражданских прав и интересов [1, с.35].

В более глобальном масштабе, подробное изучение и регулирование данного вида отношений объясняется интересами всего государства, поскольку, одной из важнейших задач государственной политики является обязанность

обеспечивать своим гражданам доступ к тем органам, которые осуществляют всестороннюю защиту нарушенных прав и интересов участников рыночных взаимоотношений, повышение их эффективности и тщательный контроль за их деятельностью, поскольку именно такие параметры, как доступность и эффективность представляют из себя одну из основных и главных гарантий того, что повседневные интересы потребителей будут удовлетворены.

Существование и принятие специального законодательства, направленного на защиту прав потребителей, а также создание целой системы государственных органов, которые призваны для того, чтобы обеспечивать защиту и реализацию потребительских прав, представляет из себя яркий пример необходимого вмешательства государства в частноправовые отношения. Это в совокупности и определяет специфику деятельности существующих юрисдикционных органов, направленных на защиту прав потребителей.

Ради наиболее эффективного функционирования политических систем определенного государства необходимо правильно выдерживать баланс между удовлетворением интересов продавцов (производителей) и потребителей, поскольку именно этот баланс является фундаментом для того, чтобы обеспечить необходимую экономическую систему.

Помимо этого, важно учитывать тот факт, что в Казахстане развитие института защиты прав потребителей осложнено условиями потребительских отношений, а также развитию этого института характерно возникновение новых форм и способов защиты своих прав. Кроме прочего, в Казахстане круг лиц, которые попадают под термин «потребитель» расширен.

Обращаясь к опыту зарубежных стран с развитой экономикой, можно заметить, что институт защиты прав потребителей перерос в отдельную государственную политику, главными задачами которой изначально были защита, поддержка и развитие конкурентной рыночной среды.

Н. А. Назарбаев в своем Послании Первого Президента Республики Казахстан – Лидера нации в стратегии «Казахстан-2050» отмечал, что «Нам необходимо выработать новую систему защиты прав потребителей, исключив для них многоуровневую систему принятия судебных решений»[2].

Потребность в государственной защите прав потребителей обуславливается высокими масштабами правовой и организационной поддержки существующих преобразований в экономической сфере, так как именно это является одним из основных показателей государственной социальной политики. Однако, стоит учитывать тот факт, что развитие данного правового института привело к тому, что у Казахстана, как у современного правового государства, возникли соответствующие обязанности.

Опираясь на мировой опыт и тот факт, что Казахстан обладает уникальными обстоятельствами, обуславливаемыми переходным периодом, можно заявить, что наша страна имеет все предпосылки к тому, чтобы институт защиты прав потребителей сформировался гораздо быстрее и сильнее, чем это было в зарубежных странах. В данном случае можно также отметить то, что у

Казахстана есть шанс для того, чтобы унаследовать определенные позитивные аспекты социализма, выражающиеся в контроле производителя и потребителями интересов государства, поскольку в таком случае это бы оправдывалось идеологическими факторами.

На современном этапе развития страны основными задачами являются развитие и совершенствование, создание необходимых контрольных функций, а также обеспечение нового экономического и правового осмысления всего процесса защиты прав потребителей.

На данный момент действующие положения, касающиеся темы защиты прав потребителей, законодательно закреплены в соответствующем нормативно-правовом акте, а именно ЗРК «О защите прав потребителей». Эти положения направлены на рассмотрение и регулирование вопросов предоставления, обеспечения и соответствующую задачу абсолютно всех существующих прав потребителей. Непосредственно в этом законе также закрепляется наиболее эффективный механизм защиты потребителями своих нарушенных прав, а именно судебная защита.

Согласно действующему законодательству, а именно Конституции, осуществлять судопроизводство в области защиты и восстановления прав лиц, являющихся потребителями на территории Республики Казахстан может только суд (ст. 7 ГПК РК [3], п.4 ст.3 Конституции РК [4]).

Однако, важно отметить тот факт, что приведенное выше высказывание означает то, что права потребителей в лице граждан или юридических лиц могут быть защищены только государственным судом, поскольку существуют и прочие альтернативные механизмы защиты, которые также признаются на законодательном уровне и активно применяются на практике, примером одного из таких способов защиты является медиация.

Согласно Гражданско-процессуальному и Гражданскому кодексам РК (ст.8 ГПК РК и ст.349 ГК РК), абсолютно все субъекты, участвующие в гражданских правоотношениях, имеют право исключительно самостоятельно распоряжаться теми правами, которыми они обладают, в том числе и самостоятельно принимать решение о том какими именно законными способами они будут защищать и отстаивать свои права в случае, если эти самые права нарушат.

Среди таких способов есть и непосредственное прямое обращение с возникшей претензией к самому продавцу или поставщику услуг, так и обращение в суд или к медиатору. Помимо этого, также допускаются и активно применяются механизмы морально-нравственного влияния на продавца, который нарушает права потребителей. Среди таких механизмов можно выделить ситуации, когда потребитель обращается к общественному мнению [5, с.507], когда он привлекает СМИ (и данный метод оказывается особенно эффективен, когда потребители начинают активно отстаивать свои права публично, например, через социальные сети, так как в данном случае подобное может послужить антирекламой для компании продавца, его товара или услуги).

Однако, так или иначе, основным органом защиты все равно признается суд и это остается его основным отличием от любых иных органов, поскольку в отдельных случаях нарушения закона или прав и интересов других лиц, интересы и права которых защищены законом, отказ от права обратиться в суд считается недействительным (ст.8, п.4 ГПК) [3]. Отдельная категория «суд» подразумевает под собой как государственные, так и арбитражные (ad hoc и институциональные), и третейские суды [6, с.48].

Если обобщить всю юридическую практику в сфере защиты прав потребителей, то можно сказать о том, что защита прав потребителей действует в совершенно разных сферах услуг, таких как: ЖКХ (электричество, жилье, газ, вода, отопление); торговые услуги (то есть продажа разнообразных товаров неподходящего качества); бытовые услуги, туризм, транспортные услуги, медицинское обслуживание, страхование [7, с.106].

Судебной форме принадлежит главная роль в процессе защиты потребительских прав в Республике Казахстан, поскольку именно она занимается регулированием всех вопросов, которые связаны с защитой и восстановлением потребительских прав [8, с.6]. Право на получение судебной защиты является конституционным правом (п.2 ст.13 Конституции РК).

Защита нарушенных потребительских прав попадает под компетенцию судов наряду с общей юриспруденцией. Исковое заявление с требованием восстановить нарушенное право должно быть подано в суд по месту жительства самого ответчика или, в случаях, когда таковое неизвестно, то по месту жительства истца, или же по месту причинения вреда/ущерба, согласно процессуальному законодательству нашей страны. Также крайне важно отметить, что суды не вправе отказать в принятии такого искового заявления (п.7 ст.120 Гражданско-процессуального Кодекса РК).

Подытоживая все вышесказанное, можно выделить тот факт, что правоотношения, касающиеся защиты прав потребителей, могут возникнуть в самых разнообразных сферах жизнедеятельности от оплаты жилищно-коммунальных услуг до приобретения тех или иных товаров. Однако, следует отдельно отметить тот факт, что это совершенно не означает, что действие Закона РК «О защите прав потребителей» применяется ко всем случаям защиты нарушенных прав граждан.

В казахстанской судебной практике нередко встречаются случаи, когда общество защиты прав потребителей предъявляют иски в интересах граждан, не входящие в область защиты прав потребителей, то есть предъявляют такие иски, которые не включают в себя сферу правоотношения между потребителем в качестве одной стороны, и продавцом или представителем услуги в качестве другой стороны. Суды, как правило, также не учитывают такие обстоятельства и поэтому разрешают такие иски, применяя положения Закона РК «О защите прав потребителей», хотя возникший спор и не происходит из правоотношений в области потребительских услуг.

Хорошим примером подобной ситуации будет спор Кызылординского суда, когда судом было принято решение удовлетворить иск одного

общественного объединения потребителей, который был создан на основании ст.20 ЗРК «О защите прав потребителей», в соответствии с которым АО «ТЭЦ-б» обязали выплатить материальный ущерб и компенсацию за моральный вред в пользу Л. «в связи с повреждением его имущества в результате прорыва центральной теплотрассы и затопления хозяйственного двора». При этом также был взыскан штраф, предусмотренный ст. 22 ЗРК «О защите прав потребителей» в пользу общественного объединения потребителей [9].

Если рассмотреть подробнее данный судебный процесс, можно заметить то, что суд, при разрешении этого спора, не учел тот факт, что правоотношения сторон не возникли в сфере потребительских услуг, и, соответственно должны были разрешаться иначе, а именно по общим правилам возмещения ущерба (ст. 443 ГК РК).

При разрешении данного спора суд не учел, что правоотношения сторон возникли не в сфере потребительских услуг и, следовательно, должны были разрешаться по общим правилам возмещения ущерба (ст.443 ГК РК) и по иску самого гражданина, тем более, что ни в каких договорных отношениях стороны не состояли.

Решением этого же Кызылординского суда был удовлетворен иск общества защиты прав потребителей в интересах Т. о взыскании с предприятия ТОО «Алдан-ФНМ» вознаграждения за наладку АТС и морального вреда с возложением на ответчика издержек, понесенных общественным объединением потребителей, а также обязанность по восстановлению нарушенных прав потребителей [10, с. 63].

В то время как данный иск не относится к категории споров о защите прав потребителей, так как исполнителем работ выступал непосредственно гражданин Т., а неполученную от предприятия оплату за выполненные наладочные работы он вправе был самостоятельно требовать по заключенному договору подряда по нормам ГК РК.

Исходя из этих двух споров, можно вывести один общий итог об имеющихся недостатках в судебной практике в виде того, что в данных двух случаях общества и объединения защиты прав потребителей на самом деле были ненадлежащими истцами, судами не разрешался вопрос о наличии возможности отказать в принятии искового заявления или же о возможности оставить его без рассмотрения (ст. 279 ГПК РК), таким образом они могли отказать в рассмотрении искового заявления на основании того, что иск подавался лицом, которое не имело полномочий вести дело.

Чаще всего иски заявляются не только о возмещении основного ущерба, но и морального вреда, а также в них указывается о взыскании необходимых издержек, которые разнообразны общества по защите лиц, являющихся потребителями, понесли при оформлении этих самых исков и при непосредственном осуществлении защиты потребителей.

Как правило, суды, рассматривая подобные споры, в случаях удовлетворения требований истца, определяют саму цену иска, соответственно, и размер самого штрафа. Однако, сам ЗРК «О защите прав потребителей» не

расписывает порядок определения цены иска и никак не оговаривает его, несмотря на то, что необходимость в этом имеется, так как в ст.104 ГПК РК не предусматриваются такие дополнительные требования, например, как моральный вред. Действующий на данный момент ГПК РК, определяя цену иска, говорит лишь об исках имущественного характера, в то время как компенсация морального вреда относится к неимущественным требованиям (о компенсации морального вреда, законодатель говорит лишь в контексте вреда, причиненного распространением сведений, порочащих честь, достоинство и деловую репутацию – пп.2 п.1 ст.104 ГПК РК).

В подавляющем большинстве случаев суды по результату своего решения взыскивали издержки, которые понесли общества и специальные объединения защиты прав потребителей, даже не проверив их реальность. Подобные издержки в ряде случаев значительно превышали не только сам размер основного требования, носящего имущественный характер, но и морального вреда неимущественного характера, которые взыскивались в пользу самих граждан, выступающих потребителями.

В сфере защиты прав потребителей происходят разнообразные ситуации, которые включают в себя разные области обслуживания, и здесь справедливо отметить, что суд при разрешении тех или иных ситуаций должен применять нормы непосредственно тех нормативно-правовых актов, которые прямо направлены на то, чтобы регулировать именно данные общественные отношения. Большое количество нормативно-правовых актов РК были приняты до того, как появился ЗРК «О защите прав потребителей», однако некоторые были приняты и после его появления. Это полностью объясняет существование потребности в том, чтобы данный ЗРК постоянно совершенствовался, особенно учитывая то, как быстро сейчас развиваются экономические отношения в стране.

Ст. 41 ЗРК «О защите прав потребителей» гласит, что все исковые заявления, касающиеся защиты прав потребителей, могут быть предъявлены целыми объединениями потребителей, которые были оформлены в форме отдельного общественного объединения, или же союза или ассоциации.

Подобные ассоциации и объединения могут выступать в качестве защитников прав как обособленных граждан, являющихся потребителями, так и защищать права и интересы целых групп потребителей, выступая от их имени. Однако, стоит отметить, что подобные исковые заявления не относятся к групповым искам и поэтому их не стоит смешивать.

Однако, у этих двух видов исков есть одно общее правило, а именно то, что и при групповом иске, и при иске, где объединение или организация выступает от лица группы людей с их требованиями, потребитель не обязан доказывать в суде тот факт, что его право было нарушено, ровно как он не обязан как-либо аргументировать личность самого нарушителя. В суде доказательство того, что один определенный товар был продан одним определенным продавцом, является достаточным.

Как и во многих других судебных процессах в сфере гражданского права,

потребители имеют право вести дело как самостоятельно, лично участвуя в судебном процессе, так и через своих представителей. Самостоятельное участие в судебном процессе также не лишает потребителя возможности иметь дополнительно и своего представителя [11, с. 143].

Выбор того подавать ли претензионное требование самому продавцу о том, что то или иное потребительское право было нарушено, перед тем, как обращаться в суд, остается непосредственно за потребителем. Таким образом, факт отсутствия предварительного разрешения дела во внесудебном порядке, не является уважительным, приемлемым основанием для того, чтобы отказать потребителю, обращающемуся в суд, в принятии искового заявления о том, что его права были нарушены.

Изучив специальную юридическую доктрину и иную научную литературу, также можно сделать вывод о том, что, если государственные органы защиты прав отказываются принимать иск, обосновывая свой отказ отсутствием юрисдикции для разрешения подобных вопросов в данном суде, судья в своем решении об отказе обязан также указать информацию о том, к какому суду необходимо обратиться заинтересованному лицу [12, с.139].

Именно поэтому считается целесообразным, чтобы потребитель, в случае нарушения его прав, использовал именно законную форму защиты своих прав, а именно обращение в суд, поскольку судебная защита признается фундаментальной любым цивилизованным обществом.

Таким образом, потребитель (его представитель или любое иное заинтересованное в этом лицо/группа лиц) имеет полное нерушимое право обратиться со своей проблемой в суд. Помимо этого, потребитель также имеет полное право обжаловать отказ судьи принять исковое заявление.

Список использованной литературы:

1. Правовые аспекты защиты прав потребителей https://prg.kz/pravmedia/webinars_list/3755-pravovye-aspekty-zaschity-prav-potrebiteley.html
2. Послание Президента Республики Казахстан - Лидера нации Н. А. Назарбаева народу Казахстана: Стратегия «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоявшегося государства, 14 декабря 2012 года // Казахстанская правда. – 15 декабря 2012 г. - № 437-438
3. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V ЗРК
4. Конституция Республики Казахстан, принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года. В редакции постановления Конституционного Совета РК от 16 марта 2011 №3
5. Басин Ю.Г. Юрисдикция международного арбитражного суда // Избранные труды по гражданскому праву. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – С. 505-514.

6. Гринкевич А.А. Вопросы третейского судопроизводства в гражданском процессуальном кодексе Республики Казахстан // Третейский суд: законодательство, теория и практика: Сборник статей и документов // Под ред. И.П. Грешникова. – Алматы, 2000. – С. 45-55.

7. Абилкаиров М.Р., Байбатыров С.К. Обзор судебной практики по делам о защите прав потребителей. – Алматы: ВШП «Эдилет», 1999. – 220 с.

8. Жуйков В.М. Права человека и власть закона: вопросы судебной практики. – М., 1995. – 284 с.

9. Обзор судебной практики по делам о защите прав потребителей: Гражданское законодательство Республики Казахстан. – Вып.7. – Алматы, 2014. // ИПС «Параграф»

10. Бюллетень Верховного Суда Республики Казахстан. – 2014. – №12. – 94 с.

11. Гражданский процесс: Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. // Под ред. М.К. Треушникова. – М.: ОАО «Издательский Дом “Городец”», 2007. – 784 с.

12. Левшина Т.Л. Основы законодательства в защите прав потребителей: практикум. – М., 2002. – 190 с.

Абдрахманов С. Т.

қылмыстық құқықтық пәндер және құқық қорғау қызметі кафедрасының
доценті

Ахимбеков О.К.

қылмыстық құқықтық пәндер және құқық қорғау қызметі кафедрасының
аға оқытушысы

АНЫҚТАУ НЫСАНЫНДАҒЫ ЖӘНЕ ХАТТАМАЛЫҚ НЫСАНДАҒЫ СОТҚА ДЕЙІНГІ ТЕРГЕП-ТЕКСЕРУ

Бүгінгі таңдағы өзекті мәселелердің бірі болып отбасы тұрмыстық зорлық-зомбылық мәселесі табылады. Өкінішке орай бұл мәселе күн тәртібінен түспейтін шешімі әлі дұрыс табылмаған қоғам болып дұрыс көңіл бөлуді қажет ететін мәселеге жатады. «Ел болам десең бесігінді түзе»- деп Мұхтар Әуезовтің айтқанындай еліміздің болашағы үшін, жастарымыздың отбасында дұрыс тәрбие алуы үшін от басындағы моральдік психологиялық жағдай қоғам назарынан тыс қалып қоймауы керек.

Ұйымдастырушылық-құқықтық құралдардың кең ауқымы бүгінгі таңда отбасы-тұрмыстық қатынастар саласындағы құқық бұзушылықтардың алдын алу және жолын кесу, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың өсуіне және осы мәселенің шиеленісуіне қарсы тұру бойынша айтарлықтай тиімді жұмыстарды

жүргізуге мүмкіндік береді. Бүгінгі таңда елімізде Конституцияның нормаларына және адам құқықтары саласындағы халықаралық заңнамаға сәйкес келетін тиісті өкілеттіктері мен жеткілікті тиімді құқықтық базасы бар мемлекеттік органдар болып табылатын біртұтас жүйе құрылды.

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу және жолын кесу саласындағы нормашығармашылық жұмыстың нәтижесі адамның өмірі мен денсаулығына құқықтарын, ар-намысы мен қадір-қасиетін қорғау, неке және отбасы, ана, әке және балалық шақ мәселелері күн тәртібінен түспейтін өзекті мәселеге айналды. Отбасының құқықтары мен мүдделерін қорғауды, оның дамуын қамтамасыз ету 2011 жылғы 26 желтоқсанда қабылданған «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының Кодексінде мемлекеттік әлеуметтік-экономикалық дамудың Қазақстан Республикасы саясатының басым бағыты ретінде бекітілген.

Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, ұйымдары мен азаматтарының тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы жөніндегі қызметінің құқықтық, экономикалық, әлеуметтік және ұйымдастырушылық негіздері «Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы» 2009 жылғы 4 желтоқсандағы № 214-IV Қазақстан Республикасының Заңымен айқындалады.

Бұл заңда тұрмыстық зорлық-зомбылыққа мынадай анықтама берілген: «тұрмыстық зорлық-зомбылық - отбасы-тұрмыстық қатынастар аясында бір адамның басқаға (басқаларға) қатысты дене зардабын және (немесе) психикалық зардап келтіретін немесе келтіру қаупі бар құқыққа қарсы қасақана әрекеті (іс-әрекеті немесе әрекетсіздігі)» - деп.

Сондай-ақ заңда тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы — тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасының субъектілері жүзеге асыратын, отбасы-тұрмыстық қатынастар аясында адамның және азаматтың конституциялық құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғауға, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алуға және жолын кесуге, сондай-ақ оларды жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтауға және жоюға бағытталған құқықтық, экономикалық, әлеуметтік және ұйымдастырушылық шаралар кешені деген түсінік берілген.

Жалпы тұрмыстық зорлық-зомбылық күш көрсету, психологиялық, сексуалдық және экономикалық зорлық-зомбылық түрінде болуы мүмкін.

Ал енді осы аталғандарды жеке-жеке талдап өтейік:

Күш көрсету зорлық-зомбылығы - дене күшін қолданып, денені ауыртып денсаулыққа қасақана зиян келтіру.

Психологиялық зорлық-зомбылық - адамның психикасына қасақана әсер ету, оны қорқыту, қорлау, бопсалау немесе құқық бұзушылықтарды немесе өмірге немесе денсаулыққа қауіп төндіретін, сондай-ақ психикалық, дене және жеке басы дамуының бұзылуына әкелетін әрекеттерді жасауға мәжбүрлеу (еріксіз көндіру) арқылы ар-намысы мен абыройын кемсіту.

Сексуалдық зорлық-зомбылық - адамның жыныстың тиіспеушілігіне немесе жыныстық еркіндігіне қауіп төндіретін құқыққа қарсы қасақана іс-

әрекет, сондай-ақ кәмелетке толмағандарға қатысты сексуалдық сипаттағы іс-әрекеттер.

Экономикалық зорлық-зомбылық - адамды заңмен көзделген құқығы бар тұрғын үйінен, тамағынан, киімінен, мүлкінен, қаражатынан қасақана айыру.

Тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимыл жүзеге асыратын субъектілер

- 1) Қазақстан Республикасының Үкіметі;
- 2) жергілікті атқарушы органдар;
- 3) отбасы және гендерлік саясат істері жөніндегі комиссия;
- 4) кәмелетке толмағандардың істері және олардың құқықтарын қорғау

жөніндегі комиссиялар;

- 5) ішкі істер органдары;
- 6) қамқоршылық және қорғаншылық органдары;
- 7) білім беру органдары;
- 8) көмек көрсету ұйымдары;
- 9) дағдарыс орталықтары болып табылатынын біле жүріңіздер.

«Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы» Заңның 10-бабында Қазақстан Республикасы ішкі істер органдарының мынадай құзыреті көрсетілген:

1) тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы саласындағы нормативтік құқықтық актілердің жобаларын әзірлеуге қатысады;

2) тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы жөніндегі шараларды жүзеге асырады;

3) балаларын тәрбиелеу жөніндегі міндеттерін орындамайтын немесе тиісінше орындамайтын, оларға қатысты құқыққа қарсы іс-әрекеттер жасайтын ата-аналарды немесе олардың орнындағы адамдарды анықтайды;

4) профилактикалық есепке алуды жүргізеді және профилактикалық бақылауды жүзеге асырады;

5) тұрмыстық зорлық-зомбылық фактілері немесе олардың жасалу қаупі туралы өтініштер мен хабарламаларды сол жерге барып қарайды және олардың жолын кесу жөніндегі шараларды қолданады;

6) жәбірленушілердің өтініші бойынша оларды көмек көрсету жөніндегі ұйымдарға немесе денсаулық сақтау ұйымдарына жібереді;

7) профилактикалық әңгімелесу жүргізеді;

8) тұрмыстық зорлық-зомбылық жасаған адамды ішкі істер органдарына жеткізеді;

9) қорғау нұсқамасын шығарады;

10) прокурор алдында қорғау нұсқамасының қолданылу мерзімін ұзартуға санкция беру туралы өтініш жасайды;

11) әкімшілік ұстауды жүргізеді;

12) сот алдында тұрмыстық зорлық-зомбылық жасаған адамның мінез-құлқына ерекше талаптар белгілеу туралы өтініш жасайды;

13) қылмыстық ізге түсуді, әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер жүргізуді жүзеге асырады;

14) қылмыстық іс жүргізудің мәжбүрлеу шараларын қолданады;

15) жәбірленуші қауіпсіздігінің қылмыстық-құқықтық шараларын қолданады;

16) ішкі істер органдарының қызметкерлері үшін тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы мәселелері бойынша арнайы оқу курстарын ұйымдастыруды қамтамасыз етеді;

Сондай –ақ аталған заңда жәбірленушілерге көмек көрсету жөніндегі ұйымдар туралы айтылған.

Көмек көрсету жөніндегі ұйымдар:

1) жәбірленушілерді қабылдауды жүзеге асырады;

2) жәбірленушілерге қажетті психологиялық, педагогикалық, медициналық, заң көмегін көрсетуді ұйымдастырады, қажет болған жағдайда, медициналық көмек көрсету және одан әрі оңалту үшін оларды денсаулық сақтау ұйымдарына жібереді;

3) мүмкіндіктерге қарай жәбірленушілерге уақытша тұратын жер ұсынады;

4) жәбірленушілерге арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсетеді, сондай-ақ олардың мүдделері үшін аудандардың, облыстық маңызы бар қалалардың жергілікті атқарушы органдарына арнаулы әлеуметтік қызметтердің кепілдік берілген және (немесе) кепілдік берілген көлемнен тыс көрсетілетін қосымша көлемін көрсету туралы өтінішпен жүгінеді;

5) тұрмыстық зорлық-зомбылық жасаған адамдармен психологиялық түзету бағдарламаларын жүргізеді;

6) тұрмыстық зорлық-зомбылық фактілері туралы немесе олардың жасалу қаупі туралы ішкі істер органдарына хабарлайды;

7) тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы мәселелері бойынша құқықтық түсіндіру жұмысын жүзеге асырады;

8) тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы мәселелері бойынша жеке және заңды тұлғалармен өзара іс-қимыл жасауды жүзеге асырады.

Осы заңда көзделген көмек жәбірленушілерге тұратын жеріне қарамастан көрсетіледі.

Көмек көрсету жөніндегі ұйымдарды жергілікті атқарушы органдар, сондай-ақ жеке және заңды тұлғалар Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен құрады.

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жеке профилактикасы шаралары тұрмыстық зорлық-зомбылық жасаған адамның құқықтық санасына және мінез-құлқына жүйелі түрде мақсатты ықпал ету үшін, оның тарапынан жаңа құқық бұзушылықтар жасалуының алдын алу және жәбірленушінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында қолданылады.

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жеке профилактикасы шаралары:

1) профилактикалық әңгімелесу;

2) әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттаманы жасау не қорғау нұсқамасын шығару үшін тұрмыстық зорлық-зомбылық жасаған адамды ішкі істер органдарына жеткізу;

- 3) қорғау нұсқамасы;
- 4) әкімшілік ұстау;
- 5) медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шаралары;
- 6) құқық бұзушының мінез-құлқына ерекше талаптар белгілеу;
- 7) әкімшілік жаза қолдану;

8) ата-ана құқығынан айыру не оны шектеу, бала (ұл, қыз) асырап алудың күшін жою, қорғаншыларды және қамқоршыларды өз міндеттерін орындауынан босату және одан шеттету, баланы патронаттық тәрбиешінің тәрбиесіне беру туралы шартты мерзімінен бұрын бұзу;

9) іс жүргізудің мәжбүрлеу шаралары және қылмыстық процесте жәбірленушілердің қауіпсіздік шаралары;

10) сот үкімі бойынша қолданылатын шаралар болып табылады.

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жеке профилактикасы шаралары өзіне қатысты қолданылатын адамның жеке ерекшеліктері, ол жасаған құқық бұзушылықтардың қоғамға қауіптілігінің сипаты мен дәрежесі ескеріле отырып айқындалады.

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жеке профилактикасы шараларын қолдану үшін негіздер.

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жеке профилактикасы шараларын қолдану үшін мынадай мән-жайлардың бірі:

1) жеке және заңды тұлғалардың өтініштері немесе хабарламаларының келіп түсуі;

2) ішкі істер органы қызметкерінің тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жасалу не оны жасауға әрекет ету фактісін тікелей анықтауы;

3) мемлекеттік органдардан және жергілікті өзін-өзі басқару органдарынан келіп түскен материалдар негіз болып табылады.

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жасалғаны туралы немесе оның жасалу қаупі туралы өтініштер мен хабарламаларды мемлекеттік органдар Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен қарайды.

Профилактикалық әңгімелесу

Профилактикалық әңгімелесудің негізгі міндеттері тұрмыстық зорлық-зомбылық жасаудың себептері мен жағдайларын анықтау, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың әлеуметтік және құқықтық салдарларын түсіндіру және заңға мойынсынушылық мінез-құқықтың қажеттігіне сендіру болып табылады.

Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасының субъектісі тұрмыстық зорлық-зомбылық жасаған адаммен немесе өзіне қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жеке профилактикасы шараларын қолдану үшін негіздер бар адаммен профилактикалық әңгімелесуді жүргізеді.

Профилактикалық әңгімелесу тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы субъектілерінің қызметтік үй-жайларында, сондай-ақ тұрғылықты жері, оқу, жұмыс орны бойынша не тікелей тұрмыстық зорлық-зомбылық жасалған жерде өткізіледі және ол бір сағаттан аспауға тиіс.

Профилактикалық әңгімелесу жүргізілетін адамға құқыққа қарсы іс-әрекеттерді тоқтату қажеттігі туралы ескертіледі.

Кәмелетке толмаған адаммен профилактикалық әңгімелесу оның ата-анасының, педагогтарының немесе басқа да заңды өкілдерінің қатысуымен жүргізіледі.

Қорғау нұсқамасы

Жәбірленушінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында және Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінде көзделген тәртіппен әкімшілік ұстап алуды не Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 128-бабында көзделген тәртіппен ұстап алуды жүргізу үшін негіздер болмаған кезде аумақтық полиция органының, ішкі істер органы жергілікті полиция қызметінің бастықтары, олардың орынбасарлары, учаскелік полиция инспекторлары, кәмелетке толмағандардың істері және әйелдерді зорлық-зомбылықтан қорғау жөніндегі инспекторлар жәбірленушінің пікірін ескере отырып, қорғау нұсқамасын шығарады, ол тұрмыстық зорлық-зомбылық жасаған не оны жасау қаупін төндіретін адамға орындау үшін қолхатпен беріледі. Қол қоюдан бас тартылған жағдайда, қорғау нұсқамасында бұл туралы жазба жасалады.

Жәбірленушіге оның құқықтары, сондай-ақ өзіне қатысты қорғау нұсқамасы шығарылған адам оны бұзған жағдайда құқықтық салдарлары түсіндіріле отырып, қорғау нұсқамасы шығарылған күні оның көшірмесі қолхатпен берілуге тиіс.

Қорғау нұсқамасының көшірмесі өзіне қатысты қорғау нұсқамасы шығарылған адамға табыс етілген кезінен бастап жиырма төрт сағат ішінде прокурорға жіберіледі.

Қорғау нұсқамасы ол шығарылған кезде он алты жасқа толған, есі дұрыс адамға қатысты шығарылады.

Қорғау нұсқамасында тұрмыстық зорлық-зомбылық жасауға, жәбірленушінің отбасының кәмелетке толмаған және әрекетке қабілетсіз мүшелерін қоса алғанда, оның еркіне қарамастан оны іздестіруге, оның ізіне түсуге, оған баруға, онымен ауызша, телефон арқылы сөйлесуге және өзге де тәсілдермен байланыс жасауға тыйым салынады.

Қорғау нұсқамасында: оның шығарылған уақыты мен орны, кімнің шығарғаны және кімге қатысты шығарылғаны, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жасалған орны, уақыты және мән-жайлары немесе жасалу қаупі, жәбірленушімен қатынастарда белгіленген шектеулер, құқыққа қарсы іс-әрекеттер жалғастырылған және қорғау нұсқамасы бұзылған жағдайлардағы құқықтық салдарлары көрсетіледі.

Қорғау нұсқамасының қолданылу мерзімі ол өзіне қатысты шығарылған адамға берілген кезден бастап отыз тәулікті құрайды. Тексеру мерзімділігі күнтізбелік жеті күнде кемінде бір ретгі құрайды.

Қорғау нұсқамасын бұзу Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінде белгіленген жауаптылыққа әкеп соғады.

Өзіне қатысты қорғау нұсқамасы шығарылған адамды ішкі істер органдары профилактикалық есепке қояды және оған профилактикалық бақылау жасауды жүзеге асырады.

Әкімшілік ұстау

Әкімшілік құқық бұзушылық құрамы бар тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жолын кесу мақсатында және жәбірленушінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін қорғау нұсқамасын шығару жеткіліксіз деп ұйғаруға негіздер болған жағдайда ішкі істер органдарының лауазымды адамы тұрмыстық зорлық-зомбылық жасаған адамды арнаулы орында мәжбүрлеп ұстай отырып, іс-әрекет және жүріп-тұру бостандығынан уақытша айыруды көздейтін әкімшілік ұстауды жүргізеді.

Әкімшілік ұстаудың тәртібі, мерзімдері, әкімшілік ұстауға ұшыраған адамдардың құқықтары мен міндеттері Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінде айқындалады.

Құқық бұзушының мінез-құлқына ерекше талаптар белгілеу

Жәбірленушінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында сот тұрмыстық зорлық-зомбылық жасаған адамның мінез-құлқына ерекше талаптар белгілеуі мүмкін.

Құқық бұзушының мінез-құлқына ерекше талаптар белгілеу әкімшілік-құқықтық ықпал ету шарасы болып табылады және ол әкімшілік жаза қолданумен қатар және әкімшілік құқық бұзушылық жасаған адам әкімшілік жауаптылықтан босатылған кезде оның орнына да қолданылады.

Мінез-құлқына ерекше талаптар белгіленген адамға:

- 1) жәбірленушінің отбасының кәмелетке толмаған және (немесе) әрекетке қабілетсіз мүшелерін қоса алғанда, оның еркіне қарамастан, оны іздестіруге, оның ізіне түсуге, оған баруға, онымен ауызша, телефон арқылы сөйлесуге және өзге де тәсілдермен байланыс жасауға;
- 2) атыс қаруын және басқа да қару түрлерін сатып алуға, сақтауға, алып жүруге және пайдалануға;
- 3) психикаға белсенді әсер ететін заттарды медициналық емес мақсатта тұтынуға тыйым салынуы мүмкін.

Жәбірленуші мен оның отбасы мүшелерін күзету және қорғау үшін сот ерекше жағдайларда тұрмыстық зорлық-зомбылық жасаған адамға осы адамның басқа да тұрғын жайы болған жағдайда, жәбірленушімен бірге жеке тұрғын үйде, пәтерде немесе өзге де тұрғын жайда тұруға тыйым салу түрінде әкімшілік-құқықтық ықпал ету шарасын да қолдануға құқылы.

Құқық бұзушының мінез-құлқына ерекше талаптардың қолданылу мерзімі ішінде оған профилактикалық әңгімелесу үшін айына бір реттен төрт ретке дейін ішкі істер органдарына келу міндеті жүктелуі мүмкін.

Құқық бұзушының мінез-құлқына ерекше талаптар белгілеу тәртібі, оның қолданылу мерзімдері, әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді жүргізуге қатысушылардың құқықтары мен міндеттері Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінде айқындалады.

Ішкі істер органдары мінез-құлқына ерекше талаптар белгіленген адамды профилактикалық есепке қояды және оған профилактикалық бақылау жасауды жүзеге асырады.

Қылмыстық процесте іс жүргізудің мәжбүрлеу шаралары және қауіпсіздік шаралары.

Қылмыстық құқық бұзушылық құрамы бар тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жолын кесу және жәбірленушінің, куәнің және қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысатын басқа да адамдардың, олардың отбасы мүшелері мен жақын туыстарының қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында қылмыстық қудалауды жүзеге асыратын және қылмыстық процесті жүргізетін органдар процестік мәжбүрлеу шараларын және процестік қауіпсіздік шараларын қолданады.

Іс жүргізудің мәжбүрлеу шараларын және қауіпсіздіктің іс жүргізу шараларын қолдануға негіздер, оларды қолдану тәртібі, қылмыстық процеске қатысушы адамдардың құқықтары мен міндеттері Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексінде айқындалады.

Әрине, көп жағдайда отбасы-тұрмыстық қатынастар саласындағы құқықбұзушылықтардың құрбандары әйелдер, яғни құқық бұзушылардың әйелдері немесе азаматтық жұбайлары болып табылады. Бірақ аталған санаттағы істер бойынша қарт ата-аналар, апа-қарындастар, аға-інілер мен отбасылық бүлік шығарушылардың балалары жиі зардап шегеді. Өкінішке орай аталған санат бойынша істердің көпшілігі тоқтатылады, бұл ретте олардың барлығы іс жүзінде жәбірленушінің әкімшілік құқықбұзушылық жасаған адаммен татуласуына байланысты тоқтатылғаны жоғарыда айтылды. Себебі осы Кодекстің 73-бабында көзделген әкімшілік құқықбұзушылық туралы істер жәбірленушінің өтініші бойынша ғана қозғалады және ол әкімшілік құқықбұзушылық жасаған адаммен татуласуына байланысты қысқартылуға жатады. Жәбірленуші мен әкімшілік құқықбұзушылық жасаған адам қол қойған жазбаша келісім болған кезде судья істі тоқтатуға міндетті.

Сондай-ақ, аталған барлық қақтығыстар балалардың қатысуымен де орын алатыны осы істер бойынша үлкен алаңдаушылық туғызады. Балалар өз көз алдарында жасалатын қатыгездік пен жек көрушілік ауқымына еріксіз тартылып, күйзеліс пен қорқыныш сезімін бастан өткереді. Өкінішке орай, отбасылық бұзақылық жасаушылар әрдайым былапыт сөйлеумен, қорлаумен, үй тұрмысындағы заттарды бүлдірумен және басқа да осындай әрекеттермен шектелмейді деп айтуға болады. Көп жағдайда отбасылық жанжалдар қол жұмсаушылықпен, дене жарақатымен және мертігумен аяқталады.

Отбасындағы зорлық-зомбылық тек отбасының ғана емес, сонымен қатар мемлекет пен қоғамның да проблемасы болып табылады.

Отбасылық зорлық-зомбылықтың алдын алу — бұл әр адамның азаматтық борышы. Ешкім біреудің бақытсыздығына бейжай қарамауы керек. Сондықтан да азаматтардың түрлі зорлық-зомбылықтың алдын алуға үлес қосуы үшін құқық қорғау органдарымен ынтымақтастық сезімін ояту қажет, яғни тағы да, нөлдік төзімділік қағидаларын ұстануға бастау керек.

ҚР Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің деректері бойынша отбасылық-тұрмыстық салада жасалған құқық бұзушылықтар саны 2017 жылы 446, 2018 жылы - 919, ал 2019

жылы 1 055-ке жетті. Ал елімізде коронавирус індетінің салдарынан қатаң карантиндік шаралар енгізілгеннен кейін отбасындағы зорлық-зомбылық қылмыстардың саны 25 пайызға күрт өсті. Әрине, бұл бізді алаңдатпай тұрмайды. Оның үстіне, үйдегі зорлық-зомбылық тақырыбы кең қоғамдық резонанс тудырып отыр. Күнделікті ақпараттардан, әлеуметтік желілердегі жазбалардан отбасындағы зорлық-зомбылықтың күшейіп, қаншама баланың жетім қалып жатқанын, тіпті жантүршігерлік қайғылы оқиғалардың да болып жатқанын көріп отырмыз. Бүгінгі күні мемлекет бұл мәселені жүйелі түрде шешумен айналысып келеді. Мысалы, пандемия басталғаннан бері отбасылық жанжалдарға қатысты 37 мыңға жуық қорғау нұсқамасы шығарылып, құқық бұзушылардың тәртібіне байланысты 5 мыңға жуық ерекше талаптар белгіленген. Бұл жерде тек құқықтық шаралар жеткіліксіз екені түсінікті. Жүйелі қоғамдық жұмыс пен қоғамдық ұйымдардың жұмыла күш біріктіруі ауадай қажет. "

Ресми мәліметке сенсек, өткен жылдың қаңтар-қыркүйек айлары аралығында елімізде құқық қорғау органдарына тұрмыстық зорлық-зомбылық белгілері бойынша 130 мыңға тарта шағым келіп түсіпті. Оның 2,5 мыңы бойынша қылмыстық іс қозғалса, 30 мыңға жуығы әкімшілік іс санатына жатқызылған. Ал қалған жағдайда жәбірленушілер шағымнан бас тартқандықтан құқық қорғау органдары тиісті шараларды қолдана алмаған көрінеді.

Аталған 130 мың шағым елімізде небәрі 8 айда келіп түсіп отыр. Ал жыл соңындағы көрсеткішке үңілетін болсақ, тәртіп сақшылары 2020 жыл көлемінде тұрмыстық зорлық-зомбылық жасауға бейім адамдарға қатысты 43 мыңнан астам қорғау нұсқамасын шығарыпты. Отбасы-тұрмыстық қатынастар саласындағы құқыққа қарсы әрекеттер үшін (ӘҚБтК 73-бабы) 13 мыңнан аса құқық бұзушы, соның ішінде денсаулыққа жеңіл зиян келтірген 6,5 мыңнан аса, ұрып-соққаны үшін 3,5 мыңнан аса адам, сондай-ақ қорғау нұсқамаларын бұзған 2 мыңнан аса азамат әкімшілік жауапкершілікке тартылған.

Жоғарыда аталғандарға қорытындылай келе және отбасы тұрмыстық зорлық-зомбылықпен тікелей күресіп жүрген ішкі істер органдары қызметкерлерінің осы мәселеге қатысты пікірлерін ескере отырып отбасы тұрмыстық құқық бұзушылығын жасайтын тұлғаларға қатаң шара қолдану керек деген пікірдеміз, яғни ол үшін Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексіне жаңадан бап енгізіп «Отбасы тұрмыстық зорлық –зомбылықты бір жылдың ішінде қайталап жасаған тұлғаны қылмыстық жауаптылыққа тарту көзделуі тиіс». Отбасы тұрмыстық зорлық-зомбылық жасағаны үшін әкімшілік жауаптылыққа тартылған адам бір жылдың ішінде қайтадан осы құқық бұзушылықты қайталасы 6- айдан 1-жылға дейін бас бостандығынан айыру жазасын орнату керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Алматы,

2. «Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын-алу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 04.12.2009 жыл.
3. Қазақстан Республикасы Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі №235-V ҚРЗ.
4. Ішкі істер органдарының кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі учаскелік полиция инспекторларының қызметін ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы №1098 бұйрығы.
5. Ішкі істер органдарының кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі учаскелік полиция инспекторларының қызметін ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы №1098 бұйрығы // <http://adilet.zan.kz>.

Abzalova K. M.

Doctor of Science in Law (DSc), Tashkent State University of Law, Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminology and Anti-Corruption,
E-mail: lawyerabzalova@mail.ru

JUSTICE IS A SOLID FOUNDATION FOR REFORMS IN THE NEW UZBEKISTAN

In recent years, in the Republic of Uzbekistan, as part of the ongoing judicial and legal reforms, great attention has been paid to protecting the rights and legitimate interests of citizens, improving the judicial system and the procedure for considering cases in courts. One of the important criteria in this case becomes justice.

Justice is a clear indicator of the conformity of the ongoing reforms with human values, the ideals of democracy and reflects the essence of the protection of the rights and legitimate interests of the individual. Where justice will prevail, there will be prosperity and progress, people will have confidence in the future. In general, desire for justice and life in a just society has always been an age-old dream of every nation. Therefore, justice is the most important criterion and result of judicial and legal reforms.

In order to radically increase the efficiency of ongoing reforms, create conditions for ensuring the comprehensive and accelerated development of the state and society, implementation of priority areas for the modernization of the country and liberalization of all spheres of life, in 2017, a conceptual document was approved - the Strategy of Action for five priority areas of development of the Republic of Uzbekistan in 2017– 2021 years.

One of the tasks in the Action Strategy provides for the democratization of the judicial and legal system, ensuring its true independence and strengthening the guarantees of reliable protection of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens. This direction is aimed at strengthening the true independence of the

judiciary and guarantees of reliable protection of the rights and freedoms of citizens, increasing the level of citizens' access to justice, improving the system of combating crime and preventing offenses, implementing the principle of adversarialness in the judicial process, improving the system of providing legal assistance and legal services.

In order to fulfill the tasks provided for in the Action Strategy, a fundamentally new body of the judicial community was formed in 2017 – the Supreme Judicial Council of the Republic of Uzbekistan, designed to assist in ensuring compliance with the constitutional principle of the independence of the judiciary in our country. A completely new system of selecting candidates and appointing judges has been introduced, providing for the participation of representatives of both the judiciary itself and public organizations in this process.

It is necessary to emphasize that the chairman of the Supreme Judicial Council is appointed by the Senate of the Oliy Majlis on the proposal of the President of the country. The total number of members of the Supreme Judicial Council is 21 people. In turn, eleven members are approved by the head of state from among judges on the proposal of the chairman of the council, nine - from representatives of law enforcement bodies, civil society institutions and highly qualified specialists in the field of law.

The Supreme Judicial Council of the Republic of Uzbekistan has been tasked with ensuring the constitutional powers of the President of the country to form courts, guarantees of the independence of judges and their immunity. In particular, the Supreme Judicial Council has been delegated the powers to protect the rights and legitimate interests of judges, as well as their remuneration, which is undoubtedly aimed at strengthening the independence of the judiciary, achieving justice, excluding the influence of officials on judges, and forming a qualified and professional judiciary in the judicial system. The Supreme Judicial Council is also entrusted with the task of resolving issues about the professional suitability of judges, their ability to continue their work.

It should be especially noted that in the history of independent Uzbekistan, a new procedure for the appointment or election of a judge was introduced for the first time, providing for an initial five-year term, another ten-year term and a subsequent indefinite period of tenure, as well as a maximum limit on the age of tenure of a judge.

Prior to the reforms in the Republic of Uzbekistan, judges were appointed or elected only for a five-year term, which naturally had a negative impact on the activities of judges and did not correspond to world practice.

The introduction of a new procedure for the formation of the judicial corps is aimed at strengthening the guarantees of the independence of judges, and also makes it possible to increase the requirements for the quality of judicial activity, which serves as one of the main criteria for resolving the issue of the terms of office of a judge.

Among the important novelties, it is necessary to note the unification of the Supreme Court and the Supreme Economic Court into a single body – the Supreme

Court of the Republic of Uzbekistan. The creation of this body is aimed at ensuring uniform consideration of cases, coordination of the work of the courts as a whole. Of great importance for ensuring the principle of independence of the judiciary was the transfer from the executive authorities of the powers of material, technical and financial support of the courts to the jurisdiction of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan. Thus, the functions and powers of the judicial authorities in the field of material, technical and financial support for the activities of courts of general jurisdiction have been transferred to the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan, with the creation of the Department for ensuring the activities of Courts under the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan.

At present, the national electronic judicial information system E-SUD has been introduced, to which the courts of first instance in civil cases are connected. This, in turn, will speed up and improve the efficiency of legal proceedings.

Since 2018, in order to ensure the transparency of the activities of the judiciary, expand an open dialogue with the population and strengthen the role of the public in the administration of justice, the following major tasks have been carried out:

it has been introduced a procedure for the systematic publication of court decisions on the website of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan;

it has been introduced into the practice of courts to give participants in the judicial process explanations of the essence of the adopted judicial act after its announcement;

the chairmen of the regional courts and their deputies hold quarterly briefings in order to inform the public and the media about the activities of the courts;

quarterly reviews of the practice of considering court cases by judicial collegiums of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan, regional and equivalent courts are published.

Systematic measures are also being implemented to digitalize the activities of the judicial system. The Program of Digitalization of the activities of judicial authorities in 2020-2023 has been approved, according to which, from January 1, 2021, court sessions are recorded in all courts through audio recordings based on the petition of the parties to the case and with the consent of the presiding judge, and court records are formed using this system. From this date, automatic distribution of cases between judges in the courts of appeal and cassation instance is provided, notification of all participants about the time and place of the court session by sending SMS messages free of charge, submission of court decisions to the parties in online mode, at their request — in paper form, expanding the types of interactive electronic services provided to citizens and business entities, ensuring online monitoring of the process of reviewing each application, creating the possibility of free use of interactive services in courthouses. In order to ensure the convenience of citizens' appeals on the portal of interactive services of the Supreme Court my.sud.uz the order of the electronic appeal system has been introduced, online monitoring of the process of reviewing each appeal is possible in the Personal cabinet. In addition, there is a billing system on this site that takes into account electronic payments and state duties.

In order to digitalize the activities of judicial authorities, improve the mutual exchange of data between courts and other departments, are carried out:

further expansion of electronic mutual data exchange with ministries, departments and other organizations to ensure prompt acceptance of information necessary for the administration of justice in the courts through the introduction of special information programs;

expanding the possibility of remote participation in court sessions, including through mobile devices and other forms of electronic interaction, as well as creating conditions for the parties to receive court decisions online;

strengthening measures to ensure information and cybersecurity of information systems, databases and other software products, comprehensive protection of official information and data of judicial authorities.

Institutional reforms are of particular importance. Thus, a preliminary hearing stage is being introduced, which provides an opportunity to promptly identify and eliminate factors that hinder the consideration of a criminal case on a general basis, determine the procedure for making decisions on a case with the participation of the parties and compliance with the principle of competition at the stage of assigning the case to consideration in court.

The concept of “reconsideration of the case in cassation” was introduced. It is conducted collectively by five judges. The deadline for filing a cassation appeal has been extended to one year. The list of grounds for refusal to accept a cassation complaint has also been expanded. The right of the court of cassation instance to investigate new evidence and establish new facts is excluded.

An important step was the abolition of the institution of judicial review by way of supervision, which will reduce significant barriers and ensure access to justice. The introduction of the principle of “one court – one instance” into the judicial system in order to ensure fairness, legality and stability of judicial decisions fundamentally affects the quality of judicial proceedings. In order to create convenience for citizens and legal entities and prevent unnecessary hassle, a number of organizational and structural changes have been implemented in the judicial system.

In addition, the system of creating an effective judicial system by further simplifying the stages of consideration of the case in the courts is indicated. In particular:

consideration on appeal of decisions of district courts as courts of first instance by regional courts, and decisions of regional courts by judicial collegiums of the Supreme Court;

consideration in cassation of court decisions reviewed on appeal by judicial collegiums of the Supreme Court;

is being introduced the procedure for cassation review of court decisions issued in cases considered in cassation by judicial collegiums of the Supreme Court, according to the protest of the Chairman of the Supreme Court, the Prosecutor General and their deputies .

At the moment, large-scale work is being carried out in order to further develop the economy of our country. Therefore, it is of particular importance to create an attractive investment environment in the republic, attract large investments into our economy, and create an effective mechanism for protecting investors' rights.

According to the procedure established by procedural legislation, investment disputes are considered by civil, administrative and economic courts. This, in turn, makes it difficult to form a unified judicial practice in resolving investment disputes.

For this purpose, a Judicial Structure has been created to consider investment disputes and competition-related cases in the structure of the Supreme Court. At the same time, the judicial staff is given the authority to resolve investment disputes that have arisen between government agencies and individuals or legal entities that have made investments worth at least \$ 20 million as of the date of the investment, and disagreements about competition.

Regarding these disputes, the investor will be able to apply directly to the judicial staff or to the regional economic courts. It is noteworthy that the judicial staff in the structure of the Supreme Court will also be able to consider cases as a first instance.

Naturally, foreign investors who are going to invest in our country are interested in the level of enforcement of laws in our country, how economic disputes are resolved. In addition, there are a lot of such disputes, and it is necessary to consider them qualitatively. Therefore, the establishment of regional courts and judicial collegiums of the Supreme Court as the first instance implies the legitimate protection of investors' interests.

A number of important measures are being implemented in the criminal law sphere. Thus, the punishment in the form of arrest was abolished, the terms of detention of persons suspected of committing a crime were reduced from 72 to 48 hours, the deadlines for the application of preventive measures in the form of detention and house arrest, as well as preliminary investigation from twelve months to seven months. In addition, the right to issue sanctions for the arrest of postal and telegraphic items and for the exhumation of a corpse has been transferred from the prosecutor's office to the courts. Thus, the scope of application in the proceedings institute the of "Habeas Corpus" has been expanded, the role and importance of judicial control in criminal proceedings has been strengthened. Courts have been granted the right to apply such alternative preventive measures as a subscription on proper behavior, personal surety, surety of a public association or collective, bail in case of refusal to apply a preventive measure in the form of detention or house arrest.

Great attention has been paid to the revision of existing approaches within the framework of criminal law policy, as well as to expanding the possibilities of the educational function of criminal legislation. The approaches to the application of criminal law measures have been changed. Thus, the increase in the legal field for the application of economic sanctions was directly associated with a change in the approaches of criminal policy, where the purpose of punishment, first of all, is an educational function, which should prevail over the punitive one. In this regard, for

many economic crimes, it was provided for the appointment of alternative punishments not related to imprisonment.

A step-by-step procedure for criminal proceedings is beginning in Uzbekistan, carried out within the framework of the pilot project “Electronic criminal case”, which provides for the introduction of a secure system that allows conducting criminal proceedings in electronic form. It is also a novelty that the procedure for the production of procedural actions will be simplified, including by obtaining sanctions in electronic form, collecting evidence, conducting expert examinations, judicial proceedings of cases and the execution of court decisions.

Undoubtedly, these and other reforms implemented in the judicial and legal sphere are aimed at improving the quality of judicial activities for the full protection of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens, and will also create the necessary conditions for judges at a qualitatively new level.

Thus, the successful reform of all areas of the judicial and legal sphere will not only be the result, but also the key to the democratization and liberalization of the state, and the consistent and step-by-step solution of the tasks facing the judicial and legal sphere will certainly serve to strengthen the rule of law and the formation of a strong civil society.

Эбділда Д. Ә.

К.ю.н., доцент кафедры конституционного, международного права и таможенного дела Евразийской юридической академии им. Д.А. Кунаева

Ли С. О.

М.ю.н., старший преподаватель кафедры конституционного, международного права и таможенного дела Евразийской юридической академии им. Д.А. Кунаева

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ КОНСТРУКТА «ЮРИДИЧЕСКАЯ ЮВЕНОЛОГИЯ»

С принятием Гражданского процессуального кодекса РК от 2015 года содействие мирному урегулированию спора, то есть судебная медиация, определено в качестве одной из задач гражданского судопроизводства. Рассматривая итоги реализации пилотных проектов «Судебная медиация», «Примирение: до суда и в суде», «Семейный суд», Э.Б. Аблаева отмечает, что решение вышеуказанной задачи, позволяет достичь целей, во-первых, по снижению уровня конфликтности в стране, во-вторых, по снижению колоссальной нагрузки на судей. Ежегодный рост обращений в казахстанские суды за защитой прав, свобод и законных интересов, с одной стороны, свидетельствует о доступности национального правосудия, а с другой – о

неумении населения страны урегулировать возникший между ними спор самостоятельно, без постороннего вмешательства третьих лиц. В своей совокупности они сказываются на правовой культуре, которая является условием формирования правового государства, показателем его качественного состояния, способом организации жизнедеятельности» [1].

В Справке об итогах реализации в судах пилотного проекта по внедрению в гражданское судопроизводство судебной медиации, пилотный проект был реализован в 59 казахстанских судах. Судебная медиация применялась в отношении 3 939 дел, из них основная доля (3816 дел, или 97 %) выпала на суды первой инстанции, а незначительная (123 дела или 3 %) – на суды второй инстанции. Количество дел, рассмотренных и разрешенных в 2013 году посредством судебной медиации, составляло всего лишь 0,2 % от общего количества дел, а в 2014 году – 44 % [28].

В числе значимых новаций ст. 84 УК РК 2014 г., в отличие от УК РК 1997 г., С.М. Наурзалиева отмечает введение пробационного контроля, который суд устанавливает по правилам ч. 2 ст. 44 УК РК «Ограничение свободы» на весь назначенный срок лишения свободы, а несовершеннолетним – на срок от 6 месяцев до 1 года (ч. 3 ст. 63 УК РК), и осуществляется он уполномоченным государственным органом. Пробационный контроль включает исполнение осужденным следующих обязанностей: не менять постоянного места жительства, работы, учебы без уведомления уполномоченного государственного органа, осуществляющего контроль за поведением осужденного; не посещать определенные места; пройти курс лечения от алкоголизма, наркомании, токсикомании, заболеваний, передающихся половым путем; осуществлять материальную поддержку семьи; другие обязанности, которые способствуют исправлению осужденного и предупреждению совершения им новых уголовных правонарушений [18].

Инициатором идеи «Примирение: до суда и в суде» стал Верховный суд Республики Казахстан, в рамках которого был разработан пилотный проект под названием «Семейный суд». На первых порах пилотный проект внедрялся в деятельность ювенальных судов, расположенных на территориях крупных регионов страны, а затем и в других местах. Функциональное предназначение судей семейных судов заключается в качественном и своевременном рассмотрении и разрешении брачно-семейных споров, а социальное предназначение состоит в предотвращении конфликта, возникшего между супругами, путем их примирения. В настоящее время в местных судах Казахстана созданы и успешно функционируют семейные центры, семейные суды, социальные службы и медиаторы, которые активизируют свои совместные усилия в вопросах примирения, укрепления семьи и охраны детства.

Следует отметить, что Концепция в сфере правосудия по делам несовершеннолетних в Республике Казахстан все еще находится в процессе формирования. Это обусловлено требованиями отечественного уголовного законодательства по делам несовершеннолетних и международным

гуманитарным законодательством о защите прав детей, несовершеннолетних правонарушителей.

По данным Комитета административной полиции Министерства внутренних дел РК, за 2014 – 2018 гг. уровень подростковой преступности в целом по Казахстану снизился на 26,8 %. За этот же период в 5 раз снизилось количество преступлений, совершенных против несовершеннолетних лиц [28]. Вместе с тем, среди всех уголовных правонарушений, отмечает, Э.Б.Аблаева, преобладает педофилия. Сексуальная девиация у лиц мужского пола, проявляющаяся в половом влечении к несовершеннолетним допубертатного возраста [1]. В этой связи З. Балиева предложила усилить уголовную ответственность и ужесточить уголовное наказание. Вплоть до применения в отношении насильников наивысшей меры наказания [28].

Группа казахстанских экспертов по итогам оценки ситуации в сфере ювенальной юстиции пришла к выводу, выбор континентальной модели ювенальной юстиции позволил Казахстану сделать прогрессивные шаги. Авторы считают, что уникальность созданной в РК модели ювенальной юстиции заключаются в том, что «..., во-первых, юрисдикция ювенальных судов распространяется на уголовные, административные и гражданские дела, во-вторых, соответствует международным стандартам правосудия, в-третьих, позволяет обеспечить доступ детей к правосудию».

Некоторые юристы Казахстана отмечают несомненную пользу и действенность новой концепции уголовного законодательства Республики Казахстан, которая относит часть деяний, ранее относившихся к преступлениям, к уголовным проступкам [3]. Как отмечает С.М. Наурзалиева, данное обстоятельство, существенно отразилось на общих показателях статистики и динамики преступности несовершеннолетних в Республике Казахстан, так как нельзя отрицать того очевидного факта, что существенное снижение количественных и качественных показателей преступности несовершеннолетних является прямым следствием именно этих качественных изменений уголовной политики в республике, связанных с введением новых механизмов реализации уголовной ответственности несовершеннолетних [18].

Создание системы ювенальной юстиции в Казахстане, в том числе образование судов по делам несовершеннолетних впервые на постсоветском пространстве, положительно оценено международными экспертами как прогресс в выполнении Республикой Казахстан рекомендаций Комитета ООН по правам ребенка.

Следует отметить, что действующий уголовный закон Республики Казахстан не выделяет какой-либо специфики при провозглашении целей наказания для несовершеннолетних по сравнению с его общими целями [7]. Однако это совсем не означает, что указанная специфика совсем отсутствует в уголовном праве как отрасли права (не законодательства). «То положение, что личность несовершеннолетних обладает такими качествами, как изменчивость, несформированность, пластичность, подверженность стороннему влиянию позволяет надеяться, что при обоснованном, справедливом назначении и

надлежаще построенном процессе исполнения наказания, существует больше шансов для оказания благоприятного исправительного воздействия на подростков» [6].

В Казахстане ювенальные суды созданы как суды комплексной юрисдикции, к подсудности которых отнесены уголовные дела о преступлениях, совершенных несовершеннолетними, и уголовные дела о преступлениях, нарушающих права несовершеннолетних, а также гражданские и административные дела. Подсудность уголовных дел определена статьей 307 УПК РК. Следует отметить, что вместе с этим, по ходатайству законных представителей несовершеннолетнего (обвиняемого либо потерпевшего) дела, отнесенные к подсудности ювенального суда, могут рассматриваться районным (городским) судом общей юрисдикции по уголовным делам [28].

Подчеркнем, что таким образом, на сегодня дела в отношении несовершеннолетних, а также с их участием рассматриваются как ювенальными судами, так и судами общей юрисдикции. На сегодняшний день за работой ювенальных судов наблюдают Представители Детского фонда ООН ЮНИСЕФ (UNICEF – United Nations International Children's Emergency Fund).

С.М. Наурзалиева, А.С. Василенко и Д.И. Аминов отмечают, что после введения в действие ювенальных судов рассмотрение дел несовершеннолетних значительно ускорилось, что, безусловно, благоприятно сказывается на охране и защите основных прав несовершеннолетних [19]. Кроме того, увеличилось количество дел, по которым уголовное преследование прекращается в связи с применением мер воспитательного характера и примирением сторон. При рассмотрении дел в отношении несовершеннолетних в суде к участию привлекаются законные представители, адвокаты, психологи, педагоги, представители органов опеки и попечительства, медиаторы. Практика показала, что создание института медиации, согласно которому предусмотрено проведение до начала судебного разбирательства медиации для урегулирования спора, также играет немаловажную роль для разрешения возникших конфликтных ситуаций с участием несовершеннолетних в Казахстане. Так, например, для развития института примирительных процедур Специализированный межрайонный суд по делам несовершеннолетних Акмолинской области и Центр развития медиации заключили меморандум о долгосрочном сотрудничестве [28].

Работу ювенальных судов в Казахстане по итогам прошедших лет судьи Верховного суда РК, оценили, как положительную. Например, анализ практики назначения наказания свидетельствует о сокращении количества осужденных ювенальными судами несовершеннолетних в три раза, каждое второе дело прекращено производством, в том числе с применением примирительных процедур. В результате ежегодно увеличивается количество дел, окончанных в порядке медиации [28].

В современных условиях уголовная ответственность несовершеннолетних в Республике Казахстан реализуется посредством применения к ним основных положений ювенальной уголовно-правовой политики в области

противодействия преступности несовершеннолетних, под которой следует понимать деятельность органов законодательной, судебной и исполнительной власти Республики Казахстан по противодействию уголовным правонарушениям со стороны несовершеннолетних лиц.

Следует отметить, что уголовная и административная юрисдикция ювенальных судов распространяется на все дела об уголовных и административных правонарушениях, совершенных лицами в возрасте от 14 до 18 лет, а также другими в отношении заведомо несовершеннолетних либо против интересов несовершеннолетних. К их подсудности отнесены все дела о проступках и преступлениях, а также об административных деликтах, в которых так или иначе затронуты права, свободы и законные интересы несовершеннолетних.

Н.Р. Раззак различая судебную защиту прав несовершеннолетних, осуществляемых прямым и косвенным путем, вышеперечисленные дела, за исключением тех, что связаны с взысканием алиментов и установлением отцовства, относит к прямой судебной защите. Соответственно, последние дела, перечень которых, в отличие от первых, не является исчерпывающим, им отнесены к косвенной судебной защите прав несовершеннолетних лиц. Критерием разграничения для автора служит характер спора, связанный с воспитанием несовершеннолетнего [20].

Современная ювенальная уголовная политика Республики Казахстан рассматривает комплекс принудительных мер воспитательного воздействия как наиболее значимую составляющую процесса гуманизации уголовной политики, о чем свидетельствует введение мер, неизвестных российскому законодателю. В частности, в отношении несовершеннолетних правонарушителей на территории Республики Казахстан применяются такие меры воспитательного воздействия, как возложение обязательства принести потерпевшему личные извинения за причиненный вред и установление пробационного контроля, отмечает С.М. Наурзалиева. Ею сделан вывод, что количественные и качественные характеристики современной преступности несовершеннолетних в Казахстане определяются не только социально-экономическими, но и политико-юридическими факторами. В частности, на ее снижение повлияли демографическая ситуация в стране, изменения в уголовном законодательстве РК и провозглашенный руководством Республики Казахстан курс на гуманизацию ювенальной уголовной политики.

Помимо этого, ученый выявила основные причины преступности несовершеннолетних в Республике Казахстан, это: а) особенности ментального влияния (средств массовой информации, массмедиа и т. п.) и психологического воздействия на сознание казахстанского общества, ослабляющие ранее существовавшие семейные и социальные традиции; б) социальное расслоение с наличием двуполярных антагонизмов: невысокая покупательская способность, с одной стороны и постоянное предложение брендовых элементов подростковой культуры, с другой – низкий социальный уровень семьи; в) отрицательное влияние членов семьи, сложившегося семейного образа жизни;

г) асоциальный образ жизни родителей; д) отсутствие контроля со стороны взрослых; е) отрицательная среда, в которой живет и пребывает подросток; ж) незанятость и отсутствие досуга в свободное от учебы время.

С.М. Наурзалиева составила криминологический портрет несовершеннолетнего, совершившего уголовное правонарушение в Республике Казахстан, который характеризуется следующим образом: гражданин Республики Казахстан (99,2 %), подросток мужского пола (90 %), в возрасте 16–17 лет (70 %), обучающийся в колледже или училище, но не имеющий основного общего или среднего профессионального образования (58%), не состоящий в зарегистрированном в установленном законом порядке браке (98,8%), не имеющий постоянной, временной работы или работы по совместительству, самостоятельного постоянного источника доходов (97,4%), воспитывающийся в семье с низким материальным и финансовым уровнем, ранее, как правило, не привлекавшийся к уголовной ответственности (94,6 %) и не состоявший на учете в правоохранительных органах (68,7 %).

Заслуживает также внимания предложение С.М. Наурзалиевой, в целях профилактики и предупреждения преступности несовершеннолетних, а также для формирования единой государственной политики в рассматриваемой сфере принять Концепцию противодействия преступности несовершеннолетних в Республике Казахстан, предусматривающую комплекс мер по следующим направлениям: меры по восстановлению авторитета семьи и семейных ценностей как исторически проверенного института профилактики; мониторинг положительных тенденций сдерживания преступности несовершеннолетних; общественный контроль за содержанием качества информации, предоставляемой СМИ и получаемой через социальные сети и Интернет; усиление патриотического и религиозного воспитания; организация досуга несовершеннолетних в свободное от занятий время и в каникулярный период [18].

При этом необходимо учитывать положительный зарубежный опыт организации системы ювенальной юстиции. Так, например, шведская система ювенальной юстиции базируется на службе социальной защиты детей, исходит из желаний ребенка и необходимых для него социальных условий, при этом учитываются его возраст и степень зрелости. Особое внимание уделяется тем детям, в развитии которых наблюдаются негативные проявления, им обеспечивается защита и поддержка во время обучения в школе. Предоставление социальных услуг подросткам происходит с их согласия и согласия родителей. А также в целях профилактики подростковых правонарушений социальный контроль за несовершеннолетними проводится также с помощью общественных формирований, которые осуществляют надзор за обеспечением каждого ребенка школьным образовательным учреждением, дабы не допускать ситуаций, когда ребенок или подросток не находится под чьим-нибудь присмотром и проводит все свободное время на улице. Такие меры способствуют увеличению занятости несовершеннолетних и недопущению попадания ими в криминальные ситуации [26].

Например, семейные традиции в Японии являются основой функционирования социума, в связи с чем на стадии предварительного расследования интересы несовершеннолетнего подростка представляет не адвокат, а родители или лица, их заменяющие. Адвокаты приглашаются в крайне редких случаях, как правило, эти адвокаты специализируются именно на делах несовершеннолетних. При задержании несовершеннолетний содержится отдельно от взрослых правонарушителей. После завершения расследования, уголовное дело передается прокурором или полицией в семейный суд, все сотрудники которого являются специалистами по работе с детьми и подростками. Далее, сотрудник службы пробации проводит свое расследование: изучает условия жизни и воспитания подростка, личностно-психологические особенности, контактирует с его родителями или представителями. в это же время с правонарушителем работают психологи, пытающиеся выяснить причины совершенного деяния. все собранные данные передаются судье, который в свою очередь решает: проводить судебное разбирательство или же закрыть дело. Также судья может избрать одну из следующих мер: направить в попечительское или воспитательное учреждение, установить за ним защитный надзор, направить в исправительный центр для несовершеннолетних [24].

Следует также учесть и Минимальные стандарты правил Организации Объединенных Наций об отправлении правосудия в отношении несовершеннолетних (Пекинским правилам), а именно пункту 5.1 о соизмеримости любых мер воздействия на несовершеннолетних правонарушителей с особенностями их личности и обстоятельствами правонарушения, где речь идет о двух главных целях: первая – содействие благополучию несовершеннолетнего, вторая – соблюдение принципа соразмерности наказания за совершенное деяние. Необходимо учитывать множество разных факторов: ситуацию в семье правонарушителя, социальный статус, характер причиненного ущерба, наличие раскаяния за совершенные действия, признание либо непризнание вины. все это должно влиять на характер наказания за совершенное преступление [27].

Итак, на основании вышеизложенного, нами выявлено, что казахстанская модель ювенальной юстиции представляет собой сложную систему, складывающуюся из нормативного и институционального механизмов. В целях совершенствования этой системы нужно устранить недостатки, используя как наработки зарубежных моделей ювенальной юстиции, так и отечественный опыт.

Российские ученые Э.В. Горян, З.К. Забара рекомендуют по аналогии с немецкой моделью в уголовное и уголовно-процессуальное законодательство необходимо включить такие цели закона, как перевоспитание, реабилитация и ресоциализация правонарушителей и, в частности, несовершеннолетних лиц. По опыту англо-американской модели нужно создать систему специализированных судов, судьи которых имеют познания в области

педагогике, социологии, подростковой психологии, криминологии, виктимологии.

Помимо этого, рекомендуют разработать действенные программы реабилитации и перевоспитания несовершеннолетних правонарушителей с учетом региональных особенностей Казахстана: в тех регионах, где сильны общины (например, мусульманские), можно использовать элементы азиатской модели, проводить разбирательства в закрытом режиме, привлекая родственников, представителей общин, совета старейших.

Из скандинавской модели рекомендуют Э.В. Горян, З.К. Забара, необходимо реализовать практику сбора и формирования подробного досье на каждого несовершеннолетнего правонарушителя, изучения всех сторон его жизнедеятельности, активного взаимодействия правоохранительных/судебных органов и социальных служб. институт попечительства при специализированных судах по делам несовершеннолетних лиц. Результаты нашего исследования закладывают основу для дальнейшего рассмотрения и выработки предложений по реформированию системы правосудия в Казахстане и противодействию преступности среди несовершеннолетних. В частности, научному и профессиональному сообществу следует решить вопрос структуры и компетенции специализированных судов по делам несовершеннолетних; необходимости создания службы попечителей при таких судах; реформирования социальных служб и их материально-технического, кадрового и финансового обеспечения; вопросы оптимизации правового регулирования уполномоченных по правам детей и реализации их полномочий в случае применения ювенальных технологий; привлечения внимания общества к проблеме преступности среди несовершеннолетних и участия институтов гражданского общества в реализации программ ресоциализации несовершеннолетних лиц [10].

Таким образом, реализация отечественного законодательства, различных инновационных концепций, проектов и программ в Республике Казахстан, повлекли за собой дальнейшее стратегическое видение развития системы казахстанской ювенальной юстиции, приведение законодательства в соответствие с международными стандартами, совершенствование процессуальных подходов в сфере правосудия в отношении несовершеннолетних, формирование эффективных механизмов, гарантирующих соблюдение прав и законных интересов детей в судопроизводстве.

Несмотря на явный прогресс в становлении и развитии ювенальной юстиции в Казахстане, следует отметить, что за данный период деятельности государственных органов были сделаны только первые шаги, в связи с чем все еще предстоит решить множество серьезных проблем, о которых мы уже выше отметили.

Так, например, для решения проблем ювенальной юстиции предлагалось создание в Казахстане системы подготовки специализированных кадров по подростковой преступности, а также осуществить специализированное

обучение прокуроров и судей. Также было предложено создание Министерства ювенальной юстиции Республики Казахстан как координатора реализации Концепции отправления правосудия в отношении несовершеннолетних в Казахстане.

На наш взгляд, мы также считаем, что сегодня назрела настоятельная необходимость разработки проекта инновационной Концепции развития ювенальной юстиции в Казахстане, на период с 2022 по 2030 годы и соответствующую Дорожную карту по ее реализации органами государственной власти, органами государственного управления и местного самоуправления и общественными организациями; разработать проект Кодекса о ювенальной юстиции в Республике Казахстан, предусмотрев в нем решение всех тех проблем, затронутых в данной теме.

Список использованной литературы:

1. Аблаева Э. Б. Ювенальные суды Республики Казахстан: история, реалии и перспективы // Lex russica. 2020. Т. 73. № 10. С. 137-149. DOI: 10.17803/1729-5920. 2020. 167.10. 137-149.
2. Айтчанова Г. А., Жатканбаева А. Е., Карибаева А. А. Оценка ситуации в сфере ювенальной юстиции. - Астана, 2017. - 390 с.
3. Апенев С.М. Особенности уголовного проступка по уголовному законодательству Республики Казахстан (в сравнении с зарубежной законодательной практикой). [URL:https://www.zakon.kz/4480131-analiz-koncepcii-proekta-ugolovnogo.html](https://www.zakon.kz/4480131-analiz-koncepcii-proekta-ugolovnogo.html)
4. Ахметова К. К. Ювенальная юстиция в Республике Казахстан. – Астана: АО «Казахский гуманитарно-юридический университет», 2008.
5. Белова И. А. Ювенальная юстиция в Казахстане. Проблемы становления и развития. Ювенальное право Казахстана. Сборник материалов с конференции «20 лет независимости Республики Казахстан в свете формирования гражданского общества». – Астана, 2011.
6. Бекмагамбетов А.Б., Ревин В.П. Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть. Учебник. 2-ое изд., перераб. и доп. / Под ред. профессора В.П. Ревина. – Алматы: Жеті Жары, 2015. С. 386.
7. Борчашвили И.Ш. Комментарий к уголовному кодексу Республики Казахстан. Общая часть. Т. 1 / под общ. ред. А.К. Даулбаева. - Алматы: Жеті Жарғы, 2015. Т 1. 504 с.

ПСИХОФИЗИОЛОГИЧЕСКАЯ ЭКСПЕРТИЗА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ПОЛИГРАФА

Получение имеющей значение для предотвращения и раскрытия преступной деятельности информации является целью любого оперативно-розыскного мероприятия. Полиграф, как средство получения и оценки достоверности информации, полученной ранее от опрашиваемого лица, путем фиксации физиологических реакций человека на задаваемые вопросы, стал неотъемлемым атрибутом деятельности правоохранительных органов многих стран.

Бесспорно, самой адекватной формой применения полиграфа в доказывании является традиционная для уголовного процесса форма использования специальных знаний – судебная экспертиза. Весьма однозначно по этому поводу высказался Н.А. Селиванов: «Поскольку проверка на полиграфе требует применения специальных знаний и проведения соответствующих исследований, имеются все основания говорить о том, что в данном случае налицо все признаки процессуального действия, именуемого экспертизой» [1, 399].

Один из первых примеров исследований на полиграфе в рамках комплексной психолого-психофизиологической экспертизы имел место в 2001 году в ходе расследования, проведенного военной прокуратурой. Примечательно, что результаты проведенного исследования на полиграфе не просто нашли отражение в материалах уголовного дела, что случалось и раньше, но и получили соответствующую оценку суда.

В дальнейшем по мере накопления опыта практической реализации наработанных теоретических рекомендаций постепенно происходил процесс внедрения нового вида экспертизы в деятельность правоохранительных органов, сложилось и более или менее признаваемое его название – психофизиологическая экспертиза с использованием полиграфа.

Среди практических работников мнение о возможности применения полиграфа в ходе экспертных исследований также нашло заметный отклик – количество назначенных и проведенных экспертиз данного вида постоянно увеличивается.

Понятие психофизиологической экспертизы с использованием полиграфа – это процессуальное действие, состоящее из проведения исследования и дачи заключения экспертом по вопросам, разрешение которых требует специальных знаний в области полиграфологии, поставленным уполномоченным на то участником судопроизводства в целях установления обстоятельств, подлежащих доказыванию по конкретному делу, путем проверки информации, сообщаемой обследуемым лицом. Данная экспертиза назначается, когда в

материалах дела уже имеется информация об обстоятельствах, входящих в предмет доказывания, полученная из показаний допрошенных ранее лиц. В сферу исследований на полиграфе могут быть включены показания любых участников уголовного судопроизводства. В некотором приближении можно говорить, что в ходе процедуры на основе применяемых методик исследования происходит «сверка» или сравнение содержания информации, запечатленной в идеальных следах, хранящихся в памяти субъекта, с содержанием той информации, которая была сообщена им в ходе допроса. Полученные результаты отражаются в заключении эксперта-полиграфолога, приобретая тем самым статус доказательств по уголовному делу.

Конечно, любые показания содержат в себе информацию о множестве обстоятельств, характеризующих явления и процессы, сопутствующие расследованию преступления. Все они не могут быть оценены с использованием полиграфа. Любое исследование на полиграфе, независимо от формы проведения, имеет ограничения, связанные с продолжительностью подобных исследований (не более 2-3 часов), что делает физически невозможной проверку всех деталей, содержащихся в показаниях субъекта. Поэтому перед экспертом должны ставиться вопросы, касающиеся только важнейших, ключевых аспектов показаний проверяемого лица.

Очевидно, что производство психофизиологического исследования с использованием полиграфа в форме экспертизы по уголовному делу должно соответствовать всем требованиям назначения и производства судебных экспертиз, предусмотренным действующим законодательством.

Говоря о применении полиграфа в судопроизводстве в форме психофизиологической экспертизы, нельзя не упомянуть об основополагающем принципе проведения проверок на полиграфе – их методически обусловленной добровольности. Добровольное согласие лица на участие в исследовании с использованием полиграфа, проводимого в любой форме, является необходимой основой получения корректного, достоверного результата по итогам исследования. Придание проверкам на полиграфе статуса экспертизы ни в коем случае не означает возможности их принудительного производства. Поэтому при ознакомлении лица с постановлением о назначении психофизиологической экспертизы от него в обязательном порядке должно быть получено письменное добровольное согласие на участие в экспертном исследовании.

Объект экспертизы является неотъемлемым и определяющим признаком видовой принадлежности экспертного исследования, источником сведений о тех или иных событиях. Понятие объекта экспертизы принято рассматривать с точки зрения как науки, так и практики. Применительно к понятиям науки судебной экспертизы, объект судебной экспертизы – это вид объектов, какой-либо класс, категория предметов, характеризующихся общими свойствами. В практической экспертной деятельности это, как правило, определенный предмет, поступающий на исследование эксперту.

К существенным сторонам любого объекта судебной экспертизы относятся:

– его материальная природа – это всегда вещь, предмет, иной материальный носитель криминалистически значимой информации;

– связь объекта с преступлением, выраженная в процессуальном приобщении к делу в качестве вещественного доказательства либо зафиксированная иным законным путем;

– информационная ценность объекта экспертизы как источника потенциальной доказательственной информации о преступлении, которая нуждается в переводе ее в актуальную доказательственную информацию по делу путем применения специальных познаний;

– гносеологическая сущность или познаваемость объекта экспертизы: он является носителем различных свойств и качеств, поддающихся экспертному познанию посредством применения экспертной методики, предполагающему выявление, фиксацию, анализ информативных сигналов – диагностических, идентификационных либо классификационных признаков [2].

Исходя из этих позиций, основным объектом психофизиологической экспертизы необходимо признать лицо – участника процесса, обладающего переменным процессуальным статусом (подозреваемый, обвиняемый, подсудимый, свидетель, потерпевший, истец, ответчик и т.д.) и направляемое на исследование с использованием полиграфа. Другими источниками информации (объектами познания) для эксперта являются материалы уголовного дела, содержащие сведения о ранее данных лицом показаниях, результатах проведенных экспертиз и иные сведения, с учетом которых определяются возможность и конкретная методика исследования, характер и последовательность используемых тестов и т.д.

Психофизиологическая экспертиза представляет собой протекающую в установленном процессуальном порядке процедуру применения специальных знаний из области полиграфологии, сопряженную с использованием технических средств, не наносящих ущерба жизни и здоровью людей. При проведении психофизиологической экспертизы осуществляются регистрация и анализ физиологических показателей и психофизиологических реакций обследуемого лица в ответ на предъявляемые стимулы, в особом порядке подобранные и систематизированные. Исходя из этого, в качестве специального объекта следует рассматривать психику человека, прежде всего такое сложное явление, как память, выражающееся в способности человека запоминать и сохранять в сознании различные обстоятельства, имевшие место в прошлом (идеальные следы). Учитывая, что психические явления недоступны непосредственному чувственному познанию, в предмет психофизиологической экспертизы входят также сопряженные с ними физиологические процессы, фиксируемые при помощи полиграфа и выступающие объективным критерием оценки психических проявлений поведения человека. Данные элементы, могут быть исследованы не иначе как через конкретную личность, вероятного носителя значимой для следствия информации. Поэтому в качестве конкретного

объекта психофизиологической экспертизы необходимо рассматривать персонально определенное лицо - участника уголовного процесса, направляемое на исследование.

Определяя таким образом объект психофизиологической экспертизы, следует подчеркнуть, что данный подход ориентирован прежде всего на классические каноны общей теории судебной экспертизы [3, 133].

Современное техническое и методическое обеспечение психофизиологической экспертизы позволяет проводить исследование, которое не наносит вреда здоровью человека. В связи с чем данная экспертиза может быть назначена и проведена в отношении любого лица, участвующего в уголовном расследовании в соответствующем процессуальном статусе. Вместе с тем проведению экспертизы, как, впрочем, и исследованию с использованием полиграфа в любой иной форме, могут помешать заболевания, а также психическое или физическое состояние человека, образующие в своей совокупности ряд противопоказаний к проведению исследований на полиграфе.

Цель психофизиологической экспертизы – выявление актуальной для судопроизводства скрываемой информации либо легализация информации о событиях, действиях, фактах, имевших место до осуществления процедуры.

В процессе расследования достижение указанной цели имеет существенное значение в контексте установления обстоятельств, входящих в предмет доказывания. В уголовно-процессуальном законодательстве Республики Казахстан, обстоятельства, подлежащие доказыванию, сформулированы в общем виде, т.е. применимы ко всем видам преступления. При производстве по уголовному делу подлежат доказыванию:

- событие преступления (время, место, способ и другие обстоятельства совершения преступления);
- виновность лица в совершении преступления, форма его вины и мотивы;
- обстоятельства, характеризующие личность обвиняемого;
- характер и размер вреда, причиненного преступлением;
- обстоятельства, исключающие преступность и наказуемость деяния;
- обстоятельства, смягчающие и отягчающие наказание;
- обстоятельства, которые могут повлечь за собой освобождение от уголовной ответственности и наказания;
- обстоятельства, способствовавшие совершению преступления.

Результаты психофизиологической экспертизы могут использоваться в доказывании, если они способствуют установлению отмеченных выше обстоятельств. В этой связи должен быть поставлен вопрос о круге задач, решаемых при помощи данной процедуры. Экспертные задачи определяются в вопросах эксперту исходя из предмета исследования и конкретных обстоятельств дела. Поскольку задача перед экспертом формулируется в виде вопроса, то и предмет судебной экспертизы опосредованно выражается через этот вопрос.

Нередко от производства психофизиологической экспертизы или серьезной оценки уже проведенных исследований правоприменители отказываются по причине вероятностного характера их выводов. Однако не следует забывать, что в настоящее время не существует ни одного вида судебной экспертизы, выводы которой всегда носили бы категоричный характер. Проведение многих традиционных криминалистических экспертиз нередко приводит к получению вероятностных выводов, что не мешает использовать их при расследовании.

Таким образом, отмеченные обстоятельства демонстрируют, что сегодня психофизиологическая экспертиза – это реально развивающееся явление, просто закрывать глаза, на существование которого недопустимо. Исходя из всего вышесказанного, следует сделать вывод о том, что сегодня необходима целенаправленная разъяснительная работа, проводимая на всех уровнях оперативных, следственных и судебных органов по применению и совершенствованию данного вида экспертизы.

Список использованных источников

1. Комиссаров В.И., Комиссарова Я.В. Проблемы становления психофизиологической экспертизы // Роль и значение деятельности Р.С. Белкина в становлении современной криминалистики: Материалы Международной научной конференции к 95-летию со дня рождения Р.С. Белкина. – 2017. – С. 399-403
2. Штыров В. Полиграфные экспертизы // Законность. – 2018. – № 9. – С. 37-40
3. Закатов А.А. Ложь и борьба с нею. – Волгоград: Адамант, 2019. – 216 с.

Әлдибеков Ж.С.

Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының халықаралық құқық және кеден ісі кафедрасының профессоры,з.ғ.д.

ҚАЗАҚ БИ – ШЕШЕНДЕРІНІҢ КӨРІСКЕЛДІК ЖӘНЕ БОЛЖАМПАЗДЫҚ ҚАСИЕТТЕРІ.

Қазақ би – шешендері кімдер деген сұраққа ғылыми тұрғыдан мынандай тұжырымдама айтуға болады. Олар – ел – жұртының әдет – ғұрпын, салт – дәстүрін, өткен – кеткен шежіресін, тарихын, қоғамның даму барысын, айналада қоршаған табиғаттың сан – алуан қасиеттері мен құпияларын білетін, адамдардың көкірек көмбелеріне ой көзімен қарап көре алатын, алуан түрлі мінез – құлықтарды айтқызыбай – ақ тап басатын басатын, ғылым – білімнен хабардар, кемел пікірлерін шешен тілмен жеткізіп беруде дара қасиеті бар бір тума жандар.

Қазақ билері мен шешендерінің алысты болжайтын көрегендігі, асыл текті ақылдылығы, арғыны көре білген көсемдігі, ақпа – төкпе шешендігі сияқты ерекше қасиеттері аумалы – төкпелі алмағайып замандарды бастан кешірген кезеңдегі қазақ халқының «жұмғанда жұдырық болған» ішкі бірлігін сақтауда да, халымыздың басына зобалаң туып, сын сағаты соққан кезде де, мемлекеттік деңгейде күрделі ішкі – сыртқы саяси – әлеуметтік мәселелерді шешуге белсене араласып, көрегендік танытып отырды. Осы тұрғыдан әйгілі әрі киелі билеріміздің халық жадында сақталған олардың көріпкелдік, болжампаздық қасиеттерінен қысқаша деректер келтіре кетуді жөн деп санаймын.

Халқымызда «Түгел сөздің түбі бір – түп атасы Майқы би» деп бекер айтылмаған. Сондықтан сөз басын киелі би бабамыз Майқы биден бастасақ, бүкіл өмірден түйгендерін түйдектеп төгіп, ақыл таразысына салатын Майқы бидің сөздері мірдің оғындай әрі өткір әрі өктем көрінеді. Табиғат тылсымын, замана тынысын алдын – ала сезінетін әулиелік қасиеттің де хас иесі болған ол, болашаққа да ой оздырып, төмендегідей жорамал айтады: - « Болғанда ақырзаман су тартылар, жігітке қарап тұрған қыз артылар, Көз жұмсам, һәмме бүлік көріп тұрам, бұдан соң қалай көңіл шарты болар,- деген ойы бүгінгі таңдағы қоғамымыздың келеңсіз жақтарының бірін дөп басып айтып тұрған жоқ па ? Ал мына бір айтқан уәждеріне осы күні дау айта алар кісі табыла қоймас:

Еркек жасып и болар, қатын тұлданып би болар,

Еркек билік тұл болар, сиыр пұл болар,

...Төсекке есеппен жатарсың, жыныс зарпын ақшаға сатарсың... [1]

Осы тұрғыдан аруақты баба Майқы бидің сонау ықылым заманда айтылған көсем сөзі мен көрегендігі көкірегінде сәулесі бар кімді болса да, бас игіздеді, қалың ойға шомдырады, тебіренгенді. Қара ормандай жұртының қамын жеген, семсер тілді киелі тұлға Майқы бидің ел бітімін, ел бірлігін ойлаған, жер тұтастығын толғаған жан айқайы қай ұрпаққа болса да сабақ, үлгі, елге ұран деп қабылдауға болады.

Сонымен қатар осыдан алты ғасыр бұрын Алтын Орданың ханы Жәнібектің белді билерінің бірі болған, көріпкел абыз бабамыз Асан Сәбитұлының (әйгілі Асан қайғы) өлең жолдарын оқығанда, бір жағынан елінің бірнеше ғасырлық тағдырын бір шумақ өлең жолына сиғыза білген даналығына таң қалсақ, екіншіден, отандастарымыздың оған осы уақытқа дейін жіті мән бермей, әрі түсінбей келе жатқандығында. Ал біздің түсіне алмай келе жатқанымыз тек Асан қайғы болмаса керек. Абайға дейінгі көптеген ұлы ақын – жыраулардың көріпкелдік, болжампаздық жыр – дастандары жарқ етіп бір көрініп, қайта жоғалып барады.

Жоғарыда аталған абыз Асан қайғының өлең жолдары көпшілігіміз күнделікті оқып, бірақ мәнін түсіне алмай жүрген:

Мұнан соң қилы – қилы заман болар,

Заман азып, заң тозып, жаман болар,

Қарағайдың басына шортан шығып,

Ұрпағымның дәурені тамам болар, - дегені.

Бір үлкен жиында хан Абылай Бұқар жыраудан осы жолдардың мағынасын түсіндіруді сұрағанда, жырау былай деп жауап берген екен:

...Ойлама шортан ұшпас деп.

Күн батыстан бір дұспан,

Ақырда шығар сол тұстан.

Жүзі сары, көзі көк,

Бастығының аты поп.

Күн шығысқа қарайды.

Шашын алмай тарайды,

Құдайды білмес, діні жоқ,

Жамандықта міні жоқ.

Аузы –басы жүн кәпір,

Жаяулап келер жұртыңа,

Жағалы шекпен кигізіп, Балды май жағар мұртыңа,

Жемқорларға жем беріп, Азды көпке теңгеріп,

Ел қамын айтқан жақсыны, Сөйлетпей ұрар ұртыңа,

Бауыздамай ішер қаныңды, Өлтірмей алар жаныңды...

Алғашында Асан қайғы бабамыздың осы өлең жолдары мен Бұқар жыраудың оған берген анықтамасын солтүстіктегі көршіміздің елді шоқындыруға келген миссионерлері болар деп ой түйгенбіз. Ал тарихи дерекке жүгіне отырып, көріпкел бабамыздың бұл қасиетті жолдары Ватикан саясатына қатысты айтылған екен деген ойға келдік. Өйткені ол кезде Ресей Алтын Орданың бодандығынан шығып, дербес мемлекет ретінде қалыптасып болмаған, ал Иван Грозныйдың Қазан татарларының бір бөлігін шоқындыруына әлі де бір ғасырдай уақыт бар еді. Яғни Асан қайғы бабамыз жорыған діни экспансия Ресейден келген қауіп емес деп тұжырымдауға болады.

Осыдан үш ғасырдан астам бұрын өмір сүрген әйгілі Мөңке би Тілеуұлы (1675 -1756) де өз халқының болашағына бей – жай қарай алмағандықтан әрі өзінің көріпкелдік қасиетінің арқасында үлкен дәлдікпен, көрегендікпен айтып кеткен төмендегідей болжамдарына мән бермеуге әсте болмайды. Екінші жағынан бұл көрегендік болжамдар бүгінгі таңдағы өмір сүріп жатқан қоғамымыздың нақты көрінісін айнытпай сипаттайды. Сонымен Мөңке бидің болжамдарына мән берелік:

Адам азады, жер жыртумен тозады.

Сөзде байлау болмайды, оны ұзаққа созады.

Адамның жақсысы кетіп, жаманы қалады,

Жылқының жүйрігі кетіп, шабаны қалады.

Көлден су кетіп, адам шамалы қалады.

Әр тараптан ел болады, адамның тырнақтайы би болады.

Үлкеннің тілін кіші алмайды, жөн білетін ақылды болса, оның сөзін тыңдамайды.

Жеңілдікке салынып, өзін – өзі қорлайды,

Ұлы атадан бөлініп, үй болады, күнде айырбас шақырып ет болады.
Тартқаны домбыра, сырнай күй болады.
Ері ақша салмайды, әйелі базардан қалмайды.
Терлеп тапқан еңбегінің берекесі болмайды,
Ішкені шарап болып, өн бойына жұқпайды.
Қонақасты жақсы берсең, ол үйден төбелеспей шықпайды.
Адамшылық сөз айтсаң, ұқпайды.
Тоқтау сөз айтсаң, былапыттап боқтайды.
Әйелі тәуірдің шаруасы түзеледі, әйелі нашардың шаруасы күйзеледі.
Көйлекті шолақ, шалбарды қысқа киеді, борбай көрініп жүреді.
Адам азғанда ар – ұят болмайды, атаның тілін бала алмайды.
Құдай кеуілге бермесе, оны түзеп болмайды.
Жиғаны темір болады, жаққаны көмір болады.
Құлшылық жоқ, жайбарақат өмір болады.
Бейшарасы болады, ашытқан судан асы болады,
Адал, арамды білмейді, азған деген осы болады.
Ет пен майды тамақ демейді, шарапсыз жемейді,
Жасы жеткен көрер, одан арғысын көре алмадым,
Жаратқан ием өзі білер, - деген екен осыдан үш ғасыр бұрын әйгілі
көріпкел Мөңке би.

Қорыта айтқанда, тарихы тереңде жатқан Қазақ Елінің әр кезеңінде өмір сүрген қазақтың би – шешендері өздерінің абыздық, көрегендік, болжампаздық әрі киелі қасиеттерімен болашақ қазақ қоғамында мүмкін болатын келеңсіздіктерді, рухани жұтаңдықпен, азғындықты дөп басып көрсете отырып, одан арылудың жолдарын анықтап, болашақ ұрпаққа сабақ боларлық, өнеге боларлық жолдарды көрсетіп кетті.

Алпысбаева Э.С.

з.ғ. м., Еуразиялық заң академиясының аға оқытушысы

Қазақстан Республикасы Алматы қ.

E-mail: e. r. a. n @mail.ru

Курманалиева Э. Б.

з. ғ. к. Еуразиялық заң академиясының доценті

Қазақстан Республикасы Алматы қ.

E-mail: Yelmira_777@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ САЯСИ ЖАҢҒЫРУДЫҢ КОНЦЕПТУАЛДЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Кезең-кезеңімен саяси жаңғырту - мемлекеттің стратегиялық бағытының басты міндеттерінің бірі болып табылады. Соңғы екі жылда бірқатар маңызды өзгерістерді жүзеге асыруға қол жеткізілді. Айталық, митингтер өткізудің хабарламалық қағидатын бекіткен жаңа заң қабылданды, партиялардың Мәжіліске өту шегі бес пайызға дейін төмендетілді, ал сайлау бюллетеньдеріне «баршаға қарсы» бағаны қосылды. Ауыл әкімдерінің тікелей сайланбалылығын енгізу – Президент Жолдауында ұсынған саяси реформаның қағидатты сәтінің маңызды қадамы болды. Бұл шешім ауыл тұрғындарының, яғни Қазақстандықтардың қырық пайыздан астамының мүдделеріне тікелей әсер етеді. Жергілікті өзін-өзі басқару жүйесін жетілдірудің тағы бір басымдығы азаматтық мәдениетті дамыту болуы тиіс. Президент Әкімшілігі ауылдық жерлердегі азаматтық бастамаларды қолдаудың тиімді тетігін әзірлеуі қажет. Ауылдық үкіметтік емес ұйымдардың сұраныстарына гранттық қаржыландыру жүйесін бейімдеп, оларды алудың жеңілдетілген режимін енгізу қажет. Бұл ауылдағы әлеуметтік белсенділікке жақсы серпін береді. Президенттің айтуынша, сайлау тізіміндегі әйелдер мен жастар үшін отыз пайыздық квота туралы норманы енгізу партияларды белсенді жұмыс істеуге, өз қатарларын жасартуға және жаңа тұлғаларды іздеуге итермеледі. Сондықтан, депутаттық мандаттарды бөлу кезінде осы квотаны міндетті түрде есепке алу туралы норманы заңнамалық тұрғыдан бекіту маңызды. Қазіргі таңда біз инклюзивті қоғам құрудамыз. Әзірше біздің елімізде ерекше қажеттіліктері бар адамдар қоғамдық-саяси өмірде әлсіз көрінеді. Осы тұста Президент Қ. К. Тоқаев әйелдер мен жастардан басқа, квоталанатын азаматтар санаттарының тізбесін кеңейтуді, ерекше қажеттіліктері бар адамдар үшін де квоталар белгілеуді ұсынған еді.

Соңғы екі жылда Қазақстан адам құқықтарын қорғау саласында айтарлықтай ілгеріледі деп айта аламыз. Ағымдағы жылдың қаңтарында Президент өлім жазасын жоюға бағытталған Азаматтық және саяси құқықтар

туралы халықаралық пактіге екінші факультативтік хаттаманы ратификациялау туралы заңға қол қойды. Сонымен қатар, мамандандырылған кешенді жоспар қабылданғаннан кейін гендерлік теңдікке қол жеткізу бойынша белсенді жұмыс басталды. Әйелдердің қоғамдағы экономикалық және саяси ұстанымдары барынша қолдаумен қамтамасыз етілуге тиіс. Бұл жұмысқа Президент әкімшілігі жауапты, ол үшін отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасына бірқатар өзгерістер енгізу қажет, әрине. Жаңғырту қоғамның саяси, әлеуметтік-экономикалық трансформациялану үрдісіне айналады. Оның мақсаты тұрақтылық пен оңтайлы динамизмге қол жеткізу болып табылады. Егер ішкі және сыртқы факторлардың әсерінен өз құрылымын сақтап, болып жатқан өзгерістерге бейімделе алатын болса, саяси жүйені тұрақты деп анықтауға болады. Бұл ел дамуының жалпыұлттық бағдарламаларын табысты іске асыру үшін материалдық, саяси, рухани – зияткерлік алғышарттар жасайды [1, с. 309].

Саяси жаңғырудың теориялық негізіне арналған жұмыстардың жалпы жиынтығын зерттеу, жеке еңбектерде «демократиялық транзит» деп те аталады, көбінесе ол іс жүзінде болып жатқан үрдістерді көрнекі түрде сипаттайды, белгілі болғандай, заманауи зерттеулер жаңғырудың екі түрі ерекшеленетінін көрсетті:

1. Түпнұсқалық, ішкі құрылымының ұзақ мерзімді дамуын бастан өткерген елдерге тән (мұндай елдердің арасында көбінесе Англия, АҚШ аталады);
2. Қосалқы, өз дамуында артта қалған және дамыған мемлекеттердің тәжірибесін артта қалуды жеңу үшін қолдануға тырысатын елдерге тән (бірақ барлық авторлар бұл опцияны артта қалу деп түсіндірмейді, көбінесе типтік емес формаларды дамудың түпнұсқалық жолына жатқызады).

Екінші типтегі елдер үшін, саяси жаңғыртудың ағымдағы кезеңіне тән тәжірибесін пайдалана отырып, даму қателіктерін болдырмау үшін, индустриялық және постиндустриалды мәдениет орталықтарымен байланыс орнату маңызды болып отыр. Демократиялық транзит шеңберіндегі дамудың көптеген сәттері қайталануға бейімділік танытып отыр: мәселен, автократиялық, әсіресе тоталитарлық басқарудың, демократиялық тәртіпке күрт көшуі, көптеген елдерде мұндай ауысулар төңкеріліспен бірге жүрді.

Қазақстанда саяси жаңғыру әлеуметтік-мәдени үрдіс ретінде ел басшылығы тарапынан қатаң бақылау жағдайында енгізілген консервативті модельден басталды. Осы типтегі модельді енгізу биліктің күшті атқарушы вертикалын орнатуға және тұтастай алғанда тиімді экономикалық реформаларды жүзеге асыруға әкелді. Алайда, содан кейін ол Қазақстан Президентінің шексіз билігі және бір президенттік партиясы бар бір партиялы парламенттің арқасында елде мынадай мәселелер туындатып, суперконсервативті модельге айналды:

- саяси алаңның бір партиялылығы және саяси қатысудың шектеулілігі;

- саяси саладағы экономикалық ырықтандыру мен авторитаризм арасындағы теңгерімсіздік;
- билеуші элита мен оппозицияда саяси дамудың айқын бірлескен стратегиясының болмауы;
- тиімді байланыс арналары және билік пен оппозицияның арасында өзара әрекеттің болмауы, оппозицияның нақтылы жоғалуы.

Айта кететін жағдай, көптеген елдерде саяси жаңғыру, бірденнен бірінші ұмтылыстан өте қоймайды, бұл бірқатар нұсқалардың дәйекті өзгеруі: тарихи бастапқы болып, саяси жаңғырудың батыстық моделі орын алады. Оның басталуы өктем биліктің рационализациялануымен сәйкес келеді (XVI-XVII ғасырлар), содан кейін саяси функциялар мен институттардың дифференциациясы (XIX ғ.) және саяси қатысудың кеңеюі (XX ғ.) байқалды, ал соңғы кезең басқарудың тұрақты саяси құрылымын құруға бағытталған азаматтық қоғам элементтерін қалыптастырудың әртүрлі нұсқаларын қамтиды.

Егер біз саяси жаңғыруды типологиялық көзқарас тұрғысынан қарастыратын болсақ, онда, әдетте, Батыс Еуропа мен Солтүстік Америка елдерінің тәжірибесі туралы айтылады. Алайда, бұл опцияның басты әлсіздігі, жаңғырылатын елдердің аралық нысандарын саралау мүмкін болатын, саяси жүйелердің типологиясын құру іс жүзінде мүмкін еместігімен байланысты екенін мойындау керек.

Бұл саяси жаңғырудың институционалды нысандары, сатылардың реттілігі саяси дамудың әмбебап нормалары емес екендігіне байланысты, жоғарыда айтылғандай, әсіресе ұқсас әлеуметтік-мәдени жағдайлары бар елдерді талдау кезінде белгілі бір заңдылықтар байқалады. Алайда, әртүрлі елдердің сөзсіз әлеуметтік-мәдени ерекшелігі сипаттамаларды толығымен алуға және Батыс үлгілері бойынша Саяси институттар мен процедураларға толығымен еліктеуге мүмкіндік бермейді. Дж Коулмен ұсынған эволюциялық тәсіл саяси жаңғыруды шексіз өзгермелі үрдіс ретінде анықтайды. Оның көзқарасы бойынша, саяси жүйе үш мәнбірдің қайшылықты-өнімді өзара әрекеті болған кезде қазіргі заманға сай келеді:

- саяси жүйені саралау;
- ондағы теңдік императивінің болуы;
- жоғары интегративті бейімделу қабілетінің болуы.

Әлемдік аренада Қазақстан салмақты сыртқы саясаттың сабақтастығын көрсетті, және бұл таңқаларлық емес, өйткені Президент Қ.К.Тоқаев — әлемдік қауымдастықта жақсы танымал тұлға. Оның республикада да, шетелде де маңызды мемлекеттік лауазымдарда көп жылдық еңбегі бар. Ұзақ уақыт бойы ол Бас хатшының орынбасары — БҰҰ Еуропалық бөлімшесінің басшысы қызметін атқарды. Мойындау керек: Қазақстанның ел басшысымен және биліктің бейбіт транзитімен жолы болды, бұл әрине күйзелістерді болдырмауға мүмкіндік береді.

Қазіргі кезеңде елдің экономикалық әлеуетін арттыруға, жаңғыртуды табысты аяқтауға және сапалы өзге постиндустриалды дәуірге көшуді жүзеге асырған елдердің әлемдік қоғамдастығында лайықты орын алуға мүмкіндік беретін даму моделін іздеуде сенімді қозғалыс байқалуда. Сандық технологияны қолдану арқылы адам мен қоғамның күнделікті өмірі, экономика құрылымы ғана емес, кәсіпкерлік орта да өзгереді. Осылайша, саяси жаңғыртуды жандандыруға арналған даму факторларды өзгермелі жағдайда табу, кәсіпорындар үшін де, инновациялық саланы мемлекеттік реттеу үшін де өзекті міндет болып табылады. Мәнбірлер саяси жаңғыруды белсенді етіп, сонымен бірге теріс әсер етуі де мүмкін болғандықтан, негізгі мәселе инновацияның дамуына, сондай-ақ кәсіпорынды басқаруға әсер етуі мүмкін барлық экономикалық және құқықтық факторларды анықтау болып табылады. Басқаруға инновацияларды енгізу айтарлықтай экономикалық өсуді ынталандыруы мүмкін. Маңыздылық ауқымы, ең алдымен, жобаны іске асыру нәтижелерінің ең болмағанда бір ішкі (немесе сыртқы) қаржы нарығына, сондай-ақ материалдық өнімдер нарығы мен Қазақстандағы экологиялық және әлеуметтік жағдайда көрсетілетін қызметтер ықпалымен байланысты.

Жоғарыда айтылғандарды негізге ала отырып, Қазақстандағы инновациялық даму кедергілерін еңсеру үшін саяси жаңғыртуға қатысушылардың өзара іс-қимыл жасауына мүмкіндік беретін инновациялық инфрақұрылым объектілерін құру қажет [2, с.75]. Қазіргі уақытта жаңаны енгізу немесе инновациялар нарықтық экономикадағы шаруашылық жүргізуші субъектілердің даму болашағын анықтайтын негізгі факторлар болып табылады. Әр түрлі кәсіпорындардың ішкі және сыртқы нарықтардағы бәсекеге қабілеттілігі мен тиімділігі саяси жаңғырту деңгейіне байланысты болмақ. Кәсіпорындарда саяси жаңғыруды сәтті жүзеге асыру олардың көпшілігіне нарықта жетекші орын алуға мүмкіндік берді.

Қазіргі жағдайда Қазақстандағы шаруашылық жүргізуші субъектілерге бәсекелестік күрес жағдайында өмір сүруге мүмкіндік беретін стратегиялық мінез-құлықтың рөлі айтарлықтай өсті. Осылайша, қазіргі кезеңде мемлекет деңгейінде мұндай басқаруды ұйымдастыру өте маңызды, бұл оған әлемдік кеңістікте тез өзгертін қоршаған орта жағдайларына бейімделуге мүмкіндік береді. Іс жүзінде барлық елдер үшін әмбебап басқару стратегиясы жоқ, өйткені, әрқайсысы үшін стратегияны әзірлеу үрдісі ерекше. Алайда, қазіргі әлемдік тәртіп аясында осындай басқаруды ұйымдастырудың кейбір жалпыланған қағидалары туралы айтуға мүмкіндік беретін бірқатар негізгі мәселелер бар.

Қазақстандағы ел мен қоғамның әл-ауқаты осы саланың мемлекеттік экономикадағы қалыпты жұмыс істеуіне байланысты. Кәсіпкерлік орта қоғамның материалдық және әлеуметтік әлеуетін арттыруға ғана емес, сонымен бірге әр

адамның мүмкіндіктері мен дарынын іс жүзінде жүзеге асыру үшін қолайлы негіз қалыптастырады.

Қазіргі уақытта авторитарлық режимдер дамушы әлемде өз ұстанымын жоғалтқан сияқты. Алайда, Қазақстанда жаңғырту үдерістерінің аяқталуға жақын еместігі демократияның «түпкілікті жеңісі» туралы асығыс пайымдаулардан сақтандырады — оның үстіне жаңа өкілді институттар көбінесе айтарлықтай аумалы. Модернизаторлық авторитаризмнің жетістіктері де, есептеулері де Қазақстандағы ұлттық-мемлекеттік шекаралар шегінде ғана маңызды емес, сабақтар болып табылады. Тиісті басшылардың жетістіктері мен сәтсіздіктері қазіргі әлемдегі саяси жаңғырту үрдістерін түсінумен олардың жалғасуы мен аяқталуына тәжірибелік ықпал етумен байланысты, қызметтегі барлық адамдарға ойлау үшін маңызды қолдау береді.

Саяси жаңғыру демократияландыру мәнбірі ретінде адамның құқықтық нормаларын сақтауды, билікті ұйымдастырудың плюралистік жүйесін, консенсус негізінде шешімдер қабылдауды және іске асыруды қамтиды. Ол ең алдымен саяси тұрақтылықты нығайтуға бағытталған басымдықтарды айқындайды. Әрбір мемлекеттік құрылымға тән белгілі бір ерекшеліктер мен сипаттамаларды ескеру қажет. Демократияландыру авторитарлық биліктен либералды-демократиялық қайта құру жолына көшуді қамтиды, бұл, атап айтқанда, азаматтарға бостандықтар мен саяси құқықтар беруде, балама бәсекелестік сайлау жүйесін, нарықтық реформаларды енгізуде, сондай-ақ қоғамның қатысуын кеңейтуде көрінеді.

Демократияландыру кең мағынада посткоммунистік режимдердің құлдырауы «демократиялық көшу», оның барысында қоғам жұмысының жаңа либералды-демократиялық құрылымдарын құру жүзеге асырылады; халықтың қабылдауы мен санасында қоғам дамуының жаңа бағыттарын тамырлауға бағытталған «демократиялық шоғырлану», сияқты ережелердің функционалдығын анықтайды.

Айталық, Ж. Х. Жүнісованың пікірінше, саяси жаңғыру үшін халық пен Үкімет арасындағы диалогты қамтамасыз ететін саяси институттарды құру өзекті болып отыр, бұл соңғысына жаңа экономикалық және әлеуметтік мәселелердің туындауына уақтылы және тиімді ден қоюға мүмкіндік береді. Бұл ереже саяси жүйенің тұрақты жұмыс істеуінің басымдықтарын айқындау және нығайту тұрғысынан түйінді мәселелердің бірі болып табылады. С. А. Дьяченконың пайымдауынша, «үшінші толқынның» қазіргі посткоммунизм мен демократиялық транзитті зерттеу кезінде демократиялық шоғырлану мәселесі маңызды мәнге ие [3, с. 384]. Батыс дәстүрлеріне негізделген транзитология Қазақстанның саяси дамуының жағдайлары мен ерекшеліктеріне бейімделеді. Демократиялық ауысулар үрдісі аясында шоғырландыру демократиялық режимді нығайтудың

тәуелсіз кезеңдерінің бірі ретінде пайда болады. Р.Қ. Қадыржановтың анықтамасы бойынша, «қоғамның топтасуы оның табысты реформалануының әлеуметтік-саяси және мәдени іргетасы болып табылады». Бірыңғай келісілген ұстанымдарды әзірлеу, сондай-ақ оларды қоғамның тануы және қолдау тенденциясы жаңғырту үрдістерін жүзеге асырудың ажырамас бөлігі болып табылады. Қазақстан транзиттік қоғамының даму спектрін Н. К. Қалиев зерттейді. Ол ҚР Парламенті мен саяси партиялардың өзара іс-қимыл технологиясын қолданыстағы заңнама шеңберінде қарастырады. Оның пікірінше, елдегі әлеуметтік-экономикалық жағдайды тұрақты талдау және пайымдау қоғамдық өмірге қатысу форматындағы ынтымақтастық негізінде пісіп-жетілген және өзекті мәселелерді шешудің жаңа жолдарын іздеу қажет [4, с. 31-37]. Жалпы, зерттеушілер демократияландыруды посткоммунистік қайта құрудың қажетті негізі ретінде анықтайды. Ол қоғам мүшелерінің азаматтық және саяси құқықтарының жан-жақты нақты көрінісі ретінде әрекет етеді. Оның аясында саяси жүйені реформалау азаматтық қоғамның қалыптасуы мен дамуына бағытталған. Қазақстанды дамытудың неғұрлым қолайлы және бейімделген өзіне тән ерекшеліктеріне қоғамды демократияландырудың либералдық бағыты жатады деп пайымдаймыз. Демократияландыру Қазақстанды саяси жаңғырту үрдісінде әртүрлі әлеуметтік-саяси күштерді топтастыру үшін іргелі негіз қалайды. Қазіргі кезеңдегі саяси даму демократияның жаңа идеялық тенденцияларын қалыптастыру мүмкіндігін білдіреді. Үздіксіздік және серпінділік-тарихи мұра сабақтастығының идеялық-адамгершілік басымдықтарын сақтауға және халықтың ғасырлық дәстүрлеріне негізделген адамгершілік қағидаларын сақтауға негізделген Қазақстандық қоғамның өтпелі кезеңінің негізгі бағыттары. Бұл ереже саяси шындықтың қалыптасқан жағдайлары мен шындықтарына сәйкес тез және жан-жақты қайта құру динамикасы мен қабілеті сияқты саяси жаңғырудың іргелі аспектісін ескерудің өзектілігі мен қажеттілігін алға тартады. Әлеуметтік міндеттерді шешу контексінде жоғары технологияларды қолдану негізінде өзінің экономикалық әлеуетін тұрақты түрде арттыру жолындағы қозғалыс өзекті болып отыр. Осы өлшемде Қазақстанның саяси жаңғыруының маңызды ерекшелігі мемлекет, қоғам және жеке тұлға мүдделерінің топтасуы болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Амелина А.Н. Политическое будущее Казахстана. Москва: ПРИОР; 2017. С. 309.
2. Яковлев А.П. Политические процессы постсоветского пространства. Москва: Сمارт; 2019. С 75.

3. Дьяченко С.А. Политический транзит в современном Казахстане. – Астана: Елорда. - 2001. – С. 384.

4. Калиев Н.К. Парламент и политические партии: проблемы взаимодействия // АльПари. – 2005. - № 3. – С.31-37. 10. Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана. 11 ноября 2014 г. НұрлыЖол – путь в будущее/ www.akorda.kz

Амалбеков Е.Н.

*Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының магистранты
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.*

ЕҢБЕК ДАУЛАРЫН ҚАРАП ЖӘНЕ ШЕШУДЕГІ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕ

Басқа мемлекеттердің еңбек дауларын қарап және шешу бойынша тәжірибесін талдау арқылы біз өзіміздің еңбек дауларын реттеу бойынша ішкі заңнамамызды жетілдіруге мүмкіндік аламыз. Еңбек дауларын реттеу бағытында әр мемлекеттің жүзеге асырып жатқан іс-шараларыда әртүрлі және өзіндік ерекшеліктері де бар.

И.Я. Кисилевтің пікірінше, заң ғылымында еңбек құқығының ұлттық және аумақтық жүйесін зерделейтін және салыстыратын, еңбекті құқықтық реттеу аясында дүниежүзілік тәжірибені жинақтайтын салыстырмалы еңбек құқығы деп аталатын жаңа бағыт пайда болды. Бұл тәжірибе ұлттық еңбек құқығын терең түсіну үшін оны зерделеумен жетілдірудің қажетті де және жемісті құрамдас бөлігі[1,3б.].

Р. Бланпеннің пайымдауынша, еңбекті құқықтық реттеудегі шетелдік жүйелерді талдау ауқымды артықшылық береді – өзіндік ұлттық тәжірибені халықаралық тәжірибемен салыстыра отырып қарауға мүмкіндік береді; шетелдің құқықтық жүйелерді зерделей отырып, белгілі бір келелі мәселе басқа мемлекетте өзгеше шешемін тапқандығына көз жеткізе отырып, мәдени таңғалысқа душар боласың. Және бұл тағы бір рет сол өзінің ұлттық еңбек құқығындағы келелі мәселені басқаша көзқараста, келелі мәселенің мәнін байытылған түсінікпен жаңа тұрғыдан қайта талдауға және бағалауға мәжбүрлейді[2,4б.].

Келесі автордың пікірінше, салыстырмалы-құқықтық зерттеудің ең маңызды міндеттерінің бірі ұлттық еңбек құқығының дамуын дүниежүзілік үрдіспен салыстыру және оның негізінде еңбек құқығының ұлттық жүйесі қандай деңгейде осы үрдіске сәйкестендірілгендігін, ол дүниежүзілік дамудың алдында ма немесе одан артта қалып қойды ма немесе өзге қарама қайшы бағытта дамуда ма деген сұрақтарға жауап алуға болады[3,24б.].

Жалпы дүние жүзінде еңбек дауларын қарап және шешуде қолданылатын тетіктердің екі нұсқасы қалыптасқан:

1) сот арқылы шешу;

2) әкімшілік органдар арқылы шешу.

Дүниежүзілік Еңбек Ұйымы еңбек дауларын реттеу жүйесін үш түрге жіктеген:

1) еңбек дауларының алдын алу және реттеу функциясы мемлекеттік органдарға жүктелген, атап айтқанда еңбек министрліктерінің, еңбек департаменттерінің жергілікті жерлердегі еңбек мәселелері бойынша құрылымдық бірліктері татуластыру және төрелік функциясын жүзеге асырады. Ал мемлекеттік емес жеке құрылымдар бұндай реттеуге шектелген түрде қатысады. Осындай аталған жүйесі бар мемлекеттер қатарында Африка, Азия, Европа, Америка, бірқатар араба мемлекеттері бар.

2) қолданыстағы ішкі заңнамасына сәйкес еңбек дауларын алдын алу және реттеу үшін құрылған тәуелсіз ұйымдар. Мұндай ұйымдар тәуелсіз комиссиялар, төрелік түрінде құрылуы мүмкін. Олардың өздерінің ішкі құрылымдық бірліктері және қызметін реттейтін өзіндік регламенті болады. Олардың қызметі мемлекеттік бюджеттен қаржыландырылатындығына қарамастан, олар қандай да бір еңбек саласындағы мемлекеттік органдардан, кәсіподақтардан, саяси партиялардан, бизнес өкілдерінен тәуелсіз қызмет атқарады. Мысал ретінде «АҚШ-да құрылған Делдалдық және татуластыру федералдық қызметін, Ұлыбританиядағы Кеңес беру, татуластыру және төрелік қызметі, Ирландиядағы Еңбек қатынастары бойынша комиссия, Оңтүстік Африка Республикасындағы Татуластыру, делдалдылық және төрелік бойынша комиссияны[4] келтіруге болады.

3) еңбек дауларын алдын алумен және оны реттеумен байланысты міндеттерді еңбек саласындағы мемлекеттік органмен қандай да бір тәуелсіз органның арасында бөлу (аралас, біріге отырып реттеу). Мысалы, Камобджалық тәжірибеде елдің еңбек және кәсіби-техникалық білім министрлігінің еңбек департаментімен Төрелік кеңестің арасында аталған міндеттерді бөлу орын алған[4]. Сондай-ақ испаниялық тәжірибеде мұндай міндеттерді бөлу жұмыс берушілердің ұйымдарымен кәсіподақтардың арасында орын алуы мүмкін (Татуластырудың және төреліктің салааралық қызметі[4]).

Еңбек дауларын шешудегі германиялық тәжірибені талдаудан бастайық. Германияда жеке еңбек дауларын шешу арнайы еңбек дауларын шешу үшін құрылған соттар арқылы жүзеге асады және басқа мемлекеттерде, бізде жиі қолданылатын соттан тыс балама тетіктерде (ADR) қолданылуда, бірақ басымдылық арнайы соттарға беріледі. Тек ұжымдық дауларды шешуде келістіру процедуралары, бәсірелік, төрелік, белгілі бір фактілерді анықтаушы үшінші жақтың көмегі және т.б. қолданылуы мүмкін.

Еңбек дауларын шешу үшін құрылған арнайы соттар үш сатылы болып келеді:

- 1) бірінші сатыдағы еңбек даулары бойынша соттар (Arbeitsgerichte);
- 2) екінші сатыдағы еңбек даулары бойынша апелляциялық аумақтық соттар (Landesarbeitsgerichte);
- 3) жоғарғы сатыдағы еңбек даулары бойынша соттар

(Bundesarbeitsgericht)[5].

Бұл соттардың құрамында қалыптастыруда ерекшеліктер бар. Олардың әрқайсысында кәсіби судья және халық заседательдері болуы тиіс. Бірінші инстанциялық соттың құрамы аталған тұлғалардан басқа бір маманнан (Berufsrichter) және жұмыс берушілер ұйымымен және кәсіподақтармен тағайындалған екі кәсіби емес мүшелерден (ehrenamtliche Richter) тұруға тиіс.

Ал Еңбек даулары бойынша соттар туралы Заңда аталған соттардың айрықша соттылығына жатқызылған істердің шеңбері қарастырылған[6]:

- 1) ұжымдық даулардан туындайтын азаматтық-құқықтық даулар;
- 2) ұжымдық келіссөз жүргізуге қабілетті тараптар арасындағы, тараптармен үшінші тұлғалар арасындағы ереуілге шығу немесе қауымдастық бостандығына қатысты мәселелер бойынша азаматтық даулар;
- 3) еңбек қатынастарынан туындайтын, еңбек қатынастарының бар екендігі немесе жоқ екендігіне байланысты, еңбек қатынастарына түсу туралы келіссөздерден және олардың салдарынан туындайтын, еңбек қатынастарымен байланысты деликтерден туындайтын, жұмыс құжаттарынан туындайтын жұмысшы мен жұмыс беруші арасындағы азаматтық-құқықтық даулар;
- 4) жұмысшылармен немесе олардың асырауға мұқтаж мұрагерлерімен жұмыс беруші арасындағы еңбек қатынастарымен заңи немесе экономикалық тұрғыдан байланысты наразылықтан туындайтын азаматтық-құқықтық даулар және т.б.

Германияда соттан тыс еңбек дауларын реттеу институттары дамыған. Сондай институттардың бірі татуластыру процедурасы (Güteverhandlung)[64] танылады. Бұл тетікті қолдану кезінде судьямен дауласушы тараптар араларындағы еңбек дауын соттан тыс тәртіпте реттеу туралы келісім жасайды, ал келісімге келе алмаса араларындағы дау сотқа қайтарылады.

Келесі еңбек дауларын соттан тыс реттеудің тағы бір тетігі келістіру процедурасы (Güterichter)[7] болып табылады. Оған сәйкес істі қарап жатқан судьялар істі қарауға қатыспайтын судьяны келістіру жүргізу үшін іске тартады, ал дауласушы тараптар да келісе отырып, соттан тыс делдалды іске қатыстырады. Бұл жерде де дауласушылар келісімге келмесе, іс сотта қаралып шешілуге жатады.

Сонымен бірге бірінші сатыдағы еңбек даулары бойынша соттар істі ресми қарауды бастар алдында тараптардың арасында бітімгершілік рәсімін өткізуі керек.

Жеке еңбек дауларын шешуде кәсіпорында құрылатын кеңестерде қатысуы мүмкін. Мұндай кәсіпорын кеңестері жұмысшылардың мүдделерін білдіреді. Кәсіпорын туралы конституциялық заңға сәйкес жұмыс берушімен кәсіпорын кеңесі арасындағы дауға қатысты келісімге келе алмаса олар төрелік комитетке жүгіне алады. Кез келген жұмысшы оларға қатысты әділетсіз қарым-қатынас орын алса, қандай да бір кемсітушілікке ұшыраса немесе жұмыс беруші болмаса кәсіпорынның өзге жұмысшысы тарапынан жағымсыз жағдайда қалдырылса, жұмыс берушіні шағымдай алады және олардың шағымдарын кәсіпорын кеңесімен қаралуы тиіс. Егер кәсіпорын кеңесіде,

жұмыс берушіде шағыммен келіспейтін болса, болмаса кәсіпорын кеңесі жұмыс берушімен келісімге келе алмаса, кәсіпорын деңгейінде құрылатын төрелік комитетке (Einigungsstelle)[8] жүгінуге құқылы. Мұндай комитет құрамына тәуелсіз төраға, жұмыс беруші тағайындайтын тұлғалар, кәсіпорын кеңесі тағайындайтын тұлғалар кіреді және олардың саны бірдей болуы қажет. Оның құрамына кіретін мүшелерінің саны жұмыс берушімен кәсіпорын кеңесімен келісе отырып анықталады.

Қытай Халық Республикасының еңбек дауларын реттеуде өзіндік ерекше тәжірибесі бар. «Еңбек туралы» ҚХР-ның Заңында[9] еңбек дауларын реттеу мәселелеріне қатысты жеке тарау қарастырылған, осы Заңмен қатар еңбек дауларын реттеуде 2007 жылдың 27 желтоқсанында қабылданған «Еңбек дауларындағы медиация және төрелік туралы» ҚХР Заңының[10] ережелері тікелей қолданылады.

ҚХР Еңбек Заңының 77-бабына сәйкес еңбек даулары төреліктің көмегімен немесе соттық тәртіпте немесе бітімгершілік процедураларының көмегімен шешілу мүмкіндігі белгіленген.

Еңбек дауларын реттеу бірнеше сатыдан өтуі мүмкін:

1) дауласушы тараптар өздерінің арасындағы дауды ең алдымен әрбір мекемеде орын алатын еңбек дауларын татуластыру бойынша комиссияға жүгінуге міндетті;

2) егер дауласушы тараптарды татуластыру мүмкін болмаса және олардың біреуі төрелік талқылауды талап етсе, арасындағы еңбек дауы еңбек даулары бойынша төрелік комиссияда қаралады;

3) егерде еңбек даулары бойынша төрелік комиссияның шығарған шешімі орындалмаса, халық сотына жүгінуге жол беріледі. Еңбек дауларын шешкен кезде дауласушы тараптар аталған ретті сақтауға міндетті.

Еңбек дауларын татуластыру бойынша комиссия құрамы жұмысшылардың өкілдерінен, жұмысқа жалдаушылардың өкілдерінен және кәсіби одақтың өкілдерінен тұрады, төрағасы кәсіби одақ өкілдері арасынан тағайындалады.

Ал еңбек даулары бойынша төрелік комиссия құрамы еңбек әкімшілігі органының өкілдерінен, оларға деңгейлесі кәсіподақ өкілдерінен және жұмысқа жалдаушылардың өкілдерінен қалыптастырылады. Төрағасы ретінде еңбек әкімшілігі органының өкілдерінен арасынан тағайындалады.

Сонымен бірге бұл аталған еңбек институттарына арызбен жүгіну үшін арнайы мерзім белгіленген:

– еңбек даулары бойынша төрелік комиссияға дау туындаған күннен бастап алпыс күн ішінде жүгіну қажет және арызды алғаннан кейін комиссия өзінің шешімін алпыс күн ішінде шығаруға міндетті;

– еңбек даулары бойынша төрелік комиссияның шығарған шешімімен келспеген жағдайда, осы шешімді алған күннен бастап он бес күн ішінде сотқа жүгінуге міндетті[10].

Ұжымдық еңбек келісім-шартын жасауға қатысты дау туындаған кезде және ол дау шешілмесе, сәйкес халық үкіметінің еңбек әкімшілігі органы келістіру процедурасын өткізеді, ал бұдан еш нәтиже шықпаса, еңбек даулары

бойынша төрелік комиссияға жүгінуге жол беріледі, сондай-ақ бұл комиссияға ұжымдық еңбек келісім-шарты орындалмаған жағдайда да жүгінуге жол беріледі. Ал бұл аталған жағдайларда нәтиже шықпаса, халық сотына жүгінуге жол беріледі. Бұл жағдайда да сотқа жүгінуге он бес күндік мерзім берілген.

ҚХР Еңбек заңнамасында қарастырылған еңбек дауларын шешу тетіктерімен қатар, осы жеке еңбек дауларын шешудің өзге де жолдары «Еңбек дауларындағы медиация және төрелік туралы» ҚХР Заңында қарастырылған, дәлірек айтсақ медиацияның және еңбек даулар төрелігі комитетінің көмегімен жүзеге асады.

Осы Заңның 2-бабында жұмысқа жалдаушымен жұмысшының және қызметкердің арасында туындайтын жеке еңбек дауларының түрлері белгіленген:

- 1) еңбек қатынастарын анықтау бойынша;
- 2) еңбек келісім-шартын жасау, орындау, өзгерту, бұзу немесе тоқтауға байланысты даулар;
- 3) тізімнен алып тастаумен, лауазымнан босатумен, жұмыстан шығарумен, жұмыста қалудырумен байланысты даулар;
- 4) жұмыс уақыты, демалыс уақыты, әлеуметтік сақтандыру, әл-ауқат, қызметкерлерді оқыту, еңбекті қорғау мәселелері бойынша даулар;
- 5) еңбекке ақы төлеу, өндірістік жарақатты емдеу бойынша медициналық шығыстар, субсидиялар мен өтемақылар төлеу мәселелері бойынша даулар;
- 6) заңнамалық және нормативтік құқықтық актілермен қарастырылған өзгеде жағдайлармен байланысты даулар[10].

Жұмысшы еңбек дауын шешу бойынша келісімге келу үшін кәсіподақтың немесе үшінші жақтың көмегіне жүгіне алады. Сондай-ақ дауласушы тараптар келесідей жағдайларда медиатордың көмегіне жүгіне алады:

- 1) дауласушы тараптар келісімге келе алмаса;
- 2) дауласушы тараптардың келіссөз жүргізуге ниеттері болмаса;
- 3) дауласушы тараптар келісімге келсе, бірақ ол келісімнің талаптары орындалмаса[10].

Ал еңбек дауларын шешудің келесі түрі еңбек даулар төрелігі бойынша комитетке жүгіну болып табылады, оған келесідей жағдайлар орын алса, жүгінуге жол беріледі:

- 1) дауласушы тараптар медиация нәтижесінде келісімге келе алмаса;
- 2) дауласушы тараптардың медиатордың көмегімен келіссөз жүргізуге ниеттері болмаса;
- 3) дауласушы тараптар медиациялық келісімге келсе, бірақ ол келісімнің талаптары орындалмаса[10].

Ал еңбек даулар төрелігі бойынша комитетінің шешімі орындалмаса ғана халық сотына жүгінуге жол беріледі.

Бұл еңбек дауларында біріге отырып қатысушылардың саны он адамнан асса, араларынан өкіл тағайындап, сол өкіл арқылы дауды шешуге қатысуға жол беріледі.

Сонымен бірге аталған Заңда еңбек дауларын реттеудің тағы бір екі тетігі

қарастырылған. Атап айтқанда үш жақты үйлестіруші орган және еңбек істері жөніндегі басқарма арқылы реттеуге болады.

Үш жақты үйлестіруші органның құрамына уездік деңгейден төмен емес халықтық үкімет жанындағы еңбек істері жөніндегі басқарма өкілдері, кәсіподақтар және дау орын алған кәсіпорын өкілдері кіреді.

Ал еңбек істері жөніндегі басқарма тек белігілі бір еңбек дауларын реттеу құзырына жатқызылған. Ондай даулардың түрлері келесідей:

- 1) жалақыны төлеуді кідіртсе;
- 2) жалақыны толық көлемде төлемесе;
- 3) өндірістік жарақатты емдеу бойынша медициналық шығыстар, экономикалық субсидиялар мен өтемақылар төлеу кідірілсе туындайтын даулар[10].

Медиативтік процедураларды келесідей ұйымдар жүргізуге құқылы:

- 1) кәсіпорынның еңбек даулар медиациясы бойынша комитеті;
- 2) базалық деңгейдегі медиация жүргізу бойынша заңға сәйкес құрылған ұйым;
- 3) құзыретінде еңбек дауларына медиация жүргізуге құқығы бар, болыстық деңгейде (кварталдық басқару деңгейінде) заңға сәйкес құрылған ұйым[10].

Кәсіпорынның еңбек даулар медиациясы бойынша комитеті кәсіподақпен тағайындалатын немесе еңбек ұжымымен сайланатын еңбек ұжымының өкілдерінен және кәсіпорынның жауапты тұлғаларымен тағайындалатын сол кәсіпорынның өкілдерінен тұрады. Төрағасын екі жақ келісе отырып немесе кәсіподақ тағайындайды. Сонымен қатар оның мүшелеріне де қойылатын талаптар бар: кәметтік жасқа толған, заң білімі бар және т.б.

Медиациялық арыз жазбаша немесе ауызша нысандарда берілуі мүмкін. Ауызша нысанда берілетін болса, медиациялық ұйым хаттама жүргізу тиіс, онда арызданушыға қатысты мағлұматтар, дауға қатысты мән-жайлар, туындау себептері, уақыты мазмұндалады.

Медиациялық келісімге келсе, сәйкес түрде рәсімделеді, ал егер келісімге келмесе, медиациялық арыз қабылданған күнен бастап он бес күн ішінде төрелікке жүгінуге жол беріледі[10]. Сонымен қатар еңбекке ақы төлеу, өндірістік жарақатты емдеу бойынша медициналық шығыстар, субсидиялар мен өтемақылар төлеу мәселелері бойынша дауларға қатысты медиациялық келісім жасалса, бірақ жұмысқа жалдаушы белгіленген мерзімде міндеттемесін орындамаса, онда жұмысшы осы келсімді қоса арызбен халық сотына төлемдерді өндіріп алу туралы бұйрық шығару үшін жүгінеді.

Еңбек дауларында шешуде қытайлық нұсқадағы төреліктің жұмысын ұйымдастыруда және онда істерді қарау тәртібінде өзіндік ерекшеліктері бар. Еңбек даулары төрелігі комитеті әр қалада, әр уездерде, аудандарда құрылады, олар сол қала немесе уезді кіретін провинцияның (автономдық ауданның) үкіметтерінің шешімімен құрылады. Ал қалалдағы үкімет сол қалаға кіретін аудандарда, уездерде аталған төрелік комитеттерді құруы мүмкін. Құрамы кәсіпорын өкілдерінен, кәсіподақ өкілдерінен еңбек істері жөніндегі басқарма өкілдерінен тұрады және мүшелері саны тақ санды болуы тиіс.

Төрелік комитетке келесідей міндеттер жүктеледі:

1) комитетке жұмысқа арнайы шақырылған немесе қоса атұарылатын лауазымдағы қызметкерлерді лауазымына тағайындайды немесе лауазымынан босатады;

2) еңбек дауларын қарауына қабылдайды;

3) маңызды немесе күрделі еңбек дауларына талқылауды жүзеге асырады;

4) төрелік жұмысына қадағлауды жүзеге асырады[10].

Сонымен қатар комитеттің төрелеріне қатысты талаптар қойылған:

1) бұрын судьялық лауазымды атқарған болуы тиіс;

2) құқық аясында ғылыми-зерттеу немесе оқытушылық жұмысын атқару тиіс және орта деңгейден тқмен емес қызметтік атаққа ие болуы тиіс;

3) құқықтық білімі болуы тиіс және еңбек ресурстарын басқару аясында немесе кәсіподақта бес жыл өтілімі болуы тиіс;

4) үш жылдан төмен емес адвокаттың қызметпен айналысу құқығына лицензиясы болуы тиіс[10].

Еңбек дауының ведомстволық бағыныстылығы еңбек келісім-шартының жасалу орнымен немесе жұмыс берушінің орналасқан жерімен анықталады, яғни арыз еңбек келісім-шарты жасалған орындағы немесе жұмыс беруші орналасқан жердегі төрелік комитетке беріледі және сол жерде қаралады.

Төрелік арыз беру үшін талаптың ескіру мерзімі сақталуы тиіс, яғни құқығының бұзылғандығы туралы білген кезден немесе білу тиіс болған кезден бастап бір жыл мерзім[10].

Күрделі еңбек даулары үш төремен қаралады, ал қарапайым даулар жалғыз төремен қаралуы мүмкін. Төрелік арыз төреліктің қарауына қабылдау туралы шешім ондай арыз келіп түскен күннен бастап бес күнде шығарылуы тиіс, егер арыз қабылданса, бес күн ішінде төрелік құрамының құрылғандығы туралы және істің қаралатындығы туралы дауласушы тараптарға хабар береді.

Одан кейін төрелік отырысының уақыты мен орны туралы, ол болар алдында бес күн қалғанда дауласушы тараптарға хабарланады. Төрелікте іс жүргізген кезде хаттама жүргізіледі. Егер дауласушы тараптар келісімге келсе, бітімгершілік келісім рәсімделеді, ал егер келісімге келмесе, төрелік ұйғарым шығарады. Істі қарау мерзімі төрелік арыз қабылданған күннен бастап қырық бес күнді құрайды, күрделі мән-жайлар орын алатын болса, ол мерзім он бес күнге созылуы мүмкін, ал егер аталған мерзімдер ішінде ұйғарым шығарылмаса, дауласушы тараптар сотқа жүгінуге құқылы.

Еңбек дауларын реттеуде франциялық тәжірибенің өзіндік ерекшеліктері бар. Еуропа мемлекеттерінің ішінде еңбек дауларын реттеуде француздық нұсқаны ең тиімді, алдыңғы қатарлы нұсқа ретінде қарастырады.

Франциялық нұсқа Германия мемлекетінде қалыптасқан нұсқаға ұқсас келеді, бұл елдерде еңбек даулары шешу арнайы мамандандырылған еңбек істері бойынша соттарға жүктелген.

Франциялық нұсқадағы еңбек соттарының (прюдомальдық сот (Conseil de prud'hommes)[11]) құзырына жатқызылған еңбек дауларымен байланысты істерді екі топқа жіктеуге болады:

- жұмысқа жалдаушымен олар жалдайтын жұмысшылар арасында жасалған еңбек келісім-шартынан туындайтын барлық жеке еңбек дауларымен байланысты істер;

- жұмысқа жалдаушымен олар жалдайтын жұмысшылар арасында жасалған шәкірттік келісім-шартынан туындайтын барлық жеке еңбек дауларымен байланысты істер.

Сондай-ақ талаптың құны ескерілмейді.

Екі жақтық теңдік қағидасы негізінде жұмысқа жалдаушылардың бірлестіктері және кәсіподақтар ұсынған тұлғаларды бес жыл мерзімге сайлай отырып аталған еңбек соттарының құрамы қалыптасады. Судьялыққа сайлаудың өзінің арнайы процедурасы бар. Ол үшін әр тарапқа арналған жеке-жеке сайлау алқалары құрылады, нәтижесінде жұмысшылар мен қызметкерлерге арналған сайлау алқасы және жұмысқа жалдаушыларға арналған сайлау алқасы қалыптасады. Сайлау құқығын жүзеге асыру үшін тұлға он алты жасқа толған болуы қажет. Ал сайланатын судьяға жеке талаптар қойылады: жасы жиырма бірге толуы қажет; Франция Республикасының азаматы болуы қажет; арыз бергенге дейін екі жыл бойы кәсіби қызметте болуы қажет немесе он жыл бойы жұмыс жасау қажет; соттылығы болмауы қажет немесе құқықтарына тыйым салынбаған немесе шектелмеген болуы қажет. Сондай-ақ судьялыққа кандидат тұлғаларда заңи білімінің болуы міндетті емес[12].

Сонымен бірге еңбек сотының жанында префектпен тағайындалатын заңгер мамандығы бар, кеңесу даусына ие хатшы қызмет атқарады. Еңбек соттарының құрылымында татуластыру бюросынан және сот бюросынан тұратын арнайы мамандандырылған бөлімдер қарастырылған. Бұл бөлімдер келесідей салалар бойынша еңбек дауларымен байланысты істерді қарап және шешуге маманданады:

- өндіріс бойынша;
- сауда бойынша;
- ауылшарушылығы бойынша;
- жоғарғы лауазымдағы мемлекеттік қызметкерлердің істері бойынша;
- өзге де жұмысшылардың істері бойынша[13,141б.].

Келіп түскен арыз келесідей кезектілікті сақтай отырып, қаралуы міндетті: ең алдымен арыз жабық сот отырысында дауды бітімгершілікпен шешу мақсатында татуластыру бюросына жіберіледі, онда әр тараптың жағынан бірдей санды судьялардың қатысуымен татуластыру жүзеге асады және әрбір тарап жеке-жеке тыңдалады. Судьялардың басты міндеті дауласушы тараптарды бір ымыраға келуіне жағдай жасау болып табылады. Егер дауласушы тараптар татуласқан жағдайда арыз берген тарап өзінің қойған талабынан бас тартады немесе екі тарапта өзара талаптарынан бас тартып келісімге келеді. Мұның барлығы сот отырысының хаттамасына тіркеледі және

бұл жағдайда хаттамаға сот шешімінің күші беріледі[12]. Заңда көрсетілген келесідей жағдайларда хаттама мен қатар міндетті түрде даудың мәні бойынша шешім шығару қарастырылған:

- жұмысқа жалдаушы жұмысшыға еңбек кітпашасын беруден бас тартса;
- жұмысқа жалдаушы жұмысшыны жалақы көрсетілетін құжатпен таныстырудан бас тартса;
- және т.б. жағдайларда[12].

Ал егер татуластыру бюросында дауласушы тараптар келісімге келе алмаса, іс сот бюросына жіберіледі. Сот бюросында әрбір дауласушы тараптан ұсынылған бір судьядан құралған екі судья дауды қарауды жүзеге асырады. Сот отырысы сот бюросындағы сияқты жабық түрде емес, ашық түрде жүргізіледі. Сот отырысына қатысушылар құрамына келсек, дауды қарауға екі судьядан басқа хатшы, тараптардың өкілдері қатысады. Бұл жерде әдеттегі сот ісін жүргізудегі сияқты емес жұмысшының өкілі ретінде жұбайы, туысқандары, әріптестері, кәсіподақтың қорғаушылары қатыса алады.

Дауды қарау тәртібі азаматтық іс жүргізу заңнамасында белгіленген ережелерге сәйкес анықталады. Бірақ дауды қараудың және шешім қабылдаудың өзіндік ерекшеліктері бар. Көп жағдайда істі қарау ауызша нысанда өтеді, сондай-ақ даудың күрделілігіне қарай мүмкіндігінше жылдам, қарапайым процедуралардың көмегімен өткізілуі мүмкін. Істі қарау бойынша қабылданатын шешім екі судьямен бір ауыздан қабылдануы тиіс. Егер судьялар бір-бірімен келісімге келмеген жағдайда іс жаңадан сол бюрода, азаматтық соттың судьясының төрағалық етуімен қаралады және төрағаның дауысы басымдылыққа ие болады.

Әрі қарай іс бойынша шығарылған сот шешімінің апелляциялық шағымдалу немесе шағымдалмау мәселесі сол сот шешімінде белгіленген талаптың құнына тікелей байланысты. Егер талаптың құны әр жыл сайын белгіленетін шектен (4000 еуродан)[14] асатын болса, онда тараптардың апелляциялық шағым беру құқығы жүзеге асады және оларға шағым беру үшін бір ай мерзім беріледі. Берілетін апелляциялық шағым кез келген мәселемен (құқық мәселесімен де, факт мәселесімен де) байланысты болуы мүмкін. Ал апелляциялық соттың құрамы үш және одан көп тақ сандағы кәсіби судьялардан тұрады және істі қараған кезде соттың құрамы үш судьядан кем болмауы тиіс. Апелляциялық тәртіпте іс еңбек сотының шығарған шешімін ескере отырып, арнайы мамандандырылған әлеуметтік палатада басынан бастап прокурордың міндетті қатысуымен қайта қаралады.

Егер апелляциялық соттың шығарған шешімімен келіспейтін болса немесе еңбек сотының шешіміндегі талаптың құны белгіленген шектен төмен болса (4000 еуродан төмен)[14], тараптарға кассациялық шағым беру құқығы беріледі. Кассациялық шағым беру мерзімі екі айды құрайды және оны беру үшін келесідей негіздер орын алуы тиіс:

- 1) заң бұзушылықтар орын алуы тиіс;
- 2) істі қараған сот өзінің құзыреті шегінен шығуы тиіс[14].

Кассациялық сот апелляциялық сот сияқты істі басынан бастап мәні бойынша қарамайды, ол тек заңның істі шешуде дұрыс қолданғандығын ғана тексереді. Осыған байланысты кассациялық соттың келесідей құзыреті бар:

- 1) еңбек сотының шешімін толық түрде немесе бір бөлігінде қалдыруға;
- 2) заң бұзушылық орын алса, еңбек сотының шешімін жоя отырып, басқа еңбек сотының қарауына беруге;
- 3) апелляциялық соттың шешімін толық түрде немесе бір бөлігінде қалдыруға;
- 4) заң бұзушылық орын алса, апелляциялық соттың шешімін жоя отырып, басқа апелляциялық соттың қарауына беруге құқылы.

Кассациялық тәртіпте істі қарау Кассациялық соттың әлеуметтік мәселелер бойынша палатасында[15] кәсіби судьялардың және екі прокурордың қатысуымен жүзеге асады.

Сонымен қатар еңбек қатынастарымен байланысты кейбір істер басқа мамандандырылған соттар қаралуы мүмкін. Атап айтқанда өндірістегі оқыс оқиға салдарынан келтірілген зиянды өтеумен байланысты істер Әлеуметтік қамсыздандыру аясындағы істер қарау бойынша трибуналдардың қарауына жатқызылған[16].

Жоғарыда айтып кеткеніміздей, АҚШ-да еңбек дауларын реттеуді Делдалдық және татуластыру федералдық қызметі (FMCS) түріндегі арнайы мемлекеттік орган жүзеге асырады. Дауласушы тараптардың өтінімі негізінде еңбек дауларын реттеуде делдалдылық қызмет атқарады, ал іріде, күрделі еңбек даулары орын алған кезде делдалдылық қызметті өз бастамасы бойынша жүзеге асыруға құқылы.

Бұл орган әртүрлі бағытта қызмет атқарады.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Киселев И.Я. Зарубежное трудовое право. –М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1998. –263 с.
2. Comparative Labour Law and Industrial Relations in Industrialized Market Economies. Deventer, 1993. –573 p.
3. Schgregle J. Comparative industrial relations: pitfalls and potentials // International Labour Review. -1981. -No1. –P. 24-33.
4. Intersectoral Service of Mediation and Arbitration – SIMA)) / Руководство по совершенствованию системы урегулирования трудовых споров / Группа технической поддержки по вопросам достойного труда и Бюро МОТ для стран Восточной Европы и Центральной Азии; International Training Centre (ITC). – Москва: МОТ, 2013.// https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/--sro-moscow/documents/publication/wcms_306640.pdf
5. Germany: Individual disputes at the workplace – alternative disputes resolution // <https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2010/germany-individual-disputes-at-the-workplace-alternative-disputes-resolution>

6. Arbeitsgerichtsgesetz // https://www.gesetze-im-internet.de/arbogg/_2.html
7. Establishment-level arbitration committee // <https://www.eurofound.europa.eu/efemiredictionary/establishment-level-arbitration-committee>
8. Закон КНР «О труде» (Принят на 8-м заседании Постоянного комитета Всекитайского собрания народных представителей восьмого созыва 5 июля 1994 года, введен в действие с 1 января 1995 г.)// <https://chinahelp.me/work/zakon-knr-o-trude>
9. Закон КНР «О медиации и арбитраже трудовых споров» (принят 29 декабря 2007 г. на 31-м заседании Постоянного комитета ВСНП 10-го созыва; вступил в силу с 1 мая 2008 г.)// <https://chinahelp.me/work/zakon-knr-o-mediatsii-i-arbitrazhe-trudovyih-sporov>
10. Французско-русский юридический словарь//https://887.slovaronline.com/5799-conseil_de_prud'hommes
11. Code du travail: Livre IV: La résolution des litiges - Le conseil de prud'hommes ... (Articles L1411-1 à L1471-1) // https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006072050/LEGISCTA000006145395/#LEGISCTA000006145395
12. Шиян В.И. Трудовые споры и порядок их разрешения: учебно-методическое пособие / В.И. Шиян; Федеральное агентство по образованию, Московский гос. индустриальный ун-т, Ин-т дистанционного образования. - Москва : МГИУ, 2009. - 165 с.
13. Франция. Судебная система//<http://www.pe-a.ru/fr/fr-courts>
14. Борискова И.В. Судебная система Франции// <https://cyberleninka.ru/article/n/sudebnaya-sistema-frantsii-1>
15. И.А. Андреева Судебная система Франции на современном этапе// <https://cyberleninka.ru/article/n/sudebnaya-sistema-frantsii-na-sovremennom-etape/>
16. Гусов К.Н., Толкунова В.Н. Трудовое право России. -М., 2005.—492 с.

Амалбеков Е.Н.

*Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының магистранты
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.*

ЕҢБЕК ДАУЛАРЫН РЕТТЕЙТІН ЗАҢНАМАНЫҢ ДАМУ ТАРИХЫ

Еңбек дауларын шешетін заңнамамен органдардың дамуы өндірістің дамуымен және жалдамалы еңбек қатынастарына мемлекеттің араласуымен тығыз байланысты болды. 16-18 ғасырларда Европаның бірқатар мемлекеттерінде еңбек жағдайларын реттейтін алғашқы заңдар қабылдана бастады. 1562 жылы Англияда қолөнермен айналысқысы келетіндерге жеті жылдық шәкірт оқуынан өту қажеттігін белгілейтін Заң қабылданды. Жалпы Англияны еңбек аясындағы стандарттарды қалушы алғашқы мемлекет ретінде қарастыру қажетті.

18 ғасырдың аяқ кезінен бастап Еуропаның өндірісі дамыған мемлекеттерінде либералдық идеологияның кеңінен етек жаюы орын алды. Мұнымен бірге еңбек қатынастары аясындағы жұмысшылар мен жұмыс берушілердің құқықтық теңдігі, еңбек шартының еркіндігі абсолютті деп танылды. Бірақ бұған қарамастан бүкіл өндіріс құралдары қолдарында шоғырланған жұмыс берушілер өздерінің талаптарын қоя отырып үстемдік танытты. Бұл басталған өзгерістер әрі қарай өзінің жалғасын тапты Англияда жұмысқа жалдауға болатын балалардың жасы белгіленді, жұмыс уақытының шегі, демалыс күндері және өзге де еңбек жағдайларын белгілейтін заңдар қабылданды. Англияда 1834 жылы осы еңбек жағдайларының сақталуын қадағалайтын алғашқы жұмыс (фабрикалық) инспекциясы құрылды.

Ал Францияда да бұл еңбек қатынастары аясындағы үрдіс өзінің жалғасын тапты. 19 ғасырдың бас кезінде 1806 жылы еңбек дауларын шешетін еңбек әділеттігі арнайы мекемесі дүние жүзінде алғаш рет құрылды.

Жалдамалы еңбекке тарту жасы 9 жастан 12 жасқа дейін көтерілді, сонымен қатар 16 жасқа толмағандарды ауыр жағдайлы денсаулығына зиян және қауіпті) жұмыс түрлеріне тартуға, демалыс және мереке күндері, түнгі уақытта жұмысқа тартуға тыйым салынды. Бұл өзгерістер Германия, Голландия, скандинавия елдерінде қамтыды.

Әрі қарай Еуропа елдерінде ұжымдық келісім-шарттар заңдастырылды, сонымен қатар еңбек даулары бойынша татуластыру комиссиялары және еңбек төреліктері құрыла бастады.

1824 жылы Англияда жұмысшылардың одағын құруға тыйым салу алынып тасталды және кәсіподақтар (трэд-юнион) құрыла бастады. 1871 жылы қабылданған Заңмен ондай кәсіподақтар ресми тіркеу тәртібі белгіленді, ал 1875 жылғы Заңмен оларды соттық қудалауға тыйым салынды.

Францияда да бұл үрдіс өзінің жалғасын тауып, 1791 жылғы Заңмен тыйым салынған жұмысшылар одағы 1864 жылы ғана жұмыстарын қайта жандандыра бастады. 1892 жылы мүдделер туралы дауларды аралық соттарда да қарап шешуге мүмкіндік беретін «Татуластыру туралы» Заң қабылданды[1,3-15.].

Мұндай жұмысшылар одағын құруға Германияда да рұқсат етілді. 1869 жылы Германияда «Өндірістегі тәртіп туралы» Заң қабылданды. Оған сәйкес дербес кәсіпкерлер мен жалдамалы жұмысшылардың арасында еңбек қатынастары ерікті түрде жасалған келісім-шартпен реттелді. Жұмыс беруші тарапынан кәсіподақты тану құқығы белгіленді, осыған байланысты кәсіподақтар ресми түрде еңбек дауларына қатыса алды[2,1-2]. Ал 1901 жылы соттық функцияларды да, татуластыру функцияларында жүзеге асыратын кәсіптік соттар құрылды. 1918 жылы құқық туралы дауларды да, мүдделермен байланысты дауларды да шешетін бітімгершілік камералары құрылды, одан кейін 1926 жылы еңбек дауларын қарап және шешу үшін дербес соттар жүйесі құрылды[3,83-95бб.].

Еңбек дауларын шешудегі сондай ұйымдардың бірі 19 ғасырдың ортасында Англияның әрбір ірі өндіріс орталықтарында жұмыс берушілердің

бастамасы бойынша да, жұмысшылардың бастамасы бойынша да құрылды және татуластыру камералары деп аталды[4,291б.]. 1896 жылы татуластыру-бәсірелік процедураларды белгілейтін, осыған сәйкес татуластыру палаталарын құруды көздейтін «Өндірістік келісімдер туралы» Акті қабылданды. Ал 1919 жылы еңбек министрімен тараптардың өкілдері арасынан тағайындалатын және бейтарап мүшелерден тұратын өндірістік соттар құру туралы Заң қабылданды. Олар мемлекет араласатын еңбек шиеленістерін ерікті төрелік функциясын жүзеге асыра отырып шешті. Сондай-ақ бұл Заңға сәйкес тараптардың келісімісіз еңбек дауларын тергеу бойынша комиссия құру мүмкіндігі қарастырылды және олардың ұсыныстары Парламентте қаралды[5].

Ресей империясында Европаның аталған елдерінен қалыс қалмады және еңбек дауларын шешу бойынша механизмдер қалыптастырыла бастады. Сондай механизмдердің бірі ретінде 1834 жылы Манфуктуралық кеңестің мәскеулік бөлімі өндірістік сотты құру бойынша жоба жасаған болатын. Ондай сотты құрудағы басты мақсат кәсіпкерлердің, жұмысшылардың, капиталистердің, фабрика иелерінің шағымдарын, олардың арасындағы шиеленістерді шешу болып табылды. Алайда бұл жоба жүзеге асқан жоқ, одан кейінде осы жобаны жүзеге асыру бойынша сәтсіз ұмтылыстар жасалған болатын және олардан ешбір нәтиже шықпады.

Сондай ұмтылыстардың бірі ретінде еңбек дауларын шешу бойынша «Өндірістік соттар туралы» Заңның жобасы жасалуы танылды. Жоба бойынша өндірістік соттың құзырына жұмысшылар ереуілімен, тәртіптік жазалаумен, жұмыс орнында денсаулыққа келтірілген зиянды өтеумен және т.б. еңбек жағдайларымен байланысты шиеленістерді шешу жатқызылды. Ондай сотта іс жүргізу бітімгерлік талқылаудан және соттың өзінде іс жүргізу сияқты екі сатыдан өтті. Бірақ бұл жобада құпталмады.

1906 жылы да осындай сотты құру бойынша тағы да заң жобасы дайындалды. Осы жобаның алдыңғы жобалардан ерекшелігі құрылатын өндірістік сотты жалпы сот жүйесіне енгізу және оның құрамына бірдей сандағы жұмысшылар мен капиталистердің мүдделерін білдіретін заседательдер, Сенатпен тағайындалатын бейтарап төраға кірді. Бұл жобаның да әрі қарайғы тағдыры сәтсіз болды.

Тек Революциядан кейін ғана еңбек дауларын шешетін механизмдер қалыптаса бастады, атап айтқанда 1917 жылы бір жағында Петроградтық жұмысшылар кеңесі мен солдат депутаттары бар екінші жағында Петроградтың завод және фабрика иелерінің қоғамы бар келісім жасалды. Оған сәйкес жергілікті әрбір заводта бітімгершілік камералары және жергілікті камералардың шешімдеріне берілетін шағымдарды қарайтын, шешімі дауласушылар үшін міндетті болып табылатын Петроградтағы барлық кәсіподақтар үшін ортақ болып табылатын Орталық бітімгершілік камерасы құрылды[5,209-210бб.].

Әрі қарай сол жылы Германия мен Францияның тәжірибелерін ескере отырып сол кездегі Уақытша Үкімет еңбек дауларын шешетін бітімгершілік камералар және аралық соттар туралы Ереже қабылдады. Олардың құрамы

әдеттегідей тәртіпте қалыптасты, яғни тең дәрежеде жұмысшылардың өкілдерінен және кәсіпкерлердің өкілдерінен құрылды. Оларды әрбір өндіріс салалары бойынша құруға жол берілді. Жұмыс қағидаты келесідей болды, бітімгершілік камерасы еңбек дауын шеше алмаса, ол дау әрі қарай аралық соттың қарауына берілді.

Кеңес өкіметінің орнауымен, жұмысшылардың құқықтары мен мүдделерін қорғауды бірінші орынға қою сияқты сол кезеңдегі кеңестік саясатқа байланысты бұрынғы Уақытша Үкіметпен қабылданған бірқатар ережелер өзінің күшін жойды және жаңа Еңбек кодексінің жобасын дайындау жобасы басталып кетті.

РСФСР Халық комиссарлар кеңесінің 18 мамыр 1918 жылғы «Еңбек инспекциясы туралы» Декретімен[7] бұрынғы орын алған фабрикалық және тау инспекциялары жойылып оның орнына Еңбек Халық Комиссариатының және оның жергілікті жерлердегі Еңбекті қорғау Бөлімдерінің қарамағында Еңбек инспекциялары құрылды. Осы жердегі Еңбек Халық Комиссариатының басты міндеті әлеуметтік-еңбек аясында кеңестік саясатты тарату және жүзеге асыру, еңбекті мемлекеттік басқару[8,116-118бб.] болып табылды. Ал аталған Декреттің 8-тармағына сәйкес оларға жұмысшылар қауымының мүдделерін қорғау аясындағы Кеңес билігінің декреттерін, қаулыларын және т.б. актілерін қолданысқа енгізілуіне бақылау және қадағалау жүргізу, сондай-ақ жұмысшылардың қауіпсіздігін, өмірін және денсаулығын қорғау бойынша қажетті шаралар қолдану жүктелді[9].

Ал 1918 жылдың желтоқсан айында болашақта қабылданатын Кеңес Одағының еңбек заңнамаларына негіз болатын Еңбек туралы заңдар Кодексі[10] қабылданды. Бұл Кодексте еңбек дауларын реттеу тәртібін белгілейтін арнайы тарау орын алған жоқ, алайда бірқатар жекелеген нормаларында еңбек жағдайына қатысты кейбір дауларды шешуге қатысты жергілікті еңбек бөлімдеріне немесе кәсіподақтарға шағыммен жүгіну тәртібі белгіленді. Атап айтқанда сынақтан өткен бірақ жұмысқа алынбаған жұмысшы өзі мүшесі болып табылатын кәсіподаққа шағымдануға құқылы болды, ал кәсіподақ өз кезегінде жұмысшының шағымын негізді деп тапса, онда жұмыс беруші өкілдерімен шығамданушы жұмысшыны тұрақты жұмысқа алу туралы келіссөз жүргізе алды. Егер мұндай келіссөз ешбір нәтиже бермесе, бұл дау жергілікті еңбек бөлімінің қарауына беріледі, ал ол бойынша жергілікті еңбек бөлімінің шығарған шешімі аяқты болып табылады және шағымдалуға жатпайды[11].

Сонымен қатар еңбек дауларын шешуді белгілейтін ережелер осы Кодекстің жұмысшыны басқа жұмысқа ауыстыру тәртібін белгілейтін нормаларда да орын алды, енді бұл жерде шағым ең алдымен жергілікті еңбек бөліміне берілді, ал егер жергілікті еңбек бөлімінің шешімімен келіспеген жағдайда мүдделі тұлғаларға ол шешімді жоғары тұрған инстанцияға облыстық еңбек бөліміне немесе Еңбек Халық Комиссариатына шағымдау құқығы берілді[11]. Жұмыстан шығару мәселесіне қатысты орын алған дауларға қатысты да осындай тәртіп қолданылды.

1918 жылғы Кеңестік алғашқы еңбек заңнамасында еңбек дауларын шешу құзыретіне кейбір дау түрлері бойынша кәсіподақтар ие болса, басқа жағдайларда жергілікті еңбек бөлімдері, облыстық еңбек бөлімдері немесе Еңбек Халық Комиссариаты ие болды, яғни еңбек даулары әкімшілік тәртіпте қаралып шешілді. Сонымен қатар ол Кодексте еңбек дауларын шешу тәртібін белгілейтін арнайы тарау орын алмады. Алайда бұған қарамастан бұл Кодекс ережелері келесі қабылданған еңбек заңдарына бастама, негіз ретінде қаралды.

Одан кейін елде жүргізіліп жатқан жаңа экономикалық саясат жаңа еңбек заңнамасының өзгеде заңдардың қабылдануына ықпалын тигізді. Осындай жаңа еңбек заңнамасы 1922 жылдың 9 қарашасында қабылданған РСФСР Еңбек заңдары туралы кодекс[12] болып табылды.

Осы Кодекстің қабылдануымен орын алған сол кездегі жағдайды автордың келесідей сипаттауынан байқауға болады: XX ғасырдың 20 жылдарының аяғында елде кезекті бағы өзгерту орын алды, ол еңбек қатынастарын реттеу мәселелеріне тікелей ықпал еткен болатын: алға қойылған мақсатқа жету үшін барлық ресурстарды жұмылдыру, жұмыс күшін арзандату, еңбек тәртібі мен жазаны қатаңдату, бас бостандығынан айрылғандардың еңбегін пайдалану және берілетін кепілдіктерді төмендету. Бұл кезеңде жұмысшылардың құқықтарын қорғау бойынша тиімді жүйе қалыптастыру мәселесі мүлдем қозғалмады. Ұлы Отан Соғысы кезеңінде және одан кейінгі кезеңде де еңбек құқықтарын қорғауға бағытталған еңбек құқығы институттары жағымды бағытта дамымады. Ал бұл институттардың жандануы тек қана XX ғасырдың 50 жылдарының аяғында орын алды[12,136-137бб.].

1922 жылғы Еңбек кодексінде алғаш рет еңбек шиеленістерін шешуді және еңбек құқықбұзушылықтарын қарастыруды жүзеге асыратын органдар туралы жеке тарау (XVI) қарастырылды. Еңбек құқықбұзушылықтарын, жалдамалы еңбекпен байланысты даулардың барлығын қарап және шешудің екі тәртібі белгіленді:

1) мәжбүрлі тәртіпте;

2) бітімгершілік іс жүргізу тәртібінде[13]. Сәйкесінше мәжбүрлі тәртіпте іс жүргізу халық соттарының айрықша сессияларында жүзеге асты, ал бітімгершілік іс жүргізу тараптардың өкілдерінен құралатын бағалаушы-шиеленістік комиссияларда, бітімгершілік камераларында және аралық соттарда жүзеге асты[13].

Аталған тараудың өзге ережелерінде аталған органдардың құзырына жатқызылған нақты істер белгіленді. Халық соттарының қарауына Еңбек кодексінің және еңбек туралы өзге де ережелерді, ұжымдық келісім-шарттардың талаптарын бұзумен байланысты қылмыстық қудалануға жататын барлық құқықбұзушылықтар, сондай-ақ бітімгершілік камераларына берілмеген жұмыс берушімен жұмысшылар және қызметкерлер арасындағы жеке және ұжымдық даулардың барлығы жатқызылды. Ол соттың айрықша сессиясының құрамы халық судьясынан, Еңбек Халық Комиссариатының бір өкілінен және кәсіподақтың бір өкілінен тұрды[13].

Ал бағалаушы-шиеленістік комиссиялардың, бітімгершілік камераларының және аралық соттардың қарауына

1) ұжымдық келісім-шарттарды жасау, орындау, талдау және өзгертумен байланысты барлық даулар;

2) аталған ұйымдарда қарап және шешуге тараптардың келісім болған жағдайда еңбек келісім-шарты бойынша тараптардың арасында туындайтын барлық даулар[13].

Бұл аталған ұйымдарға дауды беру үшін міндетте шарттардың бірі бұл тараптардың келісімінің орын алу болып табылады.

Ұжымдық шартты қолданысқа енгізумен байланысты даулар ең алдымен бағалаушы-шиеленістік комиссияларда қаралуы тиіс, егер онда ондай дау шешімін таппаса ғана бітімгершілік камераға жүгінуге жол беріледі.

Аралық соттарда бітімгершілік камераларда қаралған дауларда, қаралмаған дауларда, мемлекеттік мекемелер мен кәсіпорындарда орын алған шиеленістерде, сондай-ақ мемлекеттің қауіпсіздігіне қауіп төндіретін шиеленістерде қаралып шешіледі. Аталған еңбек шиеленістер орын алғанда оларды қарап және шешу үшін аралық соттарды құрудың ерекше тәртібі қарастырылған, атап айтқанда мемлекеттік мекемелер мен кәсіпорындарда орын алған шиеленістер бойынша кәсіподақтардың талабы бойынша Еңбек Халық Комиссариатының жергілікті органдары құрады, ал мемлекеттің қауіпсіздігіне қауіп төндіретін шиеленістер бойынша Жалпыресеілік Орталық Атқару Комитетінің, Халық Комиссарлар Кеңесінің және Еңбек және Қорғаныс Кеңесінің айрықша қаулысы бойынша құрылады[13].

Ал бағалаушы-шиеленістік комиссияларда еңбек және ұжымдық келісім-шарттарды қолданумен (ұжымдық келісім-шарттың мәніне қарсы, оның жекелеген бөліктерін жою және оған жаңа немесе қосымша шарттар енгізумен байланысты дауларды қоспағанда) байланысты даулар, Еңбек кодексінде белгіленген даулар қаралып шешіледі[13].

Бұл аталған ұйымдар еңбек дауларын қарау нәтижесінде қабылданатын актілеріде әртүрлі болып табылады. Атап айтқанда бағалаушы-шиеленістік комиссиялар шешім қабылдаса, бітімгершілік камералары келісім жасайды, ал аралық соттар қаулы қабылдайды және бұл актілерді жүзеге асырудың өзіндік ерекшеліктеріде бар.

1922 жылғы Еңбек кодексіндегі еңбек шиеленістерін шешу тәртібін белгілейтін нормаларды әрі қарай толықтыру және нақтылау мақсатында 1928 жылдың 29 тамызында СССР Орталық атқару Комитетімен, СССР Халық комиссарлар Кеңесімен «Еңбек шиеленістерін бітімгершілік-аралық және соттық қарау туралы» Ереже[14] қабылданды. Бұл Ережемен 1922 жылғы Еңбек кодексінде еңбек дауларын шешу механизмдері ретінде қарастырылған бағалаушы-шиеленістік комиссиялардың, бітімгершілік камераларының және аралық соттардың құқықтық мәртебесін, олардың құрамын қалыптастыру тәртібін, ең бастысы іс жүргізу тәртібін белгілейтін нақты нормалар бекітілді, сонымен қатар аталған ұйымдардың қызметіне арнайы қадағалауды жүзеге асыратын органдарды белгіледі.

Аталған ереженің 10-тармағында бағалаушы-шиеленістік комиссиялардың қарауына жатқызылмаған істердің шеңбері белгіленген. Ондай істердің қатарына:

1) барлық кәсіпорындармен мекемелерде жалдау және жұмыстан шығу құқығына ие тұлғаларға, мемлекеттік, кооперативтік және қоғамдық кәсіпорындар мен мекемелердің жауапты жұмысшыларын жұмыстан шығару және жұмысқа қайта қабылдаумен байланысты істер;

2) кәсіподақтың талабы бойынша жұмысшылармен еңбек келісім-шарттарын бұзу туралы істер;

3) жалақыны мемлекеттік нормалаумен және штаттың өзгеруімен белгіленген лауазымдық жалақыны өзгертумен байланысты істер;

4) ұжымдық және еңбек келісім-шартындағы міндеттемелерден туындамайтын, тұрғын жайларды беру және бөлу, жұмысшылардың тұрмыстық қажеттіліктерін қанағаттандырумен байланысты жұмысшы мен жалдаушы арасындағы шиеленістер;

5) халық сотының еңбек сессиясымен, бітімгершілік камералармен немесе аралық соттармен шешілген, сондай-ақ аталған органдардың қарауындағы еңбек істері;

6) бағыныштылық тәртібінде тәртіптік жазалау туралы істер[14].

Сонымен бірге бағалаушы-шиеленістік комиссиялардың міндетті қарауына келесідей шиеленісті істер жатқызылған:

1) басқа жұмысқа ауыстыру және ауыстыруға байланысты жалақыны сақтау немесе демалыс күндерге жәрдем ақы төлеу мәселелері бойынша;

2) норманы толық орындамау кезінде ақы төлеу мәселелері бойынша;

3) жарамсыздығына және міндеттерін орындамағандығы үшін жұмыстан шығару мәселелері бойынша;

4) жұмысшыға тиесілі құралды пайдаланғандығы үшін өтемақы төлеу мәселелері бойынша;

5) арнайы киім және арнайы тамақ беру, қажетті жағдайларда олар үшін ақшалай өтемақы төлеу, қысқартылған жұмыс күнін және ұзартылған демалысты қолдану мәселелері бойынша;

6) орынбасарлық кезінде әртүрлі біліктілікті қажет ететін жұмыстар орындағандығы үшін ақы төлеу мәселелері бойынша;

7) бос тұрып қалғандығы үшін ақы төлеу мәселелері бойынша;

8) кесімді нарядқа дайындық үшін ақы төлеу мәселелері бойынша;

9) аяқталмаған кесімді нарядқа ақы төлеу мәселелері бойынша;

10) материалдарды, құрылғыларды, бұйымдарды зақымдағаны үшін жалақыдан ұстап қалу және ақауға ақы төлеу мәселелері бойынша;

11) жұмыстан шеттетілген уақыты үшін ақы төлеу мәселелері бойынша;

12) берілмеген демалыс үшін ақшалай өтемақы беру мәселелері бойынша;

13) сынақта болған уақыт үшін ақы төлеу мәселелері бойынша;

14) жұмысшыға тиесілі сыйақы мөлшерін анықтау мәселелері бойынша;

15) нормадан тыс жұмыстар үшін ақы төлеу мәселелері бойынша;

16) жалдаушының кінәсі бойынша жұмысшымен еңбек шарты бұзылған жағдайда демалыс жәрдемақысын төлеу мәселелері бойынша[13].

Сонымен бірге жоғарыда аталған оғандардың қызметінің дұрыс ұйымдастырылуына қадағалауды жүзеге асыратын және олармен шығарылған актілердің күшін жоюды жүзеге асыратын қадағалаушы орган ретінде КСРО Еңбек Халық Комиссариаты, одақтас республикалардың еңбек халық комиссариаттары және жергілікті еңбек органдары танылды. Дәлірек айтқанда бағалаушы-шиеленістік комиссиялардың шешімін қадағалауды губерниялық, аймақтық еңбек органдары, ал бітімгершілік камералары мен аралық соттардың шешімдеріне қадағалауды сол сәйкес ұйымдарды ұйымдастырған еңбек органдарынан жоғары тұрған еңбек органы жүзеге асырды.

Олардың шешімдерінің күштерін жою үшін келесідей негіздер орын алу қажет болды:

1) заңмен немесе ұжымдық келісім-шартпен салыстыру бойынша еңбек жағдайының нашарлауы;

2) заңмен немесе ұжымдық келісім-шартпен белгіленген нормалардың жоғары шегінен асып кету;

3) аталған ұйымдарда іс жүргізуді ұйымдастыру және істі қарау шегі туралы ережелерді бұзу және бұл бұзушылықтар шығарылған шешімнің мәніне ықпал етсе;

4) шешім шығаруға негіз болған құжаттардың жалғандығы немесе мәліметтердің жалғандығы, егер бұл мән-жайлар сот үкімімен немесе сот шешімімен немесе өзгеде даусыз дәлелдемелермен анықталған болса;

5) істі дұрыс шешу үшін елеулі маңызы бар мән-жайлардың аталған ұйымдарға істі қарау кезінде белгісіз болғандығы анықталса;

6) соттың қарауындағы немесе сотпен шешіліп қойған іс болса[13].

Одан кейінгі жылдары, атап айтқанда Ұлы Отан Соғысы кезеңінде және одан кейінгі кезеңде еңбек қатынастарын реттейтін жаңа нормативтік құқықтық актілер қабылданған жоқ. Тек 1951 жылы ғана әскери-жұмылдыру жағдайының жойылуына байланысты қоғамдық тәртіпті нығайту мақсатында «Жолдастық соттар туралы» ереже қабылданды. Ең алдымен бұндай соттар теміржол көлігінде құрылды, содан кейін барып адам саны жүзден төмен емес кәсіпорындар мен мекемелерде құрылды және олар еңбек тәртібін бұзумен байланысты істерді қарады[14].

Еңбек заңнамасының, оның ішінде еңбек дауларын қарау тәртібін белгілейтін ережелердің дамуының жаңа кезеңі 1957 жылы 31 қаңтарда КСРО Жоғарғы Кеңесінің Президиумының Жарлығымен бекітілген «Еңбек дауларын қараудың тәртібі туралы» Ереженің[15] қабылдануымен байланысты болды. Осыған дейін қолданыстағы болған Ережеде қарастырылған бағалаушы-шиеленістік комиссиялар, бітімгершілік камералар және аралық соттар сияқты еңбек дауларын шешетін институттар жойылды, олардың орнына жаңа институттар пайда болды:

1) еңбек даулар бойынша комиссия;

2) фабрика, зауыт, жергілікті комитеттің кәсіподақтары;

3) халық соттары[15].

Сонымен қатар бұл аталған органдардың қатарына аталған Ереженің VII-тарауының ережелеріне сәйкес тізімі осы Ереженің қосымшасында белгіленген лауазымды тұлғаларды жұмыстан шығару, қайта қалпына келтіру басқа жұмысқа ауыстырумен байланысты еңбек дауларды, оларға тәртіптік жазалау шараларын қолдану мәселелерді шешу бағыныштылығы бойынша жоғары тұрған органмен жүзеге асырылады[15].

Ал кәсіподақтың цехтық комитеттері бар кәсіпорынның цехтарында, өзеге де бөліктерінде еңбек даулары бойынша цехтық комиссияларда құрылуы мүмкін.

Жоғарыда айтып кеткеніміздей, «еңбек шиеленісі (конфликт)» ұғымы түбегейлі түрде қолданыстан алынды, ал «еңбек даулары» ұғымы тұрақты түрде қолданыла бастады.

В.И. Смолярчук бұл Ережеге қатысты сипаттама берген болатын: аталған Ереже еңбек дауларын талаптық және талаптық емес деп жіктемеген. Еңбек даулар бойынша комиссиясы да, фабрика, зауыт, жергілікті комитеттің кәсіподақтары да және халық соттары да қолданыстағы құқықтық нормаларды қолданумен байланысты еңбек дауларын, яғни талаптық дауларды қарап шешеді[16,8б.].

Еңбек даулар комиссиясымен қарауына жатқызылған мәселелердің шеңбері 1928 жылдың 29 тамызында СССР Орталық атқару Комитетімен, СССР Халық комиссарлар Кеңесімен «Еңбек шиеленістерін бітімгершілік-аралық және соттық қарау туралы»[17] Ережедегі бағалаушы-шиеленістік комиссиялардың құзырына жатқызылған істер құрамына ұқсас келеді. Сондай-ақ Еңбек даулар комиссиясымен қаралуға жатпайтын істердің нақты тізімі белгіленді, атап айтқанда ондай істердің қатарында келесідей мәселелермен байланысты істер жатқызылған:

- Ереженің қосымшасында белгіленген лауазымды тұлғаларды жұмыстан шығару, қайта қалпына келтіру басқа жұмысқа ауыстырумен байланысты еңбек даулар, оларға тәртіптік жазалау шараларын қолдану мәселелер;

- тәртіптік жарғылардың ережелері қолданылатын тұлғаларға тәртіптік жазалау шараларын қолданумен байланысты мәселелер;

- лауазымдық жалақыны, тарифтік бағамдарды белгілеумен байланысты мәселелер;

- штат өзгертумен байланысты мәселелер;

- мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру бойынша жәрдемақы және зейнетақы тағайындау үшін еңбек өтілімін, осы жәрдемақы есептеу, қолданыстағы заңнамамен белгіленген жеңілдіктер мен артықшылықтарды беру үшін еңбек өтілімін есептеу;

- жұмысшыларға тұрғын жай беру және бөлумен, сондай-ақ олардың тұрмыстық қажеттіліктерін қанағаттандырумен байланысты мәселелер[17].

Ал фабрика, зауыт, жергілікті комитеттің кәсіподақтары жоғарыдағы еңбек даулар комиссиясымен келісімге қол жеткізілмеген еңбек даулары және сол

еңбек даулар комиссиясының шешіміне жұмысшылармен берілген шағымдар қаралады.

Сонымен қатар бұл Ереженің қабылдануы сол кезеңде қолданыста болған РСФСР Еңбек кодексіне елеулі өзгерістер енгізді. Бұл өзгерістер РСФСР Еңбек кодексінің еңбек дауларын қарап және шешу тәртібін белгілейтін 16-тарауына енгізілді, сондай маңызды өзгерістердің бірі ретінде аталған Кодекстің 169-а-бабын енгізумен байланысты болды, оған сәйкес жұмысшының жұмыс орны бойынша ешқандай кәсіподақ болмаса, туындаған дау бойынша сотқа тікелей жүгіну мүмкіндігі белгіленді[18,280б.].

20 ғасырдың 70-жылдарынан бастап Кеңес Одағына кіретін одақтас республикалары өздерінің Еңбек заңдарын қолдана бастады. Бұған негіз ретінде 1970 жылдың 15 шілдесінде КСРО және одақтас республикаларының еңбек туралы заңнамасының Негіздерін бекіту туралы» КСРО Заңының[19] қабылдануы болды. Осы Заңның негізінде ҚазССР және басқа да кеңестік республикалардың еңбек заңнамалары қабылданды.

1972 жылдың 21 шілдесінде Қазақстанның тарихында алғашқы Еңбек туралы кодексі қабылданды[19].

1957 жылғы «Еңбек дауларын қараудың тәртібі туралы» Ережеде[20] бекітілген еңбек дауларын қара және шешетін органдар сақталып қалыны. Аудандық (қалалық) халық соттардың еңбек даулары бойынша істердің ведомстволық бағыныстылығын анықтауға мүмкіндік ережелер белгіленді. Атап айтқанда 210-бабына сәйкес «аудандық (қалалық) халық соттарда сотқа дейінгі істіп қарап және шешу тәртібі сақталған жағдайда келесідей істер қаралады:

1) кәсіпорын, мекеме, ұйымның кәсіподақ комитетінің шығарған қаулысымен келіспеген жұмысшылардың және қызметкерлердің талап-арызы бойынша;

2) кәсіпорын, мекеме, ұйымның кәсіподақ комитетінің шығарған қаулысы қолданыстағы заңнамаға қайшы келеді деп санайтын кәсіпорын, мекеме, ұйымның әкімшілігінің талап-арызы бойынша;

3) құрамында кәсіподақ ұйымдастырушысы және кәсіпорын, мекеме, ұйымның басшысы бар еңбек даулар комиссиясының шешімімен келіспеген жағдайда немесе аталған комиссияда келісімге қол жеткізілмеген жағдайда жұмысшының және қызметкердің талап-арызы бойынша;

4) кәсіпорын, мекеме, ұйымның кәсіподақ комитетінің қаулысы немесе құрамында кәсіподақ ұйымдастырушысы және кәсіпорын, мекеме, ұйымның басшысы бар еңбек даулар комиссиясының шешімі қолданыстағы заңнамаға қайшы деп санайтын прокурордың талап-арызы бойынша[21].

Сондай сотқа дейін алдын ала еңбек дауын шешпестен, яғни еңбек даулар комиссиясына және кәсіпорын, мекеме, ұйымның кәсіподақ комитетіне жүгінбестен келесідей жағдайлар орын алғанда бірден сотқа жүгінуге жол беріледі:

1) айрықша тізімдегі лауазымды иеленетін жұмысшылармен арадағы дауларды қоспағанда, кәсіпорын, мекеме, ұйымның әкімшілігінің бастамасы

бойынша жұмыстан шығарылған қызметкерлер мен жұмысшылардың жұмысқа қайта алу туралы және оларды жұмыстан шығару себептерінің негіздемесін өзгерту туралы талап-арыздары бойынша;

2) кәсіподақ комитеттері және кәсіподақ ұйымдастырушылары жоқ кәсіпорын, мекеме, ұйымның жұмысшылары мен қызметкерлерінің, сондай-ақ колхоздар мен колхоз аралық ұйымдарда еңбек келісім-шарттары бойынша жұмыс жасайтын тұлғалардың талап-арыздары бойынша;

3) кәсіпорынға, мекемеге, ұйымға жұмысшымен және қызметкермен келтірілген зиянды өтеу туралы әкімшіліктің талап-арызы бойынша[21].

Еңбек даулар комиссиясында істі қарау тәртібіне тоқталатын болсақ, бұл комиссияды істі қарау арыз келіп түскен күннен бастап бес күн ішінде жүзеге асады. Арыз сол арызды беруші тұлғаның міндетті түрде қатысуымен қаралды және егер ол арызданушының сәйкес жазбаша нысандағы өтініші болған жағдайда ғана оның қатысуынсыз сырттай тәртіпте қаралуы мүмкін. Комиссияның отырысы жұмыс уақытынан тыс уақытта жүргізіледі және оның арызды қарау барысында келесідей құқықтарға ие: куәлерді шақыруға; басқа жекелеген тұлғаларға техникалық және бухгалтерлік тексерулерді жүргізуді тапсыруға; әкімшіліктен құжаттар мен есеп-қисап құжаттарды тапсыруын міндеттеуге құқылы[21]. Комиссиямен шешім тараптардың келісімі орын алған кезде ғана қабылданады.

Егер комиссиямен шешім қабылдау үшін кәсіподақ комитеті мен әкімшілік арасында келісімге қол жеткізілмесе, жұмысшы немесе қызметкер өзінің қолына комиссия отырысының хаттамасын алғаннан кейін он күндік мерзім ішінде жоғары тұрған кәсіпорнның, мекеменің, ұйымның кәсіподақ комитетіне дауын шешіп беруі үшін жүгіне алады[21]. Сондай-ақ осы тәртіпте комиссия шығарған шешімді шағымдай алады. Ал кәсіподақ комитет өз кезегінде келіп түскен арызды немесе шағымды олар келіп түскен күннен бастап жеті күн ішінде қарауға міндетті. Істі мәні бойынша қарау нәтижесінде кәсіподақ комитеті қаулы қабылдайды.

Осы Еңбек кодексі қабылданғаннан кейін ондағы сот органдарынан басқа органдарда еңбек дауларын қарап және шешу тәртібін, оларды құру тәртібін нақтылайтын жаңа Ереже қабылданды. Атап айтқанда 1974 жылдың 20 мамырында КСРО Жоғарғы Кеңесінің Президиумының Жарлығымен «Еңбек дауларын қарау тәртібі туралы» Ереже бекітілді. Бұл Ережеде еңбек даулар комиссиясының жұмысын ұйымдастыру мәселесі, онымен қаралуға жататын істердің тізімі, істерді қарау тәртібі реттелген.

Ал аудандық (қалалық) халық сотында еңбек дауларымен байланысты істерді қарап және шешу тәртібі сол кезеңде қолданыста болған Қазақ ССР Азаматтық іс жүргізу заңнамасымен[22] белгіленді.

Осы соттардың еңбек дауларын қарап және шешуде тәжірибелерін жетілдіру мақсатында 1986 жылдың 10 қазанында Қазақ КСР Жоғарғы Соты Пленумының «Жұмысшылар мен қызметшілерді жұмысқа қайта алдырту жөніндегі істердің сот тәжірибесі туралы» Қаулысы[22] қабылданды.

Әрі қарай Қазақ ССР Еңбек кодексіне өзгеріс ретінде Қазақ ССР Жоғарғы Кеңесінің 1988 жылдың 8 сәуіріндегі Жарлығымен «Еңбек ұжымы» деп аталатын жаңа XVI-А тарау енгізілді. Мұны енгізудегі басты мақсат еңбек аясында еңбек ұжымының өзін-өзі басқару нысанын қалыптастыру болып табылды. Осыған байланысты 1989 жылы 9 қазанда «Ұжымдық еңбек дауларын (шиеленістерді) шешу тәртібі туралы» КСРО Заңы[23] қабылданды. Осы Заңға сәйкес «ұжымдық еңбек даулары» ұғымы айналымға енгізілді және ұжымдық дауларды шешу үшін қатысушылар құрамы әртүрлі екі институт: татуластыру комиссиялары және еңбек төреліктері енгізілді. Ұжымдық еңбек дауларының (шиеленістерінің) мазмұны қандай мәселелерден тұратындығы осы Заңның 1-бабында қарастырылды, оған сәйкес еңбек туралы қолданыстағы заңнаманы қолдану, еңбек ұжымы мен кәсіпорын, мекеме, ұйым немесе салалық (салааралық) басқару органдары арасындағы ұжымдық келісім-шарттардың еңбектің және тұрмыстың әлеуметтік-экономикалық шарттарын жасау және орындау мәселелері құрады[23].

Ал 1974 жылғы «Жеке еңбек дауларын қарау тәртібі туралы» Ереженің орнына 1991 жылы 11 наурызда «Жеке еңбек дауларын шешу тәртібі туралы» КСРО Заңы[24] қабылданды. Жоғарыдағы «Ұжымдық даулар туралы» Заң, мына аталған Заң КСРО-ның ыдырау алдындағы қабылданған соңғы заңдар болып табылды.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Рауль Ш. Камеры соглашения во Франции. М., 1906. С. 3–15.
2. Вальтер М. Трудовое право Германии. Бонн, 1993. С. 1–2
3. Хлебников Д. Трудовые споры в Германии // Вопросы труда. 1927. № 1. С. 83–95
4. Киселев И.Я. Сравнительное и международное трудовое право. – М.: 1999. - С.291.
5. Лушников А.М., Лушникова М.В. Курс трудового права: Учебник: В 2 т. Т. 2. Коллективное трудовое право. Индивидуальное трудовое право. Процессуальное трудовое право. –М.: Статут, 2009.//http://www.consultant.ru/edu/student/download_books/rubr/trudovoe_pravo/© КонсультантПлюс, 1992-2022
6. Керенский А.Ф. Россия на историческом повороте. М., 1996. С. 209–210
7. Декрет СНК РСФСР от 18.05.1918 "Об Инспекции Труда" <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=4295#x7sHb0TMZPvqWtFj1>
8. Постановление ВЦИК от 09.11.1922 "О введении в действие Кодекса Законов о Труде Р.С.Ф.С.Р. изд. 1922 г." (вместе с "Кодексом Законов о Труде Р.С.Ф.С.Р."). Кодекс, введенный в действие данным документом, утратил силу в связи с изданием Указа Президиума ВС РСФСР от 06.09.1972. //<http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=3889#L3YVb0TmOIUWT0QD1>
9. Постановление ЦИК СССР, СНК СССР от 29.08.1928 "Правила о примирительно-третейском и судебном рассмотрении трудовых конфликтов"//

<http://www.consultant.ru/cons/CGI/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=3891&dst=100005#TeCSc0TWedeiLbM1>

10. Козинцев А.Я. Общественные суды в СССР в 30 - 50-е годы XX в.// <https://wiselawyer.ru/poleznoe/35566-obshhestvennye-sudy-sssr-gody>

11. Указ Президиума ВС СССР от 31.01.1957 "Об утверждении Положения о порядке рассмотрения трудовых споров"/<http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=10968#IVFud0TuoHKzknI>

12. Киселев И.Я. Трудовое право России. Историко-правовое исследование: учебное пособие. –М.: НОРМА, 2001. –384 с.

13. Постановление ВЦИК от 09.11.1922 "О введении в действие Кодекса Законов о Труде Р.С.Ф.С.Р. изд. 1922 г." (вместе с "Кодексом Законов о Труде Р.С.Ф.С.Р."). Кодекс, введенный в действие данным документом, утратил силу в связи с изданием Указа Президиума ВС РСФСР от 06.09.1972. // <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=3889#L3YVb0TmOIUWT0QD1>

14. Постановление ЦИК СССР, СНК СССР от 29.08.1928 "Правила о примирительно-третейском и судебном рассмотрении трудовых конфликтов"/ <http://www.consultant.ru/cons/CGI/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=3891&dst=100005#TeCSc0TWedeiLbM1>

15. Козинцев А.Я. Общественные суды в СССР в 30 - 50-е годы XX в.// <https://wiselawyer.ru/poleznoe/35566-obshhestvennye-sudy-sssr-gody>

16. Смолярчук В.И. Законодательство о трудовых спорах. Процессуальные гарантии прав рабочих и служащих. -М., 1966

17. Постановление ЦИК СССР, СНК СССР от 29.08.1928 "Правила о примирительно-третейском и судебном рассмотрении трудовых конфликтов"/ <http://www.consultant.ru/cons/CGI/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=3891&dst=100005#TeCSc0TWedeiLbM1>

18. Закон СССР об утверждении основ законодательства союза ССР и союзных республик о труде. 15.7.1970 г. // <http://xn--elaaejmenocxq.xn--plai/node/13907>

19. Кодекс законов о труде Казахской ССР / Утвержден Законом Казахской ССР от 21 июля 1972 года. Утратил силу - Законом РК от 10 декабря 1999 г. N 494 ~Z990494 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K720003000>

20. Гражданский процессуальный кодекс Казахской ССР. Утвержден Законом Казахской ССР от 28 декабря 1963 года. Утратил силу - Законом РК от 13 июля 1999 г. № 412 ~Z990412 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K630002000>

21. Жұмысшылар мен қызметшілерді жұмысқа қайта алдырту жөніндегі істердің сот тәжірибесі туралы» Қазақ КСР Жоғарғы Соты Пленумының 1986 жылғы 10 қазандағы № 17 Қаулысы. Күші жойылды - ҚР Жоғарғы Сотының 2003.12.19. № 9 қаулысымен. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P86000017S>

22. Закон СССР от 9 октября 1989 года «О порядке разрешения коллективных трудовых споров (конфликтов)»// http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_15955.htm

23. Закон СССР от 11.03.91 N 2016-I О порядке разрешения индивидуальных трудовых споров//<https://normativ.kontur.ru/document?moduleId=1&documentId=5046>

24. Закон СССР об утверждении основ законодательства союза ССР и союзных республик о труде. 15.7.1970 г. // <http://xn--e1aaejmenocxq.xn--p1ai/node/13907>

Артамонов Н.А.
студент 2 курса магистратуры заочной формы обучения
Института прокуратуры Университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА), г. Москва

Научный руководитель: Мишакова Н.В.

к.ю.н., старший преподаватель кафедры
организации судебной и прокурорско-
следственной деятельности Университета
имени О.Е. Кутафина (МГЮА), г. Москва

ДОСУДЕБНОЕ ПРОИЗВОДСТВО В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И СОЕДИНЕННОГО КОРОЛЕВСТВА ВЕЛИКОБРИТАНИИ И СЕВЕРНОЙ ИРЛАНДИИ. НАЧАЛЬНЫЕ СТАДИИ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА

В настоящее время поиск собственной идентичности, формулирование особенностей деятельности правоохранительных органов продолжается не только в России, но и в других странах. Осмысление национальной правовой базы с точки зрения новых вызовов невозможно без изучения и интерпретации опыта других государств. Предлагаемое исследование посвящено сравнительно-правовому анализу досудебного производства в уголовном процессе Республики Казахстан и Соединенного Королевства Великобритании и Северной Ирландии (далее - Великобритания).

Любое исследование целесообразно начать с интерпретации понятийного аппарата.

Толковый словарь русского языка С.И. Ожегова определяет *процесс* какого-либо явления окружающей действительности как ход, развитие такого явления, последовательная смена состояний в развитии чего-нибудь. Вместе с тем особым образом определен *процесс* в юридической науке, под которым понимается порядок разбирательства судебных и административных дел, а также само такое дело.

Очевидно, что вышеуказанное определение процесса в юридической науке не способно в полной мере отразить сущность и правовую природу юридического процесса в целом и уголовного процесса в частности.

В юридической доктрине существует множество подходов, от которых отталкиваются авторы при определении понятия «уголовный процесс». Сущностно, определения «уголовного процесса» можно свести к следующим:

1) особая деятельность государственной власти, через которую последняя реализует свои функции, в том числе правоохранительную;

- 2) правила и нормы, упорядочивающие такую деятельность;
- 3) юридическая наука с особым предметом исследования;
- 4) учебная дисциплина, преподаваемая в юридических ВУЗах;
- 5) деятельность органов предварительного расследования, прокуратуры и суда по возбуждению, расследованию и разрешению уголовного дела, правоотношения, возникающие между указанными органами и иными участниками уголовного процесса.

Существуют и другие подходы, обоснованность которых сомнений не вызывает, однако в целях настоящей статьи автор будет исходить из понимания уголовного процесса как урегулированной уголовно-процессуальным законом деятельности всех его участников (публичных и непубличных) по возбуждению, расследованию и разрешению уголовного дела в целях защиты прав и законных интересов общества и государства, лиц и организаций, потерпевших от преступлений, а также по восстановлению прав и свобод лица, незаконно или необоснованно подвергнутого уголовному преследованию, и возмещению причиненного ему вреда.

В науке в целях наиболее полного уяснения сущности и природы той или иной деятельности методологически принято подразделять изучаемое явление на определенные этапы, или стадии. В силу того, что уголовный процесс представляет собой комплексную деятельность, без рассмотрения элементов каждой из которой невозможно в полной мере познать изучаемое явление, стадийного подхода придерживаются не только представители юридической науки, но и законодатели различных государств.

Под стадиями уголовного процесса понимаются взаимосвязанные, но относительно самостоятельные, последовательно сменяющие друг друга этапы, отделенные друг от друга итоговым процессуальным решением и характеризующиеся конкретными задачами, органами и лицами, участвующими в производстве по делу, характером уголовно-процессуальных отношений между ними, формой процессуальной деятельности (процессуальной процедурой) и определенными временными границами.

В целях настоящей статьи, а также в связи с существованием различных подходов, выработанных в заявленных в теме работы государствах, автор предлагает обозначить 3 условные «метастадии»:

- 1) досудебное производство, начиная с инициирования уголовного процесса и заканчивая направлением уголовного дела в суд;
- 2) судебное производство, начиная с поступления дела в суд и заканчивая вынесением окончательного судебного решения;
- 3) исполнение судебного решения, начиная с передачи дела в органы принудительного исполнения и заканчивая полным исполнением вынесенного решения, достижением целей уголовного судопроизводства.

Очевидно, что в рамках выведенных «метастадий» количество и содержание стадий будет различаться. Более того, в зависимости от круга и характера решаемых вопросов, состава участников в научной литературе

также выделяются упрощенные и усложненные, сокращенные и ускоренные, дополнительные и особые производства.

В науке уголовного процесса на постсоветском пространстве, с изъятиями и дополнениями в зависимости от той или иной правовой традиции, выделяют 9 стадий уголовного процесса: 1) возбуждение уголовного дела; 2) предварительное расследование (дознание и предварительное следствие); 3) назначение судебного заседания; 4) судебное разбирательство; 5) апелляционное производство; 6) кассационное производство; 7) исполнение приговора; 8) производство в надзорной инстанции; 9) производство по вновь открывшимся обстоятельствам.

Исходя из анализа действующего Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан (далее – УПК РК), термин «стадия» признается не только в юридической науке рассматриваемого государства, но и в качестве структурного элемента системы уголовного процесса на законодательном уровне. Таким образом, использование вышеупомянутого подразделения системы уголовного процесса на 9 стадий в качестве некоего «общего знаменателя» представляется автору настоящей статьи достаточно обоснованным.

Немаловажным является то, что стадии возбуждения уголовного дела предшествует процедура регистрации заявления, сообщения об уголовном правонарушении в Едином реестре досудебных расследований (ЕРДР) либо первое неотложное следственное действие, которые определяют начальный момент досудебного расследования (ч. 1 ст. 179 УПК РК). Вместе с этим поводами к началу досудебного расследования выступают: 1) заявление физического лица либо сообщение должностного лица государственного органа или лица, выполняющего управленческие функции в организации, об уголовном правонарушении либо безвестном исчезновении лица; 2) явка с повинной; 3) сообщения в средствах массовой информации; 4) рапорт должностного лица об обнаружении сведений об уголовном правонарушении (ст. 180 УПК РК).

По мнению Б.Х. Толеубековой, в отраслевом законодательстве начало досудебного производства совпадает с моментом начала досудебного расследования. Вместе с тем сроки досудебного производства в уголовно-процессуальном законодательстве Республики Казахстан несколько размыты.

В соответствии с ч. 2 ст. 192 УПК РК срок досудебного расследования исчисляется с момента регистрации заявления и сообщения в ЕРДР до дня направления уголовного дела прокурору либо до дня заключения прокурором процессуального соглашения в форме сделки о признании вины с направлением дела в суд.

Согласно ч. 1 ст. 179 УПК РК, к началу досудебного расследования, помимо заявления или сообщения, относится первое неотложное следственное действие. Дата проведения первого неотложного следственного действия будет предшествовать дате регистрации в ЕРДР в тех случаях, когда поводом к началу досудебного расследования будет выступать рапорт уполномоченного

лица об обнаружении сведений об уголовном правонарушении. В таком случае срок фактического начала досудебного производства будет не совпадать с юридическим моментом начала досудебного расследования (регистрация в ЕРДР).

В силу положений гл.гл. 38-39 УПК РК лицо, осуществляющее досудебное расследование, после его завершения и ознакомления с материалами уголовного дела участников процесса, а также разрешения их ходатайств составляет обвинительный акт, который вместе с уголовным делом направляется прокурору. После совершения всех необходимых действий, предусмотренных ст. 304 УПК РК, прокурор своим постановлением предаст обвиняемого суду и направляет уголовное дело в суд, которому оно подсудно.

5. Основными стадиями уголовного процесса Великобритании являются:

- 1) предварительное производство (полицейское расследование);
- 2) предание суду (передача полицией материалов дела в Королевскую службу преследования, предварительное рассмотрение материалов дела магистратским судом и решение о направлении дела в Суд короны);
- 3) судебное разбирательство (рассмотрения дела в Суде короны по существу);
- 4) апелляция (любой вид обжалования судебного решения после вступления его в законную силу).
- 5) исполнение приговора.

Стоит отметить, что уголовный процесс Великобритании строится вокруг рассмотрения уголовного дела в суде. Порядок проведения полицейского расследования и процедура исполнения решения суда регламентирована не нормами закона, а сводами практических правил (ведомственными актами). В связи с этим, досудебное производство и исполнение приговора лишь условно рассматриваются в качестве самостоятельных стадий уголовного судопроизводства.

По своей правовой природе предварительное производство (полицейское расследование) рассматривается в качестве института применения предварительных мер уголовно-процессуального характера. В значительной степени указанная стадия состоит из двух видов уголовно-процессуальных действий:

- 1) сбор доказательственной информации, необходимой для расследования и раскрытия преступления, последующего обвинения виновного лица в его совершении;
- 2) применение мер процессуального принуждения.

По своему содержанию всю сумму действий, дозволенных полиции при расследовании уголовных дел, можно разделить на действия, совершаемые только с разрешения суда, и действия, которые полиция вправе совершать без такого разрешения.

При окончании полицейского расследования выделяется несколько вариантов дальнейшего разбирательства дела:

1) Отказ от уголовного преследования допустим в трех случаях: а) когда уголовное преследование юридически невозможно (в деянии нет состава преступления, лицо не достигло возраста уголовной ответственности, истек срок давности и т.д.); б) когда уголовное преследование фактически невозможно (преступление не удалось раскрыть или же полиция не смогла собрать достаточные доказательства виновности определенного лица в его совершении); в) когда полиция, раскрыв преступление и установив подлежащее уголовному преследованию лицо, считает, тем не менее, нецелесообразным его привлечение к уголовной ответственности.

2) Предупреждение бывает трех видов: а) полицейский, обнаружив факт совершения незначительного преступления, но не считая необходимым начинать производство по делу, предупреждает лицо о недопустимости подобных действий, не предпринимая при этом никаких иных мер - «неформальное предупреждение»; б) полицейский фиксирует предупреждение в протоколе - «формальное предупреждение»; в) «официальное предупреждение» - правовая альтернатива уголовному преследованию и особая форма окончания полицейского расследования.

Нередки случаи вынесения «заочного» предупреждения в случаях, когда информация о совершенном / совершаемом правонарушении получена полицейским из внешних источников, например, из СМИ или из сети Интернет. Так, в 2019 году полиция вынесла предупреждение супругу королевы Великобритании Елизаветы II 97-летнему принцу Филиппу после того, как он был замечен за вождением машины без ремня безопасности спустя два дня после аварии с его участием. Фотографии, подтверждающие наличие события указанного правонарушения, накануне были опубликованы в сети Интернет.

Вместе с тем в связи с неблагоприятной эпидемиологической обстановкой, известны и случаи злоупотребления указанным полномочием. Так, в 2020 году на территории Великобритании участились случаи необоснованного вынесения предупреждения гражданам за несоблюдение правил национального локдауна: полицейские выносили предупреждения за покупку товаров, не относящихся к группе жизненно необходимых. В связи с этим, Национальным советом шефов полиции были приняты рекомендации, указывающие на недопустимость злоупотребления полномочием по вынесению предупреждений и необходимость преобладания здравого смысла при применении соответствующих мер уголовно-процессуального характера.

3) Медиация, суть которой на стадии полицейского расследования состоит в том, что полиция перед принятием решения о возбуждении уголовного преследования передает дело в службу медиации. Далее проводится примирительная процедура, когда медиатор (посредник) поочередно встречается с потерпевшим и лицом, подлежащим уголовному преследованию, пытаясь найти путь к компромиссу - заключению соглашения о заглаживании вреда.

В случае успеха медиации и заключения соответствующего соглашения полиция отказывается от уголовного преследования, ограничиваясь предупреждением.

4) Передача материалов дела в Королевскую службу преследования (далее - служба) – к этой форме окончания расследования полиция прибегает, когда она раскрывает преступление и устанавливает лицо, его совершившее, а также признает целесообразным и возможным дальнейшее уголовное преследование указанного лица.

При наличии таких условий подозреваемому формально предъявляется обвинение. После этого указанное лицо вызывается к офицеру по надзору, который извещает его о содержании обвинения.

На этом функции полиции заканчиваются - она обязана передать все собранные ею обвинительные материалы в службу, которая и принимает окончательное решение о дальнейшей судьбе дела.

Подготовка материалов обвинения к рассмотрению в суде осуществляется должностными лицами службы. Эти лица предпринимают допустимый в рамках полномочий, возложенных на службу, комплекс процессуальных действий, связанных с определением дальнейшей судьбы конкретного уголовного дела, - изучают его с точки зрения достаточности собранных материалов, дают полиции поручения об их выполнении или уточнении, определяют публичную целесообразность привлечения к уголовной ответственности обвиняемого, решают вопрос о направлении дела на предварительное его слушание судьей или разбирательство по существу.

Однако существует ряд категорий преступлений, уголовное преследование по которым (в том числе производство следственных действий) осуществляется исключительно должностными лицами службы. К таким категориям преступных деяний относятся наиболее общественно опасные действия / бездействие или дела, вызвавшие общественный резонанс. Так в ноябре 2021 года в Великобритании объявлено о начале общественного расследования в отношении бывшего больничного электрика, которому вменяется некрофилия. Особенностью подобного рода расследований является не только особый субъектный состав уполномоченных на расследование должностных лиц, но и последующее влияние на правоприменительную практику, обычно, за счет внесения изменений на законодательном уровне в действующее уголовное и уголовно-процессуальное законодательство.

Таким образом, принадлежность уголовного процесса рассмотренных национальных правовых систем к различным правовым семьям, а также совокупность уникальных исторических, социальных и культурных факторов оказали существенное влияние на возникновение и развитие уголовно-процессуальной формы.

Так, исходя из различного понимания природы уголовного процесса законодателями сформирован разный подход к правовому регулированию указанных институтов: романо-германскому подходу присущ гораздо больший формализм в закреплении уголовно-процессуальных норм в системе

законодательства соответствующего государства – правила, определяющие порядок досудебного производства, находят свое полное отражение в отраслевом кодексе; англо-саксонской традиции, наоборот, свойственен более гибкий подход, выражающийся в урегулировании одноименного института ведомственными нормативными актами.

Вместе с тем, небезынтересна и различная роль правоохранительных органов в названных государствах. В англо-саксонской правовой семье в силу формирования органов полиции на местном уровне, очевидна их немалая автономность, в то время как Королевская служба преследования наделена исключительно полномочиями по осуществлению уголовного преследования. Наоборот, в романо-германской правовой семье самостоятельность полиции в досудебном производстве изрядно ограничена надзорным органом (прокуратурой), который в противовес Королевской службе преследования наделен огромным комплексом надзорных и ненадзорных полномочий, среди которых осуществление уголовного преследования занимает только часть.

Подводя итог вышесказанному, нельзя не отметить тот факт, что в настоящий момент «эталона» осуществления уголовного преследования не существует. Автору настоящей статьи представляется наиболее разумным интерпретации опыта других государств с одновременным учетом сложившейся в конкретном государстве на конкретный период времени правовой традиции. Только такой интеграционный подход будет в полной мере отвечать вызовам постоянно меняющейся правовой действительности и, в конечном итоге, позволит наиболее эффективно защитить права и свободы человека и гражданина, интересы общества и государства.

Список использованной литературы:

1. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 04.09.2021 г.)
2. Гриненко А.В. Уголовный процесс: учебник и практикум для среднего профессионального образования / А.В. Гриненко. — 6-е изд., перераб. и доп. — Москва: Издательство Юрайт, 2019. — 286 с.
3. Давид Р. Основные правовые системы современности / Пер. с фр. и вступ. ст. В.А. Туманова. — М.: Прогресс, 1988. — 496 с.
4. Полянский Н.Н. Уголовное право и уголовный суд Англии / Н.Н. Полянский — 2-е изд., испр. и доп. — Москва: Юрид. лит., 1969. — 399 с.
5. Толеубекова Б.Х. Система уголовного процесса по законодательству Республики Казахстан // Евразийский Союз Ученых. 2015. № 2.
6. Толковый словарь русского языка: 72500 слов и 7500 фразеологических выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова; Российская АН, Ин-т рус. яз., Российский фонд культуры. — 2-е изд., испр. и доп. — Москва: Азъ, 1994. — 907 с.
7. Уголовный процесс. Курс лекций. — СПб.: Питер, 2002. — 528 с.

8. Уголовный процесс: учебник для бакалавриата юридических вузов / О.И. Андреева [и др.]; под ред. О.И. Андреевой, А.Д. Назарова, Н.Г. Стойко и А.Г. Тузова. — Ростов н/Д: Феникс, 2015. — 445 с.

9. Уголовный процесс: учебник для СПО / под ред. Б.Б. Булатова, А.М. Баранова. — 5-е изд., перераб. и доп. — М.: Издательство Юрайт, 2016. — 555 с.

10. Уголовный процесс европейских государств: монография / под ред. В.И. Самарина, В.В. Луцка. — Москва: Проспект, 2018. — 752 с.

Akhmetov Y. B.

Senior Researcher of the Department of Constitutional, administrative Legislation and Public Administration of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Master of Laws, 1-st year PhD student of ENU named after L.Gumilyov, Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan, e-mail: Akhmetov.e@zqai.kz

FEATURES OF THE PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS

In his Message «Constructive public dialogue is the basis of stability and prosperity of the Republic of Kazakhstan», the President of the Republic of Kazakhstan Kassym-Zhomart Kemelevich Tokayev drew attention to unequal conditions for citizens in resolving public law disputes in which the opportunities of citizens and legal entities are incommensurate with resources of state apparatus [1].

In this regard, the task was set to introduce administrative justice as a special mechanism for resolving disputes. It is also worth noting that the formation of administrative justice in the Republic of Kazakhstan took place within the framework of the implementation of the Concept of legal policy of the Republic of Kazakhstan for the period from 2010 to 2020, approved by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated August 24, 2009 No. 858 [2].

As you know, on July 1-st 2021, the new Administrative Procedure Code of the Republic of Kazakhstan (hereinafter referred to as APC) was adopted. The APC was aimed to regulate public law relations arising between an administrative body and a person in respect of whom the public functions of this administrative body established by law are implemented.

At the same time, the institution of the administrative procedures, especially their principles, as well as the principles of administrative proceedings in general, for the legislator and doctrine still remain largely a little-studied and obscure problem.

The sectoral consolidation of the principle of the active role of the court acquired new features with the adoption of the APC. So, the paragraph 2 of the Article 16 of the APC states that the court, not limited to explanations, statements,

petitions of the participants in the administrative process, the arguments presented by them, evidence and other materials of the administrative case, comprehensively, fully and objectively examines all the factual circumstances that are important for the correct resolution of the administrative case [3].

At the same time, in accordance with the second paragraph of the paragraph 2 of Article 16 of the APC, the judge has the right to express his preliminary legal opinion on the legal grounds related to the factual and (or) legal aspects of the administrative case.

In accordance with the paragraph 3 of the Article 16 of the APC, the court, on its own initiative or a reasoned petition of the participants in the administrative process, collects additional materials and evidence, and also performs other actions aimed at solving the tasks of administrative proceedings [3].

Chapter two of the APC «Objectives and principles of administrative procedures and administrative proceedings» lists the following principles of administrative proceedings:

- 1) The principle of legality;
- 2) The principle of justice;
- 3) Protection of rights, freedoms and legitimate interests;
- 4) Proportionality;
- 5) the limits of the exercise of administrative discretion;
- 6) The principle of the priority of rights;
- 7) Protection of the right to trust;
- 8) Prohibition of abuse of formal requirements;
- 9) Presumption of credibility;
- 10) Active role of the court;
- 11) Reasonable time frame for administrative proceedings;
- 12) Binding nature of judicial acts [3].

According to K.V. Davydov, the main feature of the principles of administrative procedures is their direct action and specific regulation. The principles of administrative procedures according to K.V. Davydov are formulated not as declarations, but with a clear and pragmatic goal of acting as a special means of legal regulation. The principles of procedures are intended to become a guideline not only for the legislator, but also (which is extremely important) for the law enforcement officer [4, p.123].

K.V. Davydov, among the basic general legal principles that have a major impact on administrative procedures, proposes to include:

- the principle of legality;
- the principle of justice (rationality, good faith);
- the principle of proportionality (proportionality) [4].

K.V. Davydov distinguishes the following features of the principles of administrative procedures:

-Versatility. The principles of administrative procedures often become the principles of all management activities, going beyond the actual legislation on administrative procedures;

- The open nature of the the system of principles. Whatever list is enshrined in the legislation on administrative procedures (and in legislation in general), it is not a «frozen» dogma. The content of individual principles can be changed, specified, supplemented, especially - by judicial practice;

- Hierarchy of principles. In the field of administrative procedures, there are at least three «layers» of principles: first, general legal principles and principles of administrative law in general; secondly, the principles of the administrative process; finally, the actual principles of administrative procedures. Each subsequent layer «follows» from the previous one, but at the same time introduces novels that reflect the specifics of the «narrowing» regulated sphere [4].

It should be noted that the study of the principle of the active role of the court in administrative proceedings has been given attention in a number of scientific publications.

So, S.F. Merzekhanov notes that the reason for the emergence of the principle of the active role of the court in the context of consolidating the adversarial principle in administrative proceedings is the special subject composition of administrative proceedings. According to S.F. Merzekhanov, the members of the sides in administrative proceedings are, on the one hand, citizens, foreign and international legal entities, public associations and religious organizations and public authorities, officials on the other [5].

We agree with the opinion of S.F. Merzekhanov that the presence of state and power powers of one of the parties - participants in administrative proceedings casts doubt on the adequate implementation of the principle of adversariality and equality of the parties [5].

According to A. Koishybaeva, the role of the court in the adversarial process is to organize such a process in which all the conditions for the exercise of their procedural rights will be created for the persons participating in the case. According to A. Koishybaeva, the practical application of this principle is expressed in the fact that the court, having established that the claim was brought against the person who should be responsible for the claim, has the right to summon the plaintiff, explain to him the consequences of filing a claim against the improper defendant and, with the consent of the plaintiff, allow a replacement improper defendant proper [6].

We share the point of view of A. Koishybaeva that the need to introduce the principle of the active role of the court is explained by the need for procedural alignment of the parties in the administrative process and is applicable only when resolving cases in disputes arising from public law relations [6].

It should be noted that the trial has been more of an investigative nature since the development of procedural legislation in the Republic of Kazakhstan. Further, the legislator took the path of eradicating the investigative process and the formation of an adversarial one.

At the moment, the procedural activity in the Republic of Kazakhstan is clearly adversarial. The court acts as an arbiter rather than an active participant in the proceedings of the adversarial process.

In our opinion, an exclusively adversarial approach will not be able to fully ensure the protection of violated rights in administrative proceedings. One of the reasons for this conclusion is that we can see the inequality of the participants in the process of the administrative cases. One of the parties is a state body that has certain powers, on the other hand, these are citizens of the Republic of Kazakhstan, who do not always have legal knowledge.

Hence, it can be concluded that the exclusively adversarial nature of the process will not fully ensure the proper conduct of the case.

The spread of the principle of the active role of the court on the European continent was largely due to the European Court of Human Rights, which constantly refers to it in its practice. The European Constitutional Courts accepted the arguments of the European Court and began to actively use the principle of the active role of the court. Today, the judicial authorities are not only in Germany, but also in Austria, Belgium, Greece, Denmark, Great Britain, Ireland, Italy, Spain, Luxembourg, the Netherlands, Portugal, Russia, France, Switzerland, as well as the Court of Justice of the European Union apply to him. Similar procedures are used outside the European continent - in the highest courts of Argentina, Brazil, Israel, India, Canada, Colombia, Mexico, Peru, USA, Chile, South Africa, South Korea, etc., as well as in the Inter-American Court of Human Rights [7].

For example, in Germany, the principle of the active role of the court is called: «The principle of investigating the circumstances of the case on duty» (Untersuchungsgrundsatz). In accordance with this principle, the administrative court in Germany is not bound by the evidence presented and is obliged to investigate the circumstances necessary to make the relevant decision. A judge in Germany can also act to collect evidence and has the ability to obtain documents.

Administrative jurisdiction in Germany is exercised by independent courts, which separated from the administrative authorities. The administrative court system includes:

- the Federal Administrative Court;
- the Supreme Administrative Courts;
- the Administrative Courts of the Lands [8, p.252].

These courts are independent. As a general rule, the German administrative courts of the Lands consider all disputes with the exception of those that fall within the competence of other courts and which are of a constitutional nature. The Supreme Administrative Courts of the Lands carry out the appeal review of the acts of the administrative courts, and also act as the first instance in certain categories of administrative cases. For example, the highest administrative courts make decisions related to construction, operation and renovation.

Thus, the study and analysis of the provisions of the Administrative Procedure Code of the Republic of Kazakhstan proves the most important role of its principles,

its impact on the institution of proof and the process of consideration and resolution of administrative cases.

Based on the above, it should be noted that administrative proceedings have certain features in comparison with other types of procedural activities. The parties are not equal and this is the main peculiarity of administrative case. An administrative judge must to assist the parties in exercising their rights, restoring the balance of equality between the parties. At the same time, a judge must not violate the constitutional principles of adversarial, equality and fair trial.

Thus, the introduction of this principle ensures the control of the court over the course of the trial. This guarantees the parties the provision of equal opportunities in the process of considering and resolving administrative cases, ensuring equality of the parties and establishing the objective truth.

References:

1. Poslanie Prezidenta RK «Konstruktivnyj obshchestvennyj dialog – osnova stabil'nosti i procvetaniya Respubliki Kazahstan»// [https:// adilet. zan. kz/ rus/docs](https://adilet.zan.kz/rus/docs)
2. Konceptsiya pravovoj politiki Respubliki Kazahstan na period s 2010 po 2020 g.g., utverzhdennaya Ukazom Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 24 avgusta 2009 goda № 858
3. Administrativnyj procedurno-processual'nyj kodeks RK ot 29.06.2020 g. № 350-VI
4. Davydov K.V. Special'nye principy administrativnyh procedur// Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im.N.I. Lobachevskogo — 2020. - № 2.- S.125-133.
5. Merzekhanov S.F. Princip processual'noj aktivnosti suda v administrativnom sudoproizvodstve. 2021 № 2 S.135-136
6. Kojshybaeva A. Principy administrativnogo sudoproizvodstva: aktivnaya rol' suda.2021// <https://toppress.kz/article>
7. Bazhanov A.A. Problemy realizacii principa sorazmernosti v sudebnoj praktike //Trudy Instituta gosudarstva i prava.-2018.- № 3. - S. 63-64.
8. Slepchenko V.A. Nekotorye aspekty administrativnoj yusticii v zarubezhnyh stranah i v Rossii. Zhurnal Voprosy rossijskoj yusticii.2020 g. № 1 S. 252-253

Байсбаева А.А.

Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы
азаматтық құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы

ӨНДІРІСТІК ҚАЛДЫҚТАРДЫ ҚАЙТА ӨНДЕУДІҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МАҢЫЗЫ

Қазіргі кезде бүкіл әлемнің экологиялық мәселелерінің бірі болып өндірістік қалдықтар саналады. Себебі өндірістік қалдықтар көбінесе қайта пайдалануға келмейтін материалдар болғандықтан, оларды көп жағдайда өртеп

немесе жерге көміп жоюға тура келеді. Осының бәрі қоршаған табиғи ортаға кері әсерін тигізбей қоймайды.

Тұрмыстық және өндірістік қалдықтар – түзілген жерлерінде пайдаланылмайты, ауыл шаруашылығының басқа салаларында өнім ретінде немесе қайта өңдеу арқылы пайдалануға болатын өнеркәсіп, тұрмыс және т.б. қоқыстар. Нағыз тұрмыстық қалдықтарға: қағаз, тамақ, шыны, металл, тоқыма бұйымдары, пластмасса, резина өнімдерінің қалдықтары, т.б. жатады. Осы қалдықтарды әрбір отбасындағы бір адам тәулігіне 1,2- 1,4 кг қоқыс шығарады.[1]

Ал өндірістік қалдықтары көлемі мен зияндылығы жөнінен өте күрделі әрі қауіпті болып келеді. Олар су, дала, орман және т.б. кешендерді ластап, айналадағы қоршаған ортаға зиянын тигізеді. Бүкіл тіршілік атаулы және адамдар ауруға ұшырауы мүмкін.

Өндірістік және тұрмыстық қалдықтарды жою дүниежүзілік мәселе қатарына жатады. Сол үшін қазіргі кезде көптеген дамыған елдерде қалдықтарды өңдейтін зауыттар салынған. Алғашқы осындай зауыт 1981 жылы ГФР-де ашылған болатын. Оның қуаттылығы тәулігіне 300 т, ал жылына 75 мың т. қалдық өңдейді. [2]

Қазір АҚШ, Ұлыбритания, Жапония, Германия, т.б. мемлекеттерде қоқыстарды қайта өңдеудің жетілдірілген технологиялары қолданылады.

Қазақстан бойынша қалдықтарды өңдеу тек Алматыда ғана жүзеге асырылып жатыр. Елімізде қоқыстарды өңдеу, есепке алу, залалсыздандыру, оларды көму шаралары нашар дамыған. Соның нәтижесінде қалдықтар ешқандай қараусыз аспан астында ашық жатыр. Бұл өз кезегінде қоршаған ортаға зиян әсер етіп, сол аймақта түрлі аурулардың тарауына әкеледі. Осы қалдықтардың жинақталуының, сақталуының 97% Қазақстан Республикасының экологиялық, табиғатты қорғау және санитарлық заңнамаларының талаптарына сәйкес келмейді.

80-ші жылдардан бастап орауыштар мен бір рет пайдаланылатын өнімдер өндірісі, әсіресе өнеркәсіптік елдерде қалдықтар өндірісі айтарлықтай өсті. Көптеген үкіметтер мен ҰЕҰ (үкіметтік емес ұйымдар) салалардан жауапкершілікті талап етеді. Бұл тұрғыда экономикалық дамуды қоршаған ортаны қорғаумен ұштастыру қажет. Қоқысты іріктеп жинау және алюминий, пластик пен қағазды кәдеге жарату сияқты іс-шаралар әлемнің көптеген қалаларында жиі кездеседі.

Кәдеге жарату процесінде қоршаған ортаны сақтаумен қатар, кіріс әкеледі, қайта өңделген материалдар шыны, алюминий, қағаз және пластмасса болып табылады. Бұл қайта өңдеу судың, ауаның және топырақтың ластануын едәуір азайтуға көмектеседі. Көптеген компаниялар өз өнімдерінің өндірістік шығындарын төмендетудің тәсілі ретінде материалдарды қайта өңдейді.

Қайта өңдеу нәтижесінде пайда болатын тағы бір маңызды пайда - бұл ірі қалалық орталықтарда жаңа жұмыс орындарының мөлшері. Ресми жұмысы жоқ (тіркелген жұмыс) көп адамдар осы салада жұмыс іздеп, отбасыларын асырау

үшін табыс табуда. Қағаз және алюминий коллекторлары кооперативтері, мысалы, Бразилияның ірі қалаларында кең таралған.

Алюминий сияқты әртүрлі материалдарды шамамен 100% қайта пайдалану арқылы қайта өңдеуге болады. Ерітілгеннен кейін ол компаниялар шығындарын азайтып, қаптау өндірісінің өндірістік желілеріне қайта оралады.

Экологиялық ағарту бойынша бірнеше науқан ірі қалалық орталықтардағы қоқыс мәселесіне назар аударды. Халық санының өсу қарқыны жоғары қалалық орталықтарға полигондарды орналастыратын орындар табу қиынға соғады. Сондықтан, кәдеге жарату қоршаған ортаға зиян келтірместен, экономикалық тұрғыдан тиімді шешім болып табылады. Мектептерде көптеген оқушыларға тәрбиешілер үйлеріндегі қоқысты сұрыптауды тапсырады. Тағы бір қызықты факт, бұл үлкен тұрғын үй кондоминиумдарында қоқысты қайта өңдеу жиі кездеседі.

Пластикалық бөтелкенің шіріп ыдырауына 100 жылдан асады. Жанған кезде бұл пластиктерден – полиэтилентерефталат (ПЭТ), диоксин бөлінеді. Топыраққа түскен бұл заттар ыдырамай, тірі организмдерде жиналып созылмалы улануға алып келеді. Көптеген осындай пластикалық бөтелкелердің үйіліп жатқанын және ағынды өзендерден, каналдардан, көлдерден байқауға болады. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, судағы пластиктердің миллиардтаған майда бөлшектері зиянды заттарды бойына жинақтайды. Осының әсерінен су айдындары ластанып, ауыл шаруашылығында пайдалануына кері әсерін тигізеді. [3]

Ғылым мен техника дамымай тұрған кездерде табиғатта көптеген қалдықтарды, әсіресе жануарлар сүйектері, кейбір темір қалдықтарын шірітіп жіберетін саңырауқұлақтар болған. Бұл табиғаттың өзін-өзі тазарту процесі. Ал заманауи техникалардың дамуымен, адамдар санының көбеюімен қажеттіліктерде көбейді, тиісінше олар шығаратын қалдықтар да көбейді. Қоршаған орта мұндай көп қоқыстарды өздігінен өңдеуге шамасы келмей қалды. Сондықтан адам өз қолымен жасаған бұл қалдықтарды жоюға міндетті.

Өндірістік және тұтыну қалдықтарын жоюға бола ма? Экологиялық мәселелерді жекелей бір елде шешуге болмайтынын сөзсіз түсінікті. Жапонияда қалдықтарды өңдеудің бірнеше сатылы жүйесі бойынша жұмыс істейтін зауыттар бар. Олар қалдықсыз немесе өз қалдықты технологиямен жұмыс істейді. Өңдеудің соңғы өнімі – құрылыс материалы немесе тыңайтқыш. Дамыған елдердің басқа елдерден айырмашылығы – экологиялық мәселелерді шешуде жинақталаған тәжірибенің бары және қазіргі заманға сай, озық технологияларды пайдалануы.

«Туған жеріміздің және қоршаған ортаның тазалығын сақтау үшін тұрмыстық қалдықтарды сұрыптауды бастауымыз керек. Ал, ең алдымен үйде қоқыстарды сұрыптауға кіріспес бұрын, қалдықтардың қайсысы сұрыпталатынын және қайсысы сұрыптауға жатпайтын алдын-ала анықтап аламыз. (ред. Суреттен қараңыз). Қайта өңделетін қалдықтарға қағаз (картон), пластик (ПЭТ бөтелкелер мен сөмкелер), шыны, металл, тұрмыстық техника жатады. Ал, қайта өңделмейтін қалдықтар қатарына чектер, майлықтар, бір рет

қолданылатын (қағаз) стакандар, пергамент, тамақ қалдықтары, жеке жеке гигиена құралдары және басқалары кіреді. Қалдықтардың түрлерін анықтағаннан кейін оларды екі түрлі контейнерге бөлек сұрыптап, қоқыс алаңында орналасқан тиісті контейнерге тастау керек. Сары контейнерге өңделетін қалдықтарды саламыз. Ал, сұр және жасыл түсті контейнерлерге қайта өңделмейтін қалдықтар салынады».

Қазақстанның тұрақты дамуы үшін бұл мәселе қоршаған ортаны қорғаудың Ұлттық жоспарын жасау процесінде де баса көрсетілген. Егер біз қазірден бастап осы мәселені қолға алмайтын болсақ, жақын болашақта қоқысты мемлекетке айналуымыз әбден мүмкін. Сондықтан Батыс елдерінің тәжірибесін пайдаланып, алдағы жақын арада ірі қалаларда қайта өңдеу зауыттарын салу керек. Біртіндеп полиэтиленді пакеттерді қағаз пакеттеріне ауыстырып және ең бастысы болашақта бұдан да көп қоқыс шығармас үшін, қалдықтарды бөліп тастау. Мысалы, қағаз бұйымдарын бір бөлек, әйнек бұйымдарын бір бөлек және т.б. «Жұмыла көтерген жүк жеңіл» демекші, бүкіл адам бір-бірімен байланысып әрекет жасаса ғана бұл мәселені неғұрлым тезірек шешуге болады. Егер әр адам өзінің табиғат алдындағы борышын дұрыс орындаса, табиғатқа қазіргі кездегідей қауіп-қатер туындамас еді. Қоршаған ортаны осындай халге жеткізген антропогендік факторлар, яғни адамның іс-әрекеті болып табылады. Адамның әрекетінің нәтижесін жоюда адамның қолында. Қоршаған ортаны аялап, табиғатты дұрыс пайдалануды қазірден үйренген жөн.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Қуатбаев А.Т. Экологиялық және қоршаған орта проблемалары: Оқу құралы. – Алматы: Қазақ Университеті, 2011. – 350 бет. 167 б.

2 Бейсенова Ә, Самақова А, Есполов Т, Шілдебаев Ж. Экология және табиғатты тиімді пайдалану: Оқулық. – Алматы: «Ғылым» ғылыми баспа орталығы, 2004. – 318 бет. 143 б.

Бегазова Г.Ж.

Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы
азаматтық құқықтық пәндер кафедрасының докторанты

ЦИФРЛЫҚ ЖҮЙЕНІҢ КОРПОРАТИВТІК ҚЫЗМЕТТІ ҰЙЫМДАСТЫРУДАҒЫ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазіргі таңда ақпараттандыру әлемі қоғамды көптеген өзгерістерге әкеліп жатыр. Бүгінде әлем қарқынды өзгеруде. Біз цифрлық революция кезінде өмір сүріп жатырмыз. Цифрландыру түсінігіне тоқталып кетсек, ақпаратты берудің аналогтық нысанынан тиісті цифрлық нысанға көшуді білдіреді.

Цифрлық технологиялар үй шаруашылығының ажырамас элементіне айналады, бизнес (кәсіпкерлер) және мемлекеттер экономикалық қатынастардың трансформациясын тудырады, оның ішінде меншік және корпоративтік қатынастар [1].

Соңғы екі онжылдықта ақпараттық технологиялардың дамуы қарқынды дамып, жаңа деп аталатын цифрлық шындықтың қалыптасуына әкеледі. Цифрлық технологиялар қалыптасқан қатынастар мен институттарға (мысалы, онлайн-режимдегі банк операциялары, электрондық кітапханалар және т.б.) еніп келеді. Сонымен қатар, біз бұрынғы әлемде баламасы жоқ жаңа шындықты - заттар интернетін, цифрлық экономиканы, криптовалюталарды және т. б. құру туралы айтып отырмыз.

Құқықтық жағына келетін болсақ, қазіргі кезеңде цифрландыру қоғам өміріндегі көптеген сәттерді қатты қозғады және заңнама саласына және құқықтық тәжірибеде кеңінен қолдануға айтарлықтай терең еніп кетті. Мұны, атап айтқанда, цифрлық құқықтарды қорғау және ақпараттық қауіпсіздік, мысалы, смарт- контракт, электронды мәмілелер, электрондық сот ісін жүргізу тәртібі, электрондық цифрлық қолтаңбаны қолдану және т. б. деп түсінуге болады.

2017 жылғы 12 желтоқсанда Қазақстан Республикасы Үкіметінің №827 Қаулысымен «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы бекітілді. Бұл бағдарлама аясында бес бағыт қарастырылады, бірінші бағыт «Экономика салаларын цифрландыру» болып табылады, яғни кіші және орта бизнес салаларында инновациялық цифрлық технологияларды қолдану мүмкіндіктері қарастырылады. Яғни, цифрлық жүйеге байланысты елімізде қарастырылып жатқан заңнамалық актілерді саралау арқылы байқауға болады әлемдік деңгейге ілесу үшін қарқынды дамытуды жоғарлату қажет екендігін. Осыған сәйкес, шарушылық серіктестіктердің қызметтерін ұйымдастыру барысында цифрлық жүйенің артықшылығы мен кемшін тұстарын саралай кетсек.

Елімізде ұйымдардағы қызметтерді ұйымдастыруға, нақтырақ айтсақ құжаттармен жұмыс процесін жүргізуге электронды бағдарламалар ұсынылып, жүргізіліп жатыр. Қазіргі таңда құжаттармен жұмыс жүргізу толығымен автоматтандырылған. Қажетті құжаттарды бір рет басу арқылы табуға болады, ал мұрағаттау адамның араласуынсыз жүзеге асырылады. Кәсіпорындарда мұндай мүмкіндіктер ЭЦҚ арқылы жүргізіледі.

Электронды құжат айналым жүйесі – бұл арнайы жасақтама, соның арқасында құжаттарды электронды түрде өңдеу жүзеге асырылады. Яғни, құжаттарды қызметкерлер арасында беруге, жеке атпысрмалар беруге, мұрағатқа және тағы іс әрекеттерге қолданылады.

Көптеген ұйымдар электронды құжаттарды құруға, сақатауға және тапсыруға қабілетті. Алайда, электронды форматты құжаттың нақты күші болмайды. Электрондық қағаз салмағын көтеру үшін оған екі тараптың да қол қоюы керек. Бұл жағдайда құжаттар арнайы электрондық қолтаңбамен мөрленуі керек.

Әрбір серіктестік өз ұйымдастыру қызметін электронды жүйені пайдалана отырып жүзеге асыру үшін заңды түрде бұйрық шығару арқылы рәсімдеу қажет болады.

Кәсіпорындарда электрондық құжат айналымын ұйымдастыру қымбат және уақытты қажет ететін процесс. Барлық жұмыс орындарын бір уақытта автоматтандыруға және барлық жұмыс тізбегін құжаттармен бір жүйеге біріктіруге бола бермейді. Бірақ, осы мәселелерге қатысты арнайы бағдарламалар ескеру қажет. Бұл электронды құжат айналымының ең аз ұйымдастырылуына мүмкіндік береді. Ұйымдағы электрондық құжат айналымына арналған мұндай бағдарламалар тіпті кішігірім кәсіпкерлік субъектілеріне де қол жетімді. Әдетте олар бухгалтерлік қажеттіліктер үшін сатып алынады (бухгалтерлік және салықтық) персоналдың жұмыс процесінің элементтері.

Сонымен қатар, кәсіпорын қызметін цифрлық жүйемен жүзеге асырудың тағы бір жеңілдетілген түрі серіктестік қатысушыларының онлайн қызметтерді пайдалана алуы. Яғни, қажетті мәліметтерді ұйымға келмей ақ электронды түрде ала алуы, ұйымның мәжілістеріне онлайн қатыса алу мүмкіндіктерін айтсақ болады. Қазіргі таңда цифрлық жүйеде жаңа терминдердің ішінде ҚР заңдық актілерінде нақты көрініс таппасада смарт- келісім- шарты, блокчейн деген түсініктемелер жүріп жатыр. Олар электронды қызмет түрінде ұйымның жұмыстарын ұйымдастыруда өз тиімділігін байқатты.

Кәсіпкерлік құқық саласында қызметтің дамуы бұл келісім шарттардың тиімді, ыңғайлы жасалуында деп айтсақ қателеспейміз. Яғни, электронды мәмілелер мен шарттардың жасалуы кәсіпорын қызметін жеңілтеуіне кумәндана алмаймыз.

Қазір күнде, көп жағдайда жасалған келісімшарттың орындалуы, мысалы, сату тараптардың ізгі ниетіне байланысты. Сатушы тауар үшін ақша алатынына сенімді бола алмайды. Сатып алушы тауарды сатушыдан алатынына толық сенімді емес. Мұндай кепілдіктерді алу үшін міндеттемелердің орындалуын қамтамасыз етудің әртүрлі әдістері қолданылады. Бұл, әдетте, шарт жасасу мерзімдерін ұлғайтады және транзакциялық шығындарды арттырады. Смарт-келісім-шарты жасалса, яғни өздігінен электронды жасалатын шарт жүргізілсе, мұндай шығындарға жол болмай қалады тұжырымдалған. Сатып алушы ақша аударғаннан кейін тауарға меншік құқығы автоматты түрде оған өтеді.

Ақылды келісімшарттарды дамыту міндеттемелерді орындау туралы қолданыстағы түсініктерді өзгерте алады және бүкіл азаматтық айналымға айтарлықтай әсер етеді. Ақылды келісімшарттарды енгізудің технологиялық мүмкіндіктері біздің күнделікті өмірімізге блокчейн технологиясының тез енуімен байланысты. Шарттардың орындалуы әрдайым белгілі бір заңды фактілердің пайда болуымен байланысты (біреудің әрекеті, белгілі бір күндердің басталуы және т.б.). Машинаның міндеті-бұл фактілерді сөзсіз түзету. Көптеген жағдайларда фактілерді бекіту Blockchain технологиясының көмегімен мүмкін болады. Бұл тұрғыда бұл технология қазір ұқсас функцияларды орындайтын нотариус мамандығымен сәтті бәсекеге түсе алады.

Блокчейнде сіз адамдардың туған күндерін, қаржылық операцияларды, саусақ іздерін жаза аласыз, дипломдар, төлқұжаттар, жүргізуші куәліктері және т. б. сияқты құжаттар туралы ақпаратты сақтай аласыз. Болашақта бұл технология әр түрлі алаяқтықпен күресуге көмектеседі, тіпті сарапшылардың пікірінше, бұл саладағы сыбайлас жемқорлықты жоя алады[2].

Блокчейн технологиясы жүйенің қатысушылары үшін ең маңыздыларын қамтамасыз ете алады

Корпоративтік қатынастар факторлары: 1) ашықтық-ашық тексерілетін әдіс арқылы транзакция жазбалары және 2) сенім – бұл транзакциялардың өзгермейтіндігі арқылы. Ол үшін жабық корпорация басқаратын және оның мүшелері мен мүшелеріне ғана қол жетімді блокчейн жүйесі басқару органдарын корпоративтік басқару үшін барлық қажетті жарлықта және заңда қамтылған ережелерді қоса алғанда қамтамасыз ете алады. Бұл ретте дауыс беру жүйесі мынадай түрде ұйымдастырылуы мүмкін: мәселе ұсынысты блокчейнге орналастыру арқылы дауыс беруге қойылады, корпорациялар дереу хабардар етіледі және белгілі бір кезең аралығында олар дауыс беру құқығын жүзеге асыра алады. Дауыс берудің нәтижелері жылдам және автоматты өңдеуден кейін блокчейн жүйесінде бірден шығады және әр дауыс берушінің шығарылған шешімді тексеруге мүмкіндігі болады.

Электрондық дауыс беру тек корпоративтік процестерді ғана емес, басқа да қызмет түрлерін қамтамасыз ету мүмкіндігі қарастырылған.

Электрондық дауыс беру корпоративтік қарым-қатынас процестерін неғұрлым ыңғайлы және сенімді етіп қана қоймайды, сонымен қатар басқаруға қатысу белсенділігін ынталандыру арқылы акционерлерді тарту мәселесін шешеді. Сонымен қатар, Blockchain технологиясы корпорацияларға ортақ қатысудың қымбат жиналыстарынан бас тартуға, сондай-ақ Корпорация мен оның мүшелері үшін транзакциялық шығындарды едәуір азайтуға мүмкіндік береді

Ең бастысы-өзгерістерге кешенді тәсілді қолдану. Сіз алдымен шешім таба алмайсыз және жасай алмайсыз, содан кейін оны бір күнде қойып, қолдана бастайсыз. Енгізу бойынша ауқымды жұмыс, тұтынушылар мен қызметкерлерді уақтылы дайындау, монитордың екі жағында оқыту қажет[2,3б.].

Әрине кәсіпкерлік құқықтық қатынастарда шаруашылық серіктестіктерде, акционерлік қоғамдарда болсын цифрлық жүйенің алып келетін жеңілдігімен бірге қауіптілігі де бар.Бұл жөнінде заңгер ғалымдарымыз да өз пікірлерін білдіруде. «Ақпараттандыру туралы» Қазақстан Республикасының заңының 5 бабына сәйкес Электрондық ақпараттық ресурстарды, ақпараттық жүйелерді және ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымды қорғау шаралары [3] қарастырылғанын атап өтсек де, әлемдік деңгейде электронды құжаттардың қолды болу жағдайы, іскерлік құпиялар, есептік, қаржылық құпиялар сынды ұйымның маңызды құжаттарына электронды шабуылдардың болмауына кепіл толық бере алмаймыз.Сондықтан,

заңнамаларда әлі де цифрлық жүйені қолдану жағдайымен бірге қорғану мәселелерін толықтай қарастыруды, нақтылауды қажет етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Зоркин В. Право в цифровом мире// Российская газета – Столичный выпуск № 115(7578)
2. Чеховская С.А. Корпоративное электронное управление и корпоративное управление для электронных корпораций: правовые аспекты // Предпринимательское право. 2018. № 4. С. 3 – 11.
3. «Ақпараттандыру туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 24 қарашадағы № 418-V Заңы (2021.02.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен).
4. Конобеевская И.М. Цифровые права как новый объект гражданских прав//Изв. Саратов.ун-та. Нов.сер.Сер. Экономика. Управление. Право. 2019.Т. 19, вып.3.С. 330-334. БО!<https://doi.org/10.18500/1994-2540-2019-19-3-330-334>; См.также <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovye-prava-kak-novyi-obekt-g..>
5. Ситдикова Р.И., Ситдилов Р.Б. Цифровые права как новый вид имущественных прав. <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovye-prava-kak-novyy-vid-im...>
6. Василевская Л.Ю. Токен как новый объект гражданских прав: проблемы юридической квалификации цифрового права. <https://urfac.ru/?p=2398>
7. ст. 13 Закона РК от 28 февраля 2007г. №234-III «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» (активы как элемент финансовой отчетности); ст. 234 Кодекса РК «О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налогового кодекса) от 25 декабря 2017г.№120-VI (фиксированные активы).
8. Лаптев В.А. Цифровые активы как объекты гражданских прав. <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovye-aktivy-kak-obekty-grazh...>
9. URL: http://president.gov.by/ru/official_documents_ru/view/dekret-8-ot-21-dekabrja-2017-g-1776
10. Карагузов Ф.С. О правовом режиме денег в качестве одного из основных видов объектов гражданских прав, создании национальной платежной системы и контроле рынка криптовалют. <https://www.zakon.kz/5016187-o-pravovom-rezhime-deneg-v-kachestve.html>

Бекбаев Е.З.

доктор юридических наук, профессор кафедры конституционного, международного права и таможенного дела Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева

О ПРЕДВАРИТЕЛЬНОМ КОНСТИТУЦИОННОМ КОНТРОЛЕ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В соответствии с пунктом 7 статьи 62 Конституции Республики Казахстан законы Республики не должны противоречить самой Конституции. Для практической реализации данного конституционного требования одним из эффективных видов деятельности служит предварительный конституционный контроль, который в настоящее время широко применяется во всех демократических странах. При этом в современном мире предварительный конституционный контроль в каждой стране имеет свои отличительные черты, обусловленные национальными, историческими, культурными, экономическими и иными особенностями той или иной конкретной страны.

В Республике Казахстан в соответствии с международными стандартами сегодня практикуется факультативный, или выборочный, предварительный конституционный контроль, который осуществляется Конституционным Советом Республики Казахстан в отношении принятых Парламентом законов Республики. Как закреплено в статье 72 Конституции Республики Казахстан, Конституционный Совет по обращению Президента Республики Казахстан, Председателя Сената, Председателя Мажилиса, не менее одной пятой части от общего числа депутатов Парламента, Премьер-Министра рассматривает до подписания Президентом принятые Парламентом законы на их соответствие Конституции Республики.

Однако в указанной норме статьи 72 Конституции остается открытым очень важный вопрос о том, все или только некоторые из принятых Парламентом законов рассматриваются в Конституционном Совете на их соответствие Конституции Республики до подписания Президентом. Если исходить из требований статьи 62 Конституции, то ясно, что все без исключения законы Республики не должны противоречить Конституции. Однако закрепленный в настоящее время статьей 72 Конституции порядок, согласно которому Конституционный Совет рассматривает принятые Парламентом законы до подписания Президентом на их соответствие Конституции Республики по обращению Президента Республики Казахстан, Председателя Сената, Председателя Мажилиса, не менее одной пятой части от общего числа депутатов Парламента, Премьер-Министра, на практике не гарантирует проверку на соответствие Конституции всех принятых Парламентом законов до их подписания Президентом. Причина этого состоит в отсутствии правового механизма, обеспечивающего обязательное направление в Конституционный Совет на рассмотрение всех принятых Парламентом законов до их подписания Президентом Республики.

Таким образом, принятый в нашей стране согласно лучшим международным практикам предварительный конституционный контроль законов работает не в полной мере. Как показывает анализ, в действующем законодательстве отсутствует правовая корреляция между статьями 62 и 72 Конституции Республики Казахстан, в силу которой не все принятые Парламентом законы рассматриваются Конституционным Советом на их соответствие Конституции Республики.

Более эффективным представляется иной порядок, когда все принятые Парламентом законы рассматриваются на их соответствие Конституции Республики до подписания Президентом. Поскольку отсутствие в действующей Конституции Республики должной корреляции между статьями относится в полномочиям одновременно трех высших государственных органов, а именно Парламента Республики Казахстан, Конституционного Совета Республики Казахстан и Президента Республики Казахстан, представляется оптимальным соответствующий подпункт 2) пункта 1 статьи 72 Конституции Республики Казахстан изложить отдельным пунктом данной статьи в следующей редакции: «3. Конституционный Совет рассматривает до подписания Президентом Республики все принятые Парламентом законы на их соответствие Конституции Республики». Тогда в самой Конституции Республики Казахстан появится норма о том, что все принятые Парламентом законы Республики должны быть рассмотрены Конституционным Советом на их соответствие Конституции, до подписания Президентом.

Список использованной литературы:

1. Конституция Республики Казахстан. Принята республиканским референдумом 30 августа 1995 года. Алматы, 2019, С.26.

Бекбаева М. К.

Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы,
аға оқытушы,
meruert.1987@mail.ru

ПАНДЕМИЯ ЖАҒДАЙЫНДА САЛЫҚ ЖЕҢІЛДІКТЕРІН БЕРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Салық жеңілдіктері салықтық реттеу мен әкімшілендірудің маңызды құралы болып табылады. Салық жеңілдіктері ынталандыру және әлеуметтік функцияларды жүзеге асыруға арналған. Ел экономикасында салықтық жеңілдіктер көмегімен қолайлы бизнес-климат құра отырып, шаруашылық жүргізуші субъектілердің қызметіне әсер етеді. Салық жеңілдіктері халықтың, кәсіпкерлердің жекелеген санаттары үшін де белгілі бір артықшылықтар туғызады.

Салық жеңілдіктері - бұл салықтардың реттеуші функцияларын іс жүзінде жүзеге асыру нысаны. Салықтық есептеулер массасының, салық салу тәсілдері мен нысандарының манипуляцияларының өзгеруімен, салық ставкаларын саралаумен, олардың таралу саласының өзгеруімен және салықтық трансферттер жүйесімен бірге салықтық жеңілдіктер қандай да бір салық

саясатын жүргізудің негізгі құралдарының және мемлекеттік салықтық реттеу әдістерінің бірі болып табылады.

Салықтық жеңілдіктер мақсаты мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық саясатының басымдықтарының ауысуымен өзгереді [1, 7 б.].

ҚР-да салық жеңілдіктері келесі нысандарда беріледі:

1. Жеке тұлғалардың табыстарына салық төлеу кезінде азаматтық және Ұлы Отан соғысына қатысушылар, Кеңес Одағы батырлары, Чернобыль атом электр станциясындағы зардаптарын жоюға қатысушылар үшін ішінара босату көзделеді. Мұндай босату тұрақты болып табылады. Белгілі бір мерзімге (салық демалыстары) салықтарды төлеуден толық немесе ішінара босату шағын кәсіпорындар мен шетелдік инвестициялары бар кәсіпорындар үшін көзделген. Тұлғалардың жекелеген санаттарын салық төлеуден босатудың ерекше жағдайы салықтық иммунитет болып табылады.

2. Салық салынатын базадан салық объектісінің белгілі бір бөліктерін алып қою. Мысалы, пайдаға салынатын салықты есептеу кезінде кәсіпорынның ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіруден және сатудан алынған пайдасы есепке алынбайды. Босату сияқты алып қоюлар тұрақты негізде немесе шектеулі мерзімге берілуі мүмкін (мысалы, шағын кәсіпорындардың пайдасына салықты есептеу кезіндегі жеңілдіктер).

3. Салық салынбайтын минимумды, яғни салық салынбайтын объектінің ең төменгі бөлігін белгілеу. Осы минимумнан асатын табыстар ғана салық салуға жатады.

4. Белгіленген сомалардың салық салынатын базасынан шегеру, әдетте, төлеушінің шығыстары.

5. Салық ставкаларын төмендету. Салық ставкаларын төмендету жолымен жеңілдіктер берудің арнайы нысаны преференциялық ставкалар белгілеу болып табылады (мысалы, ғарыш кеңістігінде орындалатын жұмыстар, экспорттың кедендік режимінде әкелінетін тауарлар үшін 0% ставка бойынша ҚҚС бойынша салық салу (ҚР Салық кодексінің 44 тарауы 386-393 баптары), корпоративтік табыс салығының салық ставкасы дивидендтер түрінде табыстар бойынша 5% мөлшерінде төленеді (ҚР Салық кодексінің 284 бабы) [2].

6. Салық жалақысынан шегеру. Бұл бюджетке төленетін жарнаға тиесілі салық мөлшерін тікелей азайтатын ең тиімді салық жеңілдігі. Әдетте, салық жалақысынан шегерім төлеушінің тікелей шығыстарына қолданылады (мысалы, азаматтық-құқықтық сипаттағы шарттар бойынша жұмыстарды орындаудан кіріс алатын салық төлеушілерде шегерім олар іс жүзінде жүргізген және құжатпен расталған шығыстар сомасында жүргізіледі (ҚР Салық Кодексі 242 -273 баптары) [2].

7. Бұрын төленген салықты қайтару бұрын төленген салық төлеушіге өтемақыны білдіреді. Мысалы, тауарларды ҚР кеден аумағынан тыс жерлерге әкету кезінде ҚР кеден аумағына әкелу кезінде төленген салық сомасы салық төлеушіге қайтарылады.

8. Салықты төлеуді кейінге қалдыру және бөліп төлеу. Салықты төлеу бойынша кейінге қалдыру немесе бөліп төлеу салық заңдарында көзделген

негіздер болған кезде салық төлеушінің берешек сомасын бір жолғы немесе кезең-кезеңмен төлей отырып, тиісінше бір айдан алты айға дейінгі мерзімге салықты төлеу мерзімін өзгертуді білдіреді. Салықты төлеу бойынша кейінге қалдыру немесе бөліп төлеу бір немесе бірнеше салық бойынша берілуі мүмкін.

9. Салық несиесі. Бүкіл әлемде салық несиелерінің танымалдығы басқа жеңілдіктермен салыстырғанда олардың артықшылықтарымен байланысты. Салық несиесі, егер өңір үшін басым салаларда инновациялық, инвестициялық қызметті жүзеге асыратын немесе белгілі бір әлеуметтік міндеттерді шешетін ұйымдарға ұсынылатын болса, салық саясатының тиімді құралы ретінде пайдаланылуы мүмкін.

Қазақстан Республикасының Салық Кодексіне сәйкес инвестициялық салық несиесі деп белгілі бір мерзім ішінде несиесі сомасы мен пайыздарды кейіннен кезең-кезеңімен төлей отырып, өзінің салық төлемдерін азайту мүмкіндігі түсініледі.

Инвестициялық салық несиесі ұйымның пайдасына (табысына) салынатын салық бойынша, сондай-ақ өңірлік және жергілікті салықтар бойынша бір жылдан бес жылға дейінгі мерзімге беріледі.

Түрлі салық жеңілдіктері түрлі әлеуметтік-экономикалық міндеттерді шешеді. Осылайша, салықтық жеңілдіктердің барлық спектрін жіктеудің критерийі ретінде жеңілдіктердің функционалдық бағыттылығын пайдалана отырып, үш топқа топтастыруға болады. Осы критерий босатылатын қаражаттың қандай мақсаттарға пайдаланылатынын көрсетеді:

1. Инвестициялық сипаттағы жеңілдіктер. Жеңілдіктердің бұл тобының тактикалық мақсаты инвестициялық қызметтің жаңа субъектілеріне ғана емес, қазіргі инвесторларға да салық жеңілдіктерін беру жолымен инвестицияларды субсидиялау болып табылады. Стратегиялық мақсат өнімнің өзіндік құнын төмендету есебінен салық салынатын базаны және экономикалық өсу қарқынын ұлғайту болып табылады.

2. Бизнесі қолдауға және ағымдағы дамытуға бағытталған жеңілдіктер. Маңызды тактикалық бағыт - қиын жағдайда тұрған қандай да бір саладағы бизнеске тікелей көмек көрсету болып табылады. Айналым капиталының жетіспеуі мақсатты қаржыландыру нысанында берілуі мүмкін, мысалы, қызметкерлердің жалақысын уақтылы төлеу, шикізат пен материалдарды сатып алу, сондай-ақ өндіріс көлемін арттыруға байланысты қызметті көтермелеу. Жеңілдіктердің осы түрінің стратегиялық мақсаты өтпелі сипаттағы экономиканы сауықтыру, салық салынатын базаны кеңейту, соның салдарынан бюджет жүйесіне түсімдер ұлғаяды. Егер болашақта бәсекеге қабілетті және тиімді өндірістерді дамытуға жәрдемдесетін болса, қолдаудың осы түрі ұзақ мерзімді сипатқа ие болуы мүмкін.

3. Әлеуметтік сипаттағы жеңілдіктер. Осы топтың басты тактикалық мақсаты ағымдағы әлеуметтік шығыстарды қаржыландыру әлеуметтік маңызы бар тауарларға бағаны ұстап тұру, жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету, халықтың табысы мен оның төлем қабілеті сұранысының деңгейін арттыру, қоршаған ортаның ластануына қарсы күрес болып табылады. Жеңілдіктердің

бұл түрінің стратегиялық бағыты - қоғамдағы әлеуметтік ахуалды жақсарту, еңбек өнімділігін арттыру. Сондай-ақ, мұндай жеңілдіктер бюджеттік құқықтық тәртіпті қолдауға, қоғамдағы әлеуметтік шиеленістің салдарын жоюға арналған қосымша шығындарды қаржыландыру қажеттілігі.

Осылайша, салықтық жеңілдіктердің мақсаты мемлекет тарапынан салық салудың неғұрлым қолайлы жағдайларын жасау болып табылады. Ал дұрыс және сауатты жіктеудің болуы әділдік принципін сақтауға мүмкіндік береді. Салықтық жеңілдіктер сондай-ақ әлемдік нарықта бәсекеге қабілетті өнім шығаруды ынталандыруы тиіс.

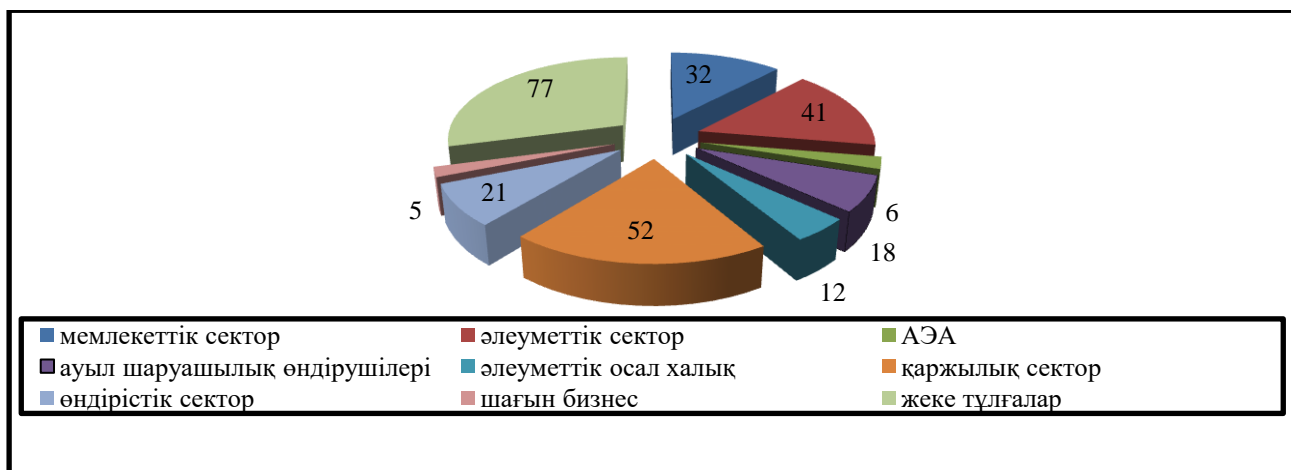
Салық жеңілдіктері мен босатуларды ұсыну белгілі бір міндеттерді шешуге бағытталған. Ең алдымен, бұл халықтың әлеуметтік осал топтарын қолдау, экономикалық белсенділіктің белгілі бір түрлерін (ауыл шаруашылығы өндірісі, шағын бизнес), қызмет салаларын (инновациялық технологиялар, қайырымдылық және т.б.) ынталандыру.

Салық жүйесінде құқықтық қатынастарға қатысушылардың қоғамдық, корпоративтік және жеке экономикалық мүдделерінің тепе-теңдігіне қол жеткізуді қамтамасыз ететін реттеуші функция бірінші дәрежелі мәнге ие. Салықтық реттеу нысандары ретінде салықтық ынталандыру, салықтық жеңілдіктер жүйесін, салық ставкаларын оңтайландыруды, санкциялық іс-қимыл шараларын атауға болады.

Салықтық жеңілдіктер мен преференциялар беру белгілі жағдайларда ақталған. Біріншіден, егер өндірістің қоғамдық маңызы бар сегменті рентабельділігінің салыстырмалы төмен деңгейі оған жалпыға бірдей салық салу режимінде жүзеге асыруға мүмкіндік бермесе, салық салудың жалпы деңгейі төмендеуі қажет. Бұл, ең алдымен, шағын және орта бизнеске, сондай-ақ ауыл шаруашылығы саласындағы жекелеген субъектілерге қатысты. Салық жеңілдіктерін енгізу және сақтау, олардың әрқайсысын енгізу қажеттілігінің тиісті негіздемесімен және алға қойылған мақсаттарға қол жеткізу үшін бюджеттің тікелей шығындары тиімді екені туралы дәлелдемелермен сүйемелденуі тиіс [3].

Салықтық жеңілдіктер мен босатулар да экономикалық өсуге теріс әсер етуі мүмкін. Өзінің сипаты бойынша азайтушы бола отырып, салық жеңілдіктері жеке ынталандыруларды алу үшін барлық жаңа жеңілдіктерді енгізуді талап етуге бағытталған салық төлеушілердің мінез-құлқына бастамашылық ете алады. Мұндай жағдай тиімді салық базасын қысқартады және экономикалық бұрмалаулардың өсуіне әкеледі. Жалпы алғанда, салықтық жеңілдіктердің болуы тұрақты мониторинг пен оңтайландыруды талап етеді.

Қазақстандағы салық жеңілдіктері қаржы секторында басым болып отыр. Арнайы экономикалық аймақ (АЭА) режимінде салық жеңілдіктері ерекше қолданылады. Арнайы экономикалық аймақ (АЭА) деп қызметтің басым түрлерін жүзеге асыру үшін АЭА-ның арнайы құқықтық режимі қолданылатын нақты белгіленген шекаралары бар ҚР аумағының бір бөлігі түсініледі.

Сурет 1. 2019 жылғы Қазақстан Республикасындағы негізгі нысаналы топтар бойынша салықтық жеңілдіктер саны
Ескертпе: ҚР Қаржы министрлігінің Мемлекеттік Кірістер Комитетінің мәліметтері негізінде [4] автормен құрастырылған

Мемлекет шағын кәсіпкерлік субъектілерінің қалыптасуы мен дамуы үшін, атап айтқанда салық салу мәселелерінде қолайлы жағдайлар жасады және жасауды жалғастыруда. Осыған байланысты шағын бизнес субъектілері үшін жалдамалы қызметкерлердің шекті санын және шекті кірісті ұлғайту, сондай-ақ салық салу ставкаларының шкаласындағы кірістер градациясын өзгерту жолымен оңайлатылған декларация негізінде арнаулы салық режимін қолдану салалары кеңейтілді: қызметкерлердің шекті орташа тізімдік саны дара кәсіпкерлер үшін 15-тен 25 адамға дейін, заңды тұлғалар үшін 25-тен 50 адамға дейін, ал тоқсанына шекті кіріс сомасы дара кәсіпкерлер үшін 4,5-тен 10,0 млн.

Аталған өзгерістер шағын және орта бизнес субъектілерінің оңайлатылған декларация негізінде арнаулы салық режимін қолдану саласын айтарлықтай кеңейтуге, осылайша салық төлеушілердің аталған санатына салық жүктемесін айтарлықтай төмендетуге және бизнесті дамыту үшін айналым қаражатын алуға мүмкіндік берді.

Шағын бизнес субъектілеріне салық жүктемесін төмендету мақсатында оңайлатылған декларация негізінде арнаулы салық режимін қолданатын барлық жеке кәсіпкерлер мен заңды тұлғалар үшін мүлік салығы бойынша мүлік салығын есептеу салық салу объектілерінің орташа жылдық құнына 0,5% төмендетілген ставка бойынша жүргізіледі, ал бұрын қолданыста болған салық заңнамасына сәйкес оларға салық салу объектілерінің орташа жылдық құнына 1% ставка қолданылған.

2018 жылдың басынан бастап Қазақстанда жаңа Салық кодексі жүзеге асады. Онда құжаттың алдыңғы нұсқасына қарағанда баптардың саны көбейді: 687 болған еді, 773 болды. Оның ішінде салықтық шегерімдер мен басқа да жеңілдіктер оңтайландырылды. Мәселен, 2019 жылдан бастап, егер қызметкер табысы айына 25 айлық есептік көрсеткіштен (АЕК) аз болса, оның табысының 90%-ына салық салынбайды. «Астана - жаңа қала» АЭА аумағында дайын өнімді өткізушілер ҚҚС-тан босатылды. Басқа салық жеңілдіктері: салық төлейтін шағын және орта кәсіпорындар үшін рақымшылық жасау, олардан

өсімақылар мен айыппұлдарды есептен шығарылды.

Заңнамалық өзгерістердің мақсаты-іскерлік ортаны жақсарту. Шағын кәсіпорындар үшін ҚР көптеген бұрынғы салық жеңілдіктері сақталған: патент сақталған; қолма-қол есеп айырысу арқылы алынған кірістерден басқа, сауда саласындағы жеке табыс салығы ставкасы 1% деңгейінде сақталған; оңайлатылған салық салу сақталған: табыс мөлшері бойынша жалпы шегі - 2044 ЕТЖ, персонал бойынша - 30 адам. 2018 жылдан бастап Қазақстанда салық салудың арнайы режимін пайдалану кезінде салық шегерімі жылдық жиынтық табыстың 30%-ын құрайды.

«Астана Хаб» ІТ стартап үшін халықаралық технопарк қатысушыларына арналған салықтық жеңілдіктер мен төмендетілген мөлшерлемелер енгізілген. Оларға мыналар жатады: КТС, ҚҚС, ЖТС, резидент еместердің әлеуметтік салық бойынша табыстары.

Қазақстандағы салық шегерімі салық төлеушілер үшін: 2019 жылдан бастап салық шегерімі ЕТЖ-да емес, АЕК-те есептеледі. Жеке тұлғаларды әлеуметтік қолдауды, кәсіпорындардың қызметін мәжбүрлеп тоқтатуды, кірісті түзетуді және басқа да кейбір салаларды реттейтін баптарға тиісті өзгерістер енгізілді. Бұл лотереядағы ұтыстарға, қоғамдық жұмыстар үшін төлемдерге, қосалқы шаруашылықтан түсетін табысқа, жол жүру шығындарын өтеуге, салымдар бойынша сыйақыларға қатысты [5].

2020 жылы «Экономиканы тұрақтандыру жөніндегі одан арғы шаралар туралы» ҚР Президентінің Жарлығын іске асыру мақсатында Қаулы қабылданды. Осы құжатқа сәйкес мынадай салықтар мен әлеуметтік төлемдер ставкаларына «0» түзету коэффициенті белгіленді:

- төлем көзінен ұсталатын жеке табыс салығы;
- жеке практикамен айналысатын тұлға дербес төлейтін жеке табыс салығы;
- әлеуметтік салықты, міндетті зейнетақы жарналарын, міндетті кәсіптік зейнетақы жарналарын, әлеуметтік аударымдарды, міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыруды қоспағанда, жеке кәсіпкер төлейтін жарналар және аударымдар.

2020 жылғы 1 сәуірден бастап 2020 жылғы 1 қазанға дейінгі кезеңде мүлік салығы ставкаларына «0» түзету коэффициенті белгіленді:

- аэродромдардағы ұшу-қону жолақтары және әуежайлардың терминалдары бойынша;
- жеке практикамен айналысатын адамдар үшін.

Әуе жолаушылар көлігі қызметімен айналысатын Қазақстан Республикасының резидент салық төлеушілер үшін әуе кемелері лизингінің мәмілелерін заңды сүйемелдеу және техникалық қызмет көрсету бойынша резидент емес үшін есептелген қосылған құн салығын төлеу бойынша кейінге қалдыру 2021 жылдың 1 қаңтарына дейін берілді. Бұл ретте, аталған салық төлеушілер резидент емес үшін есептелген қосылған құн салығының сомасы 2021 жылдың 1 қаңтарына дейін бюджетке төленген жағдайда резидент еместен осындай жұмыстарды, қызмет көрсетулерді сатып алу салық салынатын

айналым деп танылған салық кезеңінде есепке жатқызылды.

Сондай-ақ, ҚР Денсаулық сақтау министрінің 2020 жылғы 4 сәуірдегі бұйрығына сәйкес 2020 жылғы 1 наурыздан бастап төленетін эпидемияға қарсы іс-шараларға тартылған қызметкерлерге төленетін үстемеақылар төлем көзінен ұсталатын жеке табыс салығының, әлеуметтік салықтың, міндетті зейнетақы жарналарының, міндетті кәсіптік зейнетақы жарналарының, әлеуметтік аударымдардың, жарналар мен міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыруға аударымдардың объектілері болып табылмайтыны анықталды.

2019 жылдың міндеттемелері бойынша салық есептілігі нысандарын тапсыру мерзімі 2020 жылдың 31 наурызынан 2020 жылдың 31 мамырына ауыстырылды.

Туризм, қонақ үй бизнесі және қоғамдық тамақтану саласында жұмыс істейтін жеке кәсіпкерлер және заңды тұлғалар 2020 жылы мүлік салығын төлеуден босатылды.

2020 жылдың 1 қазанына дейін әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларының тізбесіне енгізілген тауарларды сату және импорттау кезінде ҚҚС ставкасы 8%-ға дейін төмендетілді.

Шағын және орта бизнес үшін барлық салықтар мен бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер, сондай-ақ әлеуметтік төлемдер бойынша төлеу мерзімі 2020 жылдың 1 маусымына дейін кейінге қалдырылды. Осы мерзімге дейін тәуекел дәрежесі жоғары салық төлеушілерді қоспағанда, салық және кеден берешегін, сондай-ақ әлеуметтік төлемдер бойынша берешекті мәжбүрлеп өндіріп алу шараларын тоқтата тұрды. 15 наурыздан 15 сәуірге дейінгі кезеңде салық төлемдері бойынша хабарламаның орындалу мерзімі ұзартылды. Төтенше жағдай режимі кезінде мемлекеттік органдар салықтық тексерістерді тоқтата тұрды.

2020 жылдың 31 желтоқсанына дейін ҚР аумағында экспортқа өткізілетін бензин (авиациялықты қоспағанда), дизель отыны бойынша акцизделетін тауарларды өндірушілер акциз төлеуден босатылды.

2020 жылы жеке кәсіпкерлік және туризм, қоғамдық тамақтану және қонақ үй қызметі саласында жұмыс істейтін заңды тұлғалар мүлік салығын төлеуден босатылды [6].

Қазақстандық кәсіпкерлер салық жүктемесін азайту тұрғысынан қосымша қолдауды қажет етеді. Бұл әсіресе, жұмыспен қамтуды сақтау және жалақы төлеу бойынша аса маңызды. Сондықтан экономиканың көбірек зардап шеккен салаларындағы ШОБ субъектілері үшін еңбекақы төлеу қорынан аударымдар мен салық төлеу 6 айға алынып тасталды.

ҚР Үкіметі Мемлекет басшысының тапсырмасы бойынша ШОБ-ты қолдау үшін шұғыл шаралар қабылдап жатыр. Жаңа бастамалар бизнестің қаржыландыруға қолжетімділігін арттыруды, қосымша салықтық ынталандыруларды іске асыруды, бизнесті тексерулерден шектеуді қарастырады. Мемлекет басшысының «Экономиканы тұрақтандыру жөніндегі одан арғы шаралар туралы» Жарлығына сәйкес бизнесті қолдау бойынша салықтық ынталандырулар қабылданды. Олар саудадан бастап туристік

бизнеске дейінгі экономиканың түрлі секторларын қамтиды.

2020 жылдың 1 маусымына дейін микро, шағын немесе орта кәсіпкерлік субъектілері үшін салықтардың барлық түрлерін, басқа да міндетті төлемдер мен әлеуметтік төлемдерді төлеуді кейінге шегеру мүмкіндігі берілді. Сонымен қатар 2020 жылдың 1 маусымына дейін өсімпұл есептеу, шығыс операцияларын тоқтату, мүлікті билеуін шектеу бойынша шараларды қабылдау және салық және кеден қарыздарын, әлеуметтік төлемдер бойынша қарыздарды мәжбүрлеп өндіріп алу (тәуекел дәрежесі жоғары салық төлеушілерді қоспағанда) тоқтатылды.

Ірі сауда нысандары, сауда-ойын-сауық орталықтары, кино залдары, театрлар, көрмелер мен спорт нысандары бойынша, сондай-ақ қоғамдық тамақтандыру, қонақ үй және туристік қызмет салаларында жұмыс істейтін салық төлеушілер бойынша мүлік салығын төлеуден 2020 жылдың соңына дейін босату қарастырылды. Салық төлеуші мөлшерлеме 3 айға (қаңтар, ақпан, наурыз) Салық кодексіне сәйкес жүзеге асады деген есеппен алдағы 3 мерзімге (ағымдағы төлемдерді төлеудің 1 мерзімі ақпан айында өтіп кетті) мүлік салығына және жер салығына ағымдағы төлемдер сомасын қосымша есептеуді ұсынуға құқылы, және қалған 9 айда салық төлеуші өзінің ағымдағы төлемдерін нөлдеуге құқылы болды.

Салық салудың жалпы белгіленген тәртібі бойынша жұмыс істейтін жеке кәсіпкерлер де жыл соңына дейін жеке табыс салығын төлеуден босатылды.

Бағаның өсуін болдырмау үшін 2020 жылдың 1 қазанына дейін әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларына ҚҚС ставкасы 12%-дан 8%-ға дейін төмендетілді.

Салықтық әкімшілендіру бойынша 2020 жылдың 1 маусымына дейін ШОБ субъектілері үшін бюджетке барлық салықтар мен міндетті төлемдер мен әлеуметтік жарналарды (ЖТС, әлеуметтік салық, жұмыскер үшін әлеуметтік және медициналық сақтандыру) төлеуді кейінге шегеру, сондай-ақ салық, кедендік және әлеуметтік төлемдер бойынша қарыздарды мәжбүрлеп өндіріп алу жұмыстары тоқтатылды.

Төтенше жағдай енгізілген кезеңде бизнеске фискалды қысымды азайту мақсатында салық тексерулері тоқтатылды. Сонымен қоса, Мемлекет басшысы экономиканың аса зардап шеккен секторлары бойынша ШОБ-ты 2020 жылдың 1 сәуірінен 1 қазанға дейінгі мерзімде еңбекақы төлеу қорынан міндетті төлемдер мен салық төлеуден босатуды тапсырды, оның ішінде сауда нысандары, қоғамдық тамақтандыру, қонақ үй бизнесі нысандары, көлік және консультациялық қызметтер мен IT саласы бар. Жоғарыда көрсетілген салық төлеушілердің санаттары үшін 2020 жылғы 15 маусымға дейін барлық салық түрлері бойынша мерзімінде орындалмаған салық міндеттемелері бойынша өсімпұл есептеу тоқтатылды және салықтық есеп беру мерзімі 3-тоқсанға ауыстырылды [7, 54-55 б.].

Шағын кәсіпкерлік субъектілері үш жылға табыс салығын, оның ішінде оңайлатылған декларация бойынша жұмыс істейтін салық төлеушілер үшін әлеуметтік салық, шаруа және фермер қожалықтары үшін бірыңғай жер

салығын төлеуден босатылады. Нәтижесінде бизнес үш жыл ішінде 382 млрд теңгені үнемдейді.

COVID-19 пандемиясының салдары Қазақстан экономикасына соңғы онжылдықтардағы қаржылық-экономикалық дағдарыстарға қарағанда көбірек әсер етті. Эпидемиологиялық жағдайды қалыпқа келтіру және мемлекеттік қолдаудың ауқымды шаралары аясында 2021 жылдың қаңтар-сәуір айларының қорытындысы бойынша экономика өсімі 2020 жылдың наурыз айынан бастап алғаш рет оң аймаққа шығып, 0,7%-ды құрады. Дағдарысқа қарсы шаралардың 3 пакеті қабылданып, іске асырылды. Бұл халық пен бизнесті қолдау жөніндегі шұғыл шаралар, әлеуметтік-экономикалық тұрақтылықты сақтау жөніндегі жедел шаралар және экономикалық өсуді қалпына келтіру жөніндегі кешенді жоспар.

Зардап шеккен салалардағы 700 мың кәсіпкер 1,2 трлн теңге сомаға салық жеңілдіктерін алды, кәсіпкерлердің 40 мың жобасы жеңілдетілген несиелер алды. Аталған жобалардың несиелік қоржыны 2 трлн теңгеден асты. Жұмыспен қамтуды қолдау шараларымен 1,4 млн қазақстандық қамтылды, бұл еңбек нарығындағы тұрақтылықты қамтамасыз етуге және жұмыссыздық деңгейін ұстап тұруға мүмкіндік берді [8].

Пандемия кезінде мемлекет азаматтарға және кәсіпкерлерге ауқымды әрі жедел қолдау көрсетті. Қазақстан мемлекеттік қарызы аздығының және едәуір қоры болғанының арқасында індет салдарын біршама тиімді еңсерді.

Қазақстандағы салық жеңілдіктерінің қазіргі заманғы жүйесінің негізгі мәселесі жеңілдік берудің салдары болып табылады. Сондықтан салық жеңілдіктерін реформалаудың негізгі міндеті оларға экономикаға, адами капиталға немесе қоршаған ортаға инвестициялардың өсуі нысанында қайтарым беруге және олардың жай-күйінің сапасын жақсартуға кепілдік беретін мақсатты, негізделген сипат беру болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Ермекбаева Б.Ж. Налоговая система Республики Казахстан [Электронный ресурс]: учебное пособие / Б.Ж. Ермекбаева, А.К. Мустафина. - Алматы: Қазақ университеті, 2019. - 186 с.

2. Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы (Салық кодексі) Қазақстан Республикасының Кодексі 2017 жылғы 25 желтоқсандағы № 120-VI ҚРЗ (10.12.2020 ж. жағдай бойынша өзгертулер және толықтырулармен). [Электрондық ресурс]. – Кіру режимі: <https://online.zakon.kz/>

3. Игонина Л.Л., Мамонова И.В. Стимулирующие налоговые льготы как инструмент бюджетно-налогового регулирования: особенности применения и оценка эффективности на региональном уровне // Финансовая аналитика: проблемы и решения. - 2016. - №37 (319). - С. 120-128

4. ҚР Мемлекеттік кірістер комитетінің ресми сайты. [Электрондық ресурс]. – Кіру режимі: <http://kgd.gov.kz/>

5. Налоговые льготы в РК. URL: <https://buh.mcfr.kz/article/387-nalogovye-lygoty> (дата обращения: 20.10.2020).

6. Кто получит налоговые льготы в Казахстане в связи с режимом ЧП. URL: <https://www.inform.kz> (дата обращения: 20.04.2020).

7. Кинашева Ж.Б. Макроэкономикалық жағдайды тұрақтандыруда ел экономикасының дағдарысты еңсеруі // «Жаһандық пандемия сын-қатерлері жағдайындағы ұлттық экономикалардың қазіргі тенденциялары мен даму перспективалары» халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының еңбектер жинағы. - НұрСұлтан: Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, 2020. - 54-55 б. URL: <https://www.enu.kz/downloads/sentyabr-2020/sovremennye-tendencii.pdf>

8. 2020 жылы жұмыспен қамту шараларымен 1,4 млн адам қамтылды, 700 мың кәсіпкерге салықтық жеңілдіктер жасалды — ҰЭМ. Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің ресми ақпараттық ресурсы. URL: <https://www.primeminister.kz/> (күні: 12 қаңтар 2021)

Белхожаева Д.Ж.

Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының аға оқытушысы

Даубасов С.Ш.

Қазақ ұлттық аграрлық университетінің қауымдастық профессоры

Жомартқызы А.

Қазақ ұлттық аграрлық университетінің аға оқытушысы

ЕҢБЕК ҚҰҚЫҚТАРЫН ӨЗІН-ӨЗІ ҚОРҒАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазақстандағы еңбек қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі проблемаларға байланысты еңбек құқықтарын өзін-өзі қорғау ерекше өзектілікке ие болуда.

Еңбек құқықтарын өзін-өзі қорғау - бұл өзін-өзі қорғаудың бір түрі. Жалпы түрдегі құқықтық өзін-өзі қорғау деп юрисдикциялық органдарға жүгінбестен қорғаудың нақты құралдары мен әдістерін қолдану бойынша уәкілетті тұлғаның біржақты әрекеттерін көздейтін қорғаудың осындай нысаны (түрі) түсініледі [1, 37 б.].

Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінде (ҚР ЕК) «еңбек құқықтарының өзін-өзі қорғау» ұғымының анықтамасы жоқ [2]. Жалпы құқық доктринасына сүйенсек, құқықтың әртүрлі салаларында өзін-өзі қорғау институтының қалыптасып, дамуы, орнығуы, жалпыға бірдей танылған тұжырымдаманың болмауымен байланыстырады.

Ағылшын либерализмінің өкілі және позитивизмнің негізін қалаушы Д.Милл өзін-өзі қорғау және басқалардың зиянын болдырмау кез-келген адамның іс-қимыл бостандығына араласуының жалғыз себебі деп санайды. Оның пікірінше, басқарудың өкілді нысаны өз құқықтары мен мүдделерін қамтамасыз етудің ең жақсы тәсілі ретінде өзін-өзі қорғауға негізделген [3, 120-

121 б.].

А.А. Андреев жұмыскердің еңбек құқығын өзін-өзі қорғауы - бұл жұмыскердің тәуелсіз заңды қызметі екенін түсінеді, әсіресе өзін-өзі қорғауды тек қызметкердің өзі жүзеге асырады, ал жұмыскердің еңбек құқығын қорғауға өкілеттігі бар тәуелсіз субъект болып табылады [4, 214 б.].

Өзін-өзі қорғауды адам мен азаматтың құқықтарын қамтамасыз етудің объективті қажетті құралы, адамның табиғи бөлінбейтін құқығы және субсидиарлық құқықтық (құқық қорғау) тетігі ретінде түсінуге болады [5, 242 б.].

В.Н. Карташов құқықтық өзін-өзі қорғау институтын жария және жеке құқықтың барлық салаларында, ұлттық және халықаралық (жалпы және өңірлік) құқықтық жүйелерде көзделген құқықтық қорғау шарасы ретінде айқындайды. Құқықтық өзін-өзі қорғау түрлерінің ішінде ол жұмысты орындаудан бас тарту және аштық жариялау деп атайды. В.Н. Карташов пікірі бойынша, құқықтық өзін-өзі қорғау - бұл әртүрлі құқық субъектілерінің құзыретті мемлекеттік және мемлекеттік емес адамдар мен органдарға жүгінбей-ақ, өздерінің құқықтарын, бостандықтарын, мүдделері мен міндеттерін бұзған немесе бұзуға тырысқан жағдайда қорғауға бағытталған нақты, заңмен тыйым салынбаған қызметі [6, 259 б.].

Н.Л. Лютов кәсіподақтар және жұмыскерлердің жеке құқықтарын қорғау сияқты маңызы жоқ жұмыскерлердің өкілдігі арқылы өзін-өзі қорғаудың ұжымдық тетіктерінің болуын атап өтеді [7, 127 б.].

Қазіргі уақытта еңбек құқықтарын өзін-өзі қорғауға тек жұмыстан бас тарту немесе жұмысты тоқтата тұру арқылы және үш себеп салдарынан ғана жол беріледі:

- 1) жұмыс еңбек шартында қарастырылмаған;
- 2) жұмыс жұмыскердің өмірі мен денсаулығына тікелей қауіп төндіреді;
- 3) жұмыс беруші жұмыскерге жалақы төлеуді 15 күннен артық кешіктіріп, жалақы бойынша міндеттемелерін орындамайды.

Шын мәнінде, заңнамада өзін-өзі қорғаудың бір ғана түрі бар - жұмысты орындаудан бас тарту. Бұл жағдайлардың тізімі толық болмаса да, іс жүзінде ол жоғарыда аталған үш формаға дейін азаяды. Еңбек құқықтарын өзін-өзі қорғау нысандарының тізімін кеңейту керек.

Атап айтқанда, еңбек құқықтарын өзін-өзі қорғау нысандарының арасында мыналарды бекіту керек:

- 1) жұмыскерлердің жекелеген санаттарының үстеме жұмыстарды, түнгі жұмыстарды орындаудан, егер жұмыскерлерді оларға тарту еңбек заңнамасына қайшы келсе, іссапарға барудан бас тартуы;
- 2) жұмыскердің демалыс аяқталғанға дейін жұмысқа мерзімінен бұрын шығу туралы жұмыс берушінің талабын орындаудан бас тартуы;
- 3) жұмыскердің басқа жұмысқа заңсыз ауысудан бас тартуы;
- 4) жұмыскердің еңбек кітапшасына шындыққа сәйкес келмейтін жазба енгізу кезінде оны алудан бас тартуы негіз болып табылады;
- 5) жұмыскердің өз қалауы бойынша жұмыстан шығару туралы өтініш

берілген кезден бастап 14 күн өткен соң жұмысқа шығудан бас тартуы негіз болып табылады;

6) жұмыскердің басшының заңсыз тапсырмасын орындаудан бас тартуы (ерекше жағдай ретінде, мемлекеттік қызметшінің көрінеу заңсыз бұйрықты орындаудан бас тартуы);

7) жұмыскердің жұмыс беруші заңсыз белгілеген сынақ мерзімінен өтуден бас тартуы негіз болып табылады;

8) жұмыскердің еңбек құқықтарының бұзылуын тоқтатуды талап етіп, бұқаралық ақпарат құралдары арқылы жұмыс берушіге жария түрде жүгінуге құқығы бар;

9) өз қорғауына қол жинау;

10) жұмыс берушіге заңсыз талап етілген құжаттарды және жұмыскерлердің еңбек құқықтарын өзін-өзі қорғаудың басқа да нысандарын беруден бас тартуға құқығы бар.

Өзін-өзі қорғаудың тиімді жүзеге асырылуы жұмысшылардың бұзылған еңбек құқықтарының өзін-өзі қорғау нысандарын нақты анықтауға ықпал етеді деп санаймыз.

Өзін-өзі қорғау жұмыскерлердің құқықтарын қорғау тәсілі ретінде жұмыс берушіге жұмысты тоқтату туралы жазбаша хабарлаудан басқа, осы субъективті құқықты жүзеге асыруда күрделі рәсімдерді жасауды білдірмейді. Өзін-өзі қорғау үлкен тиімділікпен және бұзылған еңбек құқықтарын қорғау мен қалпына келтірудің аз шығынымен, жұмыскердің өзін-өзі қорғау әрекеттерін өз бетінше бақылау мүмкіндігімен сипатталады. Жұмысты тоқтата тұру арқылы өзін-өзі қорғауды жүзеге асыру жұмыскерге орташа жалақыны сақтау құқығын қалдырады.

Алайда, көптеген жұмысшылар өздерінің құқықтық сауатсыздығымен және еңбек заңнамасының жетілмегендігін түсінуімен байланысты жұмысынан айрылу қорқынышына байланысты еңбек құқықтарын өзін-өзі қорғау тәсілдерін әлі де пайдаланбайды. Олардың қорқыныштары негізсіз емес, өйткені еңбек заңнамасында өзін-өзі қорғау ұғымы бекітілмеген. Жоқ нақты регламенттеу рәсімдерін, мерзімдерін және нысанын хабарлама жұмыскердің жұмыс берушінің құқығын жүзеге асыру туралы қорғайды. Еңбек құқықтарын өзін-өзі қорғаудың және оларды жүзеге асырудың нақты нысандары да бекітілмеген. Жұмыскер әрдайым өзін-өзі қорғау құқығын дереу қолдана алмайды.

А.А. Андреев, егер жеткілікті негіздеме болмаса, жұмыскердің өзін-өзі қорғау құқығын жүзеге асыруын жұмыс беруші өзін-өзі қорғау құқығын теріс пайдалану ретінде қабылдауы мүмкін және жұмыскердің тәртіптік жауапкершілігіне алып келеді. А. А. Андреев еңбек құқықтары жұмыскерлерін өзін-өзі қорғау тек жұмыстан бас тартуды ғана емес, сонымен бірге ымыраға келу үшін жұмыс берушімен келіссөздерді де білдіреді деп санайды. Ол әртүрлі дағдарыс жағдайында жұмыскердің жұмысты орындаудан бас тартуы жағдайды нашарлататынын айтады [4, 214-215 б.].

Проблемалық сәт ереуілге құқықтың еңбек құқығы саласындағы өзін-өзі қорғау тәсілдеріне жататындығы туралы мәселе болып табылады. Ю.П.

Орловский ереуілді әр түрлі мемлекеттердің заңнамасында әр түрлі реттелетін әлеуметтік құбылыс және ереуіл құқығы ретінде ажырату керек деп дұрыс айтады. Ереуіл әлеуметтік құбылыс ретінде қызметкерлердің кәсіби мүдделерін қорғау және олар мәлімдеген талаптардың мақсаттарына қол жеткізу үшін қолданылатын ұжымдық ерікті түрде тоқтата тұруды білдіреді [8, 695 б.].

Сонымен бірге, ол жұмысшылардың жалақыны еңбек шартында белгіленген мөлшерде ғана өндіре алатындығына назар аударады, ал жалақы мөлшерін ауызша келісу және жалақыны көбірек төлеу фактілері ескерілмейді. Ол бұл мәселені Еңбек кодексіне еңбек шартының жалған шарттарының жарамсыздығы туралы нормаларды енгізу арқылы шешуді ұсынады.

Н.А. Князева сонымен бірге еңбек құқықтарын өзін-өзі қорғау туралы қолданыстағы құқықтық нормалар жұмысшылардың өзін-өзі қорғауға конституциялық құқығын негізсіз шектейтінін айтады және жеке еңбек құқығы институттарының нормаларында өзін-өзі қорғаудың арнайы (жеке құқықтарды қорғау үшін қолданылатын) құралдарын нақтылау және жұмыс берушінің теріс пайдалануына жол бермейтін тетіктер құру қажет деп санайды [9, 116 б.].

Сондықтан еңбек заңнамасында жұмыскердің еңбек құқықтарын өзін-өзі қорғаудың нақты шектерін нақты анықтайтын нормалар да бекітілуі керек.

Еңбек құқықтарының өзін-өзі қорғауды регламенттейтін еңбек заңнамасы ережелерінің бұлдырлығы және толық болмауы құқықтық мемлекеттің мынадай қағидаттарына: құқық пен заңның үстемдігіне, құқық үстемдігіне, заңдылыққа, адам мен азаматтың құқықтық қорғалуына, мемлекет пен жеке адамның өзара жауапкершілігіне анық сәйкес келмейді. Құқықтық мемлекет құруға конституциялық бағытталуына байланысты бұл жағдайға жол берілмейді. Өзін-өзі қорғаудың нақты және қолданыстағы тетіктері ғана адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын жан-жақты қорғауды қамтамасыз етуге мүмкіндік беретіні анық, осыған байланысты заң шығарушының еңбек құқықтарын өзін-өзі қорғау институтын елемеу, құқықтық өзін-өзі қорғаудың екінші және қосымша сипатын атап өту мәселелерін тудырады. Еңбек құқықтарын өзін-өзі қорғау институты дереу заңнамалық жетілдіруді талап етеді деп санаймыз.

ҚР Еңбек кодексінде «еңбек құқықтарын өзін-өзі қорғау» ұғымының заңды анықтамасын бекіту керек, егер мүмкін болса, еңбек өзін-өзі қорғаудың барлық қол жетімді нысандарын (негіздерін) біріктіру керек. Атап айтқанда, жұмыскердің өзін-өзі қорғауын қолдану үшін негіз ретінде жұмыс берушінің жұмыскер заңнамаға сәйкес бас тарта алатын жұмысты орындау туралы нұсқауын (бұйрығын) бекіту керек.

Жұмыскердің өзін-өзі қорғау құқығын іске асыру және жұмыс берушінің өзін-өзі қорғау кезеңіне ақы төлеу жөніндегі жалпы сипаттағы нақты ережелерді белгілеу қажет, бұл заңға тәуелді және нормативтік емес деңгейлерде құқықтық өзін-өзі қорғау туралы нормаларды түсіндіру қажеттігінен бас тартуға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, жұмыс берушіні еңбек құқығын өзін-өзі қорғауды жүзеге асыру туралы хабардар етудің нақты ережелерін, оның аяқталуымен өзін-өзі қорғау құқығын іске асыруды бастауға

болатын мерзімдерді, өзін-өзі қорғауды қолдану себептерін, оларды жою қызметкерді еңбек құқығын қорғауды тоқтатуға міндеттейді.

Кем дегенде, «жұмыскерлерге өзін-өзі қорғауға кедергі жасау заңды жауапкершілікке әкелетінін» көрсету керек. Азаматтардың құқықтық тәрбиесіне де назар аудару керек, өйткені құқықтық мәдениет пен құқықтық сауаттылық деңгейі айтарлықтай төмен болып қалуда. Еңбек құқықтарын өзін-өзі қорғауды жүзеге асыру мүмкіндіктері туралы жұмыскерлерге құқықтық ақпарат беруге ерекше мән беру керек. Атап айтқанда, жұмыс берушіні жұмысқа жаңадан келгендердің барлығын еңбек заңнамасында бекітілген өзін-өзі қорғау құқықтарымен таныстыруға міндеттеу керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Уздимаева Н. И. Правовая самозащита: российские и международные стандарты: учеб. пособие / Н. И. Уздимаева; науч. ред. д-р юрид. наук проф. Н. И. Матузов. - Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 2017. - 304 с.

2. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ҚРЗ. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414>

3. Стрельникова И. Ю. История зарубежной политической и правовой мысли: учебное пособие для магистров / И. Ю. Стрельникова. - Симферополь: ИТ «АРИАЛ», 2018. -196 с.

4. Андреев А. А. Проблемы самозащиты работниками своих трудовых прав /А. А. Андреев // Вестник университета имени О. Е. Кутафина (МГЮА). - 2017. - № 10 (38). - С. 213-217.

5. Зуева Ю. В. Самозащита в системе юридических механизмов обеспечения социально-правового статуса субъекта права (введение в проблему) / Ю. В. Зуева // Юридическая наука и практика: Вестник Нижегородской академии МВД России. - 2019. - № 2(46). - С. 239-244.

6. Карташов В. Н. Теория государства и права: учебное пособие для бакалавров / В. Н. Карташов. - Ярославль: ЯрГУ, 2012. - 274 с.

7. Лютов Н. Л. Российское трудовое законодательство и международные трудовые стандарты: соответствие и перспективы совершенствования: научно-практическое пособие / Н. Л. Лютов. - М.: Центр социально-трудовых прав, 2012. - 127 с.

8. Орловский Ю. П. Трудовое право России / Ю. П. Орловский. - М.: Издательство Юрайт, 2014. - 854 с.

9. Князева Н. А. Защита прав работников на своевременную и в полном объеме выплату заработной платы / Н. А. Князева // Актуальные проблемы российского права. - 2019. - № 1 (98). - С. 111-118.

Биржанова К.С.

доцент кафедры конституционного,
международного права и таможенного дела
Евразийской юридической академии им. Д.А.Кунаева

О ЗНАЧИМОСТИ СТАТЬИ 1 КОНСТИТУЦИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА И ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА

Концептуальная модель нашего государства предельно ясно представлена в статье 1 нашей Конституции: «Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого является человек, его жизнь, права и свободы». Именно в данной норме учреждается образ современного Казахстана, с системой связанных между собой и вытекающих один из другого представлений о нашей государственности. И эта концепция имеет первостепенное значение, как наиболее справедливое выражение уровня исторического развития казахстанского общества и степени его ожиданий, связанных с осознанием целей и перспектив его практического преобразования. В этой статье каждое слово, идея представляют собой целый категориальный аппарат, начиненный определенными, систематизированными, апробированными в ходе формирования и развития демократических государств, знаниями и представлениями об их общественном устройстве.

Начнем с того, что согласно понятийному подходу Казахстан по форме государства является республикой, в которой верховная власть принадлежит главе государства, президенту, избираемого непосредственно народом, на ограниченный срок и с юридической ответственностью за свою деятельность. Форма государства, а их всего два вида - монархия и республика, как реальное объективное явление, представляет собой сложное политико – правовое образование, которое состоит из трех составных частей: форма правления, форма государственного устройства и форма политико – правового режима. Однако, довольно часто, в теории и на практике понятие формы государства подменяется понятием форма правления, т.е. целостное государственное образование сводится к её составному элементу. На самом деле такой подход обедняет представление о государственности того или народа, стирает его особо значимые обстоятельства естественно – исторического характера, такие как особенности и степень экономического развития страны, расстановку политических сил в обществе, национальные особенности, географическое положение, климатические условия. В то же время, в не меньшей степени, на ход становления и развития государства оказывают влияние субъективные факторы в лице духовных, национальных, политических лидеров страны, национальных героев, политических партий, движений.

Поэтому каждое государство, проявляясь вовне в определенной форме, представляет собой как бы «продукт» соотношения объективных и субъективных обстоятельств, который может быть разным. При всей диалектической взаимосвязанности объективного и субъективного в процессе развития общества, объективная сторона остается определяющей, однако, без умаления роли субъективной стороны. Дело в том, что объективная сторона жизни общества существует независимо от сознания людей, содержание которой определяют природные условия, национальные особенности и традиции, естественные потребности людей в пище, одежде, продолжении рода, крыше над головой и способах их удовлетворения. В том числе взаимосвязь классов, наций и других социальных групп, определяющих экономический и политический строй. Эти обстоятельства как раз и создают те условия, в которых вынуждено начинать свою жизнь каждое новое поколение людей. Причем понимание объективности факторов развития общества и сознательное воздействие на них означает только внесение изменений в объективный мир. Нельзя же отказаться от пищи, крыши над головой, безопасности, как необходимые для жизни вообще. Для удовлетворения постоянно растущих потребностей членов общества будут неизбежно возникать требования новых решений, привлечения новых средств. По мере осознания объективной природы потребностей общественного развития будет повышаться роль общественного сознания. Научно обоснованные знания, аккумулированные в общественном сознании, получают свое практическое воплощение в организации жизни общества, и государства. При всей их универсальности они несут в себе, то особенное, что свойственно только данной организации общества.

Это особенное в становлении и дальнейшем развитии страны находит свое выражение в закономерных проявлениях определенной формы правления, формы государственного устройства и формы политико – правового режима, благодаря которым мы имеем представление о многообразии форм функционирования государств.

В процессе глобализации происходит достаточно интенсивная унификация государственно - правовых явлений. В настоящее время в монархии доминируют три вида известных форм правления: абсолютная, дуалистическая и конституционная (парламентская). В республиках сложились также три основные формы правления: президентская, смешанная и парламентская. Само понятие «форма правления» указывает на то, кто осуществляет управление страной, кому реально принадлежит власть. Поэтому под формой правления понимают организацию высших органов государства, порядок взаимодействия между ними и верховной властью. Форма правления устанавливает модель государственной власти в стране и, таким образом, становится определяющим элементом формы государства. Согласно п.1 ст.2 Конституции РК, Казахстан является республикой с президентской формой правления. Данная форма правления в РК нашла свое законодательное утверждение в Конституции 1995 года, до её принятия, в Казахстане была

парламентско – президентская форма правления, т. е смешанная, с приоритетом власти у Верховного Совета РК. Эта форма правления сложилась соответственно реальной расстановке политических сил в обществе тех лет. Только что образовавшееся независимое молодое государство, наполнялось политической энергией, направленной на построение подлинно демократического государства. Этот путь оказался невероятно сложным в условиях распада всей экономической системы Казахстана, служившей в советское время сырьевой базой огромной страны. Реальное отсутствие денег, безработица, пустые магазины не делали общество депрессивным, а способствовали поиску новых средств и способов налаживания жизни. Пока общество решало проблемы своего выживания, государство, в этих сложнейших обстоятельствах определялось по форме своей организации. При всем этом государственная власть в Казахстане сохраняла свою устойчивость, в первую очередь, благодаря возникшим совершенно естественно, широким правам и свободам членов общества, как объективно необходимых для сохранения баланса между обществом и государством. Складывалась демократическая политическая система. В политику приходили люди со знанием реального состояния общества и государства, со своими инициативами и искренними намерениями помощи и поддержки планов выхода из сложившейся ситуации. Именно из таких людей состоял Верховный Совет Казахстана, за деятельностью которого могли наблюдать все граждане, т.к. их заседания транслировались с утра и до позднего вечера. Тогда расстановка политических сил складывалась в пользу законодательной власти, которая определяла экономическую, внутреннюю и внешнюю политику, безопасность страны. Однако одно дело гореть желанием помочь стране, другое дело, уметь принимать нужные и своевременные решения. В этом части и проявилась слабость законодательной власти, потому что для принятия необходимых законов нужны были опыт и знания по управлению страной, умение во время реагировать на вызовы времени, а большинство депутатов этими качествами не обладали. Там, где Верховный Совет затруднялся принять жизненно важное решение на помощь приходил опытный политик, прошедший все ступени власти Президент страны Назарбаев Н.А. Это привело к тому, что к середине 1995 года основные властные полномочия в государстве сосредоточились в руках Президента, причем, надо полагать, данный процесс складывался достаточно объективно. Его инициативы по привлечению иностранных инвестиций, решение судьбы ядерного оружия и ряд других сделали Казахстан не только узнаваемым, но и привлекательным для всего мира, как миролюбивой и демократической страны. Таким образом складывалась история формирования формы правления в Казахстане, как результат соотношения реальных объективных и субъективных факторов того времени.

Говоря о свободе выбора своей государственности, известный ученый и государственный деятель Шайкенов Н. А. в то время писал: «Народу Казахстана историей предоставлен, без всякого преувеличения, редкий шанс создать свою полноценную государственность и цивилизованное общество.

Поэтому цена ныне принимаемых и реализуемых политических, экономических и юридических решений так высока как для его ближайшего, так и отдаленного будущего» [1, с.34]. Академик Г.С. Сапаргалиев, принимавший самое активное участие в разработке первой Конституции РК, так оценивал то положение страны: «С момента образования самостоятельной Республики Казахстан прошло менее двух лет. Но в жизни народа Казахстана этот срок по насыщенности и глубине политических и социально — экономических изменений можно приравнять десятилетиям» [2, с.5]. Таким образом, Казахстан, став суверенным, впервые после длительного перерыва, длившегося сотни лет, в результате мирного распада СССР, находясь в образе социалистической республики, но уже исчерпавшей себя, должен был выработать концепцию нового переустройства общества и государства. Это было время, связанное в первую очередь, с правильным определением сущности нового государства. Необходим был осторожный подход с учетом сложившихся общественно — политических, экономических и национальных проблем, внезапно навалившихся на хрупкое состояние нашей страны. Одним из самых главных стал вопрос о реализации права казахов на самоопределение. Утверждение, при признании полного суверенитета многонационального народа Казахстана, что государство в Казахстане является результатом реализации права политического самоопределения казахской нации, вызвала целенаправленную спекуляцию этой идеи. То есть не просто было и с государственно – территориальным устройством страны, когда в начале 90-х прошлого века мы были встревожены сепаратистскими движениями в северных территориях Казахстана и активизацией казачества Семиречья, которые начали бряцать своим оружием. Возникли различные организации и движения русскоязычного населения за отделение северных территорий Казахстана. Напряженность между народами этих регионов можно было снять только в результате конституционного признания Республики Казахстан формой государственности самоопределившейся казахской нации. Первая Конституция независимого Казахстана действительно положило конец сепаратизму в нашей стране и закрепило основы территориальной целостности, утвердила неприкосновенность и неделимость территории Казахстана. Любые поползновения на территориальную целостность страны становились вне закона, и следует отметить, призывы такого толка сразу же прекратились. Снижению межнациональной напряженности способствовало также, предусмотренное Конституцией, признание полного суверенитета многонационального народа. Таким образом, обеспечивалось политическое единство людей разных национальностей, без каких — либо привилегий, преимущества представителям коренной нации в политической, экономической, социально — культурной и иных сферах общественной жизни.

Идея национальной государственности была объективно необходима и имела историческое обоснование: казахи жили на исконной земле своих предков, веками её оберегали, не уступая её никому. Логическим подтверждением такого положения стало признание национальной

территориальной целостности, в форме унитаризма.

В значительной мере мирный и непрерывный путь развития независимого Казахстана был заложен своевременным принятием первой Конституции. Поэтому стремление принять Конституцию, не откладывая на более поздние сроки, было продиктовано требованием времени, чтобы предотвратить возможное кровопролитие. Тем более такие примеры уже имелись во многих прежних союзных республиках (Грузия, Армения, Азербайджан, Узбекистан, Киргизия, Таджикистан) и заложить основы стабильного развития страны. Это был показательный пример для страны и всего мира решать ключевые проблемы без насилия и раздора, опираясь только на потенциальные возможности Конституции.

Политико - правовой режим в процессе формирования и развития РК складывался как демократический, исходя из признания того, что первоисточником власти является народ, что государственная власть по своей природе и сути должна быть подлинно народной, осуществляться в интересах и под контролем народа.

Чрезвычайно важным являлось установление правовых основ открытого общества, основные положения которого должны были способствовать всестороннему развитию человека и общества. Признавались политический, экономический и идеологический плюрализм, что значительно расширяло пределы свободы.

Благодаря Конституции РК, принятой 28 января 1993 г. страна получила правовые устои для успешного внутреннего устройства и активного вхождения в мировое пространство. На основе преобладающих основополагающих положений первой Конституции РК, дальнейшем развитие государство получило свое выражение в ст. 1 Конституции 1995 г. где определяется уже образ государства, который должен стать средством воплощения Конституции в жизнь. Смысл его существования сводится к служению интересам человека, выступать гарантом его жизни, прав и свобод, путем обеспечения общей организованности, нормального и гармоничного развития всего общества, оказывая, как это обосновывается сейчас в развитых государствах, «публичные услуги» обществу.

Роль нашего государства в условиях переходного периода возрастает, прежде всего, в плане формирования государственной идеологии, в основе которой должны быть ценности необходимые для формирования гражданского общества, правового и социального государства.

Так, указывая на правовой характер государства, законодатель подразумевает возникновение и развитие гражданского общества, поскольку, как известно, правовое государство без гражданского общества существовать не может. В свою очередь, возможность развития гражданского общества, зависит от состояния прав и свобод человека в стране. Признание и гарантии естественных прав и свобод человека являются необходимыми условиями устойчивого динамичного развития гражданского общества, основой которого являются развитая частная собственность и рыночная экономика.

Облик гражданского общества определяется состоянием рыночной экономики, который проявляется его в таких признаках, как самодостаточность, самообеспеченность, саморазвитие, достаточная независимость от государства, высокая культура и высокая нравственность. Формой существования гражданского общества является правовое государство, характерные признаки которого обусловлены содержанием гражданского общества. В первую очередь, это верховенство правового закона. В любом государстве законы обладают верховенством, но в правовом государстве правовой закон признается таковым, если его нормы не противоречат естественным правам и свободам человека, т.е. устанавливается приоритет естественного права над позитивным правом. Государство ограничено в своих действиях законом, подчинено воле народа и призвано обеспечивать права и свободы граждан.

В ст. 1 Конституции РК заложены основы социального типа государства, которые обязывают государство заботиться об установлении социальной справедливости во всех сферах жизнедеятельности граждан, с тем, чтобы обеспечить определенный уровень равенства в обществе, достойные условия существования каждому члену общества. Социальное государство — это тип государства, который неизбежно возникает только при наличии гражданского общества и правового государства с высоким уровнем культурного развития народа, с превалированием нравственных ценностей.

Для нынешнего переходного периода нашей страны социальная ориентация данной модели должна быть направлена на смягчение и преодоление таких проблем как бедность, углубление неравенства и рост безработицы. Стабилизация уровня жизни населения и более равномерное распределение материальных и нематериальных благ между различными группами населения – залог реализации данной нормы действующей Конституции Республики Казахстан.

Список использованной литературы:

1. Шайкенов Н.А. Конституция и конституционные реформы в Республике Казахстан. Материалы республиканской научно – практической конференции «Конституция Республики Казахстан и актуальные проблемы государства и права». Алматы, 1993.

2. Сапаргалиев Г.С. Конституция Республики Казахстан. Алматы, 1993.

ЖЕР ПАЙДАЛАНУ ҚҰҚЫҒЫН КЕПІЛГЕ САЛУ

Қазақстан Республикасының Жер кодексінің 64-бабында жер учаскелері меншік иелері мен жер пайдаланушылардың жер учаскелерін пайдалану кезіндегі құқықтары қарастырылған [1].

Егер осы Кодекс және өзге де заң актілерінде өзгеше белгіленбесе, жер учаскелерінің меншік иелері мен жер пайдаланушылардың;

1) жер учаскесінің оның нысанасынан туындайтын мақсатта пайдалана отырып, жерде дербес шаруашылық жүргізу;

2) ауыл шаруашылық және өзге де дақылдар егістіктеріне және отырғызылған көшеттерге, өндірілген ауылшаруашылық өнімі мен учаскесін пайдалану нәтижесінде алынған өзге де өнімге және оны өткізуден түскен табысқа меншік, шаруашылық жүргізу, оралымды басқару;

3) өз шаруашылығының қажеттері үшін жер учаскесінде бар құмды, сазды, қиыршық тасты және басқа да жалпы таралған пайдалы қазбаларды, шымтезекті, өкпелерді, жер үсті және жер асты суларын кейіннен мәмілелер жасасу ниетін көздемей, белгіленген тәртіппен пайдалану, сондай-ақ жердің өзге де пайдалы қасиеттерін пайдалану;

4) жер учаскесі мемлекеттік қажеттер үшін алып қойылған (сатып алынған) жағдайда келтірілген залалды толық көлемінде өтетіп алу;

5) жерді аймаққа бөлуді ескеріп, меншік, шаруашылық жүргізу, оралымды басқару құқығымен жер учаскесінің нысаналы мақсатына қайшы келмейтін тұрғын үйлер, өндірістік, тұрмыстық және өзге де үйлер (құрылыстар, ғимараттар) салу;

б) белгіленген құрылыс экологиялық, санитариялық-гигиеналық және өзге де арнаулы талаптарға сәйкес суландыру, құрғату және өзге де мелиорациялық жұмыстар жүргізу, тоғандар мен өзге де суаттар жасау құқығы бар.

2. Уақытша жер пайдаланушылар үшін осы баптың 1-тармағының 2), 3), 5) және б) тармақтарында көзделген өкілетті жер учаскесін беру актісімен немесе жалдау шартымен (өтеусіз уақытша жер пайдалану туралы шартпен) шектелуі мүмкін.

Қазақстан Республикасы жер кодексінің 65-бабына сәйкес жер учаскелері меншік иелері мен жер пайдаланушылардың жер учаскелерін пайдалану кезіндегі міндеттері [1].

1. Жер учаскелерінің меншік иелері мен жер пайдаланушылар:

1) жерді оның нысаналы мақсатына сәйкес, ал уақытша жер пайдаланған кезде - жер учаскесін беру актісіне немесе жалдау шартына (өтеусіз уақытша жер пайдалану шартына) сәйкес пайдалануға;

2) тиісті санитариялық және экологиялық талаптарға сәйкес келетін өндіріс технологиясын қолдануға, халықтың денсаулығы мен қоршаған ортаға зиян келтіруіне, өздері жүзеге асыратын шаруашылық және өзге де қызмет нәтижесінде санитариялық эпидеологиялық, радиациялық және экологиялық жағдайдың нашарлатуына жол бермеуге;

3) Қазақстан Республикасы жер кодексінің 140-бабында көзделген жер қорғау жөніндегі шараларды жүзеге асыруға;

4) жер салынған, жер учаскелерін пайдалану ақысы мен заңдар мен шартта көзделген басқа да төлемдерді уақытылы төлеуге;

5) жан-жануар дүниесін, орман, су ресурстары мен басқа да табиғи ресурстарды пайдалану тәртібін сақтауға, жер учаскесінде орналасқан заңдарға сәйкес мемлекет қорғайтын тарих, сәулет ескерткіштері, археологиялық мұра мен басқа да объектілердің қорғалуын қамтамасыз етуге;

6) жер учаскесінде шаруашылық және өзге де қызметті жүзеге асырған кезде құрылыс, экологиялық, санитариялық - гигиеналық және өзге де арнаулы талаптардың (нормалардың, ережелердің, нормативтердің) сақталуын қамтамасыз етуге;

7) жердің жай-күйі мен пайдаланылуы туралы жер заңдарында белгіленген мәліметтерді мемлекеттік органдарға уақытылы табыс етіп отыруға;

8) басқа меншік иелері мен жер пайдаланушылардың құқықтарын бұзбауға;

9) топырақтың құнарлығын ластану, қоқыстану, азып-тозу және нашарлау, сондай-ақ топырақтың құнарлы қабатын сыдырып алу оның біржола жоғалуын болғызбау үшін қажет болған жағдайларды қоспағанда, басқа тұлғаларға сату немесе беру мақсатымен құнарлы қабатты өндіріп алуға жол бермеуге;

10) осы Кодексте көзделген тәртіппен сервитуттар берілуін қамтамасыз етуге міндетті.

2. Уақытша жер пайдаланушылардың уақытша жер пайдалану туралы шарттарда көзделген басқа да міндеттері болуы мүмкін.

3. Жер учаскелерінің меншік иелері мен учаскедегі жер пайдаланушыларға, егер осы Кодексте өзгеше көзделмесе, жер учаскесіне ауытпалықтар артатын барлық міндеттер (оны мақсаты бойынша пайдалануды, сервитуттар беруді, салықтар мен басқа да міндетті төлемдерді төлеуді және басқаларын) жүктейді.

4. Жер учаскесін пайдаланудың нысаналы мақсаты мен режимін, сервитуттары және нормативтік құқықтық актілер негізінде белгіленген басқа да пайдалану талаптарын жер учаскесі мен меншік иесінің немесе жер пайдаланушының өз бетімен өзгертуіне болмайды.

Осы Кодекске сәйкес жер учаскесіне құқықтары бола алмайтын жер учаскелерінің меншік иелері мен жер пайдаланушылардың құқықтары мен міндеттері.

1. Заң атілерінде көзделген негіздер бойынша тұлға осы Кодексте белгіленген нормаларға сәйкес ол (тұлға) алуына құқық Қазақстан Республикасының Азаматтық заңдарында белгіленген ережелер бойынша бір

жыл ішінде иеліктен алынуға тиіс немесе аталған мерзімде осы Кодекске сәйкес жерге сондай субъектінің алуына болатын құқық етіп қайта ресімделуге тиіс.

2. Меншіктегі немесе жер пайдаланымдағы жер учаскесі иеліктен алынған кезде үйлердің (құрылыстардың, ғимараттардың) иеліктен алынуына байланысты, жер учаскесін айыру құқығы актілеріне сәйкес алушыларға бұл құқық сондай тұлға тиесілі болатын құқық етіп қайта ресімделуге тиіс.

Әлемде көпшілік деңгейдегі құқықтық қатынасты реттеп тұрған екі құқықтық жүйе бар. Бірі - англо-саксондық құқық жүйесі, екіншісі континенталдық құқық жүйесі. Қазақстан континенталдық құқық жүйесіне кіреді. Осы континенталдық құқық жүйесі жариялы құқық және жеке құқық болып бөлінеді. Жариялы құқық - мемлекеттің мүддесін қорғайтын құқықтық институт болса, ал жеке құқық - жеке мүдделерді қорғайтын құқықтық институт. Біздің азаматтық құқықтық қатынас деп жүргеніміз осы жеке құқықтық қатынастан бастау алады. Жеке құқықтық қатынас оның қатысушыларының теңдігіне негізделеді. Тіпті мемлекеттің өзі азаматтық құқықтық қатынасқа түскенде тараптардың теңдігіне негізделген жеке құқықтық қатынастың субъектісіне айналады. Егер де мемлекет осы қағиданы бұзатын болса, мемлекетпен және оған бағынышты субъектілермен жеке құқықтық қатынасқа түсуді тәуекел етуші жеке меншік иелерінің қатары кемиді.

Біз сөз еткелі отырған құқықтық көзқарас жеке меншік иелерінің жеке мүдделерімен тікелей байланысты жеке құқықтық қатынастың объектісіне келіп тіреледі.

Сот билігіне емтихан тапсыру кезінде заңгерлерді жариялы (қылмыстық әкімшілік) құқық және жеке құқық (азаматтық, шаруашылық) құқық мамандары екендігін анықтау үшін, осы екі құқықтық бағытта әртүрлі казустар (шығарылғандар) тапсырмасы берілуі керек. Сонда сот билігіне өткісі келетін заңгердің қылмыстық құқық немесе азаматтық құқық маманы екендігі анықталады. Сосын, еліміздің сот билігі саласында қылмыстық құқықтық мамандары көбейіп кеткендігі анықталса, олардан сот қызметіне емтихан қабылдап, бюджет қаржысын босқа кетіруді тежеу керек. Мұндай сұраптау-сараптамасын жүргізу сот билігінің әділ жүргізуіне ықпал тигізеді. Егер осы бағыт басшылыққа алынбай, сот билік тек қана қылмыстық құқықтық мамандарымен толықтырылса, олардың азаматтық істерді қарауына қиындық туады. Себебі олар жоғары заңгерлік білім алу кезінде қылмыстық құқық жүйесін жақсы меңгергендіктен, азаматтық (шаруашылық) істерді қарауда келеңсіздіктер жіберетіні көрініп тұрады. Тіпті түбегейлі азаматтық құқықпен айналысатын заңгер, қылмыстық құқықты жан-жақты меңгерген заңгер болып қайта қалыптаса алмайды. Мемлекет осыған мән беріп англо-саксондық және континенталдық құқықтар жүйесінде жеке (азаматтық) құқықтық мамандарын дайындауды жолға қоюы тиіс. Сонда осы құқықтық қатынаспен байланысты халықаралық шарттар жасауда, халықаралық сот істерін жүргізуде қазақстандық заңгерлердің мерейі үстем болып отыр. Осы мәселе еліміздегі сот реформасының басты бағыты ретінде зерделенуі керек [2,126.].

Қазақстан Республикасы жер кодексінің 76-бабында кепілдің нысанына

толық түсініктеме берілген, яғни:

1. Кепіл салушыға жеке меншік құқығы мен немесе жер пайдалану құқығы мен тиесілі жер учаскесі кепіл нысаны болуы мүмкін.

1. Егер заңдарда өзгеше белгіленбесе, жер учаскесінің және жер пайдалану құқығының кепіліне жылжымайтын мүлік ипотекасы туралы ережелер қолданылады.

2. Кепілге салынған жер учаскесі немесе жер пайдалану құқығы кепіл ұстаушының меншігіне айналған жағдайда, осы Кодекске байланысты жер учаскесіне құқығы бола алмайтын тұлғаларға қатысты Қазақстан Республикасы жер кодексінің 66-бабында белгіленген нормалар қолданылады. Ал 77-бапқа сәйкес жер учаскесін және пайдалану құқығын кепілге салуды шектеу былайша анықталады.

1. Жер учаскесіне немесе жер пайдалану құқығына қатысты мәмлелер жасауға тыйым салынған жағдайларла (Қазақстан Республикасы жер кодексінің 33-бабының 2-тармағы және 36-бабы) жер учаскесін және жер пайдалану құқығын кепілге салуға жол берілмейді.

Егер жер учаскесінің бір бөлігін нысаналы мақсатына сәйкес дербес учаске ретінде пайдалану мүмкін болмаса, жер учаскесінің бұл бөлігін немесе оның бір бөлігіне жер пайдалану құқығын кепілге салуға жол берілмейді. Кепілге салынатын жер учаскесінде немесе оның кепілге салынатын бөлігінде орналасқан үйді (құрылысты, ғимаратты) қоса кепілге салмайынша, бөлінетін жер учаскесінің бәрін немесе бір бөлігін не бүкіл жер учаскесіне немесе оның бір бөлігіне жер пайдалану құқығын кепілге салуға жол берілмейді. Бөлінбейтін жер учаскесінде орналасқан үйді (құрылысты, ғимаратты) қоса кепілге салмайынша, бөлінбейтін жер учаскесін немесе оған жер пайдалану құқығын кепілге салуға жол берілмейді.

Үй (құрылыс, ғимарат) орналасқан және оны пайдалануға қажетті бөлінетін жер учаскесінің бір бөлігін немесе бөлінетін жер учаскесінің бір бөлігіне жер пайдалану құқығын қоса кепілге салмайынша не үй (құрылыс, ғимарат) орналасқан бүкіл бөлінбейтін жер учаскесін немесе бүкіл бөлінбейтін жер учаскесіне жер пайдалану құқығын қоса кепілге салмайынша, ол үйді (құрылысты, ғимаратты) кепілге салуға болмайды. Қысқа мерзімді өтеуді уақытша және өтеусіз уақытша жер пайдалану құқығының кепілге салуға жол берілмейді.

Үйлер (құрылыстар, ғимараттар) бар жер учаскесін немесе сондай жер учаскесіне жер пайдалану құқығын кепілге салу 78-бапта көрсетілген.

1. Бөлінетін жер учаскесіне орналасқан үйді (құрылысты, ғимаратты) кепілге салу онымен бірге, егер таратпатардың келісімінде жер учаскесінің немесе жер учаскесінің бір бөлігіне жер пайдалану құқығының аталғанына үлкен бөлігі кепілге берілмейтін болса, үй (құрылыс, ғимарат) орналасқан және оған қызмет көрсетуге қажетті бөлінетін жер учаскесінің бір бөлігі немесе бөлінетін жер учаскесінің бір бөлігіне жер пайдалану құқығы, не бүкіл жер учаскесі немесе бүкіл жер учаскесіне жер пайдалану құқығы кепілге салынатынын білдіреді.

Бөлінбейтін жер учаскесіне не өзінде орналасқан жылжымайтын мүлікке қызмет көрсетуге әдейі арналған жер учаскесіне орналасқан үйді (құрылысты, ғимаратты) кепілге салу, сонымен бірге бүкіл жер учаскесінің немесе бүкіл жер учаскесіне жер пайдалану құқығының кепілге салынатынын білдіреді. Үйлер (құрылыстар, ғимараттар) кепілге салынған жағдайда тиісті жер учаскесінің немесе оның бөлінетін бөлігінің не жер учаскесіне немесе оның бөлінетін бөлігіне жер пайдалану құқығының құны ескерілуге тиіс.

2. Егер бөлінбейтін жер учаскесінде ортақ меншікті (өзге де ортақ заттың құқықтығы) үйлер (құрылыстар, ғимараттар) орналасқан болса, үйлерді (құрылыстарды, ғимараттарды) кепілге салу сонымен бірге үйлерді (құрылыстарды, ғимараттарды) орналастыруға, күтуге және пайдалануға қажетті жер учаскесінің кепілге салынатынын білдіреді. Егер аталған жағдайларда кепіл нысанасы заңдарда белгіленген тәртіппен бөлінген үйдің (құрылыстың, ғимараттың) бір бөлігі немесе ортақ мүлікке құқықтағы үлес болса, кепіл сонымен бірге жер учаскесіндегі кепілге салынған үй (құрылыс, ғимарат) бөлігінің алаңына сәйкес келетін үлеске белгіленеді. Кондоминиум объектісінде орналасқан үй-жайды кепілге салу сонымен бірге кондоминиумға қатысушылар арасындағы қатынастарды реттейтін заңдарға сәйкес анықталатын ортақ мүліктегі және жер учаскесіндегі үлестің де кепіл нысанасы болатынын білдіреді.

3. Мемлекеттік жер пайдаланушылар белгілі бір жер учаскесінде орналасқан үйді (құрылысты, ғимаратты) және оның осы үй (құрылыс, ғимарат) орналасқан, оған қызмет көрсетуге арналған бөлігін кепілге салатын жағдайда ғана өздеріне тиесілі тұрақты жер пайдалану құқығын кепілге салуға құқылы (Қазақстан Республикасы жер кодексінің 39-бабының 2-тармағы).

79-бапта жер учаскесін және жер пайдалану құқығын кепілге салу тәртібі қарастырылады.

1. Жеке меншік құқығында немесе уақытша өтелу ұзақ мерзімді жер пайдалану құқығында жер учаскелері бар жеке және мемлекеттік емес заңды тұлғалар кепілге салушы бола алады.

2. Мемлекеттік жер пайдаланушылар осы Кодекспен белгіленген тәртіпте және шарттарда өздеріне тиесілі тұрақты жер пайдалану құқығын кепілге салуға құқылы.

2. Жеке және заңды тұлғалар кепіл ұстаушы болуы мүмкін.

3. Ортақ бірлескен меншіктегі немесе ортақ бірлескен жер пайдаланудағы бөлінбейтін жер учаскесін кепілге салуға ортақ меншікке немесе ортақ жер пайдалануға қатысушылардың барлығының жазбаша келісімі болған жағдайда жол беріледі.

4. Ортақ меншік құқығында жер учаскелері бар тұлғалар ортақ меншікке қатысушылардың жалпы жиналысының шешімі негізінде жер учаскелерін кепілге сала алады. Мемлекеттен бөліп төлеу арқылы жеке меншікке сатып алынатын жер учаскелерін кепілге салуға Қазақстан Республикасы жер кодексінің 24-бабының 4-тармағында белгіленген тәртіппен шарттарда жол беріледі.

1) Жер учаскесін немесе жер пайдалану құқығын кепілге салу үшін жеке және заңды тұлғалар ықтимал кепіл ұстанушыға: оның жер учаскесіне құқығын куәландыратын құжаттарды (жер учаскесіне жеке меншік құқығына актіні, уақытша жер пайдалану (жалдау) құқығына актінің тұрақты жер пайдалану құқығына актіні (мемлекеттік жер пайдалану үшін);

жер учаскесіне құқықты тіркеу туралы куәлікті;

ортақ бірлескен меншікке немесе ортақ бірлескен жер пайдалануға қатысушылардың жазбаша келісімін;

жер учаскесін немесе жер пайдалану құқығын кадастрлық (бағалау) құны актісін;

жер учаскесінде орналасқан жылжымайтын мүлікті бағалау құны актісін;

жер учаскесі шекаралының жоспарын;

кепіл салушыға шарт жасасу мерзіміне дейін белгілі болған ипотека нысанасына қатысты үшінші тұлғалардың барлық құқықтарының тізбесін (кепілге салу, пайдалану, жалдау, сервитут құқықтарын, жер учаскесіне немесе жер пайдалану құқығын басқа да ауыртпалықтарды);

жер учаскесі бойынша нақты деректер белгілеу үшін қажетті басқа да материалдарды табыс етеді;

жер учаскесінің немесе жер пайдалану құқығының бір бөлігі кепілге салу кезінде жер учаскесінің жалпы жоспарында оны кепілге салу көзделген бөлігі көрсетілуге тиісті.

5. Жер учаскесінің немесе жер пайдалану құқығының кадастрлық (бағалау) құны актісін, сондай-ақ жер учаскесі шекарасының жоспарын - жер ресурстарын басқару жөніндегі аумақтық органдар, жер учаскесінде орналасқан жылжымайтын мүліктің бағалау құқығының актісін және жер учаскесіне немесе жер учаскесінің құқығына ауыртпалықтардың болуы (болмауы) туралы мәліметтерді белгіленген тәртіпте жылжымайтын мүлікке құқықты және онымен жасалатын мәмілелерді тіркеу органдары береді.

6. Жер учаскесінің немесе жер пайдалану құқығының құны туралы екіжақты келісімге қол жеткізген кезде, негізгі міндеттеменің белгіленіп отырған сомасын қамтамасыз ету үшін кепілге салушының кепіл ұстаушы арасында жер учаскесін немесе жер пайдалану құқығын кепілге салу туралы екі данада шарт жасалады.

7. Ипотекалық несиені қамтамасыз ету үшін жер учаскесін немесе жер пайдалану құқығын кепілге салу туралы шартқа осы учаскенің шекаралары жоспарының көшірмесі қоса берілуге тиіс.

8. Ипотека туралы шартта жер учаскесін немесе жер пайдалану құқығын кредиторға немесе үшінші тұлғаларға беру, оның мақсатына сәйкес, ипотека туралы шарт бойынша кепілге салынған меншіктегі немесе жер пайдаланудағы жер учаскесін пайдалану бойынша кепілге салушының және (немесе) үшінші тұлғалардың құқықтарын шектеу, сондай-ақ бұл учаскеден жеміс және табыс алу көзделуі мүмкін емес.

9. Кепілге салушы кепіл ұстаушының талабы бойынша оның құқығын ипотекалық куәлік берумен растауы мүмкін, бұл орайда кепілге салу туралы

шарттың барлық даналарында оның берілгендігі туралы тиісті жазба жасалады.

10. Ипотекалық куәлік бір данада жасалып, кепіл ұстаушыға беріледі. Жер учаскесін немесе жер пайдалану құқығын кепілге салу туралы шарттың, сондай-ақ жер учаскесіне немесе жер пайдалану құқығына ипотекалық куәліктің нысаны мен мазмұны жылжымайтын мүліктің ипотекасы туралы заңдарға сәйкес келуге тиіс.

11. Ипотека құқығы кепілге салу шартын және ипотекалық куәлікті жер учаскесі орналасқан жерде жылжымайтын мүлікке құқықты немесе онымен жасалатын мәмілені тіркейтін органдарда мемлекеттік тіркеу уақытынан бастап пайда болады.

12. Борышкер негізгі міндеттемені орындамаған жағдайда кепіл ұстаушы жылжымайтын мүлік ипотекасы туралы заңдарға сәйкес өз талаптарын қанағаттандыруға құқылы [3,78б.].

Қазақстан Республикасының Жер кодексінің 80-бабында жер учаскесін немесе жер пайдалану құқығын кепілге салуды тіркеу мәселесі толық қарастырылған.

Жер учаскесін немесе жер пайдалану құқығын кепілге салу жылжымайтын мүлікпен жасалатын мәмілелерді тіркеу үшін белгіленген тәртіппен мемлекеттік тіркелуге тиіс.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ҚАЙНАР КӨЗДЕР ТІЗІМІ

- 1 Қазақстан Республикасының Жер кодексі 2003 жылғы 20 маусымдағы № 442-II (08.01.2022ж. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=51040583
- 2 Косанов Ж.Х. Право собственности, право землепользования и иные права на землю: монография / Ж.Х. Косанов. - Алматы: Данекер, 2002. - 176 с.
- 3 Еркінбаева Л. Қ. Қазақстан Республикасының Жер құқығы. Жалпы және Ерекше бөлімдері: оқу құралы / Л.Қ. Еркінбаева, Г.Т. Айғаринова. - Алматы: Жеті-жарғы, 2010. - 310 б.

Бисенбай А. М.

Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық
заң академиясының 2-курс магистры

Ғылыми жетекші: Дюсебаев Т.Т.

PhD доктор, доцент

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЖАЗАНЫ ӨТЕУДЕН ШАРТТЫ
ТҮРДЕ МЕРЗІМІНЕН БҰРЫН БОСАТУДЫҢ ҰҒЫМЫ МЕН
ҚАЛЫПТАСУ ГЕНЕЗИСІ**

Мемлекеттің құқықтық саясатының маңызды буыны, қылмыстық саясат болып табылады, оны жетілдіру қылмыстық, қылмыстық процестік және қылмыстық-атқару құқығын, сондай-ақ құқықта қолдануды кешенді, өзара байланыста түзету арқылы жүзеге асырылады.

Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес, адам құқықтары мен бостандықтары танылады және оларға кепілдік беріледі[1].

Қазақстан Республикасы Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2020 жылғы 1 қыркүйек Қазақстан халқына Жолдауында «ЖАҢА ЖАҒДАЙДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН: ІС-ҚИМЫЛ КЕЗЕҢІ» Заң үстемдігі орнықпаса және азаматтардың қауіпсіздігіне кепілдік берілмесе, әлеуметтік-экономикалық дамудың бірде-бір міндеті табысты жүзеге асырылмайды.

«Халық үніне құлақ асатын мемлекет» – бұл, шын мәнісінде, «Әділетті мемлекет» құру тұжырымдамасы. Азаматтардың мәселелерін тыңдап, көріп қана қою жеткіліксіз. Ең бастысы – дұрыс және әділ шешім шығару қажет.

Азаматтар мүддесіне қызмет ететін мемлекеттің жаңа стандарттарын әзірлеу үшін көп жұмыс атқаруымыз керек. Осы тұрғыда құқық қорғау және сот жүйелеріне негізгі рөл жүктеледі. Бұл салаға реформа аса қажет. Еліміздегі бүгінгі ахуалға орай азаматтардың сұраныстарына ықылас танытуға тиіс құқық қорғау органдарының алдына жаңа талаптар қойылуда. Бірақ құқық қорғау жүйесінің жұмысында бұрынғы дағды бойынша айыптауға бейімділік басымдау болып тұр. Азаматтардың қылмыстық жауапкершілікке негізсіз тартылатын жағдайлары да аз кездеспейді.

Қылмысты анықтайтын жедел қызмет өкілдері мен процессуалдық шешім қабылдайтын тергеушілер қылмысты ашып, істі сотқа жіберуді басты мақсат санайтын бір басшының қарамағында бірге жұмыс істейді. Алайда көрсеткіш қуалау азаматтардың құқығы мен бостандығына нұқсан келтірмеуге тиіс![2].

Бұл жолдауда кадрларды даярлау және іріктеу жүйесінде басымдыққа айналуы қажет мемлекеттік құқықтық-саясаттың ажырамас бөлігі қылмыстық, қылмыстық-атқару және қылмыстық процестік құқықтарын өзара байланыстыра отырып, кешенді түрде дамыту екендігі атап көрсетілген.

Құқықтық мемлекеттің конституциялық идеялары заңнаманың құқықтық, әділеттілік, ізгілік идеяларын арқау ете түзелуінде, құқықтық тәртіпті, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының материалдық, ұйымдық-құқықтық, саяси кепілдіктерін нығайтудың пәрменді құралдарының жасалуынан көрініс табуға тиіс. Мемлекеттің қылмыстық саясаты қылмыстық жауаптылықтан босату, жазасын өтеу, жазасын өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату институттарын жетілдіруге бағытталуда. Зандылық пен құқық тәртібіне байланысты тәжірибелік міндеттерді шешуде мемлекетіміздің құқықтық жүйесінің бір тармағы болып табылатын қылмыстық заңның рөлі елеулі, ол заң бұзушылықтың қылмыс сияқты қауіпті түрімен күресуге бағытталған.

Бұл ретте, қылмыстық заңнамаға сәйкес жаза, қылмыстық жазадан босату, оның мақсаттары, түзеу, ізгілік сияқты маңызды сөздердің түпкілікті мағынасымен танысқанымыз абзал.

Қылмыстық жазадан босату – соттың үкімі бойынша сотталған адамды тағайындалған жазадан толық немесе ішінара босату. Босатудың мәні қоғамға аса қауіпті емес қылмыс жасаған адамға немесе қылмыстық қудалауды үнемдеуге негіз беретін өзге де жағдайларға сәйкес қылмыс жасаған адамға әсер етуден тұрады. Жазадан босату институтының басты мақсаты сотталған адамның түзелуін ынталандыру, тез арада оны қайта тәрбиелеу, сонымен бірге жазаны қолданбай-ақ қылмыстық құқықтың мақсаттарына қол жеткізу. Мұның барлығы қылмыстық заңның ізгілендіруін білдіреді. Жазадан босату институты – қылмыс жасаған адамдардың белгілі санатына мемлекет тарапынан жасалатын ізгілікті қадам. Жалпы жаза дегеніміз - сот үкімі бойынша тағайындалатын мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы. Жаза қылмыстық құқық бұзушылық жасағаны үшін кінәлі деп танылған адамға қолданылады және ол осы адамды құқықтары мен бостандықтарынан Қылмыстық кодексте көзделген айыру немесе оларды шектеу болып табылады[3]. Жаза – мемлекет қолындағы маңызды құрал, ол арқылы мемлекет адамды, оның құқығын, бостандығын, заңды мүддесін, меншікті, ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін, қоғамдық тәртіпті және қауіпсіздікті, қоршаған ортаны, конституциялық құрылысты, еліміздің аумақтық бүтіндігін, қоғам мен мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін, адамзаттың бейбіт өмірі мен қауіпсіздігін қылмыстық қастандықтан қорғайды. Ол қылмыстық жауаптылықты жүзеге асырудың басты формасы және қылмыскерліктің алдын алу шараларының бірі болып табылады [4, 366]. Жазаның орындалуы мемлекет күшімен қамтамасыз етіледі. Қылмыс пен жаза – өзара тығыз байланысты құқықтық түсінік. Мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы ретінде жаза тек қылмыс үшін қолданылады. Жазаның мемлекеттік мәжбүрлеудің ерекше шарасы ретінде өшіне тән сипатты белгісі бар. Ол – жағымсыз құқықтық салдарға ұшырататын сотталғандық. Жазаға тән ерекшелік – міндетті түрде жазалаудың болуы. Жазалау дегеніміз – жазаның мәжбүрлеу, зорлау сипаты. Олар күш көрсету, моральдық, материалдық және басқадай ықпал ету арқылы жүзеге асырылады. Жазаның түрлері Қылмыстық кодекстің 40-бабында толығымен қамтылған. Әрбір мемлекеттік мәжбүрлеу шарасының өз міндеті, өзіне тән мақсаты болады. Жазаның мақсаты - жаза тағайындау, оны қолдану және іске асыру арқылы мемлекет қол жеткізуге ұмтылатын әлеуметтік нәтиже. Жазаның мақсаты - әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру, сондай-ақ сотталған адамды түзеу және сотталған адамның да, басқа адамдардың да жаңа қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауының алдын алу мақсатында қолданылады. Жаза тән азабын шектіруді немесе адамның қадір-қасиетін қорлауды мақсат етпейді. Мемлекеттік мәжбүрлеудің әр шарасының өз міндеті, өзінің ерекше мақсаттары бар. Жазаның мақсаты – мемлекеттің жаза тағайындауы, оны қолдануы мен іске асыруы арқылы қол жеткізуге ұмтылатын ақтық әлеуметтік нәтижесін айтамыз. Жазаның басқа бір маңызды мақсаты – сотталушының түзелуі болып табылады. Мұндай мақсаттың болуы – Қазақстан Республикасы қылмыстық заңнамасының адамгершілік бағытта болғандығының куәсі. Бұл мақсат – жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтына тән болып келеді.

Қылмыстық құқық саласындағы қылмыстық жазадан босату институты қылмыстық атқару құқығымен ұштасып отырады. Жазадан босатудың материалдық негізі сотталған адамға оның денсаулығына қатысты, кінәлінің түзелуі үшін жазаны толық өтеуінің қажет еместігі немесе басқа да мән-жайлардың болуымен байланысты болады.

ҚР ҚК-дежазадан босатудың мынадай түрлері қарастырылған:

- жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату;
- жазаның өтелмеген бөлігін неғұрлым жеңіл жаза түрімен ауыстыру не тағайындалған жаза мерзімін қысқарту;
- жүкті әйелдердің және жас балалары бар әйелдердің, жас балаларын жалғыз тәрбиелеп отырған еркектердің жазаны өтеуін кейінге қалдыру;
- ауруға шалдығуына байланысты жазадан босату;
- ауыр мән-жайлардың тоғысуы салдарынан жазадан босату және жазаны өтеуді кейінге қалдыру;
- айыптау үкімінің ескіру мерзімінің өтуіне байланысты жазаны өтеуден босату;
- рақымшылық немесе кешірім жасау актісі негізінде қылмыстық жауаптылықтан және жазадан босату.

Мақалада қарастырылып отырған жазадан босатудың түрлері өзінің табиғи заңдылықтарына байланысты сараланады. Жазадан босату түрлерінің ішіндегі жазаны өтеуден мерзімінен бұрын шартты түрде босату институтына тоқталайық. Жаза тағайындалған адам жазаны өтеу мерзімі біткенге дейін түзелуі мүмкін, сондықтан жазаны әрі қарай орындау мақсатсыз және қажетсіз болып қалады. Осыған байланысты, қылмыстық заңда жазаны өтеуден мерзімінен бұрын шартты түрде босату институты көзделіп, ол бірқатар шартты жағдайлар болғанда адамды жазаны өтеуден одан әрі босатудан көрінеді. ҚР ҚК-не сәйкес, шартты түрде мерзімінен бұрын институты бас бостандығын шектеуді немесе бас бостандығынан айыруды өтеп жатқан ересек адамдарға және бас бостандығынан айыруға, бас бостандығын шектеуге немесе түзеу жұмыстарына сотталған кәмелетке толмағандарға қатысты қолданылады. Бұл институттың дамуы ізгілік қағидасымен орындалып, қылмыс жасаған адамның өз қателігін түсіну арқылы жақсы өмірге ынталандырып, жүрегінде үміт отын жаңдырып, оңды мінез-құлық қалыптастыру және түзелуден тұрады. Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару заңнамасының қағидаттарының бірі болып: адам және азамат құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін сақтау және ізгілік болып табылады [5]. Ізгілік – адамды бірінші орынға қоятын және тұлғаны ең жоғарғы құндылық деп қарастыратын тұжырымдама және дүниетанымның принципі. Ізгілік принципінің негізі сонау көне заманнан белгілі басқа адамға деген сыйлы қатынас идеясы және оны құрал ретінде пайдаланбау болып табылады. Сондықтан гуманизм идеясы адами мәдениет пен өркениет тарихындағы орталық ойлардың бірі. Ізгілік қағидасы - адамның жеке тұлға ретіндегі жоғары құндылығын, оның еркін дамуға және қабілетін көрсетуге деген құқықтарын тану, қоғамдық қатынастар сапасына баға берудің өлшемі ретіндегі жеке адам игілігінің орнығуы. Жазаны өтеуден шартты түрде

мерзімінен бұрын босату институтының басты мақсаты - сотталған адамның түзелуіне ынталандыру, әлеуметтік әділдікті қалпына келтіру, қылмыстық құқық нормасының мақсатына қол жеткізуге болатын әдістерді қолдану болып табылады. Әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру заң деңгейінде жаза мақсаты ретінде алғаш рет 1997 жылғы ҚР Қылмыстық кодексінде бекітілді. Дегенмен, кеңес ғалымдарының ішінде де жаза әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру үшін қолданылады деп санағандардың болғанын айта кету қажет. Әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру мақсатының мазмұнын ашу өте күрделі шаруа.

В.Н.Кудрявцев пен С.Г.Келина қылмыстық құқықтағы әлеуметтік әділеттіліктің үш деңгейін бөліп қарастырады: криминализациялаудың әділдігі, санкцияның әділдігі, жаза тағайындаудың әділдігі [6, 1236]. Егер әділдік осы аталған үш деңгейде де жүзеге асырылса, әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру мақсатына қол жеткізілді деуге болады. Құқықтағы, оның ішінде қылмыстық құқықтағы, әлеуметтік әділеттілік ұғымы оның философиялық мағынадағы мазмұнының бір қырын ғана құрайды. Ең кең мағынада әлеуметтік әділеттілік қоғамдағы түрлі құбылыстар арасындағы тепе-теңдікті білдіреді, сондықтан қылмыстық құқықта әділдік қылмыс пен оның қылмыстық-құқықтық салдары арасындағы сәйкестік мағынасында түсініледі. Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату өзінің мазмұнына қарай, жазаны өтеу сатысындағы жазадан босатудың бір түрі болып табылады. Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату – сотталған адамның үлгілі мінез-құлқы және еңбекке, оқуға адал көзқарасы негізінде үкім бойынша тағайындалған жазаны өтеуден мерзімінен бұрын босата отырып, оған сынақ мерзімі ішінде жаңадан қылмыс жасамау шартын қояды. Шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтының ерекшелігі сотталған адамға белгілі бір талаптарды орындауды талап етуден тұрады. Шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың негізі ретінде сотталған адамның қажетті деңгейде түзелуі және соттың осындай тұжырымға келуі болып табылады. Сондай-ақ, жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтының идеясына сотталғанды адамды сынау арқылы, оның қоғамдағы дұрыс өмір сүруіне ынтасын дәлелдеу мүмкіндігін беру көзделген.

Жазаның өтелмеген бөлігі жазаны мерзімінен бұрын шартты түрде босатылушыға сынақ мерзімі болып табылады. Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды қолдануда міндетті түрде екі негіз болады. Олар: материалды және формальді. Шартты түрде мерзімінен бұрын босатылу үшін заңмен талап етілген жазаны өтеудің ең төменгі мерзімі жазаны өтеуден мерзімінен бұрын босатудың формальді негізі болып табылады. Бұл негіздер ҚК-тің 72- бабының 3 және 4-бөліктерінде көзделген. Материалдық негіз – мерзімінен бұрын шартты түрде босатылатын адамның сотпен тағайындалған жазаны өтеу барысында өзінің түзелгендігін дәлелдеуі. Түзелгендігі ең алымен үлгілі мінез-құлқымен дәлелденеді. Бұл ретте, сотталушының түзеу мекемесінде жазасын өтеу кезіндегі жүріс-тұрысы, үлгілі мінез-құлқы, қоғамдық өмір мен тәрбиелік шараларға белсенді қатысуы, қылмысымен

келтірілген залалды өтеуге шаралар қолдануы, еңбек етуі және басқа да деректер назарға алынады.

Адамның түзелуі дегеніміз – сотталған адамның құқыққа бағынушылық мінез-құлқын, жеке басқа, қоғамға, еңбекке, қоғамдағы мінез-құлық нормаларына, қағидаларына және әдебіне жағымды көзқарасын қалыптастыру. Сотталған адамның түзелуі біріншіден оның қоғамға қауіпсіздігінен және үлгілі мінез-құлқынан басталады. Сот мұндай пікірге келер алдында сотталушының жаза өтеу мерзіміндегі барлық әрекеттеріне терең талдау жүргізеді. Ғалым, К.Ж. Балтабаевтың пікірі бойынша түзеу дегеніміз – бұл сотталған адамның психикасынан қылмыс жасауға итермелеген теріс әдеттерден аластату, оны жаңадан басқа қылмыстар жасауға апармайтын қылықтар мен көзқарастарға дағдыландыру [7, 846]. Ал, ғалым А.Б. Бекмагамбетовтің пікіріне сәйкес түзеу дегеніміз – ол қылмыстың алдын алу құралы қызметін атқарады дейді [8, 326]. С.М. Рахметовтың пікірінше түзеу дегеніміз – адам бойындағы қылмыс жасауға итермелейтін қасиеттерді жою. Түзеудің мақсаты адамның мінез-құлқын, іс-әрекетін қайта қалыптастыру жаңа қылмыс жасауға себеп болатын бойындағы теріс қасиеттерден оның арылуына мүмкіндік туғызу [9, 586]. И.С. Ной түзеу терминің моральдық түзеу және заңдық мағынадағы түзеу аспектісінде қарауды ұсынады. Бұл ретте, оның тұжырымы бойынша «заңдық түзеу» деген әлеуметтік алдын алудың мақсатына жетуді білдіреді дегенді айтады. Заңдық түзеу моральдық түзеудің заңды нәтижесі және тәжірибеде олар бір-бірінен бөлінбейді [10, 1086].

Сонымен қатар, жазаны өтеуден мерзімінен бұрын шартты түрде босату институты әлеуметтік әділеттілік қағидасыменде байланысты. М.П. Мелентьев пен В.А. Корчинский бұл қағида бойынша былай жазған: Жазаның орындалу барысында қоғамға қауіптілік дәрежесі елеулі түрде түзелуге дейін төмендейді. Егер де біз сотталған адамның жағымды мінез-құлқын ескермей, оған тиісті көңіл бөлмесе, онда сөзсіз әлеуметтік әділдік қағидасымен қарама-қайшылықта боламыз [11, 776].

Ал, ғалым В.И.Селиверстов бұл мәселе бойынша былай деген: Бас бостандығынан айыру орындарында жазасын өтеп жатқан адамдардың қоғамға қауіптілік дәрежесі әр түрлі болғандықтан, әлеуметтік әділеттілік қағидасын негізге алып, олардың құқықтық жағдайының өзгеруіне жеке даралықпен қарау қажет [12]. Жалпы түзеу жолына түскен адамды түзеу мекемесінде қалдыру әділетсіздік деп санауға негізді, мұндай жағдай сотталған адамның ызасын күшейтіп, қол жеткізген жағымды нәтижеге кері әсерін тигізеді. Сондай-ақ, бұл институттың басым бағыты болып адамның өз кінәсін түсіну арқылы түзелуіне мүмкіндік беру, онды мінез-құлықты қалыптастыру, әлеуметтік ортаға бейімделуге ықпал жасау болып табылады.

Қылмыстық-құқықтық әдебиетте түзелудің түпкі нәтижесі ретіндегі сотталған адамның бойындағы оң өзгерістердің көлемі жайында түрлі ойлар айтылады.

И.С. Ной құқықтық және моральдық түзелуді бөліп қарастырады. Құқықтық түзелу деп ол сотталған адамның жаңа қылмыс жасамауын, ал моральдық түзелу деп оның санасындағы қоғамға жат көзқарастарды жоюды

түсінетін[13, 476]. И.И. Карпец бұлайша бөліп-жаруды құптамай, түзелу деп сотталған адамның жазадан қорыққанынан болса да жаңа қылмыс жасамауын түсіну керек деп санаған[14, 206]. Өз кезегінде И.В. Шмаров адамның қандай себептер бойынша (көзқарастарының өзгеруі салдарынан ба, жазадан қорыққанынан ба) қылмыс жасамайтынын анықтау мүмкіндігін теріске шығарады[15, 1156].

Н.Ф. Кузнецова «егер адам рецидив қауіпті болудан қалса, жаза қылмыскерді түзеу мақсатына жетті деген сөз», – дейді[16, 216]. Түзеу мақсатына қол жеткізілгендігінің объективтік көрсеткіштері туралы мәселе жиі көтеріледі. Өкінішке орай, ғылым сотталған адамның түзелгенін дәлелдейтін формальдық жіктерді ұсына алмайды. Сондықтан, жазаның алдына тек қана сотталған адамды құқықтық тұрғыдан түзеу мақсатын қою керек деп санайтын ғалымдардың пікірімен келіскен жөн.

Айталық, М.Д. Шаргородский жазаның көмегімен екі түрлі қалаулы нәтижеге қол жеткізуге болады деп санайды: а) жазаны өз басынан өткерген адам жазадан қорыққандығынан жаңадан қылмыс жасамайды, бірақ бұл адамды моральдық тұрғыдан түзелген адам деп тануға болмайды; б) жазаны басынан өткерген адам өзінің бұрынғы мінез-құлқын мінеп, жаңадан қылмыс жасамайды, демек, бұл субъект мораль тұрғысынан түзелді деген сөз. Екі жағдайда да адамды құқықтық мағынада түзелді деп тануға негіз бар, өйткені ол жаңадан қылмыс жасамайды[17, 636]. Олай болса, қылмыстық-құқықтық мағынада түзеу мақсаты қылмыскерден қылмыскер емес адамды жасаумен шектеледі. Ал бұл мақсатқа қол жеткізілгендігінің объективтік көрсеткіші рецидивтік қылмыстылықтың деңгейі бола алады. Заңда бекітілген жаза мақсаттарының тағы бір түрлері: 1) сотталған адамның да; 2) басқа адамдардың да жаңа қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауының алдын алу. Қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу деп қылмыстылықтың себептері мен шарттарын жоюға бағытталған мемлекеттік органдар мен қоғам тарапынан жүзеге асырылатын экономикалық, әлеуметтік, тәрбиелік, құқықтық сипаттағы шаралардың жүйесі танылады. Жаза осындай шаралардың құрамдас бөлігі болғандықтан, қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу – оның ажырамас қасиеті.

С.В. Максимов жалпы алдын алудың мазмұны жаза қолдану қатерімен шектеледі деп санайды. Қылмыстық құқық теориясында жалпы алдын алу деп қылмыстық заңның және оның қолданылуының адамдардың заңға сай мінез-құлқын қамтамасыз ету қасиеті түсініледі[18, 896]. Өзінің ішкі сипаты бойынша жалпы алдын алу мемлекеттік-құқықтық сипаттағы шаралар жүйесінің көмегімен адамдардың санасына психологиялық-тәрбиелік әсер ету болып табылады. Адамдарды қылмыс жасаудан айныта отырып, жалпы алдын алушылық әсер олардың бойында кейіннен мінез-құлық ережесіне айналатын психологиялық рефлекс қалыптастырады. Жазаның жалпы алдын алушылық әсерінің негізін оның алдындағы қорқыныш сезімі құрайды. Норвегиялық ғалым И.Анденестің ойынша, әшекереленіп, жазаға тартылу қаупі әрқашан қылмыс жасаудан келетін пайдадан асып түсетіндей болуы керек[19, 1146].

Жазаны арнайы алдын алушылық әсері жөнінде қай уақытқа қатысты айтуға болады деген сұрақ ғалымдар қауымын толғандырады. Бір авторлар жазасын өтеп жүрген адамдар осы кезең ішінде қылмыс жасамаса, арнайы алдын алу мақсатына қол жеткізілді деп пайымдайды. Авторлардың өзге бір тобының пікірінше, арнайы алдын алу мақсатына қол жеткізілді деу үшін адам жазасын өтеген соң да қылмыс жасамауы керек.

Бізге бірінші авторлардың пікірі дұрысырақ көрінеді, өйткені жазаны өтеген соң қылмыс жасамау – арнайы алдын алу мақсатына қол жеткізілгендігінің емес, сотталған адамның түзелгендігінің көрсеткіші. Басқаша түсінген жағдайда заңда бекітілген «қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамды түзеу» және «арнайы алдын алу» мақсаттары бір-бірін айнытпай қайталаған болар еді.

Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату талаптары 1997 жылғы ҚР ҚК-нің 70-бабында көзделген. 1997 жылғы ҚР ҚК-ке сәйкес, шартты түрде мерзімінен бұрын босату түзеу жұмыстарына, әскери қызмет бойынша шектеу, бас бостандығын шектеу және бас бостандығынан айыру жазасын өтеп жатқан адамдарға қатысты қолданылған. Одан бөлек, бұл кодексте шартты түрде мерзімінен бұрын босатылуға үміткер адам өзінің құқық бұзбайтын мінез-құлқын, еңбекке адал қарағанын, көркемөнерпаздар ұйымдарының жұмысына және тәрбиелік іс-шараларға белсенді қатысқанын дәлелдеу тиіс болатын.

Сонымен бірге, ҚР ҚК-нің 70-бабының 3-бөлігінде, шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың формальді негіздері, яғни тағайындалған жаза мерзімінің босатылу үшін міндетті түрде өтелуге тиіс мерзімдері көрсетілген. 1997 жылғы ҚР ҚК-де алғаш рет өмір бойына бас бостандығынан айырылған адамға жазасын өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату мүмкіндігі берілді. Ол үшін сотталған тағайындалған жазаның 25 жылын өтеуі және сот оның жазаны одан әрі өтеуді қажет етпейді деп тануы қажет болды.

2015 жылдың 1 қаңтарынан бастап жаңа Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі (2014 жылы 3 шілдеде қабылданды) күшіне еніп, қолданыла бастады. Бұл Қылмыстық кодексте бірқатар өзгерістер пайда болды.

2014 жылғы ҚР ҚК-нің 72-бабында жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату талаптары айқындалды. Шартты түрде мерзімінен бұрын босату құқығы тек бас бостандығынан айыру және шектеу жазасына сотталғандарға қолданыла бастады. Бұл кодекс талабында шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың тәртібі нақтылана түсті. 1997 жылғы ҚР ҚК-не қарағанда қолданыстағы қылмыстық заңнамаға сәйкес, сотталғанды шартты түрде мерзімінен бұрын босату үшін оның құқық бұзбайтын мінез-құлқына, еңбекке адал қарауына, көркем өнерпаздар ұйымдарының жұмысына және тәрбиелік іс-шараларға белсенді қатысқанына басты назар аудару қажеттілігінің болмауында.

1997 жылғы ҚР ҚК-де сот адамды шартты түрде мерзімінен бұрын босату үшін жоғарыдағы талаптарды негізге алса, ал жаңа кодексте бұл талаптар

міндетті болмай, ең басты негіз болып тиісті мерзім мен келтірілген зардапты өтеу және жазаны өтеудің белгіленген тәртібін бұзбау болып табылады.

Сот тәжірибесі көрсеткендей, жазаны жазаның неғұрлым жеңіл түрімен ауыстыру сотқа түзету мекемесінің қабырғасынан тыс жерде заңға бағынатын мінез-құлықтың тұрақтылығын тексеруге мүмкіндік береді, егер сотталушы шынымен "түзелгенін дәлелдеген" болса. Жазаның өтелмеген бөлігін жазаның неғұрлым жеңіл түрімен ауыстыруды қолдану сотталған адаммен тәрбие іс-шараларын жүргізуді жалғастыруға, сондай-ақ оның мінез-құлқын бақылауды жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Жалпы қылмыстық заңнамамыз замаң талабына сай өзгеріп, оның ерекшеліктеріне адам құқығы мен бостандықтары, жариялылық пен ізгілік қағидаларының басты назарда екендігі байқалып, мемлекетіміздегі түзеу мекемелеріндегі адам санын азайту бағытындағы салихалы құқықтық саясатымыздың көрінісі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. <https://adilet.zan.kz>
2. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2020 жылғы 1 қыркүйек. <https://www.akorda.kz/>
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.
4. Оңғарбаев Е.Ә., Смағұлов А.А. Қазақстан Республикасының Қылмыстық құқығы (жалпы бөлім), Қарағанды қаласы, 2005 жыл (оқулық). - 240 б.
5. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі №234-V ҚРЗ.
6. Кудрявцев В.Н., Келина С.Г. О принципах советского уголовного права // Проблемы советской уголовной политики. – Владивосток, 1985. - 260 с.
7. Рогов И.И., Балтабаев К.Ж., Уголовное право Республики Казахстан (общая часть Алматы, 2016 год (учебное пособие). - 158 с.
8. Бекмагамбетов А.Б., Ревин В.П. Уголовное право Республики Казахстан (общая часть), Алматы, 2015 год (учебное пособие). - 186 с.
9. Рахметов С.М., Алауханов Е.Ө. Жаза. Практикалық оқу құралы. Алматы, 1999 жыл (оқулық). - 180 б.
10. Ной И.С. Теоритические вопросы лишения свободы. Саратов, 1965 год (учебное пособие). - 236 с.
11. Мелентьев М.П., Корчинский В.А. Реализация принципа социальной справедливости в правоприминительной деятельности исполнения наказания. Киев, 1991 год. - 220с.
12. Селиверстов В.И. Социальная справедливость: проблемы исследования и закрепления в исправительно-трудовом праве. Проблемы дифференциации исполнения наказания, МВД СССР, 1991 год. - 175 с.
13. Ной И.С. Вопросы теории и наказания в советском уголовном праве, Саратов, 1962 год. - 164 с.

14.Карпец И.И. Наказание. Социальные, правовые и криминологические проблемы. Москва,1973 год. - 180 с.

15. Шмаров А.В., Михлин А.С., Селиверстов В.И. Критерии и показатели эффективности наказания. Уголовно- исполнительное право, Москва, 2000 год. - 138 с.

16.Кузнецова Н.Ф. Курс уголовного право. Общая часть. Учение о наказании. учебник для вузов. 1967 год. - 216 с.

17.Шаргородский М.Д. Наказание, его цели и эффективность. Ленинград, 1973 год. - 155 с.

18.Максимов С.В. Гласность и теоретические вопросы обще-предупредительного воздействия на преступность. Сов.гос. и право. 1990 год.- 320 с.

19.Анденес И. Наказание и предупреждение преступлений. – Москва, 1979. - 256 с.

Булекбаева Р. У.

Абылай хан атындағы Қазақ Халықаралық Қатынастар
және Әлем Тілдері Университеті,
Халықаралық құқық кафедрасының
з.ғ.к.доцент.,
raziya.2011@mail.ru

Сыздықова А. А.

Абылай хан атындағы Қазақ Халықаралық Қатынастар
және Әлем Тілдері Университеті,
Халықаралық құқық кафедрасының
аға оқытушысы, құқық магистрі
altaevna_2011@mail.ru

МЕМЛЕКЕТТІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТТЕГІ РӨЛІНІҢ ТАРИХИ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Ғылыми әдебиеттерде мемлекет пен экономика арасындағы қарым-қатынастардың әртүрлілігі әр түрлі негіздермен сипатталады: мемлекеттің экономикаға әсері, мемлекеттің экономикалық саясаты, мемлекеттің экономикаға араласуы, экономиканы мемлекеттік реттеу, мемлекеттің экономикалық қызметі, мемлекеттік кәсіпкерлік, экономиканың мемлекеттік секторы (өмір салты), мемлекеттік меншік және т. б.

Олардың барлығы әртүрлі мағынаны білдіреді, бірақ олар негізгі жалпы ойларды бөліп көрсете алады:

а) мемлекеттің "жанама экономикалық" деп атауға болатын экономикаға саяси және құқықтық институт ретіндегі әсері;

б) мемлекеттің экономикадағы алмасу, бөлу және тұтыну салаларындағы қызметі;

в) мемлекеттің өндіріс саласындағы қызметі және оған тиесілі кәсіпорындардың жиынтығы. Мемлекеттің экономикалық қызметінің соңғы екі кезеңін "тікелей экономикалық" деп сипаттау керек.

Мемлекеттің жанама және тікелей экономикалық қызметі олардың бірлігінде және мемлекет пен тұтастай экономиканың өзара әрекеттесуін сипаттайтын "мемлекеттің экономикалық рөлі" ұғымын қалыптастырудың негізі б. табылады [1].

Қоғамдағы кез келген әлеуметтік мәнісі бар мәселелерді шешуде мемлекет пен экономиканың арақатынасына және мемлекеттің экономикалық қатынастарды реттеудегі рөліне байланысты жүргізіледі. Сондықтан кез-келген қоғам үшін бұл сұрақтарды шешу теориялық ғана емес, сонымен бірге тәжірибелік мәселе болып табылады.

Кәсіпкерлікті қолдау аясында бәсекелестікті дамытуға, заң үстемдігін нығайту мен сот жүйесін жаңғыртуға айрықша назар аударылады. Бұл – негізгі бағыттар. Онсыз тиімді нарықтық экономиканы құру мүмкін емес [2, 8].

Экономикалық қатынастарды реттеудегі мемлекеттің рөлі қандай екенін дұрыс түсіну үшін, біздің ойымызша, алдымен қысқаша тарихи шолу жасалуы тиіс, нәтижесінде мемлекеттің экономикалық қатынастарды реттеуге қатысты атқаратын рөлі нақты анықталады. «Негізгі заңның әрбір азаматтың, бүкіл қазақстандық қоғам өміріндегі рөлі мен маңызын ешбір заңдармен салыстыруға болмайды», – дейді профессор Е.Е.Дүйсенов. [3].

Егер біз еуропалық тарихты қарастыратын болсақ, онда буржуазиялық революциялар кезеңінде индивидуализм идеялары, ең алдымен экономикалық салада жеке тұлғаның бостандығы мен дербестігіне байланысты дамыды. Бұл үшінші таптардың талаптарымен анықталды: олар феодалдық бағыныштылықтан босатылып, өндірістегі қабілеттерін еркін басқарады.

Индивидуализмді жақтаушылар (Д.Локк, А.Смит, Б. Констан, с. Милл, Т. Джефферсон және т. б.) адам құқықтарын қазіргі заманғы түсінудің негізін қалап қана қоймай, сонымен бірге экономикалық істерге мемлекеттің араласпау теориясын да қалады. Олар адамның өмірге, бостандыққа және меншікке құқықтарын негізгі ретінде қарастыра отырып, адамдар мен билік арасындағы қарым-қатынаста езгіге қарсы тұру құқығымен бірге кейбір басымдылықтарды, нормаларды түсінуді негіздеді.

Томас Пэн, XVIII ғасырда Америка Құрама Штаттарына сілтеме жасай отырып, қоғамның өзі әдетте Үкіметке жүктелген барлық нәрсені жасай алады деп сендірді. Оның пікірінше, мемлекет қоғамға көмектесіп қана қоймай, оның дамуына кедергі келтіреді. Мемлекеттің экономикадағы рөлі, ойшылдың пікірінше, іс жүзінде "түнгі күзетші" рөліне дейін азайтылды.

Адамның феодалдық мемлекетке толық бағынуын алмастырған Индивидуализм әлеуметтік саяси және экономикалық дамудың қуатты катализаторы болды, шығармашылыққа, өзіндік ерекшелікке және өзін-өзі анықтауға жағдай жасады, оның автономиясын бекітті.

Құқықтық мемлекеттің теориялық негізі сол кездегі экономикалық теориялар болды, атап айтқанда У. Петти, А. Смит, Д. Риккардо, и. Канттың көзқарастары және т. б.

Меркантилистердің ілімі бойынша капитализм жағдайында мемлекеттік биліктің шексіздігі және оның экономика шеңберіндегі өнеркәсіп пен сауданың дамуына ықпал ететін, субъектілердің бай әрі бақытты өмірі мен қызметін реттеудегі басымдылығы айқындалды. Өнеркәсіптердің жаңа нысандары қолдауды қажет етті, бірақ олардың дамуына байланысты реттеуде және қамқоршылық жүйесіне ауыр болып, наразылық тудыра бастады. Шынында да, азаматтардың барлық қатынастарын реттеуге тырысқан Үкімет бұл тапсырманы қанағаттанарлық түрде жеңе алмады. Францияның қарыздары үлкен мөлшерге жетті, Қазына бос болды, шенеуніктердің парақорлығы өркендеді. Мұндай жағдайларда прогрестің қажетті алғышарты физиократтардың ілімінде көрініс тапқан мемлекет қызметінің саласын тарылту, оның экономикалық қызметке араласуын шектеу болуы керек еді. Олардың Доктринасын замандастары бір сөзбен – "бостандық" деп бағалады.

Ф. Кенэ және оның шәкірттері ғарыш тәртібі бойынша материя мен адамзат бірдей бағынатын әмбебап үйлесімділік идеясынан бастады. Мемлекет адамзат баласына ең тиімді табиғи тәртіпті құратын заңдардың әрекетіне кедергі жасамауы керек[4]. Сондықтан мемлекет ағартушылықты ұйымдастыру арқылы осы заңдарды түсінуге ықпал етуі тиіс, оларды құрметтеп, қорғауы керек, бірақ оның қоғамдық өмірдің күрделі механизміне араласу әрекеттері тек Құдай белгілеген тәртіпті бұзады. Үкімет бәсекелестікке толық еркіндік бере отырып, кедергілерді жолдан шығаруы керек. Табиғи сауда саясаты-бұл еркін және шексіз бәсекелестік, бұл әр ұлтқа сатып алушылар мен сатушылардың санын көбейтуге қол жеткізіп, олардың сату мен сатып алудың ең жақсы бағасын бекітті. Физиократтардың мемлекеттің экономика саласындағы рөлі туралы көзқарастары осындай.

Ғалымдардың көзқарастары осы тұрғыдан ұқсас, атап айтқанда Д.Локк, ол мемлекеттің мақсаты меншікті қорғау қажеттілігін көрсетті және оның осы мақсаттың шегінен шығып кетуге тыйым салды.

А. Смиттің экономикалық ілімі физиократтар бастаған "еркін бәсекелестік теориясының" дамуының екінші кезеңін білдіреді. "Оның данышпандығы, - дейді Нобель сыйлығының лауреаты Милтон Фридман, - сатып алушылар мен сатушылар арасындағы мәмілелер нәтижесінде пайда болатын тауарлардың бағасы, басқаша айтқанда, еркін нарық заңдарының әсерінен пайда болатын бағалар миллиондаған адамдардың іс - әрекеттерін үйлестіре алады. Олардың әрқайсысы өз пайдасын көздейді және мәмілеге қатысушылардың әрқайсысы жеңіске жететін етіп үйлестіре алады. Көптеген адамдардың іс-әрекеттерінің нәтижесінде әрқайсысы тек өзінің жеке пайдасы туралы ойлайды, өздігінен және жоспарланбаған түрде реттелген экономикалық құрылым пайда болады. Адам Смит бұл көзге көрінбейтін нарық механизмін "көрінбейтін қол" деп атады[5]. Ол құдай адам өмірінің әмбебап үйлесімін құруға ұмтылатынына сенімді болды: мораль саласында – жанашырлық сезімі

арқылы; материалдық қатынастар саласында – ұтымды өзімшілдік арқылы. Басқаша айтқанда, адамдардың, ең алдымен кәсіпкердің ақылға қонымды өзімшілдігі адам әрекеттерінің негізгі қозғалтқышы болып табылады, ол еркін бәсекелестіктің көмегімен жеке өнімділіктің жақсы нәтижелеріне және ортақ мүдделердің үйлесімділігіне әкеледі. Жеке тұлғалардың өзімшілдік мүдделері қоғамның барлық мүшелерінің мүдделерімен шектелетін болады. Экономикалық қызметтің еркіндігі-соңғысының сәттілігінің қажетті шарты.

А. Смит мемлекеттің мақсаттары мен міндеттерін физиократтар сияқты түсінеді. Мемлекет жеке тұлғалардың қызметіне мүмкіндігінше аз араласуы тиіс, өйткені ол осы қызметке негізделген табиғи заңдарды өзгерте алмайды.

Оның пікірінше, әр түрлі мүмкіндіктерді таңдау еркіндігіне қол жеткізуге тырысатын мемлекетке келесі рөл берілуі керек, деп жазады ол: "табиғи бостандық жүйесіне сәйкес, егемендік тек үш міндетті орындауы керек-рас, үш міндет өте маңызды, бірақ қарапайым түсінік үшін айқын және түсінікті: біріншіден, қоғамды зорлық-зомбылықтан және басқа тәуелсіз қоғамдардың шабуылынан қорғау міндеті; екіншіден, қоғамның әр мүшесін мүмкіндігінше оның басқа мүшелерінің әділетсіздігі мен қысымшылығынан қорғау міндеті немесе сот төрелігін қатаң және бейтарап жүзеге асыру міндеті; үшіншіден, құру және қамтамасыз ету жеке тұлғалардың немесе шағын топтардың мүдделеріне сәйкес келмейтін белгілі бір қоғамдық мекемелерді құру әрі қамтамасыз ету міндеті, өйткені пайда кез-келген жеке тұлғаның немесе жеке тұлғалардың шағын тобының шығындарын ешқашан өтей алмайды, дегенмен олар көбінесе үлкен қоғамға өтеуден гөрі көп болады"[5]. Мемлекеттің (егемендіктің) алғашқы екі міндеті қарапайым және бір мәнді емес: бұл қоғам мүшелерін өз отандастарының немесе сыртқы мәжбүрлеуден қорғау. Егер біз мәжбүрлеуден қорғалмасақ, онда бізде нақты таңдау еркіндігі болмайды.

Адам Смит жариялаған екінші міндет полиция функциясының шеңберінен тыс - қоғам мүшелерін физикалық зорлық-зомбылықтан қорғау; оған "сот төрелігін қатаң және бейтарап орындау" кіреді. Кез-келген ерікті мәміле, кем дегенде, қандай да бір күрделілікпен сипатталса, түсініксіздік пен түсініксіз түсіндірулердің көзі бола алады. Сондықтан даулы мәселелерді шешуде делдалдықтың қандай да бір әдісі болуы керек.

Мемлекеттің делдал ретіндегі бұл рөлі ерікті алмасу тетіктерін жеңілдетуге және дамытуға ықпал ететін жалпы ережелерді - еркін қоғам азаматтары қатысатын экономикалық және әлеуметтік қатынастар саласындағы өзіндік "ойын ережелерін" құруды қамтиды. А. Смит атап өткен үшінші міндет-бұл әр Үкіметтің еркін қоғамды сақтауға және нығайтуға бағытталған тиісті түрде негізделген шараларды қабылдау міндетінен басқа ештеңе емес.

Бұл қорытынды келесі жағдайда да дұрыс, егер жеке тұлғаларға, мәселен, үкіметке шығынға кім және кім кіретінін анықтау немесе қандай да бір нарықтық мәміледен кімнің есебінен пайда көретіні де оны түсіну де қиын болады. Осы жағдайға назар аудара отырып, Адам Смит былай деп жазды: "жергілікті жағдайларға сәйкес әр адам кез-келген мемлекет қайраткері немесе заң шығарушының орнына отандық өнеркәсіптің қай түріне өз капиталын және

қай саланың өнімі ең жоғары бағаға ие болатындығын бағалағаннан әлдеқайда жақсы болуы мүмкін"[5]. Басқаша айтқанда, А. Смиттің сөздері мынаны білдіреді: мемлекеттің жағдайды түзету әрекеттері жағдайдың нашарлауымен аяқталуы мүмкін: мемлекет қабылдаған шаралар кез-келген кінәсіз тараптардың шығынға ұшырауына әкеледі немесе күтпеген жерден бақытты адамдар қайдан келгені белгісіз жеңіске жетеді.

А. Смиттің ізбасарлары әртүрлі елдерде әртүрлі мән-жағдайларға байланысты қабылдаған экономика істеріне араласпау идеясын дамытты. Бұл жағдайда Дж.Б. Сэй "ең жақсы басқару – бұл ең аз белсенділікті көрсету" деп жазды, "Мемлекет басшысы жаман ештеңе жасамағаны үшін көп жақсылық жасайды".

Ф. Бастиа бюджетті нөлге дейін жеткізу керек, бұл мемлекеттің экономикалық күреске араласпауы, халықтың жекелеген топтарын қорғауы керек деп есептеді. П.Леруа-Болье мемлекеттің міндеттері мен функцияларын зерттей отырып, мемлекет шаруашылық қызметтерін орындауға жарамсыз деген қорытындыға келеді[6]. Аргументтер ретінде бірқатар дәлелдер келтіреді

Оның пікірінше, мемлекет бірқатар функцияларды орындауына байланысты экономикалық және әлеуметтік прогресс жүргізеді. Ол әлеуметтік қамсыздандыру мен салық салудың мемлекеттік жүйесіне үлкен мән берді.

Осыған байланысты, біздің көзқарасымыз, бұл Дж. Сисмондидің тұжырымдамасы бойынша эволюциясы қызықты, ол салыстырмалы түрде қысқа уақыт ішінде мемлекеттің араласпауының қызу қолдаушысынан оның қарсыласына айналды.

Капитализмнің экономикалық құрылымын талдағаннан кейін ол: "біз "іс-әрекет бостандығы"қағидасының пайдасына сенбейміз. Біздің ойымызша, үкімет әлсіздердің күшті жақтаушысы болуы керек, ол өзін қорғай алмайтын адамның қорғаушысы болуы керек" [7, 30 б.].

Итальяндық экономист Ф. Нитти заң үстемдігінің тұжырымдамасына сәйкес былай деп жазады: "ынтымақтастықтың ең жоғары формасы ретінде мемлекет қоғамның дамуына үлкен әсер етуі мүмкін: ең үлкен ұжымдық істер тек мемлекет арқылы жасалды және оның ынталандырушы күшінің арқасында қоғам өмірінде терең өзгерістер болды. Бірақ жеке тұлға болмаған кезде ешқандай ұжымдық іс-әрекет мүмкін емес, ал мемлекет иелік ететін материалдық байлықты жеке адамдар жасайды"[7, 138 б.]. Ф.Ниттидің тұжырымдамасы бойынша экономика мемлекетсіз қосымша ынталандыру алалмайды деп санайды, бірақ оның қызметі нарықтық экономиканы дамыту талаптарымен анықталады.

XX ғасырда нарықтық экономика мен мемлекеттің экономикаға әсері арасындағы тепе-теңдікті іздеу Батыс елдерінің теориясында жалғасты. Әсіресе, бұл ізденістер XX ғасырдың 30 – жылдарының басындағы әлемдік дағдарыспен байланысты болды, ол әлемге мемлекеттің экономика ісіне араласпау теориясының осалдығын айқын көрсетті, нарықтық экономистердің нарықтық экономика мемлекеттің араласуынсыз өзін-өзі реттеуге және өзін-өзі

басқаруға қабілетті деген сеніміне күмән келтірді. Бұл жағдайлар оны шешудің жолдарын іздеудің шұғыл қажеттілігін тудырды.

Бұл мәселені шешудің бір тәсілі ретінде экономиканы басқарудағы мемлекеттің ролін күшейту ұсынылды.

Үкіметтің бақылауы, нарықтық бәсекелестік шеңберіндегі экономикалық өмірге мемлекеттің араласуы идеясын негіздеген Батыстың ірі экономистерінің бірі Дж. М. Кейнс. 30-жылдардағы дағдарыс, Ұлы депрессия жағдайында ол еркін бәсекелестік дәуірі өзінің мемлекеттік араласпау идеясымен өткен деп санайды. Оның пікірінше, капитализм көптеген жолдармен өте дисфункционалды жүйе болып табылады, бірақ егер ол "ақылға қонымды басқарылса", ол "қазіргі балама жүйелерге қарағанда экономикалық мақсаттарға қол жеткізуде тиімділікке қол жеткізе алады..."[8].

"Мен мемлекетке арқа сүйеймін; мен "Laissez faire" көзқарасын қолдаймын - шын мәнінде, ынта-жігерсіз және осы жақсы ілімді құрметтемегендіктен емес, сіз оны ұнатасыз ба, жоқ па, оның сәттілік уақыты өтті"[8].

Қысқаша айтқанда, оның теориясының мәні мынада. Мемлекет жиынтық сұраныстың мөлшеріне әсер ете алады және сұранысты ынталандыратын белсенді қаржы саясаты ғана тұтыну өндірістің дамуына және кеңеюіне кепілдік бере алады, дағдарыстарды жоя алады бұл үшін мемлекет экономикаға, ең алдымен әлеуметтік саясат саласындағы ірі инвестициялар мен іс-шаралар арқылы араласуы керек.

Оның экономикасын сау күйде ұстауға арналған Рецепт осындай. Мемлекет экономикалық өрлеу кезеңінде салық ставкаларын көтеріп, мемлекеттік шығыстарды қысқартуы керек, осылайша ақша жинайды. Ал құлдырау кезеңі қиын болған кезде салықтарды төмендету, мемлекеттік шығыстарды ұлғайту және сол арқылы экономиканы жандандыру қажет.

Осы кезеңде жұмыссыздықты азайту жолдарының бірі ретінде қоғамдық жұмыстарды ұлғайту. 30-шы жылдардың екінші жартысынан бастап Батыста Кейнстің теориясы басым бола бастады.

Осы саясаттың нәтижесінде мемлекеттің экономика ісіне араласуы маңызды болды. Алайда, уақыт өте келе, мемлекеттің экономиканы реттеуі сөзсіз кәсіпкерлік бастаманың, еркіндіктің қысқаруына алып келді, барлық салдарлармен теңдік тенденциясы арта бастады. Басқаша айтқанда, бұл теория өзінің әлеуметтік қайшылықтарын тудырды. 70-жылдардың ортасынан бастап кейнсианизмнің ауыр дағдарысы басталды. Кейнстің мемлекеттік реттеу тұжырымдамасының дағдарысы көптеген факторларға байланысты, олардың арасында ғылыми-техникалық революция нәтижесінде пайда болған технологиялық және әлеуметтік өзгерістер, сондай-ақ өндіріс пен капиталды жан-жақты интернационалдандыру бірінші кезекте тұр. Мұндай жағдайларда стихиялық нарықты реттеудің ынталандырғыштары мен тетіктерінің ролі объективті түрде өсті, ал мемлекеттік реттеудің мәні салыстырмалы түрде төмендеді.

Экономиканың мемлекеттік патернализмінен бас тартудың тағы бір факторы-еркін жеке кәсіпкерліктің экономикасы тиімдірек, икемді және өнімді. Мемлекеттік реттеу бағытын қолдайтын елдер, мысалы, АҚШ, Экономика ісіне мемлекеттің араласуы шектеулі елдерден артта қалды. Бұл жағдайда, ең алдымен, Жапония мен Германия.

Сондықтан 70-ші жылдары Кейнс Джон экономикалық және әлеуметтік салаларда мемлекеттік патернализмді күрт шектеумен нарықтың автоматизмін, жеке кәсіпкерліктің еркіндігін қолдауға басты назар аударған жаңартылған неоклассикалық доктринаның теоретиктеріне жүгінуге мәжбүр болды. Бұл жағдайда біз Рейганға АҚШ экономикасын ұзаққа созылған дағдарыстан шығаруға және Батыс Еуропа мен Жапониямен салыстырғанда бәсекеге қабілетті етуге мүмкіндік беретін "рейганомиканың" негізін қалаған М.Фридманның монетаризм тұжырымдамасын айтамыз.

Фридман өзінің теориясында тек капитализм нарықтық күштердің еркін ойынымен, еркін бәсекелестік жағдайында саяси бостандық пен экономикалық тиімділікті сәйкестендіре алатындығын дәлелдеуге тырысады. Фридманның пікірінше, экономикалық еркіндік негізгі мақсат ретінде әрекет етеді және сонымен бірге саяси бостандықты жүзеге асырудың құралы болып табылады. Экономикалық еркіндік-бұл Үкіметтің араласуын болдырмайтын нарықтық еркіндік. Жақсы жұмыс істейтін еркін нарық, ол дискриминацияны жойып, бостандыққа жағдай жасай алады деп санайды.

Тек еркін нарықтық экономика өзінің барлық мәселелерін шеше алады, "экономикаға кедергі келтіретін басқа құрылымдардың кез-келген реттеуі зиянды, сондықтан мемлекеттің капитал істеріне араласуын болдырмау керек. Фридман Жеке кәсіпкерлікті ынталандырудың, жеке инвестицияларды ұлғайтудың ең қолайлы құралы салықты азайтуды қарастырады. Жоғары салықтар өндірісті кеңейтуге және жаңартуға жұмсалатын қаражаттың үлесін азайтады. Негізінен, мемлекеттің экономикадағы рөлі нарық пен жеке кәсіпкерлікті дамыту үшін заңнамалық жағдайларды қамтамасыз ету болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Фридман М. Конспект лекций по науке о финансах. СПб., 1910. – с. 15-25.
2. Қазақстан Президенті Қ. Тоқаевтың Nur Otan партиясының кезектен тыс XX құрылтайында сөйлеген сөзі. «Мәслихат және әкімдік» депутаттар мен мемлекеттік қызметшілерге арналған республикалық ақпараттық журнал № 4/2020 қазан-желтоқсан.
3. Дуйсенов Э.Э. Конституция – основа межнационального согласия. // Казахстанская правда. – 2021. – 30 августа. // Интернет-ресурс: <https://www.kazpravda.kz/articles/view/konstitutsiya--osnova-mezhnatsionalnogo-soglasiya> дата обращения: 11.11.2021.
4. Фридман и Хайек о свободе. САО Institute. 1985.
5. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов. М.,

Соцэкгиз, 1962. С.117.

6. Буковецкий А. И. Введение в финансовую науку. – М., 1929. – С. 147, 150.

7. Сисмонди Ж. Новые начала политэкономии. – М., 1897.

8. Цит. по Burt E. Social Perspectives in the History of Economic Theory. F. 1972. P. 234.

Болатханова З.А

к.э. н., доцент кафедры экономики и международных отношений
Университет - иностранных языков и деловой карьеры

РАЗВИТИЕ ГОСУДАРСТВЕННО - ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В КАЗАХСТАНЕ

В сложной финансово - экономической ситуации государственно-частное партнерство может стать одним из путей реализации крупных социально значимых инвестиционных проектов и поэтому на него возлагают большие надежды, цели и задачи.

Государство организует регулирующую деятельность в сфере партнерства с частным бизнесом в трех направлениях. Во-первых, оно вырабатывает стратегию и принципы, на которых действуют отношения бизнеса с обществом в целом и с публичной властью в частности. Во-вторых, оно формирует институциональную среду для разработки и реализации партнерских проектов. В-третьих, оно непосредственно занимается организацией и управлением государственно-частным партнерством, разрабатывает его формы и методы, а также конкретные механизмы. Важнейшим аспектом ГЧП является практическое разделение многочисленных рисков между сторонами партнерства, неизбежно возникающих в процессе сооружения и эксплуатации объектов.

Сам термин "государственно-частное партнерство" является дословным переводом английского термина "public-private partnership" (PPP) и давно применяется в зарубежных государствах: Франции, Великобритании, США, Канаде, Австрии, Бельгии, Дании, Австралии. Во Франции такой опыт сотрудничества государства и бизнеса впервые был реализован еще в 1552 году при постройке канала по концессионному принципу. В Великобритании стоимость объектов частной финансовой инициативы, которая является там основной формой ГЧП, в течение последних 10 лет составляет 24 млрд. фунтов стерлингов, а в течение следующих трех лет планируется реализовать проекты на общую сумму 12 млрд. фунтов стерлингов. Ежегодно заключается до 80 новых соглашений. По данным британского правительства, такие проекты обеспечивают 17% экономии для бюджета страны /1/.

По данным Национального совета по частно-государственной кооперации, в США из 65 базовых видов деятельности муниципальных властей (водопровод, канализация, уборка мусора, школьное образование и др.) средний город использует коммерческие фирмы при исполнении 23 из них /2/.

Практическое применение государственно-частного партнерства в Казахстане осуществляется с 1991 года в форме корпоративной формы управления; приватизации, доверительного управления объектами государственной собственности (аренда), концессии.

Для любой деятельности необходима правовая основа. В 2006-м был принят Закон РК «О концессиях» и Закон «О государственно-частном партнерстве» был подписан Президентом РК 31 октября 2015 года. Он разработан в целях реализации поручения Главы государства в рамках новой бюджетной политики и Плана нации «100 конкретных шагов».

Целью закона является формирование и усиление долгосрочного сотрудничества между государством и частным сектором путем объединения ресурсов для повышения доступности и качества общественных услуг. Задачей закона является снижение нагрузки на бюджет и привлечение частного сектора к управлению государственными активами.

В настоящее время на республиканском уровне на этапе разработки находятся 8 проектов общей стоимостью строительства 290,7 млрд тенге. Среди них – большая Алматинская кольцевая дорога (БАКАД) с объемом инвестиций 124,5 млрд. тенге.

Два крупных проекта по линии министерства по инвестициям и развитию реализуется на сумму 71,8 млрд. тенге и 12 млрд. тенге – строительство обводной железнодорожной линии в обход железнодорожного узла станции Алматы и строительство автомобильной дороги «Юго-Западный обход города Шымкент» протяженностью 48 км.

По линии министерства труда и социального развития ведется строительство и эксплуатация многопрофильной больницы на 300 коек при РГКП «Казахский национальный медицинский университет имени Асфендиярова» в Алматы стоимостью 16,5 млрд. тенге и строительство и эксплуатация многопрофильной клинической больницы на 300 коек при РГП «Карагандинский государственный медицинский университет» -15,5 млрд. тенге.

По линии министерства образования и науки инвесторы внесут 25,7 млрд. тенге в организацию инновационного кластера КазНУ им. аль-Фараби, строительство бизнес-инкубатора, технопарка, производственного центра, лабораторных корпусов в НИИ и Дома молодого ученого - общежитие на 1500 мест.

В Алматы посредством ГЧП будет построена и сдана в эксплуатацию линия легкорельсового транспорта (ЛРТ) на сумму 96,3 млрд. тенге, а также построено пять детских садов.

В рамках Антикризисного плана действий Правительства на 2016–2018 годы в целях дальнейшего развития ГЧП на региональном уровне в Программы развития территорий в качестве целевого индикатора в каждом регионе РК включен показатель по реализации проектов через механизм ГЧП – не менее пяти ежегодно.

Однако основными проблемами развития ГЧП на уровне региональных проектов являются отсутствие доступного фондирования, особенно в национальной валюте, высокие процентные ставки банковских займов, недостаток квалифицированных кадров. Казахстанские институты развития ввиду долгосрочности проектов ГЧП, жизненный цикл которых составляет от 3 до 30 лет, высоких рисков возврата капитала активного участия в проектах ГЧП не принимают. Отечественные банки второго уровня, пенсионные фонды, страховые компании остаются незадействованными ввиду восприятия ими проектов ГЧП как рискованных инвестиций /3/.

В связи с тем, что в проекты заходят, как правило, зарубежные инвесторы, которые вкладывают средства в условных единицах, у них возникает вопрос, будет ли государство покрывать валютные риски. По проекту БАКАД было принято решение, что правительство Казахстана возьмет на себя валютные риски при реализации проекта и компенсирует инвесторам курсовую разницу в случае возникновения такой необходимости.

При реализации проектов в регионах страны возникает еще одна проблема- это отсутствие необходимого залогового обеспечения у отечественных инвесторов с применением механизмов ГЧП, необходимое для получения кредита в коммерческих банках. Банкам необходимы гарантии, кредиты выдаются на условиях платности, срочности и возвратности. За рубежом эту проблему решают посредством инструментов проектного финансирования. Механизм предполагает, что залогом выступают не твердые активы, а будущие денежные потоки, то есть банк дает кредит под гарантию того, что завтра этот проект принесет доход.

Слово « партнерство» означает сотрудничество, основанное на принципах взаимного уважения, равноправия и взаимовыручки. Поэтому объединение усилий государства и бизнеса в реализации проектов государственно- частного партнерства и решении его проблем важно для социально- ориентированного государства.

Список использованной литературы:

1. Айрапетян М.С. Зарубежный опыт государственно-частного партнерства. Москва. 2015
2. Агроскин В. Переходные меры и рецепты реформирования // www.prompolit.ru.

3. Егизбаев С. О государственно- частном партнерстве в Казахстане. Астана. 2016.

Дархамбаева А. Д.

к.ю.н., доцент кафедры конституционного, международного права и таможенного дела Евразийской юридической академии имени Д.А.Кунаева

Омиралы А.О.

к.ю.н., доцент кафедры конституционного, международного права и таможенного дела Евразийской юридической академии имени Д.А.Кунаева

МЕСТНОЕ САМОУПРАВЛЕНИЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: ИЗМЕНЕНИЯ И НОВШЕСТВА В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ.

Местное самоуправление в Республике Казахстан развивается и формируется с учетом своих собственных особенностей, характерных для переходного периода своего развития.

Самоуправление является одним из наиболее распространенных политико-правовых образований, той социальной группой, которая в полной мере отражает идеалы демократических движений современного общества. Несмотря на многие попытки, перед государством, до сих пор стоит огромная задача по совершенствованию правовой основы местного самоуправления и ее реализации, которая бы позволила решить проблемы местного значения.

В нашем государстве местное самоуправление является одной из основ конституционного строя, основополагающим принципом осуществления публичной власти территориального коллектива совокупности людей, совместно проживающих в пределах определенной административно-территориальной единицы. Главным направляющим движением современных государств к введению реального института местного самоуправления является углубление демократических устоев государственного и общественного устройства, расширение прав и свобод граждан, их полноправного участия в управлении, особенно на его нижних и средних уровнях публичного управления. Эти уровни управления имеют весьма высокую социально-правовую и политическую значимость. Между тем практика современного государственного строительства убедительно доказала, что модель самоуправления народа как демократически организованной формы общества, управляемого из единого центра, в своей основе является не вполне совершенным механизмом.

В большинстве демократических государств именно местные органы управления непосредственно решают повседневные, наиболее важные общественные вопросы на местах. Это обуславливает сравнительно высокую управленческую заинтересованность и активность граждан в деятельности местных органов власти. К тому же непосредственное участие людей в управлении своей общиной, селом, районом, городом, предприятием не требует

высокого профессионализма и политической ответственности, необходимых при управлении делами централизованного управления в масштабе всего огромного государства. Все это создает благоприятные предпосылки для широкого воплощения самоуправленческих принципов на уровне местной административно-территориальной организации.

Важнейшее значение местного управления сводится к реализации идеи децентрализации власти. На сегодняшний день в свете административных реформ, проблема децентрализации государственного управления в Республике Казахстан является одной из центральных проблем. Здесь, на наш взгляд, важно учесть тот фактор, что перераспределение полномочий между ветвями и уровнями власти обязательно сопровождается ослаблением механизмов и институтов государственности. Именно поэтому задача сохранения и упрочения казахстанской государственности при одновременном росте влияния местного самоуправления предполагает научно-обоснованный анализ природы прав местных коллективов.

Действующая в Казахстане система местного государственного управления построена на основе принципа сближения местного государственного управления и самоуправления на местах. В Основном законе государства закреплено, что «в Республике Казахстан признается местное самоуправление, обеспечивающее самостоятельное решение населением вопросов местного значения.» [1] По мере совершенствования государственно-правовых институтов, укрепления государственности в целом, связь между государством и самоуправлением все более возрастала. Государство, будучи публичным образованием, стало передавать некоторые свои полномочия по управлению территориальными образованиями местным сообществам.

Важнейшим элементом гарантирования демократии здесь выступает связь государственного и общественного (самоуправляемого) начал, обеспечивающая политико-правовой баланс сил, при котором будет сохранено единство государственной власти и ее суверенитет. Конституция Казахстана закрепила, что «местное самоуправление осуществляется населением непосредственно, а также через маслихаты и другие органы местного самоуправления». [1] В данном случае государство отделяет весомую часть не только социальной, но и политической организации общества местной власти, реализуемой либо в форме самоуправления, либо государственного управления на местах. Государство в лице своих уполномоченных органов выполняет управленческие функции в сфере местной организации общества. Данная форма характерна для развивающихся, в том числе, постсоветских государств.

В 2021 году в законодательство «О местном государственном управлении и самоуправлении» от 23 января 2001 года были внесены определенные изменения и дополнения, которые вступят в действие в 2022 году. Определенные изменения были внесены именно в организацию деятельности местных представительных органов, а через них, согласно Основному закону, осуществляется самоуправление. Так мы можем видеть, что исключается такое лицо как председатель сессии маслихата, это должностное лицо

маслихата, избираемое из числа его депутатов, осуществляющее организационно-распорядительные функции на сессии маслихата. [2] исключаются все статьи где закреплён соответственно его правовой статус и функции. Председатель сессии маслихата соответственно исключается и из субъектов, через которые маслихат осуществляет свои полномочия. Согласно введённым изменениям мы видим, что очередная и внеочередная сессии маслихата теперь ведутся секретарем маслихата.

В обязанности депутатов маслихата был добавлен пункт, что депутат обязан «изучать общественное мнение, нужды и запросы граждан, общественных и иных организаций, сообщить о них маслихату и его органам, вносить предложения и принимать иные меры для их удовлетворения». Из послания главы государства народу Казахстана по совершенствованию региональной политики, Казахстан как «слышащее государство» должен осуществлять свою деятельность согласно главному его принципу - госаппарат должен работать в интересах граждан. Важным моментом, согласно посланию, должны стать независимые социологические опросы. Они дают объективную картину реального отношения населения к качеству работы органов власти. Через опросы голоса граждан слышны напрямую, а не посредством формальных отчетов. [3] Теперь в функции местных органов и входит изучение данных опросов, т.е. общественного мнения, в чем конкретно стоят проблемы на местах.

Очень важным моментом является и то, что глава государства в послании, обозначил в современных реалиях уделять внимание и личной конкурентоспособности государственных служащих, которая обеспечивается также и их повышением квалификации. Теперь депутаты маслихата, согласно введением дополнений в правовые основы, могут право проходить повышение квалификации, за счет местного бюджета, которое планируется в организациях образования при Президенте Республики Казахстан и их филиалах. Совершенствование системы обучения, повышение квалификации, связанных с ростом масштаба и сложности задач в Стратегиях Казахстана является основной задачей современного этапа становления профессиональной государственной службы, где главной целью является обновление теоретических и практических знаний, умений и навыков в соответствии с предъявленными квалификационными требованиями, для эффективного выполнения своих должностных обязанностей и совершенствования профессионального мастерства.

В обновленном законодательстве также определен максимальный предел состава собрания местного сообщества, так было закреплено что, сход местного сообщества проводится по мере необходимости по наиболее важным вопросам местного значения, в количестве до двадцати пяти человек. Также допускается проведение отдельных сходов местного сообщества жителей села, микрорайона, улицы, многоквартирного жилого дома. Для проведения отдельного схода местного сообщества территория города районного значения, села, поселка, сельского округа подразделяется на участки (такие как

села, микрорайоны, улицы, многоквартирные жилые дома). На отдельных сходах местного сообщества жителей села, микрорайона, улицы, многоквартирного жилого дома избираются представители для участия в сходе местного сообщества в количестве не более трех человек. Порядок проведения отдельных сходов местного сообщества и определения количества представителей жителей разрабатывается акимами городов районного значения, сел, поселков, сельских округов и утверждается маслихатами.

Постановлением Правительства были утверждены Типовые правила проведения отдельных сходов местного сообщества. [4] Исходя из анализа организации и деятельности местного самоуправления, закрепленного в правовых актах, можно увидеть огромную зависимость ее от государственных органов. Все сходы местных сообществ требуют своего оповещения, а в некоторых случаях и организационные вопросы решаются через местные исполнительные органы. Так, к примеру, проведение отдельного схода местного сообщества в пределах села, микрорайона, улицы, многоквартирного жилого дома организуется акимом города районного значения, села, поселка и сельского округа. При этом закреплено, что отдельные сходы многоквартирного дома не проводятся.

Сход местного сообщества открывается акимом. Председателем схода местного сообщества является аким, который в свою очередь является в системе государственных органов местным органом исполнительной власти, а органы местного самоуправления не входят в систему государственной власти. Конечно на данный момент может это и самый лучший вариант, однако нам необходимо вести дальнейшую работу по децентрализации и самостоятельности местного самоуправления.

Процесс совершенствования институтов местного самоуправления, нашедший свое отражение в «шлифовке» многочисленных видов моделей и концепций во многом зависит от основополагающих положений, на которых строится фундамент самоуправленческой идеи.

Список использованной литературы:

1. Конституция Республики Казахстан, принятая на республиканском референдуме 30.08.1995 года // <https://online.zakon.kz/Document>
2. Закон Республики Казахстан «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан» от 23.01.2001 года // <https://online.zakon.kz/Document>
3. Послание Главы государства Касым-Жамарта Токаева народу Казахстана «Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны» 1 сентября 2021 год // <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana>
4. Типовые правила проведения отдельных сходов местного сообщества. Утверждены Постановлением Правительства Республики Казахстан от 18 октября 2013 года // <https://adilet.zan.kz>

Дауылбаев К.Б.

профессор кафедры экономических и общеобразовательных дисциплин
Евразийской юридической академии имени Д.А.Кунаева

Махмеджанова Л.Н.

к.э.н., доцент кафедры экономических и общеобразовательных
дисциплин Евразийской юридической академии имени Д.А.Кунаева

НАЦИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СТРУКТУРЫ И СОДЕРЖАНИЯ

Требование обеспечения национальной экономической безопасности Казахстана выражает волю нашего народа, отраженную в Основном законе страны. Конституционного Совета РК от 21 декабря 2001 г. г., исходя из общепризнанных принципов равноправия и самоопределения народов, установлено, что « Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы»[1].

Основополагающими принципами деятельности Республики являются: общественное согласие и политическая стабильность, экономическое развитие на благо всего народа, казахстанский патриотизм, решение наиболее важных вопросов государственной жизни демократическими методами, включая голосование на республиканском референдуме или в Парламенте[2].

Сложность решения задачи обеспечения национальной экономической безопасности РК и ее постоянный характер, учитывая многоплановость как исторически сложившихся, так и современных проблем обуславливает необходимость глубоких теоретических исследований в данной области. Результаты таких исследований должны составить основу формирования и поддержания в работоспособном состоянии действенных практических инструментов, направленных на сохранение целостности, выход из состояния деградации, и, в дальнейшем, развитие нашего государства с учетом его общенациональных интересов. В связи с этим не вызывает сомнений обязательность ясного и четкого представления структурных и содержательных теоретических аспектов национальной экономической безопасности Казахстана.

Структурный аспект, в частности, предполагает исследование элементов, составляющих понятие «национальная экономическая безопасность Казахстана», и связей между ними. Такое исследование может быть проведено по нескольким дополняющим друг друга направлениям, например:

1) исследование основных понятий, составляющих базовое понятие «национальная экономическая безопасность Казахстана»:

«нация», «экономика», «хозяйственная деятельность», «безопасность», «РК», а также производных от этих понятий («экономическая безопасность», «национальные интересы»,

«Казахстан как государство», «функции государства», «народ», «элиты», «управление государством» и др.), отражающих связи между основными понятиями;

2) исследование понятия «национальная экономическая безопасность РК» как информационного сообщения, что предполагает изучение и анализ работы так называемого «трехслойного фильтра механизма восприятия информации», включающей три этапа: работу синтаксического фильтра, работу семантического фильтра и работу прагматического фильтра, отсеивающих информационный шум и способствующих адекватному усвоению информации конечным потребителем [1].

3) исследование понятия «национальная экономическая безопасность РК» на трех уровнях восприятия пользователем информации: интуитивном (бытовом), правовом (законодательном) и научном (системном), нахождение согласованности и противоречий между этими уровнями, обусловленных, прежде всего, различной теоретической, интеллектуальной подготовленностью, системами ценностей и целями воспринимающих данное понятие.

Содержательное исследование структуры понятия «национальная экономическая безопасность РК» предполагает системный анализ ее элементов, основным из которых является хозяйственная деятельность.

Экономическая теория выделяет четыре стадии, составляющие хозяйственную деятельность людей: производство, распределение, обмен и потребление.

Производство – «процесс создания материальных и духовных благ, необходимых для существования и развития человека». Распределение – «процесс определения доли, количества, пропорции, в которой каждый хозяйственный субъект принимает участие в произведенном продукте». Обмен – «процесс движения материальных благ и услуг от одного объекта к другому и форма общественной связи производителей и потребителей, опосредствующая общественный обмен вещами». Потребление – «процесс использования результатов производства для удовлетворения определенных потребностей»[1].

Используя системный подход к исследованию социально-экономической (хозяйственной) системы и стадий хозяйственной деятельности, представим их в терминах «вход – процесс – выход».

Производство – процесс преобразования природных ресурсов (входов) в экономические блага (выходы системы). Производство включает сам труд, предполагающий использование определенных технологий и средств труда. Различают производство средств производства и производство предметов конечного потребления. Экономические блага призваны удовлетворять те или иные потребности людей (системных потребителей). Причем, потребности людей являются объективными, в отличие от целей. Именно возникновение и обязательность удовлетворения потребностей, обуславливающие жизнедеятельность людей, приводят наш мир в движение, составляют основу и причину возникновения различных обществ, технологических укладов и экономических систем.

При представлении экономической системы в терминах «вход – процесс – выход» ее входными процессами являются процессы ресурсообеспечения, процессами преобразования – процессы производства, выходными процессами – процессы потребления, которые в целом составляют базовые процессы воспроизводственного цикла. При таком подходе процессы распределения и обмена будут тем или иным образом связаны со всеми базовыми процессами, их регулированием. Установить и детально описать данные связи – задача дальнейших исследований. Возникновение самих потребностей обусловлено не только самим производством, так как есть такие потребности, которые присущи человеку как биологическому виду, они содержательно объективны, а есть, в частности, искусственно создаваемые потребности, обусловленные стремлением к получению все большей прибыли.

Касательно процесса распределения следует обратить внимание на то, каким образом происходит «определение доли, количества, пропорции, в которой каждый хозяйственный субъект принимает участие в произведенном продукте». «Любая наука возникает в результате попыток людей решить определенные вопросы, касающиеся природы, общества и их взаимодействия. Все это в полной мере относится к комплексу наук, изучающих экономику. Зачатки экономической науки появились еще в древнем мире. Уже ученые-философы Древней Греции, Рима, Востока, Египта, Китая и Индии пытались решить отдельные вопросы экономики: что лежит в основе цены товара, как наживать состояние» [1]. Допустимо сказать, что развитие различных

экономических школ обусловлено поиском ответа на вопрос: что является источником богатства?

Из экономической теории известно, что меркантилисты считали, что богатство возникает в торговле, физиократы источником богатства считали производство, рассматривая только одну его отрасль – сельское хозяйство и т.д. Представители школы научной политической экономии Д. Риккардо и А. Смит в XVIII в. Дали ответ на поставленный вопрос, установив что

«богатство нации возникает в материальном производстве, причем во всех его отраслях. Его всеобщей универсальной формой выступает стоимость товаров. Рост богатства происходит тогда, когда первоначально затраченная сумма прирастает на дополнительную величину (прибавочную стоимость)»¹. Другой вопрос: каким образом, в каких пропорциях между участниками воспроизводственного цикла и другими членами общества распределяется эта прибавочная стоимость? Свои ответы на данный вопрос обосновывают представители различных направлений: неоклассического, институционального, неинституционального и др. Выбранные правящими элитами общества конкретные направления и их теоретические обоснования составляют основу проводимой экономической политики, социального устройства государства, процессов обмена и распределения.

В настоящее время принято рассматривать процессы производства, распределения и обмена как компоненты рынка, основу которого составляют механизмы «купли – продажи». Исходя из этого, экономика Казахстана изучается и организуется согласно рыночным законам. Постулируется историческая обусловленность рыночных отношений в Казахстана. Вместе с тем, существуют и иные взгляды на природу казахстанской хозяйственной системы.

Современная экономика исходит из тезиса ограниченности, согласно которому «с учетом неограниченных потребностей экономика страны должна как можно лучше использовать ограниченные ресурсы». В соответствии с данным тезисом рассматривается понятие эффективного использования ресурсов.

Следствием неэффективного использования ресурсов являются: действие бесконтрольных монополий, выпуск некачественных товаров, коррупция[2]. Здесь неизбежно возникают такие вопросы, как: чем обусловлена неограниченность потребностей (природой человека, его алчностью?), насколько являются ограниченными ресурсы Казахстана, почему монополии становятся бесконтрольными? Ответы на данные вопросы, скорее всего, лежат

в области нравственности и морали, принятии или отрицании определенной системы ценностей, определяющих ментальность и мировоззрение людей, затрагивающих духовные пласты. Очевидно, что поиск ответов при единственном обращении к законам, принимаемым государством, может завести в тупик.

Исследование такой сложной категории как «национальная экономическая безопасность РК» предполагает проведение дальнейшего детального анализа не только понятия «хозяйственная деятельность», но и многих других, о которых было сказано выше. Вместе с тем, даже приведенный здесь пример достаточно краткого исследования только одной составляющей заставляет задуматься о том, что, казалось бы, давно является очевидным и общепринятым, но с точки зрения устойчивого функционирования и развития социально-экономической системы ставит новые вопросы. Что представляет собой РК, какое наше государство, а, может быть, это уникальная цивилизация? Существуют ли угрозы государственному суверенитету? Какие реальные возможности у постиндустриальной экономики? Какие фактические идеи, цели и стратегии у государства как у социально-экономической системы? Что представляет собой человек? Поиск ответов на эти и многие другие возникающие вопросы требует построения новых теоретических обоснований с целью обеспечения национальной безопасности государства.

В конце XX в. и в начале XXI в. среди общесистемных понятий особое место занимают «безопасность» и «национальная безопасность». Это связано с усложнением развития человечества, увеличением числа предметов материального мира, распространением ядерного и другого оружия массового уничтожения, появлением новых опасных заболеваний, международным терроризмом. Применение компьютеров, высоких технологий, глобализация финансовых рынков привели к ускорению товарно-денежного обращения, увеличению масштабов перелива капитала. Эти процессы, способствуя экономическому росту, в то же время повышают значимость фактора риска и расширяют зону опасности не только в бизнесе, но и в функционировании государства. В случае кризиса в одном регионе планеты он быстро перемещается в другие.

Поэтому не случайно многие страны разрабатывают стратегии национальной безопасности. Например, в США главной задачей и конституционной обязанностью президента является обеспечение национальной безопасности. При этом среди основных объектов защиты

названы территория и образ жизни, а в качестве высшей ценности, требующей защиты, – американский народ.

В Концепции национальной безопасности РК ее национальная безопасность понимается как защищенность жизненно важных интересов граждан, общества и государства, а также национальных ценностей и образа жизни от широкого спектра внешних и внутренних угроз, различных по природе (политических, военных, экономических, информационных, экологических и др.). Как и в США, ключевая роль в обеспечении национальной безопасности отводится экономике.

Безопасность одного какого-либо государства, даже такого большого, как США, Китай, Россия, не может анализироваться вне связи с безопасностью других государств. В мире нет полностью самодостаточных государств. Одни государства щедро наделены природными богатствами, другие в большей мере располагают инновационными технологиями. С одной стороны, национальная безопасность каждого государства опирается на имеющийся потенциал, специфику и сильные компоненты этого потенциала, с другой – она не может быть реализована без международного взаимодействия и торговли. Политическая, экономическая и военная сила и самодостаточность государств взвешиваются на весах международного влияния и имеют определенные количественные измерители и индикаторы.

Японскими учеными еще в 1980-х гг. предложен аналитический метод оценки «национальной силы» государства и проведен сравнительный анализ разработанного ими индекса по ряду развитых стран. «Национальная сила» государства определяется:

- способностью вносить вклад в международное сообщество, в его экономическую, финансовую и научно-техническую сферы деятельности;
- способностью к выживанию в кризисных и экстремальных международных условиях, для оценки выживаемости используются индикаторы, характеризующие географическое положение страны, численность населения, природные условия, экономический, оборонный потенциалы, национальную мораль, дипломатическую активность и результативность;
- способностью продвигать и отстаивать свои национальные интересы, опираясь на все компоненты «комплексной национальной силы», в том числе с помощью силового давления.

Указанные составляющие исчисляются в виде индексов, а три основных индекса агрегируются в общий индекс «комплексной национальной силы» государства.

1. Способность вносить вклад в международное сообщество: базовый потенциал; экономическая мощь; финансовая мощь; наука и технология;

возможности реализации базового потенциала в мировом масштабе; валютно-финансовые ресурсы; консенсус в иностранной политике; дееспособность на международной арене.

2. Способность к выживанию: географические условия; численность населения; природные ресурсы; экономическая мощь; оборонительные силы; национальная мораль; дипломатия и сотрудничество в области обороны.

3. Возможность силового давления: военная сила; стратегические материалы и технология; экономическая мощь; дипломатические возможности.

Фактор политической стабильности имеет решающее значение для национальной безопасности и включает эффективность политической системы и способность руководства страны, институтов политической власти принимать решения, учитывающие национальные интересы страны. Говоря современным языком, необходимо учитывать совокупность внутренних и внешних угроз, их взаимозависимость.

Термины «национальная сила» и «национальная безопасность» государства, представляя собой субъективную аналитическую комплексную оценку его состояния, не являются синонимами. Первый термин дает оценку государства в системе международных отношений в сопоставлении страны, ее мощи с другими странами и представляет собой как бы взгляд извне, второй – это взгляд изнутри, самооценка внутренних и внешних угроз, направленная на преодоление опасностей в ходе развития страны. Чем более совершенна самооценка страны, ее противоречий и дисбалансов, тем больше появляется возможностей выработки верных стратегических путей ее развития и соответственно возрастают способности страны к международной торговле и сотрудничеству, выживанию в кризисных международных ситуациях.

Проблема безопасности РК вышла на первый план. В 1995 г. был принят закон Республики Казахстан «национальной безопасности», в "О национальной безопасности Республики Казахстан", Указ Президента Республики Казахстана от 7 февраля 2002 года "О Государственной стратегии экономической безопасности Республики Казахстан на 2001-2005 г.».

Национальная безопасность – ключевое, базовое понятие, характеризующее защищенность всех систем жизнеобеспечения общества, государства и человека от внешних и внутренних угроз, способность противостоять им и адаптироваться к новым условиям развития как в сфере природы, окружающей среды, так и в инновационной сфере деятельности человека. Безопасность государства зависит от национальной силы, выражающейся в способностях вносить вклад в международное сообщество; выживать в кризисных и экстремальных международных условиях; полностью

реализовывать национальные интересы внутри и вне страны вплоть до силового противостояния в глобальных и региональных конфликтах. Каждая из этих способностей определяется совокупностью индикаторов и частных индексов. Наибольшей национальной силой обладают государства, в которых большинство частных индексов имеет более высокое значение по сравнению с индексами других стран.

Ключевая роль в формировании национальных интересов и национальной безопасности РК принадлежит ее геополитическому статусу, который формируется в ходе культурно-исторического развития, определяется фундаментальными факторами существования этноса, географией его расселения.

Геополитический статус зависит не только от фундаментальных факторов, но и от национальной силы государства. Он закрепляется в ее геополитической стратегии, которая реализуется в системе программных документов страны: концепции национальной безопасности, стратегии экономической безопасности, долгосрочной стратегии социально-экономического развития страны и т. д.

Концепцию внешней политики Республики Казахстан на 2014 – 2020, в которой говорится о том, что «внешняя политика Казахстана основана на принципах многовекторности, сбалансированности, прагматизма, взаимной выгоды, твердом отстаивании национальных интересов страны».

Что касается страновых и региональных приоритетов, то они практически не изменились. По-прежнему на первое место республика ставит укрепление сотрудничества с двумя своими крупными соседями – Россией и Китаем.

Далее, по приоритетности, следует взаимоотношение с государствами Центральной Азии. В Концепции речь идет об объединении усилий стран региона для «...совместного противодействия внутренним и внешним вызовам и угрозам, активизации политического, экономического и культурно-гуманитарного сотрудничества на взаимовыгодной и паритетной основе».

Отношения с США и странами Европейского союза, в первую очередь, рассматриваются как приоритетные с точки зрения инвестиционного и экономического сотрудничества.

Далее следует другие постсоветские республики в лице той же Украины, Молдовы или государств Южного Кавказа, которые, судя по всему, не входят в категорию стратегических партнеров Казахстана.

Более интересно то, что Астана придает большое значение укреплению всестороннего сотрудничества с Турецкой Республикой, а также с Исламской Республикой Иран. Первая интересна с точки зрения сотрудничества в рамках Союза тюркоязычных государств, а Иран – как сосед по Каспию, как один из покупателей нашего зерна и один из потенциальных маршрутов для экспорта казахстанской нефти в случае отмены международных санкций.

На азиатском направлении, кроме Китая, выделяются связи с Японией и Республикой Корея.

Со времени своего председательства в ОБСЕ Астана также старалась более активно поднимать тему Афганистана. Но возникает ощущение, что, не имея общих границ с этим государством, интерес Казахстана к афганской теме в основном носит ограниченный характер. Более того, в апреле прошлого года президент Казахстана заявил о том, что не приемлет «катастрофических теорий», связанных с последствиями сокращения американского присутствия в Афганистане. При этом довольно спорным был тезис о том, что в Центральной Азии действует многоуровневая и многоплановая система региональной безопасности, спроецированная по основным геополитическим векторам: СВМДА, ШОС, ОДКБ и ОБСЕ. Вся проблема в том, что большинство из этих организаций на практике еще не показали свою дееспособность с точки зрения нейтрализации уже возникших конфликтов.

.Геополитический статус РК в настоящее время размыт значительными диспропорциями. По ряду важных индикаторов РК занимает ведущее место в мире: это размеры территории, объемы добываемых и запасы полезных ископаемых (газа, нефти), объемы экспорта топливно - энергетических ресурсов и металлов, интеллектуальный и образовательный потенциалы.

В то же время РК имеет слабую информационную и финансово-банковскую системы, неразвитый внутренний рынок товаров и услуг, большую долю бедного населения. Консолидированный бюджет РК намного меньше, чем он мог бы быть при рациональном использовании ее природно-ресурсного потенциала. Диспропорции геополитического статуса РК делают ее уязвимой для внешних и внутренних угроз национальной безопасности.

Список использованной литературы:

1. Сырымбаев Е.А., Мензюк Г.А. Правовое регулирование обеспечения экономической безопасности Вестник КАСУ №3 - 2006.
2. Социально-экономические приоритеты в системе финансовых координат. Под общей редакцией А.А. Рогачева. - Алматы: Ғылым - 1999.
3. Общая теория права и государства. Учебник //Под ред. В.В. Лазарева. - М.: Юрист, 1994, 106 с.
4. Закон РК "О национальной безопасности РК. Казахстанская правда, 30.06.1998 г

Ерқанатқызы Л.

Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық
заң академиясының 2-курс магистры

Ғылыми жетекші: Дюсебаев Т.Т.

PhD доктор, доцент

ҰЙЫМДАСҚАН ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚ ҰҒЫМЫ, ТӘЖІРИБЕДЕГІ ӘДІСІ МЕН ДАМУ ТАРИХЫ

Қылмыстылық - әрбір қоғам өмірінің қарама - қайшылықтары салдарынан пайда болатын құбылыс болып табылады.

Әрбір қоғам өзінің даму кезеңіне байланысты, әлеуметтік құрылысы мен әлеуметтік – экономикалық процестеріне байланысты өзіне тән, тиісті қылмыстылық деңгейіне ие [1]. Қылмыстылық феномені әлеуметтік – экономикалық және саяси тұрғыдан дағдарысқа түскен кедей мемлекеттерге ғана емес, айтарлықтай экономикалық және саяси тұрақтылыққа жеткен мемлекеттерге де тән болып келеді. Әрбір мемлекеттің қылмыстылығының өзіне тән құрылымына, динамикасына, ерекше белгілеріне қарамастан қылмыстылықтың сапалық өзгерістері барлық мемлекеттерге тән қасиет болып табылады [2]. Бұл, бірінші кезекте, қылмыстық қызметтің көлеміне, ұйымдастырылуына, қылмыстық бизнестің заңдастырылуына және т.б. байланысты, жалпы айтатын болсақ, қазіргі өмірдің әлеуметтік құбылысы – ұйымдасқан қылмыстылықтың деңгейінің күрт өсуіне және кең өріс алуына байланысты болып келеді. ХХ ғасырдың 80-90 жылдары барлық дерлік капиталистік мемлекеттерде ұйымдасқан қылмыстылықтың деңгейінің күрт өсуі байқалады. Жалпы қылмыстармен қатар қымбат автокөліктерді ұрлап сату, қару-жарақ, жарылғыш заттар, есірткі сату, жалған ақша жасау, ірі мөлшердегі қаржылық қылмыстары, сонымен қатар, қымбат қол-өнер туындыларын ұрлап сату қылмыстары қауіп төндіретін көлемге жетеді. Осы қылмыстардың негізгі ұйымдастырушылары жан-жақты, тіпті халықаралық байланыстары бар, жасырын сипатта болып келетін және аса ірі мөлшердегі қаржылық бизнесі бар жасырын индикатор болып табылады. Мұндай қылмыстылық саяси мақсаттарға жету мақсатында “жоғары” жақтан қолдау табады [3].

Криминология ғылымындағы ірі ғалым Е. О. Алаухановтың айтуынша, ұйымдасқан қылмыс жақында арнайы криминологиялық зерттеудің тақырыбына айналды. Ұйымдасқан қылмыстың нақты ауқымы қандай деген сұраққа жауап беру әлі қиын, өйткені құқық қорғау органдарының ғылымы мен

тәжірибесі бұл мәселені зерттеуде алғашқы қадамдарды ғана жасайды. Сонымен бірге, ол Қазақстанда да тамыр жайған деп болжауға болады. Оны жою бойынша уақтылы шаралар қабылданбаған жағдайда, ол қоғамның қалыпты дамуына қауіп төндіретін нақты күшке айналады [4, 148б.]. Қылмысқа қарсы күрестегі халықаралық ынтымақтастық — бұл қылмыстардың алдын алу, оларға қарсы күрес және құқық бұзушыларды түзету тиімділігін арттыру мақсатында мемлекеттер мен халықаралық қатынастарға басқа қатысушылардың күш-жігерін біріктіру. Қазіргі уақытта ұлттық қылмысқа қарсы күрес жекелеген мемлекеттерге ғана емес, бүкіл адамзатқа қауіп төндіретін қылмыстардың өсуіне байланысты айтарлықтай күрделене түсуде. Сондықтан мемлекеттердің бірлескен күш-жігері мен күнделікті ынтымақтастығы талап етіледі.

Мемлекеттер арасындағы өзара түсіністік пен халықаралық қоғамдастықтың мүдделеріне әсер ететін қылмыстардың бар екенін түсіну қаншалықты көп болса, соғұрлым барлық мемлекеттер халықаралық құқықтық тәртіпті қорғау үшін бірге және әрқайсысы жеке-жеке күш салуы керек. Демек, әртүрлі мемлекеттердің жалпы қылмыстарға және әртүрлі мемлекеттердің бейбіт өміріне зиян келтіретін қылмыстарға қарсы күрес жөніндегі күш-жігерін үйлестіру елдер мен халықтар арасындағы өзара түсіністікке, бейбіт қатынастарды нығайтуға және ынтымақтастыққа ықпал етеді. Қылмысқа қарсы күрес-бұл мемлекеттік және қоғамдық органдардың қылмыстық заң нормаларының сақталуын қамтамасыз етуге, ол қорғайтын мүдделер мен игіліктерге зиян келтіруге жол бермеуге бағытталған, қылмысқа белсенді түрде қарсы тұрумен сипатталатын және қылмыстың алдын алуда (оның детерминанттарына әсер ету арқылы) және қылмыстың жолын кесуде, қылмыскерлерге жауапкершілік шараларын қолдануда көрінетін жүйелі қызметі [5, 401 б.].

Көбінесе мемлекет, қоғам және қылмыс арасындағы қатынастарға қатысты "қылмысқа қарсы күрес"термині қолданылады. Сонымен, БҰҰ қылмыспен күрес және құқық бұзушылармен күресу бойынша конгрестер өткізеді. "Күрес" термині сөздіктерде қарама-қарсы бағытталған мүдделері бар белгілі бір топтардың белсенді қарама-қайшылығы ретінде түсіндіріледі. "Күрес" ұғымы мемлекеттік және қоғамдық қызметтің осы түріне тән ерекшеліктерді толық көрсетеді. "Қылмыс" сөзі барлық уақытта адам мен қоғамның қауіпсіздігі мен әл-ауқатына, тыныштығы мен тұрақтылығына жасалған әрекеттермен байланысты болды. Алайда, қылмыстық қылмыстың, терроризмнің, халықаралық терроризмнің трансұлттық және ұйымдасқан нысандарының пайда болуымен және өсуімен қылмыс тек қоғамдық қауіпсіздікке ғана емес, сонымен бірге ұлттық (мемлекеттік) қауіпсіздікке,

сондай-ақ халықаралық қауіпсіздікке қауіп төндіре бастады [6, 206 б.]. Қылмысқа қарсы күрестегі халықаралық ынтымақтастық - бұл мемлекеттердің және халықаралық қарым-қатынасқа қатысушылардың қылмыстың алдын алу, оған қарсы күрес және құқық бұзушылармен қарым-қатынас саласындағы ерекше қызметі. Бұл ынтымақтастықтың көлемі, негізгі бағыттары мен нысандары қылмыстың мазмұны мен ерекшеліктерімен белгілі бір қоғамның құбылысы ретінде, көбінесе мемлекеттің қылмыс пен терроризмге қарсы күрестегі ұлттық саясатымен анықталады. Сонымен бірге, мемлекеттердің осы саладағы ынтымақтастығы жеке адамның, Ұлттық қоғамның, мемлекет пен әлемдік қоғамдастықтың қауіпсіздігін қамтамасыз етуді қоса алғанда, халықаралық ынтымақтастықты дамытудың және (немесе) жалпы саяси, әлеуметтік-экономикалық, гуманитарлық, мәдени, құқықтық, әскери және басқа да салалардағы текетіретің белгілі бір тарихи деңгейімен тығыз байланысты. Ынтымақтастықтың осы саласы үшін, ең алдымен, ол, әдетте, нақты мемлекеттер өмірінің таза ішкі аспектілеріне әсер етеді. Қылмысты тудыратын себептер, сондай-ақ оның алдын алу және оған қарсы күрес шаралары, қылмыс жасаған адамдарды қайта тәрбиелеу құралдары әр мемлекетте өзінше қалыптасады және дамиды. Олар негізгі саяси және әлеуметтік-экономикалық, сондай-ақ белгілі бір мемлекеттерде қалыптасқан құқықтық жүйелердің, тарихи, діни, мәдени дәстүрлердің ерекшеліктеріне байланысты нақты факторлардың әсерін сезінеді. Бірқатар факторлар қылмыстың алдын алу, оған қарсы күрес және құқық бұзушылармен қарым-қатынас саласындағы халықаралық ынтымақтастықтың өзектілігі мен дамуын алдын-ала анықтайды: нақты қоғамның объективті түрде анықталған әлеуметтік құбылысы ретінде қылмыстың болуы мемлекеттердің оған қарсы күресте жинақталған тәжірибесімен алмасуды қажет етеді; трансұлттық қылмыстық бірлестіктердің құқық бұзушылықтары мен қылмыстық әрекеттері халықаралық қауымдастықта алаңдаушылық тудыруда; ұйымдасқан қылмыс - жалпы қылмыстық қылмыстың ажырамас және өсіп келе жатқан бөлігі үлкен зиян келтіреді; есірткінің заңсыз айналымы, ұшақтарды ұрлау, қарақшылық, әйелдер мен балаларды сату, ақшаны "жылыстату" (қылмыстық кірістерді заңдастыру), терроризм және халықаралық терроризм актілері мемлекеттер үшін маңызды проблема болып қала береді [7, 32 б.].

Терроризммен күрес әртүрлі формада бірнеше кезеңнен өтті. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін халықаралық аренада Біріккен Ұлттар Ұйымы болып табылатын көпполярлы жүйе қалыптасты. БҰҰ халықаралық бейбітшілікті қолдау және қауіпсіздікті нығайту, жалпы адамзаттық проблемаларды, соның ішінде халықаралық терроризмді шешу үшін көп жұмыс жасады. 1972 жылдан бастап БҰҰ Бас Ассамблеясы терроризмге қарсы күрес

мәселелеріне қатысты бірқатар қарарларды мақұлдады. Бастапқыда терроризмге қарсы күреске бағытталған күш-жігер оның пайда болу себептерін зерттеумен байланысты болды. Террорлық шабуылдардың алдын алу және халықаралық терроризмге қарсы күрес шараларына назар аударылмады. Террористік актілердің санының өсуіне және сипатының қатаюына байланысты Халықаралық Өмірдің кешеуілдеген шындықтары БҰҰ Бас Ассамблеясының қызметін құбылыстың себептерін зерттеуден оған қарсы практикалық шаралар әзірлеуге қайта бағыттауға әкелді. БҰҰ-ның халықаралық терроризмге қарсы күрес жөніндегі қызметінің келесі кезеңі 1990 жылдары басталды. Ол екі ерекшелікпен сипатталады: 1) БҰҰ террористік актілердің алдын алуға бағытталған алдын-алу шараларына қосылды; 2) БҰҰ Терроризмге қарсы күрестің халықаралық-құқықтық базасын күшейтті (БҰҰ аясында терроризмге қарсы күрес туралы бірқатар халықаралық конвенциялар қабылданды, сондай-ақ БҰҰ мемлекеттерді терроризмге қарсы күрес жөніндегі көпжақты конвенцияларды ратификациялауды жеделдетуге шақырды). Халықаралық қылмыстық полиция ұйымы (Интерпол) сондай-ақ институционалдық терроризмге қарсы халықаралық орган болып табылады. Интерполдың өз қызметінің келешегін айқындайтын құжаттарында жақын арада терроризм мен халықаралық терроризм мемлекеттердің құқық қорғау қызметіне елеулі түрде ықпал ете беретіні атап өтілген. Осыған байланысты Интерпол мемлекеттерге бұл ұйымды осы саладағы ынтымақтастықты үйлестіру құралдарының бірі ретінде қарастыруды ұсынады. Интерполдың халықаралық терроризмге қарсы күрестегі қызметінің негізгі бағыттарына ақпарат алмасу және ұйымның осы құбылысқа қатынасын және онымен күресу жолдарын анықтайтын саяси-құқықтық негіз әзірлеу жатады.

Қазіргі уақытта ұйымдасқан қылмысқа қарсы тұру проблемалары соншалықты өткір, ғылыми зерттеулер мен тұжырымдамалық тәсілдердің болуына қарамастан, басты назар, әдетте, бүгінгі күннің мәселелерін шешуге аударылады. Бұл мәселе әлемнің барлық елдерінде байыпты зерттеуді және зерттеуді қажет етеді. Ұйымдасқан қылмысты зерттеу процесін толық және объективті жүргізу; себептері мен жағдайларын; көрініс нысандары мен ықпал ету аясын; үрдістер мен мақсаттарды талдау; салдардың қоғамдық қауіптілігінің сипаты мен дәрежесін болжау қажет. Тек осындай мұқият зерттеу арнайы қарсы шараларды әзірлеуге және жүзеге асыруға мүмкіндік береді, нәтижесінде, өкінішке орай, бүгінгі күні ұйымдасқан қылмыстың әсерінен болатын қоғамдық қатынастардың бүкіл шеңберін жақсартуға пайдалы қызмет етеді. Қазіргі әлемдегі қылмыстық жағдайды талдай отырып, жақын арада ұйымдасқан қылмысқа қолайлы жағымсыз тенденциялар сақталады деп қорытынды жасауға болады. Оның әлеуметтік базасының кеңеюіне қоғамның

күшейіп келе жатқан саралануы, жұмыссыздықтың, мәжбүрлі көші-қонның өсуі, халықтың маргиналды топтарының тиісінше ұлғаюы ықпал ететін болады. Осы қауіпті құбылысқа қарсы жеткіліксіз болған жағдайда әлемдік қоғамдастық қоғамдық сананы, саяси билікті, сондай-ақ экономикалық қатынастарды криминализациялауға ықпал ететін тармақталған қылмыстық жүйелердің әсері басым болатын жағдайға тап болады. Осы құбылыстарға байланысты мемлекеттердің ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрес саласындағы әрекеттері стихиялық емес, нақты жоспарланған және ұйымдастырылған болуы керек. Ұйымдасқан қылмыс, ең алдымен, қоғамның экономикалық, саяси, құқықтық және моральдық салаларына қол сұғатын қылмыстың ең қауіпті түрлерінің бірі деп санауға болады. Қаржылық пайда табатын және заңсыз тауарлар мен қызметтердің нарықтарын құру және пайдалану арқылы билікке ие болатын ұйымдар мен ішкі құрылымы бар басқа топтар кең көлемде жүзеге асыратын күрделі қылмыстық іс-шаралар-бұл ұйымдасқан қылмыс. Ресми түрде, елде мұндай қылмыс жоқ және мүмкін емес деп есептелді, сондықтан ол ұзақ уақыт бойы зерттеу нысаны болған жоқ. Алайда теория мен практика оған тиімді қарсы тұруға дайын болмады. Сарапшылардың пікірінше, елдің құқық қорғау жүйесі мен заңнамасы артта қалды. Сондықтан ұйымдасқан қылмыстың ұғымына, белгілеріне, нысандары мен құрылымына назар аудару өте маңызды. Қазақстандық криминологияда "топтық қылмыс" ұғымы берік орнықты. Алайда, ұрлық, рэкетинг, есірткіге, жезөкшелікке және құмар ойындарға қатысты қылмыс жасаған қылмыскерлер тобының едәуір бөлігі мемлекетте ұйымдасқан қылмыстың бар-жоғын әлі көрсетпейді. Қылмыстың кез-келген түрі сияқты, ұйымдасқан адамның да өзіндік белгілері және оған тән заң бұзушылық формалары бар. Соған қарамастан, әлемдік криминологияда оның әмбебап анықтамасы әзірленбеген. Мысалы, Америка Құрама Штаттарында көптеген анықтамалардың бірінде ұйымдасқан қылмыс американдықтардың және оның Үкіметінің бақылауынан тыс әрекет етуге тырысатын бірлестік ретінде немесе кейде заңсыз әрекеттерді жоспарлауға және пайдалануға немесе заңсыз жолмен нысанаға алуға байланысты бірқатар адамдардың иерархиялық үйлестірілуін қамтитын жасырын қылмыстың бір түрі ретінде қарастырылады. Ұйымдасқан қылмысты анықтаудағы бөлшектердің гетерогенділігіне қарамастан, оның мәні бәріне бірдей сіңеді. Сондықтан Қазақстанда жүргізілген халықаралық тәжірибені, зерттеулерді, практикалық әзірлемелерді және ұйымдасқан қылмыстың кейбір ерекшеліктерін негізге ала отырып, бұл қылмыс ретінде бизнеспен айналысатын және сыбайлас жемқорлықтың көмегімен әлеуметтік бақылаудан қорғау жүйесін құратын қылмыскерлердің орнықты, басқарылатын қоғамдастықтарының жұмыс істеуін түсіну керек. Бұл қылмыстық және әлеуметтік құбылыстың қауіптілігі онымен күресуге шақырылған адамдар да

әрдайым нақты бағаланбайды. Қауіп ұрлық, тонау немесе бопсалау санымен емес, ұйымдасқан қылмыстан туындайтын қауіптермен өлшенеді. Біріншіден, ол сыбайлас жемқорлық арқылы басқару органдары мен билікке қол сұғады. Бұл ұлттың рухани кедейленуіне әкеледі, әсіресе жастарға әсер етеді, қоғам алдындағы жауапкершіліксіз "әдемі" өмірдің стереотипін орнатады, зорлық-зомбылықты, анархияны, нашақорлықты дамытады. Алайда, ұйымдасқан қылмыс экологияға қауіп төндіреді, өйткені ол ядролық және химиялық қалдықтарды аумақта көму үшін контрабандаға қатысады.

Ұйымдасқан қылмыс экономикаға нұқсан келтіреді, өйткені көлеңкелі экономиканың қылмыстық бөлігінің позициясы нығайып, материалдық қорларды мемлекеттік айналымнан заңсыз алып қою жүріп жатыр. Сондай-ақ, несие-банк жүйесінің қалыпты жұмыс істеу қаупі айқын. Коммерциялық банктердің көпшілігі белгілі бір дәрежеде мафияның ықпалына түседі. Мафия қазірдің өзінде коммерциялық террор деп аталады, бұл экономикалық механизмді нарыққа қайта құру жағдайында әсіресе қауіпті. Ұйымдасқан қылмыстың экономикадағы әрекеті оны жоққа шығармайды, тіпті оның саясат саласына ену мүмкіндігін де білдіреді. Ұйымдасқан қылмыс жетекшілерінің өз адамдарын Парламентке апару әрекеттері, өздерінің лоббилерін құру үшін кейбір партиялар мен қозғалыстарды қаржыландыру әрекеттері атап өтілді [8, 29 б.]. Ұйымдасқан қылмыстың қауіптілігі-бұл қылмыстық элементтерді ынталандырады, белсендіреді, оларды біріктіреді және басқарады, қылмыстық іс-әрекетке көбірек күш жұмсауға мәжбүр етеді, бұл өзіншіл қылмыстың көбеюін білдіреді. Жалпы, ұйымдасқан қылмыстың даму перспективасын жақын арада біздің қоғам үшін қолайсыз деп бағалауға болады. Көптеген дамушы елдерде кеңінен таралған сыбайлас жемқорлық трансұлттық ұйымдасқан қылмыс пен терроризмнің тез таралуына және нығаюына себепші болады. Қылмыстық іс-әрекетке ықпал ететін лауазымды тұлғалар арасындағы сыбайлас жемқорлық әр түрлі формада болады және тек парақорлыққа ғана негізделмейді. Сыбайлас жемқорлықтың көптеген түрлері бар: парақорлық, протекционизм, лоббизм, қоғамдық ресурстар мен қорларды заңсыз бөлу және қайта бөлу, жеке мақсаттарға қоғамдық ресурстарды беру, заңсыз жекешелендіру, саяси құрылымдарды (партиялар және т.б.) заңсыз қолдау және қаржыландыру, бопсалау, жеңілдікті кредиттер, тапсырыстар беру және т. б. сыбайлас жемқорлық желілері ұйымдасқан қылмыспен тығыз байланысты. Жоғары лауазымды тұлғалар контрабандашылар мен террористерді жалған құжаттармен қамтамасыз етеді, құқық қорғау органдарының күдікті топтарды қудалауын шектейді және ұйымдасқан қылмыстық топтардың қауіпсіз жұмыс істеуіне мүмкіндік береді. Бұл мұндай елдерде тек өздерінің қылмыстық топтарымен ғана емес, сонымен қатар басқа елдер мен аймақтардағы топтармен

де қылмыс жасауға ықпал етеді. Сонымен қатар, қылмыскерлер өз қызметі үшін ақпараттық және басқа да заманауи технологияларды қолдана алады, жоғары ақы төленетін мамандарды тарта алады. Сыбайлас жемқорлық-күрделі әлеуметтік феномен, қоғам мен қоғамдық қатынастардың жемісі. Сыбайлас жемқорлық өте шебер, қаржылық тергеу дағдыларын қолдану мүмкіндігін де, дәлелдеу тақырыбын да бұзады. Алайда, құқық қорғау органдары активтердің қайда екенін білмеуі немесе олардың иесін анықтамауы мүмкін, бірақ олар, ең болмағанда, қылмыскерлердің ақшаны қайтарып алуын қиындата алады [9, 24 б.]. Сыбайлас жемқорлық барлық қазіргі мемлекеттерде бар. Тағы бір мәселе - сыбайлас жемқорлықтың ауқымы. Transparency International халықаралық ұйымының деректері бойынша ең аз жемқор мемлекеттер - Дания, Финляндия, Швеция, Канада, Жаңа Зеландия, Ресей, Қазақстан. Ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрестің тиімділігі әлемдік қоғамдастықтың барлық елдерінің құқық қорғау органдарының бірлескен қызметі кезінде ғана мүмкін болады. Сондықтан халықаралық ынтымақтастық үшін құқықтық база құрылып, ұдайы жетілдіріліп отыруға, мұндай ынтымақтастықтың нысандары мен әдістері жетілдіріліп отыруға тиіс. Сондай-ақ, қазіргі уақытта құқық қорғау органдарының ғылыммен өзара іс-қимылын жолға қою қажеттігін атап өткен жөн. Өкінішке орай, барлық қызметкерлер тиісті білімге, дағдыларға және дағдыларға ие емес. Ұйымдасқан қылмыс сияқты күрделі құбылыстарды түсіну ғылымға сүйенбей мүмкін емес.

Біздің мемлекетте ұйымдасқан қылмыстылық – ғылыми зерттеу объектісі ретінде салыстырмалы түрде жас болып табылатындықтан (алғаш рет бұл мәселені И.В.Карпец 1984 жылы Мәскеуде өткен социалистік мемлекеттер криминологтарының алтыншы ғылыми Конференциясында көтерген болатын), бұл құбылыспен күресу тәжірибесі мол деп айту қате болар еді. Сондықтан да, басқа мемлекеттердің заңгерлерінің осы мәселе төңірегіндегі зерттеулеріне көңіл бөлген дұрыс болар еді [10]. Бұл біздің ұйымдасқан қылмыстылық ұғымын дұрыс ашуымызға, бұл құбылысқа қолданылатын тиімді шараларды табуымызға көп көмегін тигізетіні анық. Бірақ, көптеген авторлардың пікірінше және біз де оған қосыламыз, ұйымдасқан қылмыстылықтың ұғымын, оның заңи бекітілуін, оған қарсы қолданылатын шараларды механикалық түрде көшіріп алу үлкен жетістіктерге әкеле қоймайтыны анық. Міндетті түрде мемлекетіміздің өзіне тән ерекшеліктері ескерілуі тиіс. Біздің мемлекетте ұйымдасқан қылмыстылықпен тиімді күресу үшін басқа мемлекеттер заңгер-ғалымдардың жүргізген зерттеулерінің негізгі бағыттарын басшылыққа алу керек. Осы арқылы мемлекетіміздің өзіне тән ерекшеліктерін ескере отырып, бұл құбылыспен күресудің негізгі бағыттарын, стратегиясын, әдіс-тәсілдерін анықтау қажет. Ұйымдасқан қылмыстылық ұғымы Италия, Жапония және

АҚШ- да кеңінен ашылған. Себебі, бұл құбылыс осы мемлекеттерде кеңірек өріс алған. Италияда ұйымдасқан қылмыстылық терең әлеуметтік-экономикалық және саяси тамырларға ие құбылыс болып табылады. Зерттеулерге сүйенсек, ондағы ұйымдасқан қылмыстылықтың (мафия) пайда болуы ХІХ ғасырдың басына қарай өмір сүрген кедей, әлеуметтік-экономикалық жағдайы нашар сицилиялық шаруалармен тығыз байланысты. Сицилиялық мафияның нақты пайда болу мерзімі жөнінде ортақ пікір жоқ: кей ғалымдардың пікірінше мафия 1882 жылы болған көтеріліске байланысты пайда болды. Мафия пайда болған кезде қазіргі заманға тән қасиеттерге ие болған жоқ.. Алғашында ол бай жер иеленушілерге қарсы күрестің қарулы топ сипатында болып келген. Кейін келе ол ірі латифундисттер жалдайтын “күзет” ретінде өмір сүрді.

XX ғасырдың 20 жылдарына олар заңды сипатта болып келеді де, құрылымның басшылығы “жанұя” (“семья”) болып табылды. “Жанұя” бүкіл Италияға таралып, әр жерде әр түрлі атала бастайды – Неапольде “каморра”, Калабрияда “дрангетта”, Миланда “мала”. “Мафия” термині біртіндеп жақсы ұйымдастырылған, әлеуметтік және саяси өмірде беделі бар барлық жасырын қылмыстық топтарға берілетін болды. Италиядағы қазіргі мафияның жағдайын нақтырақ көрсеткен криминолог, жазушы Ф. Камон былай деп жазды: “Мафия - мемлекетпен тығыз байланысқандығы соншалық, бір ыдыстағы екі бұлақтың суы сияқты. Қазір мафияның қай жерде аяқталып, қай жерде мемлекет басталатындығын ешкім білмейді. Мафия “мемлекет жауы” ретінде өмір сүрмейді, керісінше мемлекет ретінде қызмет етеді: ол мемлекет сияқты банкілік қызметпен, құрылыспен, саудамен, акциялармен, делдалдық қызметпен айналысады. Мафия мен мемлекеттің бір-біріне жақындығы соншалықты, қазір мемлекет мафияны құрту үшін өзінің бір мүшесін кесіп тастау керек” [11, 26 б.]. Ал, енді Италияда ұйымдасқан қылмыстылыққа қандай анықтама бергеніне көңіл аударайық. И.Рогов, криминолог-ғалым мынадай анықтама береді: “Ұйымдасқан қылмыстылық – бұл бірге қылмыс жасайтын адамдар тобы ғана емес. Ұйымдастырушылық белгілері бес белгінің болуын қажет етеді:

1. Ақпарат жинау және өз мүшелері арасында тарату;
2. Құқық қорғау институттарының қызметіне кедергі жасау;
3. Негізгі әлеуметтік-экономикалық қызметтерді қолдану;
4. Ішкі құрылымның болуы;
5. Әрекеттерінің сырттай заңды сипатта болуы”[12, 56 б.].

АҚШ-ғы ұйымдасқан қылмыстылық құрылымы, ерекшеліктері жағынан Италия мафиясымен ұқсас болып келеді. Айырмашылығы тек АҚШ- тағы ұйымдасқан қылмыстылықтың пайда болу уақыты мен себептерінде. XX

ғасырдың 20 жылдарында Италиядан қоныс аударушылар АҚШ-да мафия құрып, оны “Коза Ностра” (“Біздің іс”) деп атайды. Американың заң шығарушылық және құқық қолдану тәжірибесінде ұйымдасқан қылмыстылық ұғымы кеңінен ашылып қарастырылады. АҚШ-да 1968 жылы қабылданған “Көшедегі қылмыспен күресу және қауіпсіздікті қадағалау туралы” заңында ұйымдасқан қылмыстылық ретінде - заңмен тиым салынған қызмет көрсетумен, соның ішінде, қорқытып алушылықпен, жезөкшелікпен, есірткі сатумен, заңсыз қару сатумен және т.б. заңсыз қызметпен айналысатын, жоғары деңгейде ұйымдастырылған ассоциация мүшелерінің заңсыз әрекеттері танылады. Н.Ф. Кузнецова деген орыс заңгер - ғалымы өздерінің “Ұйымдасқан қылмыстылық” атты шығармасында (Нью Йорк, 1981г.) ұйымдасқан қылмыстылықтың түсінігін төмендегідей көрсетеді:” ... “ұйымдасқан қылмыстылық” терминін рәкетпен есірткі тарату, жезөкшелік және т.б. заңсыз әрекеттердің ұйымдастырылуымен байланысты заңсыз белсенді әрекетке қатысты қарастыру керек” [13, 84 б.]. АҚШ-ң қылмыстық заңдылығына сәйкес ұйымдасқан қылмыстылық ретінде мафия ғана танылмайды, оған жалпы, пайда табу мақсатымен құрылатын қылмыскерлердің тұрақты тобы жатқызылады. Сонымен қатар, соңғы жылдары кішігірім, бірақ тұрақты, қылмыстық бизнеске “лайық” қылмыстық топтардың көбеюі байқалады.

Осыған байланысты, біздің пікірімізше, А.И. Долгова ұйымдасқан қылмыстылықтың түсінігін дұрыс көрсеткендей. Ол ұйымдасқан қылмыстылықтың сегіз негізгі белгілерін анықтады:

1. Қылмыспен кәсіп ретінде салыстырмалы ұзақ уақыт айналысу мақсатында қылмыстық топ құру;
2. Билік бір немесе бірнеше адамдардың қолында шоғырланады;
3. Ұйым мүқтаждарын қанағаттандыру үшін көлемді ақша қорының болуы;
4. Топтың белгілі бір қылмыстарды жасауға “мамандануы” және ішкі құрылымында қызметтердің бөлінуі, өзіндік еңбек бөлінісінің болуы;
5. Экспансиялық және монополистік тенденцияның болуы;
6. Мемлекеттік органдар шенеуліктерімен сыбайлас жемқорлық сипаттағы байланыстың болуы;
7. Өз ішінде қатал тәртіптің және жүріс-тұрыс ережелерінің болуы;
8. Қылмыстардағы тәуекелді азайту мақсатында нақты жоспарлауды жүзеге асыру [14, 55 б.].

Ұйымдасқан қылмыстылық нарықтағы бәсекелестерін ығыстыру мақсатында, әдетте, экономикалық механизмдерді көбірек қолданады. Ал саяси билік болса, белгілі бір мақсатқа жетудің құралына айналады. Жапониядағы ұйымдасқан қылмыстылық (якудза) басқа мемлекеттердегілерге тән барлық негізгі белгілерге ие. Қылмыстық топтар олардың мүшелерінің арасындағы

қарым- қатынастарды анықтайтын рөлдерді, қызметтерді және т.б. орнататын иерархиялық тәртіптің болуымен сипатталады. Жапониядағы қылмыстық топтардың шет ел ұйымдасқан қылмыстылығынан айырмашылығы, қызмет ету үшін территориялық дау қоймайды; ұйымдасуында туыстық немесе “жанұялық” байланыстарды басшылыққа алмайды және ішкі құрылымы құпия емес. Жапондық заңгер - ғалымдар ұйымдасқан қылмыстылықтың ұғымына қатысты ортақ пікірге келмеген. Олардың пікірінше, ұйымдасқан қылмыстылық ұғымының мазмұнын бір түсінікпен, анықтамамен ашып көрсетуге мүмкін емес. Атақты Жапон криминологы С.Якуминава ұйымдасқан қылмыстылықтың түсінігін анықтау мәселесіне көңіл аудара келе, оны анықтау үшін бірлесе қылмыс жасау сияқты белгілер жеткіліксіз деп көрсетеді. Ұйымдасқан қылмыстылықтың негізгі белгісі ретінде Якуминава “қандай да бір қылмыстық қызмет нәтижесінде қалыптасқан ұйымды” таниды. Енді Жапонияның ресми органдарының ұйымдасқан қылмыстылыққа берген анықтамаларын қарастырайық. Жапонияның Әділет министрлігі “Ұйымдасқан қылмыстылық дегеніміз- құқыққа қайшы әрекеттерді жүзеге асыратын немесе жүзеге асыру қаупі бар ұйым немесе топ”, - деп көрсетеді. Жапон полициясы болса сәл өзгеше анықтама береді: “Ұйымдасқан қылмыстылық дегеніміз- өзінің ұйым немесе құрылым күшімен ұдайы құқыққа қайшы әрекеттерді жүзеге асыратын кәсіпкерлік топ”. Бұрынғы КСРО мен шет мемлекеттерінің ұйымдасқан қылмыстылығының сыртқы пішіні ұқсас болып келгенімен, әр мемлекеттердің экономикалық, саяси-құқықтық, әлеуметтік жағдайларына байланысты ерекшеленеді. Айырмашылықтарын дұрыс көрсету үшін ТМД елдеріндегі ұйымдасқан қылмыстылықтың негізгі белгілерін жүйелеп, оған дұрыс анықтама беру керек. Қылмыстылық - әлеуметтік құбылыс ретінде дамудың жалпы заңдылықтарына ие. Олар қоғамдық құрылысқа тәуелсіз болып келеді. Тек әр мемлекеттегі ұйымдасқан қылмыстылық мемлекеттің әлеуметтік, экономикалық және т.б. салаларына байланысты ерекшеленеді. Сондықтан да, “отандық” ұйымдасқан қылмыстылықты зерттеу үшін шет ел ғалымдарының еңбегіне сүйену дұрыс болар еді. “Ұйымдасқан қылмыстылық” мәселесі жөніндегі маман-ғалымдардың арасында бұл құбылыстың анықтамасы мен белгілеріне қатысты елеулі тиіспеушілік болғанымен, олардың барлығы - ұйымдасқан қылмыстылықтың халықаралық сипаттағы құбылыс болып табылатындығын мойындайды.

Жоғарыда көрсетілген шет ел ғалымдарының зерттеулеріне негізделі отырып ұйымдасқан қылмыстылықтың жалпы белгілерін анықтайық:

1. Қылмыстық қызмет тұрақты сипатта болып табылады;

2. Қызметтері қылмыстық кәсіпкерлік сипатта болып келеді және жалпы қылмыстық әрекеттерден айырмашылығы белгілі бір қызметтер мен тауарлар ұсынуы тән;

3. Қылмыстық кәсіпкерлік көп мөлшерде заңсыз табыс бере алатын әлеуметтік – экономикалық салаларды қамтиды;

4. Негізгі мақсаты – ірі мөлшерде табыс алу, бірқатар әлеуметтік салаларға бақылау орнату арқылы, нарықтың белгілі бір көлемін монополизациялау арқылы, мемлекеттік органдармен коррупциялық байланыс орнату арқылы жүзеге асырылады;

5. Заңды бизнеске қылмыстық жолмен алынған қаржыларын заңдастыру, “тазарту” мақсатында араласады;

6. Ұйымдасқан қылмыстық топтың тұрақтылығы қатал ішкі тәртіппен қамтамасыз етіледі;

7. Ерекше қылмыстық “құрылым” ретінде қызмет етеді және өз ішінде иерархиялық сатылармен сипатталады.

“Ұйымдасқан қылмыстылық” ұғымының анықтамасын дұрыс беру үшін осы мәселені зерттеген ғалымдардың берген негізгі зерттеу бағыттарын қарастырайық. Бұл бағыттарды былайша тізбелеуге болады:

а) ұйымдасқан қылмыстылықты – ұйымдасқан топ, мүшелері жасаған қылмыстардың жиынтығы ретінде тану;

ә) ұйымдасқан қылмыстылықты – құрылымы, бағыты, қылмыстық әрекеттің нысаны және сыртқы байланыстарының сипаты бойынша ерекшеленетін әр тектік және әр түрлі деңгейлік құрылымдардың жиынтығы ретінде тану;

б) ұйымдасқан қылмыстылықтың – заңсыз табыс алу мақсатында пайда болатын әлеуметтік құбылыс, әлеуметтік байланыс пен қарым – қатынастардың жүйесі ретінде қарастыру.

Біздің пікірімізше, ұйымдасқан қылмыстылықтың анықтамасын толық және анық беру үшін осы үш бағытты бірге қарастыру керек. “Ұйымдасқан қылмыстылық” құбылысының анықтамасын ашардан бұрын, алдымен төмендегі ұғымдардың мазмұнын ашып алайық. Ұйымдасқан қылмыстылықтың негізі ретінде бұл біріншіден, «қылмыстылықтағы ұйымдастық» және «ұйымдасқан қылмыстылық» немесе «топтық қылмыстылық» және «ұйымдасқан қылмыстылық»; екіншіден, «ұйымдастырылған қылмыстар» және «қылмыс субъектілері». Егер де қылмыстылықтағы ұйымдастық және ұйымдасқан қылмыстылық ұғымдарын бір – біріне қарсы қоятын болсақ, біздің пікірімізше, біріншісі екіншісінен кең көлемді екендігі көрінеді. Сонымен қатар, ұйымдасқан қылмыстылық – қылмыстық құрылымның ең жоғарғы деңгейі деп айтуға да болмайды. А.И.Долгованың пікіріне сәйкес, онда үш деңгейді көруге болады: ұйымдасқан қылмыстық топтар, иерархиялық сатылану, қылмыстық ортаның жоғары деңгейлі ұйымдастырылуы [14, 55 б.].

Екінші кезекті ұғымдарды талдасақ, онда олардың бір – бірімен өте тығыз байланысты екендігі көрінеді. Ұйымдасқан қылмыстылықтың негізінде екі өзара байланысты элемент жатыр. Олар: ұйымдастырылған қылмыстар және сол қылмыстардың субъектілері. Белгілі бір қылмыстық мақсатқа жету үшін бір–бірімен қарым–қатынасқа түсетін тұлғалардың ұйымдасқан қылмыстылықтың болуы мүмкін емес. Ал, енді, Кеңес Одағы ғалымдарының ұйымдасқан қылмыстылыққа қатысты зерттеулеріне тоқталайық. А.И.Долгова ұйымдасқан қылмыстылықты былайша анықтайды: “...ұйымдасқан қылмыстылық – қылмыстық әрекеттердің жиынтығы емес, ол қылмыстық әлем “қызметкерлерінің” күрделі жүйелік – құрылымдық жынтығы”. Басқаша айтсақ, Долгова А.И., ұйымдасқан қылмыстылықты құқыққа қайшы әрекеттер жасайтын құрылымдарының бір түрі ретінде ұйымдасқан қылмыстық топтардың қызмет етуімен байланыстырады. Оның пікірінше, ұйымдасқан қылмыстыққа алдын – ала келіспей қылмыс жасайтын немесе бір немесе бірнеше қылмыс жасау үшін құрылған “тұрақсыз” топтар жатқызылмауы тиіс. А.И.Долгованың айтуынша, ұйымдасқан қылмыстық топтар төмендегі белгілерге ие болуы тиіс:

1. Қасақана, алдын ала жоспарланатын қылмыстық әрекеттердің болуы;
2. Тұрақты сипаттағы қылмыстық қызмет жөнінде алдын ала сөз байласу;
3. Қылмыстық топ мүшелерінің қарым – қатынасының жақындауы, олардың әр қайсысының қылмыстық топтағы орнының болуы, қарым – қатынастарында иерархиялық жүйенің орын алуы;
4. Қылмыстық жауаптылықтан құтылуға бағытталған арнайы шаралардың болуы.

Ұйымдасқан қылмыстылықты осылайша сипаттай келе А.И.Долгова оның үш деңгейін көрсетеді: ұйымдасқан қылмыстық топ, қылмыстық бірлестік, қылмыстық топ басшыларының қауымдастығы. Г.Ф.Хохряков “ұйымдасқан қылмыстылықтың” анықтамасын төмендегідей береді: “Жалпы, ұйымдасқан қылмыстылық ретінде жалпы және пайда күнемдік – шаруашылық қылмыстылықтармен сапалы жаңа негізде біріктіретін құбылысты тануға болады және мұндағы қылмыстарды қылмыскерлердің топтары жасайды” [15, 39 б.]. Жоғарыдағы анықтаманы ұсына келе Г.Ф.Хохряков ұйымдасқан қылмыстылықты объективті әлеуметтік құбылыс ретінде таниды және оның келесі ерекше белгілерін көрсетеді:

1. Оның ұйымдастырушылық – басқарушылық құрылымдардың болуы, топтың қатаң иерархиялық бөлінуі, топ мүшелерінің жүріс – тұрысын, жауапкершілігеін анықтайтын ережелердің болуы;
2. Қылмыстық қызметтің тұрақты, жоспарлы және жасырын сипатта болуы;

3. Әлеуметтік бақылаудың күшін әлсіретуге бағытталған шаралардың болуы;

4. Қылмыстық қызметтің әр түрлі салаларын қаржыландыруға бағытталған елеулі қаржы қорының болуы;

5. Ұйымдасқан қылмыстық топтардың экономика салаларына енуі, “қара нарыққа” тауарлар мен қызметтер ұсыну, есірткі дайындау және оны сатуды ұйымдастыру, жезөкшелікті өршіту және т.б. заңсыз қызметтермен айналысу арқылы қылмыстық қызмет аумағын кеңейту;

Ол ұйымдасқан қылмыстылықтың келесі белгілерін көрсетеді:

1. Белгілі бір қылмыс саласын монополизациялау;
2. Экономикалық тапшылықты тудыратын жағдайлар жасау;
3. Қылмыстық жолмен алынған ақшаларды “тазалау”, заңдастыру;
4. Қоғам күшін “екінші кезектегі” (ұйымдасқан қылмыстылыққа қарағанда) мәселелерді шешуге итермелеу.

Бұл анықтаманы біз оның жалпылық сипаты мен кең ауқымдылығына байланысты қабылдамаймыз. Бұл анықтамада ұйымдасқан қылмыстылықтың ұғымы толық ашылмаған және тіпті ұйымдасқан қылмыстылықтың белгілерін де емес, тек сыртқы көрінісін сипаттайды. Екінші және төртінші белгілерімен де келісе алмаймыз. Себебі, экономикада толып жатқан процестерге ұйымдасқан қылмыстылықтың қатыстылығы жоғары деп айтуға болмайды. Әрине, ұйымдасқан қылмыстылықтың нарықта, тіпті бюджетте тапшылықтың өршуіне әсер етуі мүмкін, бірақ соның өзінде де сол тапшылық экономиканың өз механизмі нәтижесінде пайда болады. Басқа ғалымдардан өзгеше анықтаманы А.Н. Ағыбаев береді: “Ұйымдасқан қылмыстылық – бұл заңсыз табыс алу мақсатында пайда болатын әлеуметтік байланыстар мен қарым – қатынастардың жүйесі.” [16, 59 б.].

Ол ұйымдасқан қылмыстылықтың келесі құрылымдық элементтерін бөліп көрсетеді:

1. Заңсыз экономикалық қызмет;
2. Ерекше нормативтік жүйе;
3. Ерекше басқару жүйесі;
4. Қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесі.

Біздің пікірімізше, бұл анықтаманың кемшілігі – жалпы қылмыстық әрекеттердің ескерілмеуі. Ұйымдасқан қылмыс – жоспарланған, алдын ала ойластырылған, әдейі қасақана жасалатын қылмыс. Мұндай қылмысты жеке адамда, топта жасауы мүмкін. Шешім қабылдау кезеңінде қылмыс жасаудың жоспары ойластырылады. Егер қылмысты бір неше адам жасайтын болса, алдын ала олардың рөлдері бөлінеді: сыбайластардың біреуі қылмыс объектісін іздестіреді, екіншісі – қылмыс құралын, қажетті керек – жарақтарын табады, үшіншісі – қылмыс орнынан тез кетіп алу және ұрлаған заттарын алып кетуге қажетті көлікпен қамтамасыз етеді, төртіншісі – қауіпсіздік жағын

ойластырады, бесіншісі – қылмыстық – жолмен табылған мүлікті сатумен, қылмыстан түскен табысы заңдастырумен айналысады. Ұйымдасқан қылмыстық әрекет – қандай да бір субъектінің өзара байланысты ұйымдасқан қылмыстық іс – әрекеттің жүйесі.

Қорытындылай келе, ұйымдасқан қылмыс мәселесі, ең алдымен, құқық қорғау органдарының ғана емес, мемлекеттің де, қоғамның да мәселесі екенін атап өткен жөн. Күшті ұйымдасқан қылмыс-бұл мемлекеттің әлсіздігінің нақты белгісі. Сондықтан күшті билігі бар мемлекет қана осы теріс қоғамға қарсы құбылысқа қарсы күресте барлық күштерін тиімді ұйымдастыра және біріктіре алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 30.08.1995ж. <http://online.zakon.kz>
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі (03.07.2014ж.) – Алматы: Юрист, 2014. <http://online.zakon.kz>
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық –процестік кодексі (09.07.2014ж.) – Алматы: Юрист, 2014. <http://online.zakon.kz>
4. Алауханов Е.О. Криминология. ГЛАВА XIII. ОРГАНИЗОВАННАЯ ПРЕСТУПНОСТЬ Учебники и учебные пособия. – Алматы, 2008. – 429 с.
5. Долгова А.И. Криминология: Учебник для вузов / Под общ. ред. А. И. Долговой. 3-е изд., перераб. и доп. М., 2007. С. 380—415.
6. Абраменкова В.С. Противодействие организованной преступности расследованию преступлений - одна из главных проблем правоохранительных органов // Сибирский Юридический Вестник. - 2004. - 286с.
7. Воронин Ю.А. Транснациональная организованная преступность. - Екатеринбург, 2007.-324с.
8. Гилинский Я.И. Организованная преступность: понятие, история, деятельность, тенденции. – М.: Юристъ, 2007. -206с.
9. Галиакбаров Р.Р. Квалификация групповых преступлений. - М.: Юристъ, 2007. -264 с.
10. Конвенция ООН против транснациональной организованной преступной деятельности, принятие резолюцией № 55/25 Генеральной Ассамблеи от 15.11.2000.
11. Камон Ф. Государство и право. М., 2000. №11.-126с.
12. Уголовное право Казахстана: Особенная часть: Учебник для вузов/ Под ред. И.И.Рогова. Алматы.2002. -256с.
13. Криминология: Учебное пособие / Под ред. Н.Ф.Кузнецовой. М., 1998. -284с.
14. Долгова А.И. Криминология. М., 1999. -256с.
15. Хохряков Г.Ф. Криминология: Учебник/ Отв. Ред. Н.В.Кудрявцев. М. 1999. -397с.

16.Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық: оқулық – Алматы: Жеті Жарғы, 1998ж. -251 б.

Илахунов Р.Н.

Магистрант Евразийской Юридической Академии
имени Д.Кунаева

Научный руководитель:

Абдрашев Р.М.

д.ю.н., профессор Евразийской юридической академии
имени Д.А. Кунаева

ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ БОРЬБЫ С ОРГАНИЗОВАННОЙ ПРЕСТУПНОСТЬЮ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Исторический метод исследования является одним из действенных методов познания, который позволяет нам выяснить, каким исследуемое явление было раньше, каким это явление стало сейчас [1, с.14].

До 1930 годов к основным формам организованной преступности в Казахстане являются формирования, совершавшие бандитизм, то есть нападения на граждан или организации. В данное время бандитизм на территории всего постсоветского пространства носил исключительно политический характер [2, с.72-75]. Задачей правоохранительных органов того периода являлась подавление бандитских группировок жесткими методами. Изложенное обусловлено тем, что бандитские формирования в большей части носили политический характер.

В этой связи на первый план выступала борьба с политическими преступниками. Принимая во внимание изложенное, в УК.КазССР в качестве первой главы особенной части Уголовного закона были предусмотрены государственные преступления [3]. Организованная преступность того периода была характеризовалась тем, что в союзе сложился особый криминальный мир, где большое значение играли воры в законе. Криминальный мир имел свои законы и традиции, которых придерживались все криминальные группировки.

Ситуация началась меняться в начале 1940 годов, поскольку многие воры в законе, авторитеты и лидеры преступной среды перешли на сторону советских властей и стали защищать родину от посягательств Фашистской Германии. После окончания войны, принимая во внимание сложное социально-экономическое положение в государстве, произошел рост преступности, в

большой части, корыстно-насильственного характера. Криминальный мир изменился, поскольку большинство функционирующих на тот момент преступных групп отошли от криминальных воровских традиций.

Характерным признаком организованной преступности стало поиск связей с коррумпированными сотрудниками правоохранительных органов. В начале 1950 годов это стало возможным, принимая во внимание рост теневых форм экономики, коррупция в рядах сотрудников правоохранительных органов, а также неспособность функционирования плановой советской экономики.

Таким образом, возник союз между элитными представителями власти и организованной преступностью, которыми пользовались услугами последних в целях получения недоступных товаров и получения недоступных услуг. Взамен представителям криминального мира предоставлялась помощь в виде защиты от уголовного преследования со стороны правоохранительных органов.

Вышеуказанные обстоятельства повлекли также к росту транснациональных преступлений, которые оказывали помощь в контрабанде товаров для реализации их на территории Союза Советских Социалистических Республик. Организованная преступность того периода нуждалась в помощи аналогичных формирований в соседних странах, уверенно обретая транснациональный характер.

Развитие организованной преступности в Республике Казахстан приходится на конец 1980 годов. Распад великой державы повлек за собой рост коррупции, которая была связана с различными негативными явлениями и процессами, происходящими в стране. На фоне масштабного всплеска коррупции имели место экономические и социальные проблемы.

Особенностью организованной преступности того периода является состав членов преступных группировок, в большей части состоящих из действующих спортсменов и сотрудников государственных органов. После распада Союза Советских Социалистических Республик организованная преступность характеризовалась живучестью. Наблюдались тенденции сращивание представителей организованной преступности и сотрудников правоохранительных органов Республики Казахстан.

На фоне установления коррупционных связей с представителями государственных структур, наблюдался рост теневой экономики, которая проявлялась в том, что члены преступных организаций открывали различные подпольные предприятия для получения максимальной материальной прибыли. В этой связи деятельность правоохранительных органов по отношению к действующим преступным группировкам была не эффективной. Ярким примером сращивания организованной преступности и сотрудников правоохранительных органов являются многочисленные факты привлечения к

уголовной ответственности сотрудником милиции, чья деятельность была связана с крышеванием теневой экономики [4, с.5].

По истечении определенного периода времени представители организованных преступных группировок взяли под контроль все частные предприятия и учреждения, действующие на территории Республики Казахстан. Причем вести успешную деятельность по вымогательству и крышеванию частного бизнеса позволяли покровительственные связи в высших эшелонах власти.

Среди организованных преступных формирований существовала специализация, поскольку сферы деятельности таких группировок были распределены между собой. Одни преступные группировки осуществляли деятельность по крышеванию частного бизнеса, сутенерству, порнобизнесом, совершению уголовных правонарушений корыстно-насильственного характера, то есть носили исключительно локальный характер. Другие преступные группировки носили ярко выраженный транснациональный характер и специализировались на совершение экономической и обычной контрабанды. Речь идет о наркобизнесе и контрабанде наркотических средств, боеприпасов и иных незаконно хранящихся предметов и веществ.

На фоне роста и произвола организованной преступности в республике применялось законодательство, лишь фрагментарно регламентирующая противодействие организованной преступности и коррупции. На фоне отсутствия специализированного закона «О противодействии организованной преступности», который не принят и по сей день, был принят УК КазССР, в котором имели место нормы права, регламентирующие уголовную ответственность за совершение преступлений в составе организованных преступных формирований.

Так, в ст.63 УК КазССР была предусмотрена уголовная ответственность за бандитизм, то есть организацию вооруженных банд, создаваемых для нападения на государственные или общественные предприятия, учреждения, организации или граждан. Помимо изложенного в ст.63-2 была предусмотрена уголовная ответственность за организацию или руководство преступной группой либо преступным сообществом [5, с.5].

Если провести сравнительно-правовой анализ с законодательством, регламентирующим уголовную ответственность за совершение уголовных правонарушений в составе организованных преступных формирований, то законодательство того периода показывало отношение законодателя к понятиям «организованная преступность» и «коррупция». Считалось, что в СССР нет коррупции и организованной преступности, которые присущи для стран Западной Европы и Америки.

Анализ юридической литературы показывал, что в 1980 годах отмечалась тенденция сращивания организованной и экономической преступности. Ряд зарубежных экспертов полагали, что под контролем организованной преступности находились не только коммерческие организации и банки. Около 40 процентов государственных компаний также находились под тотальным контролем организованной преступности [6, с.661].

В 1997 году после распада СССР был принят первый Уголовный закон независимого Казахстана. Он практически полностью воспроизвел нормы УК КазССР в части противодействия проявлениям организованной преступности. Вместе с тем, принимая во внимание ратификацию международных соглашений «О противодействии организованной и транснациональной преступности», в Уголовном законе появилась ответственность за создание и руководство транснациональной организованной группой (статья 235-2 УК Республики Казахстан) и создание и руководство транснациональным преступным сообществом или организацией (235-3 УК Республики Казахстан) [7].

Принимая во внимание увеличение фактов совершения уголовных правонарушений членами транснациональных организованных групп и сообществ, прогрессивным направлением Уголовного закона от 16 июля 1997 года является введение уголовной ответственности за финансирование деятельности транснациональной организованной группы, транснационального преступного сообщества (транснациональной преступной организации).

Анализ оперативно-следственной практики того времени свидетельствовал о росте уголовных правонарушений, совершаемых транснациональными преступными группами и организациями. К примеру, организованные преступные группировки в России, по информации оперативных подразделений республики, активно расширяли ареал своей деятельности на территории других государств. Особенно это казалось этнических преступных формирований, которые переносили свою деятельность на территорию Республики Казахстан.

После совершения транснациональных уголовных правонарушений, в том числе и на территории Республики Казахстан, они скрывались в России, что существенным образом создавало трудности в привлечении их к уголовной ответственности. Основными направлениями деятельности транснациональных преступных группировок являлись: похищения и вымогательства людей; угон и торговле автомобилями; незаконный оборот наркотических средств и оружия. Безусловно, сложная оперативная и криминогенная обстановка в республике повлекла за собой проведение реформ в системе правоохранительных органов Республики Казахстан.

В 2000 годах транснациональные преступные группировки стали монополистами в совершении уголовных правонарушений международного характера. Помимо изложенного, основным направлением их деятельности стала легализации имущества, нажитого преступным путем посредством открытия коммерческих организаций и занятием полулегальными видами деятельности. Деятельность вышеуказанных транснациональных преступных организаций была замечена на территории Северо-Казахстанской и Тургайской областях Республики Казахстан. В последующем вышеуказанные транснациональные преступные организации стали контролировать большую часть ферм в Тургайской и Северо-Казахстанской областях.

Наличие стартового капитала позволила организованной преступности проникать в различные сферы экономики Республики Казахстан. Многие финансовые институты были легализованы. Помимо изложенного, произошло сращивание организованной и должностной преступностью, что проявлялось в различного рода хищениях собственности из республиканского бюджета. Исходя из проведенных оперативных проверок Министерства Внутренних Дел Республики Казахстан, наблюдался рост влияния транснациональных преступных группировок на стратегически важные направления экономики. В большинстве случаев такое влияние осуществлялось посредством создания лжепредприятий, которые якобы занимались инвестиционной деятельностью в Республике Казахстан.

Как видим, российские транснациональные преступные организации использовали территорию Казахстана в качестве офшорных зон и реализовывали мероприятия, направленные на отмывание имущества, полученного преступным путем. В реализации государственных и социальных программ такие группировки, как правило, участия не принимали. Вполне закономерным становился процесс сращивания транснациональных преступных организаций с должностными лицами правоохранительных органов, что позволяло им налаживать контрабандный транзит по перемещению через таможенную границу наркотических средств, боеприпасов, взрывчатых веществ, а иногда и людей.

В конце 1990 годов образовался самый настоящий преступный альянс между чиновниками и членами транснациональных преступных организаций. С учетом изложенного, масштабы деятельности транснациональных преступных организаций к концу 2000 годов стали носить устрашающий характер. При этом, помимо совершения экономических уголовных правонарушений, члены преступных организаций не брезговали совершать и уголовные правонарушения корыстно-насильственного характера, тем самым поднимая размер криминального капитала. Наблюдался рост влияние организованной

преступности на правоохранительные и государственные органы, что обусловлено активным подкупом действующих чиновников, а также факты проникновения в различные эшелоны власти представителей криминалитета.

Обладая большими финансовыми возможностями, представители криминалитета осуществляли попытки проникновения в деятельность различных партий и общественных объединений с последующим выдвижением на политические должности. Наблюдались и наблюдаются и по сей день факты лоббирования своих представителей в системе государственной и правоохранительной деятельности. Рассматриваемые тенденции повышали уровень общественной опасности криминалитета того времени. Помимо изложенного, имели место попытки проникновения криминалитета в различные коммерческие организации, то есть бизнес-структуры.

Борьба с организованной преступностью и коррупцией в Республике Казахстан стала приоритетным направлением проводимой государственной политики. В целях ее реализации в республике активно проводятся различные мероприятия, направленные на противодействие данным явлениям. В первую очередь необходимо отметить мероприятия правового характера. Так, на сегодняшний день принят целый пакет нормативно-правовых актов, указывающих на наличие политической воли главы государства в борьбе с коррупцией. В связи с тем, что Республика Казахстан стала активным участником международных отношений и присоединилась к конвенции ООН «О противодействии ООН», был принят новый закон «О противодействии коррупции». В принятом законе расширено понятие коррупции и включено в него понятие коррупции в частном секторе [8].

Помимо изложенного, принят закон Республики Казахстан «Об общественных советах», в соответствии с которым в республике были созданы общественные советы, в функции которых входит мониторинг состояния борьбы с коррупцией с учетом общественного мнения и статистических показателей борьбы с данным явлением. Приняты программы борьбы с коррупцией.

Вместе с тем, существенным пробелом отечественного законодательства, регламентирующего противодействие транснациональной организованной преступности, является отсутствие специализированного закона «О противодействии организованной преступности», несмотря на то, что понятие «организованная преступность» шире понятия «коррупция».

В 2014 году был принят новый Уголовный кодекс Республики Казахстан, в котором были реализованы идеи гуманизации действующего права. Гуманизация в большей степени коснулась уголовных правонарушений небольшой и средней тяжести. Вопрос, связанные с

противодействием организованной преступности, предусмотренные в УК Республики Казахстан 2014 года, практически воспроизвели положения УК Республики Казахстан 1997 года.

Так, в статьях 264 и 265 Уголовного закона предусмотрена уголовная ответственность за создание и руководство транснациональной организованной группой, организацией и сообществом, как наиболее опасной формой организованных преступных формирований.

Вместе с тем, несмотря на принятия ряда нормативно-правовых актов, на сегодняшний день в законодательстве есть множество концептуальных проблем. К примеру, до сих пор отсутствует научное определение экстремизма в Законе «О противодействии экстремизму», отсутствует законодательная регламентация борьбы с некоторыми формами организованной преступности. Все вышеизложенное факторы в своей совокупности создают системные проблемы в деятельности правоохранительных органов, которые невозможно решить принятием единичных нормативно-правовых актов, регулирующих отдельные аспекты борьбы с транснациональной преступностью. Необходимо проведение системной работы в этом направлении.

Таким образом, резюмируя содержание подраздела, мы пришли к выводу о том, что транснациональная организованная преступность Казахстана на сегодняшний день представляет собой социально-опасное явление, представляющая собой совокупность преступных групп и организаций, специализирующихся на совершение общеуголовных, экономических, коррупционных уголовных правонарушений при покровительстве сотрудников правоохранительных и иных государственных органов. Транснациональная преступность существовала на территории Казахстана на протяжении длительного периода времени, что обусловлена системными проблемами борьбы с ней, начиная от проблем законодательного характера, заканчивая организационными. Негативное влияние на рост транснациональной преступности повлияло отсутствие политической воли на противодействие рассматриваемому явлению. На протяжении практически всего периода существования Союза Советских Социалистических Республик государство скептически относилось к транснациональной преступности и коррупции, считая это пережитками буржуазного строя. В период получения Республикой Казахстан независимости и всего периода существования нашего государства, на законодательном уровне проблемы борьбы с транснациональной преступностью решены не были.

Список использованной литературы:

1. Ванеев С.У. Уголовная ответственность за самоуправство по законодательству Российской Федерации: дисс. ... канд. юрид.наук. – М., 2006. – 193 с.
2. Роулинсон П. Российская организованная преступность: краткая история // Российская организованная преступность: новая угроза? М., 2000. С. 72—75.
3. Уголовный кодекс Казахской ССР с изменениями и дополнениями на 1 октября 1996 г.: Учебное издание. – Новосибирск, 1996. – 120 с.
4. Ляпунов Ю.И. Должностные преступления: Учебное пособие. – Киев: НИИРЮ Киевской высшей школы МВД СССР, 1988. – 116 с.
5. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 22 июля 1959 года // <https://online.zakon.kz/document>
6. Незнамова З.А. Уголовное право. Особенная часть. Учебник для вузов. – М.: Издательская группа ИНФРА-НОРМА, 1998. – 768 с.
7. Уголовный кодекс Республики Казахстан: Учебно-практическое пособие. – Алматы: «Издательство «Норма-К», 2002. – 160 с.
8. Закон «Об общественных советах». – Алматы: «Издательство «Норма-К», 2021. – 86 с.

Исенов А.А.

Магистрант Евразийской юридической академии
имени Д.А. Кунаева

Научный руководитель:

Абдрашев Р.М.

д.ю.н., профессор Евразийской юридической академии
имени Д.А. Кунаева

ПРИЧИНЫ И УСЛОВИЯ БЫТОВОГО НАСИЛИЯ

Важное значение для профилактики правонарушений играет изучение причин и условий совершения конкретного вида преступления. Это является важным направлением для разработки научно-практических рекомендаций, необходимых для профилактики отдельных видов и групп преступлений.

В криминологической литературе на сегодняшний день существует различные диаметрально противоположные точки зрения относительно того, какой термин необходимо использовать при разработке криминологической характеристики преступлений. К примеру, в своей диссертации Р.М. Абдрашев предлагает использовать термин «Причины и условия совершения преступлений» [1,с.97]. Другие рекомендуют ограничиться термином «Причины совершения преступления» [2,с.97]. Третьи вместо причин и условий

совершения преступлений используют термин «обстоятельства совершения преступлений».

Поскольку это не входит в задачи нашего исследования – установить наиболее оптимальное определение обстоятельствам, которые способствуют совершению преступления. В этой связи мы предлагаем остановиться на причинах и условиях совершения преступлений.

Кроме того, мы считаем, что все предлагаемые авторами термины по своей сути являются синонимами и обозначают один и тот же смысл. Выбор того или иного термина не имеет существенного значения на результат профилактики преступления.

В юридической литературе можно встретить различные причины и условия совершения преступлений. На ряд преступлений большое влияние оказывают факторы политического характера. К ним можно отметить правонарушения, направленные на разрушение воинских отношений. В качестве таковых можно назвать правонарушения, которые направлены против общественной безопасности. Вместе с тем, политические факторы не оказывают существенного влияния на причинение тяжких телесных повреждений. Но тем не менее связь есть. Предлагаем фрагментарно остановиться на данном вопросе, поскольку на причинение тяжких телесных повреждений большее влияние все-таки оказывает социально-экономический блок причин и условий совершения преступлений.

Негативным политическим фактором, оказавшим существенное значение на конфронтацию между гражданами, явилось отсутствие государственной идеологии. В момент существования Союза Советских Социалистических Республик государственная идеология существенным образом влияла на поведение людей. В первую очередь, необходимо отметить, что ее наличие сплачивало граждан, поскольку она формировалась с самого детства. Детям прививали такие качества, как любовь к Родине, к труду, к партии советского союза.

Безусловно, единая политика государства, направленная на формирование единой точки зрения относительно государственного устройства, положительным образом влияла на общество, не разделяя их на бедных и богатых.

Вместе с тем, негативная политика стран Запада и Америки повлекли за собой принятие руководством страны весьма странного решения – отказа от государственной идеологии. Указом Президента Союза Советских Социалистических Республик была отменена государственная идеология.

Общество разделилась на различные классы и по различным признакам. В качестве негативных последствий можно отметить следующие тенденции: отсутствие патриотизма у молодежи; отсутствие единой государственной политики; рост коррупционных проявлений практически во всех сферах жизнедеятельности; разделение общества по социальным признакам на бедных и богатых; рост социальной напряженности в обществе.

Как показывает анализ политической ситуации в республике, наблюдается большой социальный разрыв в обществе. И на первый план выходят не интересы государства, а интересы отдельных лиц и граждан. Отсюда, как следствие, неверие в будущее страны, высокие показатели миграции населения, разделение общества по политическим признакам, усиление конфликта между различными слоями общества.

Таким образом, отказ от государственной идеологии повлек за собой такие негативные тенденции, как появление у населения антисоциальных взглядов, ненависть к правоохранительным и судебным органам, агрессия и стремление решать конфликты насильственным путем. Тем самым, мы стали свидетелями разрушения ценности у молодежи. Появились такие характеристики личности, как эгоизм и стремление решать свои собственные проблемы, вопреки интересам государства и общества.

Как видим, провал в государственной политике повлек за собой появление агрессивных форм поведения граждан. В купе с социально-экономическими проблемами, изложенное негативным образом повлияло на динамику причинения тяжких телесных повреждений.

Блок причин и условий причинения тяжкого вреда здоровью, существенным образом влияющий на совершение рассматриваемого вида преступления, тесным образом связан с социально-экономическими факторами.

На сегодняшний день Республики Казахстан, как и другие государства постсоветского периода активно вовлечены в негативные процессы мирового экономического кризиса. Ситуация усугубляется пандемией коронавируса, которые усилила экономический кризис в стране, породив галопирующую инфляцию, повышение цен на продукты питания, а также иные негативные тенденции.

Экономический кризис повлек за собой рост безработицы. При этом, показатели безработицы в официальных сайтах и по мнению независимых экспертов являются диаметрально противоположными. Так, по данным официальных сайтов Республики Казахстан уровень безработицы в стране находится на низком уровне.

Так, на сегодняшний день (в соответствии с данными Бюро национальной статистики) безработица в стране составляет 4,9 процентов. Просматривается увеличение числа безработных на 0,1 процент [1]. Повышение числа безработных обусловлено тем, что в условиях пандемии уменьшилась возможность заниматься ресторанным и гостиничным бизнесом. Деятельность многих частных организаций в условиях пандемии была приостановлена.

Если смотреть на возрастные показатели безработных, то в большей части безработице подверглись лица в возрасте от 35 до 45 лет. Ряд безработных относятся к лицам пенсионного возраста. Их возраст колеблется от 50 до 65 лет.

В ряде случаев наблюдается уменьшение количества безработных среди молодежи. Статистическая картина также была искажена за счет введения так называемой категории временно занятых, что обусловлено временной

приостановкой в деятельности частных предприятий, обусловленных пандемией коронавируса.

Однако по неофициальным данным, около 40% жителей страны не имеют работы. Если говорить о показателях официальной правовой статистики относительно количества безработных в стране, следует отметить, что данная цифра была занижена за счет введением в общую статистическую картину самозанятых лиц. При этом, к самозанятым отнесли тех граждан, которые не имеют работы, однако сдают квартиры, занимаются частным извозом, имеют домашних животных и так далее.

На сегодняшний день по некоторым данным около 4.000.000 человек имеют проблемы с трудоустройством. При этом, в официальную статистику не вошли показатели во время карантина и пандемии коронавируса.

Вместе с тем, вышеуказанные цифры не соответствуют иным показателям, например тем лицам, которые нуждались во время пандемии в получении социального пособия в 42.000 тенге. На социальную выплату в размере 42.000 тенге претендовали те граждане, которые были безработными долгое время или имели проблемы с безработицей небольшой период времени.

Как показывают материалы социальной статистики на получение социальной выплаты в 42500 тенге претендовало около 8.000.000 человек. Из них денежную выплату получили около 4500000 граждан. Как показал дальнейший мониторинг ситуации в республике, из 4500000 получивших социальную выплату граждан были и такие, кто официально имел работу, однако подал заявку на получение социальной выплаты. Из тех, кто не смог получить 42500 тенге были и реально безработные лица. При выплате социального пособия государство не принимало во внимание, является ли человек самозанятым или нет.

В дальнейшем Министр труда и социальной защиты населения Б.Нурымбетов также заявлял, что по состоянию на апрель 2020 года в стране остались незанятыми около 4,200.000 человек. Из них большую часть составляют лица, которые работали в сфере торговли и ресторанного бизнеса, в сфере оказания различных услуг населению [4].

Однако последующее относительное снижение безработных на фоне спада коронавируса не решила проблемы социально-экономического характера. В стране приостановили выплату 42500 тенге лицам, не нашедшим работу. Безусловно, данные обстоятельства повлияли на обострение социального конфликта в семьях, на предприятиях, в школах.

Неэффективным является реализация различных программ, направленных на снижение безработицы. К примеру, на сегодняшний день функционирует программа «Нурлы Жол», с помощью которых планировалось трудоустройство 200.000 граждан Казахстана. Помимо изложенного, функционирует программа «Нурлы жер», направленная на трудоустройство около пятидесяти тысяч граждан республики. Помимо изложенного, функционируют и иные программы, направленные на социальную поддержку населения республики во время мирового кризиса.

Средняя заработная плата в соответствии с вышеуказанными программами составляет 80.000 тенге. Полагаем, что данные программы оказались неэффективными по причине того, что в большей части безработными остались представители малого и среднего бизнеса, которые не стали переквалифицироваться на работников строительства или ирных работников, чья деятельность связана с уборкой территории городов.

Безусловно, данные обстоятельства не могли не повлиять на криминогенную ситуацию в республике касательно причинения тяжких телесных повреждений. Как показала пандемия коронавируса, увеличилось количество социальных конфликтов, количество разводов, что обусловлено в большей степени социальной не обустроенностью граждан.

По данным Комитета криминальной полиции Министерства внутренних дел Республики Казахстан наблюдается рост уголовных правонарушений корыстно-насильственного характера. Из вышеуказанного числа уголовных правонарушений отмечается увеличение количества совершенных убийств и причинения вреда здоровью различной степени тяжести [5].

Как показывает анализ судебно-следственной практики, негативное влияние на криминогенную ситуацию в республике оказали факты алкоголизации и наркотизации населения. Согласно статистическим данным, причинение тяжких телесных повреждений в 40% от изученных нами уголовных дел совершалось на почве распития спиртных напитков.

В этой связи алкоголизация населения на сегодняшний день является негативным явлением, существенным образом оказывающим влияние на безопасность жизни и здоровья населения, на мирное существование граждан, на состояние правопорядка в республике. Помимо изложенного, алкоголизация негативным образом влияет на духовное состояние граждан Республики Казахстан, на привитие таких ценностей, как патриотизм, уважение к старшим.

Алкоголизация негативным образом влияет на состояние общественной безопасности. Употребление алкогольных напитков негативным образом влияет не только на физическое состояние человека, но и на его психическое состояние.

Ряд исследователей указывают на наличие корреляционной связи между экономическим развитием государства и алкоголизацией общества. Безусловно, данная связь существует и проявляется она в том, что лица, страдающие алкоголизмом, существенным образом подрывают порядок деятельности организаций и учреждений. В качестве негативных последствий употребления спиртных напитков выступает необходимость в реабилитации, затраты на это определенных ресурсов государства, а также совершение иных действий, подрывающих государственные интересы.

В этой связи противодействие алкоголизации и наркотизации населения должны стать основными направлениями государственной политики Республики Казахстан, принимая во внимание негативное значение вышеуказанных процессов на экономические устои республики, а также

криминогенную ситуацию в обществе, связанные с применением бытового и иных форм насилия в отношении граждан.

Имеет место корреляционная связь между алкоголизацией и уровнем жизни населения. Как показывает анализ правовой статистики, лица, которые злоупотребляют спиртными напитками, в большей части имеют низкий бытовой уровень жизни. Очень сложно изменить социализацию населения, которое подверглось физической и психической деформации впоследствии употребления алкогольных напитков.

Пожалуй, самым главным блоком причин причинения тяжких телесных повреждений являются экономико-правовые причины совершения преступлений, среди которых следует отметить: социально-экономический кризис; наличие социальных проблем у молодежи; сокращение рабочих мест на предприятиях; алкоголизация и наркотизация общества; недостатки нормативно-правовых актов в части отсутствия эффективных уголовно-правовых механизмов защиты здоровья человека и его безопасности; законодательные проблемы противодействия бытовому насилию. Как показывает анализ судебной практики, наличие вышеуказанных причин и условий совершения преступлений повлекли за собой повышения уровня агрессии общества, формирование определенной субкультуры, связанной с решением личных проблем путем применения физического насилия, падения культурного уровня населения. Безусловно, на фоне экономического кризиса и пандемии коронавируса, вышеуказанный комплекс причин и условия причинения тяжкого вреда здоровью человека повлек за собой рост динамики рассматриваемого вида преступления. Для многих молодых людей решение бытовых конфликтов за счет насилия стало нормальной формой поведения в обществе.

Список использованной литературы:

1. Абдрашев Р.М. Методика расследования самоуправства: дисс...канд.юрид.наук. – Алматы, 2007. – 176 с.
2. Нубаева Г.Г. Проблемы раскрытия и расследования преступлений, связанных с насильственными действиями сексуального характера: дисс ...канд.юрид.наук. – Алматы, 2007. – 176 с.
3. Безработица в Казахстане в 2020 году составила почти 5% // <https://www.aa.com.tr/ru>
4. Нурымбетов Б. Благодаря мерам государства безработица в стране удерживается на 5% // primeminister.kz/ru/news
5. Данные Комитета Криминальной полиции Министерства внутренних дел Республики Казахстан. – Алматы, 2011г. – 175 с.

Калиева Г.Т
д.э.н., профессор Евразийской юридической академии
имени Д.А. Кунаева
Нурымбетова Б.И.
магистр, старший
преподаватель Евразийской юридической академии
имени Д.А. Кунаева

ЦИФРОВИЗАЦИЯ БАНКОВСКОГО ДЕЛА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В последние десятилетия в мировой экономике наблюдается цифровая трансформация, которая вызывает существенные изменения во всех сферах жизни. Этот глобальный тренд в значительной степени затронул бизнес, общество и государственные структуры, в том числе и банковский сектор экономики.

Пандемия также остается главным фактором, определяющим экономическое развитие во всем мире и определенным образом, повлияла на работу банковской сферы. С введением карантина в Казахстане многие коммерческие банки стали оказывать свои услуги в онлайн-формате. Особо следует подчеркнуть, что коронавирус ускорил цифровизацию банков во всем мире: если ранее на цифровую трансформацию банков отводилось несколько лет, то в условиях пандемии им пришлось делать за 3–4 месяца. Финтех-стартапы и необанки тоже оказались в тяжелой ситуации: чтобы заполучить доверие клиентов и инвесторов, одних технологий уже недостаточно. В то же время в мире уже работает много «виртуальных» банков, которые полностью оцифровали свои бизнес-процессы, следуя тренду перехода в онлайн-формат. Именно их называют «необанками». При этом по данным исследования, проведенного Forrester Research около трети мирового потребления, будет приходиться на так называемых миллениалов – людей, родившихся в период с начала 1980-х до начала 2000-х годов [1].

Цифровая трансформация банков» не просто новая волна преобразований в области информационно-коммуникационных технологий, а коренная ломка под влиянием новых ИКТ-продуктов традиционных бизнес-процессов банка и преобразование их в цифровые банки. Известный аналитик в области цифрового банкинга Бретт Кинг отмечает, что «Цифровые технологии – это не отдельный департамент, это работа всего банка и лидера – CEO, который в миссию банка вписал слово digital и поощряет digital-инициативы персонала, в первую очередь в социальных сетях Facebook, Twitter, YouTube» [2].

Эксперты McKinsey&Company уверены, что банки могут получить до 45% увеличения чистой прибыли за счет реализации цифровой стратегии. Для этого даже есть специальный рецепт «5+1»: цифровые данные, интегрированный клиентский опыт, индивидуальный цифровой маркетинг для различных

аудиторий, цифровизация всех операций и бизнес-процессов, новые технологии и цифровые возможности [3].

Востребованность новых услуг цифрового банкинга характеризуется рисунком 1 (в %). Как видно из рисунка 1 востребованность банковских услуг Цифрового банка, следующая [4]:

Набор мобильных приложений – 93%

Электронный кошелек - 69%

Инструмент управления персональными финансами - 66%

Функции видео консультации - 28%

Краудфандинг – 17%

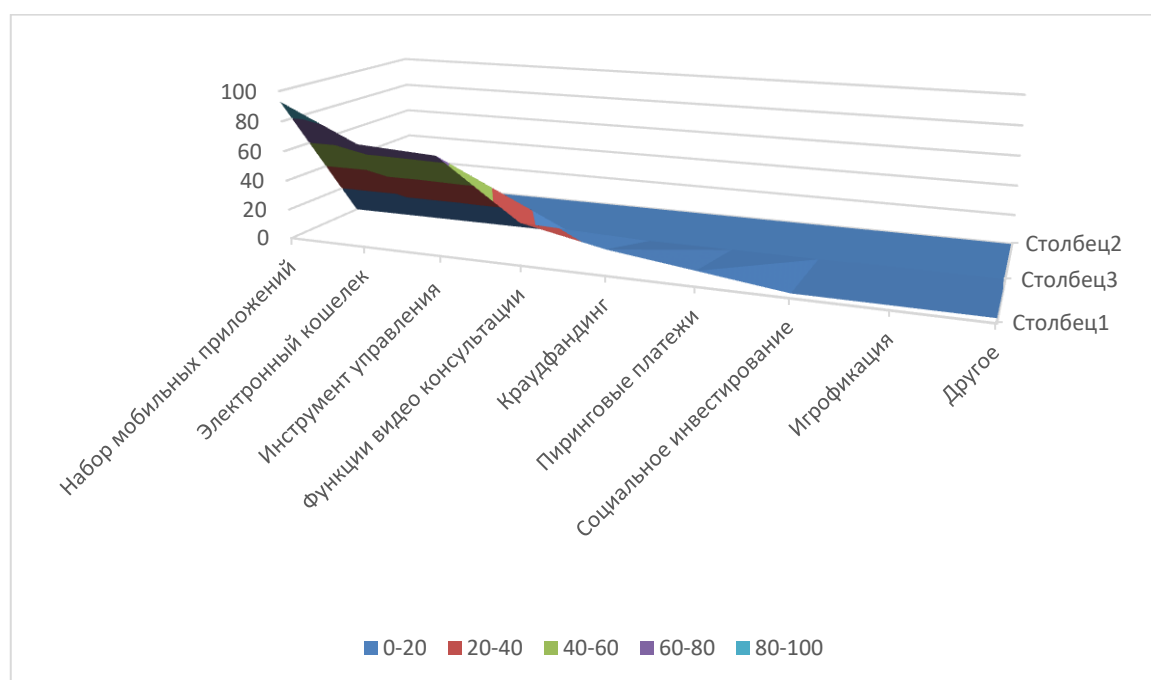

Рисунок 1. Востребованность новых услуг цифрового банкинга

Пиринговые платежи - 10%

Социальное инвестирование – 3%

Игрофикация – 3%

Другое – 3%.

В Казахстане наметилась тенденция ускоренной цифровизации банковского дела. При этом следует отметить, что в Алматы прошла презентация нового проекта Алтын Банка — первого в Казахстане цифрового банка, позволяющего получать все банковские услуги, не выходя из дома. Проектной командой при поддержке консультационных и интеграционных компаний был создан полностью цифровой проект Altyn-i.

Общеизвестно, что новые технологии все глубже проникают в нашу жизнь — мы не представляем себя без скоростного интернета, смартфонов, соцсетей и онлайн-покупок. В этой связи появление цифрового банка, объединяющий в единую систему 12 промышленных ИТ-решений, каковым является банк «Altyn-i» отвечает современным требованиям развития банковского сектора в

период корона – кризиса. Цифровая трансформация банковского дела позволяет клиентам в комфортных условиях оперативно получать банковские услуги.

При цифровизации банковского дела коммерческие банки Казахстана учитывался мировой опыт наиболее успешных цифровых банков мира, среди которых — польский mBank и российский Тинькофф Банк. При этом банки второго уровня страны цифровую трансформацию осуществляют на основе систем IBM, а мультиканальность обеспечивается технологиями Backbase, процессом взаимоотношений с клиентами управляет решение от Oracle, за аналитику и безопасность отвечает SAS, а карточный процессинг построен на OpenWay. Иными словами, цифровизация банковского сектора в Республике Казахстан базируется на передовом опыте, что есть в мире технологий для создания цифрового банка.

Ключевым преимуществом цифровых банков является его полная «цифровизация: у банка нет офлайн-отделений, а все услуги клиенты будут получать онлайн (открытие счетов и депозитов; круглосуточный доступ ко всем банковским сервисам; переводы друзьям в Facebook и т.д.) [1].

Предпосылки цифровой трансформации коммерческих банков в РК следует дифференцировать на внешние и внутренние (рисунок 2.). Как видно из рисунка к внутренним факторам цифровой трансформации коммерческих банков в РК включают:

- рост популярности мобильных приложений и цифровых каналов среди розничных клиентов за счет развития сервисных услуг (доставка продуктов питания, такси и т.д.);

- развитие и модернизация мобильных устройств способствуют росту цифровых технологий во всем мире;

-усиливающаяся конкуренция со стороны Нео-банков и финтех компаний;

- пандемия КОВИД -19, сократившая число клиентов, посещающих отделения банков и магазины розничной торговли.

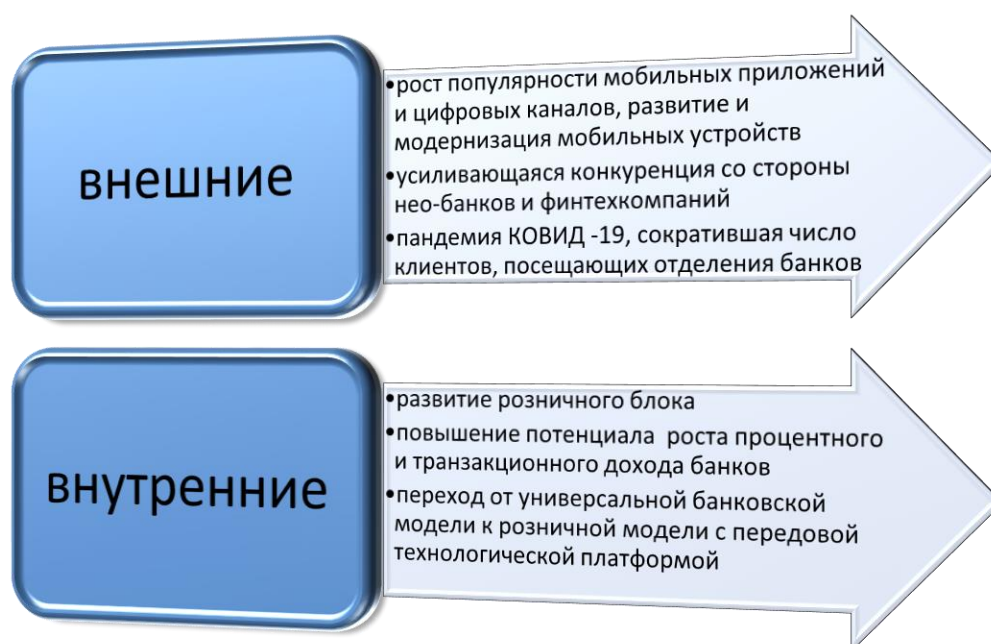

Рисунок 2. Предпосылки цифровой трансформации коммерческих банков в РК

К внутренним предпосылкам факторам цифровой трансформации коммерческих банков в РК следует отнести:

- развитие розничного блока как устойчивого фундамента цифровой трансформации банков;
- повышение потенциала роста процентного и транзакционного дохода банков счет развития мобильных приложений среди розничного сектора;
- развитие банков второго уровня в РК и переход от универсальной банковской модели к розничной модели с передовой технологической платформой.

Цифровизация банковского дела в Казахстане предусматривает решение ключевой задачи – выделение бизнеса банков в автономную организационную структуру, позволяющую максимально использовать внутренний потенциал для цифрового рынка, прежде всего, за счет цифровизации розничного сектора и внедрения цифровых продуктов для МСБ и ИП.

Ретроспективный анализ тенденций цифровой трансформации банков в Казахстане показывает, что данный процесс охватывает 3 тапа (рисунок 3.).

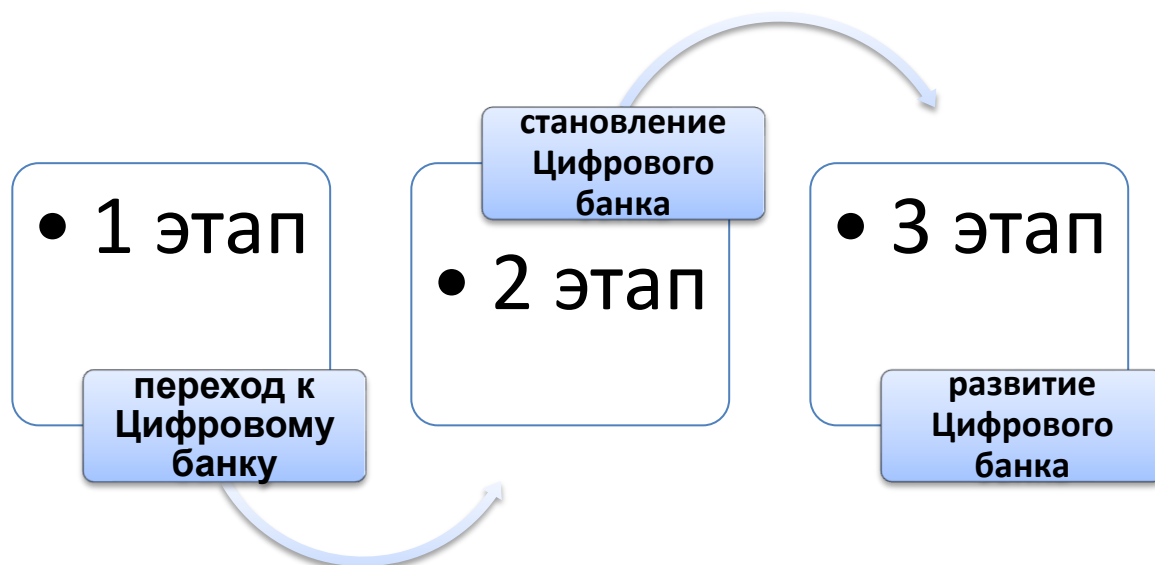

Рисунок 3. Этапы цифровой трансформации банков в РК

На первом этапе предусматривается создание корпоративной карты для МСБ/ИП сегмента и Private Banking, миграция ИТ-систем в ЦБ, Центра анализа розничных рисков внутри ЦБ, разработка продуктовых команд ЦБ, расширение структуры банка на бэк-офисные подразделения ЦБ и др.

Реализация второго этапа включает в себя разработку мобильных приложений и скоринговое кредитование, запуск команды по цифровизации

бэк-офиса, миграцию SAS, NPS, Oracle и др., автономное принятие решений Цифрового комитета в рамках матрицы полномочий, обновление системы мотивации по результатам внедрения грейдов в ЦБ, тиражирование системы мотивации на подразделения поддержки, внедрение грейдов и их синхронизация, перевод всех банковских услуг на новую маркетинговую концепцию и т.д.

На заключительном третьем этапе предусматривается разработка новых продуктов Цифрового банка, развитие FIS Collection/ «FIS Platform», КХД, МДМ и т.д., обновление системы грейдов по результатам мониторинга, Assessment персонала по результатам года работы и разработка плана развития и др. причем для ускорения разработки банковских продуктов и повышения их качества Цифровой банк необходимо наделить следующими полномочиями:

- бизнес – планирование и проведение закупок (в рамках лимитов);
- кадровые решения (повышение, прием /увольнение и т.д.);
- финансовая мотивация сотрудников (выплаты премий и бонусов по результатам работы);
- изменение продуктовых параметров.

Особо следует отметить, что казахстанские банки, как правило, на начальных этапах цифровой трансформации наряду с Цифровым банком сохраняют и аналоговый банк поскольку они работают по одной банковской лицензии. При этом стратегической задачей будет быстрая разработка и масштабирование цифровых продуктов в сочетании с дальнейшим развитием аналогового бизнеса банка. В дальнейшем в процессе цифровизации банковского дела в казахстанских банках произойдет смещение стратегического фокуса с управления сетью и продажами на управление технологиями и продуктами.

В заключении следует отметить проблемы, которые будут определять области риска при цифровой трансформации отечественных банков:

- выделение Цифрового банка не позволит решить проблемы, связанные со стабильностью клиентских приложений, цифровой грамотности сотрудников и привлекательности банка;
- наличие сотрудников подразделений поддержки приведет к дублированию функционала и росту численности банка;
- создание Цифрового банка не позволяет решить проблемы износа объектов ТИ – инфраструктуры, качества данных и КХД и других сквозных систем;
- наличие подразделений поддержки (особенно рисков, финансов, комплаенс и юристов) в линейном подчинении руководителя Цифрового банка приведет к конфликту интересов и нарушению принципов системы управления рисками, искажению отчетности.

Для решения выше указанных проблем, на наш взгляд, необходимо принятие следующих мер:

- обновление платформенных ИТ – систем и ИТ- инфраструктуры в рамках ИТ- стратегией банка;

- организация работы сотрудников банка вне зависимости от своих функций в цифровых командах, что позволит обеспечить максимальную циркуляцию цифровых знаний между ИТ, бизнесом и подразделениями поддержки;

- организация перемещения большей части клиентских ИТ – систем (Smart bank, credo и т.д.) в Цифровой банк и их поддержка и развитие. Необходима постоянная работа над совершенствованием банковских продуктов, клиентских путей в кросс-функциональных продуктовых командах, что позволит увеличить скорость реакции на инциденты и решения проблем, связанных со стабильностью этих систем;

- разработка зафиксированной программы материальной и нематериальной мотивации, портфеля актуальных цифровых проектов на основе привлечения лучших специалистов в сфере ИТ;

- создание платформенных ИТ – систем и объектов корпоративной инфраструктуры за рамками Цифрового банка;

- периодическое обновление платформенных ИТ- систем и ИТ – инфраструктуры в рамках ИТ – стратегии банка;

- подчинение всех подразделений поддержки в функционально-методологическом аспекте центрам профильной экспертизы и разработка единой методологии и стандартов как для Цифрового, так и для Аналогового банка;

- формирование штата экспертов, которые в первую очередь будут принимать участие в разработке продуктов, а не в выстраивании системы управления рисками, комплаенс для всего банка;

- выстраивание подразделений поддержки банка, которые отвечают за общий подход к управлению рисками, контролю и т.д. и будут независимы от бизнеса в части принятия решений, что позволит принимать им правильные управленческие решения, а также соблюдать все законодательные акты и нормы.

Успешный и клиент ориентированный переход на цифровые технологии в банковской сфере требует не только крупных инвестиций в ИКТ, но и радикального изменения бизнес-моделей. Как отмечает аналитик из Forbes «для того, чтобы не отстать от новых технологий и суметь удовлетворить растущие ожидания клиентов, банкам необходимо осознать дух экономики совместного потребления, выйти за рамки регуляторных и технологических ограничений, а также предельно сосредоточиться на своих основных компетенциях в цепочке создания стоимости» [5, 6].

Успех цифровой трансформации казахстанских коммерческих банков в ближайшей перспективе будет зависеть от того, смогут они сократить «цифровое отставание» от лидеров отрасли из рейтинга Global Finance, стать открытыми для сотрудничества с финтех-компаниями и использовать возможности, которые открываются благодаря быстрому переходу клиентов на обслуживание с помощью смартфонов.

Цифровая реальность в Казахстане становится естественной средой для как для банков, так и для клиентов. Так, в Казахстане каждая четвертая покупка непродовольственных товаров приходится на экосистему Kaspi и его маркетплейс, а доля продаж в цифровых каналах Сбербанка России в нашей стране составила 37% [7].

Все банки в Казахстане переходят цифровую работу чтобы остаться конкурентоспособным, вынуждены сделать свой бизнес цифровым, чтобы соответствовать новым потребностям и ожиданиям клиентов в информационном обществе. При этом ключевым моментом становится соответствие банковского обслуживания постоянно меняющимся требованиям клиентов и цифрового рынка.

Список использованной литературы:

1. EY Global Banking Outlook 2018 [Electronic resource] // Ernst & Young. – Mode of access: https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Global_Banking_Outlook_2018/%24FILE/ey-global-banking-outlook-2018.pdf. – Date of access: 04.11.2021.
2. Кинг, Б. Банк 3.0. Почему сегодня банк – это не то, куда вы ходите, а то, что вы делаете / Б. Кинг; пер. М. Мацковской. – М.: Олимп-Бизнес, 2017. – 520 с.
3. Ковалев, М.М. От финтех-компаний – к цифровым банкам / М.М. Ковалев, Г.Г. Головенчик // Вестник Ассоциации белорусских банков. – 2018. – № 8. – С. 13–24.
4. Banking in a Digital World [Electronic resource] // A.T. Kearney and Efma global retail banking study. – Mode of access: <https://www.atkearney.com/documents/10192/3054333/Banking%20in%20a%20Digital%20World.pdf/91231b20-788e-41a1-a429-3f926834c2b0>. – Date of access: 04.11.2021.
5. Кюхль, С. Бизнес на равных. Зачем банкам осваивать экономику совместного потребления [Электронный ресурс] / С. Кюхль // Forbes. – Режим доступа: <http://www.forbes.ru/finansy-i-investicii/366065-biznes-na-ravnyh-zachem-bankam-osvaivat-ekonomikusovmestnogo>. – Дата доступа: 05.11.2021.
6. Lipton, A. Digital Banking Manifesto: The End of Banks? [Electronic resource] / A. Lipton, D. Shrier, A. Pentland // Massachusetts Institute Of Technology. – Mode of access: https://www.getsmarter.com/blog/wpcontent/uploads/2017/07/mit_digital_bank_manifesto_report.pdf. – Date of access: 04.11.2021.

НИГИЛИЗМ В МОЛОДЕЖНОЙ СРЕДЕ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Общество на протяжении всей своей истории всегда уделяло особое внимание проблеме поведения людей, которое не соответствует общепринятым или официально установленным социальным нормам. Когда общество сталкивается с острой потребностью разрешить те или иные конфликты или противоречия, связанные с нарушением чьи-то прав или законных интересов, и когда отмеченные конфликты становятся массовыми, они приобретают статус социальных явлений. Примером проявления явного открытого нигилизма можно наблюдать в период «январских» событий в нашем государстве.

После беспорядков стало очевидно, что мы имеем разную молодежь: ту, которая озвучивает гражданскую позицию, стремится к переменам в обществе и стране, и ту, которая участвовала в мародерствах, погромах, насилии, – заявил политолог Замир Каражанов. - Последнее обстоятельство указывает на тревожные тенденции и говорит о криминализации молодежной среды. Многие, кого сейчас арестовывают с награбленными товарами, это лица 20–30 лет. [1]

Рыночные отношения способствовали возникновению определенных изменений в сферах деятельности общества в первую очередь таких как экономической, политической, социальной, духовной. Все это повлекло возникновению проблем одной из которых является проблема развития нигилизма, проявлений негативного отношения к праву, пренебрежения правом.

Социальная природа нигилизма является сложной и многоуровневой, а ее проявления в различных формах нигилизма также является различным.

Одно из первых противоречий связана с положением молодых людей в социальном обществе. С одной стороны, молодежь является стратегически важным ресурсом общества, которая способна осуществить прогрессивные преобразования в экономической и социальной сфере. С другой стороны, молодежь поставлена перед необходимостью раннего выбора жизненного пути – где после получения своего образования целью становится приобретение престижной, перспективной и высокооплачиваемой работы. В данном стремлении однако, где им необходимо быстро адаптироваться к условиям жесткой реальности, выбрать вид деятельности, дающий преимущества над другими такими же, молодые люди упускают главное в жизненном формировании – игнорируют воспитание и ценностное ориентирование, игнорируют нормы которые установлены государством, также нравственные нормы и ценности общества.

Вторая группа противоречий раскрывает проблему правового нигилизма молодежи со стороны ее готовности к отчуждению от права и моральных норм. Отказ в начале 90-х годов от воспитания и просвещения молодого поколения в учебных заведениях и армии, ограничиваясь только образованием, с одной стороны, снизил нравственно-правовое давление на молодых граждан. С другой же стороны, предоставленная молодым людям полная свобода действий не привела к выбору осознанной морально-правовой модели их поведения в гражданской и социально-культурной среде общества.

Однако необходимо помнить, что от того, насколько благополучно молодежь будет интегрироваться в общество, от этого будет зависеть стабильность и прогрессивное развитие казахстанского общества и государства в целом. В связи с этим особенно актуальным становится вопрос правового воспитания молодого поколения, повышения правового сознания каждого подрастающего в нашем обществе.

Третья группа противоречий существования и распространенности правового нигилизма связана с неэффективностью действия в стране механизмов и обратной связи в системе морально-нравственного воздействия на молодежь.

Четвертая группа противоречий связана с общими условиями и факторами в стране, детерминирующими развитие правового нигилизма, форм его проявления. К ним можно отнести:

- экономическую нестабильность;
- кризис казахстанского производства;
- большую выраженную безработицу, следствием которого мы видим, что молодое поколение видит нестабильность в своем будущем;
- рынок становится образом жизни, где складывается мнение что все продается и все покупается;
- молодое поколение, зависящее от гаджетов, сотовых телефонов, практически отучились не только от чтения художественной литературы, а также от изучения правовых документов;
- все сомнительные новации в обществе (создание ночных и игорных клубов, компьютерных клубов и т.п.) в первую очередь направлены на молодежь и против нее же;
- молодежь в современном обществе в основном ставит перед собой цель не работать, а управлять (главным в системе ценностных ориентаций молодых людей становится стремление занять выгодное социальное положение);
- общемировой тенденцией поведения молодого поколения становится правовой нигилизм;
- остро и часто государство и власть дают молодежи поводы не доверять правовым актам, убеждаться в их несправедливости. [2]

Крайняя форма нигилизма – полное отрицание высших ценностей. Примерами деструктивного проявления правового нигилизма в обществе являются развитие преступных деяний, проявление и развитие экстремизма, куда вовлечены в первую очередь молодежь.

Если рассматривать правовой нигилизм в качестве формы общественного отношения, проявляющей себя и как субъект-объектная связь (отношение к обществу и его законам), и как субъект-субъектная связь (отношение к индивидам), целесообразнее это сделать в контексте теории аномии, предложенной Э. Дюркгеймом, который утверждал, что когда социальные нормы не просто слабо влияют на индивидов, а вообще практически отсутствуют, тогда в обществе наблюдается нормативный вакуум, т.е. аномия. При этом состояние аномии всегда сопровождает общества в переходные периоды истории, и в этом смысле оно нормально [3, 144].

Такое состояние, по-видимому, переживает в настоящее время и наше общество. Осознание этого представляет собой первый шаг на пути преодоления аномического состояния.

Если проанализировать природу самого нигилизма, то можно сказать что свобода выбора является не единственной причиной, а напротив от невозможности многих индивидов следовать нормам, которые они полностью принимают. Одной из главных причин молодежного и подросткового правового нигилизма, а также их криминального поведения является отсутствие необходимого и должного правового образования и воспитания молодых граждан. Приходится констатировать, что в настоящее время государство не в полной мере осуществляет управление поведением граждан, особенно – молодых людей. Управление поведением молодежи напрямую связано с правовым образованием, воспитанием. Знание права, воспитание в духе права должно идти с детства, с воспитания в семье, в школе, так как это есть необходимая составляющая всесторонне развитой личности, ее гражданской активности и культуры.

Правовой нигилизм также можно рассматривать в качестве формы общественного мышления, которая выступает как следствие и причина отчуждения от права. Существуют индивиды, которые выбирают отрицательную линию поведения из нежелания быть как все. Другие отрицают ценность существующей правовой системы, считая ее несправедливой. Несогласие определенной части населения с действующей в государстве правовой системой представляется вполне закономерным по причине того, что идеального права, как и идеального государства не существует. Кроме того, невозможно достичь единообразного отношения к праву всех людей, учитывая моральные, культурно-нравственные, социально-экономические и иные различия. Кроме того, то, что законы принимаются в интересах определенных групп населения, является одним из поводов для противоречий и несогласия с ними граждан, чьим интересам они противоречат. Более того, общество, создавая определенный стандарт поведения, не всегда само ему соответствует. Если идеальное общество и существовало бы оно не могло бы долго оставаться совершенным. Ряд исследователей рассматривают правовой нигилизм как существенный элемент казахстанского правового менталитета.

Рассматривая проблему нигилизма в молодежной среде, нужно отметить и огромное влияние «масс-медиа», которое к сожалению не способствует

положительным правовым установкам населения. Мы можем наблюдать, что большая часть информации через средства массовой информации это негативные новости, новости о криминальном мире, о способах и методах совершения преступлений, что оказывает негативное воздействие на формирование правового сознания молодых людей, чья психика в должной мере до конца не сформирована, обилие криминальных сводок рождает чувство незащитности перед преступностью и неверие в эффективность правоохранительных органов. Таким образом, средства массовой информации, широко распространяя антиправовую информацию, сами косвенно являются субъектами правового нигилизма.

Проблема состоит в том, что агрессивные проявления правового нигилизма представляют собой реальную угрозу безопасности членов общества в физическом, материальном плане, а также их правовому сознанию. Следствием всего этого является то, что законопослушные граждане не чувствуют себя в безопасности, что в свою очередь не может способствовать развитию их положительного адекватного правосознания. Современное общество со всей очевидностью поставлено перед объективной необходимостью незамедлительного решения данной социальной проблемы на общегосударственном уровне.

С момента приобретения независимости государство Казахстан предпринимало попытки борьбы с данным явлением, так в 1995 году было принято Постановление Президента Республики Казахстан «О мерах по организации правового всеобуча в Республике Казахстан». Данным постановлением перед государственными органами была четко определена программа правового всеобуча и его задачи: формирование высокой гражданской и социальной активности человека, его общей правовой культуры; получение учащейся молодежью специальных правовых знаний в процессе подготовки к избранной трудовой деятельности; ранняя профилактика правонарушений. Как отмечено в постановлении, правовой всеобуч является средством воспитания всех граждан в духе уважения к закону, призванным помочь им получить необходимый минимум правовых знаний для выполнения профессиональных и общегражданских обязанностей. Правовое воспитание населения проводится в различных формах правового обучения, таким как, Школы правовых знаний, семинары, круглые столы, деловые игры, диспуты, дискуссии [4].

В Республике Казахстан воспитанию молодежи в духе уважения к праву уделяется большое внимание со стороны государства. Это выражается как в нормативно-правовом закреплении, так и в реальной государственной политике. Основными принципами праворазъяснительной работы являются системное и непрерывное осуществление правовой подготовки. Это продиктовано осознанием того, что граждане смогут построить подлинно правовое государство лишь в том случае, если они будут обладать достаточными юридическими знаниями, чувством патриотизма и развитым уровнем правового сознания и правовой культуры.

Касым-Жомарт Токаев отметил: «Государство реализует ряд важных проектов в сфере занятости, образования и обучения молодежи. Однако, как показывают результаты соцопросов, большинство молодежи просто-напросто ничего не знает о них. Такую ситуацию нужно решительно менять».[5]

Список использованной литературы.

1. LITER. Kz. Казахстан: мы имеем разную молодежь [информационный ресурс] // <https://liter.kz/kazakhstan-my-imeem-raznuiu-molodezh-1645000929/>
2. Фербер Е.И. Правосознание как форма общественного сознания [информационный ресурс] // <http://www.lawlibrary.ru>
3. Эмиль Дюркгейм. Социология. Ее предмет, метод и назначение [информационный ресурс] // http://polbu.ru/dyrkgeim_sociology
4. Постановление Президента Республики Казахстан от 21 июня 1995 г. О мерах по организации правового всеобуча в Республике Казахстан [информационный ресурс] // <http://online.zakon.kz>
5. Казахстанская правда. Об участии молодежи в январских событиях высказался Токаев // <https://kazpravda.kz/n/ob-uchastii-molodezhi-v-yanvarskih-sobytyiah-vyskazalsya-tokaev/>

Куралова Л.А.

Евразийская юридическая академия имени Д.А. Кунаева, Республика
Казахстан, г.Алматы, k.lyazzat91@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭКСТРЕМИЗМ МЕН ТЕРРОРИЗМНІҢ ШАРИҒАТПЕН БҮРКЕНУІНІҢ СЕБЕПТЕРІ МЕН САЛДАРЛАРЫ

Қазақ қоғамының рухани тұрғыдан жаңаруында дәстүрлі діндердің маңызы зор. Халқымыздың санасына ислам діні күшпен емес, бейбіт жолмен кірді. Дінтанушы Әбсаттар қажы Дербісәлі: "Ұлттың ділі оның дінінен айырып алғысыз. Ділді адамның жан дүниесі мен ұлттық шынайы болмысы деп түсінсек, қазақтың жан дүниесі мен табиғатын ата-бабамыздың асыл діні Ислам құрамай ма? Демек, екі дінге бірінсіз-бірі жоқ деп түсінгені абзал", - деп көрсетеді [1, 3 б.]. Атеизмді насихаттаған кеңестік дәуірдің кезеңінде де халқымыз өзінің діни ұстанымдары мен көзқарастарын өзгерткен жоқ. Себебі қазақ жерінде мешіттер мен ел ішіндегі діндарлар мен молдалардың ықпалы зор болды. Тәуелсіздік алуымызбен қатар, халқымыз асыл дінімен қайта қауышты.

Қазақстан аумағында ислам діні тәуелсіздіктен соң қайта жаңғырып, қазіргі қоғамда өз орны ала білді. Ислам халықтың сенімімен, құқықтық және адамгершілік қағидаларымен, философиясымен, мәдениетімен араласып, олардың әсеріне ұшырау арқылы қалыптасты. Нәтижесінде халықтардың салт-

санасына етене кіріп, діни-рухани, мәдени құндылықтарының біріне айналды. Бүгінде республика аумағында ислам дінінің дамуына барлық мүмкіншіліктер қарастырылған. Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев "Қазақстан - ислам мәдениеті тараған байтақ әлемнің бір бөлігі. Өткен ғасырдың өн бойында атеизм халық сенімін сындыруға әрекеттеніп бақты. Алайда ілгерідегі ұрпақтың шарифатқа беріктігі мен рухани табандылығының арқасында мұндай әрекеттен нәтиже шықпады. Тәуелсіздік алғаннан кейін адамдардың өз рухани бастауларына ден қоюы, шын мәнінде олардың табиғи қалаулары болатын. Бұл сияқты діни қайта жаңғыру мемлекет тарапынан қолдау тапты" - деген еді [2, 102 б.]. Қазақстан қазіргі кезде көптеген мұсылман мемлекеттерімен қарым-қатынас орнатып, әлемдік беделді ислам ұйымдарының мүшелерінің біріне айналды. Дегенмен, республика аумағында ислам діні тамырын тереңге жайған сайын мұсылман қауымы санының өсуі, соның ішінде жастардың дінге бет бұруы айтарлықтай мәселелердің пайда болуына әсер етті. Ашып айтсақ, дінге бет бұрған жамағаттың кейбірі теріс ағымның құрбаны болып, зайырлы мемлекеттің заңнамаларын мойындағысы келмейді. Бұл жайттар қоғам ортасында дінге деген көзқарасты өзгертті. Діни ұстанымдардың күшеюімен қатар, Қазақстан үшін беймәлім, жаңа діни ұйымдар қалыптасты. Елімізде қоғамның тұтастығына қауіп төндірген "Әл-Каида", "Мұсылман бауырлар", "Талибан", "Лашкар-Таиба" лаңкестік ұйымдары пайда болып, олардың ниеттері анықталған соң қызметіне тоқтау салынды. Қазіргі ҚМДБ-сының діни ұстанымы мен көзқарастары «ханафи» мазхабының талаптарын алға тартады. Ханафи мазхабындағылар қатарына Орталық Азия елдері мен Қазақстанда бұрыннан кең тараған сопылық жолдағылар, түркиялық «сүлейменшілер» мен «нұршылар», «Таблиғи жамағат» діни миссионерлік ұйымының өкілдері енеді. Мазхабта айырмашылықтары болмағанымен, кейбір діни мәселелерде жеке көзқарастарымен ерекшеленеді. Сонымен қатар, елімізде сүнниттік тармаққа жататын шафи мазхабындағылар, шииттер, «салафизм» ілімін ұстанушылар және көптеген ислам елдерінде қолдау таппаған, ресми тіркеуден өтпеген «Ахмадия» жақтастары, «Құраншылар» өкілдері де кездеседі. Аталған діни ұйымдардың ішінде ханафи мазхабын мойындамайтындары мен мазхаб ұстанбайтындары «теріс» ағымдар деп аталады, бірақ олардың ішіндегі мазхаб ұстанса да мемлекеттік құрылысты өзгертуге шақыратын «Хизб-ут-тахрир» сияқты діни-саяси ұйымдар да бар. Бұл ұйымның негізгі мақсаты - ислам атын бүркену арқылы дінаралық келісім мен ынтымаққа кері әсерін тигізіп, бейбіт елдің арасына іріткі салу және осы елдің орнына халифат құру. Сондай-ақ, ислам ағымдары қатарында әрекеттері мұсылмандыққа қайшы келетін "Алла аят", "Ата Жолы", "Аққу-Сұңқар" мистикалық құрылымдары да аталып қалады. Бүгінде «Таблиғи жамағат», «Хизб-ут-тахрир», «Алла аят», «Ата Жолы» сияқты бірқатар діни ұйымдар мен құрылымдардың Қазақстан Республикасы аумағында қызмет жасауына тыйым салынған. Қауіпсіздік шараларын күшейту мақсатында діни алауыздық пен радикализмнің жолына тосқауыл қойып, экстремизм мен лаңкестік сипаттағы шабуылдарға жол бермеуде мемлекеттік құзырлы органдар жұмыс жасауда. Сондай радикалды ағымдар қатарында

«салафиттер», кейде «уахаббистер» деп аталатын топтар қоғамдық-саяси жүйеге, мемлекет заңдарына қарсы көзқарастарымен елдің назарын өздеріне аудартты. Олардың қатарындағы діни сауатсыз жастар ислам дініндегі бір парыз амалды орындамаған мұсылманды кәпір деп санайтын, ұстанымдары діни мазхабтардың барлығына қайшы келетін «ұстаздарының» айтқандарына көзсіз сеніп, "джихад" сөзінің байыбына терең бойламай, өздері өмір сүріп отырған қоғамға қауіп төндіріп отырғаны бәрімізге аян.

Жиһад - «қасиетті соғыс», шын мәнінде, исламдағы ұғымы Алла жолында құлшыныс дегенді білдіреді, - бұл уаххаби ағымының ажырамас негізгі ойы болып саналады. Ибн Абд-Уаххаб жиһадтың «таза исламның» әрбір шынайы ізбасарының басты міндеттерінің бірі екенін мойындады. Соғыс, ең алдымен, өздерін мұсылман деп атайтын зұлым адамдарға, алғашқы исламды бөтен қарыздарға айналдырып, оны көпшіліктің пайдасына айналдырды. Қазіргі кезде қазіргі заманғы исламдық радикал қозғалысының негізгі құралы - жихад идеясы.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында қазақ халқы үшін дәстүрлі емес діни және жалған діни ағымдар туралы сөз қозғап, еліміздің жастары сол ағымның ұстанымын қабылдап, бойларын билеген қызба мінезі мен сенгіштігінің арқасында осындай теріс ағымдарға қарсы тұратын иммунитетінің жоқтығын ашық айтты. Иммунитетті қалыптастыру үшін жастарға әдет-ғұрпымызға, салт-дәстүрімізге, мәдениетімізге негізделген ұлттық сана мен діни сананы сіңіруіміз керектігін мәлімдеді. Исламдағы теріс ағымдар, көбіне салафиттер әрекетінен Ақтөбе, Атырау, Батыс Қазақстан және Маңғыстау, Қарағанды облыстарында жапа шегушілік көп көрініс табады. Дәстүрлі ханафи ұстанымдағы дін өкілдеріне ашық қарсы шығып, өздерінің ағымдарын ақтап алу жолында Арабияның шейхтерінің сөзін дәлел ретінде қолданып, қоғам арасында түсініспеушілік пен қақтығыстар тудыруда. Олар үшін атеист адам тұрмақ, күнделікті бес намазын қаза етпейтін қарапайым мұсылмандардың өзі «адасушы» қатарынан табылуы мүмкін. Олардың басты идеологиясы адамдарды тура дін жолынан «адасқан», «бидғатшылар» деп айыптауға бағытталған.

Қазіргі қоғамда ислам атын жамылған дәстүрімізге жат діни ағымдар жаңбырдан кейінгі қаптап шыққан саңырауқұлақтар секілді бірінен кейін бірі пайда бола бастады. Солардың бірі - "Таблиғи жамағат". Оның негізін салушы - Мухаммед Ілияс әл-Кандаһлауи. Бұл ұйым сонау 1926 жылдан бастау алады. Аз уақыт ішінде Пәкістан мен Бангладешке, әрі қарай Сирия, Палестина, Мысыр, Судан, Ирак, Ливан, Йордания елдеріне тамырын жайды. Штаб-пәтері Пәкістанның Равинд қаласында орналасқан. Ресей, Қырғызстан, Тәжікстан елдерінде қызмет етуге тыйым салынған.

Жалған уағыздарымен жастарды адастырып, қылмыстық жолға итермелеп отырған діни ұйымның бірі – «Хизб-ут-тахрир». «Хизб-ут-тахрир әл-ислами» ислам дінінің атын жамылған сүнниттік діни-саяси партияның негізін

1953 жылы Иерусалимде шарифат сотының қазысы, дін қайраткері Таки ад-Дин Набахани (1909-1979) салған. Ол Йорданияда "Әл-ихуан әл муслимун" (қазақша "Мұсылман бауырлар") террористік ұйымның жетекшісі болған. Кейін сенім мәселесіне байланысты дау туып, өзі «Хизб-ут-тахрир» атты партия құрып бөлек шығады. Құжат бойынша, идеологиясы ислам діні болып табылатын саяси партияның негізгі мақсаты - билікке араласу, мұсылмандарды біріктіріп халифат құру. Бұл жолда олар бірнеше сатыдан өтуі керек. Бірінші, мәдени-ағартушылық әдістерге негізделген идеологиялық жұмыс. Екінші, қоғамдық санада идеологиялық төңкеріс жасау. Үшіншіден, пікірлес билеушілердің көмегімен билікті басып алу [3, 79 б.]. Негізгі жұмыстарын тұрмысы нашар халықтың арасында жүргізуге тырысады, оларға материалдық көмек көрсету арқылы өз қатарын толықтыру.

Діни экстремистік әрекеттердің Қазақстанда көрініс табуы әр түрлі жағдайлармен түсіндіріледі. Мысалы, ресейлік сарапшы А.Собяниннің пайымдауынша, ислам радикализмін тарату – мұсылман емес елдердің арнайы саяси мақсатты ісі. Қазақстандағы діни ахуалдың өрбуі оның ішкі жағдайымен ғана емес, Орталық Азия және басқа елдердегі саяси-әлеуметтік ахуалмен де байланысты деген де пікірлер айтылады. Қазіргі уақытта Орталық Азия елдерінің кейбірінде исламдық идеологиясын бүркенген күштер мемлекеттік билікке оппозиция құрап, саяси жолмен не қарулы жолмен билікті қолдарына алуды мақсат етіп отыр. Ислам ғалымдары Қазақстандағы илам дінін ұстанатын жамағаттың ағымдарға бөліну себептерін әлеуметтік факторлармен байланыстырады. Яғни, өмірден өз орнын таппай жүрген, тұрмыс жағдайы нашар адамдар жан тыныштықтарын діннен табуға тырысады. Қоғамдағы осындай жағдайларды өз мақсаттарына пайдалануға дайын тұратын радикалды идеологияны таратушылар өз орнын таппай жүрген жандарға жақсылық жасаушы, нағыз мұсылман адамның кейпіне еніп, Құран сөздерін өздеріне ыңғайлы етіп, бұрмалап түсіндіріп, саналарын улайды, қиыншылықтан шығар жолды көрсеткен болып, өз уыстарына түсіреді. Діни экстремизмге қарсы тұрудың саяси-әлеуметтік, құқықтық тетіктері жасалып, жылдан-жылға жетілдірілуде. Соның нәтижесінде бірнеше теріс ағымдар қызметі тоқтатылып, олардың жоспарлары мен әрекеттері жалпы халық алдында әшкереленді. Сондай "террористік және экстремистік" деп танылған ұйымдардың тізімін айта кеткеніміз жөн болар.

Қазақстан Республикасы сотының шешіміне сәйкес, бірқатар радикалды ұйымдар тобы "террористік ұйым" болып табылды:

1) Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2004 жылдың 15 қазанындағы шешімі негізінде:

1. "Аль-Каида";
2. "Шығыс Түркістандағы исламдық қозғалыс";
3. "Өзбекстандағы исламдық қозғалыс";
4. Күрд Халық Конгресі" (Конгра-Гел").

2) Жоғарғы Соттың 2005 жылдың 15 наурызындағы шешіміне сәйкес:

1. "Асбат аль-Ансар";

2. "Братья-мусульмане";
3. "Талибан" қозғалысы;
4. "Боз гурд";
5. "Орталық Азиядағы Жамаат моджахедтер";
6. "Лашкар-е-Тайба".

3) Астана қаласы Сотының 2006 жылдың 17 қарашасындағы шешіміне сәйкес:

1. "АУМ Синрикё";
2. "Шығыс Түркістан азат ету ұйымы";

4) Астана қаласы Сотының 2008 жылдың 5 наурызындағы шешіміне сәйкес:

1. "Түркістан Ислам партиясы".

5) Атырау қаласы Сотының 2011 жылдың 25 қарашасындағы шешіміне сәйкес:

1. "Джунд-аль-Халифат" (Халифат сарбаздары).

Сонымен қатар, Қазақстанда шетелдік ұйымы "экстремистік" деп танылып, қызметіне тыйым салынған.

1) 2005 жылдың 28 наурызындағы Астана қалалық Сотының шешімімен:

1. "Хизб-ут-Тахрир аль-Ислами" ұйымы;

2) Шығыс Қазақстан облысының мамандандырылған ауданаралық экономикалық сотының 2012 жылдың 7 маусымындағы шешімімен:

1. "Сенім. Білім. Өмір" республикалық қоғамдық бірлестік (Исматуллашылар)

3) Астана қаласының Сарыарқа аудандық Сотының 2013 жылдың 26 ақпанындағы шешімімен:

1. "Таблиғи-жамағат".

Әр адамның көкейінде «Осы ұйымдардың шариғатпен бүркенуінің себептері неде?» деген орынды сұрақ туатыны анық. Әлбетте, олардың да көздеген мақсаттары бар. Біріншіден, әлеуметтік жағдайды тұрақсыздандыру, атап айтқанда, халық арасында бүлгіншілік шығару, қоғам арасына жік салу. Екіншіден, саяси мәселелер – өздеріне деген ессіз фанатизмді қалыптастыру, өз жақтастарын тарту арқылы билікке әсер ету. Үшіншіден, шындығында, «таза дін» болып табылатын исламды теріс етіп көрсетіп, радикалдық көзқарас қалыптастыру. Төртіншіден, экономикалық жағдай – осы әрекеттер арқылы олар өздерін қаржы ресурстарымен қамтамасыз етіп отыр.

Экстремистік және лаңкестік әрекеттердің салдарлары да аз емес. Сол үшін қаншама атпалдай азаматтарымыз бен қаракөз жастарымыз бас бостандықтарынан айырылып, түрмеге тоғытылды; діннен ешбір сауаты жоқ, өзінің қазақи әдет-ғұрыптарын танып, білмеген баласы әкесіне қарсы шығып, оларды «кәпір» деп атауға жеткізді, бұл – дінімізде үлкенді сыйлау, ата-анаға қарсы шықпау сияқты исламның негізгі постулаттарын жоққа шығарып, бұзуда; қоғам арасында дін мен дін ұстанушыларға деген көзқарас өзгеріп, адамдардың санасында үрей пайда болды; Мұхамед (оған Алланың игілігі мен сәлемі болсын) Пайғамбарымыздың үмметіміз, бауырмыз деген мұсылмандардың

арасын екіге бөлді; ұлттық дәстүр мен ұлттық сананы жоққа шығарды; ел арасына жік салу нәтижесінде қоғамдық тұрақтылыққа зиян келтірді; ислам дінін басқа діндер алдында зұлымдықты насихаттайтын, экстремистік, радикалдық дін ретінде көрсетіп, басқа дін өкілдеріне «жиһад» соғысын жариялап, оларды жаппай қырғынға ұшырататын, тек адамзатқа қауіп төндіруші дін деген теріс пікір қалыптастырды; ислам елдері өкілдерінің шет мемлекетке шығуына (саяхат, іссапар, т.б. мақсатында), мемлекет арасында еркін жүріп-тұруына кедергі келтіріп, олардың қатаң бақылауға алынуына себеп болды.

Дегенмен, діни саладағы мәселелерді шешуде 2011 жылы қабылданған «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Заңның қосар үлесі аз емес. Осы заңнаманың негізінде Қазақстандағы діни бірлестіктердің қызметі қадағаланып, заңды түрде реттелді. Жоғарыда аталған ұйымдардың өз бетімен әрекет етулеріне тыйым салынды. Діни ғалымдар мен сарапшылардың пікірінше, қазіргі уақытта мазхабты мойындамау, ұлттық дәстүр мен ұлттық сананы жоққа шығару, «хиджаб» мәселелерінің туындауын діни сауатсыздықтан іздеу қажет. Сондықтан халықтың жалпы діни сауатын ашу, оларға зайырлы қоғам мен діннің ара қатынасын сауатты түсіндіре білу бағытында жұмыс жасауымыз керек. Осындай жұмыстарды іске асыру мақсатында қоғамның барлық деңгейін қамту қарастырылды. Атап айтқанда, жоғары және орта оқу орындары студенттері мен оқушылары, қала, аудан, ауыл тұрғындары арасында, әскери бөлімшелерде, түзеу орындарында насихат жүргізілуде. Насихат жасаушы топтар қатарына теолог-ғалым, сарапшылар, қоғамдық пәндер мамандары мен Қазақстан мұсылмандары діни басқармасының білікті имам, қызметкерлері тартылған. Осы жүргізілген және жүргізіліп жатқан жұмыстар нәтижесінде қарапайым халықтың көздері ашылып, кері діни ағымдар мен дәстүрлі ханафи ұстанымының айырмашылығы жөнінде дұрыс ұғым қалыптасып, білім деңгейлері өсті. Дәріс барысында «ислам дініндегі мазхаб ұстанудың қажеттілігі мен пайдасы», «салафизм ағымының мақсаты мен қоғамға әкелген зардаптары», «джихад пен тәкфиршілдік идеологиясының исламмен сыйымсыздығы», «матуриди ақидасының ханафилік ілімнің жалғасы» тақырыптары қозғалуда. Ақпараттық заманда өмірдегі әр түрлі жағдайлар, діни экстремизм мен лаңкестікке жол бермеу, олардың алдын алуда БАҚ өкілдерінің орны мен мүмкіндіктері зор. Елбасының 2012 жылғы Қазақстан халқына Жолдауындағы міндеттерді ескере отырып, қазіргі күні «Қазақстан Республикасының 2013-2017 жылдарға арналған діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі бағдарламасы» жасалды. Қазіргі кезде дінді тек жекелеген адамдарға ғана емес, мемлекет үшін де қажет екенін де түсінген жөн. Өйткені мемлекеттің тұрақтылығы мен саяси-экономикалық жағдайының күшеюі діннің де қалыпты дамып, өз міндеттерін атқаруына мүмкіндік беретіні рас.

«Хизбут-Тахрир», «Исламское движение Узбекистана», «Исламская партия Восточного Туркестана», «Аль-Каида», «Курдский народный конгресс», «Асбат-аль-Ансар», «Братья мусульмане» Бұл қозғалыстардың әрқайсысы бір-

бірінен ерекшеленеді, бірақ мақсаттары бірдей - экстремистер исламды тек идеологиялық қару ретінде пайдаланады. Білімді адамдар үшін дін, әсіресе әлем діні, адамдарға қандай да бір мақсаттар мен ниеттерді жүзеге асыру үшін бір-бірін құртуға көмектесетін зұлымдық идеологиясын қолдамайды.

Уаххабизмнің негізгі принциптері мынадай постулаттарда жасалды:

- 1) таухид принципін қатаң ұстану;
- 2) дінге жаңашылдық енгізуді мойындамау (бидат); жаңашылдық ұғымының тілдік және діни болып бөлінуі;
- 3) жалпы тақлидты сынау (кез келген бір мазхабты ұстану);
- 4) сәлафтардың түсінігін қабылдау.

Дәстүрлі исламды жаңғырту аясында Қазақстанда әлеуметтік-саяси жағдайды тұрақсыздандыруға, исламның радикалды және фундаменталистік үрдістерінің таралуына, бүгінгі күні діни экстремизмнің нысанына айналған басқа да тенденциялар байқалды. Бұл құбылыс бүкіл Таяу Шығысты өз ағымымен байланыстырып, бірте-бірте Кавказға таралып, Орталық Азия елдеріне белсенді еніп жатыр. 2011 жылдың жазында көрініс тапқан Батыс Қазақстандағы оқиғалардан аталған тенденцияларды дамытудың нақты қаупі екенін аңғарамыз. Ақтөбе, Атырау және Маңғыстау облыстарындағы қайғылы оқиғалар Қазақстанда әртүрлі экстремистік ұйымдар қызметінің белең алғандығын байқатады.

2011 жылдан бастау алған террорлық актілердің хроникасына кезек берсек...

3 сәуір 2011 жыл Алматы қаласында "Сұңқар" арнайы жасағының әскерлері бірнеше ауыр қылмыстарды жүзеге асыруды ойластырған ислам-радикалды тобының жоспарына кедергі келтірді. Арнайы операция кезінде ұйымдасқан қылмыстық топтың басшысы Рузембай Ишимбетов пен серіктесі Абдулмансур Ниязов өлтірілді. Тірі қалған топтың үшінші мүшесі - Қадыр Қадыров жарты жылдан кейін қамауға алынды. Тойтарыс кезінде 11 "сұңқарлықтар" зардап шекті. Қылмыстың статусы қылмыскерлерді құрықтау бойынша арнайы операция деп танылды.

2011 жыл мамырдың 23-нен 24-іне қараған түні Астана қаласы бойынша ҰҚК Департаментінің тергеу изоляторына жақын жерде автомобиль жарылды. Бірінші ресми ақпараттарға сәйкес, машина салонында Павлодар облысының тұрғындары - Дмитрий Кельплер мен Иван Черемухин болған. Бірақ кейінірек анықталғандай, Черемухин тірі, тек жеке куәлігін жоғалтып алған. Машинадағы екінші адам - бұрын сотталған, 34 жасар Сергей Подкосов. Подкосов ислам дінін қабылдап, радикал бағытының ізбасарларының бірі болған. Аталған жедел арнайы қызметке сәйкес, террористің нысанасы ҚР ҰҚК орталық аппаратының ғимараты болғандығы анықталды. Дегенмен, қылмыскер қателік жіберіп, тергеу изоляторы маңындағы алаңқайда жарылған. Қылмыстың статусы теракт емес деп танылды.

2011 жылдың 1 шілдесіне қараған түні Ақтөбе облысының Шұбаршы ауылында Темір ПАБ полиция қызметкерлері Нұрлан Алпысбай мен Айдос Боранбаевты түнгі кезекте белгісіз тұлғалар қақ маңдайдан атып кеткен

болатын. Ақтөбе облыстық ІД-нің мәліметінше, 1 шілдедегі қайғылы оқиғаға негіз болған жайт – 28 маусымда Шұбаршы кентінде Талғат Шақановтың автокөлігін ұстауы, оның жүксалғышының ішінде тіркелмеген қарудың арсеналы, бірнеше аңшы мылтығы мен «Сайга» қаруы және экстремистік әдебиеттерді тапқан. Бұл қылмыстық топ өзін-өзі қамтамасыз етуде діни идеяларды қолданған криминалды топ деп танылды.

Осы оқиғадан кейін, екі күннен соң, Қостан орманында атыс болды, Шұбаршы маңайында қақтығыстарға ұласты. Кейінірек анықталғандай, қылмыскерлерді ұстау операциясы кезінде арнайы бөлімшенің офицері Руслан Жолдыбаев өлтірілді.

Алайда, ислам атын жамылушылар өздерін мұнайға бай Батыста көрсетіп қана қойған жоқ. 11 шілде күні түнде Қарағанды облысының Балқаш қаласында 159/21 колониясында жарылыс болды. Ресми ақпарат бойынша, колониядағы сотталғандар түрмедегі күзетшілерге қарулы шабуыл ұйымдастырды. Олар бақылаушыны өлтіріп, төрт колония қызметкерлерін жарақаттап, өздері өндірістік цехтың ғимаратына жасырынған. ІІМарнайы жасағының шабуылынан кейін, олар өздерінің баллонының көмегімен жарып жіберді. Осы оқиғаның нәтижесінде ҚАЖК-нің (Қылмыстық-атқару жүйесі комитетінің) төрт қызметкері әртүрлі жарақаттар алды, олардың біреуі ауруханаға баратын жолда қайтыс болды.

Қазақстан Республикасы құқық қорғау органдарының ресми тұлғасы діни экстремизмнің бұл оқиғалармен ешқандай байланысы жоқ екенін көрсете отырып, оқиға туралы өте аз түсініктеме берді. Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің өкілдері бұл қылмыстарды жасаған тұлғалар ұйымдасқан қылмыстық топтардың мүшелері деп сендірді. Мысалы, Ұлттық қауіпсіздік комитетінің өкілдері ресми мәлімдемесінде 2011 жылдың 17 мамырындағы Махатов Рахимжанның Облыстық ҰҚК департаментінің ғимаратында өзін - өзі жарып жіберген әрекеті туралы оқиғада діни сипаттың болмағандығын алға тартты. Әкімшілік, партиялар, діни бірлестіктер де осы оқиғаларға қатысты қоғамдық бағалау жүргізбейді. Мұндай іс-шаралар туралы ақпараттың негізгі бөлігі құқық қорғау органдары тарапынан қатаң құпияда сақталады. Қылмыстың статусы жауапкершіліктен қашу мақсатындағы өзін-өзі өлтіру деп танылды.

2011 жылдың 31 қазанында Атырауда екі жақты террористік шабуыл жасалды. Біріншісі, тұрғын үй ғимаратының ауласының қоқыс тастайтын жәшігінде 23 жасар Бауыржан Сұлтанғалиев террористік шабуыл ұйымдастырған, бірнеше минуттан кейін белгісіз адам Сарыарқа ықшамауданында прокуратура, Ұлттық қауіпсіздік комитеті мен облыстық әкімдіктің жанында өзін - өзі жарып, оқиға орнында қайтыс болды. Қазіргі Қазақстан тарихында тұңғыш рет Атыраудағы оқиғалар қылмыстық статусы бойынша террорлық акт ретінде танылды. Айта кету керек, 24 қазанда «Халифат сарбаздары» үкіметке дін туралы заңнан бас тартпаса, зорлық - зомбылық әрекеттері арқылы Қазақстанға қауіп төндіретінін айтты. Кейінірек бұл топ Атыраудағы жарылыстарға жауапкершілік алды. 9 қарашада «Халифат

сарбаздары» ислам ұйымының жетекшісі Равиль Кусаинов «Minbar Media» жобасының журналистеріне берген сұхбатында Қазақстанға тағы да қауіп бар екендігін айтқан болатын.

Атыраудағы шабуылға қатысқандардың барлығы бірнеше күннен кейін қамауға алынды. Бір жылдан кейін экстремистер ҚР ҚК «Терроризм» бабы бойынша сотталды.

8 қараша 2011 жыл Алматыда белгісіз біреулер екі патрульдік полицияны қақ маңдайдан атып кетті. Аға сержант Мақсат Дабылов оқиға орнында қаза тапты, ал оның әріптесі Ғалымжан Әбдіров жан сақтау көлігінде қайтыс болды. Келесі күні жасалған полициялардың мәлімдемесіне сәйкес, оқ Макаров пистолетінен атылған. Дегенмен, бұл оқиға теракт деп танылмады.

2011 жыл 12 қарашада Тараз қаласында (Жамбыл облысы) 1977 жылы дүниеге келген М.Кариев жиһадты қолдап, салдарынан жеті адам, соның ішінде бес құқық қорғау органдарының қызметкерлері қаза табуына, үш полиция қызметкері жарақаттануына себеп болған бірқатар ауыр қылмыстар жасады. Бұл теракт алдын-ала жоспарланған, М.Кариев сол күні, сол сағатта Тараз көшелеріне шығуы керек болатын. Қаза тапқан адамның алты сыбайласы 2 апта өткен соң құрықтады. Бұл қылмыстың статусы "екінші террорлық акт" деп танылды.

2011 жылы 3 желтоқсанда Алматы облысының Боралдай кентінде 8 қарашадағы екі полиция қызметкерлерінің өліміне қатысты қылмыстық топты ұстау мақсатында ІІМ мен ҰҚК біріккен операция өтті. Бас прокуратураның мәліметі бойынша, топтың лидері 1977 жылы туылған, ҚР ҚК 233-бабы "Терроризм" бойынша айыпталуына байланысты іздеуде жүрген - Ағжан Хасен. Операция нәтижесінде бес адамнан тұратын террористік топ жойылды. Операция барысында "Арыстан" арнайы күштерінің екі қызметкері қаза тапты. Статусы бойынша террористерді құрықтау мақсатындағы арнайы операция деп танылды.

2012 жылы 11 шілдеде экстремистер үйінде алдымен жарылыс болды, содан кейін ғимарат өртенді. Оқиға орнында қару-жарақтар, оқ-дәрілер, полиция киімі мен діни әдебиеттер табылды. Өлгендер діни топқа жатады. Тергеу барысында жарылыс бомба жасалу кезінде орын алғандығы анықталды.

Трагедиядан бір апта өткен соң арнайы қызметтер Алматы қаласының шетіндегі қырғынға қатысы бар экстремистік топты жойды. 13-14 тамызда Алматы облысындағы Іле-Алатау ұлттық паркінің аумағында 12 адамның мәйіті табылды. Тергеушілердің айтуынша, аман қалған Саян Хайров пен Заурбек Ботабаевтың жасырынып үлгерген.

2012 жыл 5 қыркүйекте Атырау қаласындағы Құспан молда мешіті маңындағы жеке меншік үйлердің бірінде жарылыс болып, [Нұрлыбек Сақауов](#) есімді 21 жастағы азамат қаза тапқан еді.

12 қыркүйек 2012 жыл Атырау облысы Құлсары қаласының 1-шағын ауданындағы көп пәтерлі тұрғын үйлердің бірінде "террористік топтың қызметіне қатысы бар бірнеше тұлғаны ұстау және залалсыздандыру

мақсатында терроризмге қарсы операция" өткен. Прокуратураның дерегі бойынша, операция кезінде 5 террорист қаза тапты, 1 жарақат алды.

2012 жыл 15 қыркүйекке қараған түнібірнеше белгісіз тұлғалар Атырау қаласының орталығында полиция қызметкерін атып, содан кейін қалалық полиция бөліміне бомба тастаған. Террористер бір аптадан кейін қала маңындағы елді мекенде табылды. Нәтижесінде 2 полиция қызметкері жарақат алды.

2012 жыл 20 қыркүйекте Атырау облысында құқық қорғау органдары «Көктем» саяжай алабында полицияға шабуыл жасады деген төрт күдіктінің жасырынғанын анықтаған. Контртеррорлық операция кезінде 4 террорист қаза тапты.

2016 жыл

5 маусым. Ақтөбедегі әскери бөлімге террорлық шабуыл.«Нақтыланған мәліметтер бойынша, қылмыскерлер «Паллада» қару дүкеніне қарулы шабуыл жасап, сатушы мен күзет агенттігі қызметкерін өлтірген, сонымен бірге оқиға орнына келген полиция патрулінің үш қызметкерін атып жаралаған. «Пантера» қару дүкеніне шабуыл кезінде қылмыскерлер дүкенге келген бір адамды өлтіріп, тағы бірін жаралаған. Оқиға болған жерге жеткен полиция тобы шабуылдағандардың үшеуінің көзін жойып, біреуін қолға түсірген» деп хабарлады ІІМ ресми өкілі Алмас Сәдубаев tengrinews.kz және «Интерфакс-Казахстан» агенттігі тілшілеріне.

Оның мәліметі бойынша, ұлттық гвардия әскери бөліміне шабуыл жасау үшін қарулы топ маршруттық автобусты басып алып, ондағы көлік жүргізуші мен жолаушыларды түсіріп тастаған. Одан соң автобуспен қақпаны соғып сындырып, территорияға өткеннен кейін қарудан «бей-берекет оқ атып, әскери қызметкерлердің үшеуін өлтіріп, алтауын жаралаған»[4]. Барлығы 25 адам қаза тапты (4 азаматтық, 3 әскери, 18 террорист).

18 шілде. Сол күні сағат 11.00-де қарулы жас жігіт Алматы облысы Ұлттық қауіпсіздік комитеті департаментіне және Ішкі істер басқармасына шабуыл жасап, 9 адамды (соның ішінде құқық қорғау органдарының қызметкерлерін) өлтірді. Бұл адам Қызылорда облысының тұрғыны Руслан Күлекбаев болды. Бұл қылмыс кейіннен террористік акт ретінде танылды.Күлекбаев өзін агрессивті ұстаған соң, айыпталушының сот отырысы тергеу изоляторында өтті. Кулекбаевпен бірге тонау, қаруды заңсыз сақтау, қарақшылық сияқты қылмысқа қатысы бар бес сыбайласы да сотталушының орнынан табылды. Іс барысында 57 сот сараптамасы өткізілді, 200-ден астам куәгерлер шақырылып, олардан сұхбат алынды.

Сот талқылауын жүргізу барысының нәтижесі Руслан Кулекбаевқа 8 құқық қорғау органдарының қызметкерлері мен 2 азаматтың өлтірілуіне, 3 адамды өлтіруге әрекет жасалуына себеп болған террорлық акт жасады деген айып тағылды. Кулекбаевтың ісіне қатысты үкім 2016 жылғы 2 қарашада мүлкін тәркілеумен бірге оған өлім жазасы кесілді.

Қазақстан Республикасы құқық қорғау органдарының бейресми тұлғаларына жатқызылатын түрлі саясаткерлер, сарапшы-аналитиктер,

үкіметтік емес ұйымдар, бұқаралық ақпарат құралдары және т.б, аталған жағдайға қатысты мүлде басқа көзқарасқа ие. Бірқатар қазақстандық саяси сарапшылар бұл оқиғаларды діни сипатпен байланыстырады. Бұған қоса, қайғылы оқиғалар орын алған аудандардың жергілікті тұрғындары діни экстремистердің қатысқандығын мәлімдейді.

Белгілі қазақстандық саясаттанушы Досым Сәтпаев өз сұхбаттарының бірінде былай дейді: «Ресми ақпарат шындықты әрдайым көрсете бермейді. Жағдай биліктің бақылауынан шығып бара жатыр. Билік Қазақстанды әлемге Орталық Азиядағы ұлтаралық және діни келісім аралы деп мәлімдеді. Бірақ олар бұған тек өздерін ғана сендірді. Билік органдары қазақ қоғамы радикалды топтарды қоса алғанда, көптеген топтардан тұрса да, монолитті деп көрсетті және билік үшін күрес кезінде бұл топтарды саяси элиталардың өкілдері қолдады».

Терроризм (лат. terror – қорқыныш) – бұл қорқыту саясатына, қарсыласты күшпен, психологиялық және басқа әрекеттермен басуға негізделген қылмыстық сипаттағы құбылыс.

Терроризм – қазіргі заманғы шындыққа тән ерекшелік. Бұл қанағаттандырылмаған және қысымға ұшыраған адамдардың кері реакциясына негізделген өте күрделі, көп қырлы құбылыс. Бұл әрқашан мемлекетке, қоғамға, жеке тұлғаға қарсы агрессиялық әрекеті.

Бүгінгі терроризм - бұл билікке қарсы күресте ғана емес, өз мақсатына жетудегі биліктің де қуатты қаруы. Террорист барлық жағдайда зорлық-зомбылық әдістерін қолдана отырып, туындаған проблемаларды шешуге тырысады. Сонымен бірге, ол әділетсіздікті жою жолындағы әрекетін дұрыс деп бағалайды.

Қазіргі терроризм түрлерге бөлінеді:

- Халықаралық терроризм (халықаралық масштабтағы террористік актілер);
- Ішкі-саяси терроризм (үкіметке, ел ішіндегі кез келген саяси топтарға қарсы бағытталған немесе ішкі жағдайды тұрақсыздандыру мақсаты барлаңкестік әрекеттер);
- Тек қана өз мақсатын көздейтін қылмыстық терроризм;
- Діни терроризм (бір дін өкілі мен басқа дін өкілдері тарапынан немесе зайырлы билікті құлатып, діни билікті орнықтыруға бағытталған күрес). Бұл терроризмнің барлық түрлері көбінесе Шешенстанда кездеседі.

Терроризм адамзаттың үнемі серіктесі болып табылады. Мәселен, б.з. I ғасырда Иудейлерде сикарийлер (сика – кенжал немесе қысқа қылыш) сектасы яһуди (еврей) әулеттерінің өкілдерін жойып жіберу үшін римдіктермен бірге жұмыс жасады. Тіпті Фома Аквинский мен христиан шіркеуінің әкелері өздерінің «жауы» деп санаған, олардың пікірінше, халықты, билеушіні өлтіру идеясын туындатты. Орта ғасырларда мұсылмандар сектасының өкілдері префектілер (жергілікті немесе әскери қызметшілер) мен халифтерін өлтірді. Осы кезеңде саяси террорлық ұйымдар Үндістан мен Қытай қоғамында құпия түрде қызмет етті. Қазіргі Иран, Ауғанстан және кейбір елдердің аумақтарында

өздерінің қарсыластары мұсылмандардың сүннеттік жамағатынан болса, бойларын үрей билейді.

XX ғасырда, бұған дейін бұрын болмаған жағдай, терроризм мемлекеттік деңгейге көшті. Террористік мемлекет өз азаматтарын ел ішіндегі заңсыздықпен «қиратты», оларды өздерін әлсіз, қорғансыз сезінуіне мәжбүр етті. Оған тарихи мысал - фашистік Германия. Соңғы жылдары халықаралық аренада АҚШ-тың көптеген әрекеттері террористік сипатқа өте жақын болды.

КСРО ыдырағаннан кейін, бандиттік дәстүр көптеген аудандар мен Кеңес Одағының аумақтарының бұрыш-бұрыштарына тамыр жайды. Өз мақсаттарына зорлық-зомбылық әрекеттерімен жетужолында Грузия, Әзербайжан, Армения және Молдова аумақтары, Тәжікстан және Қырғызстан және т.б. қарулы қақтығыстар ұйымдастырды. Бүгінде әлемге ядролық, улы заттарды қолдану арқылы жүргізілетін терроризм қауіп төндіріп тұр.

Терроризм қазір халықаралық, жаһандық сипатқа ие болды. Осы жақында ғана терроризмді жергілікті құбылыс ретінде сөз етуші едік. XX ғасырдың 80-90 жылдары ол әмбебап құбылысқа айналды. Жаһандану және терроризмнің кеңінен таралған интернационализациясы – бүгінгі күні адамзаттың алдынан кездесетін сөзсіз факт.

Бұрынғы КСРО аумағында әлеуметтік, саяси, ұлтаралық және діни қарама-қайшылықтар мен қақтығыстар, қылмыстылық пен жемқорлықтың шиеленісуіне, көптеген ТМД елдерінің ішкі істеріне араласу жағдайларына байланысты посткеңестік терроризм белең алды.

Қазіргі жағдайдағы террористік қызмет кең ауқымдылығымен, нақты анықталған мемлекеттік шекаралардың болмауымен, халықаралық лаңкестік орталықтар және ұйымдармен өзара іс-қимылымен байланысының болуымен; жетекші және жедел деңгейден, барлау бөлімінен, жауынгерлік топтарды материалды-техникалық қамтамасыз етуді ұратын қатаң ұйымдастырылған құрылымымен; қызметкерлерді мұқият іріктеу және құруымен; құқық қорғау және мемлекеттік органдарда агенттерінің болуымен; жоғары техникалық қондырғыларымен, үкімет әскерімен бәсекелесе алатын жасағымен, оқу базалары, полигондарымен сипатталады.

Террористік ұйымдар бір-бірімен жалпы әскери, коммерциялық және басқа негіздерде тығыз байланыс орнатқан. Террористік топтар, әсіресе, олардың басшылары көптеген жағдайларда, қаруды сатып алуда, бір-бірін жасыруда, кең ауқымды операциялар кезінде функциялар мен міндеттерді бөлуде тығыз байланысты. (Ауғанстан немесе Ливан сияқты).

Заманауи терроризмнің маңызды ерекшелігі - жақсы құрылымдалған және ұйымдастырылған сипаты. Террористік ұйымдар бірыңғай басқару органдарын, басқару жүйесін, жоспарлау бөлімін құрады. Ірі топтардың басшыларының кездесулері мен жиналыстары, түрлі ұлттық ұйымдардың қызметінің үйлестірілуі белгіленіп қойған. Осы құбылыстың көптеген себептері мен қозғаушы күштері бұрыннан бері айқын еді. Біздің планетамыздағы қазіргі жаһандық адами ахуал, атап айтқанда, әлеуметтік-экономикалық және өркениетаралық қайшылықтар әлеміндегі өсу нашарлай түсуде.

Терроризм үшін басты шарт - қоғамдағы лаңкестік әрекеттің резонансы. Терроризм негізінен декларативті болып табылады. Террористік акт туралы ақпаратты кеңінен тарату, оны ең көп талқыланатын оқиғаға айналдыру – лаңкестік тактикасының басты элементі. Қалған көрінбейтін немесе құпия теракт барлық мағынаны жоғалтады. Бұл террористік актіні диверсия немесе саяси өлтіру сияқты жақын құбылыстардан ажыратады.

Террористер үшін террорлық әрекетке қоғамдық резонанс қоғамдық пікірді өзгерту мақсатында қажет. Лаңкестік әрекеттер жаппай психологияға әсер етеді. Террористік ұйымдар өзінің күш-жігерін және дайындығын өздерінің өмірлері сияқты жәбірленушілердің деөмірін құрбан етуден тайынбайтындығымен көрсетеді. Террорист бұл қоғамда, осы дүниеде ешқандай жағдайда болып жатқан тәртіпті қабылдамайтынын және олармен жеңіске жеткенше немесе соңына дейін күресетін күш бар екенін мәлімдейді.

Террорлық зорлық-зомбылықтың негізгі түрлері:

1. Мемлекеттік, өнеркәсіптік, көлік, әскери объектілердің, газет және журнал редакцияларының, әртүрлі кеңселердің, партиялық комитеттердің, тұрғын үй ғимараттарының, темір жол станцияларының, дүкендердің, театрлардың, мейрамханалардың және т.б. жарылыстары;

2. Жеке террор немесе саяси өлтіру - лауазымды тұлғалар, қоғам қайраткерлері, банкирлер, құқық қорғау органдары қызметкерлері және т.б.

3. Саяси ұрлық. Әдетте ірі мемлекет қайраткерлері, өнеркәсіпшілер, журналистер, әскери қызметшілер, шетелдік дипломаттар және т.б. ұрланған. Ұрлаудың мақсаты - саяси бопсалау (белгілі бір саяси жағдайдың орындалуын, сыбайластарын түрмеден босатуын талап ету, шарт қойып, адам өмірін қатерге тігу (выкуп) және т.б.)

4. Тұтқынды кепілге алу арқылы мекемелерді, ғимараттарды, банктерді, елшіліктерді және т.с.с. басып алу. Көп жағдайда бұған үкіметтік шенеуніктермен келіссөздер жүргізіледі, бірақ тарихта кепілдікке алынған адамдардың өлтірілгендігі туралы мысалдар да бар. Тұтқынды ұстау террористерге «күш иелерімен» келіссөз жүргізуге мүмкіндік береді. Бүгінгі күні бұл терроризмнің ең көп таралған түрлерінің бірі.

5. Тұтқынды кепілге алу арқылы ұшақтарды, кемелерді немесе басқа көлік құралдарын басып алу. Террористік әрекеттің бұл түрі 1980 жылдары кеңінен таралған.

6. Төлем алу (выкуп) мақсатында тұтқынды кепілге алып, банктерді, зергерлік дүкендерді, жеке тұлғаларды тонау. Тонау – террористерді қаржы ресурстарымен қамтамасыз ететін террористік қызметтің көмекші нысаны.

7. Өлімге әкелмейтін жарақаттар, ұрып-соғу, қорқыту. Террористік шабуылдың бұл түрі жәбірленушіге психологиялық қысым көрсетуді мақсат етеді және «әрекет арқылы насихаттау» нысаны болып табылады.

8. Биологиялық терроризм. Мысалы, сибір жарасы туралы хаттарды тарату.

9. Улы заттар мен радиоактивтік изотоптарды пайдалану.

Терроризмнің әдістері мен нысандары үнемі кеңейіп келеді. Енді компьютерлік терроризм туралы айтылып жүр. Негізінде, кез келген қоғамдық инфрақұрылым, кез-келген өнеркәсіптік нысан, технологиялық құрылымдар, қоқыс сақтау құрылғылары террорлық актілердің нысанына айналуы мүмкін.

Террористік әрекеттің құрбаны болудан қалай аулақ болуға болады?

1. Қауіпті жағдайға түсіп қалудан қашу, оны алдын ала байқау;
2. Көшеде, қоғамдық орындарда, көлікте, қайда болсақ та, мұқият болып, айналамызға бақылау жүргізе алу;
3. Күдікті заттарды ұстамау. Мүмкіндігінше, оларды мұқият тексеріп, құқық қорғау органдарына хабарлау;
4. Терроризмнің, оның көріністері мен сипаттамаларының қандай екенін білу;
5. Жарылыс пен кенеттен атыс кезінде өзін-өзі ұстаудың негізгі ережелерін білу.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Дербісәлі Ә. Біздің ұстаным: бір дін, бір мәзһаб, бір ұлт, бір тіл және халықтың ынтымағы // Айқын. - 2008, қыркүйек - 26 б.
2. Назарбаев Н.Ә. Сындарлы он жыл. - Алматы: Атамұра, 2003. - 240 б.
3. Байтенова Н.Ж., Бейсенов Б.Қ., Абжалов С.Ө. Исламдағы секталар мен бағыттар: оқу-әдістемелік құралы. - Алматы: Қазақ Университеті, 2013. - 110 б.
4. Азаттық радиосы. Ақтөбедегі әскери бөлімге қарулы шабуыл жасалды. 5 маусым, 2016
https://www.azattyq.org/a/kazakhstan_aktobe_attack_firefight_/27780504.html;

Майбасаров О.К.

к. ю.н., доцент Евразийская юридическая академия им. Д.А. Кунаева
Республика Казахстан, г.Алматы

Нурмагамбетов С.С.

Магистр юридических наук, преподаватель Евразийская юридическая академия им. Д.А. Кунаева Республика Казахстан, г.Алматы, e-mail
nss_94@list.ru

МОДИФИКАЦИЯ ПРАВОСОЗНАНИЯ ГРАЖДАН РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В ПЕРИОД СТРОИТЕЛЬСТВА НЕЗАВИСИМОГО ГОСУДАРСТВА

В настоящее время происходят интенсивные процессы модификации во многих областях жизнедеятельности человека в Республики Казахстан в связи с осуществлением внедрения совершенно новых социально экономических отношений, которые до силе не претерпевало казахская национальность -его бытие и сознание, исходя из сказанного естественно что формируется

модифицированное правосознание под воздействием указанных условий жизнедеятельности. При этом надо иметь ввиду что правомерное поведение гражданина в идеале осуществляется по схеме: знание нормы права – признание ее социальной ценности – ее соблюдение, а поэтому нам необходимо описать состояние условий при которых модифицируется современное правосознание. Нашему государству и обществу необходимо обратить особое внимание и привлечь все свои усилия для изучения гражданами норм права. Этот процесс необходимо осуществлять не только системно но и перманентно. Здесь имеется ввиду что изучение права необходимо начинать уже в средней школе в старших классах. Предмет основы права который изучают в школе необходимо более расширить с увеличением количества часов. Одним словом желательно изучать теорию государства и права, хотя и в сжатом виде. Учебная программа по изучению права в средней школе должна заканчиваться анализом признания ее социальной ценности. Кроме этого для формирования у школьников правосознания незаменимую роль играет такой предмет как история государства права зарубежных стран а так же история государства и права Республики Казахстан, эти предметы будут способствовать не только расширению кругозора но они прямым образом влияют на формирования правосознания и воспитанию таких необходимых государству и нашему обществу черт как патриотизм.

Важнейшую роль в проявлении правосознания является соблюдение права. Соблюдение права это самая сложно достигаемая цель правосознания. Нашему государству и обществу необходимо приложить все усилия для того что бы у нас было сформировано правовое гражданское общество. Если эта задача осуществится, то повсеместное соблюдение права как проявление правосознания будет реальностью. Необходимо отметить, что формирование правового гражданского общества в этом сочетании слов на первом месте стоит право, а поэтому понятию права придается особая роль и доминирующее значение. Это вполне закономерно, так как если вместо личных отношений, дружеских связей, отношении с родственниками, служебного покровительства, родоплеменным отношениям, местничеству и т.д. При решении государственных, административных, исполнительно распорядительных функции будет соблюдаться закон и право то Республика Казахстан начнёт улучшать свои не только технико-экономические показатели, но и будет благоприятная среда для улучшения социальной жизни общества. А пока у нас право не является первенствующим явлением государственно общественной жизни у нас будет дальше совершенствоваться коррупция, процветать правовой нигилизм. Не секрет что при решении многих вопросов зачастую вместо того что бы право было регулятором отношении у нас регуляторами являются некоторые лица. При этом механизм правового регулирования выполняет функцию не регулятором общественного отношения в связи с текущим законодательством, а он выступает как уродливое, искажающую суть правовой нормы монстр. Кроме этого надо иметь ввиду что правосознание так как и сознание в целом не статично оно постоянно

подвержено модификации. Это явление особенно заметно, когда индивид группа людей или социум в целом попадает в критические условия их существования. Далеко за примером не будем ходить остановимся на влиянии пандемии корона вируса на правосознание граждан Республики Казахстан. [1]

В условиях пандемии изменился и уровень доверия к власти и государству. Снижение уровня правосознания обусловлено в ряде случаев разрушением общественных ценностей, что и привело к росту числа правонарушений. Опасность модификации правосознания состоит в усилении правового нигилизма, что представляет угрозу устойчивому развитию государства в условиях пандемии. Правосознание - это субъективное отражение объективной правовой реальности, включающее в себя понимание смысла, усвоение значений, эмоциональную оценку и способы применения правовых норм. Право неразрывно связано с существованием человеческого общества. Изменение социальных условий оказывает влияние на правосознание. В сознании людей 2020 год связан с пандемией корона вирусной инфекции COVID-19, затронувшей многие страны мира в том числе и Республику Казахстан. Одним из ее последствий, не до конца пока осознаваемых, является влияние пандемии на правосознание. На данный момент основной и пока единственной мерой сдерживания роста распространения эпидемии, во многих странах так и в Республики Казахстан является вакцинирование, соблюдение социальной дистанции при общении, ношение масок и соблюдение режима самоизоляции. [2]

Кроме это Республика Казахстан приняла меры для закрытия границ как между странами, так и между субъектами Республики Казахстан - закрытие мест массового скопления людей, а так же введение электронных пропусков ASHYQ и некоторые различные меры административного воздействия. Такие меры воспринимались гражданами Республики Казахстан неоднозначно.

В результате смены привычного образа жизни произошли изменения в сознании, а как следствие, - в правосознании. В чем состоят причины этого явления? Во-первых, на наш взгляд, это связано с трансформацией «пирамиды потребностей». В соответствии с классической моделью А. Маслоу, на нижней ступени пирамиды находятся физиологические потребности, далее - потребность в безопасности, социальные потребности, потребности в уважении и признании, познавательные, эстетические и потребность в само актуализации. Каждый новый уровень потребностей возникает при условии удовлетворения предыдущего уровня. Современная история человечества доказала, что сегодня человек не может жить только базовыми потребностями: большую роль играют социальные и духовные потребности, которые коррелируются, в частности, с получением образования. Казалось, что эта «пирамида» устоялась и останется неизменной. Однако в условиях пандемии произошла трансформация «пирамиды потребностей». На первый план выступили базовые потребности. Реалии новой жизни проявили различные способы решения проблем физиологических потребностей и потребности в безопасности в зависимости их удовлетворения от уровня интеллектуального развития. Одним гражданам-

потребителям очень важно было иметь возможность закупить продукты впрок, для других важным фактором спокойствия явилось наличие доставки еды из любимых ресторанов. Потребность в безопасности также реализовывалась разными способами: одни ощущали высокий уровень безопасности при наличии в магазинах перчаток, антисептика и масок; другим была важна безопасность в глобальном смысле - от оружия и автономных источников энергии до покупки недвижимости в удаленных от крупных городов местах. Основной проблемой, которая возникает из-за преобладания базисных потребностей, является то, что все остальные потребности уходят на второй план. В конечном счёте, человек больше заботится о себе, чем об окружающих. Кардинально изменились социальные потребности. Соблюдение требования социальной дистанции и самоизоляции привело к сокращению естественных социальных контактов. Перенесение их в цифровую реальность не смогло полностью заменить обычное человеческое общение. Особенно ощутили это люди, не владеющие навыками работы в интернет-пространстве или не имеющие доступ к нему. Но даже те, кто имел возможность online-коммуникации, не могли полностью удовлетворить свои социальные потребности. Как отмечают ученые, «полноценное общение нужно человеку именно для обмена эмоциями, не информацией. В случае длительного отсутствия такового или замены на виртуальное общение у личности с большой долей вероятности развивается психологическое расстройство» [4].

Что касается духовных потребностей, то они также претерпели изменения. В первую очередь, можно говорить об ограничении традиционных каналов «приобщения» к духовной культуре. Были закрыты музеи, театры, не проводились выставки, экскурсии и т. д. Как и в случае с социальными потребностями, перенесение этих каналов в пространство интернета имело неоднозначные последствия. С одной стороны, многие площадки предоставили бесплатные ресурсы: online-трансляции спектаклей, виртуальные экскурсии и т. п. С другой стороны, даже самая качественная трансляция не дает «полноты катарсиса». То же касается и процесса обучения. Переход на дистанционное обучение, по признанию большинства участников образовательного процесса, стал стрессом, а его эффективность снизилась. Пока нет полноценного анализа результатов дистанционного обучения в период пандемии, но очевидно, что они будут противоречивы. Часть граждан Республики Казахстан воспользовалась периодом самоизоляции для прохождения online-курсов и расширила границы своих знаний. Но большая часть, не имея технических средств и информационной поддержки, не смогла организовать свой процесс обучения. Таким образом, можно наблюдать своеобразное «переворачивание пирамиды потребностей», что позволяет говорить о кризисе сознания. Результатом этого кризиса для многих стали депрессия, неудовлетворенность жизнью, панические настроения, страх перед будущим. Часть граждан перестала видеть смысл в соблюдении общественных норм, если они ограничивают и не дают возможности удовлетворять свои потребности. Законность и противозаконность в рамках позитивного права связаны с

юридическими законами и правовыми нормами. Субъекту свойственно выстраивать модель своего поведения, исходя из предусмотренных общественных норм, их содержания и последствий в случае их несоблюдения. Следовательно, основное содержание правового сознания - это знание о требованиях установленных норм. Второй причиной изменения правосознания является снижение уровня доверия к власти и государству. Люди боятся пандемии и хотят довериться правительству, чтобы избавиться от страхов и проблем. Но власти не оправдывают их ожидания. Таким образом, доверие к власти продолжает падать. [4]

Правосознание является отражением правовой реальности во всех сферах жизни общества -экономической, социальной, политической, духовной. Так как пандемия затронула все сферы, то это обусловило изменение и правосознания. В условиях пандемии правовая реальность сильно изменилась, причём не в благоприятную сторону. Понижение уровня правосознания в обществе может грозить разрушением общественных ценностей. Примером этому может служить повышение уровня преступности во время пандемии. Режим самоизоляции привел к изменениям, как в числе регистрируемых преступлений, так и в структуре совершенных преступлений. Данные комитета по правовой статистике и специальным учетам Генпрокуратуры гласят, что за 2020 год в Казахстане было зарегистрировано 162 783 уголовных правонарушения — это меньше на 33,4 процента, чем в предыдущем году. Речь идет о преступлениях средней и небольшой тяжести, правонарушениях против собственности, против общественной безопасности и порядка, хулиганстве, транспортных преступлениях, причинении тяжкого вреда здоровью, разбоях, мошенничестве, кражах и грабежах. При этом на 14,2 процента увеличилось количество особо тяжких преступлений — с 1 812 в 2019 году до 2 069 в 2020-м. А количество тяжких преступлений увеличилось на 63 процента — с 25 725 до 41 933 случаев. Количество краж сократилось больше чем в два раза, сообщает комитет. [5]

Проведенный анализ влияния пандемии корона вируса на правосознание граждан Республики Казахстан позволяет сделать следующие выводы. В условиях пандемии, с одной стороны, произошло изменение правовой реальности и общественных отношений, наметился рост недоверия к государственным институтам власти. С другой стороны, измененная правовая реальность обусловила тенденцию кризиса правосознания, в основе которой лежит трансформация «пирамиды потребностей» человека.

В связи с вышеизложенным можно констатировать что на модификацию правосознания влияет множество различных факторов, тем не менее живя в обществе невозможно быть свободным от него а это означает что правосознание индивида, группы лиц и социума в целом не должны противоречить друг другу что, благоприятно скажется на функционирование правового поля. Для того, что бы свободно ориентироваться в правовом поле необходимо, что бы каждая личность, осознав в каком социуме группе лиц постоянно вступает с ними в общественные отношения, он ясно представлял

как функционирует, модифицируется правовое поле и соответственно будет на различные вызовы общества и государства реагировать правомерно, т.е. не выходя за пределы правового поля. Что бы добиться такого положения необходимо тотальное правовое образование. Кроме этого должна функционировать всеобъемлющая конкуренция во всех сферах жизнедеятельности общества. Необходимо по китайскому образцу завести на каждого гражданина РК так называемый рейтинг поведения в соответствии с которыми человек начинает со школьной скамьи и до выхода на пенсию будет оцениваться по своему рейтингу поведения. Тогда будут назначаться на должности ни по тем принципам, что существуют в Республики Казахстан а по критерию оценки рейтинга поведения что позволит в государственно властных структура назначать чиновников по принципу меритократии.

Список использованной литературы:

1. Бурикова И.С. Психология правосознания человека в условиях глобальных изменений [Электронный ресурс]. URL: <http://www.cspdom.ru/public-analit/ppsychology/psy-pravosoznanie/>
2. Долгова А.И. Правосознание и его дефекты у несовершеннолетних правонарушителей. - М., 1972;
3. Агранович М.Л. Организация образования в условиях пандемии. Опыт стран ОЭС [Электронный ресурс]. URL: <https://firo.ranepa.ru/novosti/105-monitoring-obrazovaniya-na-karantine/789-agranovich-ekspertiza/>.
4. Ильин И.А. О сущности правосознания // Ильин И.А. Собр. соч.: в 10 т. Т. 4. М., 1994. С. 168-169.
5. Влияние пандемии на криминогенную обстановку в Казахстане <https://rus.azattyq.org/a/how-did-the-pandemic-affect-the-crime-situation-in-kazakhstan-/31081782.html>.

Масабаева А.М.

Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы, Қазақстан Республикасы, Алматы қ, aygera89@mail.ru

Демегенова А.У.

Қ.И.Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық зерттеу университеті Қазақстан Республикасы, Алматы қ, demegenova.arai.y@gmail.com

ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНДА ИСЛАМДЫҚ ҚАРЖЫЛАНДЫРУ РЕЗОНЕНСІ

Исламдық экономикалық экожүйені білдіреді белгілі бір елде ислам экономикасының тұрақты және жедел дамуына мүмкіндік беретін кең ауқымды жағдайлар. Оған кіреді заңнамаға, нормативтік-құқықтық базаға, кәсіпкерлік ортаға қатысты арнайы ережелер, тиісті ақпараттық қызметтер, жеткізушілер, инфрақұрылым, мамандар, білім беру, талқылау алаңдары, клиенттердің хабардар болуы және үкіметтің саяси қолдауы.

Біз Еуразиядағы исламдық экономикалық экожүйені оның негізгі категориялары арқылы қарастырамыз: институттар (регламент, саяси ерік), хабардарлық (бұқаралық ақпарат құралдары, оқиғалар) және адам капитал (білім беру, оқыту). Көлемі экожүйенің жетілуі түпкілікті әсер етеді елдің көрсеткіштері және әртүрлі елдердің жетістіктерін бағалауға және салыстыруға мүмкіндік береді.

Жаһандық ислам экономикасының көрсеткіші (GIEI) – Thomson Reuters және DinarStandard құрастырған, 73 елді бағалайтын және рейтингті құрайтын салмақты құрамдас индекс. Олардың исламдық жалпы сапасына негізделген экономикалық экожүйе. Барлығы 49 түрлі категориялар көрсеткішті құрастыру үшін пайдаланылады, қатысты сұраныс/ұсыныс драйверлерін қоса алғанда елдің көлемі, басқару және хабардарлық, және әлеуметтік пайымдауларға. Барлық санаттар бойынша өздерінің жалпы исламдық экономикалық экожүйесін дамытқан елдер ең жоғары балл алады [1]. Осылайша, 2017 жылы хабардарлық пен басқарудың өте күшті ұпайлары Малайзияны көшбасшыға айналдырды қарамастан исламдық қаржыландыру секторындағы ел Иран мен Сауд Арабиясының болғаны қаржы активтерінің ең үлкен көлемі 73 ел.

Ұлттық стратегиялық бағыт – Қазақстанның әлемдегі ең дамыған 30 елдің қатарына кіруі. Дүниежүзілік Банктің деректері бойынша Doing Business рейтингі бойынша Қазақстанның 190 елінің ішінде 36-шы орынға ие болды. 2018 жылы озық тәжірибеге негізделген заманауи технологиялар бар Астана халықаралық қаржы орталығының (бұдан әрі – АХҚО) жұмысы ресми түрде бастау алды (Тулинов және т.б., 2018). Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың айтуынша, "Цифрлық Қазақстан" бағдарламасын табысты іске асыру үшін 2022 жылға дейін мемлекеттік бюджеттен шамамен 400 млн, АҚШ долларын бөлу жоспарланып отыр (Да-выдова, 2018). Елімізде қоғамдық сананы жаңғырту үшін "Рухани Жаңғыру"бағдарламасы іске асырылуда. Сондықтан нақ осы саяси, экономикалық және рухани жаңғыру біздің мемлекетіміздің жаһандық бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді. Алайда, жаңғырудың үш бағытын, яғни саяси, экономикалық және рухани бағытты қарастырғанда, біз ашық қоғамда өмір сүріп жатқанымызды түсінуіміз керек. Сондықтан, егер сіз жаһандық саяхаттағы жағдайға назар аударатын болсаңыз, онда Дүниежүзілік сауда ұйымының мәліметтері бойынша, 2003 жылдан бастап физикалық сауда тез өз позициясын жоғалтады, ал электронды мәмілелер саны айтарлықтай өсуде, бұл Төртінші индустриалды революцияның басталуының маңызды дәлелдерінің бірі. "Astana Finance day форумының панельдік сессиясы кезінде Ресей Жинақ банкінің төрағасы Герман Греф келесі уақытта Цифрлық экономика 10 есе өскенін хабарлады. Бұрын оның көлемі 350 миллион долларды құраса, бүгінде бұл 3,5-4 триллион доллар. Академиктер, әлемдік биржалар мен ірі банктердің өкілдері барлық қаржы ұйымдары технологиялық компанияларға айналуы керек деген пікірге келді" (Тулинов және басқалар, 2018). Энергия үнемдеуші және жасыл технологияларды ескере отырып, экожүйені толық цифрландыруға және интеграциялауға негізделген ақылды

фабриканы білдіретін "ин-дустрия 4.0" тұжырымдамасы өзекті екені белгілі болды.

Бүгінгі таңда Қазақстанда цифрлық трансформацияның ақпараттық құрылымын құру бойынша стратегиялық бағыт қаланды төмендегілерді қамтитын кең сандық экожүйені құруды қамтиды төрт элемент:

- экономикалық жүйенің базалық салаларын цифрландыру;
- мобильді мемлекетті дамыту;
- креативті қоғамды қалыптастыру;
- қажетті инфрақұрылым құру;
- елдің цифрлық трансформациясы үшін.

Ақпараттандыру мәселесін қарау кезінде экономиканың базалық салаларын цифрландыру және біз статистикалық материалдарды зерттеуіміз керек соңғы бес жылда, өйткені бұл кезең бізге қаншалықты мүмкін екенін түсінуге көмектеседі экономикалық тұрақты өсуді болжау.

Нарықтық экономика жағдайында Қазақстан мемлекеттік тетіктерді қолданды жаһандық толқындардың соққыларын азайтуға мүмкіндік беретін дағдарыс жағдайын басқару. Алайда әлемдік кеңістікте дағдарыстарға иммунитетті ислам экономикасы көрсетті бүгінгі таңда экономиканың нақты секторында кәсіпкерлікті дамытудың үлкен баламасы ретінде қарастырылады жалпы мемлекеттің бәсекеге қабілеттілігі мен тұрақтылығы [2].

Исламдық қаржыландыруды енгізу кезінде жеке сектор мен ШОБ-қа көмектесетін инвестициялар арқылы елдің цифрлық экономикасының жарқын дамуы экономикадағы резонанс болады ұзақ мерзімді перспективада тұрақты.

Банк басшылығы Сол кезде Қазақстан экономикасына өршіл инвестициялар салуды жоспарлаған болатын көлемі 1 млрд. оның ішінде 200-250 млн бірінші жылы инвестиция салу жоспарланған болатын жұмыс. Сол кездегі жас Әмірліктер үшін банк (оны Абу-Даби Үкіметі құрған 2007 жылы) бұл шетелдік экспансияның алғашқы тәжірибесі болды. Егер алдымен Қазақстанда Al Hilal болса корпоративтік секторға сүйенді және ауқатты клиенттерге қызмет көрсетті, содан кейін бөлшек сауда бағытын дамыта бастады. Al Hilal қазақстандық нарықта қазірдің өзінде жұмыс істейді 10 жыл. Оның активтері жыл сайын 24% - ға артып келеді. Қорландырудың негізгі көзі клиенттердің қаражаты, бұл ретте 90% жеке кәсіпорындар. Бойынша қызметтен түскен кірістер Дәстүрлі қаржы жүйелерінде Ислам инвесторлары көбінесе өз мәні бойынша тікелей инвестициялар қорлары ислам қаржы құралдарына өте ұқсас [3]. Қазақстанда бірнеше рет жарияланды

Қазақстанның егемен қорлары арасында тікелей инвестициялардың бірлескен қорларын құру жоспарлары туралы және Парсы шығанағы елдері. Алайда, Al Falah бірлескен қорының жобасы ғана іске асырылды Capital, шетелдік қатысушы-инвестор International Petroleum Investment Company сөз сөйледі, Абу-Даби билігіне тиесілі.

Әлемдік тәжірибеге сүйенсек, исламдық қаржыландыруды реттеуде ағылшындық құқық қағидаттары пайдаланылатын құзырет ойыншыларға әлдеқайда қызығарлық және түсінікті болып келеді. Бұған дәлел ретінде Таяу

Шығыс, Оңтүстік-Шығыс Азия және Еуропадағы бірқатар елдерде бұл индустрияның дамуын көре аламыз. Екіншіден, корпоративтік табыс салығы, жеке табыс салығы, жер және мүлік салығының болмауы сияқты ойыншыларға берілетін бірқатар салық жеңілдіктер бар. Үшіншіден, Астана Экспо көрме кешені негізіндегі ыңғайлы және жоғары технологиялық табиғи инфрақұрылым, сондай-ақ, әлеуетті қатысушыларға арналған әлемдік деңгейдегі заманауи кеңсе ғимараттары бар. Төртіншіден, өз қызметтерін ойдағыдай жүзеге асыра бастаған, АХҚО-ның құрған институттары – Nasdaq және Shanghai Stock Exchange-бен серіктес Astana International Exchange (AIX) жоғары технологиялық биржасы, Қаржылық қызметтерді реттеу ұйымы (AFSA), АХҚО соты, Халықаралық арбитраждық орталық, Экспат Орталық және АХҚО Үздіксіз кәсіби даму бюросы. Осы жылы АХҚО-ын және Қазақстанды исламдық қаржыландырудың аймақтық хабы ретінде дамыту және өркендетуге бағытталған исламдық қаржыландыруды дамыту жөніндегі АХҚО-ның Халықаралық сарапшылар кеңесі өз қызметін бастады. Ағымдағы жылды Исламдық қаржыландыру принциптері жөніндегі Орталық кеңес құру жоспарда бар.

Бүгінде Қазақстанда исламдық банк активтерінің үлесі банк секторының жалпы үлесінен 0.2%-дан төменін құрайды. Қазіргі таңда, 2 исламдық бөлшек сауда банкі өз қызметін жүзеге асыруда, олар - «Al Hilal» және «Заман-Банк» ислам банктері. «Al Hilal» ислам банкі өз қызметін 2010 жылы бастаған, Қазақстан және ТМД аумағындағы ең алғаш ислам банкі болып табылады. «Al Hilal» ислам банкінің Алматы, Астана және Шымкент қалаларында бөлімшелері бар. 2017 жылдың тамыз айында «Al Hilal» Банк Алматы қаласында бөлімшесін ашып, бөлшек сауда бизнесін бастағанын жариялады. Қазіргі күнде, «Al Hilal» Банкінің активтері \$70 млнға жуық. «Заман-Банк»-тің активтері \$50 млнға жуық.

Сондай-ақ, бүгінде Қазақстанда 2 исламдық лизингтік компания бар – 2013 жылдан бастап Kazakhstan Ijara Company және 2017 жылдың басында дәстүрлі лизингтік компаниядан исламдыққа қайта құрылған Al Saqr Finance. Kazakhstan Ijara Company-дің негізгі акционерлері - Жеке секторды дамыту жөніндегі Ислам корпорациясы (ICD), «Al Hilal» Банк және «Заман-Банк». Al Saqr Finance 2017 жылы өз акционері «Астана-Банкі»-мен бірлесіп исламдық қаржыландыру қағидаларына сәйкес дебет карталарын шығару жобасын сәтті жүзеге асырғанын атап өткен жөн.

Исламдық қаржы құралдарын діни наным-сенімдеріне қарамастан кез-келген тұлға пайдалана алады. Жаңа клиенттерді тарту, сондай-ақ, бай мұсылман елдерінен инвестиция тарту және қор жинауды әртараптандыру мақсатында, Еуропа елдерінің мұсылман тұрғындарының жоғары сұранысына байланысты бірқатар Еуропа және Азия елдері исламдық қаржы институттары да, дәстүрлі банктер де исламдық қаржы өнімдерін ұсынуға мұрсат беретін заңнамалық өзгерістер енгізді. Мысалы, жақын арада бірқатар мұсылман емес елдер мемлекеттік исламдық құнды қағаздар шығарды. Олардың ішінде – Ұлыбритания, Люксембург, Германия, Оңтүстік Африка және Гонконг. Әлемдегі ең ірі банктердің бірі Goldman Sachs 2014 жылы көлемі \$500 млн

құрайтын сукук шығарды. Малайзия және Дубай Биржаларымен қатар, Лондон, Ирландия және Люксембург алаңдары сукук исламдық құнды қағаздарды орналастыру және сату көлемі жағынан көшбасшы.

Экономикалық қайта құрудың немесе «исламизацияның», жаһандық экономиканың кеңеюі деп атауға болатын шешуші фактор ислам экономикасы-әлі де тез өсіп келе жатқан мұсылман халқы, оның ішінде диаспоралар мен мигранттар; басқаша айтқанда, өсу сұраныс белгілі бір дінге сәйкес келетін өзіндік өмір салты мен артықшылықтары бар исламдық клиенттерден келеді шарифат заңдарында көзделген талаптарға сәйкес келуге тиіс. 2050 жылға дейінгі демографиялық болжам 10%-ға төмендегеніне қарамастан, Азия-Тынық мұхиты аймағы мұсылмандардың жалпы саны бойынша көшбасшылық позицияны сақтайды деп күтілуде. 2050 жылға қарай Сахараның сахарасындағы Африкадағы мұсылмандар санының 5 %-ға артуымен салыстырғанда, жаһандық Азия елдерінде тұратын мұсылман халқы, Индонезия, Пәкістан және Бангладеш сияқты, қысқаратын болады. Алайда абсолютті сандармен мұсылмандар индустардан асып түседі және ірі діни топ болады 2050 жылға қарай Азия-Тынық мұхиты аймағы [4].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Айдрус И.А. Развитие исламских финансов: роль Королевства Бахрейн // Финансы и кредит. – 2014. – №47, [https:// www.fin-izdat.ru](https://www.fin-izdat.ru).

2. Ахмедов Ф.Н., Букофтан Л.Ф. Развитие исламского банкинга в условиях мирового финансового кризиса // Финансы и кредит. – 2012. – №38, <https://www.fin-izdat.ru>.

3. Давыдова К. На «Цифровой Казахстан» потратят 400 млн. долларов. – 2018, <https://www.zakon.kz/4940540-na-tsifrovoykazakhstan-potratyat-400.html>.

4. Мухамедиев Б.М., Асанова Р.Н. Анализ позиций Казахстана в отчете всемирного экономического форума: текущий рэнкинг и обзор мер по улучшению рейтинга группы «инновации» // Вестник КазНУ. Серия экономическая. – 2018. – №4(126). – С. 14-26.

Молдияр Г.Н.

Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы, Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы, moldiyargoha@gmail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АДАМ МЕН АДАМЗАТТЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ- ҚҰҚЫҚТЫҚ ШЕКТЕУЛЕРДІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазақстан Республикасы демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет құру мен демократиялық өзгерістер жолына түскендігі тарихи заңдылық десек, Конституциямыздың бірінші бабына сәйкес бұл мәселелердің шешіме әсер етуші ең басты құндылықтар – адам және адамның өмірі, құқықтары

мен бостандықтары [1] болып табылатындығы заңды құбылыс. Сайып келгенде, адам құқықтары конституциялық демократияның негізінде жатыр, ол мемлекетпен жүргізілетін ішкі және сыртқы саясаттың бағытын ғана емес оның мазмұнын анықтайды.

Адам – бұл ортақ мүдделері бар қоғамның бір бөлшегі болып табылады. [2] Адам құқықтары мен бостандықтары - жеке тұлғаның әлем қауымдастығы мойындап, халықаралық-құқықтық құжаттарда бекітілген, әлеуметтік және құқықтық тұрғыдан қамтамасыз етілген, ешкім шек қоймайтын немесе тыйым сала алмайтын құқықтары мен бостандықтары болып табылады.

Табиғи құқық адамның және адамзаттық қауымдастықтың пайда болуымен байланыстырылады. Адамның белгілі бір құқықтарға ие екені туралы алғашқы идеялар ежелгі дүниеде қалыптаса бастады. Бұл Сократтың, Платонның, Аристотельдің және антикалық дәуірдің өзге де ойшылдарының еңбектерінде аталып кеткен. [3] Ол кездегі табиғи құқықтың түсінігі және мәні осы күнгі түсініктен алдеқайда басқаша болды.

Аристотельдің ойынша адамдарды құлдар мен еркін адамдарға бөлу табиғаттан берілген деп түсінген, өйткені табиғаттың өзі бір адамдарды еркін етті және оларға иелену құқығын берді, ал екінші адамдарды құл етті, олар біріншілерге бағынуы керек болды. [3, 5б.]

Ежелгі Рим мемлекетінде заңгерлер табиғи құқық туралы көп тұжырымдамалар жасаған. Ежелгі римдік заңгерлердің еңбектерінде құқықты – «*jus civile*» – позитивтік құқық тұрғысынан қарастырған азаматтық құқықтар,

«*jus gentium*» – халықтар құқығы, «*jus naturale*» - табиғат құқығы немесе табиғаттық құқық, табиғи құқық етіп бөлген.

Атақты ежелгі римдік заңгер Ульпиан табиғи құқыққа мынандай анықтама берген: «табиғи құқық – бұл барлық тірілерге табиғат үйреткен құқық: бұл құқық тек адамзат руына ғана тән емес, сонымен қатар ол жануарларға да, құстарға да тән болып табылады».

Сонымен, Ежелгі Греция дәуіріне қарағанда, Ежелгі Рим кезеңінде табиғи құқық құқықтық негізделген және анықталған болып көрсетіліп отыр.

Дегенмен де, Ежелгі Рим мемлекетінде де табиғи құқыққа қатысты ғылыми көзқарастар қалыптаса қойған жоқ, құқықтық теориялар да орын алмады, тек жекелеген көзқарастар, кейінгі теорияларға негіз болатындай ойлар ғана қалыптасып үлгерді. Ал, табиғи құқық жануарларға да тән деген ой-пікір бұл теорияның аса жоғары деңгейде дамымағандығын көрсетті.

Азаматтың құқықтары мен бостандықтары негізінде жатқан адамның негізгі құқықтары мен бостандықтары мемлекеттің тікелей билік еркімен құрылмайды. Сондай-ақ, осы мемлекеттік ерік арқылы адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарының күші жойылуы немесе қажетсіз деп жариялануы да мүмкін емес. Осыдан байқайтынымыз, құқықтар мен бостандықтардың мойындалуы, сақталуы, кепілдендірілуі мен қорғалуының мемлекетке, оның атқаратын міндетіне тәуелділігі, осы міндетті орындаудың толықтығына, дұрыстығы мен тиімділігіне тәуелділігі айқындалады. Бірақ, екінші жағынан, құқықтық мемлекетте бар нақты

тәуелділік айқын – адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары қалай сақталатынына, кепілдендірілетініне және қорғалатынына байланысты тәуелділік. Яғни, осы құқықтар мен бостандықтардың бір мезгілде заңдардың мәнін, мазмұнын және қолданылуын, заң шығарушы және атқарушы биліктің, жергілікті өзін-өзі басқарудың қызметін анықтайтындығы заңда айқындалған. Осы өзара байланысты екі объективті фактор демократиялық мемлекеттің, оның органдарының адам және азаматтың құқықтары саласына әсер етуінің негізгі мүмкіндіктерін, шектері мен нысандарын анықтайды. Аталған объективті жағдайларды есепке алу мемлекет заңдарының көмегімен адам және азаматтың құқықтарын шектеу сияқты теориялық және тәжірибелік мәселені қарау кезінде аса қажетті және маңызды болып табылады.

Құқықтарды пайдалану құқық, ізгілік, ынтымақтастық, адамгершілік қағидаларымен қалыптастырылатын, бостандықтың орны мен шектерімен, мүмкін болатын шектеулермен айқындалатын адамның жауапкершілігімен ұштасады. Онымен қоса, қазіргі Қазақстан Республикасында адамның табиғи құқығы мемлекет тарапынан қолдау тауып, тиісті ережелері еліміздің Конституциясына енгізілді.

Қазіргі кезде табиғи құқық теориясының екі басты бағыты көрсетіледі:

Біріншісі - неотомистік теория болып танылады. Бұл бағытты ортағасырлық ілім иесі Фома Аквинскийдің жаңаша интерпретациясы құрады. Оның ойынша табиғи құқықтың қайнар көзі – Құдай болып танылады. Бұл тұжырымды Ж.Маритен, В.Катраин, И. Месснер жақтады. [4]

Екіншісі - зайырлы доктрина болып танылады. Бұл бағыттың пікірінше табиғи құқықтар адамның табиғатының өзінен шығады, ал позитивтік, жазылған құқықтарға әділеттілік қағидасына негізделген табиғи құқықтар алғышарт болады. Зайырлы теорияны жақтаушылар табиғи құқықтың өзінен өзі тіршілік етеді және ол әлеуметтік-биологиялық жәндік ретінде адамның ерекшеліктерінен туындайды деп есептейді. Ол адамның өмір сүру құқығынан көрінеді. Адам дүниеге келіп, өмір сүре бастайды, ол табиғаттан берілген табиғи құқықты іске асырады. Бұл жерде адам басқа тіршілік иесінен ешқандай айырмашылығы болмайды, өйткені бірінші кезекке оның табиғи инстинкттері шығады, өмір сүруге құқығы табиғи-биологиялық процес болып табылады.

Дегенмен де, адам тек биологиялық қана тіршілік иесі емес, ол сонымен қатар әлеуметтік тіршілік иесі болып табылады, сондықтанда тиісті табиғи-әлеуметтік құқықтарға ие болып танылады. Мысалы ретінде тұлғаның абыройына құқығын айтуға болады, ол қоғамдық қатынастардың дамуына қарай қалыптасады.

Сонымен қатар заң әдебиеттерінде кейбір аталған құқықтардың табиғи құқықтарға жатқызылуы дауды да тудырады. Мысалы, меншік белгілі бір жағдайларда адамнан ажыратылуы мүмкін.

Табиғи құқықтардың ішінде ерекше орын – адамның өмір сүру құқығына беріледі. Бұл «ең алғашқы құқық», табиғи құқықтық пирамиданың ең биік шыңында орналасқан, өйткені адам өмірінен айырылса, қалған құқықтардың мән-мағынасы жоғалады. Әркімнің өмір сүруге құқығы Қазақстан Республикасы Конституциясының 15-ші бабында көрініс тапқан. Бұл біздің тарихымызда алғаш рет Конституцияда көрініс тауып отыр. [5, 446.]

Өмір сүру құқығымен қатар, тұлғаның ар-намысы мен абыройына құқық, жеке қол сұғылмаушылығына құқығы адам құқығы бойынша халықаралық- құқықтық құжаттарда, сонымен қатар ҚР Конституциясында бекітілген.

Қалған барлық табиғи құқықтар негізгіден туындайтын, екінші кезектегі табиғи құқықтар болып танылады. Мысалы, денсаулықты сақтауға құқық, қолайлы қоршаған ортаға құқықты өмір сүру құқығына компонент ретінде санауға болады. Жүріп тұру еркіндігі, сөйлеу еркіндігі болса – бостандық ұғымының құрамдас бөліктері болып табылады. Аталған жағдайлар табиғи құқықтардың ішінен өмір сүру құқығын, бостандықты, тұлғаның ар-намысы мен абыройын және жеке қол сұғылмаушылығын іргелі адами құндылық ретінде белгілеп, бір иерархиялық қатарға қоюға болады.

Табиғи құқықтың объектісі болып танылатын әлеуметтік игіліктерді келесідей қарастыруға болады:

Өмір – адамның тіршілік иесі ретінде биологиялық тіршілігі, сондай ақ оның әлеуметтік қызметінің үдерісі [6].

Бостандық - адамның өзінің қалауы бойынша, өзінің ішкі наным-сеніміне, мүддесіне, қажеттігіне негізделген қызметі, мінез-құлқы, әрекеті.

Тұлғаның абыройы — тұлғаның өзін өзі құрметтеуімен сипатталатын, бұзылуы теріс моральдық толғауды туындататын, кейде заңды жауаптылыққа әкеп соқтыратын оның әлеуметтік ортадағы жағдайы.

Жеке қол сұғылмаушылық — адамның рұқсатынсыз оның денесіне, тұрғын үйіне, жеке заттарын тінтуге, жазбаларын және де өзге де жеке өміріне қатысты аспектілерін қарауға, тінтуге жол бермеу.

Адамның қандай да бір игіліктерді иеленуін қамтамасыз ететін, өз еркімен іс-әрекет жасауына мүмкіндік беретін мемлекет пен бұқара арақатынасының негізгі принциптері адам құқықтары мен бостандықтарына жатады. Адамзат қоғамында бұл мәселеге ежелден баса назар аударылған. Мысалы, Аристотель адам құқықтарын “табиғи” және “шартты” деп екіге бөледі. Адамның табиғи құқықтарын мемлекет орнатқан шартты құқықтардан жоғары қояды. Орта ғасырда адам құқықтары мен бостандықтары жасаған қайырымдылықтар, рақымшылықтар ретінде түсіндірілді. Қағидалардың ең маңыздылары ретінде олар адамдардың еркін, қауіпсіз өмір сүруге, жеке меншік иеленуге тең құқықтарының болуын, халық биліктің негізгі иесі екендігін, биліктің тармақталуын, биліктің халық мүддесіне қызмет етуі керектігін атап көрсетті [7].

Адам құқықтары, бостандықтары, міндеттері тұжырымдамасын, олардың түрлерін, жіктелуін жете зерттеген ғалымдардың қатары өте көп. Жалпы, түрлеріне тоқталатын болсақ, адам құқықтары біріншіден, жалпыға бірдей - әмбебап болып табылады, яғни кез-келген адам құқықтың иесі [8] бола алады. Екіншіден құқықтар шартсыз болады – бұл дегеніміз әркімнің құқықтары бар және оларды адамнан алып қою, тартып алу мүмкін еместігін білдіреді. Үшіншіден, адам құқықтары эгалитарлық болып табылады – бұл әр адамның құқығы бірдей әрі тең екендігіне тағы да көзімізді жеткізеді. Төртіншіден, адам құқықтары жеке-дара (индивидуалды) болып саналады – яғни адам құқықтары әр адамға, әр индивидке тиесілі және жеке тұлға үшін қоғамның маңызды ролін тани отырып, оларды қоғамда

орын алуы мүмкін түрлі бұзушылықтардан қорғайды. Бесіншіден, адам құқықтарын іргелі не фундаменталды деп атауға тұрарлық – яғни адам құқықтары адам болмысының іргелі және маңызды элементтерін қорғайды және алтыншыдан, адам құқықтары бөлінбейтін әрі ажырамас болып табылады – барлық адам құқықтары қорғалып, құрметтелуі тиіс, олар бірін-бірі өзара толықтырады және олар талаптарды тиісті оң және теріс жауапкершіліктермен заңдастырады.

Адам құқығы мәселелерінің маңыздылығын түсіну қажет. Өркениетті құқықтық мемлекет құрудағы басты құрал бұл адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау болып табылады. Осы үшін кез келген мемлекет жылдар бойы көптеген қиыншылықтарды бастан кешірді, бұл дегеніміз адамның өмірі, оның құқықтары мен бостандықтары, жеке басының қадір-қасиеті, адам құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу - бұл мызғымас құндылық, сондықтан мемлекеттің басты міндеті - адам құқықтарын құрметтеу. Бұл ретте, неміс философы Гегельдің: «адам мемлекет үшін емес, мемлекет адам үшін өмір сүреді» деген сөзін келтірген орынды болып табылады. [2, 3 б.]

Адам мен азаматтың мәртебесін құқықтық реттеудің маңызды элементі болып жеке тұлғаның мәртебесі тұжырымдамасын бекіту, тұлғаның қоғамда және мемлекетте алатын орнын анықтау болып табылады. Адамның қоғам және мемлекет тіршілігінде алатын орны, оларға тиесілі құқықтары мен бостандықтары туралы түрлі адамзатпен қалыптастырылған дүниетанымдық тұжырымдамалар әзірленген болатын. Ол тұжырымдамалар зайырлы және діни, жеке және ұжымдық, құқықтық рәсімі бар және әдет ғұрып түрінде және т.б. Қазіргі заманғы конституцияларда жеке тұлғаның мәртебесін бекітетін үш тұжырымдамалар бар, олар: либералды (батыстық), мұсылмандық, маркстік-лениндік (социалистік). Әлем елдерінің конституцияларында тұлғаның мәртебесінің тұжырымдамалары адамның жеке, саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени құқықтарын қамтиды. Біздің ойымызша, бірінші орында жеке тұлға ретінде адам, оның өмірі, қол сұғылмаушылығы, бостандығы болуы керек, екінші орында оның қоғамдық өмірде және мемлекет ісіне араласуға мүмкіндігі болуы керек, үшіншіден экономикалық үдерістердің қатысушысы болуына құқық беру керек.

Тұлғаның құқықтық мәртебесі қоғам дамуының деңгейін көрсетеді және оның болмысының әлеуметтік-экономикалық, саяси және рухани шарттарымен негізделеді. Мемлекет тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын бекітеді, сондай ақ қамтамасыз етуге қабілетті болатындай оны мазмұнмен толықтырады. Сондықтан да, қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуының деңгейі жоғары болған сайын саяси жүйенің демократиялық институттары дамыған. Қоғамның рухани өмірі бай, аталған қоғамның және мемлекеттің адамы мен азаматының құқықтық мәртебесі кең және мазмұнды бола бастайды. Осы бағытта заң шығарушы үшін бір белгі ол табиғи құқықтың қағидалары мен нормалары болып табылады. [9]

Адам құқығы - қоғам берген барлық игіліктерді пайдаланудың шынайы мүмкіндіктерінен тұратын субъективтік құқықтар. Олар тұлғаның түрлі қоғам салаларында бостандығының дәрежесін көрсетеді. Шынайы құқықтар мен бостандықтар қоғамның дамуының кешенді бағасының негізгі көрсеткіші болып табылады.

Құқықтық мәртебеге тек Конституция бекіткен негізгі құқықтар мен бостандықтар ғана жатпайды, оған сонымен қатар, мемлекеттің заңнамасынан, сонымен қатар халықаралық-құқықтық актілерден шығатын құқықтар мен бостандықтардың барлық кешені кіреді. [10]

Адам құқықтары бойынша күннен күнге дамып келе жатқан халықаралық актілердің маңызы зор болып табылады, олар қазіргі әлемде тұлғаның құқықтық мәртебесін кеңейтуге бағытталған болып отыр. Елде халықаралық актілердің бекітілуі мемлекеттегі заңнаманы осы актінің нормаларына сәйкестендіру қажеттігін тұғызады.

Адам тұлға және азамат ретінде кең қоғамдық қатынастың қатысушысы бола бастайды, түрлі әлеуметтік топтар мен қоғамға кіреді, азамат ретінде мемлекетпен міндетті байланыста болады. Тұлғаның өз құқықтары мен бостандықтарында түрлі көріністердің болуы құқықтық мәртебені топтастыруға негіз болып, мүмкіндіктер береді.

Бұл қағидат Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясының 29 бабында тұжырымдалғандай: «Өз құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру кезінде әрбір адам басқалардың құқықтары мен бостандықтарын тиісті мойындауды және құрметтеуді қамтамасыз ету және моральдың, қоғамдық тәртіптің, демократиялық қоғамдағы жалпы әл-ауқаттың әділ талаптарын қанағаттандыру мақсатында ғана заңмен белгіленген шектеулерге ғана ұшырауы тиіс» [11, 5б.].

Құқықтық шектеулер адамның өз пікірлерін кедергісіз ұстану, бұл пікірлерді жазбаша, ауызша, баспасөзде немесе өз қалауы бойынша өзге де тәсілдермен білдіру құқығын көздейтін «Азаматтық және саяси құқықтар туралы» Халықаралық пактінің 19 бабында мазмұндалған. 19-баптың 3- тармағында бұл құқықтарды пайдалану ерекше міндет пен жауапкершілік жүктейтіні айтылған. Ол заңмен белгіленген және қажетті болып табылатын кейбір шектеулермен ұштасуы мүмкін:

- а) басқа адамдардың құқықтары мен беделін құрметтеу үшін;
- б) мемлекеттік қауіпсіздікті, қоғамдық тәртіпті, халықтың денсаулығын немесе имандылығын сақтау үшін [4, 11б.].

Азаматтық және саяси құқықтар туралы Халықаралық пактіде кемсітушілікке, дұшпандыққа немесе зорлық-зомбылыққа арандатушылық болып табылатын антигумандық, аморальдық ісәрекеттерге – соғысты насихаттауға, кез келген ұлттық, нәсілдік немесе діни өшпенділіктің пайдасына тыйым салу мүмкіндігі көзделген. Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы Халықаралық пакті көрсетілген құқықтардың табиғатымен үйлесімді және демократиялық қоғамдағы жалпы әл-ауқатқа ықпал ету мақсатында ғана құқықтарды шектеуге жол береді.

Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық конвенцияның 11 бабының екінші бөлігінде: «Тәртіпсіздік пен қылмыстардың алдын алу, адамдардың денсаулығы мен имандылығын қорғау немесе басқа тұлғалардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау мақсатында демократиялық қоғамда мемлекеттің қауіпсіздігі мен қоғамдық тыныштық мүддесіне қажет заңмен

көзделгендерден басқа аталған бұл құқықтарды жүзеге асыру ешқандай шектеулерге ұшырамайтындығы» баяндалған.

ҚР Конституциясының 39-бабында құқықтар мен бостандықтарды шектеу негіздері белгіленген: «Адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтары конституциялық құрылысты қорғау, қоғамдық тәртіпті, адамның құқықтары мен бостандықтарын, халықтың денсаулығы мен имандылығын сақтау мақсатына қажетті шамада ғана және тек заңмен шектелуі мүмкін».

Адамның құқықтары мен бостандықтарын шектеу – кез келген мемлекет үшін өткір проблемалардың бірі. Қайсыбір құқық қорғаушылар «кез келген мемлекет, тіпті демократиялық мемлекеттердің өзі де адамның құқықтарын шектеп, қысым көрсетуге бейім тұрады, құқық қорғаушылардың ісі – осы проблемаға қарсы тұру» деп ойлайды [12].

Құқықтық шектеулер проблемасы қоғамдағы адамның бостандықтарының шегінен бастау алады. Әлеуметтік басқарудың барысында құқықтық шектеулер әртүрлі субъектілерге қолданылған. Адамзат қоғамында индивидтің немесе адамдар топтарының белсенділігі қоғамға залал келтіріп, ортақ мүдделерге қайшы келетін болса, оған шектеулер ежелден-ақ қойылып отырған. Алғашқы қауымдық құрылыс қоғамының әлеуметтік нормалары көбіне-көп табу нормасы, тыйым салу нормасы, шеңбер нормасы, шектеулер нормасы түрінде болған. Жүрістұрыс нормалары, әсіресе табудың нормалары биологиялық инстинкттерді тежеп отыру қажеттігінен туындаған.

Алғашқы қауымдық құрылыс ыдыраған дәуірде «қолданылып жүрген заңға тиісті қағида енгізіп, дәстүр-салттарда қалыптасқан шектеулерді заң жүзіндегі шектеулер етіп тіркеу қажеттігі пайда болды».

Құқық философиясында бостандық шектеулерсіз өмір сүре алмайды, өйткені «шын мәніндегі бостандық шекараларын сезіне біледі» деген пікір бар. Адамның құқықтарын рұқсаттар мен жүріс-тұрыстағы шексіз валлонтаризмнің жиынтығы ретінде пайымдауға болмайды. Бостандықтың бассыздықтан айырмасы осында. Осы орайда 1789 жылы қабылданған Адам және азамат құқықтарының француздық декларациясында былай деп жарияланды: «Бостандық басқаға залал келтірмейтін нәрселердің барлығын істеу мүмкіндігінен тұрады: осылайша, әр адамның табиғи құқықтарын жүзеге асыруы нақ осындай құқықтарды пайдаланатын қоғамның басқа да мүшелерін қамтамасыз ететін шектерде ғана шектеледі». Бір адамның бостандығының шекті шекарасы басқа біреудің бостандығы болып табылады. Бостандықтардың әрқайсысына міндеткерлік сәйкес келеді, ол, мысалы, басқа адамдардың құқығына қол сұқпаудың «жалпы мүддесін» сақтап отыру, әдет-салттарға құрметпен қарау, басқа азаматтардың мүдделерін қозғайтын қандай да бір ерікті, әсіресе күш қолдану әрекеттеріне жол бермеу түрінде болады.

Нақ сондықтан да қазіргі кезеңде құқықтар мен бостандықтарды түсіну оң және табиғи-құқықтық түсініктерді біріктіретін кешенді көзқарасқа келіп тіреледі. Өйткені адамның бостандығын, егер оған заңмен, оң тұрпатты құқықпен кепілдік берілмесе, іс жүзіне асыру мүмкін емес, ал оң тұрпатты құқықтың рухани негізі, моральдық-этикалық күші табиғи құқықта жатыр. Аталған екі көзқарас бірін бірі толықтырып тұрады және де ол мынадан көрінеді. Заңдарда (оң тұрпатты

құқықта) идеялар, қағидаттар, әділдік, бостандық, теңдік, сондай-ақ адамгершілік талаптары туралы жалпы адами ұғымдар бекіндіріледі.

Сөйтіп, құқықтық бостандық дегеніміз – бұл адамның білгілі бір жүріс- тұрыс нұсқасының сырттай, объективтік қажеттігін сезінуі және соған сай әрекет ету мүмкіндігі [7].

Егер құқық жеке тұлғаны мемлекеттік өкіметтің озбырлығынан қорғау құралы болса, құқықтар мен бостандықтарды шектеу қоғамды, басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын (мүдделерін) құқық пайдаланушының озбырлығынан қорғауға арналған. Мұндай шектеулердің пайда болуын көпшілік мүдделерді қамтамасыз ету мақсатында халық өз бостандығының бір бөлігін о бастан-ақ мемлекетке беруімен түсіндіруге болады. Бұдан шығатын қорытынды – құқық пен бостандықтың өздері секілді, құқықтарды шектеудің пайда болуы да табиғи іс.

Осыған орай адамзат қоғамында құқықтық шектеулердің қажеттігін жоққа шығаруға болмайды. Қазіргі кезеңде қоғам дамуының қалыпты үдерісі азаматтардың құқықтарын жүзеге асыру барысында оларға шектеулер қойып отыру қажеттігін мемлекеттен талап етеді. Мемлекеттің мұндай іс-әрекеттерін қоғамдағы бостандықтың өлшемін өркениетті жолмен реттеп отыру тәсілі деп білеміз.

Құқықтық шектеулер – құқықтық реттеудің қажетті құралы. Оның мақсаты құқықты иеленушінің өзі үшін де, сондай-ақ басқа адамдар, тұтастай алғанда қоғам үшін де теріс салдарға соқтыруы мүмкін ісамалдарды тежеп отыру болып табылады. Құқықтық шектеулер қоғамдық қатынастарды реттеп отыру мақсатында белгіленеді және прескриптивтік (басқарушылық) сипатта болады. Сондықтан да құқықтық шектеулер объективті сипатта болады, олар түптеп келгенде қоғамның әлеуметтік- пайдалы мүдделерін қамтамасыз етуге бағытталған.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 30 тамыз 1995 жылы республикалық референдумда қабылданған (өзгерістерімен және толықтыруларымен 23 наурыз 2019 ж.). – Электрондық ресурс. Кіру режимі: https://online.zakon.kz/document/dos_id=1005029 (өтініш берген күні 01.04.2022 ж.).
2. Перевалов В.Д. Теория государства и права: учебник. – М.: Издательство Юрайт, Юрайт-Издат, 2010. – с. 375
3. Аристотель. Собрание сочинений в 4-х томах. – М., 1981–1984 гг. – 5с.
4. Pauline C. Westerman. The Disintegration of Natural Law Theory Aquinas to Finnis. - Brill's Studies in Intellectual History, Volume: 84. – 2014. P.90
5. Конституция Республики Казахстан. Принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.03.2017 г.). – Алматы, 2017. - 44 с.
6. United Nations. 1948. Universal Declaration of Human Rights. U.N. General Assembly Resolution 217A (III), A/810, 10 December.
7. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы.

Декларация Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының резолюциясымен 1948 жылғы 10 желтоқсанда № 217 А (III) қабылданған. <http://adilet.zan.kz>.

8. Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакті. НьюЙорк, 1966 ж. 16 желтоқсан. Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіні ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 28 қарашадағы N 91 Заңы. <http://adilet.zan.kz>.

9. Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы Халықаралық пакт. БҰҰ, 1967. Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактіні ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 21 қарашадағы N 87 Заңы. <http://adilet.zan.kz>.

10. Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы конвенция (Адам құқықтары бойынша Еуропалық Конвенция). Рим, 4 қараша 1950 ж. (21 қыркүйек 1970 жылғы, 20 желтоқсан 1971 жылғы, 1 қаңтар, 6 қараша 1990 жылғы, 11 мамыр 1994 жылғы енгізілген өзгерістерімен). <http://adilet.zan.kz>.

11. Рогов И. Пределы ограничения прав и свобод // Юридическая газета. – 2005. – 3 июня.

12. Ибраева А.С. Правовое государство и свободное гражданское общество как цель конституционного процесса в Казахстане (философско- правовое обоснование социальных процессов в суверенном Казахстане) // Вестник КазГУ. Серия юридическая. – 2001. – No 3. – С. 72-76.

Ниязова С.С.

д. ю. н., и.о. профессора
кафедры уголовного права, криминологии
и противодействия коррупции Ташкентского
государственного юридического университета
s.niyozova@tsul.uz

РАЗВИТИЕ ПРОБАЦИИ КАК СРЕДСТВА ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Созданная по инициативе Президента Республики Узбекистан Стратегия развития Республики Узбекистан с 2017-2021 гг. предусматривает 5 направлений. В этой Стратегии в качестве основного направления определено обеспечение верховенства закона и реформирование судебной-правовой системы. В целях реализации задач и мероприятий, намеченных в Стратегии действий по этому направлению принято 139 нормативно-правовых документов и проведено колоссальное количество реформ. Сам Президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев отметил, что нынешнее стремительно меняющееся время, когда на мировой арене обостряется

конкуренция, требует от всех нас мыслить по-новому, работать с еще большей отдачей [1].

Проведенные широкомасштабные реформы заложили прочный фундамент на обеспечение верховенства закона, прав и свобод человека, межнационального согласия и религиозной толерантности в обществе, создали достойные условия жизни для населения и реализации созидательного потенциала граждан. В связи с этим, с 1 апреля 2017 года вступил в силу Закон «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Узбекистан в связи с принятием дополнительных мер по обеспечению гарантий надежной защиты прав и свобод граждан». В соответствии с данным законом упразднено уголовное наказание в виде ареста, с внедрением в систему уголовных наказаний «обязательных общественных работ».

На основании вышеизложенного, хотелось бы отметить, что на опыте передовых стран ключевой реформой в нашей стране стало создание службы пробации. Так, Постановлением Президента от 7 ноября 2018 года при Главном управлении исполнения наказания Министерства внутренних дел Республики Узбекистан организована Служба пробации. Данная служба, как и все органы правопорядка, занимается своевременным предупреждением преступлений путем изучения факторов и условий, способствующих их совершению. С лицами, склонными к совершению правонарушений и преступлений, проводим профилактические мероприятия.

Под особым контролем находятся лица, которым по приговору вынесен условный срок и которые условно-досрочно освобождены от исполнения наказания. Определяется опасность повторного совершения ими преступления. Для недопущения таких случаев проводятся соответствующие профилактические мероприятия. Их личности изучаются путем составления социально-психологического портрета.

В деятельности ряда стран по исполнению наказаний, не связанных с изоляцией осужденного от общества, употребляется термин «пробация». Обычно пробация предусматривается в отношении преступлений небольшой и средней тяжести и имеет своей целью снижение уровня рецидивной преступности и стимулирование правопослушного поведения, содействие включению правонарушителя в жизнь общества. Как показывают исследования зарубежных авторов, именно эти институты привлекают все большее внимание теоретиков и находят широкое применение в практике многих государств [2].

В международной практике пробация исторически сложилась как разновидность условного осуждения. Однако наряду с этим возможно понимание пробации в широком смысле как формы социально-правового

контроля, объединяющей меры воспитательного воздействия на преступников, находящихся на свободе в условиях испытания. С пробацией связан институт условно-досрочного освобождения от наказания, который также основывается на идее испытания правонарушителей, освобожденных не от наказания, а от его отбывания. Пробация обуславливается близостью правовой природы условного осуждения, отсрочки отбывания наказания, условно-досрочного освобождения.

В системе средств предупреждения преступности пробация занимает важное место. Она является формой социально-правового контроля, предусматривающей сочетание испытания преступника, наблюдения и надзора за его поведением и мер воспитательного характера, осуществляемых в отношении осужденного.

Наибольший опыт по применению института пробации накоплен в Великобритании, где данный институт исторически сложился как основа альтернативных мер наказания и своего расцвета достиг в 30-40 годы прошлого века, когда приказы о применении пробации выносились в отношении около 30% виновных лиц.

В США институт пробации относится к так называемым опосредованным санкциям и структурно в виде Службы пробации находится в судебной системе, осуществляя надзор за условно осужденными. Общее руководство Службой пробации осуществляет Административный офис при Верховном суде США, а непосредственное руководство на местах – местные суды. Следует отметить, что пробация как альтернатива лишению свободы используется в Америке достаточно интенсивно, в литературе приводятся сведения о том, что соотношение между лицами, находящимися в условиях тюремного заключения, и лицами, находящимися на пробации, составляет 1:2 [3].

В Нидерландах существует Служба по контролю за условно осужденными, являющаяся структурой в системе прокуратуры страны, и представляющая по существу службу пробации. Служба по контролю за условно осужденными аналогично английской модели имеет давние исторические корни, которые восходят к 1815 году, когда на основе частной инициативы возник первый институт такого рода контроля.

В данном параграфе мы решили остановиться более подробно на некоторых специфических и отличных от национального законодательства положениях и нормах УК зарубежных стран, регламентирующих уголовно-правовое воздействие на осужденных, но не лишенных свободы в виде института пробации.

Пробацию необходимо рассматривать в различных аспектах: как вид уголовного наказания; процесс исправления осужденного; систему исполнения данного уголовного наказания; форму социально-правового контроля; меру

предупреждения преступности и средство ресоциализации осужденных. Суть probation состоит в принудительном надзоре за поведением осужденного и выполнении обязанностей, возложенных на него судом, коррекции его поведения, содействии в социальной адаптации и предупреждении совершения им повторных преступлений (т.е. надзоре и социальной реабилитации).

Преимущества института probation в аспекте эффективной ресоциализации осужденных, перспективы его использования для осуществления общесоциальной и индивидуальной профилактики преступного поведения требуют всестороннего анализа современных особенностей уголовно-правовой системы и возможности дополнения отечественной системы наказаний.

Серьезность этого института выражается в том, что помимо значительных ограничений в повседневной жизни правонарушителя, он подстраховывается угрозой непосредственного заключения в случае несоблюдения поставленных условий.

В случае отсроченного тюремного заключения суд устанавливает срок наказания в виде лишения свободы, но откладывает его исполнение на период probation. Возможность применения условного тюремного заключения соответственно зависит от срока лишения свободы, назначенного по данному конкретному делу и подлежащего отсрочке. Большинство законов допускают отсрочку в отношении средних сроков тюремного заключения, то есть когда назначенный срок заключения не превышает двух лет. Так обстоит дело, например, в Германии, Италии и Финляндии. Некоторые юрисдикции, в частности Германия, применяют шкалу градации. В случае приговоров к срокам до 6 месяцев единственным предварительным условием отсрочки является несовершение правонарушителем в дальнейшем уголовных деяний. Если рассматривается вопрос об отсрочке приговора к заключению свыше 6 месяцев, принимается во внимание «защита правопорядка», то есть общие позитивные превентивные аспекты. Дополнительным предварительным условием отсрочки приговора к сроку заключения более одного года является наличие конкретных смягчающих обстоятельств в данном деле [4].

Помимо тяжести уголовного преступления, дополнительными ограничительными факторами для применения условного тюремного заключения являются личные характеристики правонарушителя: судимость в прошлом или по меньшей мере тюремное заключение на определенный срок до совершения рассматриваемого деяния во многих юрисдикциях не позволяет правонарушителю воспользоваться условным наказанием. В то же время есть примеры отмены таких ограничений в отношении прошлых проступков правонарушителя: в 1993 г. в Венгрии была принята поправка в Кодекс

исполнения уголовных наказаний, которая отменила прежнее положение, не допускающее отсрочку наказания в виде тюремного заключения в отношении рецидивистов [5].

Строгость режима при условном лишении свободы определяется в основном двумя факторами: вмешательством в личную жизнь, сопутствующим отсрочке, и продолжительностью периода probation.

Период probation в рассматриваемых странах длится, как правило, от одного года до пяти лет, при этом некоторые страны предусматривают более короткие максимальные сроки — три года в Финляндии и два года в Соединенном Королевстве [6].

В отношении обязательств, налагаемых на правонарушителя при отсрочке, прежде всего следует отметить, что в классической или консервативной форме осуждение правонарушителя на условное тюремное заключение не предусматривает никаких конкретных обязательств, кроме недопустимости повторного совершения правонарушения. Такая «чистая» форма условного тюремного заключения, с одной стороны, преследует исключительную цель оградить правонарушителя от вредного влияния реального тюремного заключения (в основном краткосрочного).

Однако в некоторых странах мы видим возврат к чисто условному тюремному заключению: так со времени проведения реформы в 1976 г. финское законодательство более не предусматривает других ограничений или условий в отношении поведения правонарушителя. (Однако следует отметить, что для повышения интенсивности воздействия санкции на правонарушителя в качестве дополнительного наказания может быть наложен штраф, и такой подход наблюдается во многих странах.)

Другая, довольно прагматичная задача «чисто» условного тюремного заключения может заключаться в сокращении количества заключенных. Например, в Англии эта мера была введена в 1967 г. просто в ответ на рост численности заключенных. Однако, некоторые сомневаются, что применение условных наказаний в конечном итоге приводит к реальному сокращению численности заключенных. Во-первых, они полагают, что отсроченные приговоры могли быть вынесены при обстоятельствах, которые не предусматривали немедленного тюремного заключения. Во-вторых, большинство лиц, повторно нарушивших закон, осуждаются на лишение свободы и в конце концов после отсрочки наказания приговоры, как правило, предусматривают более длительные сроки лишения свободы, чем в случаях немедленного тюремного заключения [7].

В отличие от условного тюремного заключения, когда суд назначает срок лишения свободы, а затем откладывает его исполнение на определенный

период, в случае назначения probation само вынесение приговора откладывается на период probation. Если не соблюдаются установленные условия, дело переходит в стадию вынесения приговора за первоначальное преступление. (Термин «probation» употребляется также в другом значении — как институт, сопровождающий условное лишение свободы, или отсрочку вынесенного приговора) [8].

Логика такой меры как probation подсказывает, что возможность применения может быть установлена на абстрактном уровне: законодатель определяет уголовные преступления, к которым может применяться probation, указав максимальный срок наказания, установленного за эти преступления. Обычно probation предусматривается в отношении уголовных преступлений, которые влекут наказание в виде лишения свободы сроком максимум до двух-трех лет.

Как показывает сам термин «probation», правонарушитель, в отношении которого вынесен приказ о probation, обычно подвергается определенному надзору со стороны сотрудника службы probation в течение установленного срока. (В некоторых странах исполнение приговора может быть отсрочено и без установления надзора над правонарушителем. В качестве примера можно привести Венгрию, где установление надзора со стороны сотрудника службы probation обязательно в отношении только несовершеннолетних и рецидивистов, а в других случаях решение этого вопроса отдается на усмотрение суда) [9].

Именно сама суть probation, то есть обязанность правонарушителя просто поддерживать контакт с сотрудником службы probation, привела к кризису этого института как раз в тех странах, где он глубоко укоренился и где считался «основой альтернативных мер наказания». В Соединенном Королевстве приказы о probation выносились в отношении около 30% всех правонарушителей, осужденных по обвинительному акту в течение 1930-х гг.; с тех пор применение этого наказания значительно сократилось. Помимо более широкого использования предупреждений и самых разнообразных общественных санкций, имеющих в распоряжении суда, причиной такого сокращения является утрата доверия к службе probation и восприятие probation как социальной реабилитации. В настоящее время подчеркивается, что probation представляет собой вид наказания и направлена на предотвращение преступлений, и предпринимаются попытки стимулировать более широкое применение probation как альтернативы тюремному заключению.

Аналогичный кризис probation происходит, как показано в соответствующем докладе, и в Соединенных Штатах. Основной причиной утраты доверия к этой мере наказания, по крайней мере в некоторых штатах,

явилось то, что, с одной стороны, пробация стала популярной и все более распространенной альтернативой, в то время как финансирование этой службы и численность ее персонала сокращались. В результате правонарушители, находившиеся на режиме пробации, практически пользовались неограниченной свободой, и их обязанность сводилась лишь к встрече раз в месяц с сотрудником службы пробации, что вызывало неприятие этой меры наказания со стороны общественности.

Для того чтобы преодолеть этот кризис, на правонарушителей, подлежащих пробации, были возложены более жесткие и обременительные обязательства. В рамках так называемого «интенсивного пробационного надзора» правонарушители, помимо выполнения работ, находятся под более строгим контролем со стороны сотрудника службы пробации. Вероятно, эта схема подходит к тем правонарушителям, которые не принадлежат к группе низкого риска, и в то же время не представляют серьезной опасности, но успех схемы зависит от наличия финансовых ресурсов. При отсутствии должного финансирования интенсивный пробационный надзор может ожидать та же участь, что постигла обычную пробацию. Очень хотелось бы этого избежать, так как помимо ограждения соответствующих правонарушителей от негативных последствий тюремного заключения, интенсивный пробационный надзор дает значительную экономию средств по сравнению с тюремным заключением.

Личный состав Службы пробации распределяется из расчета 100 заключенных - в городах, 75 - в районах. Это удобно, чтобы чаще беседовать с подконтрольными лицами, выявлять и устранять их проблемы. В этом процессе проводится совместная адресная работа с территориальными инспекторами по профилактике, активистами махаллей, представителями женских и молодежных организаций.

На основе опыта зарубежных стран в отделах пробации на договорной основе работают психологи. Им выделяются специальные служебные кабинеты и залы для тренингов. С каждым из подконтрольных лиц они проводят беседу. В ходе работы психологов подконтрольным лицам оказывается психологическая помощь. Определяются духовное состояние, жизненные проблемы. В ходе проверки рекомендуются профилактические мероприятия, направленные на устранение этих проблем и недостатков.

Более того, служба пробации сотрудничает с другими правоохранительными органами, министерствами занятости и трудовых отношений, народного образования, высшего и среднего специального образования и их низовыми звеньями. Также сотрудничает с фондами «Махалла», «Нуроний», Комитетом женщин и Союзом молодежи Узбекистана.

Большим отличием от прежней системы исполнения наказания не связанного с лишением свободы, являются выявление факторов риска и принятие профилактических мер по недопущению совершения поднадзорным контингентом повторных преступлений, изучается их личность с составлением социально-психологического портрета. Служба пробации осуществляет возложенные на неё задачи в тесном взаимодействии с другими государственными органами и организациями, а также общественными формированиями.

Анализируя зарубежный опыт и национальную практику в сфере пробации, хотелось бы констатировать некоторые факты. Наши исследования, посвященные оценке эффективности пробации и условного осуждения, достаточно противоречивы. В зарубежной литературе высказываются серьезные сомнения в достоверности полученных результатов и даже в самой возможности проведения сравнительного анализа эффективности тюремного заключения и «альтернативных» наказаний с точки зрения их влияния на состояние преступности и личность осужденного. Однако если количество повторных преступлений после отбывания лишения свободы и мер без изоляции от общества более или менее одинаково, то следует принимать во внимание и оценивать другие аспекты сравниваемых институтов, включая социальные, экономические и иные факторы.

Институт пробации позволяет проводить более гибкую, дифференцированную уголовную политику в отношении различных категорий правонарушителей. У осужденных есть возможность избежать нравственных, психологических, физических и иных негативных последствий изоляции, сохраняя навыки социального взаимодействия, развивая их под воздействием социальной среды и активной помощи квалифицированного персонала. Существует реальная перспектива исправления определенной категории осужденных. Данные меры обладают также значительными экономическими преимуществами, позволяют разгрузить пенитенциарные учреждения и направить усилия государства на решение социальных задач.

Исходя из вышеизложенного можем прийти к следующему умозаключению, существует реальная необходимость дальнейшего исследования института пробации, анализа особенностей законодательной и правоприменительной практики в зарубежных странах. Эта работа должна сочетаться с развитием мер, направленных на практическое воплощение пробации в уголовном праве нашей страны, а также повышением эффективности применения наказания, не связанного с лишением свободы.

Список использованной литературы:

1. Указ Президента Республики Узбекистан «О стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан» от 07.02.2017 г., № УП-4947. <https://lex.uz/docs/3107042>; Выступление Президента Узбекистана Шавката Мирзиёева на торжествах, посвященных празднованию 26-летия Независимости Республики Узбекистан // <http://uza.uz/>
2. Воронова Е.Л. Создание службы пробации для несовершеннолетних в России. Правовые и социальные аспекты ювенальной юстиции. Международная научно-практическая конференция. –Санкт-Петербург, 2005. – С.45.
3. Кристи Н. Борьба с преступностью как индустрия. –М.: РОО «Центр содействия реформе уголовного правосудия», – С. 32.
4. Власов И.С. Преступление и наказание в Англии, США, Франции, ФРГ. Общая часть уголовного права. –М., Юрид. Лит., 2001. – 57.
5. Поздняков В.М. Пенитенциарные системы зарубежных стран. –М., 2000. – 66.
6. Поздняков В.М. Пенитенциарные системы зарубежных стран. –М., 2000. – 66.
7. Власов И.С. Преступление и наказание в Англии, США, Франции, ФРГ. Общая часть уголовного права. –М., Юрид. Лит., 2001. –56.
8. Никифоров Б.С., Решетников Ф.М. Современное американское уголовное право – М.: Наука. 2000. – С. 153.
9. Поздняков В.М. Пенитенциарные системы зарубежных стран. – М., 2000.; Шатанкова Е.Н. Институт пробации: опыт зарубежных стран //Вест-ник Российской правовой академии. 2007. – № 4.

Нұрғалиев М.

Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының
магистранты

Ғылыми жетекші: Таужанова Р.Ж.
профессор, з.ғ.к.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ

1980-ші жылдың соңында және 1990-шы жылдың басында экономикалық, әлеуметтік, саяси аяда басталған түбегейлі реформалар әртүрлі әлеуметтік топтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау үшін қоғамдық

бірлестіктердің қалыптасуына әсер етті. Қазақстанда алғашқы болып экономиканың мемлекеттік емес секторында жұмысшылардың мүддесін қорғайтын тәуелсіз кәсіподақтар құрылды. Бұқаралық ақпарат құралдары, қоғамдық және діни ұйымдар, саяси партиялар белсенді түрде институттана бастады. Ядролық полигонды жабу мақсатында «Невада - Семей» қоғамдық қозғалыс азаматтық сана-сезімнің анық көрінісі болды. Елдегі азаматтық қоғамның және оның институттарының белгілі дәрежеде дамуы осы процестің саяси-құқықтық жағдайын іске асыру үшін алғашқы рет 1991 жылы 27 маусымда «Қазақ ССР-нің қоғамдық бірлестіктері» туралы Заң қабылданды. Содан кейін «Қазақстанның халық конгресі», «Алаш», «Қазақстанның социал-демократиялық партиясы», «Қазақстанның социалистік партиясы», «Қазақстанның республикалық партиясы», Республикалық славяндық қозғалыс «Лад» және Қазақстанның азаматтық қозғалысы «Азат», «Мемориал» филиалы, «Единство» қозғалысы, зейнеткерлер қозғалысы «Поколение» және т.б. құрыла бастады.

1990-жылдары әртүрлі ұйымдар, партиялар, қозғалыстар аса маңызды қоғамдық мәселелерді қарау үшін, оларды шешу механизмдерін іздеу үшін бірігіп әлеуметтік қорғау Коалициясын құрды.

1994 жылы желтоқсан айында әлеуметтік-экономикалық және еңбек қатынастары аясында әлеуметтік серіктестік бойынша республикалық үшжақты комиссияны құру туралы Қазақстан Республикасының Президенті қол қойды. Партиялар мен қозғалыстарды құру мен қызмет етуі және партиялық жүйенің әрі қарай дамуы үшін 1995 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясы, 1996 жылғы «Қоғамдық бірлестіктер» туралы және «Саяси партиялар» туралы қабылданған заңдар себеп болды.

1998 жылы 7-қазан айында Қазақстан Республикасының Конституциясына енгізілген өзгерістер мен толықтырулар партиялық тізім бойынша сайлау жүйесін енгізді, бұл партиялық қалыптасу процесін тездетті.

Бұдан басқа, ұлттық мәдени орталықтарды біріктірген Қазақстан халқы Ассамблеясы белсенді дамудың үлгісі болды. Этнос аралық келісім реформа жүргізуді қамтамасыз ететін елдің іргетасына айналды.

1990 жыл азаматтық қоғам институттарының қызметін кәсібилендіру қоғамдық мәселелерді, қажеттіліктерді және мұқтаждықты шешудегі тиімділігін көрсетті.

Масс-медия нарығында бұқаралық ақпарат құралдарының, полиграфиялық кәсіпорындардың мемлекеттің қарамағынан шығуына байланысты сапалы өзгерістер болып жатты. Мемлекеттік қаржыландыру және дотациялау жүйесінен ақпараттық саясатты жүргізу үшін мемлекеттік тапсырысқа көшті.

2000 жылы қазан айында Президенттің Қазақстан халқына «Ерікті де еңселі әрі қауіпсіз қоғамға» атты Жолдауында халықтың әртүрлі мүдделерін іске асыру үшін Үкіметтік емес ұйымдарды (ҮЕҰ) ұйымдастыру үшін қажетті жағдайларды жасау туралы Үкіметке алғашқы тапсырмалар берілді. 2000-жылы мемлекеттік органдармен өзара әрекеттесу механизмін қалыптастыру үшін Қазақстанның Үкіметтік емес ұйымдарының Конфедерациясы құрылды.

Азаматтық қоғам институтын дамыту мақсатында, ҮЕҰ-ң ашықтығын қамтамасыз етуде Қазақстанда 2018 жылдың күз айынан бастап азаматтық қоғам ісі жөніндегі Комитет деректер базасын енгізді. Бұл деректер базасына ҮЕҰ-дың барлық қызметі және іске асқан жобалары туралы ақпарат енгізілді. Ол қызметтің ашықтығын қамтамасыз етеді, ҮЕҰ туралы мәліметтердің негізінде талдау жүргізуге жағдайлар жасалынады. Деректер базасына шетелдік ҮЕҰ да ақпарат жібереді. Осы деректер базасы «Коммерциялық емес ұйымдар туралы» Заңмен, «Қазақстан Республикасы дін істері және азаматтық қоғам» туралы Министрдің бұйрығымен, 2016 жылғы Қазақстан Республикасының мәдениет және спорт Министрінің бұйрығына өзгертулер енгізу туралы, 2017 жылғы «Үкіметтік емес ұйымдардың қызметі туралы мәліметтерді және ол туралы базаны қалыптастыру» туралы Ережемен реттелінеді. Бұл талаптарды орындамау ҚР-ң әкімшілік құқық бұзқшылық кодексімен қаралады [1,1].

2000 жылы желтоқсанда қабылданған «Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік серіктестік туралы» Қазақстан Республикасының Заңы атқару билігі органдары өкілдерімен, жұмыс берушілермен және жұмысшылар арасында келісімді қамтамасыз ету мемлекеттік саясат деңгейіне көтерілді.

2002 жылы шілде айында қабылданған және заң күшіне енген «Саяси партиялар туралы» жаңа Заң елдегі партия жүйесінің сапалы өзгерсіне себеп болды.

2001 жылы «Коммерциялық емес ұйымдар» туралы Заң, 2002 жылы Үкіметтік емес ұйымдарды мемлекеттік қолдау Концепциясы қабылданды. 2003 жылы Үкімет 2003-2005 жылдарға арналған Үкіметтік емес ұйымдарды мемлекеттік қолдау Бағдарламасын бекітті, соған сәйкес облыстық бағдарламалар қабылданды. Осы жылы көрнекті діни қайраткерлердің, әртүрлі конфессия өкілдерінің қатысуымен әлемдік және дәстүрлі діндер жетекшілерінің бірінші Съезі өтті. Мұнда «Бейбітшілік пен келісімге» атты Декларация қабылданып, бейбітшілік және тұрақтылық Форумы құрылды.

2003 жылы Қазақстан Республикасы Президентінің қатысуымен бірінші Азаматтық форум өтті. Бұл үкіметтік емес сектордың саясылығын таныды және азаматтық қоғам институттарының мемлекеттік органдармен өзара әрекеттесуінің жүйелі механизмін қалыптастыруды бастады.

2005 жылы бизнес-ассоциацияның елдің қоғамдық өміріне қатысуына ықпал еткен екінші Азаматтық форум өтті. Орталық және жергілікті ұзақ уақыттық

«билік – қоғам» тұрақты серіктестіктің механизмін және түрлі сұхбат алаңын құру жөнінде белсенді жұмыс атқарылды.

2020 жылы қараша айының 23-27 күндері «Қоғам және мемлекет: 30 жыл серіктестік және «Birgemiz» даму» атты Азаматтық қоғам аптасы шеңберінде ІХ Азаматтық форум өтті.

Сонымен, 2005 жылы сәуір айында билік органдары мен ҮЕҰ-дың өзара қарым-қатынастарының түбегейлі жаңа жүйесін құрайтын «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс, үкіметтік емес ұйымдарға арналған гранттар мен және сыйлықтар туралы» Заң қабылданды.

2003 – 2005 жылдары бірінен соң бірі азаматтық қоғамды әрі қарай демократизациялау және дамыту жөнінде Кеңес және Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы азаматтық қоғамды демократизациялау және дамыту жөніндегі Ұлттық комиссия тұрақты қызмет атқарып отырды.

Бұлардың қызметі мемлекет пен азаматтық қоғам арасындағы Қазақстанның саяси дамуы туралы маңызды мәселелерді және саяси жүйені жетілдіру бойынша бірігіп іс-шараларды жасау, демократиялық жаңғыртуды жүргізу жөнінде жалпыұлттық сұхбатты жүргізуге бағытталды.

2006 жылы наурыз айында Қазақстан Республикасында демократиялық реформа бағдарламасын жасау және нақтылау жөнінде Мемлекеттік комиссия құрылды. Комиссия жұмысына саяси партияның өкілдері және қоғамдық бірлестіктердің өкілдері қатысты.

Халық алдында барлық деңгейдегі әкімдердің есебі азаматтық бақылау нысаны сияқты қоғамдық сенім білдіру комитеті құрылды. Комитеттің тәжірибесі азаматтық қоғам институтының мемлекет органы қызметін бақылау бойынша жемісті үлгілі механизм ретінде зерттеуге тұрарлық.

Сонымен, елімізде өткен жылдары азаматтық қоғам институттары қалыптасып қазіргі уақытта тез дамып келеді – жалпы мемлекеттік емес сектор: саяси партиялар, коммерциялық емес ұйымдар, кәсіподақтар, ұлттық мәдени бірлестіктер, мемлекеттік емес БАҚ және басқа да институттар.

Осы және басқа да азаматтық қоғам институттары елдің әрі қарай демократизациялауының дамуының маңызды ресурсына айналды.

Бұнымен қатар, азаматтық қоғам институтының әрі қарай дамуымен ғана байланысты емес, елді әлемдік жаһандану процесіне тарту сияқты маңызды сұрақтар туындап жатыр. Олар азаматтық қоғамның үйлесімді дамуын тежейді, әрбір сегменттің ерекшелігі өзінің шешімін талап етеді. Мысалы, коммерциялық емес ұйымдардың мемлекеттік органдармен азаматтық серіктестіктегі тең құқылығы. Әсіресе, өңірлерде конкурс процедурасының ашықтығын және коммерциялық емес ұйымдардың осы кезде қажетті

бағдарламаны және жобаларды анықтауға қатысуын іске асыру механизмін жетілдіруді талап етеді.

Кәсіподақтар мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық, саяси саясатын құрастыруға және оны іске асыруға толық қатыспайды. Ұжымдық шарттар мен келісімдер еңбекшілердің құқықтарын қорғауда пәрменді механизм бола қойған жоқ.

Отандық БАҚ-тың бәсекелесе алатын дамуын нормативті құқықтық және экономикалық ынталандырудың жоқтығы тежейді. Көптеген БАҚ-та материалдық-техникалық база және қаржы жеткіліксіз, мемлекеттік ақпараттық саясат бағдарламасы шегінде бюджетке қол жетімсіз. БАҚ аккредитациялауда, мемлекеттік органдардан ақпарат алуда және өздерінің хаттарына, үндеулеріне жауап алуда қыйыншылық көреді. Журналистердің, БАҚ қызметкерлерінің төмен деңгейдегі құқықтық қорғалуы сөз бостандығының шектелуіне әкеп соғады [2,8].

Қорытындылай келе, азаматтық қоғам елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына қажетті құрылыс, азаматтық қоғам мен мемлекет арасын байланыстыратын звено, ҰЕҰ елдің дамуына ықпал ететін кең спектрлі мықты ресурс. Жыл сайын сан жағынан өсуі және ҰЕҰ-ға бөлінген қаржының ұлғайуы азаматтық қоғамның қызметіне деген сұраныс көптігін көрсетеді.

Осыған орай, өзін-өзі реттеу мен жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту арқылы азаматтардың шешімдер қабылдау үдерісіне қатысу мүмкіндігін кеңейту. мемлекетке тән емес қызметтерді бәсекелестік ортаға және өзін-өзі реттеуші ұйымдарға беру көзделген. Үкімет мемлекетке тән емес және басы артық қызметтерді қысқарту есебінен неғұрлым ықшам бола түседі [3].

Бұл бағдарламаны іске асыру негізінде 2015 жылы 2 қараша күні «Қоғамдық кеңес туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды. 2016 жылдың басында Қоғамдық кеңес республикалық және өңірлік деңгейде қалыптаса бастады.

Қоғамдық кеңестердің мақсаты мен міндеттері

1. Азаматтық қоғамның қоғамдық маңызды мәселелер бойынша пікірін білдіру қоғамдық кеңестер қызметінің мақсаты болып табылады.

2. Қоғамдық кеңестердің міндеттері:

1) азаматтық қоғамның мүдделерін білдіру және республикалық және жергілікті деңгейлерде шешімдерді талқылау мен қабылдау кезінде жұртшылықтың пікірін ескеру;

2) орталық атқарушы органдар мен жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару органдарының, сондай-ақ квазимемлекеттік сектор субъектілерінің азаматтық қоғаммен өзара іс-қимыл жасауын дамыту;

3) қоғамдық бақылауды ұйымдастыру және орталық атқарушы органдар мен жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару органдары, сондай-ақ квазимемлекеттік сектор субъектілері қызметінің ашықтығын қамтамасыз ету болып табылады [4].

Азаматтық қоғам мен мемлекет бірі бірін толықтырып отырады және бірі біріне бағынышты болады. Толыққанды азаматтық қоғамсыз құқықтық демократиялық мемлекетті қалыптастыру мүмкін емес, тек, саналы еркін азаматтар ғана адамзат қоғамының тиімді нысанын құра алады.

Азаматтық қоғам мен мемлекеттің өзара байланысының әртүрлі нұсқаларынан саяси жүйенің тиімді жұмыс жасауы үшін күшті мемлекетке оны толықтыратын және теңестіретін азаматтық қоғам қажет. Мемлекеттің қызметін алдын-ала орау, оларды жасанды қысқарту немесе функцияны іске асыру мүмкін болмаса – бұл әлсіз мемлекеттің көрінісі. Ал, шексіз тәуелсіздік, қоғамға бақылаусыз болса – бұл қоғамның әлсіздіген көрсетеді. Мұндай мәселе біздің де мемлекетте өзекті. Себебі, халыққа деген күш көрсету фактілері жиі кездеседі.

Азаматтық қоғамның және мемлекеттің бірлігі олардың көптеген мақсаттары мен міндеттерінің үйлесуінен көрінеді. Құқықтық мемлекетті қалыптастыру да, азаматтық қоғамды құру да бір мақсатты көздейді: әлеуметтік институттар адамға қызмет ету үшін, оның құқықтары мен мүдделерін қорғау үшін құрылған [5,64].

Екіншіден, негізгі қоғамдық-саяси, экономикалық және әлеуметтік құрылыстардың ұйымдасуы мен қызметі Конституцияның және қолданыстағы заңнамалардың негізінде іске асады. Мысалы, азаматтардың бірлесу құқығы Қазақстан Республикасы Конституциясының 23-бабында бекітілген. Біз көріп тұрғандай, бірлесу құқығы, яғни, заң талаптарына қарсы келмейтін мемлекеттік емес қызмет нысанына еркін, өзбетінше бірігуі. Мұндай бірлестіктер – азаматтық қоғамның ең қажетті элементі. Осы жағдайда айта кететін бір мәселе, экономикалық жүйе құқықпен негізделген кезде ғана азаматтық қоғам өмір сүре алады. Нарықтың болуы, тек, меншік иелері-субъектілерінің еркін болғанында. Ендеше, әрбір меншік иесі, мемлекеттің құқықтық ықпалынан емес, оларды тауармен қамтамасыз етушінің үстемдігінен қорғау және кепілдендіру қажет. Осы мағынада мемлекет адамның өзін-өзі анықтауға және бостандығын, оның ұсыныстарын және кәсіпкерлігін қамтамасыз етуге жағдай жасауы керек. Осындай жағдайда ғана адам азаматтың қоғамның субъектісі ретінде өзінің жеке және ұжымдық мүддесін іске асыра алады.

Азаматтық қоғамның және мемлекеттің бірлігі олардың бір мезгілде қалыптасатынан көрінеді. Азаматтық қоғам көпқырлы. Мұнда қанша адам, бірлестіктер болса, соншалықты мүдделер мен оларды көрсету болады.

Құқықтық мемлекет біреу ғана, ол қоғамның негізгі тірегі. Мемлекетке жалпы мүдделер және жалпы халықтың еркі маңызды. Егер құқықтық мемлекет болмаса, онда қоғам бір-бірімен бәсекелес және бір-бірімен күресуші топтарға бөлшектеніп кетеді. Құқықтық мемлекетсіз азаматтық қоғамның бір элементі ретінде қоғамдық бірлестіктер өз энергиясын қарым-қатынастарды анықтауға, бітпейтін дауларға, қақтығыстарға ысырап қылады.

Соңында, қаралып отырған әлеуметтік және мемлекеттік-құқықтық құбылыстарды демократиялық саяси режимнен көреміз. Мұндай режимнің мазмұны мемлекеттік билікті іске асыруда және азаматтарға бостандық беруде, қоғам өмірінде саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени аяда белсенді қатысуға өркениетті әдіс-тәсілдерді қолдану.

Азаматтық қоғам мен мемлекеттің айырмашылығы – олардың құрылысында, ерекше функцияларында. Құқықтық мемлекет – бұл азаматтық қоғамды қамтамасыз ететін жария биліктің ұйымы.

Азаматтық қоғам – бұл индивидтердің және ұжымның мүдделерін іске асыруға әрекет ететін мемлекеттен тәуелсіз қоғамдық институттар мен қарым-қатынастардың жүйесі. Бұл мүдделер мен қажеттіліктер азаматтық қоғамның отбасы, шіркеу, білім беру жүйесі, ғылыми және кәсіби бірлестіктер, ұйымдар, ассоциациялар сияқты институттар арқылы нақты өзін-өзі басқару негізінде (территориялық, өндірістік немесе жәй ғана мүдделер бойынша) іске асады. Айта кетсек, жоғары тұрған органдардың нұсқауымен емес «төменнен» қалыптасқан азаматтық қоғамның басқа институттарымен келісім негізінде қызмет атқаратын саяси партиялар. Барлық жағдайда мүдделер бірлігіне негізделген және өздерінің қызметін «көлденеңінен» іске асыратын құрылымдар. Сонымен, азаматтық қоғамның мәнді сипаты – оның шеңберінде барлық әлеуметтік күштердің, қоғамдық бірлестіктердің өмір сүруі. Осындай қоғамның басты тұлғасы – адам, оның мүдделері мен қажеттіліктері.

Мемлекеттің азаматтық қоғамнан тағы да бір айырмашылығы оның заң және басқа да нормативтік құқықтық актілерді шығару, заңмен көзделген негізде мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қолдану қабілеттігі.

Бұл бір жағынан ғана. Екінші жағынан алатын болсақ, азаматтық қоғам да мемлекеттің, оның органдарының функциясын анықтай алады. Мысалы, мемлекеттің құқықшығармашылық қызметі азаматтық қоғамның құрылымдық элементі саяси партияның, қоғамдық ұйымдардың қызметімен тығыз байланысты.

Айта кетсек, азаматтық қоғам тек демократиялық нысанмен ғана сипатталса, мемлекетте диктаторлық басқару нысаны кездеседі. Демократиялық режим жергілікті өзін-өзі басқаруды жетілдіреді, тікелей және өкілді демократияның дамуына ықпал етеді, әртүрлі пікірлерді білдіретін саяси

партиялардың белсенді қызметіне жағдайлар жасайды. Азаматтық қоғам нарықтық экономикаға, саяси плюрализмге, мемлекеттің аумағында тұратын барлық адамдардың бірлігіне негізделген. Яғни, демократиялық режимдегі азаматтық қоғам мемлекетпен өзара тығыз әрекеттеседі.

Азаматтық қоғам мен мемлекет, бірде, тіршілік ортасын жаулап алу үшін бір-біріне шабуыл жасаса, бірде, бір-біріне көмектесіп, жанашырлық білдіреді.

Сонымен, заңгер-ғалымдардың пікірлері бойынша, азаматтық қоғам – субъектілер арасында көлденең байланысқа негізделген, өзін-өзі ұйымдастыру және өзін-өзі басқару сипатына ие болатын жүйе;

- азаматтық қоғам – еркін азаматтардың, меншік иелерінің қоғамның жағдайы үшін өздеріне барлық шаруашылық, саяси жауаптылықты толығымен алатын бірлестік;

- құқықтық мемлекет азаматтық қоғамның ұйымдасу әдісі, оның саяси нысаны екені азаматтық қоғамның дамуымен және құқықтық мемлекеттіліктің қалыптасуымен анық көрінеді;

- қоғамның экономикалық, саяси құрылысындағы нақты өзгерістер бойынша, адам мен азаматтық құқықтары мен бостандығының негізінде азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекеттің өзара әрекеттесуі құқықтық демократиялық қоғамның қалыптасуына бағытталған.

Ақыр соңында, құқықтық мемлекет азаматтық қоғаммен табиғи байланыста ғана қызмет атқара алады. Азаматтық қоғамның құрылу деңгейін құқықтық мемлекеттің қалыптасуымен теңестіруге болады. Азаматтық қоғам мен мемлекеттің диалектикалық өзара байланысы азаматтық қоғамның жетілуінен мемлекеттің рөлінің төмендегенін байқалады. Керісінше, дамымаған, жетілмеген азаматтық қоғам мемлекеттің шексіз күшейуіне әкеп соғады.

Азаматтық қоғам адамдардың және олардың бірлестіктерінің құқықтары мен бостандықтарының көпшілігі іске асатын әлеуметтік орта. Дамыған азаматтық қоғам болса, мемлекет те демократиялық болып келеді. Сонымен, азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекет өзара бөлек өмір сүре алмайды [6,18].

Ұлттық заңнаманы талдау көрсеткендей Қазақстан демократиялық қоғамды әрі қарай жетілдіруде, оған дәлел Конституцияның 1-бабының 1-тармағында «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары» делінген. Нарықтық экономиканың негізі Конституцияның 5, [6](#), [10-39](#) баптарында (жеке меншік пен мемлекеттік меншіктің теңдігі, жерге деген жеке меншікті тану, кәсіпкерлік қызметтің бостандығы және т.б.) бекітілген.

«Нарықтық экономиканы» құру бағыты бірнеше рет Елбасының Қазақстан халқына Жолдауында көрсетілген.

Сөйтіп, бүгінгі күні демократиялық, құқықтық мемлекет ретінде Қазақстан мемлекеттілігінің нығаюы және дамуы азаматтық қоғамды дамытуды талап етеді. Қоғамның дамуының бұл моделі мемлекет пен азаматтық қоғам арасында өзара ықпал ету мен ынтымақтастыққа негізделген. Сондықтан, Қазақстан бірінші күннен тәуелсіздікті алғаннан бері азаматтық қоғам институттарының қалыптасуы мен одан кейінгі дамуына жағдай жасау мәселесі тұрақты қаралуда. Осы мәселенің шешімі Қазақстанда құқықтық мемлекетті құру идеясымен қатар табылды.

Бәрімізге мәлім, құқықтық мемлекетте тек адам құқығы мен бостандығын ғана сақтау емес, онымен қатар азаматтық қоғам институттары да жұмыс етуі керек. Бұл институттарға дәстүрлі түрде саяси партиялар, кәсіподақтар, қоғамдық бірлестіктер, бұқаралық ақпарат құралдары, және де отбасы, шіркеу, бизнес т.с.с. жатады.

Бұлардың барлығы қоғамдық қатынастарды реттеуде жаңа әдістерді қолдануды көрсетті. Бірінші 1993-1995 жылдарғы конституциялық реформа шеңберінде мемлекет пен қоғам арасындағы қатынас қайтадан түбегейлі қаралды. Бұл қатынастардағы басымдылық азаматтардың құқықтарын және олардың заңды мүдделерін құқықтық қорғауға бағытталды. Шынында да, нарықтық қатынасқа ауысу жағдайында адамдардың потенциалы туралы, қоғамдағы адам рөлін бағалауы және оның Қазақстан Республикасы Конституциясы кепілдендірген конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету – біздің мемлекеттің қоғамдық-саяси өмірінде мүлде жаңа құбылыс еді.

Адамның нақты әлеуметтік-құқықтық жағдайы мынандай, ол саяси және нарықтық қатынастың тікелей және әлеуметтік белсенді қатысушы. Яғни, адам азамат ретінде, тұлға ретінде мемлекет тарапынан, мемлекет органдарынан, лауазымды тұлғалардан өзін сыйлауды талап етеді. Осындай ерекшеліктің негізінде оның құқықтары мен бостандықтары Конституциямен кепілденген.

Айта кету керек, қазіргі заманда Қазақстанда азаматтық қоғамды құру өтпелі-аралық сипатта, біріншіден, оның мәні өзіндік императивті-әкімшілік, үзілді-кесілділік, міндеттілік ерекшелігі болады, екіншіден, либерал-демократиялық сипаттың белгілері мен кейбір жеке элементтері кездеседі. Қазақстан Республикасы Конституциясында адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтары бекітілгенмен, іс жүзінде олардың кейбіреулерін жүзеге асыру үшін мемлекеттік органдардың рұхсаты керек. Мысалы, Конституциямен кепілденген митингілерді, шерулерді жергілікті атқару органдарының

рұқсатынан кейін ғана өткізуге болады. Тағы бір мысал, мемлекет қоғамның дайындығын есепке алмай оның кейбір институттарын қарқындатып жібереді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Тлепов Б. Одним из важнейших достижений независимости является профессиональное и активное сообщество НПО. <https://www.primeminister.kz/ru/news/interviews/>
2. Гражданское общество в Республике Казахстан: концептуальные основы и реальность развития. Алматы, 2012. – 215 с. http://www.alternativakz.com/uploads/grazhdanskoe_obschestvo
3. 100 нақты қадам. Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 20 мамырдағы бағдарламасы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/>
4. Қоғамдық кеңестер туралы Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 2 қарашадағы N383- V ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/>
5. Өміржанов Е. Мемлекет және құқық теориясы. Оқулық. – Алматы: Жеті Жарғы, - 2015. – 176 б.
6. Кожевников С.Н. Гражданское общество: понятие, основные признаки, предпосылки формирования в России. /Вестник Нижегородского Университета им. Н.И.Лобачевского. Серия: Право. - №1 – 2002. – 50 с.

Рақимбаев Е.Н.

д.ю.н., профессор Евразийской юридической академии им. Д.А. Кунаева
Республика Казахстан, г. Алматы 23ren09@mail.ru

Әбділда Д.Ә.

к.ю.н., доцент Евразийской юридической академии им. Д.А. Кунаева
Республика Казахстан, г. Алматы a.dilyana@mail.ru

ИННОВАЦИОННЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ КОНСТИТУЦИОННОГО РАЗВИТИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: ГЕНЕЗИС И КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ

Научные сотрудники Института государства и права Российской Академии наук выявили новые явления и тенденции развития действующих конституций, раскрыли сущность современного конституционализма, дали ответы на вызовы времени и на этой базе предложили некоторые индикаторы вызревающей модели современной конституции в XXI веке. В исследовании авторами рассматриваются основные черты и особенности конституций многих стран мира, представлены ответы конституционного законодательства на современные вызовы, риски и угрозы. Авторы отмечают, что – «содержание современного конституционализма теперь не совсем то, что было заложено

первыми конституциями в истории человечества. Оно не только несравненно богаче, но и включает некоторые новые принципы общественного строя, характер государства, значение человеческой личности» [1,с.7].

Конституция (лат. constitution) – «основной закон государства, обладающий высшей юридической силой, закрепляющий его политическую и экономическую систему, устанавливающий принципы организации и деятельности органов государственной власти, управления, суда, основные права, свободы и обязанности граждан» [2, с.92]. Жан-Поль Жакке (2002) отмечает, что «Любое политическое общество обладает совокупностью правил, писанных или не писанных, предназначенных для установления условий приобретения и осуществления политической власти. Такие правила составляют конституцию» [3,с.102].

С.Ф. Ударцев, говоря о многогранности феномена конституции отмечает, что- «Конституция в юридическом смысле является многофункциональным и много аспектным правовым документом. Смысловые аспекты феномена конституции весьма многоплановы, и сама она как основной закон государства – достаточно сложная и многослойная конструкция» [4,с.364]. Мы солидарны с мнением автора, в том, что конституция представляет собой достаточно сложную и многослойную конструкцию.

В большинстве стран мира отмечается, что конституция – основной закон государства и имеет высшую юридическую силу. В отечественной и зарубежной литературе достаточно четко и широко даются определения понятию «конституция», поэтому мы не будем детально рассматривать эту дефиницию. Так, например, определению конституции, проблемам гарантий и защиты прав и свобод человека и гражданина, роли конституции и традиций в политическом и социальном развитии постсоветских государств, системы сдержек и противовесов в постсоветской реальности детально рассмотрел А.А. Арутюнян [5,с.51].

На современном этапе развития, на наш взгляд, самым актуальным для отечественных и зарубежных исследователей является вопрос, почему одни конституции способны жить долго и при этом менять окружающий мир (например, Конституция США), а другие умирают еще в младенчестве [6,с.5]. Либо часто за короткий срок изменяются, как это произошло с Конституцией Республики Казахстан, в которую за годы своего суверенитета и независимости 6 раз вносились изменения и дополнения. В результате чего Конституция Республики Казахстан 1993 г. в корне изменилась, по сравнению с Основным Законом страны по состоянию на 2021 год. Конституция является основополагающим источником всех отраслей права, представляет собой юридическую базу для всего текущего законодательства.

В данном случае мы попытаемся представить наш собственный взгляд на картинку генезиса Конституции Республики Казахстана в транзитный период независимости и суверенитета Казахстана для выявления проблем и выработки соответствующих рекомендаций.

Первая Конституция суверенного и независимого Казахстана была принята на IX сессии Верховного Совета Казахстана XII созыва 28 января 1993 года и отразила многие правовые нормы, такие как суверенитет, независимость государства, принцип разделения власти, признание Президента главой государства и др. Конституция Республики Казахстан 1993 года по-новому определила государственный и общественный строй Республики Казахстан, установила новые нормы, принципы и идеи государства. Примечательно то, что Верховный Совет остался однопалатным представительным и законодательным органом, сохранились местные Советы как представительные органы и др. Значимым явилось и то, что Основной Закон установил, норму о взаимодействии ветвей государственной власти между собой, на основе системы сдержек и противовесов и т.д.

Отметим некоторые ключевые конституционные положения Основного Закона Казахстана 1993 года: отменен классовый характер государства; источником государственной власти признан народ; на первый план выдвинуты права и свободы человека; установлено политическое и идеологическое многообразие; государственная власть теперь основывается на принципе ее разделения на законодательную, исполнительную и судебную ветви власти; признаны многообразие форм собственности, в том числе частная собственность и др.

Следующий этап генезиса Основного Закона связан с принятием Конституции Республики Казахстан 1995 года. Конституция Республики Казахстан была принята 30 августа 1995 года на республиканском референдуме. Таким образом, 30 августа является государственным праздником – Днем Конституции Республики Казахстан.

Полагаем, что нет необходимости детализировать все новшества Конституции РК 1995 года. Отметим лишь то, что знаменательными новеллами Конституции 1995 года, например, явились: форма правления – президентская республика (в Конституции 1993 года четкого ответа на данный вопрос не было); закреплены нормы, в части статуса, функций, полномочий, самостоятельности и ответственности Правительства; учрежден двух палатный парламент – Сенат и Мажилис, действующие на постоянной основе; впервые был закреплен новый государственный орган – Конституционный Совет, пришедший на смену Конституционному суду Казахстана; признание института местного самоуправления и др.

Также новеллами Конституции 1995 года явились следующие нормы: трансформация модели Республики из президентской в президентско-парламентскую; Мажилису отводится ключевая роль в утверждении Президентом страны кандидатуры Премьер-министра и состава Правительства, полномочия по контролю над деятельностью Правительства; качественное изменение роли политических партий в государстве, переход на пропорциональную избирательную систему формирования Мажилиса Парламента; закреплены мощные рычаги влияния политических партий представленных в Мажилисе, начиная с консультаций, которые проводит

Президент по кандидатуре будущего Премьер-министра, вплоть до возможности объявить вотум недоверия Правительству или отдельным министрам; срок президентского правления сокращен до 5 лет; изменена схема формирования Конституционного Совета, Центральной избирательной комиссии; введена норма о формировании Ассамблеи народа Казахстана Президентом Страны; содержание под стражей возможно лишь с санкции суда и др. Внесенные изменения и дополнения в Основной Закон Казахстана в 1995 году коренным образом модернизировали политическую систему государства, создали дополнительные условия для стабильного развития страны.

В 1998 и 2007 гг. в Основной Закон Казахстана также были внесены новые изменения и дополнения, прежде всего увеличившие полномочия Президента. В октябре 1998 года Парламент Казахстана принял 19 поправок к Основному закону. 10 января 1999 года состоялись досрочные президентские выборы. Одной из значимых конституционных новелл стало продление срока президентских полномочий с 5 до 7 лет. Были существенно расширены полномочия Парламента Республики Казахстан.

Следующая конституционная реформа была осуществлена посредством принятия Закона РК от 10 марта 2017 года «О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан» [7]. В целом внесенные в Основной Закон Казахстана изменения и дополнения были направлены на обеспечение верховенства Конституции в системе действующего права, усиление защиты конституционных прав и свобод граждан, обеспечение исполнения ими конституционных обязанностей, совершенствование системы управления государством. Проведена дальнейшая модернизация президентской формы правления посредством усиления роли, самостоятельности и ответственности Парламента и Правительства, перераспределения отдельных полномочий между Президентом, Парламентом и Правительством, исходя из принципа единства и раздельности государственной власти.

Существенными новеллами Конституции 2017 года, например, явились то, что от Президента РК Правительству переданы следующие полномочия: утверждение государственных программ и единой системы финансирования и оплаты труда работников для всех органов, содержащихся за счет государственного бюджета, которые будут осуществляться Правительством по согласованию с Главой государства (соответствующие поправки в подпункты 8) и 9) статьи 44 и статью 66 Конституции); усиление механизмов подотчетности, подконтрольности и ответственности Правительства Парламенту и его Палатам; в пункте 2 статьи 64 Конституции устанавливается, что Правительство в своей деятельности ответственно как перед Президентом Республики, так и перед Парламентом; в соответствии с новой редакцией подпункта 4) статьи 67 Конституции на Премьер-министра возложена обязанность докладывать об основных направлениях деятельности Правительства и обо всех его важнейших решениях не только Президенту, но и Парламенту; Палаты Парламента наделяются правом по итогам заслушивания

отчета члена Правительства большинством не менее чем двумя третями голосов от общего числа депутатов Палаты принимать обращение к Президенту Республики об освобождении от должности члена Правительства при неисполнении им законов. В таком случае Глава государства освобождает от должности члена Правительства, не дожидаясь, как требовалось ранее, повторного обращения депутатов (подпункт 6) статьи 57 Конституции); самостоятельность и ответственность Правительства обеспечиваются за счет исключения права Главы государства отменять либо приостанавливать действие актов Правительства и Премьер-министра; образовывать, упразднять и реорганизовывать центральные исполнительные органы, центральные исполнительные органы, не входящие в состав Правительства; сохраняется, при необходимости, право Президента государства председательствовать на заседаниях Правительства по особо важным вопросам (подпункт 3) статьи 44 Конституции); акимы соответствующих административно-территориальных единиц являются представителями Президента и Правительства, сохранен существующий порядок назначения акимов областей, городов республиканского значения и столицы Президентом с согласия соответствующего маслихата и др. [8].

По заключению Конституционного Совета Республики Казахстан от 9 марта 2017 года № 1 «О проверке Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан», перераспределение полномочий между ветвями власти не затрагивает основы президентской формы правления: статус Президента – высшего должностного лица Республики, определяющего основные направления внутренней и внешней политики государства, и верховного арбитра, обеспечивающего согласованное функционирование всех ветвей государственной власти и ответственность органов власти перед народом; полномочия Главы государства в отношении Правительства, в том числе в его формировании, определении его структуры и состава, назначении и освобождении от должности членов Правительства, осуществлении контроля, включая возможность по собственной инициативе принятия решения о прекращении полномочий Правительства или об освобождении от должности любого его члена; а также решающей роли в назначении должностных лиц государства, ответственных за реализацию и обеспечение внешней политики, обороноспособности, национальной безопасности, законности и правопорядка в стране. Полагаем, осуществленная конституционная реформа 2017 года отвечает логике исторической эволюции Казахстана и обеспечивает дальнейшее воплощение демократии, повышение ответственности Парламента и Правительства Республики Казахстан при неизменности президентской формы правления. Как ранее мы отметили, Конституция Казахстана принималась, изменялась и дополнялась шесть раз: в 1993, 1995, 1998, 2007, 2011 и 2017 гг. Это также свидетельствует, на наш взгляд, о недостаточной стабильности Основного Закона Казахстана.

Вместе с тем, в средствах массовой информации и среди отечественных ученых содержание конституционной реформы получили неоднозначную оценку и суждения. Так, например, Э.Б. Мухамеджанов представил авторский взгляд на конституционные новеллы, где ученый отмечает, что переход отдельных полномочий президента республики к парламенту и правительству не означает переход от президентской к президентско-парламентской форме правления. Э.Б. Мухамеджанов считает, и мы согласны с его точной зрения, что – «Президентская форма правления как была, так и остается де-юре. Об этом свидетельствуют положения п. 1 статьи 2 Конституции РК. Для это надо, предлагает ученый, в п. 1 статьи 2 Основного Закона установить норму следующего содержания, - «Республика Казахстан является унитарным государством с президентско-парламентской формой правления»[9]. Также, Э.Б. Мухамеджанов представил свои соображения относительно права собственности, представленными реформаторами в пунктах 1 и 2 статьи 26 Конституции Казахстана. Ученый также представил свои замечания по вопросам образования, упразднения и реорганизации государственных органов президентом РК, непосредственно подчиненных и подотчетные ему и др. Одним из существенных замечаний, озвученных Э.Б. Мухамеджановым, на наш взгляд, является то, что он предложил восстановить положения п. 2 статьи 43 Основного Закона о том, что «На период своих полномочий Президент Республики Казахстан приостанавливает свою деятельность в политической партии» [9]. Мы все цело солидарны с данной точной зрения Э.Б. Мухамеджанова.

В целом, в перспективе, в ближайшие годы, на наш взгляд, все еще предстоит провести качественную инвентаризацию норм Основного Закона Казахстана, выявить ключевые недостатки и проблемы, угрозы, возможности и на их основе разработать инновационную модель новой редакции Конституции, с эффективной системой народовластия, формой правления, местом президента в системе органов государственной власти, реальной независимостью исполнительной и судебной ветвей государственной власти, которые качественно обеспечивали бы эффективную систему баланса, сдержек и противовесов.

Прежде всего, в проекте новой редакции Конституции Казахстана, на наш взгляд, должны быть закреплены следующие инновации: четко уточнить и закрепить принцип разделения власти и систему сдержек и противовесов, который позволил бы самостоятельно и эффективно функционировать на практике все трем ветвях государственной власти, а также президенту; четко разграничить функции и полномочия всех ветвей государственной власти, органов государственного управления всех уровней и органов местного самоуправления; в Конституции установить новый раздел «Государственное управление и местное самоуправление»; четко прописать нормы, регулирующие местное самоуправление в стране, деятельность органов местного самоуправления, на основе принципов Европейской Хартии о местном самоуправлении (1985 г.) и Декларации об основных принципах

организации местного самоуправления, принятой Межпарламентской Ассамблеей стран СНГ (1994 г.); установить норму, в соответствии с которой в стране будет установлена 3-х уровневое управление, в последующем с переходом на 2-х уровневое управление; количество республиканских (центральных) органов государственного управления существенно сократить и довести их количество до 15 министерств (без комитетов, государственных агентств, служб, корпораций и т.д., которых сегодня насчитывается более 70 единиц, дублирующих друг друга функционально); установить мораторий на частое изменение конституции и т.д. При этом, необходимо учесть тенденции глобальной эволюции права, о возможных направлениях развития конституции как важного инструмента для соотношения, соизмерения внутренних и внешних функций государства, в условиях создания на планете разных региональных отраслевых и универсальных международных интеграционных объединений. Стремиться в перспективе к идее о космическом государстве, космической природе и перспективе государства, продвижению концепций и форм экономической, политической и юридической интеграции [3, с.102].

Мы солидарны с мнением академика Г.С. Сапаргалиева, который подчеркивает, что- «Конституция является актом исторического значения и в этом отношении представляет собой значительную культурную ценность. В силу этого, нет необходимости поддаваться натиску частых ее изменений и дополнений, а возможные поправки необходимо оформлять в виде приложений к основному тексту, сохранив при этом первоначальный вариант как правовой памятник» [10, с.219]. Этот постулат подтверждает и конституция США, которая за более чем 200 летнюю историю ни раз не подверглась изменению, только вносились в нее соответствующие поправки. Более двух веков после своего рождения американское государственное устройство и Конституция выглядят по-прежнему прочными.

Полагаем, что частая смена Конституции – основного закона страны, формирует инфантильное, релятивистское отношение общества ко всем законам, взаимоотношениям граждан и органов государственной власти и т.д. Необоснованные, частые изменения Конституции сопровождаются еще более частыми изменениями текущего законодательства, что чревато угрозами, издержками и последствиями. Тем не менее, мы полагаем, что жизнь предъявляет новые вызовы, риски и угрозы и необходимо соответственным образом на них реагировать. Необходимо один раз всесторонне взвешенно подойти к процессам реформирования норм Основного Закона, с тем, чтобы Конституция удовлетворяла потребностям граждан Казахстана, и главное обеспечивала эффективную, качественную систему управления государством, на благо человека.

Список использованной литературы:

1. Конституция в XXI веке: сравнительно-правовое исследование: монография / отв. Ред. В.Е. Чиркин. – М.: Норма: ИНФРА- М, 2011. – 656 с.
2. Современный словарь иностранных слов: Изд-во «Русский язык». – Ок. 20 000 слов. – М.: Рус. яз., 1993. – С. 302.
3. Жакке Ж.-П. Конституционное право и политические институты: учеб.пособие / Пер. с франц. В.В. Маклакова. – М.: Юрист, 2002. С. 102.
4. Ударцев С.Ф. Конституция и эволюция общества (вопросы теории и философии права). – СПб: Университетский издательский консорциум, 2015. – 388 с.
5. Арутюнян А.А. Конституционализм: проблемы постсоветской реальности: монография. – М.: Норма, 2013. – 160 с.
6. Шахрай С.М. К 20-летию Конституции Российской Федерации: из истории российского конституционализма и государственного строительства //Вопросы правоведения. 2013.№ 2.С. 15.
7. Конституция Республики Казахстан. Принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года. Закон Республики Казахстан от 10 марта 2017 года.ТОО «8S8», 2017. - 55 с.
8. Кенжалиев З.Ж., Ким В.А. Развитие конституционного законодательства Республики Казахстан / Под ред. З.Ж. Кенжалиева. – Алматы: Жеті-Жарғы, 2008.
9. Мухамеджанов Э.Б. Конституционная реформа 2017 года в Казахстане (плюсы, минусы и предложения) // www. kuzmet.kz.
10. Сапарғалиев Г.С. Материалы Международной научно-практической конференции «Сапарғалиевские чтения: проблемы государственного строительства в Республике Казахстан в свете Стратегии «Казахстан - 2050». Алматы, 2014. – С.219.

Рахимова Г. Н.

Қылмыстық құқықтық пәндер және құқық қорғау қызметі
кафедрасының аға оқытушысы

ҚЫЛМЫСТЫҚ АТҚАРУ ҚҰҚЫҒЫНДАҒЫ ТҮЗЕУ ЖҰМЫСТАРЫНА ТАРТУ ЖАЗАСЫН ҚОЛДАНУ НЕГІЗДЕРІ

«Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясатының тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығында [1] Құқықтық саясаттың маңызды бағыттарының бірі мемлекеттің жеке адамның, оның құқықтары мен бостандықтарының, сондай-ақ қоғам мен мемлекеттің криминалдық қауіп-қатерлерден қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған қылмысқа қарсы іс-қимыл саласындағы қазіргі заманғы саясаты болып табылады.

Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасы қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамасының

тұрақтылығын қамтамасыз етуге бағытталған тетіктерді әзірлеудің маңыздылығын атап көрсетеді. Бұл ретте қылмыстық заңнаманың мақсаттарына қол жеткізу үшін мынадай мәселелерді шешу қажет екендігі атап көрсетіледі:

- адам құқықтары саласындағы халықаралық-құқықтық стандарттардың талаптарын, қылмысқа қарсы іс-қимылды және ұлттық құқықтық жүйенің ерекшеліктерін ескере отырып, қылмыстық заңнаманы және оны қолдану практикасын жетілдіру, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылықтың жаңа ұғымын тұжырымдау;

- қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша жаза тағайындау тетіктерін жетілдіру;

- қылмыстық іс жүргізу және қылмыстық-атқару заңнамасын бір мезгілде түзете отырып, қылмыстық заңнаманы оңтайландыру;

- еліміздегі криминогендік жағдайдың сапалы жақсаруына қол жеткізу.

Қазақстан Республикасының тәуелсіздігінің 30 жылдығы қарсаңында мемлекетте жүргізілген кең ауқымды саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени және құқықтық реформалардың қалыптасуы үлкен табыстарға әкелгенін сеніммен тұжырымдауға болады. Мемлекеттің қылмыстық саясатты ұйымдастыру және жүргізу саласындағы қағидатты ұстанымын қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы күресті одан әрі ізгілендіруге, мемлекеттік органдардың және қоғамдық ұйымдардың дайындалатын теріс қылықтар мен қылмыстардың олардың алдын алу және жолын кесу жөніндегі жұмысын жандандыруға бағытталған нақты шараларды іске асыруға бағытын құрайды.

Қазіргі уақытта қоғамнан оқшаулаумен байланысты емес жазаларды қолданудың аздығы өзекті болып отыр. Түзеу мекемелерінде көптеген азаматтарды ұстау мемлекет бюджеті үшін экономикалық тұрғыдан тиімсіз. Сондықтан, Қазақстан Республикасы мен Ресей үшін де, бас бостандығынан айырудың баламаларын іздеу экономикалық, әлеуметтік және моральдық сипаттағы бірқатар мәселелерді шешуге көмектесетін қоғамның жаһандық проблемасы болып табылады.

Аталған мақалада, қоғамнан оқшаулаумен байланысты емес жаза түрлерінің бірі - түзету жұмыстары түріндегі жазаны егжей-тегжейлі қарастыруға тырысамыз. Жазаның бұл түрі сотталған адамды – Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген және қылмыстық құқық бұзушылық жасалған кезде қолданыста болған айлық есептік көрсеткіштің белгілі бір санына сәйкес келетін мөлшерде тағайындалатын ақшалай өндіріп алу .

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің (бұдан әрі-ҚР ҚАК) 42-бабында, «Түзеу жұмыстары сот үкіміне сәйкес жаза мөлшерін толық өтегенге дейін Жәбірленушілерге өтемақы қорына жалақының (ақшалай үлестің) оннан елуге дейінгі пайызын ай сайын аудара отырып, сотталған адамның негізгі жұмыс орны бойынша орындалады. Түзеу жұмыстарына сотталғандар сот үкімнің көшірмесімен бірге соттың тиісті өкімі пробация қызметіне келіп түскен күннен бастап он бес күндік мерзімнен кешіктірілмей жазаны өтеуге

тартылады. Ұстап қалу негізгі жұмыс орны бойынша, сотталған адамға наразылықтардың бар-жоғына қарамастан, жалақы төлеу кезінде әрбір жұмыс істеген ай үшін атқарушылық құжаттар бойынша жалақысының барлық түрінен жүргізіледі. Ұстап қалу сотталғандар жалақысының ақшалай және заттай бөлігінен жүзеге асырылады. Сотталғандардың жалақысынан ұстап қалынған заттай бөлік жұмыс берушінің иелігінде қалады, ал оның құнын ол ай сайын жәбірленушілерге өтемақы қорына аударады»[2].

Түзеу жұмыстарының мерзімін сот белгілейді, ол екі айдан екі жылға дейін болуы мүмкін және сотталған адамның жұмыс орны бойынша өтеледі. Өз кезегінде, сотталған адамның жалақысынан мемлекет кірісіне шегеру жүргізіледі, олар 5-тен 20 пайызға дейін құрайды. Ұстап қалу әлеуметтік жәрдемақылар мен төлемдерден, сондай-ақ шекті жасқа толғаннан кейін немесе кепілдіктен туындамайтынын айту керек.

Қазақстан Республикасындағы түзеу жұмыстары тұрақты жұмыс орны жоқ азаматтарға, сондай-ақ медициналық көрсеткіштерге сәйкес еңбекке жарамсыз деп танылған адамдарға тағайындалмайды. Бұл жағдайда түзету жұмыстарының орнына айыппұл түрінде жаза тағайындалады. Оның мөлшері Қазақстан Республикасында ресми белгіленген ең төменгі жалақы есебінен төленетін баламалы соманы құрайды.

Түзеу жұмыстары түріндегі жазаны орындаудан қасақана жалтарған жағдайда сот өтелмеген мерзімнің қалдығын Түзеу жұмыстарының бір күнінен бас бостандығынан айырудың бір күніне бас бостандығынан айыруға ауыстыруға құқылы. Мұндай қатаң жаза сотталған адам үшін түзету жұмыстары түріндегі жазаны өтеу кезеңінде олардың ережелері мен болу тәртібін бұзбау үшін өте тиімді уәждеме болып табылады. Салыстыру үшін, Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 4-бабының 50-тармағына сәйкес, Мемлекеттік жұмыс түріндегі жазаны орындаудан қасақана жалтарған жағдайда, Ресей заңнамасының шамадан тыс адамгершілігінің мысалын келтіруге болады. сот өтелмеген мерзімді бір күндік бас бостандығынан айыру есебімен үш күндік түзету жұмыстарына ауыстыра алады [3].

Сот үкімінің орындалуын бақылау сотталған адамның тұратын жері бойынша пробация қызметіне жүктеледі. Пробация қызметі қызметкерлерінің негізгі міндеттері мен қызметі олардың мынадай функцияларында болады:

- сотталған адамдардың есебін жүргізу;
- сотталғандармен профилактикалық және түсіндіру әңгімелерін жүргізу;
- сотталғандарға түзеу жұмыстары түріндегі жазаны орындау тәртібі мен ережелерін түсіндіру;
- сот ережелеріне сәйкес ұстап қалудың уақтылы және дұрыс жүргізілуін бақылауды жүзеге асыру.

Сотталған пробация қызметінің бақылауынан жасырынған жағдайларда, қызметкерлер алғашқы іздестіру іс-шараларын жүргізеді.

Түзеу жұмыстарын өтеу кезеңінде сотталған адамға жүктелген негізгі міндеттерді қарастырыңыз.

- сотталғандар айына бір рет пробация қызметіне олармен қоректік-профилактикалық әңгімелесу жүргізу үшін келуі қажет;
- жазаны орындау кезеңінде сотталған адамның пробация қызметінің қызметкерлерін жазбаша хабардар етпестен тұрғылықты жерін ауыстыруға құқығы жоқ;
- шақырту алған кезде сотталған пробация қызметіне дереу келуі тиіс. Келмей қалудың дәлелді себептері болған кезде сотталған адам өзінің іс-әрекетінің заңдылығын құжат жүзінде растауға міндетті.

Түзеу жұмыстары түріндегі жазаны өтеу тәртібі мен шарттарын бұзған кезде Пробация қызметі сотталған адамға сот үкімімен жүктелген міндеттемелерді орындаудан қасақана жалтарғаны үшін қылмыстық жауаптылық туралы ресми жазбаша ескерту шығарады. Шығарылған ескерту негізінде және сотталған адамның іс-әрекетінде қаскүнемдікті ескере отырып, пробация қызметі сотқа Түзеу жұмыстарының өтелмеген бөлігін жазаның неғұрлым қатаң түрімен ауыстыру туралы ұсыныспен шығады.

Түзеу жұмыстарын соттар қылмыстық жаза ретінде өте сирек тағайындайды, бұл туралы ҚАЖ комитетінің статистикасы да куәландырады: 2019 жылғы 1 қаңтарға бүкіл республика бойынша түзеу жұмыстарына 78 сотталған (қылмыстық жазаны өтеушілердің жалпы құрылымында 0,10%), 2020 жылғы 1 қаңтарға - 93 сотталған (0,13%), 2021 жылғы 1 қыркүйек - 43 сотталған (0,2%) болған [4].

Сонымен бірге, жазаның осы түріне сұраныстың нашарлығының себептерін нақтылау қажет, өйткені олар "жұмыс орындарын қысқарту немесе сотталғандар жұмыс істейтін ұйымды жою" емес. Осы мәселе бойынша бұрын жүргізілген зерттеулер Түзеу жұмыстарының талап етілмеуіне жазаның осы түрінің сәтсіз, дәлірек айтқанда ескірген және қазіргі жағдайларға сәйкес келмейтін заңнамалық құрылымы ықпал ететіндігін көрсетті.

Мәселен, ҚК-нің 43-бабына және ҚАК-нің 7-тарауына сәйкес түзеу жұмыстары сотталған адамның жұмыс орны бойынша жалақының бір бөлігін мемлекет кірісіне ұстап қалумен өтеледі. Қазіргі нарықтық жағдайда, жұмыс объектілерінің көпшілігі жеке меншікте болған кезде, жұмыс берушіге

қылмыстық жауапкершілікке тартылған қызметкерді жұмыстан шығару қиын емес, бұл көбінесе іс жүзінде болады. Психологиялық тұрғыдан алғанда, мұндай жұмыс берушіні түсінуге болады, оның айыпталушыны сипаттайтын мәліметтерді алу үшін оның құқық қорғау органдарына шақырылу фактісі мұндай қызметкерден тез арада құтылудың табиғи тілегін тудырады. Сондықтан, үкім шығарылған кезде, Жақында жұмыс істеген сотталушы жұмыссыз болып қалады және соттың түзету жұмыстарын тағайындауға заңды негізі жоқ. Басқаша айтқанда, "жұмыс орындарын қысқарту немесе сотталғандар жұмыс істейтін ұйымды тарату" туралы емес, қылмыстық жауапкершілікке тартылған қызметкерді жұмыстан босату туралы айту керек.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, Уикипедия жобасының тұжырымдамасының авторларымен түзету жұмыстарының даму перспективалары жоқ екендігімен келісу керек пе? Осы жазаның қолданыстағы заңнамалық құрылымы аясында-иә, сөзсіз. Бірақ, егер сіз басқа елдердің, атап айтқанда посткеңестік кеңістіктегі тәжірибеге қарасаңыз, онда кейбір перспективаларды әлі де көруге болады. Мысалы, Ресей Федерациясының ҚАК-нің 39-бабында "түзету жұмыстары қылмыстық-атқару инспекцияларының келісімі бойынша жергілікті өзін-өзі басқару органдары анықтаған жерлерде, бірақ сотталушының тұрғылықты жерінде жүзеге асырылады" делінген.

Көріп отырғанымыздай, түзеу жұмыстарын атқарудағы көрсетілген тәсіл оны даму перспективаларынан айырмайды, өйткені жазаны өтеу орнының болуы біздің жағдайдағыдай сотталған адамның проблемасы емес, жергілікті атқарушы орган мен қылмыстық-атқару инспекциясы тұлғасындағы мемлекеттің проблемасы болып табылады. Сондай-ақ, бұл жерде түзету жұмыстары қоғамдық жұмыстардағыдай білікті мамандарды төмен білікті жұмысқа тартпай-ақ, мамандық бойынша пайдалануға мүмкіндік беретіні маңызды.

Осылайша, басқа елдердің оң тәжірибесін ескере отырып, қылмыстық жазаның түрі ретінде түзету жұмыстарын оның заңнамалық құрылымын жақсарту арқылы қайта жандандыруға болады.

"Сот үкіміне сәйкес жазаны толық өтегенге дейін" деген сөздердің мағынасы түсініксіз. Жаза мөлшерін өтеуге болмайды. Берешек өтеледі, залал немесе зиян өтеледі.

Сондықтан ҚР Қылмыстық кодексінің 42-бабымен келісілген "түзеу жұмыстары" деген тұжырым ұсынылады: "1.Түзеу жұмыстары сот үкіміне сәйкес ақшалай өндіріп алу толық жүзеге асырылғанға дейін жалақының (ақшалай қамтылымның) жиырма пайызынан қырық пайызға дейінгі мөлшерін ай сайын мемлекет кірісіне аудара отырып, сотталған адамның негізгі жұмыс орны бойынша орындалады".

Қылмыстық жазаны ізгілендіру және түрме халқын қысқарту қағидатына сәйкес келмейтін ҚР ҚАК 54 – бабы, 2 - тармағының нормасы болып табылады, оған сәйкес "жұмысынан айырылған немесе еңбек шарты бұзылған күннен бастап үш ай ішінде жұмысқа орналаспаған сотталған адамға қатысты пробация

қызметі сотқа қылмыстық теріс қылық үшін тағайындалған жазаның орындалмаған бөлігін-қоғамдық жұмыстарға тартуға не қамаққа алуға, ал қылмыс үшін тағайындалған жазаның орындалмаған бөлігін-бас бостандығынан айыруға ауыстыру туралы ұсыныс енгізеді".

Жазаны өтеуден қасақана жалтару және сот үкімін орындау жағдайларын қоспағанда, түзеу жұмыстарына сотталған адамды неге бас бостандығынан айыру керек. Қылмыстық саясаттың халықаралық стандарттарын негізге ала отырып, мұндай мән-жайлар туындаған жағдайда, қылмыстық теріс қылықтар жағдайындағыдай, түзеу жұмыстарын қоғамдық жұмыстарға ауыстырған дұрыс. Сонымен қатар, жұмысқа қабілетсіздік субъективті жағдайларға емес, объективті жағдайларға байланысты болуы мүмкін.

Біріншіден, мақала мәтінінен түсініксіз: әңгіме Қазақстаннан тыс жерлерге уақытша кету (іссапарға, демалысқа) немесе тұрақты тұрғылықты жерге кету туралы болып отыр.

Екіншіден, мұндай тыйым сот үкімі бойынша қозғалыс еркіндігін шектеуге байланысты жаза түрі ретінде белгіленуі мүмкін. Басқа жағдайларда, ол ақталмайды.

Мысалы, адам жұмыс орнында жасаған түзеу жұмыстарына сотталуы мүмкін, ал оның жұмысы шетелге іссапармен байланысты. Адам үкімді дұрыс орындайды, оның жалақысынан ұстап қалу жүзеге асырылады. Осы ережені енгізу сотталушыны өзінің еңбек міндеттерін орындай алмау себебінен жұмыстан шығуға (немесе жұмыстан шығаруға) мәжбүр етеді. Яғни, сотталған адам жұмысынан айрылады, бұл әлеуметтік оңалту әсерінің мақсаты бола алмайды.

Қазақстан аумағынан кетуге тыйым салу жазаның жекелеген түрлерінің бір бөлігі ретінде белгіленіп, оны сот белгілеуі тиіс.

Жазадан шартты және шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған кезде, сондай-ақ бас бостандығынан айыруға және шектеуге байланысты емес жаза түрлері бойынша сотталған, шартты түрде сотталған немесе шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған адамның елден уақытша кетуге рұқсат алу міндетін белгілеуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясатының тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы

2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі, 2014 жылғы 5 шілдедегі № 234-V ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000487> (өтініш берген күні: 17.12.2021).

3. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 года № 63-ФЗ(с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2021 г.) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397073

4. <https://www.gov.kz/memleket/entities/pravstat?lang=kk> Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеті

Салимбаева Р.О.
к.э.н., доцент кафедры «ЭиООД»
Евразийская юридическая академия
имени Д.А. Кунаева,
г.Алматы, Республика Казахстан
E-mail: Rsalimbaeva@mail.ru

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ВСПЫШКИ COVID-19: НЕОБХОДИМОСТЬ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ГОТОВНОСТИ К ЭПИДЕМИИ

COVID-19 И ЭКОНОМИКА

11 марта 2020 года Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ) охарактеризовала COVID-19 как пандемию, указав на более чем 3 миллиона случаев заболевания и 207 973 случая смерти в 213 странах и территориях (1).

Эта инфекция не только стала кризисом общественного здравоохранения, но и повлияла на мировую экономику. Значительное экономическое воздействие уже произошло по всему миру из-за снижения производительности, гибели людей, закрытия предприятий, нарушения торговли и уничтожения индустрии туризма. COVID-19 возможно, это “тревожный” призыв к мировым лидерам активизировать сотрудничество в области обеспечения готовности к эпидемиям и предоставить необходимое финансирование для международных коллективных действий. Имеется достаточно информации об ожидаемых экономических и медицинских издержках вспышек инфекционных заболеваний (2, 3), но мир не смог адекватно инвестировать в меры профилактики и обеспечения готовности для снижения рисков крупных эпидемий.

В условиях глобализации, урбанизации и изменения окружающей среды вспышки инфекционных заболеваний и эпидемии превратились в глобальные угрозы, требующие коллективного реагирования. Хотя большинство в развитых странах, главным образом Европы и Северной Америки, есть сильные реальные возможности наблюдения и систем здравоохранения справляться распространения инфекционного заболевания, улучшения работы общественного здоровья емкости с низким уровнем дохода и странам с высокой степенью риска—в том числе человека и наблюдения животных, готовность рабочей силы, и усиление лабораторных ресурсов—должны быть подкреплены с использованием национальных ресурсов с международных финансовых доноров. Международный коллектив поощряются действия правительств, неправительственных организаций и частных компаний по созданию и

финансированию технологических платформ для ускорения исследований и разработки мер реагирования на новые патогены с эпидемическим потенциалом (2, 4). В случае COVID19 такое сотрудничество имеет решающее значение, особенно для разработки и производства вакцины.

Коалиция по инновациям в области обеспечения готовности к эпидемиям (CEPI), глобальное партнерство, запущенное в 2017 году, отслеживает глобальные усилия по разработке вакцины COVID-19 и выступает за активное международное сотрудничество для обеспечения того, чтобы вакцина, когда она будет разработана, производилась в достаточном количестве количествах и что равный доступ будет предоставлен всем странам независимо от платежеспособности (5). Кроме того, затронутые страны могут извлечь выгоду из обмена технологическими инновациями в отслеживании контактов, такими как быстрое реагирование в области здравоохранения (QR) коды для более эффективного управления вспышкой. Однако совокупное число подтвержденных случаев в новых эпицентрах. Источники данных: Отчеты ВОЗ о ситуации с коронавирусной болезнью (COVID-2019) (14). Динамика стоимости фондовых индексов и нефтяных фьючерсов относительно 2 января 2020 года. Источники данных: исторические данные по фондовым индексам и фьючерсам на нефть марки Brent были получены из Yahoo Finance(www.finance.yahoo.com). В расчетах используются цены закрытия. Дневные значения рассчитываются относительно значения индекса (100) на 2 января 2020 года. существуют важные последствия для конфиденциальности, которые необходимо учитывать (6). В случае COVID-19 коллективный ответ и принятие превентивных мер для прекращения глобального распространения были осуществлены слишком поздно, после COVID-19 уже проникал в другие регионы посредством международных поездок. Представлена динамика подтвержденных случаев COVID19 и показано, что крупные страны Европы (например, Италия, Германия и Великобритания) и США уже превысили число. Китай, источник эпидемии, по числу подтвержденных COVID - 19 случаев.

В дополнение к существенной нагрузке на системы здравоохранения, COVID-19 имел серьезные экономические последствия для пострадавших стран. Пандемия COVID-19 оказала прямое воздействие на доходы из-за преждевременной смертности, отсутствия на рабочем месте и снижения производительности, а также создала негативный шок предложения, в результате чего производственная деятельность в обрабатывающей промышленности замедлилась из-за сбоев в глобальной цепочке поставок и закрытия заводов. Например, в Китае индекс производства в феврале снизился более чем на 54% по сравнению со значением предыдущего месяца (7). В дополнение к влиянию на продуктивную в экономической деятельности потребители, как правило, меняли свое поведение в отношении расходов, главным образом из-за снижения доходов и финансов домашних хозяйств, а также страха и паники, которые сопровождают эпидемию. Отрасли услуг, такие как туризм, гостиничный бизнес и транспорт, понесли значительные убытки из-за сокращения поездок. Международная ассоциация воздушного транспорта

прогнозирует потерю доходов авиакомпаний только от пассажирских перевозок в размере до 314 миллиардов долларов (8). Рестораны и бары, путешествия и транспорт, развлечения и чувствительное производство – это среди секторов в США, которые больше всего пострадали от карантинных мер COVID-19 (9). Заранее скорректированный с учетом сезонных колебаний уровень застрахованной безработицы в США уже достиг рекордного уровня в 11 % за неделю, закончившуюся 11 апреля 2020 года (10).

В дополнение к заметному неравенству в области здравоохранения, особенно в странах без всеобщего охвата услугами здравоохранения, экономические последствия пандемии COVID-19 будут неоднородными по распределению доходов в стране. Например, офисные работники с большей вероятностью перейдут на гибкий график работы во время ограничений, в то время как многие работники промышленности, туризма, розничной торговли и транспорта будут страдать от значительного сокращения работы из-за ограничений сообщества и низкого спроса на их товары и услуги. Глобальные финансовые рынки сильно пострадали от последствий распространения COVID-19. По мере того как число случаев заболевания начало расти во всем мире, главным образом в США, Италии, Испании, Германии, Франции, Иране и Южной Корее, мировые финансовые и нефтяные рынки значительно сократились. С начала года ведущие индексы фондового рынка США и Европы (S&P 500, FTSE 100, CAC 40 и DAX) потеряли четверть своей стоимости, при этом цены на нефть снизились более чем на 65 % по состоянию на 24 апреля 2020 года. Ежедневные данные о волатильности фондового рынка и движении цен являются хорошими показателями потребительской и деловой уверенности в экономике. Наблюдалась значительная отрицательная взаимосвязь между ежедневным числом случаев COVID-19 и различными фондовыми индексами. Корреляция колеблется от -0,34 до -0,80.

Более серьезные экономические проблемы связаны с текущим и потенциальным будущим спросом на нефть, что приводит к колебаниям цен на нефть из-за снижения экономической активности, вызванной пандемией COVID-19. Ожидаемое избыточное предложение также привело к значительному снижению цен. Если цены на нефть будут ниже ожидаемых, многие страны, зависящие от нефти, могут сократиться в результате сокращения торговли и инвестиций. Потрясения на рынках труда будут серьезными, особенно для стран, зависящих от миграции.

Во всем мире трудящиеся-мигранты вносят важный вклад в развитие рынков труда, устраняя дисбалансы как в профессиях высокой, так и низкой квалификации (11, 12). Как ограничения на международные поездки и карантин, вероятно, сохранится в обозримом будущем, поскольку страны пытаются остановить распространение COVID-19, миграционные потоки будут ограничены, препятствуя глобальному экономическому росту и развитию (13).

Заключение

Поскольку распространение вируса, вероятно, продолжит подрывать экономическую активность и негативно скажется на обрабатывающей

промышленности и сфере услуг, особенно в развитых странах, мы ожидаем, что финансовые рынки по-прежнему будут нестабильными. По-прежнему остается открытым вопрос о том, окажет ли этот разворачивающийся кризис длительное структурное воздействие на мировую экономику или в значительной степени краткосрочные финансовые и экономические последствия. В любом случае очевидно, что инфекционные заболевания, такие как COVID-19, могут нанести серьезный экономический и финансовые издержки для региональной и глобальной экономики. Из-за высокой транспортной доступности, глобализации и экономической взаимосвязанности было чрезвычайно сложно и дорого сдерживают вирус и снижают риски импорта, как только болезнь начала распространяться в нескольких местах. Это требует международных коллективных действий и глобальных инвестиций в разработку и распространение вакцин, а также профилактических мер включая наращивание потенциала в области наблюдения в режиме реального времени и развитие возможностей отслеживания контактов на национальном и международном уровнях. Поскольку вспышки новых инфекций вряд ли исчезнут в ближайшем будущем, необходимы активные международные действия не только для спасения жизней, но и для защиты экономического процветания.

Список использованной литературы:

1. Всемирная организация здравоохранения. Коронавирусная болезнь 2019 (COVID-19): Ситуация Отчет 100. Женева (2020).
2. Ями Г, Шеферхофф М, Аарс ОК, Блум Б, Кэрролл Д, Чавла М и др. Финансирование международных коллективных действий по обеспечению готовности к эпидемиям и пандемиям. *Ланцет Глобальное здравоохранение*. (2017) 5:e742–4. doi: 10.1016/S2214-109X(17) 30203-6
3. Совет по глобальному мониторингу готовности. Мир в опасности: Ежегодный доклад о глобальной готовности к чрезвычайным ситуациям в области здравоохранения. Женева: Всемирное здравоохранение Организация (2019).
4. Кац Р., Вентворт М., Квик Дж., Арабасади А, Харрис Э, Геддес К, и др. Укрепление сотрудничества между государственным и частным секторами в области обеспечения готовности к эпидемиям и реагирования на них. *Всемирная медицинская политика в области здравоохранения*. (2018) 10:420-5. doi: 10.1002/вмч3.281
5. Ле ТТ, Андреадакис З, Кумар А, Роман Р.Г., Толлефсен С, Сэвилл М и др. Ландшафт разработки вакцины против COVID-19. *Натуральный Открытие нового препарата*. (2020) 19:305-6. doi: 10.1038/d41573-020-00073-5
6. Чо Х, Ипполито Д, Ю Ю. Мобильные приложения для отслеживания контактов для COVID19: соображения конфиденциальности и связанные с этим компромиссы. arXiv [препринт]. arXiv: 2003.11511 (2020).

7. Национальное бюро статистики Китая. Индекс менеджеров по закупкам для Февраль 2020 года Национальное бюро статистики Китая [Пресс-релиз]. Пекин: Департамент статистики услуг NBS. (2020). Доступно в Интернете по адресу: http://www.stats.gov.cn/english/PressRelease/202003/t20200302_1729254.html (дата обращения 30 марта 2020 года).

8. Международная ассоциация воздушного транспорта. График недели ИАТА Экономике: ожидается, что возвращение к воздушным перевозкам будет медленным. В: Экономика ИАТА Отчет (2020). Доступно в Интернете по адресу: <https://www.iata.org/en/iata-repository/публикации/экономические отчеты/возвращение к воздушным перевозкам, как ожидается, будет медленным/>(дата обращения 23 апреля 2020 года).

9. Дей М., Левенштейн М. Сколько работников занято в секторах, непосредственно затронутых остановками COVID-19, где они работают и сколько зарабатывают? Ежемесячный обзор труда (2020). doi: 10.21916/млр.2020.6

10. Министерство труда США. Воздействие COVID-19 Вирус COVID-19 продолжает влиять на количество первоначальных заявлений и застрахованную безработицу. В: Управление по трудоустройству и обучению. Вашингтон, округ Колумбия (2020).

11. Грин А. Роль миграции в регулировании рынка труда: британский опыт в 1980-х годах. План окружающей среды А. (1994) 26:1563–77. doi: 10.1068/a261563. doi: 10.1068/a261563

12. Каслс С. Миграция, кризис и глобальный рынок труда. Глобализация.(2011) 8:311-24. doi: 10.1080/14747731.2011.576847

13. Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединенных Наций. Трудящиеся-мигранты и пандемия COVID-19. Рим (2020).

14. Всемирная организация здравоохранения. Ситуация с коронавирусной болезнью (COVID-2019) Отчеты. Женева (2020).

Саматов О. Ж.

д. ю. н., профессор Евразийская
Юридическая Академия имени Д.А.Кунаева
E-mail: orozbay.63@mail.ru

**ENGLISH LAW НОВЕЛЛА В ПРАВОВОЙ СИСТЕМЕ РЕСПУБЛИКИ
КАЗАХСТАН**

В современном мире каждое государство имеет свое право, а бывает и так, что в одном и том же государстве действуют несколько конкурирующих правовых систем. Своё право имеют и негосударственные общности: каноническое право, мусульманское право, индусское право, иудейское право. Существует также международное право, призванное регулировать во всемирном или региональном масштабе межгосударственные и внешнеторговые отношения. Право разных стран сформулировано на разных языках, использует различную технику и создано для общества с весьма различными структурами, нравами, верованиями. Различие правовых систем не зависит только от входящих в состав права норм.

На самом деле было бы поверхностным и неправильным видеть в праве только совокупность норм, так как право – это значительно более сложное явление, выступающее как система. У нее определенный понятийный фонд; она соединяет нормы в определенные группы; использует определенные способы создания и толкования норм: она связана с концепцией социального строя, и от этой концепции зависит. Различия между правом разных стран значительно уменьшаются, если исходить не из содержания их конкретных норм, а из более постоянных элементов, используемых для создания, толкования, оценки норм. Сами нормы могут быть бесконечно разнообразными, но способы их выработки, систематизации, толкования показывают наличие некоторых типов, которых не так уж и много.

Поэтому возможна группировка правовых систем в семьи, подобно тому как это делают и другие науки, оставляя в стороне второстепенные различия и выделяя семьи. Например в лингвистике – романские, славянские, семитские языки, в религии – христианство, ислам, в естественных науках – млекопитающие, пресмыкающиеся, птицы и т.д. Возможна группировка правовых систем и в несколько видов. По классификации, исходя из концептуальных структур правовых систем или иерархии различных источников права.

По типу общества, которое стремятся создать с помощью права, или место права в рамках данного социального строя. В современном мире существует множество правовых систем, по этому они могут быть сведены лишь в ограниченное число семей. Тем самым можно достичь цели рассмотреть различные правовые системы, не входя в детали каждой из них, но акцентируя внимание на общих характеристиках и чертах основных правовых семей.

В настоящее время в мире существует множество правовых систем, каждая из которых имеет свои отличительные черты и особенности. С целью выделения и сравнения общих и отличительных черт этих систем относительно недавно появилось особое направление юридической науки - сравнительное правоведение. В качестве основного метода этой науки используется сопоставление одноименных государственных и правовых институтов, систем права, их основных принципов и так далее.

Сравнительное правоведение имеет и конкретные практические задачи – унификация законодательства различных государств в тех отраслях, где это

очевидно необходимо, а так же выработка конкретных предложения по совершенствованию собственной, национальной правовой системы Республике Казахстан на основе изучения опыта других стран. Национальных правовых систем, как и государств, в современном мире много. Но все они могут быть определены в определенные правовые семьи. Глубокое и всестороннее познание Английской или иной национальной правовой системы предполагает ее изучение не только самой по себе, но и в сравнении с другими существующими или ранее существовавшими правовыми системами.

Обиходное утверждение о том, что "все познается в сравнении" в полной мере распространяется и на право. Только сравнивая различные правовые системы позволяет дать правильную оценку существующей сегодня в Республике Казахстан правовой системы, а также направления ее совершенствования, что и определяет актуальность темы магистерской диссертационной работы. Целью магистерской диссертационного исследования является анализ классификации правовых систем. При выполнении магистерской диссертационной работы были поставлены следующие задачи: анализ понятия правовой системы, рассмотрение правовых систем, таких как Англо-саксонская, Романо-германская, мусульманская, социалистическая, а также система обычного права.

Главой государства 5 мая 2015 года на расширенном заседании Правительства Республики Казахстан, была озвучена идея о создании на базе высокотехнологичной инфраструктуры «ЭКСПО-2017» финансового центра «Астана» с особым статусом с обязательным изучением и использованием при разработке данного вопроса опыта Дубая.

Создание Международного финансового центра «Астана» является одним из ключевых шагов Плана нации «100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ Главы государства», направленный на диверсификацию экономики и развитие финансовой отрасли страны. В 2018 году – Руководители государств РК решили создать МФЦА на базе инфраструктуры выставки «Экспо-2017» с приданием ему специального статуса и закреплением особого юридического статуса в Конституции Республики Казахстан. Международный финансовый центр «Астана» (МФЦА) был создан в соответствии с Указом Президента Республики Казахстан с особым правовым режимом и должен базироваться на инфраструктуре Международной специализированной выставки ЭКСПО-2017 после ее проведения. Конституционный закон, принятый в конце 2015 года, обеспечивает правовую основу для МФЦА.

Международный финансовый центр «Астана» предоставляет инвесторам беспрецедентные привилегии, не имеющие аналогов на постсоветском пространстве, в том числе: современная инфраструктура, созданная на базе уникальной архитектуры международной выставки ЭКСПО-2017: освобождение от налогов в течение 50 лет (корпоративный подоходный налог на доходы от финансовых и вспомогательных услуг, индивидуальный подоходный налог, земельный налог, налог на имущество); бесплатная аренда

офисов в течение 2-х лет; упрощенный визовый и трудовой режим для участников и сотрудников МФЦА; связь Астаны с ключевыми финансовыми центрами мира прямыми авиасообщениями.

Англосаксонская правовая семья Правовая система Англии.

Эта система развивалась автономно, и связь с европейским континентом не оказала на нее существенного влияния. Английские юристы любят подчеркивать историческую самобытность и преемственность своего права.

Система права Англии включается в англосаксонскую правовую семью, основным источником которой служит норма, сформулированная судьями и выраженная в судебных прецедентах, то есть в судебных решениях по конкретному делу, которым затем придается общеобязательная сила. Кроме того, источником права является и статутное (законодательное) право парламентского происхождения.

В первую группу стран с английским правом входят, наряду с Англией, Северная Ирландия, Канада, Австралия, Новая Зеландия, бывшие колонии Британской империи (в настоящее время тридцать шесть стран являются членами Содружества). Сегодня почти треть населения мира живет в значительной мере по принципам, сформулированным в английском праве.

Ко второй группе относится США. Имея своим источником английское общее право, в настоящее время право в этой стране является практически самостоятельным.

Историческими корнями английское право уходит в далекое прошлое. После норманского завоевания Англии (1066 г.) основная нагрузка в осуществлении правосудия была возложена на королевские суды, находившиеся в Лондоне. В их деятельности постепенно сложилась сумма решений, которыми и руководствовались в последующем все суды (общее право). Выработалось правило прецедента — однажды сформулированное судебное решение в последующем становилось обязательным для всех судей.

Впоследствии в связи с большими социальными изменениями в феодальной Англии (развитие товарно-денежных отношений, рост городов, упадок натурального хозяйства) возникла необходимость выйти за жесткие рамки закрытой системы уже сложившихся прецедентов. Эту роль взял на себя королевский канцлер, решая в порядке определенной процедуры споры, в связи с которыми их участники обращались к королю. Таким образом, параллельно с общим правом сложилось так называемое право справедливости. Оно, как и общее право, является составной частью прецедентного права, но прецеденты здесь созданы другим путем и охватывают иные отношения, чем общее право. (Несмотря на многие сходные черты общего права и права справедливости, прецеденты их судов фиксировались отдельно, что привело к дуализму английской правовой системы, который существовал вплоть до судебной реформы 1873—1875 гг. Эта реформа слила общее право и право справедливости в единую систему прецедентного права. Все английские суды получили право применять и нормы общего права, и нормы права справедливости.

Сегодня английское право традиционно продолжает оставаться в основном судебным, разрабатываемым судьями в процессе рассмотрения конкретных дел. Такой подход делает нормы общего права более гибкими и менее абстрактными, чем нормы права романо-германских систем, но одновременно придает праву большую казуистичность и меньшую определенность.

В английском праве отсутствует деление на публичное и частное. В нем значительно в меньшей степени восприняты категории и понятия римского права. Нет в Англии и кодексов европейского типа.

Отрасли английского права выражены не столь четко, как в континентальных правовых системах, и проблемам их классификации и на практике, и в научных доктринах уделяется несравненно меньше внимания. Дело в том, что суды в Англии имеют общую юрисдикцию и рассматривают разные категории дел: и гражданские, и торговые, и уголовные, и др.

При рассмотрении дела английский судья должен выяснить, не было ли аналогичное дело рассмотрено ранее, и в случае положительного ответа руководствоваться уже имеющимся решением. Степень обязательности прецедента зависит от места в судебной иерархии суда, рассматривающего дело, и суда, чье решение может стать при этом прецедентом. Так, решения высшей судебной инстанции — палаты лордов — обязательны для всех судов. Апелляционный суд, состоящий из гражданского и уголовного отделений, обязан соблюдать прецеденты палаты лордов и свои собственные, а его решения обязательны для всех нижестоящих судов. Высокий суд (все его отделения, включая и апелляционные) связан прецедентами обеих вышестоящих инстанций. Его решения обязательны для всех нижестоящих судов, а также влияют на рассмотрение дел в отделениях Высокого суда, не будучи, однако, строго обязательными для них.

Окружные и магистратские суды обязаны следовать прецедентам всех вышестоящих инстанций, а их собственные решения прецедентами не являются. Не считаются прецедентами и решения Суда короны, созданного в 1971 г. для рассмотрения особо тяжких уголовных преступлений. Таким образом, в английском праве существует 356 огромное количество прецедентов, разобраться в которых бывает довольно трудно.

Судебная инстанция не может отказаться от созданного ранее прецедента, который подлежит изменению лишь вышестоящей инстанцией или парламентским актом. Однако поскольку полное совпадение обстоятельств разных дел случается не так часто, то судья по своему усмотрению может признать, сходны ли они, от чего зависит применение той или другой прецедентной нормы. Судья вправе констатировать совпадение обстоятельств и тогда, когда они, на первый взгляд, различаются. Наконец, он вообще может не найти никакого сходства обстоятельств и, если вопрос не регламентирован статутным правом, сам создает правовую норму, становится как бы законодателем. Таким образом, пределы усмотрения судьи в английском праве весьма значительны и во многом определяют результаты рассмотрения дел.

Большое значение наряду с судебной практикой придается в английской правовой системе статутному праву (законы и разного рода подзаконные акты, принятые во исполнение закона), причем его роль в последнее время существенно возрастает. Это обусловлено в первую очередь потребностями развития международного экономического и иного сотрудничества. Имеет значение и вступление Великобритании в Европейское экономическое сообщество, а также самые последние политические события (Brexit) о выходе Лондона из Европейского Союза.

В Англии нет писаной конституции. То, что обычно англичане называют конституцией, — это комплекс норм законодательного и судебного происхождения, призванных ограничивать произвол власти и обеспечивающих права и свободы личности.

Закон по классической английской доктрине играет в правовой системе второстепенную роль, ограничиваясь лишь внесением корректив или дополнений в судебную практику. Однако в наше время закон и основанные на нем подзаконные акты не могут считаться второстепенными: они фактически играют такую же роль, как и аналогичные источники на европейском континенте.

Ежегодно английский парламент издает до восьмидесяти законов. За его многовековую деятельность число действующих актов занимает около пятидесяти увесистых томов (более трех тысяч актов). При этом формирование закона под воздействием судебной практики оказывает прямое влияние на его структуру, казуистический характер изложения норм.

Большим числом действующих законов обусловлена проблема их систематизации. В конце XIX в. в Англии были начаты и в настоящее время продолжают проводиться работы по очистке законодательства от архаичных, фактически не действующих актов, а также по объединению нормативных положений, касающихся одного вопроса, из нескольких законов в единый акт. Принят специальный акт о консолидации законов.

В отличие от континентальных правовых систем исполнительные органы Англии были изначально лишены полномочий принимать акты "во исполнение закона". Чтобы издать такой акт, исполнительный орган должен быть наделен соответствующим полномочием, делегированным ему парламентом. Поэтому правотворчество исполнительных органов именуется делегированием.

Проблема соотношения закона и судебного прецедента в Англии весьма своеобразна. Внешне она решается просто — закон может отменить прецедент, а при коллизии закона и прецедента приоритет отдается первому. Но при этом необходимо иметь в виду огромную роль судебного толкования закона, правило, согласно которому правоприменительный орган связан не только самим текстом закона, но и тем толкованием, которое дано ему в предшествующих судебных решениях, именуемых "прецедентами толкования". В Англии предпочитают цитировать вместо текста закона судебные решения, в которых он применен.

Таким образом, английский суд обладает широкими возможностями усмотрения в отношении законов. Что касается делегированного законодательства и простых исполнительных актов, то суд официально имеет право их отмены.

Прежде всего надо определиться с названиями, Английского права. В документах говорится об имплементации британского права в национальное законодательство. Это не совсем точно, ибо британского права как понятия не существует.

В специальной литературе употребляется понятие «английское право», под которым понимают право Англии и Уэльса. Кроме того, в Великобритании существуют отличные от английского права право Шотландии (с элементами римского права) и Северной Ирландии. Иногда говорят о праве Великобритании (Объединенного Королевства) в целом, но в сравнительном правоведении анализируется в первую очередь английское право как право Англии и Уэльса^[11].

Как пишет классик сравнительного правоведения Рене Давид, «сфера применения английского права ограничивается Англией и Уэльсом. Оно не является ни правом Соединенного Королевства, ни правом Великобритании, так как Северная Ирландия, Шотландия, острова Ла-Манша и остров Мэн не подчиняются английскому праву. Поэтому от термина «британское право» следует отказаться»^[12].

Как известно, основными типами правовых систем в мире являются две: система общего права (англо-саксонская) и система континентального права (романо-германская). Между ними существуют настолько серьезные различия, что часто говорят, что это практически два разных права.

Английское право относится к системе общего права (common law), казахстанское право - к континентальному праву, так как в основе его лежит германское право.

Английское право часто называют прецедентным правом (case law). Это не совсем точно. Конечно, прецедентное право составляет подавляющую часть английского права. Создавалось поначалу английское право судами, которые при рассмотрении дел руководствовались местными обычаями. Со временем решения судов (прецеденты) становились обязательными при рассмотрении всех аналогичных дел нижестоящими судами. Однако наряду с общим прецедентным правом (common law) в Англии сложилось и действует прецедентное право справедливости (law of equity), формируемое судами лорда-канцлера, в которые обращались с прошением о восстановлении справедливости. Суд лорд-канцлера не был связан с прецедентами общего права. В 1873 г. был принят Закон о судеустройстве, который закреплял приоритет права справедливости по сравнению с общим правом.

Кроме того, в праве Англии существует т.н. статутное право. Формально законы (акты парламента) имеют приоритет перед судебными прецедентами. Однако фактически прецедентное право сохраняет свое доминирующее

значение (к примеру, в сфере действия норм о договоре и обязательствах из причинения вреда)^[31].

Наряду с законами, важным источником является делегированное законодательство, подзаконные нормативные акты, принимаемые правительственными организациями. В то же время суд имеет право отменить норму делегированного права, если установит, что она была принята с превышением полномочий или же были допущены процедурные нарушения^[41].

В Англии нет разделения на гражданское и торговое право, как нет и разделения на частное и публичное право. Это чуждое нам право.

Как пишет Рене Давид, «Различие в структуре права, как мы это увидим, действительно полное. С точки зрения известных делений права мы не найдем в английском праве ни деления на право публичное и право частное, ни деления, столь естественного на наш взгляд, на право гражданское, право торговое, право административное, право социального обеспечения. Вместо этого мы находим в английском праве деление в первую очередь на общее право и право справедливости.

На уровне понятий мы также будем частично дезориентированы, не найдя в английском праве таких понятий, как родительская власть, узуфрукт, юридическое лицо, подлог, непреодолимая сила и т.п. Зато нам встретятся такие незнакомые понятия, как доверительная собственность, встречное удовлетворение, эстоппель, треспасс и др., которые нам ни о чем не говорят. Не соответствуя ни одному из знакомых нам понятий, термины английского права непереводимы на другие языки, как термины фауны и флоры разных климатов. Когда любой ценой хотят перевести эти термины, их смысл, как правило, теряется. Трудность не уменьшается даже при кажущейся адекватности: «договор» английского права не более адекватен «договору» французского права, чем английское equity, право справедливости, французскому понятию «справедливость»; administrative law вовсе не означает административное право, а civil law - гражданское право»^[51].

Принципиальная несовместимость английского и континентального права вытекает еще из того, что континентальное право выросло из римского права, а английское право не могло воспринять римское право в ряде причин.

Во-первых, римское право имело преимущественно частный характер, которое не могло быть использовано королевскими (вестминстерскими) судами, решавшими в рамках своей юрисдикции не частные, а публично-правовые споры. Во-вторых, на пути рецепции римского права в Англии существовали препятствия в виде не совместимых с римским правом местных традиций и обычаев. В-третьих, это вытекало из особенностей эволюционного развития Англии и ее правовой системы, не вызывавших необходимости выхода за рамки общего права^[61].

Весьма своеобразный, даже уникальный характер английского права выражается в высоком уровне независимости судебной власти. Это вытекает из того, что общее право - это в первую очередь судебное право.

Суды формируют право, и это действительно настоящая власть^[71].

Механический перенос принципов английского права на почву РК, где суды не обладают, мягко говоря, настоящей независимостью, не дает надлежащего эффекта.

Уже сейчас можно с уверенностью сказать, что с открытием МФЦА для инвесторов открываются привлекательные перспективы, ведь на территории финансового центра используется британское право, по которому финансисты всего мира работают уже не первое столетие и хорошо его понимают. Правосудие будет осуществлять обособленный от судебной системы Казахстана независимый Суд МФЦА с привлечением судьей международного уровня. Возглавил независимый суд МФЦА бывший главный судья Англии и Уэльса лорд Гарри Кеннет Вульф. Регистратор суда МФЦА и международного арбитражного центра МФЦА Кристофер Кэмпбелл-Холт считает, что применение британского права, создание независимого суда и арбитража в международном финансовом центре «Астана» поможет инвесторам по-новому взглянуть на Казахстан:

В настоящий момент особый интерес к Международному финансовому центру проявляет Китай. Во-первых, Шанхайская фондовая биржа является стратегическим партнером и акционером биржи МФЦА. Во-вторых, ведутся переговоры с крупнейшими инвестиционными банками Поднебесной.

Таким образом, свое будущее МФЦА связывает не только с Китаем и азиатскими рынками в целом. Российских инвесторов здесь тоже ждут. Между российской и казахской экономиками есть много связей. А если учесть тот факт, что российские инвесторы очень активны и тщательно следят за новыми тенденциями, можно с уверенностью говорить о том, что они придут в Казахстан.

В ближайшие годы в планах МФЦА расширить свою географию. Интерес представляют страны Ближнего Востока, Евразийского экономического союза и постсоветского пространства.

Правовая система есть ничто иное как конкретная историческая совокупность права, правовой идеологии отдельного государства и юридической практики. Правовая система есть целостный комплекс правовых явлений и процессов (позитивное право, правообразование, реализация права, правосознание), складывающийся в результате их взаимосвязи и взаимодействия и характеризующий юридическое воздействие на общественную жизнь. В структуру правовой системы входят различные компоненты и элементы, а так же определенные виды связей между ними.

Общепринятой классификацией правовых систем выступает их деление на романо-германскую, англосаксонскую и религиозную правовую семью.

Романо-германская семья занимает особое место и имеет важное значение в юридической теории и практике. Именно эта семья основана на римском праве и имеет ряд отличительных признаков и собственные источники.

Англосаксонская семья наиболее распространена в мире правовых семей. В этой семье большое значение уделяется процессуальному праву и прецеденту.

Эта семья не получила серьезного влияния со стороны римского права. В этой семье так же присутствуют свои разнообразные источники.

Религиозная правовая семья опирается на обычаи и на главный источник права-Коран.

Постепенное развитие науки должно предсказать дальнейшее развитие правовых систем и их взаимодействие. Будет ли это единая правовая система для всех стран мира, или же произойдет образование еще более различных правовых систем, покажет время.

Список использованной литературы:

1. См. Томсинов А.В. Понятие договорных убытков в праве Англии, США и России. М.:Зерцало- М., 2010. С. 1; Зенин И.А. Гражданское и торговое право зарубежных стран: учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры. 14-е изд. М.: Изд-во Юрайт, 2015. С. 41.

2. См.: Рене Давид, Камилла Жоффре -Спинози. Основные правовые системы современности. М.: Международные отношения. 1996. С. 208.

3. См., например: Пятин С.Ю. Гражданское и торговое право зарубежных стран: Учебное пособие. 2-е изд. М.: Издательско-торговая корпорация Дашков И К о, 2011. С. 24-27.

4. См.: Гражданское и торговое право зарубежных стран: учеб. пособие / Под ред. С.Н. Бабурина, Р.А. Курбанова. М.: ЮНИТИ - ДАНА, 2021. С. 17-18.

5. См.: Рене Давид, Камилла Жоффре - Спинози, С. 226-227.

6. См.: Марченко М.Н. Сравнительное правоведение: Учебник. 2-е изд. М.: Проспект, 2021. С. 420-421.

7. См.: Рене Давид. Основные правовые системы современности (сравнительное право). М., 1967. С. 311; Марченко М.Н. Указ. соч. С. 424-428.

Сарсенбаева А. А.

Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық
заң академиясының 2-курс магистры

Ғылыми жетекші: Дюсебаев Т.Т.

PhDдоктор, доцент

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІК ҰҒЫМЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Соңғы онжылдықтардағы тәжірибе елеулі экологиялық және әлеуметтік-экономикалық салдары бар табиғи және антропогендік апаттар санының көбеюін көрсетеді. Апаттардың пайда болуының алғышарты қауіпті табиғи және антропогендік факторлардың болуымен байланысты экологиялық тәуекелдер болып табылады. Қазақстан экономикасына әсер ететін негізгі экологиялық тәуекелдерді айқындау экономиканы экологияландыру, өндіріс, табиғатты сақтау технологияларын, әсіресе өнеркәсіптің жетекші салаларында

дамыту саласында неғұрлым тиімді мемлекеттік саясатты әзірлеуге және жүргізуге мүмкіндік береді. Бұл республика "Қазақстан-2030" стратегиясын, "2007-2024 жылдарға тұрақты дамуға көшу тұжырымдамасын" іске асыра отырып, ұзақ мерзімді экологиялық стратегияны-қоғам мен қоршаған ортаның өзара іс - қимылын үйлестіруді, сондай-ақ экологиялық қауіпсіз, қолайлы мекендеу ортасын құруды мақсат етіп қойғандықтан да өзекті болып отыр [1]. Тұжырымдаманың стратегиялық мақсаттарын жүзеге асыра отырып, Қазақстан ресурстарды пайдаланудың тиімділігін арттыра отырып, өмір сүру ұзақтығын ұлғайта отырып, экологиялық орнықтылық индексінің өсуін қамтамасыз ете отырып, әлемнің неғұрлым бәсекеге қабілетті және дамыған елдерінің қатарында өмір сүру сапасының деңгейі бойынша болуға мүмкіндік жасайды.

Тәуелсіз Қазақстан елі ақырғы жылдары даму деңгейі бойынша алдыңғы қатарлы елдер тізімінде келеді. Бұл жағдайдың барлығы тұрақты дамуға байланысты болып тұр. Елдегі экономикалық жағдай қабылданған көптеген бағдарламаларға байланысты, себебі Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президентінің —Елбасының 2017 жылы тұрақты экономикалық дамуды көздеп бірнеше бағыт бағдар беріп өткен еді [2].

Қазақстан жаһандық деңгейде тұрақты даму ісіне нақты үлес қосып келеді: ол бірінші болып өзінің қуаты жағынан әлемде төртінші орын алатын ядролық арсеналынан ерікті түрде бас тартты және әлемдегі ең ірі Семей ядролық полигонын жапты. Сәтті жүргізілген реформаның нәтижесінде ел өз дамуында елеулі жетістіктерге қол жеткізді және тұрақты өсім көрсетіп келе жатқан аздаған елдің қатарынан сенімді түрде орын алды. Бұған жуықта ғана Бүкіләлемдік экономикалық форум сарапшылары жариялаған Жаһандық бәсекелестікке қабілеттілік есебі жақсы дәлел бола алады. Бұл есепке 144 мемлекет енгізілген. Оның негізіне әрбір елдің өз мүмкіндіктері мен ресурстарын азаматтардың әл-ауқатын көтеру мақсатында қабілеттілігін білдіретін көрсеткіштер алынған. Қазақстан осы рейтингте 51-ші орынға ие болды [3].

Біздің еліміз макроэкономикалық тұрақтылық жөнінде 16-шы орынға ие болса, технологиялық даму деңгейі жөнінен бұрынғы 87-ші орыннан 55-ші орынға көтерілді. Жалпы, барлық индикаторлар бойынша өз жағдайын жақсарта түскені айқын байқалады. Әрине, тұрақты даму мәселесін әлемнің ірі компаниялары да ойластыруда. Өйткені, олардың көпшілігі өз қызметтерінің барысында адамдардың тұрмыс жағдайы мен қоршаған ортаға аса зор ықпал етеді. Есепте атап көрсетілгеніндей, тұрақты дамудың өзекті мәселелерін шешуде экономика, қоғам және компанияны қоршаған орта секілді үш маңызды компоненттің әсері зор. Компаниялардың көпшілігі үшін сондықтан осындай рейтингтерге қатысып отыру қалыпты жағдайға айналған. Мәселен, тау-кен металлургиясы секторында Rio Tinto тұрақты даму жөніндегі есепті 2013 жылдан бастап, ал BHP Billiton - 2015 жылдан, Vale - 2016 жылдан бері жүргізіп келеді. Жылма-жыл мұндай рейтингтік есептер қатары өсе түсуде. Егер 1992 жылы бүкіл әлемде осындай 26 есеп жарық көрсе, 2020 жылы олардың саны 5638-ге жетті дейді ресейлік «ЭНПИ Консалт» ЖАҚ бас

директорының орынбасары Владимир Скобарев. Ол қызмет ететін компания қазіргі күні Орталық және Шығыс Еуропада есептерді бекіту және оларды дұрыс құруға оқыту құқығына ие болып отырған компаниялардың бірі. Қазақстанда әзірге мұндай тәжірибе кең қолданысқа ие бола қойған жоқ. Дегенмен, оның даму ағымы қазірдің өзінде байқалып отыр. Соның бір жарқын дәлелі Еуразиялық табиғи ресурстар корпорациясын (ENRC PLC) республикада алғашқылардың бірі болып 2021 жыл үшін тұрақты даму жөнінде есепті шығаруы болды [3].

Технологиялық прогресс экологиялық жағдайдың нашарлауына алып келеді. Аумағы орасан зор және табиғи ресурстары мол Қазақстан да ерекшелік емес. Алайда, ел басшылығы экологияны жақсарту, жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды кеңейту, табиғатқа ұқыпты қарауды культивациялау мәселелеріне бірінші кезекте көңіл бөледі. Қазақстан Президенті Қ.Тоқаев "сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі" атты Қазақстан халқына Жолдауында Үкіметке нақ осы бағыттар бойынша жұмысты жандандыруды тапсырды. 2019 жылы үлкен жұмыс атқарылды, оның нәтижелері бүгінде көрініп тұр [4].

Елдің тұрақты дамуына алғаш ретінде заңды түрде анықтаманы қазіргі күні күшін жойған Қазақстан Республикасының 2007-2024 жылдарға арналған орнықты дамуға көшу тұжырымдамасы көздейді.

Елдің тұрақты дамуы дегеніміз қазіргі ұрпақтың қажеттіліктерін қанағаттандыратын және келер ұрпақтың өз қажеттіліктерін қанағаттандыру мүмкіндіктеріне қатер төндірмейтін даму болып табылады.

Қазақстан Республикасы әлемдік қоғамдастыққа толыққанды қатысушы ретінде ХХІ ғасырға арналған күн тәртібінде (Рио-де-Жанейро, 1992 жыл) және Мыңжылдық саммиті (Нью-Йорк, 2000 жыл) мен Тұрақты даму жөніндегі әлемдік саммит (2002 жыл, Йоханнесбург) декларацияларында қойылған міндеттерді орындау жөнінде міндеттемелер қабылдады. Қазақстан Республикасы тұрақты дамуға қол жеткізу бағытында бірқатар шаралар қабылдады. Қазақстан БҰҰ-ның Тұрақты даму жөніндегі комиссиясының, «Еуропа үшін қоршаған орта» және «Азия үшін қоршаған орта мен тұрақты даму» процестерінің, тұрақты даму үшін Дүниежүзілік кәсіпкерлер кеңесі өңірлік еуразиялық желісінің мүшесі және белсенді қатысушысы болып табылады. Қазақстан Республикасы Еуразия құрлығының экологиялық тұрақтылығын қамтамасыз етуде ерекше рөл атқарады. Еуропа мен Азия арасында саяси, мәдени және экономикалық көпір бола отырып, Қазақстан құрлықта ландшафтар мен экологиялық жүйелердің дамуында осы тектес байланыстырушы қызмет атқарады. Қазақстан аумағының көлемі, климат жағдайларының әртүрлілігі, өңірдің су теңгерімінің ерекшеліктері Еуразияның күллі аумағындағы экологиялық жағдайды оның Қазақстандағы тұрақтылығына айтарлықтай тәуелді етеді. Осы орайда Қазақстан өзінің дамуында еліміздің ұлттық қауіпсіздігіне қатер төндіретін біршама кедергілерге кезігуде. Қазақстан Республикасының қазіргі уақытқа дейінгі экономикалық өсуіне негізінен әлемдік нарықтағы шикізат бағасының өсуі мен табиғи ресурстардың елеулі

бөлігін тұтыну есебінен қол жетіп отыр. Табиғи капиталдың барынша ысырап болуы мен құлдырауы орын алуда. Ішкі жалпы өнімнің өсуі қоршаған ортаға қалдықтардың көп шығарылуынан болуда. Қазіргі бағалау бойынша, ел аумағының 75%-на жуығы экологиялық тұрақсыздықтың жоғары тәуекеліне ұшыраған. Шөлейттену мәселесі өткір қойылып отыр. «Тарихи ластанулар», қалдықтарды жинаушылар, тұрақты және жылжымалы көздерден бөлінетін улы заттар қалдықтарының өсуі табиғи ортаның жай-күйі мен халықтың денсаулығына қатер төндіреді [5].

Қазақстанның тұрақты дамуы экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етуді мүмкін емес, ол ретінде қоршаған ортаға антропогендік және табиғи әсерлер салдарынан туындайтын қауіп-қатерлерден адамның және азаматтың өмірлік маңызы бар мүдделері мен құқықтарының, қоғам мен мемлекеттің қорғалуының жай-күйі болып табылады.

Ұлттық қауіпсіздіктің құрамдас бөлігі ретінде экологиялық қауіпсіздік тұрақты дамудың міндетті шарты болып табылады және табиғи жүйелерді сақтаудың және қоршаған ортаның тиісті сапасын қолдаудың негізі болады.

Экологиялық қауіпсіздік жай-күйін сақтау мақсатында «Қазақстан Республикасының 2004-2015 жылдарға арналған экологиялық қауіпсіздігі тұжырымдамасы туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2003 жылғы 3 желтоқсандағы № 1241 Жарлығымен бекітілген еді. Онда экологиялық қауіпсіздік саласындағы мемлекеттік саясаттың мақсаты табиғи жүйелердің, қоғамның өмірлік маңызды мүдделері мен жеке тұлға құқығының қоршаған ортаға антропогендік және табиғи әсерлердің нәтижесінде туындайтын қатерлерден қорғалуын қамтамасыз ету болып табылады, - деп көзделген.

Қазақстан аумақтарының экономикалық және әлеуметтік жағдайында елеулі айырмашылықтар орын алып келеді. Халықтың денсаулығы мен демографиялық жағдайы, олардың құқықтық, экономикалық және экологиялық сауатсыздығы мәселелері орын алып келеді.

Осы кедергілерді жою Қазақстан Республикасының тұрақты даму жолына шығу кезінде негізгі мақсат болуы қажет. Заң ғылымдарының докторы С.Д. Бекишеваның пікірі бойынша экологиялық тұрақтылық тұрақты дамуға көшуде басты бағыттардың бірі болып табылады, - дейді [6, 12 б.].

Осы тұжырымдамада жеке тарау экологиялық тұрақтылыққа арналған болатын, бірақ нақты түсініктеме аппаратында экологиялық тұрақтылық туралы ештеңе көрсетілмеген.

Біз заң ғылымдарының докторы С.Д. Бекишеваны қолдай отырып, экологиялық тұрақтылыққа келесі анықтама беріп отырмыз: «ол ландшафтты және биологиялық әртүрлілікті сақтау мен қалпына келтіру жолымен қол жеткізілетін, табиғи жүйелердің өзін-өзі реттеуге қабілеті сақталатын қоршаған табиғи ортаның жағдайы» [6, 12 б.].

Содан кейін, Қазақстан Республикасы Президентінің 2011 жылғы 13 сәуірдегі № 47 Жарлығымен «Қазақстан Республикасының 2007-2024 жылдарға арналған орнықты дамуға көшу тұжырымдамасы туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2006 жылғы 14 қарашадағы № 216 Жарлығы және

«Қазақстан Республикасының 2004-2015 жылдарға арналған экологиялық қауіпсіздігі тұжырымдамасы туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2003 жылғы 3 желтоқсандағы № 1241 Жарлығы күшін жойған еді.

Енді арада экологиялық тұрақты даму Қазақстан Республикасының 2004-2015 жылдарға арналған экологиялық қауіпсіздігі тұжырымдамасы, Қазақстан Республикасының Ерекше қорғалатын табиғи аумақтарын 2030 жылға дейін дамытудың және орналастырудың тұжырымдамасы, «Қазақстан Республикасының 2008-2010 жылдарға арналған қоршаған ортаны қорғау» бағдарламасы, 2008-2010 жылдарға арналған «Жасыл ел» бағдарламасы; Су ресурстарын, жануарлар дүниесін сақтау және оңтайлы пайдалану және ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың желісін дамыту жөніндегі 2010 жылға дейінгі бағдарлама Арал өңірінің проблемаларын кешенді шешу жөніндегі 2007-2009 жылдарға арналған бағдарламалары ары қарай 2010-2014 жылдарға арналған «Жасыл даму» салалық бағдарламасы көлемінде жүзеге асатты.

Осыған сәйкес экологиялық қауіпсіздік ұғымын әзірлеу қажеттілігі туындап отыр, себебі ол Қазақстан Республикасы экологиялық саясатының негізін қалаушы ұғымдарының бірі болып келеді және біздің зерттеудің бірден-бір ұғымы ретінде танылады. Экологиялық қауіпсіздік – бұл әлеуметтік-құқықтық ұғым. Бүгінгі күні осы ұғымның толық түсініктемесі белгісіз болып отыр, ол оған құқықтық баға беруге және осы ұғымға, байланысты жауаптылық сұрақтарын шешуге қиындық туғызып келеді.

Ең алғаш рет «экологиялық қауіпсіздік» ұғымы экологиялық құқықтық тәртіп, қоршаған орта, адам денсаулығы және тағы басқа экологиялық қылмыстар объектілерінің тізімінде «Қоршаған табиғи ортаны қорғау туралы» РКФСР-дің 1991 жылдың 19 желтоқсанындағы Заңының 85-бабында көзделген еді. Осы кезден бастап осы ұғым құқықтық және саяси аспектіде қолданыла бастады [7, 2 б.].

Кеңестер одағы ыдырағаннан кейін экологиялық қауіпсіздіктің заңды анықтамасы 1996 жылдың 2 қарашасында Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы қатысушы-мемлекеттері Парламентаралық Ассамблеясының Қаулысымен қабылданған «Экологиялық қауіпсіздік туралы» нұсқамалық заң актісінде берілген: «экологиялық қауіпсіздік - бұл антропогендік және табиғи әсерлердің нәтижесінде туындайтын қауіптерден тұлғаның, қоғамның ерекше өмірлік мүдделерін, қоршаған табиғи ортаны қорғау жай-күйі».

Қазақстан Республикасында алғашқы рет заңды түрде экологиялық қауіпсіздік ұғымы 1998 жылдың 26 маусымында қабылданған «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздік туралы» Заңында көзделген болатын. Заңның 1-бабының 12-тармағында экологиялық қауіпсіздік деп жеке адамның, қоғам мен мемлекеттің өмірлік маңызды мүдделері мен құқықтарының қоршаған ортаға антропогендік және табиғи әсерлер салдарынан туындайтын қауіп-қатерден қорғалуының жай-күйі [8]. Осы анықтаманың бірінші редакциясында «қоршаған ортаға антропогендік және табиғи әсерлер салдарынан» деген сипаттама болмаған кейін өзгертіліп енгізілген болатын,

кейін ол 2007 жылдың 9 қаңтарында қабылданған ҚР Экологиялық кодексіне енген болатын, оған экологиялық қауіпсіздік ұғымы кірді [9].

Экологиялық қауіпсіздік ұғымының қазіргі күнгі анықтамасы заңды түрде «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527-IV Заңында берілген: «экологиялық қауіпсіздік - қоршаған ортаға антропогендік және табиғи әсерлер салдарынан туындайтын қауіп-қатерлерден адамның және азаматтың өмірлік маңызы бар мүдделері мен құқықтарының, қоғам мен мемлекеттің қорғалуының жай-күйі болып табылады».

Біздің пікіріміз бойынша экологиялық қауіпсіздік ұғымы Қазақстан Республикасы күшіндегі заңнамада толық емес, ол өзінің әлеуметтік қажеттілігін қанағаттандырмайды.

Экологиялық қауіпсіздік ұғымының қоршаған ортаға антропогендік және табиғи әсерлер салдарынан туындайтын қауіп-қатерлерден адамның және азаматтың өмірлік маңызы бар мүдделері мен құқықтарының, қоғам мен мемлекеттің қорғалуының жай-күйі ретінде түсінілуі жаңа жасыл даму жолына көшу кезеңінде оның қолдану аясын шектейді.

Экологиялық қауіпсіздік ұғымын толыққанды теориялық және практикалық жағынан заң ғылымдарының кандидаты М.Ж. Абдраимова терең зерттеген. Ол өзінің зерттеуінде экологиялық қауіпсіздік ұғымы әртүрлі және жан-жақты пікірлердің болуымен сипатталады деп көрсетеді. Оны келесі бағыттар бойынша сипаттайды екен: а) біреулердің экологиялық мүдделерінің қорғалуының жай-күйі; б) экологиялық мүдделердің қорғалуының кепілдіктерін қамтамасыз етуге бағытталған саяси, құқықтық, экономикалық, технологиялық және өзге де шаралар; в) экологиялық мүдделердің қорғалуын қамтамасыз ету процесі. Бұл бір ұғымды сипаттайтын әртүрлі көзқарастарды білдіреді. Бірінші жағдайда табиғат пен қоғамның өзара әрекеттесуінің қоғамдық қатынастарының статистикасы көрсетілсе, екінші және үшінші жағдайда - осы қатынастардың динамикасы көрсетілген. Осы ұғымдардың ішіндегі бірінші ұғым дұрыс сияқты себебі М.Ж. Абдраимова және С.Д. Бекишева статистиканы қолдайды және экологиялық қауіпсіздік ретінде қоршаған табиғи ортаға антропогендік және табиғи әсерлер салдарынан туындайтын қауіп - қатерден тұлғаның, қоғам мен мемлекеттің экологиялық құқықтары мен мүдделерінің қорғалуының жай-күйін қолдайды. Олардың пікірінше, б) және в) тармақтары «экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету» ұғымын ашады [10].

Осы жерде, ресей ғалымы заң ғылымдарының докторы, профессор М.М. Бринчуктің пікірі толық осы ұғымдардың мазмұнын ашады: «әдебиеттерде экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету кейбір авторлармен қоршаған ортаны қорғау қағидасы ретінде қаралады, ол бойынша кез келген қоршаған ортаға зиянды әсер етумен байланысты қызмет, сондай-ақ тәжірибедегі құқықтық және табиғат қорғау шаралары экологиялық қауіпсіздік ретінде саналуы тиіс. Практикалық және ғылыми тұрғыдан «экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету» ұғымы қоршаған ортаны қорғау синонимі ретінде есептелуі тиіс. Ол

қызмет ретінде қоршаған ортаның қолайлы жағдайын сақтауға және қалпына келтіруге бағытталуы тиіс» [11, 16 б.].

Экологиялық қауіпсіздік ұғымын ашқанда екі түрлі тұрғы қалыптасады. Біріншісі, қазақстандық заңнаманы қолдаушылар және сол бойынша жүретін қазақстандық ғалымдар. Екіншісі, шетелдік заңнамамен шетелдік ғалымдар пікірлері.

Бірінші тұрғы бойынша экологиялық қауіпсіздік - бұл қоршаған ортаға антропогендік және табиғи әсерлер салдарынан туындайтын қауіп-қатерлерден адамның және азаматтың өмірлік маңызы бар мүдделері мен құқықтарының, қоғам мен мемлекеттің қорғалуының жай-күйі.

Заң ғылымдарының кандидаты К.К. Қосдаuletовтың пікірінше, «экологиялық қауіпсіздік - табиғи ортаға зиянды әсер етудің салдарынан тұлға, қоғам және мемлекеттің қорғалу жай-күйі» [12].

Заң ғылымдарының кандидаты Д.К. Нұрпейсов көзқарасы бойынша, «экологиялық қауіпсіздік бұл қоршаған ортаға антропогендік және өзге де әсер етулердің салдарынан тұлға, қоғам және мемлекеттің өмір сүруге ерекше құқықтары мен мүдделерінің қорғалу жай-күйі табылады» [13]. Бұл көзқарастар көбінесе «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздік туралы» заңын сақтау кезінде әртүрлі нұсқада пайда болған экологиялық қауіпсіздік ұғымы. Ол пікірлердің айырмашылығы тек қана табиғи қоршаған ортаға әсер ету көлемінде ғана көзделіп отыр.

Шетелдік заң шығарушылардың экологиялық қауіпсіздік анықтамасына түсініктеме беруі қорғалу жай-күйінен басқа, қоршаған табиғи ортаның жай-күйін де қамтиды.

Мәселен, 2002 ж. 10 қаңтарындағы (2021 жылғы 30 желтоқсанға өзгерістермен) Ресей Федерациясының «Қоршаған ортаны қорғау туралы» федералды заңының 1-бабында экологиялық қауіпсіздік ретінде табиғи орта мен адамның өмірлік маңызды мүдделерінің мүмкін болатын шаруашылық және өзге қызметтің, табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайлардан және оның салдарының кері әсер етуінен қорғалу жай-күйі танылады [14].

1996 жылдың 2 қарашасында Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы қатысушы-мемлекеттері Парламентаралық Ассамблеясының Қаулысымен қабылданған «Экологиялық қауіпсіздік туралы» нұсқамалық заң актісінде экологиялық қауіпсіздікке алғашқы анықтамасы статикада берілген: «бұл антропогендік және табиғи әсерлердің нәтижесінде туындайтын қауіптерден тұлғаның, қоғамның ерекше өмірлік мүдделерін, қоршаған табиғи ортаны қорғау жай-күйі», ал жаңартылған редакциясында - динамикада берілген: «экологиялық қауіпсіздік - бүгін және келешекте болатын шаруашылық және өзге де қызметтің мүмкін болатын кері әсерлерінен және табиғи, техногендік сипаттағы төтенше жағдайлардың туындау қауіпінен қоршаған ортаны, адам мен азаматтың ерекше өмірлік мүдделерінің қорғалу кепілдіктерін қамтамасыз етуге бағытталған саяси, құқықтық, экономикалық, технологиялық және өзге де шаралар жүйесі».

Нұсқамалық актілер көңіл бөлерлік актілер, олардың ерекше сипаты жөнінде заң ғылымдарының кандидаты И.А. Мухинде айтқан болатын, оның пікірінше, «ТМД қатысушы-мемлекеттерінің негізгі мәселесі бұл «заңдардың сәйкес келмеуі болып табылады», бірақ ТМД қатысушы-мемлекеттерінде заң актілерінің құқықтық реттеу аясы бірдей болып келеді, ал олардың заң актілеріндегі реттеу тәсілдері бір-біріне сәйкес келмейді немесе қайшы келеді... Осы мәселені шешу үшін Парламентаралық Ассамблея өз Регламентімен (15-бапта) ТМД қатысушы-мемлекеттеріне нұсқамалық актілерді қабылдау мүмкіндігін көздеген еді. Бұл заң актілері үлгілі сипаттағы заң актілері, ондағы нұсқамалар қоғамдық қатынастардың аясындағы кез келген сұрақтардың құқықтық шешу жолдары. Нормалардың «үлгілілігі» бұл келешектегі мемлекетшілік актілердің негізін қалаушы және қатысушылардың мінез-құлқының образы» [15].

Осындай пікірлес ұғымды заң ғылымдарының докторы, профессор С.Ж. Айдарбаев та қолдайды, оның пікірінше: «Қазақстанның әлемдік экономика мен халықаралық қатынастарға жылдан жылға интеграциялануы, аймақтық экономикалық интеграция процестерінің жеделденуі мемлекет заңдарының халықаралық стандарттарға сай келуін талап етеді», - деп көрсеткен [16].

Ресей ғалымдары экологиялық қауіпсіздіктің заңда белгіленген анықтамаларынан өз анықтамасын беріп отыр.

Заң ғылымдарының докторы, профессор О.Л. Дубовиктің пікірінше, «экологиялық қауіпсіздік - бұл қоршаған ортаның, халықтың, аумақтың, шаруашылық және өзге де объектілердің, антропогендік қызметтің, табиғи құбылыстар мен құқыққа қайшы әрекеттердің нәтижесінде қоршаған орта компоненттерін кері өзгерту салдарынан туындайтын әртүрлі қауіптерден қорғалу жай-күйі» [17, 55 б.].

Заң ғылымдарының докторы М.Н. Копылов, экологиялық қауіпсіздік ретінде «тұлғаның, қоғамның, табиғаттың және мемлекеттің өмірлік маңызды мүдделерін қоршаған ортаға антропогендік немесе табиғи әсерлерден пайда болатын нақты және әлеуетті қауіптерден қорғауды қамтамасыз ету процесін» түсінеді [18, 51 б.].

Бұл пікірді барлық ресей ғалымдары қолдай бермейді, олардың кейбірі қазақстандық заңшығарушы тұрғысын да қолдайды. Оларға В.В. Петров (экологиялық қауіпсіздік бұл адамның ерекше экологиялық мүдделерінің қорғалу жай-күйі, әсіресе таза өмірге қолайлы қоршаған табиғи ортаға құқығы) [19, 36 б.], Соңғы онжылдықта адамзат ЭИ қол жетімділігі мәселесін шешуге маңызды қадам жасады. 1998 жылы Орхус қаласында (Дания) Біріккен Ұлттар Ұйымының (БҰҰ) Еуропалық экономикалық комиссиясы Орхус конвенциясы ретінде танымал "Ақпаратқа қол жеткізу, шешімдер қабылдау процесіне жұртшылықтың қатысуы және қоршаған ортаға қатысты мәселелер бойынша сот төрелігіне қол жеткізу туралы" конвенцияны қабылдады. Бұл құжат БҰҰ-ның осы мәселе бойынша ұстанымын көрсетеді. БҰҰ Қоршаған орта және даму жөніндегі конференциясында (Рио-де-Жанейро, 1992) қабылданған қоршаған

орта және даму жөніндегі декларацияда тұрақты дамуды қамтамасыз етуге бағытталған адамзаттың жаңа бағыты туралы айтылады.

"Экологиялық ақпарат жазбаша, аудиовизуалды, электронды немесе кез-келген басқа материалдық нысандағы кез-келген ақпаратты білдіреді:

а) ауа және атмосфера, су, топырақ, жер, ландшафт және табиғи объектілер, биологиялық әртүрлілік және оның компоненттері, соның ішінде генетикалық өзгерген организмдер және осы элементтер арасындағы өзара әрекеттесу сияқты қоршаған орта элементтерінің жай-күйі;

б) заттар, энергия, су және сәулелену сияқты факторлар, сондай-ақ әкімшілік шараларды, қоршаған орта саласындағы келісімдерді, саясатты, заңнаманы, жоғарыда "а" тармақшасында қамтылатын қоршаған орта элементтеріне әсер ететін немесе ықпал етуге қабілетті жоспарлар мен бағдарламаларды және шығындарды талдауды қоса алғанда, қызмет немесе шаралар талдау және басқа да экономикалық талдау және қоршаған ортаға қатысты мәселелер бойынша шешімдер қабылдау кезінде пайдаланылған жол берулер;

в) адамдардың денсаулығы мен қауіпсіздігінің жай-күйі, адамдардың өмір сүру жағдайлары, мәдениет объектілері мен ғимараттар мен құрылыстардың жай-күйі оларға қоршаған орта элементтерінің жай-күйі ықпал ететін немесе әсер етуі мүмкін дәрежеде немесе осы элементтер арқылы жоғарыда б) тармақшасында айтылған факторлар, қызмет немесе шаралар".

Экологиялық проблемаларды шешу мүмкіндіктері экологиялық ақпараттың қол жетімділігімен тығыз байланысты. Мемлекеттің экологиялық саясаты экологиялық ақпаратқа (ЭА) еркін қол жеткізу туралы мәселені қамтитын экологиялық заңнаманы дамыту арқылы азаматтардың салауатты қоршаған ортаға құқықтарын жүзеге асыруды қамтамасыз етеді. Қоршаған ортаның жай-күйі және оған антропогендік әсер ету деңгейі туралы толық, анық және уақтылы ақпарат барлық азаматтар үшін ашық әрі қолжетімді болуға және мемлекеттік немесе өзге де құпияны құрамауға тиіс. Экологиялық проблемаларды шешу ақпараттық кеңістікті дамытуды талап етеді.

"Тұрақты даму-бұл қазіргі заманның қажеттіліктерін қанағаттандыратын, бірақ болашақ ұрпақтардың өз қажеттіліктерін қанағаттандыру қабілетіне қауіп төндірмейтін даму". Орнықты даму біздің табиғи ресурстарымызды пайдалану ауқымын ұлғайтпай, планетаның бүкіл халқының өмір сүру сапасын жердің экологиялық жүйе ретіндегі мүмкіндіктерінен асып кетуіне әкеп соғатын дәрежеге дейін арттыруды көздейді.

Ойымызды қорытындылай келе, 2019 жылы жетекші сарапшылар мен бизнес-қауымдастық үздік халықаралық тәжірибеге негізделген ҚР жаңа экологиялық кодексін әзірлеу бойынша үлкен жұмыс атқарды. ҚР Экологиялық кодекс 7 негізгі қағидаттан тұрады, олардың ең бастысы — "ластаушы төлейді және түзетеді". Өзгерістер барлық табиғат пайдаланушылардың емес, "бірінші санаттағы" ірі кәсіпорындарға қатысты ғана қоршаған ортаға әсерді бағалау (ҚОӘБ) рәсімін қолдануды көздейді. Бұл ретте қоғам экологиялық сараптама кезеңінде бір рет емес, ҚОӘБ-нің барлық сатыларына қатысатын болады. 2025

жылдан бастап "бірінші санаттағы" ірі объектілер үшін кешенді экологиялық рұқсаттар (КЭР) қолданылады және қоршаған ортаға шығарындыларды азайтуға бағытталған ең озық қолжетімді технологиялар (ОҚТ) тетігі енгізіледі. ОҚТ ауысқан компаниялар эмиссия үшін төлемнен босатылады, қалған шығарындылар үшін төлем ставкалары 2028 жылдан бастап (2025 жылдан бастап топ-50 ірі кәсіпорын үшін) әр үш жыл сайын 2, 4, 8 есе біртіндеп артады. КЭР алу жаңадан іске қосылатын кәсіпорындар үшін міндетті болады.

Бұл ретте жергілікті атқарушы органдар табиғатты қорғау іс-шараларын түсетін экологиялық төлемдер есебінен 100% көлемінде қаржыландыруға міндетті.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының "Қазақстан-2030" стратегиясы <https://adilet.zan.kz/>
2. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. // <http://www.akorda.kz/>
3. «2010-2014 жылдарға арналған «Жасыл даму» салалық бағдарламасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2010 жылғы 10 қыркүйектегі № 924 Қаулысы // «Заң» деректер базасы.
4. Қазақстан Президенті Қ.Тоқаев "Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі" атты Қазақстан халқына Жолдауы. <https://www.akorda.kz/>
5. Қазақстан Республикасында 2012 жылдың 12 айы бойынша экологиялық қылмыстар жөнінде мәліметтер <http://service.pravstat.kz/portal/page/portal/POPPageGroup/Services/Pravstat>
6. Бекишева С.Д. Экологиялық қауіпсіздік аясындағы қылмыстық саясат - ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізі // «Ғылыми-білім беру кластері инновациялық индустриализация тренді (жаһандану және әмбебаптық мәселелері): халық. ғыл.-тәж. конф. - Қайнар (Астана), 2010. – 46 б.
7. Соловьев А. Совет безопасности констатировал недостаточность усилий, предпринимаемых госорганами, по соблюдению экологического законодательства. Отмечена необходимость решения экологических проблем в комплексе с экономическими // Панорама. - 2003. - №2. - С.2.
8. Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы <https://adilet.zan.kz/>
9. Қазақстан Республикасының экология кодексі <https://adilet.zan.kz/>
10. Абдраимова М.Ж. Тұрақты өсу жолында // Егемен Қазақстан. - 2012, 28-қыркүйек. // www.egemen.kz
11. Бринчук М.М. К вопросу о криминологической характеристике экологических преступлений // Социально-экономическая политика России при переходе на инновационный путь развития: 4-я межд. научно-практич.

конф./под общ. ред. И.К. Мищенко, В.Г. Притупова, Д.Ю. Филиппева. - Барнаул:Концепт, 2012.- 110с.

12. Қосдаветов К.К. https://nauka.kz/page.php?page_id=708&lang=1

13. Нұрпейсов Д.К. <https://bulletin-law.kaznu.kz/>

14. Ресей Федерациясының «Қоршаған ортаны қорғау туралы» федералды

заңы http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34823/

15. Қазақстан Республикасында 2011 жыл мен 2013 жылдың 6 айы бойынша экологиялық қылмыстар жөнінде мәліметтер [//http://service.pravstat.kz/portal/page/portal/POPageGroup/Services/Pravstat](http://service.pravstat.kz/portal/page/portal/POPageGroup/Services/Pravstat).

16. Қазақстан Республикасында 2012 жылдың 12 айы бойынша экологиялық қылмыстар жөнінде мәліметтер <http://service.pravstat.kz/portal/page/portal/POPageGroup/Services/Pravstat>

17. Дубовик О.Л. Экологические риски: расчет, управление, страхование: уч. пос. - М.: Высшая школа, 2007.-220с.

18. Копылов М.Н. Анализ и оценка факторов природно-экологического риска. - Москва, 2003.-180с.

19. Петров В.В. Топливо-энергетический баланс Республики Казахстан: - Астана: Агенство РК по статистика, - 168с.

Скагиева А.

к.ф.н., профессор

юридическая академия имени Д.А.Кунаева

ТӘУЕЛСІЗДІК ТІРЕГІ – ТІЛ

Жаңа Қазақстандық патриотизм – біздің көпұлтты және көпконфессиялы қоғамымыз табысының негізі.

Қазақ тілі және тілдердің ұштұғырлылығы саясаты баршамызға мәлім. Нақтырақ айтсақ тіл – ана тілі – қазақ тілі біздің рухани негізіміз. Біз ұрпақтарымызға бабаларымыздың сандаған буынының тәжірибесінен өтіп, біздің де үйлесімді үлесімізбен жолыға түсетін қазіргі тілді мұраға қалдыруға міндетіміз. Қазақстанның болашағы – қазақ тілінде деп зарлап келеміз. Егер әрбір қазақ ана тілінде сөйлесе, сөйлеуге ұмтылса әлдеқашан Ата Заңымыздағы мәртебесіне лайық орнын иеленер еді.

Қазақ тілі туралы айтқанда, істі алдымен өзімізден бастауымыз керектігі ұмыт қалады. Ұлттық мүддеге қызмет ету үшін әркім өзгені емес, алдымен өзін қамшылауы тиіс.

Өнердің түрі көп емес пе: кескін өнері (живопись), сымбат өнері (скульптура), сәулет өнері (архитектура) т.б. Ал, әдебиет, тіл қандай өнер?

Әдебиет – сөз өнері. Неге? Негесі – сол, мүсіншінің құралы – саз, суретшінің құралы – бояу, әншінің құралы – үн, бишінің құралы – қимыл болса, әдебиетшінің құралы – тіл. «Сөз – әдебиеттің құрылыс материалы» (Федин).

Қоғамдық сананың айрықша саласы – көркемөнер десек, мұның жалпы адамзат мәдениетінен алар орны өзгеше, адамдардың парасат дүниесінде атқарар қызметі орасан зор. Фиди статуясы, Рафаэль картинасы, Шекспир трагедиясы, Глинка музыкасы, Абай лирикасы мезгіл межелерінен аттап өтіп, уақыт сынына мүдірместен, көрген, тыңдаған, оқыған адамдар жанын сусындатумен келеді және сусындатқан үстіне сусындата бермек.

Көркемөнердің көп салаларының ішіндегі ең бір қадірлісі әрі қасиеттісі – көркем әдебиет. Оның өнердің өзге түрлерімен елгідей бірлігі бола тұра өзгешелігі де мол. Сөз өнері сурет пен музыка секілді жалпыға бірдей жетімді деу қиын: сөз – бояу, немесе дыбыс емес, барлық халыққа бірдей түсінікті бола алмайды. Әр ұлттың өзгеден ерекше өз тілі бар, әдеби шығарма сол тілде ғана туады. Бұл – көркем әдебиеттің халықаралық өрісіне біраз бөгеу, тіпті тұсау екені рас. Бірақ, мұның есесіне, әдебиеттің тілі музыка тілінен гөрі нақты, театр тілінен гөрі затты: симфонияны тыңдаушының бәрі нақты түсіне бермейді, театр сахнасында бүгін кеште жүріп жатқан спектакльдің ертеңгі ұрпаққа мұра болып қалғандай қолға ұстар затты дерегі бола бермейді, ал әдебиетте екеуі де – нақтылық та, заттылық та – бар. Кескін, сәулет, сымбат өнерлері затты, нақты болғанмен жансыз, қимылсыз, ал әдебиет кез келген шындықты қимыл, қозғалыс үстінде құбылта, құлпырта көрсете алады. Дәл осы тұрғыдан алғанда, сөз өнерін – бар өнердің басы, «Өнер атаулының ең қиыны және күрделісі» (Бальзак), «Ең жоғарғы түрі» (Белинский) десек, асырып айтқан болмаймыз. Қазақ халқының «Өнер алды – қызыл тіл» деген білгір тұжырымы да тегіннен тегін тумаған – ды.

Көркем сез – құдіретті нерсе! Оны езілге саю да, оны әжуалау да – ақылдан кенде пенденің, қылығы. Тарих мұнары бұлдыратып тастаған заманалар мен дәуірлерге қараңыз! Парасат дүниесінің биік шындары ғана ақыл мен ой аспанының алып тіреулеріндей қадау-қадау шаншылып тұрып қалған. Олар кімдер? Хан ба, патша ма? Жоқ, білім мен өнер иелері – ғалымдар, жазушылар... Осы ғасырдың нақ басында А.С. Суворин езінің күнделік дәптеріне былай деп жазды: «Біздің патшамыз екеу: II Николай мен Лев Толстой. Екеуінің қайсысы күшті? II Николай Толстойға тук қыла алмайды, оны тақтан қозғай алмайды, ал Толстой ше: қаһарға мінсе, Николайдың тағын династиясымен қоса теңселтіп, төңкеріп түсіре жаздайтыны күмәнсыз». Бұл арада сөз өнерінің адам қоғамындағы аса зор қуат-күші жатыр.

Қазақстан жеріндегі сөйленістермен қатар, айтылым сөз белгілі бір тілдік жағдайда өзге аймақтарда, өзге тілдік ортада өзіндік жазбаша және ауызша да әдеби нормаларын қалыптастырып, өз бетінше дамып келе жатқан қазақтардың тілінің мәртебесін тек сөйленіс, диалект дегеннен гөрі аймақтық тіл деп аталады. (Ауызша айту)

Латын графикасы – әлемдік ғылым мен технология тіліне негізделген. Ағылшын тілінің жазылуы латын әліпбиіне негізделгенін ескерсек, бұл әріптердің қазақ тілінің әлмдік тіл сахнасына алып шығатынына көз жеткізуге болады. Қазақ тілі – әлемдегі ең бай тілдердің бірі. Мағыналық және бір-біріне ұқсас синонимдік қатарды жиі қолданатын қазақ тілінің мәртебесін көтеріп

отырған тек Қазақстан екенін бағамдасақ, алдағы бірнеше жылдың ішінде, оның ішінде Елбасы тапсырмасы бойынша, 2025 жылға дейін толық латын графикасына өтуді атап өтсек, қазақ тілінің болашағы жарқын екеніне тағы көз жеткізе аламыз. (Ауызша айту)

Жалпы латын графикасына көшу кеше не бүгін пайда болған түсінік емес. Оған әрине біздің ағартушы, алашорда мүшесі Ахмет Байтұрсыновтың жасаған әліпбиі негіз бола алады.

Елдің ғылымы мен тілін дамыту үшін әлемнің жазуында жаза отырып, соған сай талаппен өмір сүру керек. Бұл заман талабы. (Ауызша айту. Қазақ тілінің дамуы және қолдануы жеткіліксіз. Мысалы, әрбір жұмыс орнында көбінесе орыс тілінде сөйлейді)

Мен қазақ тілін дамытуда көптеген іс-шараларға қатысамын және азаматтық парызым деп білемін (Көшедегі жарнамалар, телевидение, радио, ақпарат құралдарында үнемі атсалысамын...)

Сюрикпаева А. О.

Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық
заң академиясының
Азаматтық- құқықтық пәндер кафедрасының
докторанты, аға оқытушысы, з.ғ.м.

Лаушанова С. Б.

заң ғылымдарының кандидаты
Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық
заң академиясы

ТҰТЫНУШЫЛАР ҚҰҚЫҒЫН ҚОРҒАУ КОМИТЕТІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ

Қазақстанда тұтынушылардың құқықтарын қорғау саласындағы құқықтық қатынастар Қазақстан Республикасының Конституциясымен, Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексімен, Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексімен, Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексімен, Қазақстан Республикасының Сауда қызметін реттеу туралы, Өлшем бірлігін қамтамасыз ету туралы, Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы Заңдарымен және Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілерімен реттеледі.

Тұтынушылардың құқықтарын қорғауды күшейту мәселелеріне 2010 жылдан бастап 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасында айтарлықтай көңіл бөлінді. Атап айтқанда, тұжырымдамада азаматтардың мемлекеттік емес ұйымдарға өздерінің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау, оның ішінде қарау мерзімдерін сақтау, ұйымдар мен олардың лауазымды тұлғаларының өз қызметтерін тұтынушылардың өтініштерін қарау үшін жауапкершілігін белгілеу, сондай-ақ

тұтынушылардың құқықтарын қорғаудың жаңа жүйесін енгізу, меншік құқықтары мен шарттық міндеттемелерді қорғауды күшейту мәселелері бойынша өтініштерімен байланысты қатынастарды реттеу қажеттілігі көзделген. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н. Назарбаевтың 2018 жылғы 5 қазандағы «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» Жолдауында тауарлар мен көрсетілетін қызметтердің сапасы мен қауіпсіздігіне сараптама жүргізу, сапасыз өнімдер тізбесін жариялау және оны өндірушілер бойынша мүмкіндіктерді кеңейтуді қоса алғанда, тұтынушылардың құқықтарын қорғау жөніндегі қоғамдық ұйымдардың әлеуетін институционалдық күшейту және белсенді пайдалану қажеттігі туралы міндет қойылды.

Қазіргі уақытта тұтынушылардың құқықтарын қорғаудың мемлекеттік жүйесі орталық және жергілікті атқарушы органдардан тұрады. ҚР сауда және интеграция министрлігі Бақылау-қадағалау функцияларын қолданбай саясатты іске асыруды және ведомствоаралық үйлестіруді жүзеге асыратын тұтынушылардың құқықтарын қорғау саласындағы уәкілетті орган болып табылады.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2019 жылғы 17 маусымдағы № 17 Жарлығымен Қазақстан Республикасының сауда және интеграция министрлігіне тұтынушылардың құқықтарын қорғау жөніндегі функциялар мен өкілеттіктер берілді[1]. Осы Жарлықты іске асыру үшін Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 10 шілдедегі № 497 қаулысымен тұтынушылардың құқықтарын қорғау комитеті құрылды[2].

Комитеттің негізгі миссиясы тұтынушылардың құқықтарын қорғау саласында тұтас және тиімді саясатты қалыптастыру болып табылады (Қазақстан Республикасы Сауда және интеграция министрлігі Тұтынушылардың құқықтарын қорғау комитеті 2019 жылғы 25 шілдедегі № 7 бұйрығымен бекітілген Комитет және оның аумақтық бөлімшелері туралы ереже) [3].

Комитет алдында екі негізгі міндет анықталды:

1) тұтынушылардың құқықтарын қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыруды қамтамасыз ету бойынша Мемлекеттік органдардың қызметін салааралық үйлестіруді жүзеге асыру;

2) тұтынушылардың құқықтарын қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыруды қамтамасыз ету болып табылады.

Комитеттің өңірлерде 17 аумақтық департаменттері бар, олардың штат саны 64 бірлік (17 бірлік – орталық аппарат, 47 бірлік – аумақтық департаменттер).

Қызмет бағыттары:

Тұтынушылардың құқықтарын қорғау комитетінің Салааралық үйлестіру.

Тұтынушылардың құқықтарын қорғау жөніндегі ведомствоаралық кеңес құрылды (Үкімет жанынан кеңес, жылына кемінде 1 рет отырыс жасап АҚ және үкіметтік емес ұйымдардың саласындағы қызметін бағалайды). Кеңестің негізгі міндеті тұтынушылардың құқықтарын қорғау және тұтынушылардың

құқықтарын қорғауды жетілдіру мәселелері бойынша ұсынымдар мен ұсыныстар әзірлеу болып табылады.:

1) тұтынушылардың құқықтарын қорғау саласындағы мемлекеттік саясат жүргізеді;

2) тұтынушылардың құқықтарын қорғау саласындағы мемлекеттік органдардың, тұтыну дауларын сотқа дейін реттеу субъектілерінің және тұтынушылардың заңды мүдделері өкілдерінің қызметі арқылы жүзеге асырылады;

3) Қазақстан Республикасының Тұтынушылардың құқықтарын қорғау саласындағы заңнамасына ұсыныстар жасайды;

4) тұтынушылардың қоғамдық бірлестіктерінің, қауымдастықтардың (одақтардың), оның ішінде олардың қоғамдық бақылауды жүзеге асыруы жөніндегі қызметі арқылы жүзеге асырылады.

Тұтынушылардың құқықтарын қорғау мәселелері бойынша сотқа жүгіну саласында 25 маусымда Қазақстан президенті Қасым-Жомарт Тоқаев тұтынушылардың құқықтарын қорғау мәселелері жөніндегі заңға түзетулерге қол қойды, Мемлекет басшысы Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне тұтынушылардың құқықтарын қорғау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы ҚР Заңына қол қойды. Атап айтқанда, заңда жаңа ережелер мен форматтар енгізу қарастырылған[4].:

1) шағымдарды қараудың 3 сатылы жүйесі енгізілді (I деңгей-сатушы және/немесе дауларды сотқа дейін қарау институттары; II деңгей – уәкілетті орган; III деңгей – сот органдары); – бизнеске мәселені өз бетінше шешуге мүмкіндік береді;

2) тұтынушылардың құқықтарын қорғау саласында шағымдарды қабылдаудың бірыңғай ақпараттық жүйесін құру (тұтынушы үшін оның құқықтарын қорғау бойынша "бірыңғай терезе" құру);- мобильдік қосымша арқылы тұтынушылардың шағым беруін барынша оңайлату, тұтынушыларды тәулік бойы техникалық қолдау;

4)тұтынушылардың құқықтарын қорғау саласындағы уәкілетті органның рөлін күшейту;

5) тұтынушылардың құқықтарын қорғау жөніндегі ведомствоаралық кеңес құрылды.

Ал енді тұтынушылардың өтініштерін қарау мәселесіне тоқталсақ ел тұрғындары күн сайын тауарлар мен қызметтерді сатып алады, сонымен бірге олардың сапасы төмен немесе сатушы тарапынан жосықсыз қарым-қатынасқа тап болады. Өкінішке орай, бұл тауар-ақша қатынастарының шектерінде тұтынушылардың құқықтары жиі бұзылған кезде орын алады.

Осыған байланысты тұтынушылардың құқықтарын қорғау комитеті тұтынушылық құқықтарды қорғау саласында мақсатты саясат жүргізеді. Азаматтар тұтынушыларға қатысты әділетсіздікке тап болған кезде, олар әрқашан департаменттен көмек сұрай алады. Тұтынушылық құқықтардың бұзылғаны туралы жеделхат-бот (kzpp_bot), электрондық үкімет порталы (бұдан әрі-портал) арқылы хабарлауға болады.

https://egov.kz/cms/ru/services/citizen_and_the_government/e_app), "жедел" телефон желісі+7 (7172) 75-06-42, 75-16-32, 74-98-32, 74-98-36 немесе жазбаша өтініш жазады.

Ал 2021 жылдың 1 қаңтарынан бастап халық тұтынушылардың құқықтарын қорғаудың бірыңғай ақпараттық жүйесі арқылы өтініш бере алады. Пилоттық жоба іске қосылды, демек, әрбір тұрғын ұялы телефонның немесе компьютердің көмегімен weask.kz өзінің бұзылған құқықтары туралы мәлімдей алады. "Alser", "Lamoda", "Магнум" және "Анвар" төрт сауда нүктелері жобаның сынақ нұсқасына қатысуға өз еріктерімен келісіп, жүйеге тіркелді. Уәкілетті органға хабарласпас бұрын, тұтынушы мәселені тікелей сатушымен шешуге тырысуы керек. Алайда, егер сатушы 10 күн ішінде шағымға жауап бермесе, ол тұтынушылардың құқықтарын қорғау комитетіне түседі. Бірыңғай жүйе-бұл тұтынушылар, қызмет көрсетушілер, үкіметтік емес ұйымдар және мемлекеттік органдар үшін платформа. Бұл өтініштер берудің және оларды қарауды бақылаудың бірыңғай терезесі. Ол тұтынушылардың құқықтарын қорғау саласында барынша қамтуды қамтамасыз етуге және бұл ретте мемлекеттік органдармен және бизнеспен қарым-қатынас рәсімін жеңілдетуге көмектеседі.

Осы орайда тұтынушылар құқығын қорғау туралы комитет 2020 жылдың 10 айында Комитет пен аумақтық департаменттерге 17 мыңнан астам өтініш келіп түсті. Бұл өткен жылмен салыстырғанда 3 есе көп. Біз сондай - ақ шағымдар нысаны бойынша статистика жүргізудеміз, жазбалардың жалпы санынан – 5079, "жедел" желіге 9370, telegram bot – 2033, азаматтарды қабылдау кезінде – 907, министр блогына – 87, Төраға блогына-331 өтініш қарастырыпты.

Мүдделі тараптардың жұмысын жүйелендіру мақсатында Комитеттің аумақтық департаменттерінің басшылығымен тұтынушылардың құқықтарын қорғау жөніндегі қоғамдық бірлестіктермен бірлесіп оқыту іс-шаралары, семинарлар мен вебинарлар өткізілді, оның негізгі тақырыбы бұқаралық ақпарат құралдарымен ашық және тиімді жұмыс істеу болды.

Қазақстанда қазір жұмыс істеп тұрған тұтынушылардың 65 қоғамдық бірлестігі бар, олардың 40-қа жуығы бізбен белсенді өзара іс-қимыл жасауда. Айта кету керек, бүгінгі таңда Комитет құрамына еліміздің 15 өңіріндегі 30 қоғамдық ұйым кіретін Қазақстанның республикалық тұтынушылар қауымдастығымен тығыз ынтымақтастық орнатқан.

Қоғамдық бірлестіктермен бірлесіп тұрақты негізде тұтынушылардың құқықтарын қорғау саласын одан әрі дамыту жоспарында министрлік бастамаларын талқылау бойынша кездесулер, конференциялар өткіземіз. Мәселен, таяудағы Үкімет отырысында біздің министр бірқатар бастамаларды ұсынды. Олардың бірі-барлық қоғамдық ұйымдарды өңірлердегі өкілдіктермен бірыңғай ұлттық тұтынушылар қауымдастығына біріктіру және тұтынушылардың құқықтарын қорғау жүйесінде азаматтық сектордың рөлін нығайту үшін омбудсмен институтын енгізу. Бұл ұсыныстар азаматтық

қоғаммен жоғары бағаланып, толық қолдау тапты, өйткені оларды алдыңғы қатарлы шет елдер сынап көрді.

Біздің барлық бастамаларымызды іске асыру мақсатында Комитет тұтынушылардың құқықтарын қорғаудың біртұтас жүйесін құру үшін іс-шаралар жоспарын әзірледі, оны таяу уақытта Үкімет бекітетін болады.

Комитет тұтынушылардың құқықтарын қорғау саласындағы өзара іс-қимыл және ынтымақтастық туралы меморандумдарға қол қойды:

- Тұтынушылардың құқықтарын қорғау қоғамы ҚБ
- Тұтынушылардың ұлттық лигасы РҚБ;

Комитеттің аумақтық департаменттерінде қоғамдық бірлестіктермен тұрақты өзара іс-қимыл жүргізіледі (дөңгелек үстелдер, меморандумдар жасасу, заң нормаларын түсіндіру, халықпен кездесулер, көшпелі кездесулер және т.б.).

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының мемлекеттік басқару жүйесін одан әрі жетілдіру жөніндегі шаралар туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2019 жылғы 17 маусымдағы № 17 Жарлығы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/>

2. "Қазақстан Республикасының мемлекеттік басқару жүйесін одан әрі жетілдіру жөніндегі шаралар туралы" Қазақстан Республикасы Президентінің 2019 жылғы 17 маусымдағы № 17 және 2019 жылғы 1 шілдедегі № 46 жарлықтарын іске асыру жөніндегі шаралар туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 10 шілдедегі № 497 қаулысы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/>

3. "Қазақстан Республикасы Сауда және интеграция министрлігі Тұтынушылардың құқықтарын қорғау комитеті" республикалық мемлекеттік мекемесінің және оның аумақтық бөлімшелерінің ережелерін бекіту туралы Қазақстан Республикасы Сауда және интеграция министрінің м.а. 2019 жылғы 25 шілдедегі № 7 бұйрығы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/>

4. Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне тұтынушылардың құқықтарын қорғау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2020 жылғы 25 маусымдағы № 346-VI ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/>

Тағай А.А.
к.э.н., доцент
Университет иностранных языков и деловой карьеры
г. Алматы, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА

По итогам 2020 года доля агропромышленного комплекса в структуре ВВП страны составляет 4,5% и около 19% трудовой занятости. Казахстан является одним из основных производителей зерна и входит в десятку крупнейших экспортеров пшеницы в мировой экономике. Увеличение платежеспособного спроса населения на импортные продовольственные товары привел к тому, начиная с 2004-2005г.г. РК стал чистым импортером сельскохозяйственной продукции[1].

Самыми развитыми регионами по валовому выпуску продукции (услуг) сельского хозяйства являются Алматинская – 16,1% , Северо-Казахстанская - 13,9 %, Туркестанская – 12,2 %, Восточно-Казахстанская – 10,2 %, Акмолинская -9,5 % и Костанайская – 6,8 % области.

АПК РК можно охарактеризовать как стабильно развивающуюся систему. Так прирост объема валовой продукции сельского хозяйства по итогам 2020 года составил 5,6 % (6,2 трлн. тенге) по сравнению с уровнем 2019 года, который был обеспечен за счет роста объемов производства в растениеводстве на 7,8 % (3,6 трлн. тенге) и в животноводстве на 3 % (2,6 трлн. тенге). В соответствии с этим за этот же период возросло и производство продуктов питания на 4% и достигло 1,9 трлн. тенге.

Наиболее важным подспорьем такой положительной динамики является рост инвестиции в основной капитал АПК 2020 году на 15% , общий объем который составил 573,2 млрд. тенге. Прирост объема инвестиции в сектор производство продуктов питания составил 13,5 % и достигло 104 млрд. тенге

Анализ структуры товаропроизводителей показывает, что если крупные сельскохозяйственные предприятия производят основную долю пшеницы, ячменя, риса и масличных культур, на мелкие сельские хозяйства приходится более 50% производства картофеля, мяса, молока и шерсти. Эти мелкие производители зачастую сталкиваются с трудностями выхода на сельскохозяйственные рынки и преодоления недостатков, связанных со своим размером.

Региональная специализация в сельскохозяйственном производстве коррелирует с типом фермерского хозяйства и структурой землевладения. Для северных районов характерны крупные капиталоемкие зерновые и животноводческие хозяйства, которым свойственна экономия за счет увеличения масштабов производства.

Стремясь получить доступ к цепочкам поставок, мелкие производители Казахстана сталкиваются с рядом сложностей, конкурируя с крупными

сельскохозяйственными предприятиями и преодолевая неэффективность производства, связанную с его масштабом. Неэффективность включает более высокие удельные затраты на сбор и транспортировку продукции, высокие риски для безопасности пищевых продуктов, неравномерное качество продукции, ограниченное предоставление услуг по распространению знаний и предоставлению консультаций в сфере сельского хозяйства, слабую систему кредитования малого бизнеса, нормативные и административные преграды приобретению земель сельскохозяйственного назначения, а также ограниченные вертикальные связи между перерабатывающими предприятиями и мелкими фермерами.

В этом отношении сельскохозяйственные кооперативы могут помочь мелким производителям увеличить объемы выпуска продукции и улучшить продуктивность, получить доступ сельскохозяйственным рынкам, а также преодолеть структурные недостатки, связанные с их размером. Благодаря коллективной работе, группы сельскохозяйственных производителей могут достигнуть экономии за счет увеличения масштабов производства путем снижения удельной стоимости средств производства и услуг, объединения капитала и ресурсов, совместного пользования сельскохозяйственной техникой и транспортными средствами, организации перерабатывающих предприятий и совместной реализации произведенной сельскохозяйственной продукции[2].

В этой связи, дальнейшее внедрение и развитие кооперативного движения должно основываться на принципах корпоративного управления

На наш взгляд, «корпоративное управление» (corporate governance) - это эффективный механизм менеджмента направленный на реализацию руководство комплексами отраслей, обособленными отраслями а также деятельностью отдельной компании (*обобщая - организации*) с конечной целью получения максимальной прибыли от их деятельности.

Под продуктовыми подкомплексами АПК понимается совокупность отраслей нацеленных на «производство, транспортировку, переработку, заготовку, хранение и реализации» (далее-«ПТПЗХР») однородной продукции сельскохозяйственного происхождения (рис.1).

Рисунок 1-Подкомплексы АПК;

В составе регионального агропромышленного комплекса Туркестанской области РК можно выделить: хлопковый, мясо-молочный, плодоовощеконсервный и виноградо-винодельческой подкомплексы. Такое выделение подкомплексов на основе их специализации и направления вызвано объективной необходимостью обеспечения эффективной деятельности отраслей и производств, связанных единой технологической цепочкой с целью снижения потерь при межотраслевых производственно-экономических связях в процессе выработки и сбыта конечной продукции. Тем самым, обособление новых интегрированных структур и требует иного подхода к управлению ими, чем при традиционном способе управления. На наш взгляд, выделенные продуктовые подкомплексы могут быть рассмотрены как корпоративная структура – подсистема отраслей и производств, ориентированная на достижение конечных целевых результатов продуктового подкомплекса. Называя продуктовые подкомплексы (далее - ПП) подсистемой регионального АПК мы исходим из понятий того, что отрасли и производства составляющие ПП выступают как элементы и составные части единого целого. На наш взгляд, ПП могут быть эффективно управляться путем применения механизма корпоративного управления. Как отмечалось выше, корпоративное управление представляет собой совокупность отношений между органами управления и должностными лицами отраслей и компании ПП, а также их взаимодействие с внешней средой. Поэтому, важным условием достижения эффективного корпоративного управления также является наличие государственной экономической стратегии регулирования, соответствующей действующим рыночным отношениям на определенный момент времени и включающей определенные системные решения.

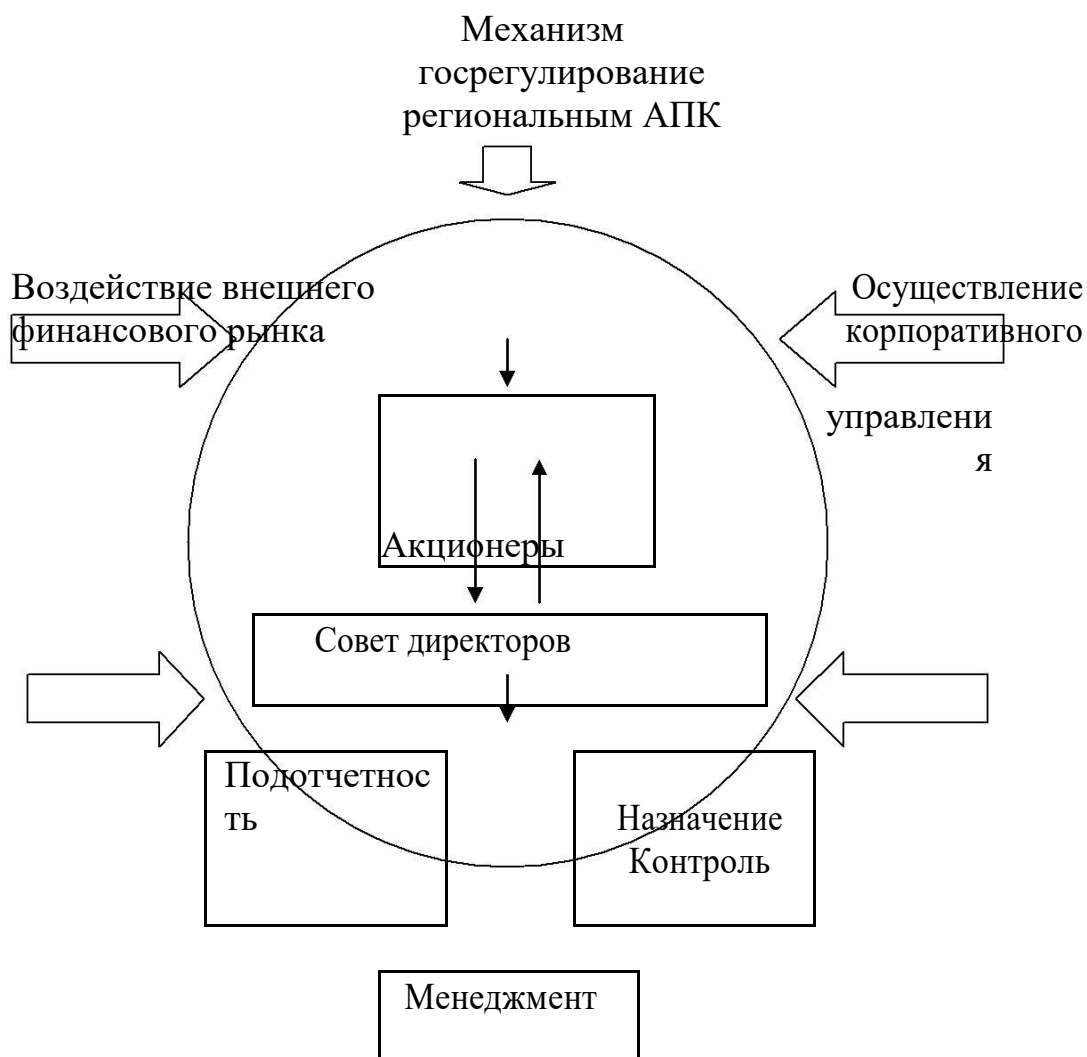
В рамках корпоративного управления ПП на наш взгляд, представляется целесообразным создание отдельной управляющей структуры, которая обеспечивала бы выполнение следующих задач:

- оптимальное сочетание отраслей и производств ПП, позволяющие достичь эквивалентного взаимоотношения между взаимосвязанными отраслями и производствами в процессе ПППЗХР сельскохозяйственной продукции;
- координация и взаимодействие управленческих структур ПП с региональными государственными органами управления, на основе взаимовыгодного партнерства;
- взаимная увязка и контроль стратегических и текущих планов продовольственного подкомплекса как в целом, так и производственных программ совместной деятельности хозяйствующих субъектов, входящих в ПП;
- разработка стратегии стимулирующие привлечение зарубежного капитала;
- освоение и расширение сегмента рынка на отечественном и международном фондовом и товарном рынках посредством разработки и реализации соответствующей корпоративной стратегии.

Как отмечалось выше, отдельные звенья ПП – участники интеграционного процесса преследуют интересы, которые могут не совпадать со стратегической - в одних случаях, но сходятся в других, где выше интересы корпоративного управления.

Предлагаемая нами система корпоративного управления продовольственными подкомплексами, схематично выглядит следующим образом (Рис. 2).

Из схемы следует, что корпоративное управление региональным АПК и ее продовольственными подкомплексами, базируется на деятельности менеджеров с осуществлением внешнего контроля со стороны акционеров (владельцев).

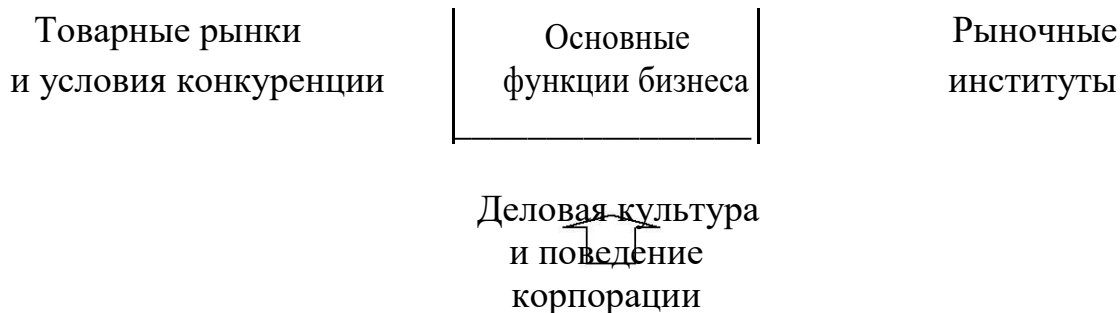

Рисунок 2 - Схема корпоративного управления продовольственными подкомплексами регионального АПК ; *Разработан автором с учетом разработок: [4]

Внешний контроль проводится решением Общего собрания акционеров и Совета директоров, директива которых является стратегическим направлением и основой для службы менеджмента, которая является исполнительной структурой осуществляющая выполнение задач поставленных перед подкомплексом. В настоящее время, наблюдается организация продовольственных подкомплексов в виде акционерных обществ, в деятельности которой принимают участие инвесторы из других отраслей экономики, а также финансовых структур.

Тем самым степень эффективности корпоративного управления зависит от рационального сочетания централизации и децентрализации управленческих функции, т.е. четко определить какие функции должны быть в компетенции центрального аппарата управления, а какие – на уровне отдельных структурных подразделений продовольственного подкомплекса регионального АПК.

Предлагаемый нами подход корпоративного управления продовольственного подкомплекса регионального АПК ориентирован на налаживания производственно-экономических связей между хозяйственными субъектами составляющие ПП, а также внешних бизнес-партнеров по технологической цепочке «производство-заготовка-переработка-хранение и реализация продукции». Такая интеграционная структура управления в первую очередь нацелена на взаимную увязку отраслевых интересов и на эффективное использование потенциальных возможностей отраслей и производств ПП, с целью максимизации выпуска продукции при наименьших затратах труда и средств.

Список использованной литературы:

1. <http://www.stat.gov.kz>. Комитет по статистике МНЭ РК;
2. Минсельхоз совершенствует механизм субсидирования сельхозтоваропроизводителей / Официальный интернет-ресурс Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан. <http://mgov.kz>.23.09.2019. http://ranking.kz/reviews/bzor_kreditovaniya_selskogo_hozjajstva;

3. ОЭСР дала рекомендации по развитию кооперации в АПК Казахстана 26 ноябрь 2018/<https://inbusiness.kz/ru/last/oesr-dala-rekomendacii-po-razvitiyu-kooperacii-v-apk-kazahs>;

4. Гусаков Егор. Научные основы и организационно-экономический механизм эффективного функционирования кооперативно-интеграционных объединений в АПК. РУП «Издательский дом «Беларуская наука», 2015;

Тарап Ж.Д.

Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы, азаматтық құқықтық пәндер кафедрасының оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі

ҚҰҚЫҚТЫҚ ТӘРБИЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ

Тал бесіктен бастау алған тәрбие жемісті болмақ. Баланың иманды, қайырымды азамат болып ер жетуі ең алдымен ата-ананың тәлім-тәрбиесіне, қоршаған ортаның үлгі-өнегесіне байланысты. «Ұяда не көрсең, ұшқанда соны ілерсің» деген мәйекті сөз тегіннен айтылмаған. Десек те, келешегіміздің кілті, шаңырақтың шаттығы саналық ұрпақ тәрбиесін дәл қазір жақсы деп айта аламыз ба?

Тұлғаны жан-жақты үйлесімді тәрбиелеу саласының бірі – құқықтық тәрбие, ол қоғамның әрбір адамзатының заңдарды аса жауапкершілікпен орындап отыруы талаптарымен тығыз байланысты. Әсіресе, елімізде жүріп жатқан жариялық, құқықтық және зайырлы қоғам орнату үрдісімен байланысының маңызы ерекше. Ол үшін адамзаттық негіздегі өнеге нормаларын қоғамның әрбір жеткіншек жастарының сана-сезімі мен күнделікті мінез-құлықтарын қалыптастыру қажет.

Жастар – еліміздің саралы жолын дамытудың болашағы. Қазіргі таңда жастар қоғамды дамытудың барлық саласында белсенділік танытуда. Соған қарамастан жастар арасында қылмыстың өсе түсуі, жағымсыз мінез-құлықтар мен әдеттердің көрініс алуы кездесіп отыр. Сандық мәліметтерге сүйенсек, көп жағдайда қылмыскерлер мен бұзақылардың жастық ерекшеліктеріне аса мән берілмейді. Бұл топтағы жастар отбасын құрып, мемлекетіміздің белсенді жасаушысы болмақ түгілі, өздерінің және өзгелердің өмірлеріне жауапсыз

қарайтындығы анық. Батыс мәдениетіне еліктеушілік жастардың бойында жағымсыз қылықтардың дамуына алып келіп отыр.

Кәмелетке толмағандардың түрлі деформацияларға бейім құқықтық санасын бағалау, субъектілердің мінез-құлқына әсер етуге, олардың позитивті әрекеттерімен байланысты құқықтық бағыттарды қалыптастыруға арналған заңи құралдармен қатар тұратын құқықтық тәрбиелеудің маңызын жоғарылатады. В.В. Сорокин: «құқықтық сананың сәйкес деңгейі объективті қажеттіліктің автоматты салдары болып табылмайды. Ол құқық субъектілерінің құқықтық ағарту және тәрбиелеу жолдарындаөздігінше мақсатты бағытталған әрекеті барысында қалыптасады» деген пікірі біздің ойымызша әділетті [1, 63 б.].

Кәмелетке толмағандардың құқықтық тәрбиесінің міндеттерін, мақсаттарын, басым нысандарын анықтау, аталған түсінікті жалпы теориялық тұрғыдан сипаттауды талап етеді. Ғ.С. Сапарғалиев жалпы тәрбиелеуге мынадай: Тәрбиелеу - дегеніміз оқушының тұлғалық дамуына, қалыптасуына бағыт-бағдар берер жағдайлар жасау арқылы басқару. Тұлғалық дамыту дегеніміз - гуманизм қасиеттерін қалыптастыру, оқушы шығармашылығын дамыту, өмірге қалыптасуын игерту, ұжымдылық қасиеттерін дамыту, интеллекттігін тәрбиелеу рухани адамгершілік қасиеттерін қалыптастыру деп анықтама береді [2, 15 б.].

Құқықтық тәрбиенің атқаратын қызметтерінің мәнін Б.А. Жетписбаев зерттеу жұмыстарында былай түсіндіреді: «Біріншісі заң білімдерін, құқықтық ақпараттану деңгейін кеңейтуге бағытталса, екіншісі – жеке тұлғаның диспозициялық құрылымының құндылықты-нормативті ядросын пайда болуымен,оның құқықтық санасының мінез-құлықтық компонентінің қалыптасуымен, құқықтық құндылықтарды меңгеру және пайдаланумен байланысты; үшіншісі құқыққа сай мінез-құлықты, құқықтық тәртіпті қорғау және қолдауды қамтамасыз ететін құқықтық тәрбиелеу қызметтерінің кешенінде көрініс табады» [3, 98 б.].

Құқықтық тәрбиелеуді жүзеге асыруда аталған бағыттар, тек мемлекеттік билік органдар мен арнайы құзіретті құрылымдар мен тұлғалардың ғана үйлесімді күш жұмсауын талап етпейді. Бұл жерде азаматтық қоғамның, құқықтық қорғау ұйымдарының барлық институттарының, сондай-ақ жеке тұлғалардың құқықтық әлеуметтену үрдісінде қатысатын жекелеген азаматтардың құқықтық тәрбиелеудегі елеулі рөлі туралы әңгіме болып отыр.

«Құқықтық тәрбиелеу» және «құқықтық әлеуметтену» категорияларын ажырату қажет. Құқықтық әлеуметтену жеке тұлғаның құқықтық қатынастарға түсуі, белгілі бір құқықтық білім алу және құқықтық кеңістікте бағыт таба алу қабілетіне ие болу, алынған құқықтық дағдыларды жүзеге асыруын білдіреді.

Осы орайда С.Б. Бейсебаева жастардың құқықтық әлеуметтенуі өте күрделі үрдіс. Бір қоғамдық қатынастар жүйесінен екінші жүйеге өтіп жатқан қазіргі кезеңде, құндылықтарда, өзгеріске ұшыраған заманда жастарға әсер ететін мәдениет нормаларының, жүйелі түрде білім беруді және құқықтық тәрбиенің, мінез-құлық нормаларының дұрыс меңгеруінің маңызы зор деп есептейді [4, 27 б.].

Бұл жағдайда құқықтық әлеуметтену мен құқықтық тәрбиелеу үрдісінің қоғам үшін күтілген нәтижелердің бірлігі жөнінде айтуға болады. Айырмашылықтар келесідей болмақ:

1) құқықтық әлеуметтену тек қана жеке тұлғаның құқықтық қасиеттерін қалыптастыруға байланысты, арнайы өңделген құқықтық әдістер, құралдар, бағдарламалар мен тұжырымдамалар тарапынан жеке тұлғаға әсер ету үрдістерін қамтымайды. Әлеуметтену сұрапыл құбылыс та болуы мүмкін, бұл жерде де жеке тұлғада құқықтық дағдыларын, білім, сенімдерін дамытумен бірге жүреді, алайда, олардың қалыптасуы жеке тұлғаның әлеуметтік ортасымен жүзеге асырылады және жеке тұлғаға қажетті құқықтық қасиеттері жөніндегі қоғам мен мемлекеттің пікірлерімен сәйкес келмеуі де мүмкін;

2) құқықтық әлеуметтену үрдісі, жеке тұлғаның белсенді қатысуын күтеді. Мұнда жеке тұлға үшін белгілі-бір нормаларды, құндылықтарды, бағыттарды, игеру және оларды әлеуметтік мінез-құлықпен бекіту – күнделікті өмірдің ажырамас құрамы, яғни құқықтық тәрбиелеудің қатаң анықталған нысандары мен әдістерімен байланысты емес, табиғи үрдіс болып табылады.

Жеке тұлғаның құқықтық санасының қалыптасуы – адамның бүкіл өмірінде жалғасатын, көптеген түрлі факторлармен бірге жүретін, ұзақ үрдіс. Өзінің даму сатыларының әрқайсысында жеке тұлға тек белгілі-бір құқықтық білім, құқықтық тәжірибелерге ие болып, оны жетілдіреді.

Құқықтық тәрбиелеу өзінің негізгі міндеті етіп, жеке тұлғаның құқықтық қасиеттерін дамыту деп, ал нақтырақ айтсақ, оның құндылықты – құқықтық қасиеттерімен тығыз байланыстыларын дамыту деп қояды. Тәжірибелік тұрғыда олар келесідей негізгі талаптарға жауап беру керек:

- жеке тұлғаның құрылымының тұрақты құрамы болу;
- мемлекеттік-құқықтық ақиқатты көрсету;
- жеке тұлғаның құқықтық әрекет ету саласындағы әлеуметтік құндылығын анықтау;
- жеке тұлғаның «заңи» мазмұнының әрі қарай дамуының ішкі талаптарын дайындау.

Осы орайда жалпы тәрбиенің қағидаларын келтіре кетсек:

- Жас азаматтың қоғам алдындағы жауапкершілігін қалыптастыру қағидасы;

- Тәрбиеші-тәлімгердің әкімгердіктен, әміршілдіктен, педагогикалық культтен арылу қағидасы;

- Тәрбиенің индивидтік нысанына басымдық беріп, екінші кезеңде ұжымдық тәрбиеге көшу қағидасы;

- Шәкірттің тәрбиеге құлықтылық дәстүрін қалыптастыру қағидасы;

Осы қағидалар негізінде тәрбиенің мынадай міндеттері шығады:

1) Жас ұрпаққа берілетін тәрбие алдымен мемлекеттік мүддеге қызмет етуі тиіс;

2) Тәрбие – мемлекеттің қауіпсіздігі мен оның күш қуатын нығайтуға ықпал етуі тиіс;

3) Тәрбие – отбасы тәрбиесі мен қоғамдық тәрбиенің біртұтастығын қамтамасыз етуі тиіс.

4) Тәрбие – азаматтық тұлға қалыптастырудың кепілдігін қамтамасыз етуі тиіс.

Жеке тұлғаның құқыққа қатынасын сипаттайтын, негізгі құқықтық қасиеттерінің ішінен, мыналарды бөліп қарастырсақ: жауапкершілік, құқықпен ниеттестік, әділеттілік, заңдылық, құқықтық парыз, заңды (құқықты) сыйлау сезімдері.

Жауапкершілік сезімі деп, жеке тұлғаның өзінің құқықтары мен міндеттеріне саналы түрде қатынас, өзінің әрекеттерін бағалау және түсінуді айтады.

Құқықпен ниеттестік құқықтық нормаларымен келісімге негізделген қатынас, бұл жерде адресаттың нормалармен келісім деңгейі, мұндай келісімнің негізінде жатқан мотивтерге байланысты түрлі болуы мүмкін. Әділеттілік сезімі жеке тұлғаның мемлекеттік құрылым мен оның құқығының әділеттілігіне ықылас білдіру деңгейі, жеке жеке тұлғаның өзге тұлғалардың құқықтары мен мүдделеріне, өзінің мінез-құлқына жауап бере отыра қатысты әділетті болу деген талаппен, қатынасымен көрініс табады.

Заңдылық сезімі құқықтық жағдайларда құқыққа сай мінез-құлық нұсқасын таңдауды қамтамасыз ететін, көрсетілген бағытта құқықтық ұстанымдарды сақтауға дайындық, жеке тұлғаның тек заңи мінез-құлықты таңдауға, тіпті егер ол адресаттың мүдделеріне дәл осы сәтте жауап бере алмаса да іштей көңіл қою сияқты жеке тұлғаның әлеуметтік-құқықтық психикалық қисынының жағдайы ретінде сипатталады.

Құқықтық парыз сезімі жеке тұлғаның құқықтық құралдардың маңызын түсіну, оларды тәжірибелік қызметте қоғамдық мүдделерді немесе басқа тұлғалардың мүдделерін қамтамасыз етуге дайындық деңгейін түсіну сипатын көрсетеді.

Занды сыйлау құқық нормаларын оған сенім, сыйлау қатынасымен жеке өзіндік құндылық ретінде қабылдауға негізделген, мінез-құлықты тек заңмен келісім берілген ниеттер бойынша таңдаумен себептелетін, құқықтық позициялардың ең жоғары, дамыған түрін анықтайтын, жеке тұлғаның құқықтық құрылымының интегральды қасиеті ретінде қарастырылады.

Қарастырылған қасиеттердің негізінде жеке тұлға құрылымында өзінің мінез-құлқын құқықтық салада анықтауға мүмкіндік беретін, құндылықты-құқықтық бағыттар кешені орын алады, ол өз кезегінде жеке тұлғаның құқықтық мәдениетінің деңгейінің белгілік сипаттамасы болып табылады. Аталған құқықтық қасиеттердің кәметке толмағандарда қалыптасуы, оның ішкі құқықтық қасиеттерінің, сау құқықтық сана мен құқықтық мінез-құлықтың позитивті бағытының дамуының қажетті талаптары болып табылады [5, 227 б.].

Құқықтық сана мен құқықтық тәрбиелеудің өзара байланысы айдан анық, бірақ, олардың байланыстылығы қатаң емес, өйтпесе құқықтық сананы құқықтық әсер ету өлшемдерімен көтеру мәселесі әлдеқашан шешілген болар еді. Әрі қарай зерттеушінің құқықтық сананың құрылымының кез-келген компоненттерін жасанды өзгерту мүмкіндігі жөніндегі ойы, құқықтық мәдениетті «өзін-өзі қамтамасыз етуші құқыққа сай мінез-құлыққа» жағдай жасау мақсатында, жетілдіру және өзгертудің объективті шындығы жөнінде қорытынды жасауға алып келеді. Соңғы ескертумен келісуге болады, өйткені, құқықтық тәрбиелеудің мақсаты, қандай нысаны жөнінде әңгіме болмасын, әрқашанда құқықтық мінез-құлыққа жағдай жасау, мінез-құлықтың тұрақты бағытталған ниеттерін өңдеу болып табылады.

Жинақталған тәжірибені қорыта келіп Г.К. Пралиева ұйымдастырылған тәрбие жұмыстарынан төмендегі әдістемелік жүйені ұсынады.

1) Құқықтық тәрбие беруде оқушылардың жас және өмір тәжірибелерін ескеру және шаралар ғылыми принциптер негізінде ұйымдастырылуы тиіс.

2) Мектептегі сабақтардың, сыныптан тыс жұмыстардың праволық білім мен тәрбие берерлік мүмкіндіктерін нәтижелі пайдалану.

3) Ішімдікке, нашақорлыққа қарсы күресуде жұртшылықты, ата-аналарды, қоғамдық ұйымдарды, дәрігер-нарколог өкілдерін жұмылдыру, жасөспірімдерді осы жағымсыз істерге тартушы адамдарды тауып, жазаға тартуға үлес қосу.

4) Оқушылар арасында ішімдікке, нашақорлыққа бейімі бар жасөспірімдерді анықтап, анонимді түрде дербес жұмыстарын жүргізу және алғашқы емдік шараларды қолдану

5) Оқушылардың өзін-өзі тәрбиелеуіне бақылау жасау [6, 69 б.].

Республика мектептерінде құқықтық білім беру саласын арттыру, жасөспірімнің ізденушілік, танымдық іс-әрекетін қалыптастыруда құқықтық

тәрбиенің кейбір нысандары – құқықтық лекториялар, кинолекториялар, жасөспірімдердің заңтану мектептері, құқықтық факультативтер, «құқықтық білім» дебаттары, құқықтық білім олимпиадаларын ұйымдастыру жұмыстарын орындау әлі де жетіліп, жаппай орындалып жатқан жоқ. Оның бір себебі жоғарыда айтылып кеткеніндей, білім мен тәрбие беру жүйесінің және мектеп оқушыларына құқықтық тәрбие беру бағдарламасының жүйеленбеуі салдарынан туындап отыр. Осы мәселені ұйымдастыру мақсатында құқықтық тәрбиенің тиімді нысаны ретінде мынандай бағдарламалық әдісті қолдану нәтижесі маңызды болмақ:

- құқықтық лекториялар: мектептегі жасөспірімдерді еліміздің заңдарына және халқына деген құрмет сезімін білдіруге тәрбиелеу, құқықтық білімді насихаттау мақсатында бір жылдық жоспармен дәріс тақырыптары, «құқықтық мәдениет», «құқықтық сана және демократиялық қоғам», «жеткіншек шақ және құқық», «жастардың құқығы мен міндеттері», «азаматтық, қылмыстық және еңбек заңдары» және т.б. сияқты маңызды мәселелер төңірегінде жүргізу;

- кинолекторияларды жеткіншек жастағы балалар үшін ұйымдастыруда кинофильмдерді көркемдік, хроникалық-құжаттық, нормативтік-құқықтық сюжетте таңдап, мінез-құлқы, құқықтық тәрбиеге байланысты оқиға желісін оқушылармен талқылау, олардың түсінігін анықтау сияқты бағытта жүргізу оқушылардың құқықтық білімі мен сана сезімін адамгершілік тәрбиесін қалыптастыруға септігін тигізеді;

- жасөспірімдердің заңтану мектептері жас жеткіншектерді құқық пен еңбек, азаматтық және қылмыстық заңдар жайлы біліммен хабардар ету мақсатында мұғалімдер басшылығымен, құқық қорғау органдарының қызметкерлерімен бірігіп жүргізілетін семинарлар және тәжірибелік сабақтар арқылы түрлі тақырыптық үгіт-насихат жұмыстарын жүргізуге болады;

- мектеп оқушыларына құқықтық тәрбие берудің келесі бір тиімді нысаны ретінде құқықтық білім факультативтерін пікір-талас (дебат), олимпиада, кештер, сайыстар, әңгіме тақырыптарын жүргізуді айтуға болады.

Сондай-ақ, құқықтық тәрбиелеу мәселесі жеке тұлғаның дамуымен өзара тығыз байланыста болатынын айта кету керек. Бүгінгі таңда, қоғамда рухани-өнегелік тәрбиелеудің жетілдіру сұрақтарына көп назар аударылады. Құқықтық білім беру жүйесі әлемнің құндылықты қатынастарын қорғайтын, заманауи жаһандық мәселелерді шешуге, қатысуға, әлеуметтік қоқан-лоққыларға қарсы тұра алатын жеке тұлғаны тәрбиелеуге бағытталуы керек.

Сондықтан да, құқықтық тәрбиелеуді жүзеге асыру құқықтық білімді қалыптастырумен ғана байланысты, нақты-тәжірибелік сипаттағы шаралармен шектелмейді. Жалпы сипаттағы бағыт ретінде құқықтық тәрбиелеу этикалық, діни, мәдени, психологиялық және өзге де дәстүрлі тәрбиелеумен тығыз

байланысты. Аталғандар өздерінің жиынтығымен заңдылықтың, құқықтық тәртіптің бекуіне, құқықтық мәдениеттің жоғарылауына септілігін тигізеді [7, 36 б.].

Осы орайда айта кететін бір жәйт, халықтың дәстүрлі рухани мұрасының көне нұсқасын ұрпаққа үйрету – бүгінгі таңда қажет-ақ. Халқымыздың ғасырлар бойы қолданған озық тәрбиесінде негізгі түйін – сыннан өткен салт дәстүрін педагогикалық тәжірибеде қолдану. Әр халықтың жас ұрпақ тәрбиелеудегі өзіне тән мәдени мұрасын оқу-тәрбие үрдісіне енгізудің ықпалы зор. Еліміздің ежелден дәріптеп, қастерлеп келген ұлттық өнерінің болмысын тану, оның озық үлгілерін пайдалану ұрпақ тәрбиелеуде өмір талабына сай демекпіз. Қазақ әдет-ғұрып құқығындағы Қасым ханның қасқа жолы, Есім ханның ескі жолы, Тәуке ханның Жеті Жарғысы атанып кеткен заңдарында өрнегі өшпес өнегелі баптар берілген. Соның ішінде Жеті Жарғы көшпелі елдің ел билеу заңына айналды. Өйткені өзіне дейінгі жарлықтарға қарағанда қатал кесім, қанды өлімге тыйым салынып, жазалары барынша жеңілдетілді.

Жарғының екінші саласында үй ішілік тірліктегі сыйластық, байланыстылық, әке мен бала, ене мен келін арасындағы қарым-қатынас, үлкен мен кіші арасындағы сыпайыгершілік, ата-анаға деген құрмет, жастарды тәрбиелеу, баулу сияқты инабаттылық, имандылық шаралары қарастырылды. Өйткені «баланы жастан» дейтін қағиданы қатты ұстанған халқымыз ұл-қызын ибалылыққа үйретіп, имандылық қасиетке икемдеп отырған ғой. Мәселен, ата-анасына тіл тигізген ұлды мойнына құрым байлаған күйі қара сиырға теріс мінгізіп, өзін қамшымен сабап, ауылды айнала шапқылатады, ал қыз баланы қол-аяғы байланып, анасының билігіне беріледі деген ережесі ата-ананы сыйламаған ұл мен қызды бүкіл халықтың көзінше масқаралап, ұялту жазасы арқылы өскелең ұрпаққа тәрбие ретінде көрсету деп түсінеміз [8, 76 б.].

Ендігі жерде қазақ халқын оқу білімге, мәдениетке үндеп, халық ағарту саласында көп еңбек сіңірген бірқатар қазақ демократ ағартушыларының ой-пікірлерін келтірсек. Халқымыздың аса көрнекті ағартушылары - Ы. Алтынсарин, А. Құнанбаев, Ш. Құдайбердиев, А. Байтұрсынов өсер ұрпаққа ұлттық тәлім тәрбие беруде қосқан үлестері мол. Мысалы, Ы. Алтынсарин мектепте ана тілін оқытуға ерекше мән берді. Балаларды халықтық дәстүр, аңыз, әңгіме, мақал-мәтел негізінде оқытып тәрбиелеуге көңіл бөлді. Ол өзінің хрестоматиясында ауыз әдебиеті арқылы жастарды ерлікке, өнерге, жақсы адамгершілік қасиеттерге баулитын үлгілерді енгізді. Ал Абай:

Түбінде баянды еңбек егін салған,
Жасынан оқу оқып білім алған.
Би болған, болыс болған мақсат емес,

Олардың бұдан өзге бәрі жалған, - дей келе «білімдіден шыққан сөз талаптыға кез болса екен» - дейді. Абай жастардың дүниетанымдық белсенділігін арттыруға тырысады. Шәкәрім «Өнер ғылым үйренсең еңбек етіп, Мазаң болмай елдікке жетер қолың – деп, білім – ғылым арқылы адамдардың сана сезіміне, наным-намысына, іс-әрекетіне, жүріс-тұрысына әсер ету арқылы қазақ халқын жақсартуды мақсат етеді. А. Байтұрсынов тәрбиелік тағылым аса зор жәйттің бірі – тіл тәрбиесі, жас ұрпақты ана тілінде уызынан жарытып тәрбиелеу мәселесін қозғайды. Ұлттық салт-дәстүрімен, әдет-ғұрпымен суырылып, жан-жақты адам болып өсуінің басты шарты, қай жұрттың баласы болмасын алғашқы өз тілінде сауатын ашпайынша, дұрыс кемеліне келе алмайды дейді. Мұның барлығы егеменді елімізге қажетті тәрбиенің мақсаттары мен міндеттерін, ұстанымдары мен қағидаларын белгілеуде қатерлі адасушылықтардың етек алуының алдын-алуда ұлттық тәрбиенің орны ерекше екенін көрсетеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Сорокин В.В. Правосознание в переходный период общественного развития // Журнал российского права. - 2002. № 2. – С. 61-63.
2. . Сапарғалиев Ғ.С. ҚР Этномәдени білім беру тұжырымдамасы.- Алматы, 1991. – 157 б.
3. Жетписбаев Б.А. Ювенальная юстиция. – Алматы: Дәнекер, 2001 – 144с.
4. Бейсебаева С.Б. Жастардың құқықтық мәдениеті: заң ғыл. канд. ... дис. – Алматы, 2004. – 120 б.
5. Матузов Н.И. Правосознание и правовая культура // Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: Учебник.- 2-е., перераб. и доп. - М.: Юристъ, 2003. –776 с.
6. Пралиева Г.К. Правосознание современного Казахстанского общества: Проблемы формирования и перспективы дальнейшего развития: дисс. канд. юрид. наук. – Алматы, 2008. – 148 с.
7. Бейсембаева А.О.Мектеп оқушыларының құқықтық мәдениетін қалыптастыру мәселелері: заң ғыл. канд. ... дис. – Алматы, 2006. -113б.
8. Өсеров Н.Ө. Жеті жарғы. – Алматы: Жеті жарғы, 1995. - 80 б.

Таужанова Р.Ж.

Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының
акад.профессоры, з.ғ.к.

Кокешбаева М.Р.

аға оқытушы, қ.м.

ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ПАЙДА БОЛУЫНЫҢ ШАРТТАРЫ

Құқықтық қатынастар – бұл мемлекетпен қорғалатын қоғамдық қатынастар оңды құқық нормаларының адам тәрбиесіне ықпал етуде пайда болады және субъективтік құқықтарының болуымен және оның қатысушыларындағы заңды міндеттермен сипатталады. Қандай болмасын құқықтық қатынастардың арнайы-ланған белгілері болады:

- заңдық нормалардың негізінде құрылады, құқықтық қатынастардың нысанымен мазмұнын белгілейді;

- екі жақтың өзара субъективтік құқық пен заңды міндеттердің болғанына негізделген;
- бұл ерікті қатынастар себебі құқық нормаларынан басқа қоғамдық қатынастарға қатынасушылардың еркі қажет. Мұнда ерік екі жаққа бірдей (неке, сату-сатып алу) не біржақты (алдын ала тергеу процесінде қылмыстық іс қозғау – мемлекеттің еркі);

- әр уақытта мемлекетпен қорғалады.

Бұл заңды қарым-қатынас, осы бапта көрсетілген, оның ұғымы және ерекшеліктері өздері пайда жоқ екенін түсінген жөн. Олар алдында [заңды фактілер](#). Бұл күнделікті өмірде нақты мән-жайлар болып табылады. Олар құқықтық қатынастардың өзгерістер мен тоқтату, көрінісін әсер етеді. Құқықтық фактілер ресми мемлекеттік ережесі болжамдарын осы болып табылады. Сонымен қатар, осы санаттағы сорттары бар. заңдық фактілердің ең көп таралған сыныптамасы бойынша іс-шаралар мен іс-әрекеттер бөлінеді.

«Заңды факті» атауының пайда болуы неміс заңгері Ф.К.Фон және Савиньидің (тарихи құқық мектебінің негізін салушылардың бірі) атымен тығыз байланысты. Ол өзінің «Система современного римского права» атты еңбегінде (1840 ж.) былай жазған: «Мен пайда болуға әсер ететін, не құқықтық қатынастардың бітуін көрсететін оқиғаны заңды фактілер деп атаймын».

Қазіргі заң әдебиеттерінде заңды фактілерді жүйелеуге көңіл бөлінеді, ал түсініктің өзі көлеңкеде қалады. Авторлар әдетте заңды факторларды белгілеумен шектеледі, ал тәжірибеде бірбеткей құрылады және былай естіледі: «Заңды фактілер – нақтылы өмірлік жағдайлар, құқық нормалары құқықтық қатынастардың пайда болуымен, өзгеруімен, не тоқтатылуымен байланысты».

Құқықтық қатынастардың теориясын зерттеуді бітіру үшін, оның пайда болуына жағдайлар жасайтын айғақтарды еске түсіруміз қажет. Ол үшін бұрынғы, талданған ережелерді біріктіріп, қимылдардың пайда болуы және іске асырылуы тұрғысынан қарап, қайта талдағанымыз жөн, сонда ғана, құқық

қатынастарының мазмұнын оның әлеуметтік - құқықтық бағытын дәл және тереңірек білуге мүмкіндік болады.

Құқық қатынастардың алғы шарттарына құқық нормалары, заңды айғақтар және құқыққа иелік (правосубъектность) жатады. Тек қана, үш алғы шарттар болғанда ғана құқықтық қатынастар пайда болады және қызмет жасайды. Құқықтық қатынастардың пайда болуын және қозғалу динамикасын содан алған мысалдармен қарауымызға болады. Мысалы, белгілі адам ауылды жерден үй сатып алуды шешті. Ол адам өзінің шешімін құқықтық реттеу аясынан тыс іске асыра ала ма, яғни сатушыдан азаматтық құқық нормаларынсыз сатып алуға мүмкіндігі бар ма, ондай келісімдер заңды ма, не заңсыз ба – деген сұрақтарға жауап. Сатып алынатын үйдің иесі болу үшін үш шартты орындау қажет:

1) сатып алушы және сатушылардың құқықтық қабілеттігі және әрекеттілігі болуы қажет;

2) белгілі адамның үйді саяып алуы құқық нормаларына сай болуы керек;

3) сатып алушы сатып алу – сату келісімі бойынша сатушыға ақша төлеп, келісім өз мәнінде дайындалуы қажет. Тек, жоғарыдағы көрсетілген талаптар орындалса ғана, құқық қатынастар пайда болып, өзінің мақсатын орындайды: сатып алушы үйді меншігіне алады, ал сатушы үй үшін өзіне тиесілі ақшасын алады.

Ал енді, құқық қатынастарының туындауының алғы шартының құрамына жоғарыда айтылып кеткендей, құқық нормалары, құқықтық субъектілік және заңды фактілер (айғақтар) жатады.

Құқықтық қатынастар пайда болады, өзгереді не болмаса белгілі өмір жағдайларына байланысты жойылады. Мысалы, шын мәнінде әскерге шақыру айғағы, әскерге шақырылушының әскери қызметтегі құқықтық қатынастарға түсуге негіз болады, одан босату керісінше, құқықтық қатынастарды тоқтатады. Кәмелеттік жасқа келу құқықтық қатынастарды туғызады, яғни азаматтар мемлекеттің жоғарғы өкімет органдарын сайлауға қатынасады. Баланың тууына байланысты, ерлі – зайыптылардың оны өсіріп тәрбиелеу міндеттері туады.

Заңды айғақтар (фактілер) – құқық нормаларымен байланысты құқықтық қатынастардың пайда болуы, өзгеруі не болмаса жойылуы жөніндегі айқын өмір жағдайлары. Заңды айғақтар, құқық нормаларының болжамымен құрылады. Заңды айғақтар, басқа сөзбен айтсақ, құқық нормаларында алдын – ала көрсетілген негізіне байланысты, субъектілердің арасындағы қатынастар арқылы пайда болады [1,48].

Заңды айғақтардың, қоғамдық қатынастарды реттеуге іс жүзінде үлкен маңызы бар. Заңды айғақтардың барлығы не болмаса жоқтығына байланысты, белгілі субъектінің құқығы мен міндеті белгіленеді. Соған байланысты, заңгердің жұмысындағы жан – жақты тексеру және заңды фактілерді дұрыс анықтаудың үлкен маңызы бар. Ол қанадай құқықтық қатынас бар екенін белгілейді, оның мүшелерінің қандай құқықтары мен міндеттері барлығын анықтайды. Мысалы, қылмыс жасау – қылмыс жасаған адаммен жауапты лауазымды адамның (тергеуші, сот) арасындағы қылмыстық – құқықтық

қатынастарды туғызатын заңды айғақтарды дәлелдейді. Тергеуші, сот, белгілі адаммен қылмыс жасалғанын, дәл айғақтарға сүйеніп анықтауы қажет, ол қылмыстық – құқықтық қатынастардың пайда болуына негіз болады.

Құқықтық қатынастардың пайда болуларының алғашқы шарты құқық нормалары болып табылады. Бірақ, мемлекет қабылдаған құқықтық нормалар өзінен - өзі құқықтық қатынастарды реттемейді. Реттеу процесі, тетіктері іс жүзіне асу үшін өмірде болатын жағдайлар қажет. Тек ғана адам әрекеттері және табиғи оқиғалар құқықтық қатынастардың пайда болуына, өзгеруіне және жойылуына тікелей әкеліп соқтырады. Бірақ, өмірде, адамның тыныс – тіршілігінде өмірлік жағдайлар өте көп, сан алуан, әр түрлі. Бұлардың барлығы құқықтық қатынастарды қалыптастырмайды. Құқықтық қатынастардың пайда болуы үшін құқық нормаларының гипотезасында көрсетілген, бекітілген өмірдегі жағдайлар қажет. Тек сонда ғана құқықтық қатынастар пайда болады. Өмірдегі болатын жағдайлар заңды маңызы бар фактілер деп аталады.

Тараптарда субъективтік құқық пен міндеттерінің болуы құқықтық қатынастарды әлі тудырмайды, себебі бұл құқықтар мен міндеттер әзірше қағазда қалады. Оларды «жандандыру» үшін белгілі арнайыланған әрбір нақтылы құқықтық қатынастар үшін құқық нормаларымен алдын ала белгіленген жағдайы болуы қажет. Ондай жағдайларға не факторларға заңды фактілер жатады.

Заңды фактілер – нақтылы өмірлік жағдайлардағы құқық нормаларымен байланысты құқықтық қатынастардың пайда болуы, өзгеруі не күшін жоюы.

Заңды факторларға қарапайым тұрмыстық не экстрорди-нарлық (кәдімгідей емес) кездер жатпайды, тек сол өмірлік кездер жатады, егер оған тікелей заңды нормалар көрсетсе (мысалы, Н-нің жоғары оқу орнына түсуге құқығы бар, белгілі деңгейдегі құқықтық қабілеттілігі бар, бірақ ол мүмкіндікті іс жүзіне асыру үшін бір ғана жағдай жетіспейді, сонымен қатар түсуге лайықты тапсырылған емтиханның жоқтығы) [2,112].

Заң ғылымында заңды маңызы бар фактілер деп, өмірде болған жағдайлардың заң және құқықтық нормалары арқылы құқықтық қатынастардың заң және құқықтық нормалары арқылы құқықтық қатынастардың пайда болуын, өзгеруін және тоқтатылуын айтады.

Заңды айғақтар, әрекет ретінде, адамның еркімен байланысты болады. Жекелеген құқық салалары қандай қоғамдық қатынастарды реттеуіне байланысты, өздеріне тән заңды айғақтарды көрсетеді. Әрине, қоғам тек қоғамға пайдалы әрекеттерді реттеуге құштар, сондықтан олар негізгі азаматтардың, ұйымдардың тек құқыққа сай тәртіптерін реттейді. Қоғамға зиян келтіретін әрекеттерді қоғамға қауіпті деп жариялап тиым салады.

Дегенмен, заңды айғақтарды түсініктеме сипатында, олардың мынандай ерекшеліктерін атап өтуге болады:

1. Заңды айғақтар өзінің әлеуметтік табиғатына қарай - өмірлік жағдайлар, олар өзінен-өзі қасиетімен заңды нәтижелерді туғызбайды. Ондай сапа оларға заң нормаларымен беріледі және былай болуы да мүмкін, яғни заң шығарушы қоғамдық қатынастардың дамуындағы бір кезеңде құқықтық нәтижелерді осы

заңды айғақтармен байланыстыруды тоқтатады. Дегенмен, жасалу да заң шығарушының тілегі емес, тек қоғамдық даму заңдылығының ықпалы. Сондықтан, заңды айғақтардың терең қоғамдық табиғаты бар және ол құқықтың тағы да бір тәжірибеге шығуы, тағы да бір рет құқықтық әлеуметтік аямен байланысатын кезі. Сонымен, заңды айғақтар – бұл қоғамдық-заңды құбылыс.

2. Заңды айғақтар құқықтық қатынастардың қимылына жанама түрде көмектеседі (пайда болу, өзгерту, тоқтату). Егер құқықтың субъективтікті ереше жағдайдағы заңды құқық ретінде, жанаса жалпы реттеушілік қалыптағы құқықтық қатынастар, олай болса айғақтар негізіндегі құқықтық субъективтік (жасы, есі дұрыстығы т.с.с.) өзінің табиғатына қарай және әрекет тетігіне байланысты заңды айғақтарға жатады.

3. Заңды айғақтар тек құқықтық нормаларымен қарым-қатынаста болғанда ғана құқықтық нәтижелерді туғызады. Заңды айғақ «жіберетін тетіктің» рөлін құқық нормасына сай орындайды, оны әрекетіне жібереді. Осыған қарағанда заңды айғақтарды құқық нормалары мен құқықтық қатынастардың байланыстырушы ретінде қарау дұрыс сияқты.

4. заңды айғақтарға нұсқау және оларды түсіндіру заң нормаларының гипотезасында көрсетілген. Нормалармен және субъектілермен қатар, заңды айғақтар құқықтық қатынастардың пайда болуының алғышарттарының бірі ретінде көрінеді.

Заңды айғақтар әртүрлі өмірлік жағжайлар сияқты, әралуан және әртүрлі негіздерге байланысты жүйеленуі мүмкін: а) заңды нәтижелердің сипатына байланысты; ә) әрекет сипатына байланысты – бір реттегі әрекет айғақтар (уақыттың өтуіне байланысты, материалдық зиян келтіруіне байланысты) және басқа да жағдайлар (туысқандық жағдай, жұмысқа өабілетсіздік жағдайы); б) құқықтық қатынастар қатысушыларының жекелеген еріктерінің байланысының сипатына сайлық – заңды әрекеттер және заңды оқиға.

Заңды айғақтар, олардың жекеленген субъектілерінің еріктеріне байланысты екі топқа бөлінеді:

Заңды маңызы бар фактілер екі түрге бөлінеді: қимыл (әрекет) және оқиға.

1. Әрекет немесе әрекетсіздік бұл адамның саналы түрде, еркі арқылы, ойлау қабілетімен жасалатын қимылдары. Мысалы, адам , субъект сатып алуда, айырбас жасағанда, құқық бұзушылық жасағанда саналы әрекет немесе әрекетсіздік арқылы өзінің тілегін, мақсатын іс жүзіне асырады. Әрекет екі түрге бөлінеді: құқыққа сай әрекеттер және құқыққа қарсы әрекеттер. Құқыққа сай әрекеттер құқық нормаларының талаптарын бұлжытпай орындаудан туындайтын мінез – құлық. Құқыққа қарсы әрекеттер заң және құқық нормалары тыйым салынған әрекеттер мен құқық бұзушылықтардың жасалуы. Мысалы жұмыста қыдырымпаздық жасау, қызыл светофордан өтіп кету, қылмыс істеу.

Қимыл (әрекет) – болуы адамдардың еркінің сапасына байланысты заңды фактілер. Заңдылық жағынан көзқарас бойынша, барлық адамдардың

қимылдары құқыққа сай және құқыққа сай еместік (құқық бұзушы яғни, қылмыс және етріс қылық) болып екіге бөлінеді.

Құқыққа сай әрекеттерге – құқық нормаларымен алдын – ала белгіленген адамдардың заңды құқықтары мен заңды міндеттерінің пайда болуы жөніндегі өзіне тартатын, заңды айғақтар. Құқыққа сай әрекет заңды айғақтардың негізгі көп бөлігіне жатады және құқықтық қатынастардың пайда болуына, өзгеруіне, не болмауына ықпал етеді. Олар құқық нормаларына негізделген әрекеттер болады. Ондай әрекетті адамдардың заңды нәтиже туғызу үшін мақсатпен, не болмаса мақсатсыз жасалуына байланысты.

Өз жағынан құқыққа сай әрекеттер заңды актілерге және заңды қылықтарға бөлінеді.

Заңды актілер – белгілі құқықтық қатынастарға кіру мақсатында, адамдармен арнайы жасалатын құқыққа сай әрекеттер. Мысалы, сатып алу – сату шарты, тергеушінің қылмыстық іс қозғау туралы қаулысы. Әлеуметтік қамтамасыз ету органдарының зейнетақы тағайындау туралы шешімін айтуға болады. Бірінші жағдайда, мүлктік құқықтық қатынастар пайда болса, екіншіде – қылмыстық құқықтық, үшіншісінде – зейнетақылық қатынастар пайда болады. Заңды актілер – құқық нормаларында көрсетілген мақсатқа жету үшін жасалған, адамдардың заңды әрекеттері. Заңды актілер арнайы мақсатпен, заңды нәтиже шығару үшін, қоғамдық игілікті бөлу үшін. Не болмаса заңды міндеттерді жүктеу үшін жасалады. Мысалы, мекеме директорының еңбектегі табыстары үшін жұмысшылар мен қызметкерлерге сыйлық беру туралы бұйрығын айтуға болады.

Заңды қылықтар - құқықтық қатынастардың пайда болуына, өзгеруіне не болмаса жойылуына арнайы бағытталмаған, дегенмен өзінің артынан сондай ізін қалдырған құқықтық әрекеттер. Мысалы, азамат газетке бір көкейтесті мәселе жөнінде хат жазады. Газетке мақала шыққаннан кейін, хат иесіне авторлық құқық пайда болады, бірақ ол алдына ондай мақсатты қоймаған болатын. Заңды қылықтарды жасаған кезде, ешкім де белгілі құқықтық нәтиже шығаруды көздемейді, олардың мақсаты өзінің еңбегімен, қабілетімен іс жүзіндегі нәтижеге ие болу.

Құқықтық емес әрекеттер (құқық бұзушылық) – құқықтық нормалардың талабына қарсы келетін заңды айғақтар. Құқықтық емес әрекеттер, еліміздегі белгіленген құқықтық тәртіпті бұзады. Барлық құқық бұзушылық қылмыс және қылық болып екіге бөлінеді. Қылмысқа – қылмыстық құқық бұзушылық жатады. Қылықтар – тәртіптілік, әкімшілік және азаматтық – құқыққа бөлінеді.

Қиындық деңгейіне байлансты заңды оқиғалар жекеше заңды актілер және айғақтарға сай құрамдар (заңдылық айғақтар жүйесі) болып бөлінеді.

Құқықтық мәртебе (статус) – белгілі адамдардың және ұйымдардың құқықтары мен міндеттерінің жиынтығы (азаматтар, азаматтығы жоқтар, шетел азаматтары, ұйымдар, лауазымды адамдар, заңды тұлғалар).

Заңды тұлға - өз алдына мүлкі болады, құқықтық қабілеттілік берілген, өз атынан мүлктік құқығы бар және міндеттер атқарады, сотта, арбитражда және

үштік сотта жауапкер, арызданушы бола алады, банкте есеп ашады, өзінің мөрі болады.

Мүліктік және азаматтық – құқықтық қатынастардың субъектісі бола алады.

2. Оқиға – адам санасынан тыс болатын жайттар. Мысалы жай түсу, тасқынның болуы, жер сілкіну, табиғи өлім, өрттің шығуы. Оқиға негізінде табиғи апаттардың салдарынан болатын құбылыс. Мысалы үйге жай түсіп, өртенген болса, егер ол сақтандырылған болса, сақтанушы болған заңды тұлға үйдің құнын төлеуге міндетті. Бұл жерде сақтандырылған мен сақтандырушының арасында сақтандыру келісім шарты бойынша құқықтық қатынастар пайда болады [3,121].

Заңды айғақтар туғызатын оқиғалар, адамның еркімен байланысты емес, олармен жоспарланбайды. Олар табиғаттың құбылысы ретінде болады, табиғи күштің нәтижесі ретінде көрінеді: жай түсу, жер сілкінісі, судың тасуы және т.б. Оқиғалардың бәрі бірдей, заңды айғақтарға жатпайды, тек қоғамдық қатынастарға ықпалын тигізетін құқықта алады – ала көрсетілгендері ғана жатады. Кейбір кездерде әрекет және оқиға өздерінің нәтижелеріне байланысты бір – біріне дәл келеді және бірдей болып көрінуі мүмкін. Қандай кезде болмасын оқиға ма, не адамдардың әрекеті ме, білу мақсатында талдау жүргізілуі керек. Мысалы, кенеттен қойма өртеніп кетеді, өрт адамдардың әрекетімен (от қою), табиғи күштің әсері (жай түсу) болуы мүмкін, сонда ғана оқиға болып есептеледі.

Оқиға мен әрекет сияқты қатарлас, үшінші топтағы заңды айғақтар бөлініп шығады – күй (хал – жай). Олардың ерекшелігі сонда, олар адамдардың еркіне тәуелді және тәуелсіз де болуы мүмкін. Мысалы, адамдардың бір – бірімен келісімі бойынша некеге тұрмай-ақ шын мәнісіндегі, некелік қатынаста болуы, сот арқылы әке болуды мойындаудың негізі бола алады.

Оқиғалар абсолютті және салыстырмалы болуы мүмкін.

Абсолютті оқиға адам еркімен байланысты емес (мысалы, табиғи қиыншылықтар).

Салыстырмалыға сол құқықтық қатынастың қатысушыларының еркіне байланысты емес оқиғалар жатады, бірақ басқа адамдарың еркіне байланысты болады. Мысалы, кісі өлтіру қылмыстық құқықтық қатынастарға заңсыз әрекет болса, мұрагерлік, азаматтық құқықтық қатынастарға – заңды оқиғаға жатады.

Заңды айғақтар және оны жіктеу. Заңды айғақтарды толық зерттеуге және оларды белгілеп шешуге іс жүзінде, көмек беру үшін, оларды ғылыми түрде жіктеу қажет. Өндіріс процесінде және күнделікті өмірде адам көптеген әртүрлі анық айғақтармен қоршалған, олар әртүрлі бағамен маңыздылыққа ие. Олардың кейбіреулері құқық тұрғысынан бағаланса, басқалары - әлеуметтік нормалар тұрғысынан болады.

Заңды айғақтарды оқып білудегі ғылыми бағалылықтың іс жүзіндегі мәні сонда, олар құқықты өмірмен байланыстырады, оған «күш» береді, содан кейін, құқық өзінің алдындағы негізгі мақсатын орындауға кіріседі. Құқықтық қатынастардың болуы үшін, әдеттегідей тек құқықтық нормалардың болуы

жеткіліксіз. Оның қимылы өз - өзінен құқықтық қатынастарды туғызбайды. Құқықтық нормалар мен құқықтық қатынастардың екеуіне ортақ – заңмен белгіленген заңды айғақтар жатыр. Заңды айғақтарда оны қолдану, не іске асырудың жағдайлары көрсетілген және құқық нормаларының болжамымен қамтылады.

Заңды айғақтар тұрақта бекім қалмайды. Уақыт өткен сайын олардың мемлекеттік бағасы өзгеріп отырады. Мысалы, біраз уақыт бұрын мекемелерді басқарушылардың шаруашылық туралы бастамалары мемлекетпен мойындалған, бірақ, кейбір кездерде қылмыстық жауапқа да тартуға болатын.

Бір кездерде, құқықтық қатынастар бір ғана, заңды айғаққа байланысты болса, басқа кездерде, олардың жиынтығына байланысты болады. Ондай жиынтық, не заңды айғақтар жүйесі, заңды құрам деп аталады. Қоғамдық қатынастардың қиындығы, заңды айғақтардың арасындағы қарым – қатынастар, тұтас заңды құрамның құқықтық қатынастардың пайда болуына негіз ретінде қажеттігін белгілейді. Бірен – саран айғақтар белгілі адамға субъективтік құқықпен заңды міндеттер туғызбайды, тек ондай мүмкіншіліктің болуына алғышарттар, олар тағы да бірнеше заңды фактілер болса ғана, шындыққа айналады. Олардың өздерінің жиынтығымен белгілі құқықтық қатынастардың пайда болуына қажетті негіз бола алады. Мысалы, жоғарғы оқу орнының студенті болу үшін, бірнеше заңды айғақтар қажет: орта мектепті бітіргендігі туралы құжат тапсыру, ректордың бұйрығы мен конкурсқа байланысты оқуға тіркелу.

Заңды құрамда, барлық заңды айғақтар бір – бірімен қисынға сәйкестілікке және қарым – қатынаста болады. Олардың бірінің жоқ болуы, барлық заңды құрамды бұзады және сондықтан оның артынан жүруге міндетті құқықтық қатынастар болғандықтан, заң шығарушылар, істердің айғақтарға сай толық тексерілуін және олардың бұлтартпайтын дәлелдерге сүйенуін талап етеді. Субъектілерге игілік жасау және міндеттер жүктеу, әр уақытта істің материалдарымен негізделінуі қажет. Көптеген заңды айғақтар, ресми құжаттармен расталады: куәліктермен, төлқұжатпен, еңбек кітапшасымен, дипломмен т.б. Егер, сол не басқа құжаттардың дұрыстығы күмәнді болса, онымен белгілі мемлекет органдары тексеріс жүргізуге құқығы бар.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Өміржанов Е. Мемлекет және құқық теориясы. – Астана, - 2014. – 245 бет.
2. Ағдарбеков Т.А., Ағдарбекова З.Т., Данишбаева М.С. Мемлекет және құқық теориясы. – 2012 ж. – 112 б. .
3. Найманбаев С.М. Сақтандыру құқығы. – Алматы: Жеті жарғы. 2007. -- 448 бет.

Тасыбаева С.К.
Д.А. Қонаев атындағы
Еуразиялық заң академиясының 3 курс докторанты
Тасыбаев Р. Н.
старший преподаватель кафедры правовых дисциплин Казахской Академии
труда и социальных отношений

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА АЗАМАТТАРДЫҢ ЕҢБЕК ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Азаматтардың еңбек құқықтарын қорғау мәселесі қашан да қоғам үшін өзектілікке ие. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының 23-бабында әрбір адамның еңбек етуге, жұмысты еркін таңдауға, әділ және қолайлы еңбек жағдайларына және жұмыссыздықтан қорғалуға құқығы бар екендігі айқындалған. Жұмыс істейтін әрбір адам өзінің және оның отбасының лайықты өмір сүруін қамтамасыз ететін әділ және қанағаттанарлық сыйақы алуға құқылы.

Жұмыскер мен жұмыс беруші арасында еңбек қатынастары туындағанда, жұмыс беруші тарап басымдыққа ие болғандықтан, тәжірибеде екінші тараптың еңбек құқықтарын бұзу қаупі туындап отырады. Халықаралық еңбек ұйымы (ХЕҰ) жұмыскерлердің құқықтарын қорғаудың ұлттық құқықтық тетіктерінің тиімділігін арттыру мәселесіне елеулі алаңдаушылық білдіре отырып, еңбек құқықтық қатынастары туралы 15.06.2006 жылғы өз ұсынымында еңбек құқықтарын қорғауды ұйымға мүше мемлекеттер әзірлеуі және жүргізуі тиіс ұлттық саясат дәрежесіне көтерді. ХЕҰ өмір сүру кезеңінде еңбек саласындағы барлық мәселелерді қамтитын конвенциялар мен ұсыныстар қабылдады [1, 63].

Өз кезегінде Қазақстан Республикасы Конституцияға сәйкес өзін әлеуметтік мемлекет деп орнықтырады, әлеуметтік мемлекеттің негізгі саясаты адам және азаматтың лайықты өмірі мен дамуын, олардың денсаулығы мен еңбек құқықтарын қорғауды қамтамасыз етуге жағдай жасауға бағытталған, сондай-ақ әркім қауіпсіздік пен гигиена талаптарына сәйкес келетін жағдайларда жұмыс істеуге құқылы. Сәйкесінше, еңбек саласында азаматтарға тиісті жағдай жасау мемлекет пен қоғамның маңызды міндеті болып табылады.

2020 жылы тыныс-тіршіліктің барлық саласына соққы берген covid-19 коронавирустық инфекция пандемиясы салдары мемлекетке халықты әлеуметтік қорғау және карантиндік шектеулердің қолайсыз салдарын жеңілдету мәселесін аса өзекті етті. Елде төтенше жағдай енгізілгендіктен елімізде азаматтардың еңбек құқықтары мен бостандықтары едәуір шектеуге ұшырап отырды. Оның ішінде жұмыссыз қалу, карантинге байланысты еңбек

ету уақытының қысқаруы, кейбір жеке меншік кәсіпкерліктердің жабылуы және т.б. жағдайлар орын алды.

Халықтың әлеуметтік әл-ауқаты тұрақталмай, кейбір жұмыс берушілердің жұмыскерлердің еңбекақыларын уақытылы төлемей қоюы, еңбек қатынастарын дұрыс ресімдеуі, жалақыны ұстап қалуы сияқты әрекеттердің салдарынан ҚР Адам құқықтары жөніндегі Уәкілдің атына ел тұрғындарынан арыздар, оның ішінде әлеуметтік қамсыздандыру мәселелері бойынша 22 өтініш келіп түскен [2]. Еңбек заңнамасын бұзу жағдайлары жиіледі және көп жағдайда жұмыс беруші тарапынан олқылықтар көптеп кетіп жатады.

ҚР Еңбек кодексіне сәйкес, әркімнің қауіпсіздік пен гигиена талаптарына сай келетін жағдайларда еңбек етуге, еңбегі үшін қандай да бір кемсітушіліксіз сыйақы алуға құқығы бар [3].

Қазақстан Республикасының Конституциясында 24-бабының 1- тармағына сәйкес: «Әрбір адам еңбек еркіндігіне, мамандық және қызмет түрін еркін таңдауға құқылы. Еріксіз еңбекке тек сот үкімі бойынша, яки төтенше немесе әскери тәртіп жағдайында жол беріледі» делінген [4].

Конституцияның 24- бабының 1- тармағында бекітілген еңбек еркіндігі құқығы, өз бетімен өзінің еңбек мүмкіндіктерін басқару, қызмет түрі мен мамандықты таңдау, тек қана әркімнің өз құқығын түрлі жолдармен ерікті қалауын білдірген кезде жүзеге асады, еңбек келісім шарты бойынша жалдау, кез келген жеке меншік түріндегі ұйымдарда, әскери және мемлекеттік қызметті атқару, арнайы білімі жоқ заңды тұлға немесе шаруашылық серіктестік қатысушысы, өндірістік кооператив немесе шаруашылық (фермерлік шаруашылық) мүшесі, сонымен қатар азаматтық- құқықтық келісім шарттар шеңберінде (авторлық келісім шарт, мердігерлік келісім шарт, тапсырма келісім шарты және т.б) кәсіпкерлік қызметпен айналысу әрбір тұлғаның еркіндігін қамтыған.

Қазіргі кезде еңбек қатынастары саласында екі жағымсыз үрдіс пайда болды, атап айтқанда жұмыскерлердің еңбек құқықтарының бұзылуы санының өсуі және оларды сотпен қорғаудың төмендігі. Жұмыскерлерді жұмыстан босату, жалақыны кеш төлеу немесе мүлдем төлемей, зейнетақы төлемдерінің болмауы, сондай-ақ еңбек кітапшаларында жазбалардың болмауына байланысты талап арыздар саны, тиісінше соттардағы азаматтық істер саны едәуір артқан. Мысалы, 2019 жылы тек Көкшетау қалалық сотымен еңбек өтілін белгілеу туралы 274 өтініш қаралған [5, 69].

Адамның құқықтары мен бостандықтарын тану, сақтау және қорғау – мемлекеттің негізгі міндеті. Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес әркімнің өз құқықтары мен бостандықтарының сот арқылы қорғалуына құқығы бар. Әркімнің білікті заңгерлік көмек алуға құқығы бар [4].

Бірақ белгілі болғандай, елімізде халықтың басым бөлігі өздерінің құқықтары туралы, тіпті оларды қорғау жолдарын біле бермейді.

Мысалы, азаматша А.Р. Утегенованың жұмысқа қайта алу және амалсыз бос жүрген уақыт үшін ақы төлеу туралы талап арызын талдайық. (азаматшаның тегі, аты, кез-келген басқа жеке деректер әдейі өзгертілді).

Азаматша А.Р. Утегенованың Шу аудандық сотында қойған талабы келесідей:

1. Жамбыл облысы, Шу ауданы әкімдігінің білім бөлімінің «Ермұхан Бекмаханов атындағы мектеп-гимназиясы» коммуналдық мемлекеттік мекемесінің директоры М.М. Оразовтың 2020 жыл 3 наурыздағы еңбек шартын бұзу туралы № 100 ж/қ бұйрығын заңсыз деп тауып, талапкер А.Р. Утегенованы ағылшын тілі пәнінің мұғалімі лауазымына қайта алу;

2. Еңбек шартының заңсыз бұзылуына байланысты амалсыз бос жүрген уақыты үшін ала - алмай қалған жалақы мен өзге де тиесілі төлемдерді өтеу;

3. Азаматтық істі қараумен байланысты сот шығындарын жауапкерге жүктеу болып табылады.

«Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» 2017 жылғы 25 желтоқсандағы № 120-IV Салық кодексінің 616-бабына сәйкес соттарда еңбекке ақы төлеу сомаларын өндіріп алу туралы талап қою және еңбек қызметіне байланысты басқа да талаптар бойынша талапкер мемлекеттік баж төлеуден босатылады [7].

А.Р. Утегенова (бұдан әрі - Талапкер) 2017 жылы Жамбыл облысы, Шу ауданы әкімдігінің білім бөлімінің «Ермұхан Бекмаханов атындағы мектеп-гимназиясы» коммуналдық мемлекеттік мекемесінің директоры М.М. Оразовтың (бұдан әрі – Білім мекемесі) 2017 жылғы 1 қыркүйектегі № __ бұйрығы негізінде ағылшын тілі пәнінің мұғалімі лауазымына тұрақты түрде жұмысқа қабылданған.

Алайда Еңбек шарты Білім мекемесі директорының 2020 жыл 3 наурыздағы еңбек шартын бұзу туралы № 100 ж/қ (бұдан әрі – Бұйрық) бұйрығымен Қазақстан Республикасы Еңбек Кодексінің (бұдан әрі – Еңбек Кодексі) 52 бабы 1 тармағының 8, 14 және 16 тармақшаларына сәйкес бұзылған.

Талапкер А.Р. Утегенова Білім мекемесі директорының жұмыстан шығару туралы бұл бұйрығын негізсіз деп санайды және Білім мекемесінің бұл бұйрығымен келесі негіздер бойынша келіспейтіндігін мәлімдейді :

1. Еңбек Кодексінің 53 бабының 6 тармағына сәйкес жұмыскермен осы Кодекстің 52-бабы 1-тармағының 8,14 және 16 тармақшаларында көзделген негіздер бойынша еңбек шартын бұзу осы Кодекстің 65-бабында көзделген

тәртіптік жаза қолдану тәртібі және осы Кодекстің 66-бабының талаптары сақтала отырып жүргізілуі тиіс болатын.

Кодекстің 65 бабының 5 тармағына сәйкес Жұмыс беруші тәртіптік жаза қолдану туралы бұйрық шығарылған күннен бастап 3 жұмыс күні ішінде тәртіптік жазаға тартылған жұмыскерге қолын қойғызып хабарлауы тиіс. Жұмыскер жұмыс берушінің актісімен танысқанын қол қойып растаудан бас тартқан жағдайда, жұмыс беруші тәртіптік жаза қолдану туралы актіде бұл туралы тиісті жазба жазуы тиіс.

Білім мекемесінің талапкерге қатысты шығарған сөгіс бұйрықтары негізсіз және заң бұзушылықтарға жол берілген. Себебі, біріншіден, Білім мекемесі талапкер А.Р. Утегеноваға бұйрықпен заңмен белгіленген мерзімде таныстырмаған, екіншіден, бұйрықта талапкердің бұйрықпен танысудан бас тартқаны туралы тиісті жазба жасалмаған, үшіншіден, Білім мекемесінің талапкер А.Р. Утегеноваға қатысты шығарылған бұл бұйрығы Еңбек Кодексінің 65 бабының 5 тармағының талабына сай рәсімделмеген және негізсіз деп танылады. Демек, талапкердің тарапынан жоғарыда көрсетілген 2020 жылғы 3 наурыздағы еңбек шартын бұзу туралы № 134 ж/қ бұйрыққа арқау болған Еңбек Кодексінің 52 бабы 1 тармағының 14 тармақшасының талабы бұзылған жоқ.

Сонымен, жоғарыда көрсетілген еңбек шартын бұзу туралы бұйрыққа негіз болған Еңбек Кодексінің 52 бабы 1 тармағының 16 тармақшасы - тәртіптік жазасы бар жұмыскер еңбек міндеттерін дәлелді себепсіз қайталап орындамауы.

«Соттардың еңбек дауларын шешу кезінде заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 6 қазандағы № 9 нормативтік қаулысының 16 тармағына сәйкес Сот көзделген негіз бойынша жұмыстан шығарылған адамды бұрынғы жұмысына қайта алу туралы талап қоюды шешу кезінде жұмыскердің бұрын сол үшін тәртіптік жауаптылыққа тартылған теріс қылық жасаған-жасамағаны, осы тәртіптік жазаны қолданудың заңнамалық актілерде белгіленген тәртібі мен мерзімдерінің сақталған-сақталмағаны, жұмыскердің еңбек міндеттерін дәлелді себептерсіз қайталап орындамау немесе қайталап тиісінше орындамау белгісінің бар-жоғы туралы дәлелдемелерді зерттеуге міндетті [6].

Егер сот істі қарау кезінде адамды бұрын жасалған теріс қылығы үшін тәртіптік жауаптылыққа тарту заңнаманы бұза отырып жүргізілгенін анықтаса, онда қайталану белгісі алып тасталып, талап қоюшы бұрынғы жұмысына қайта алынуға тиіс. Сондай-ақ қайталануды айқындау кезінде жұмыскерде, оның бірінші теріс қылыққа ұқсас қандай тәртіптік теріс қылықты қайталап жасағанына немесе басқа тәртіптік теріс қылық жасағанына қарамастан,

тәртіптік жазаның қолданылу кезеңінде оның түрлерінің (ескерту, сөгіс, қатаң сөгіс) біреуінің бар болуын басшылыққа алу қажет. Еңбек шартын бұзудың негізінде жұмыскерге еңбек міндеттерін дәлелді себептерсіз қайталап орындамағаны немесе қайталап тиісінше орындамағаны үшін тәртіптік жаза қолдану көзделген.

Бұл ретте, сот жұмыскердің Еңбек кодексінің 65-бабында көзделген тәртіппен тәртіптік жауаптылыққа тартылған бұрын жасалған тәртіптік теріс қылығы болған кезде ғана еңбек шартын осы негіз бойынша бұзуға мүмкін болатынын назарда ұстауы тиіс.

Ал Білім мекемесі басшылығы жоғарыда көрсетілген еңбек шартын бұзу туралы бұйрықта ешқандай дәлелді себепсіз талапкер А.Р. Утегеноваға қатысты Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің 52-бабы 1-тармағының 16 тармақшасын қолданған.

Соттардың еңбек дауларын шешу кезінде заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 6 қазандағы № 9 нормативтік қаулысының 22 тармағына сәйкес Жұмыс беруші тәртіптік жаза түрін айқындаған кезде Еңбек кодексінің 52-бабы 1-тармағының 8), 9), 10), 11), 12), 13), 14), 15), 16), 17), 18) тармақшаларында көзделген жағдайларда еңбек шартын бұзуды қолдануға құқылы. Алайда, егер сот еңбек тәртібін бұзғаны үшін еңбек шарты бұзылған адамды жұмысқа қайта алу туралы істі қарау кезінде теріс қылық шынында да орын алған, бірақ еңбек шартын бұзу ҚР Еңбек кодексінде белгіленген тәртіптік жаза қолдану тәртібін немесе мерзімін бұза отырып жүргізілген деген тұжырымға келсе, жұмыскер жұмысқа қайта алынуы мүмкін.

Еңбек кодексінің 159 бабы 1 тармағына сәйкес жұмыс беруші мен микрокәсіпкерлік субъектінің, жұмыскерлерінің саны он бес адамнан аспайтын коммерциялық емес ұйымның жұмыскері, үй жұмыскері, заңды тұлғаның жеке-дара атқарушы органы, заңды тұлға атқарушы органының басшысы, сондай-ақ заңды тұлғаның алқалы атқарушы органының басқа да мүшелері арасында туындайтын дауларды қоспағанда, жеке еңбек дауларын - келісу комиссиялары, ал реттелмеген мәселелер не келісу комиссиясы шешімінің орындалмауы бойынша соттар қарайды.

ҚР Еңбек кодексінің 160 бабының 1) тармақшасында жұмысқа қайта алу туралы даулар бойынша - еңбек шартын тоқтату туралы жұмыс беруші актісінің көшірмесі келісу комиссиясына табыс етілген немесе табыс етілгені туралы хабарламасы бар тапсырысты хатпен пошта арқылы жіберілген күннен бастап бір ай, ал сотқа жүгіну үшін - реттелмеген даулар бойынша жүгінген кезде не еңбек шарты тарапы келісу комиссиясының шешімін орындамаған кезде келісу комиссиясы шешімінің көшірмесі табыс етілген немесе табыс

етілгені туралы хабарламасы бар тапсырысты хатпен пошта арқылы жіберілген күннен бастап екі ай мерзім көрсетілген. Сонымен бірге осы баптың 2) тармақшасы мен соттардың еңбек дауларын шешу кезінде заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 6 қазандағы № 9 нормативтік қаулысының 4 тармағында жеке еңбек дауының тарабы Еңбек кодексінің 160-бабында көзделген келісу комиссиясына жүгіну мерзімін өткізіп алған жағдайда да, келісу комиссиясы Конституцияның 13-бабы 2-тармағының және Еңбек кодексінің 159-бабының ережелерін негізге ала отырып, оның арызын шешім шығара отырып қарауға тиіс, бұл осы шешіммен келіспейтін тараптың одан әрі сотқа талап қойып жүгіну құқығын іске асыруына мүмкіндік береді және де жеке еңбек дауларын қарау бойынша жүгіну мерзімінің өтуі қаралып жатқан еңбек дауы бойынша медиация туралы шарттың қолданылу кезеңінде, сондай-ақ келісу комиссиясы болмаған жағдайда, ол құрылғанға дейін тоқтатыла тұрады деп көрсетілген. Ал Білім мекемесінде келісу комиссиясы атымен болмаған. Оған дәлел талапкер А.Р. Утегенованың жоғарыда көрсетілген жұмыстан заңсыз шығарылуына байланысты берген өтінішіне жауапты Білім мекемесінің келісім комиссиясы емес Аудандық білім бөлімінің бөлім басшысының м.а. Ж. Давыдованың беруі.

Сонымен бірге, Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің 121-бабы 1 тармағына сәйкес жұмыс беруші жұмыскердің алмай қалған жалақысы мен оған тиесілі өзге де төлемдерді жұмыскер басқа жұмысқа заңсыз ауыстырылған, жұмыскер жұмыс орнына заңсыз жіберілмеген, еңбек шартының талаптары біржақты заңсыз өзгертілген, жұмыстан заңсыз шеттетілген, еңбек шарты заңсыз бұзылған жағдайларда, оған өтеуге міндетті [3].

Жоғарыда көрсетілген мысалда Білім мекемесі тарапынан еңбек заңнамасын өрескел бұзушылық көрінеді. Талапкер А.Р. Утегенованың жазған арызы еш жерде тіркелмеген. Себебі, келісім комиссиясына жүгіну құқығы мерзімінің өтіп кетуіне байланысты Білім мекемесі қабылдамаған. Осы жерде мәселе туындайды: біріншіден, талапкер мүлдем құрылмаған келісім комиссиясына қалай жүгінеді және қашан қаралады, қандай құрамда?! соттардың еңбек дауларын шешу кезінде заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 6 қазандағы № 9 нормативтік қаулысының 4 тармағында жеке еңбек дауының тарабы Еңбек кодексінің 160-бабында көзделген келісу комиссиясына жүгіну мерзімін өткізіп алған жағдайда да, келісу комиссиясы Конституцияның 13-бабы 2-тармағының және Еңбек кодексінің 159-бабының ережелерін негізге ала отырып, оның арызын шешім шығара отырып қарауға тиіс, бұл осы шешіммен келіспейтін тараптың одан әрі сотқа талап қойып жүгіну құқығын іске

асыруына мүмкіндік береді және де жеке еңбек дауларын қарау бойынша жүгіну мерзімінің өтуі қаралып жатқан еңбек дауы бойынша медиация туралы шарттың қолданылу кезеңінде, сондай-ақ келісу комиссиясы болмаған жағдайда, ол құрылғанға дейін тоқтатыла тұрады деп көрсетілген. Демек, талапкердің талабы орынды.

Бұл елімізде орын алған және шешімін тапқан бір ғана мысал. Ал қоғамда өз құқықтарын қорғай алмай жүрген азаматтардың қаншалықты көп екендігін ескерсек, еңбек дауларының алдын алу және оларды сотта қорғау, медиация, келісім комиссиясын құру, яғни еңбек заңнамасына қайта өзгеріс енгізу қажет екендігін ұғынамыз.

Жалпы алғанда, жұмысшылардың еңбек құқықтарын қорғау ұғымын кең және тар мағынада ажырату керек. Тар мағынада - бұл еңбек құқықтарының сақталуын қамтамасыз ету, оларды бұзудан қорғау, оның ішінде алдын-алу, бұзылған құқықтарды қалпына келтіру. Кең мағынада, еңбек құқықтарын қорғау деп еңбекті қорғау функциясын жүзеге асыруды түсіну керек.

Демек, еңбек құқықтарын қорғау кең мағынада тар мағынада қорғауды, сондай-ақ осы құқықтарды қорғаудың келесі әдістерін қамтиды:

1) еңбек жағдайларының деңгейін, еңбекке тұрақты ақы төлеуді, еңбек заңнамасымен және жергілікті деңгейде ұжымдық шарттармен, келісімдермен, еңбек заңнамасымен толықтырылатын, арттырылатын, дамитын негізгі еңбек құқықтарының кепілдіктерін заңнамамен белгілеу. Яғни, қызметтің барлық салаларында дұрыс жұмыс істеу, жұмыс берушілер мен қызметкерлер арасындағы жанжалды жағдайларды азайту үшін еңбек жағдайларының тиісті деңгейін құру қажет.

2) тікелей және өкілдік ретінде өндірістік демократияны дамыту (кәсіподақтар және қызметкерлердің басқа да өкілдері арқылы), қызметкерлердің өздері ішкі еңбек тәртібінің қағидаларын айқындауға да, ұжымдық шарттарды ұйымда жасасу міндеттілігін белгілеуге де қатысатын болса, осының бәрін тек жұмыс берушінің шешуіне бермей-ақ қоюға құқылы. Қарапайым тілмен айтқанда, жұмысшылардың өкілдеріне «дем беру» қажет.

3) жұмыскерлер арасында еңбек заңнамасын барлық тәсілдермен (БАҚ арқылы дәрістер, семинарлар, жиналыстар және т. б. арқылы) кеңінен насихаттау, сондай-ақ тиімді тәсілдерді көрсету практикасын пайдалана отырып, оның жұмыс берушілері мен олардың өкілдерін (әкімшілікті) оқыту қажет болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бекияшев Д.К. Международное трудовое право (публично-правовые аспекты) Учебник. Москва : Проспект, 2015 г. – 280 с.;
2. ҚР Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің 2020 жылғы есебі. <https://www.gov.kz/memleket/entities/ombudsman/documents/details/166034?lang=kk>;
3. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі. 07.07.2020 жылғы өзгерістер мен толықтырулармен (<http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414>);
4. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз (2019.23.03. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі;
5. Бухаева А. А., Смагулова А.А. «Конституционное право на защиту труда в Республике Казахстан». Журнал «Science & Reality» № 4 . 2020. С.69.
6. «Соттардың еңбек дауларын шешу кезінде заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 6 қазандағы № 9 нормативтік қаулысы. «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P170000009S>
7. «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы (Салық кодексі) Қазақстан Республикасының Кодексі 2017 жылғы 25 желтоқсандағы № 120-VI ҚРЗ.

Тимурұлы А.

Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының
магистранты

Ғылыми жетекші: Таужанова Р.Ж.

профессор, з.ғ.к.

АДАМ ҚҰҚЫҒЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДЫҢ КЕПІЛДІКТЕРІ

Еліміздің Ата Заңында демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет деп жариялануымен қатар, өзінің ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандығы екенін, мемлекеттік биліктің бірден-бір бастауы – халық екенін айқындап бергелі және осы қағидалардың толықтай қамтамасыз етілгеніне 30 жылдай болып отыр. Ал осы сөйлемнің екінші жолынан мемлекеттің ең басты байлығы – халық, әрбір азамат екендігі анық көрініп тұр. Сонымен бірге, экономиканың өрлеуі мен халықтың әл-ауқатының жақсаруына да ықпал етті. Тоғыз бөлімнен тұратын

Конституцияда «Адам және азамат» деп аталатын бөлім елдің ең асыл қазынасы – адам және оның құқықтары мен бостандығын қорғауға арналған. Атап айтқанда, 30-бап адамның құқығы мен бостандығы өмірге келген сәтінен бастап, оған тиесілі екенін және оған ешкімнің қол сұғуына жол берілмейтінін бекітеді [1].

Адам құқықтары мен бостандықтары – тұлғаның рухани және материалдық игіліктерге жетуінің құралы, биліктің механизмі, ерік білдірудің заңды түрі, өз мүдделерінің жүзеге асуының басты факторы. Сонымен қатар, тұлғаның өзін-өзі дамытуының міндетті алғышарты, оның қоғамдағы орнын нақтылау, әрі артықшылықтарын көрсетудің бір түрі. Осыған сәйкес Конституцияға енгізілген өзгерістер мен толықтырулар азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының қорғалу кепілдігін нығайта түсті.

Кепілдіктер - тұлғаға өзінің құқықтары мен бостандықтарын, мүдделерін жүзеге асыру үшін тең мүмкіндіктер жасайтын әлеуметтік-экономикалық, саяси, имандылық, өнегелік ұйымдастыру алғышарттарының, жағдайларының, құралдары мен тәсілдерінің жүйесі. Кепілдіктер ұғымы адамзат жасаған ізгілік (яғни гуманизм адамгершілік), имандылық, өнегелілік, әділдік, заңдылық, мақсаттылық, теңқұқықтылық және т.б. негіздерге сүйенеді. Өзінің мәні бойынша кепілдіктер дегеніміз адамның заңды мүдделерін қанағаттандыруды қамтамасыз ететін жағдайлар (шарттар) жүйесі. Бұлардың негізгі қызметі мемлекеттің және басқа да субъектілердің тұлға құқығын жүзеге асыру аясындағы міндеттерін орындату болып табылады. Кепілдіктердің объектісіне адам құқықтарын сақтау мен қорғауға байланысты болып келетін қоғамдық қатынастар, азаматтардың мүліктік және мүліктік емес мүдделерін қанағаттандырулар жатады.

Қазақстан Республикасында Конституцияға сәйкес адам құқықтары мен бостандықтары танылады және оларға кепілдік беріледі.

Адамның қадір-қасиетіне қол сұғылмайды.

Сөз бен шығармашылық еркіндігіне кепілдік беріледі

Әркімнің тынығу құқығы бар.

Тұрғын үйге қол сұғылмайды.

Меншік, оның ішінде мұрагерлік құқығына заңмен кепілдік беріледі.

Қазақстан Республикасының азаматы жасына келген, науқастанған, мүгедек болған, асыраушысынан айырылған жағдайда және өзге де заңды негіздерде оған ең төменгі жалақы мен зейнетақының мөлшерінде әлеуметтік қамсыздандырылуына кепілдік беріледі.

Азаматтардың мемлекеттік оқу орындарында тегін орта білім алуына кепілдік беріледі.

Адам құқығы Адам және азамат құқығын қарастыру алдында "адам", "жеке адам", "азамат" санаттарының арақатынасын білу маңызды. "Адам" ұғымы табиғи тұрпатта сипатталады, яғни арнайы физиологиялық қасиеттерді бойына сіңірген тіршілік әлемінің өкілі ретінде. "Жеке адам" ұғымы адамды әлеуметтік тұрғыда сипаттайды, яғни қоғамда өзінің рөлі мен орнын және оның алдындағы жауапкершілігін сезінуі (мүмкін болған жағдайлар, егерде адам әр түрлі

объективті және субъективті себептерге байланысты жеке адам бойында болатын қасиеттерді иемденбесе, мысалы, психикалық аурудың салдарынан сот оны әрекет қабілеттілігі жоқ деп таныса). "Азамат" ұғымы адамды заңды тұрғыда сипаттайды, яғни адамның нақты бір мемлекетпен тұрақты құқықтық байланыстылығын қарастырады. Адам құқығы — адамның мүддесін қанағаттандыруға бағытталған, заңмен қорғалатын демократиялық құндылық. Адам құқығына мынадай белгілер тән:

*олар қоғамда өмір жағдайының үнемі өзгеріп отыруына байланысты, адамның табиғи және әлеуметтік мәнділігі негізінде туындайды және дамиды;

*объективті түрде қалыптасады және мемлекеттің мойындауына тәуелді емес;

*туғанынан беріледі;

*табиғи (су, жер, ауа, т.б. сияқты) қажеттілік болып табылады, ажыратылмас сипатта болады;

*тікелей әрекетті болып табылады;

*ең жоғары әлеуметтік құндылық болып танылады;

*құқықтың қажетті бөлігі ретінде адамның өмір сүруінің нақты бір тұрпатын білдіреді;

*жеке адамның өз қалауынша әрекет жасауына мүмкіндік жасайтын, сейтіп нақты бір игіліктер алуын қамтамасыз ететін адамдар мен мемлекеттің арасындағы қарым-қатынастарды тұжырымдайтын қағидаттар мен нормаларды білдіреді;

*оларды мойындау, сақтау және қорғау — мемлекеттің міндеті [2,98].

Қазіргі кезде Қазақстанда экономикалық және саяси жағдай тұрақтанған кезде, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына кепілдік беру және олардың жүзеге асырылуы маңызды болып отыр. Құқықтар мен бостандықтар мәселесін қараған кезде құқықтар мен бостандықтардың барлығының толық көлемде жүзеге асуы нақты демократиялық құқықтық мемлекет болған жағдайда орын алатындығын атап өткен жөн.

Осы Конституцияда азаматтардың барлық құқықтары мен бостандықтарына кепілдік берілетіндігі бекітілген. Оларға экономикалық, саяси, әлеуметтік, ұйымдастырушылық, құқықтық, педагогикалық, тәрбиелік және сыртқы экономикалық кепілдіктер жатады.

Бұл құқық ар-ождан, өмірін, денсаулығын, аты-жөнін, әртүрлі жеке өмірі салаларының құпиялылығын, оның ішінде жанұя өміріндегі құпияларын және ҚР Конституциясының II бөлімінде кепілдік берілген басқа да нормаларды білдіреді.

Әдетте, ғылыми әдебиетте адам құқығының экономикалық, саяси және идеологиялық кепілдіктері аталады. Кейде жалпы кепілдіктердің басқа да түрлерін, атап айтқанда қоғамдық, әлеуметтік және рухани түрлерге бөледі.

Қазақстанда адам құқықтарының жүзеге асырылуының мынадай түрлері жатады:

1) адам құқығының жағдайына қатысты альтернативтік заңдарды әзірлеуі;

2) адам құқығын сақталуын бақылаушы мемлекеттік органдардың белсенділігін арттыруы;

3) сот, прокуратура қызметінің адам құқықтары мен бостандықтары саласындағы халықаралық нормаларға, атап айтқанда азаматтық (жеке) және саяси құқықтары мен бостандықтарын сәйкестендіруі;

4) Қазақстан Республикасының Парламентінің адам құқықтары мен бостандық мәселелері бойынша кәсіби деңгейін көтеруі;

5) адам құқығы саласындағы халықаралық шарттарға еліміздің қосылуы немесе оларды ратификациялауы.

Азаматтардың құқықтары мен бостандықтары жәй ғана айтылмай, оларды қорғалу кепілдіктері де ұлттық заңнамаларда бекітілген. Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына ең негізгі кепілдік — оның құқықтары мен бостандықтарына шек қоюшылықты болдырмау. Құқық пен бостандыққа шек қою немесе олардан айыру жағдайлары тек қана конституцияда көрсетіледі. Конституция бойынша адамды құқығы мен бостандығынан айыру немесе шектеу төтенше жағдайда және уақытша ғана қолданылады.

Адамдар мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының кепілдіктері – бұл конституциялық құқықтар мен бостандықтарды шынайы жүзеге асыруға арналған, оларды түрлі қол сұғушылықтардан қорғауға бағытталған амалдар. Олардың төмендегідей түрлерін көрсетуге болады:

1..Әлеуметтік-экономикалық кепілдіктер.

Бұл кепілдіктер адамдардың құқықтар мен бостандықтарды еркін пайдалануын қамтамасыз ететін тиісті орта мен материалдық негіздің болуын анықтайды – мысалы, әлеуметтік тұрақтылық, дамыған экономика, қоғамның барлық әлеуметтік қажеттіктеріне қызмет көрсетуге мүмкіндік беретін мекемелер жүйесінің болуы т.б.

2. Саяси кепілдіктер – адамдардың еркін дамуы мен лайықты өмір сүруін қамтамасыз ететін жағдайларды жасауға бағытталған мемлекеттің саясаты – саяси құрылымдардың тұрақтылығы, олардың азаматтық келісімге қол жеткізу қабілеттігі, қоғамда тұрақсыздықты жою, азаматтардың саяси мәдениетінің тиісті деңгейі.

3. Заңи кепілдіктер – адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру мен қорғауды қамтамасыз ететін барлық құқықтық амалдар - әрбір құқықтың нақты кепілдіктерінің конституциялық, заңи бекітілуі.

Ғылыми әдебиетте заң кепілдіктері туралы түсінік пен оның жүйесі туралы мәселе әр түрлі көзқараста қарастырылады. Негізінде кепілдіктер - бұл тұлғаның құқықтық мәртебесі негізіндегі қажетті жалғыздан жеке, заңда жарияланған мүмкіндігінен шындыққа ауысуы қамтамасыз ететін сенімді өткел деп атап өтеді. Нақты бір тұлғаның заңды және шын мәніндегі жағдайын қалыптастыру үшін жағымды шарттар және тиімді құралдар қажет, ал бұл дегеніміз кепілдіктер деген сөз. Кепілдіктер деп барлығының және әркімнің құқығын шын мәнінде іске асыруды және жан-жақты қорғауды қамтамасыз ететін шарттар мен құралдарды түсінуді ұсынады. Бұдан басқа «шарттар» деп

негізгі құқықтар мен еркіндіктерді қолдану және міндеттерді орындау үшін жағымды жағдай жасау, ал «құралдар» деп мемлекеттік биліктің жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, қоғамдық бірлестіктердің, азаматтардың өздерінің негізгі құқықтары мен еркіндіктерінің тиісті түрде жүзеге асырылуы үшін күресте қажетті құралдарды, ал заң кепілдіктері деп олардың көмегімен қоғамда азаматтарға құқықтары мен еркіндіктерін іске асыру қамтамасыз етілетін құқықтық құралдар мен әдістер түсініледі.

Мемлекеттік басқару сферасындағы азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау кепілдіктері - бұл құқық субъектілерінің мемлекеттік басқару сферасында әртүрлі құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыруды қамтамасыз ететін жағдайлар мен тәртібін анықтайтын нормалар мен оларды қорғайтын құралдардың, амал - тәсілдерінің жиынтығы.

Оның мынадай түрлері болады:

- 1) Экономикалық;
- 2) Саяси;
- 3) Идеологиялық;
- 4) Заңды;
- 5) Ұйымдық.

Кепілдіктердің бірі – әлеуметтік-экономикалық кепілдіктер. Бұл кепілдіктер Конституция нормаларының, әсіресе адамдардың құқықтары мен бостандықтарына қатысты конституциялық ережелердің сақталуын, бұзылмауын қамтамасыз ететін әлеуметтік-экономикалық жағдайлардың болуын шамалайды. Дамыған экономикасы, өндірісі, әлеуметтік инфрақұрылымы бар әлеуметтік теңдік пен тұрақтылық орын алған мемлекетте жеке тұлғаның әлеуметтік-экономикалық, жеке құқықтарын бекітетін конституциялық нормалардың бұзылу фактісі де неғұрлым төмен болары анық.

Экономикалық кепілдер кепілдер жүйесінде айқындалушы болып саналады, өйткені тұлғаның өсетін материалдық және рухани қажеттіліктерін мейілінше толық қанағаттандыруды қамтамасыз ететін материалдық жағдайды туындатады. Қазақстан Республикасы Конституциясының 6-бабы және меншік құқығының заңмен қорғалатындығын әркім жеке дара, сондай-ақ өзге де тұлғалармен бірлесіп жеке меншік мүлікке иелік етуге, жеке билік етуге құқылы екендігін бекітеді.

Әлеуметтік кепілдер. ҚР Конституциясының 1-бабына сәйкес Қазақстан Республикасы- саясатты адамның лайықты өмір сүруі мен еркін дамуын қамтамасыз ететін жағдайлар жасауға бағытталған әлеуметтік мемлекет. Қазақстан Республикасында еңбек пен адамның денсаулығы қорғалады, еңбекті төлеудің кепілдендірілген ең кіші мөлшері бекітіледі, жанұяны, ана болуды, әке болуды және мүгедектермен егде азаматтарды мемлекеттік демеу қамтамасыз етіледі, әлеуметтік қызметтер жүйесі дамиды, мемлекеттік зейнетақылар, жәрдемақылар және әлеуметтік қорғаудың өзге де кепілдіктері бекітіледі.

Саяси кепілдіктер. Бұл ең алдымен саяси жүйе, биліктің халыққа тиесілігі, адамның, оның құқықтары мен еркіндіктерінің өзге әлеуметтік құндылықтарға, мемлекеттік қызметтегі осы құқықтар мен еркіндіктерге бағыт ұстануларға

қатысты басылымдылық жариялауы. Қазақстан Республикасында саяси әр түрлілік, Қазақстан республикасы халқының туған тілін сақтау құқығы, сондай-ақ адам құқықтары мен негізгі еркіндіктерді қолдану, өз мүдделерін қорғау ерекше орын алған.

Идеологиялық кепілдіктер. Бұл азаматтардың еңбекке және құқыққа қарым-қатынасы дәрежесін көрсететін нақты идеологиялық шарттар мен құралдар (мораль, білім беру, мәдениет жағдайы, қоғам мүшелерінің санасы).

Азаматтар құқықтарының саяси және идеологиялық кепілдіктері бұл құқықтарды іске асыруға және қорғауға септігін тигізеді. Алайда өзімен өзі тұрғанда нұсқалған кепілдіктер тікелей құқықтарды іске асыру, қалпына келтіру және қорғауда заңға сәйкестігі қамтамасыз етпейді, бұл әр бір нақты жағдайда мүмкін болатын қателермен оларды жүзеге асыру және қорғау кезінде қиянат жасаушыларды болдырмайды.

Қазақстан Республикасының Азаматтық заңнамасына сәйкес кепіл дегеніміз міндеттемелерді қамтамасыз ету тәсілі болып табылады. Гарант басқа тұлғаның (қарызгер) қарыз берушінің алдында бұл тұлғаның міндеттемелерін толық орындалуына жауап беруге міндеттенеді. Кепілдікті бірге берген тұлғалар қарыз берушінің алдында бірге жауап береді, яғни несиенің сомасы бойынша толық мөлшерде [3,156]

Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау кепілдіктеріне ұйымдық кепілдіктер де жатады. Бұл дегеніміз функциялары азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау және олардың жүзеге асырылуына қолайлы жағдайлар туғызу болып табылатын мемлекеттік органдардың қызметі.

Заңды кепілдіктердің ішінде әкімшілік – құқықтық кепілдіктерін атап өтуге болады. Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының әкімшілік – құқықтық кепілдіктері - бұл құқық субъектілерінің әртүрлі құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыруды қамтамасыз ететін және оларды қорғайтын амал - тәсілдердің жиынтығы.

Ол азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарының кепілдігімен тығыз байланысты, өйткені олардың көпшілігі әкімшілік - құқықтық аясында, азаматтардың мемлекеттік басқару органдарымен қатынастарын қамтиды. Оларға мыналарды жатқызуға болады:

- заңмен белгіленген тәртіпте жарияланбаған нормативті-құқықтық актілерді қолданбау;

- мемлекеттік органдар әрбір азаматқа оның құқықтары мен мүдделерін қамтитын құжаттармен, шешімдермен және өзге де материалдармен танысу мүмкіндіктерімен қамтамасыз етулері тиіс;

- азаматтардың құқықтарына шек келтіретін мемлекеттік органдар мен олардың лауазымды тұлғаларының кез келген шешімдері мен әрекеттері сотқа шағымдалуы мүмкін;

- ешкімде азаматтардың қандайда болсын құқықтары мен бостандықтарынан айыруға немесе шектеуге құқығы жоқ;

- азаматтардың құқықтары мен бостандықтары төтенше жағдайлар кезінде заңға сәйкес уақытша шектелуі мүмкін;

- мемлекеттік қызмет мемлекеттік қызметкердің ҚР халықының және оның әр бір азаматының алдындағы жауапкершілігі қағидасына негізделіп тұрғызылады [4,221].

Мысалы, Еңбек құқығы ғылымында заң кепілдіктері былай жіктеуге болады:

- 1) еңбек қатынастарына түсуді қамтамасыз ететін кепілдер;
- 2) еңбек құқығы және онымен байланысты өзге де құқықтық қатынастарда азаматтардың кедергісіз еңбек құқығын қамтамасыз ететін кепілдер;
- 3) бұзылған жағдайда қызметкердің еңбек құқығының қайта қалпына келтіруіне ықпал ететін кепілдіктер.

Қызмет ету ортасы бойынша еңбек құқығының заңды кепілдері «жалпыға» (барлық қызметкерлерге қатысты еңбек құқықтары) және «арнаулы» (нақты категорияларға: әйелдерге, жасөспірімдерге, мүгедектерге және т.б. қатысты) болып бөлінеді.

Қызметкер мен жұмыс берушінің еңбек құқықтарын жүзеге асыру мазмұны мен әдістері бойынша кепілдіктер материалдық-құқықтық және іс жүргізу кепілдіктері болып, мақсатты қолданылуы бойынша-құқықтарды іске асыру кепілдіктеріне және құқықты қорғау кепілдіктеріне бөлінеді. Заң кепілдері еңбекке құқықты іске асыру сатылары бойынша да жіктелуі мүмкін (еңбекке орналасу, жұмыстың шын мәнінде іске асу, аяқталуы). Бұл белгі бойынша кепілдіктердің үш түрін бөлуге болады:

1. Жұмысқа қабылдау кезіндегі құқықтардың кепілдіктері;
2. Азаматтардың еңбек құқықтары мен міндеттерін іске асыру кезіндегі олардың құқықтарының кепілдіктері;
3. Еңбек қатынастарының аяқталуымен байланысты кепілдіктен.

Заңды кепілдіктерде көрсетілген әр түрлі қоғамдық қарым-қатынасты құқықтық реттеу әдістері мен тәсілдерінде заңды кепілдіктер мынадай формада қалыптасуы мүмкін: а) тыйымдар; б) рұқсат етулер; в) ұсынулар [5,5]

Азаматтардың құқығы мен бостандығына негізгі кепілдік беретіндер — өздеріне осындай міндеттер жүктелген және оны іс жүзіне асыратын мемлекеттік органдар, ұйымдар, лауазымды адамдар болып табылады. Барлық мемлекеттік органдар азаматтардың құқығы мен бостандығын пайдалануына жағдай жасау үшін құрылған. Олардың негізгі мұратының өзі сол — азаматтардың заңды құқықтарын қорғау үшін қызмет ету.

Қазақстан Республикасында адамдар мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау мен жүзеге асыруды қамтамасыз етуі тиіс мемлекеттік институттар құрылады және жұмыс істейді. Соның бірі ҚР Президенті адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының кепілі болып белгіленген.

Конституцияның 40 – бабының 2 - тармағында Республиканың Президенті - халық пен мемлекеттік билік бірлігінің, Конституцияның мызғымастығының, адам және азамат құқықтары мен бостандықтарының нышаны әрі кепілі – деп көрсетілген [6,146].

ҚР Үкіметі адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету бойынша шараларды жүзеге асырады. Дәл осындай өкілеттіктер жергілікті атқару органдарының басшысына - әкімдерге жүктелген.

Іс жүзінде кез келген мемлекеттік орган азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға міндетті, өйткені бұл мемлекеттің өзінің мақсат-міндетінен туындайды.

Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау бойынша өкілеттіліктері өзгешелінетін мемлекеттік органдар болады, солардың ішінде Ішкі Істер Органдарын атауға болады.

Сот органдары азаматтардың құқықтарының бұзылуы туралы істерді қарастырады (ҚР Конституциясының 13 бабы). Демократиялық, құқықтық мемлекеттерде жеке тұлғаның құқықтарын шектеу туралы мәселе туған жағдайда тек соттардың құзіретіне берілген. Нақты айтсақ істі қараудағы әділ, әрі жария түрде қарау құқығы тәуелсіз және әділетті сот арқылы жүзеге асырылуы тиіс екендігі Адам құқығы мен бостандығын қорғау туралы Декларацияның 8-бабында айқындалып, оған Қазақстан Республикасы Конституциясының 13-бабы арқылы кепілдік берілген.

Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы Қазақстан Республикасының 2000 жылғы. 25 желтоқсандағы № 132-II Конституциялық Заңының 1-бабында әркімге мемлекеттік органдардың, ұйымдардың, лауазымды және өзге де адамдардың Республиканың Конституциясында және заңдарында көзделген құқықтарға, бостандықтар мен заңды мүдделерге нұқсан келтіретін немесе оларды шектейтін кез келген заңсыз шешімдері мен іс-қимылдарынан сот арқылы қорғалуға кепілдік берілетіндігі туралы айтылған [7].

Прокуратура органдары жалпы қадағалау тәртібінде азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын бұзатын мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалардың актілеріне наразылық білдіреді және күшін жоюға тырысады. Прокуратура органдары әкімшілік ұстаудың, әкімшілік құқық бұзушылық үшін қолданылған ықпал ету шараларының заңдылығын және қолданылуын тексереді.

Қазіргі кезеңде Қазақстанда Омбудсмен – адам құқықтарын қорғау, арыз, өтініштерді қарау, құқықтар бұзылған жағдайда қалпына келтіру қызметімен айналысатын өкіл. Омбудсмен институты біздің елімізде адам құқықтарын қамтамасыз етудің бірін-бір тетігі. Классикалық тұрғыда, омбудсмен дегеніміз – мемлекеттік қызметкерлердің заңсыз әрекеттері нәтижесінде бұзылған құқықтар мен бостандықтар жөніндегі арыз-шағымдарды қарап, тексеріп заңдық күші жоқ ұсыныстар беретін тәуелсіз лауазымды тұлға.

Сонымен қатар Қазақстан Республикасындағы адам құқықтарын қорғаумен айналысатын ұйымдардың бірі, ол – Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Адам құқықтарын жөніндегі комиссия. Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Адам құқықтары жөніндегі

комиссия Мемлекет басшысының Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес танылатын және кепілдік берілетін адам және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының кепілі ретіндегі өзінің конституциялық өкілеттіктерін іске асыруына жәрдемдесетін консультативтік-кеңесші орган болып табылады.

Қазақстан Республикасы адам құқықтарын қорғау саласында жақсы қадамдар жасауда. Біздің республикамыз келешекте де адам құқығы жөніндегі айтулы халықаралық, экономикалық, әлеуметтік және саяси пактілерге қосылуға бет бұрып, үнемі басты назарда ұстауға кепілдік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 30 тамыз 1995 ж.
2. Ибраева А., Әлібаева Г., Айтхожин Қ. Құқықтану: — Алматы: "Мектеп" баспасы, 2006. – 225 б.
3. Жайлин Ғ. А. Қазақстан Республикасының азаматтық құқығы. Ерекше бөлім. – Алматы: Заң әдебиеті, 2006. – 378 бет.
4. Қызылов М. А. Қазақстан Республикасының әкімшілік құқығы. - Астана: Фолиант, 2009. – 499 б.
5. Нұрашева Б.Ш. Қазақстан Республикасында азаматтардың еңбек құқықтарының заңды кепілдіктері түсінігі, түрлері. – Астана. Қазақ гуманитарлық Заң Университеті, Автореферат, PhD докторанты. 2011. – 45 б.
6. Сапарғалиев Ғ. Қазақстан Республикасының конституциялық құқығы. – Алматы: Жеті жарғы, 2008. – 536 б.
7. Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы Қазақстан Республикасының 2000 ж. 25 желтоқсандағы № 132-II Конституциялық Заңы (2014.07.11. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен)
8. Сейдеш Б.Б. Қазақстан Республикасындағы адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау. Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ. – Астана. 2015. <http://www.enu.kz>

Толмачев Б.Я.

Д.ф..н. профессор Евразийской юридической академии имени

Д.А.Кунаева

РОЛЬ РУССКОГО ЯЗЫКА В УКРЕПЛЕНИИ НЕЗАВИСИМОСТИ КАЗАХСТАНА

За 30 лет независимости Казахстан добился больших успехов в экономике, социальной сфере, культуре и образовании. Этому во многом способствовало политика трехязычия, в свое время провозглашенное первым президентом Казахстана Назарбаевым и не раз подчеркнутых в программных выступлениях президента Токаева, который утверждал что без знания трех

языков казахского, русского и английского невозможно полноценное развитие республики.

При этом особая роль отводится русскому языку, как языку межнационального общения и наряду с государственным казахским языком являющимся вторым официальным языком Казахстана. В свое время великий казахский мыслитель и поэт Абай Кунанбаев писал: «нужно учиться русской грамоте, духовное богатство, знание и искусство хранит в себе русский язык. Русский язык – окно в большой мир». Важная роль русского языка в установлении и укреплении независимости республики обусловленная его значением как языка мирового, наряду с некоторыми другими языками (в том числе английским) – именно на русском языке готовятся документы и осуществляется синхронный перевод в работе международных конференций и организаций, таких как ООН, ЮНЕСКО, ВОЗ и других .

В последние года роль русского языка в мировом контексте все более возрастает. Пример тому -Центральная Азия, в том числе Казахстан. Уже несколько лет в Казахстане, Узбекистане, и Киргизии успешно работают филиалы Российских вузов и Славянский университет, готовящий кадры преподавателей русского языка для вузов этих республик, да и не только, все четче видны ориентация в наше время многих зарубежных стран на изучение русского языка. Такая потребность все явственнее ощущается в Китае, во Вьетнаме ,на Кубе, в Венесуэле и других странах. Растет интерес к русскому языку и в нашем регионе СНГ. Недаром президент Узбекистана Мирзиёев на встрече лидеров стран содружества в этом году отметил что в республике будет значительно увеличено количества школ с русским языком обучения.

В Казахстане русскому языку его преподаванию в школах и вузах также уделяется все больше внимания. Министерством образования и ведущими вузами страны готовятся новые программы, методические указания пишутся новые учебники на русском языке. Причем в них учитывается и мировой опыт в сфере преподавания и опыт работы по практике изучения русского языка, накопленный за годы независимости республики. Подтверждением этому – отношение к преподаванию русского языка в Евразийской юридической академии им. Кунаева.

По заявкам преподавателей русского языка библиотеки академии постоянно пополняются новыми учебными пособиями учебными материалом по русскому языку. Регулярно выходит Вестник Академии, где наряду с прочими на русском языке публикуются материалы и по данной проблематике. Да и студенты нашего вуза получают неплохую практику обучения русскому языку. Обращусь к собственному опыту обучения русскому языку.

Студентов 1 курса казахского отделения - вижу насколько хорошо они подготовлены в школах Республики по русскому языку, в сравнении со студентами, приехавшими из республик региона, насколько заинтересованы в расширении и углублений знания русского языка. Представляется, его развитие русского языка в укреплении независимости Казахстана, как регионального лидера и страны, завоевывающей все новые в новые позиции в международной

сфере, продолжится и далее. И на этом пути все более успешно будет развиваться трехязычие, предполагающее знание наряду с государственным – казахским и знание мировых языком английского и русского, для этого в стране делается все возможное.

Ускеленова А. Т.

д.э.н., ассоциированный профессор кафедры «Эи ООД»
Евразийской юридической академии имени Д.Кунаева,
г.Алматы, Республика Казахстан
E-mail: assol_74_leo@mail.ru

ЭФФЕКТИВНАЯ МОДЕЛЬ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА В УСЛОВИЯХ ПОСТКРИЗИСНОГО РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА КАЗАХСТАНА

Экономические кризисы 2000-х годов показали неспособность экономистов предотвратить финансовый кризис и его последствия. Основная задача макроэкономистов состоит в предупреждении или ослаблении последствий экономических кризисов. Восстановление мировой экономики обеспечит повышенный спрос на энергоносители, так что страны-экспортеры энергоресурсов, такие как Азербайджан, Казахстан и Узбекистан – будут сохранять высокие показатели активности. В странах СНГ, не добывающих нефть и газ, экономический рост будет поддерживаться за счет увеличения объемов денежных переводов и экспортных поступлений. Одним из главных рисков для региона Европы и Центральной Азии в ближайшем будущем, по словам аналитиков, может стать снижение темпов роста в России. Это способно подорвать ситуацию в тех странах СНГ (Армения, Киргизия, Таджикистан, Узбекистан, Молдова), которые напрямую зависят от России в части денежных переводов, инвестиций и спроса на импорт [1].

В настоящее время определены вызовы национальной экономики Казахстана глобальной реальности:

во-первых, нынешний глобальный кризис имеет всеохватывающий характер. Нестабильны практически все мировые рынки – финансовый, углеводородный, металлов, продовольствия и другие. Это основная причина снижения спроса на нашу экспортную продукцию;

во-вторых, замедление экономического роста происходит во всех экономиках мира. Уже никого не удивляет постоянное снижение прогнозов по росту глобального ВВП. С осени 2011 года Международный валютный фонд несколько раз пересматривал прогнозные показатели;

в-третьих, нефтяных супердоходов сегодня нет;

в-четвертых, глобальная экономика испытывает давление политических факторов, в частности мир стал нестабильным, ведущие державы ввели санкции друг против друга. Нестабильность и конфликты в регионе Ближнего и Среднего Востока, Северной и Центральной Африки привели к масштабным потокам беженцев. Серьезную угрозу миру представляет сейчас

международный терроризм. Это результат разрушения государственности путем вмешательства внешних сил во внутренние дела суверенных государств. Отметим, что развитие мира происходит на фоне жесткой конкуренции мировых и региональных центров силы [2].

В статье исследуются основные модели экономического роста, представляющие собой абстрактное, упрощенное выражение реального экономического процесса в форме уравнений или графиков. Поэтому многочисленные допущения, предваряющие каждую модель, уже изначально отодвигают результат от реальности, но, тем не менее, дают возможность проанализировать отдельные стороны и закономерности экономического роста. Актуальность темы обусловлена необходимостью увеличения инвестиций в человеческий фактор и обоснована качественными изменениями экономической жизни в Республике Казахстан.

Модели экономического роста сформированы на основах кейнсианского и некейнсианского подхода. В своих работах Дж.М. Кейнс [3] сосредоточил усилие на изучении основных частей спроса, т.е. потребления и накопления. Проблемы динамики эффективного спроса, использования инвестиций, понятие мультипликатора исследованы в трудах некейнсианства. Э. Хансен [4] объясняет замедление темпов роста производства в США в послевоенный период ослаблением действия автономных сил, влияющих на частные инвестиции и на потребительский спрос.

Структурная перестройка мировой экономики обусловила восстановление повышательной динамики финансовых индикаторов с 1960-х – 70-х годов. В XX веке возникли разрывы в уровнях финансового и экономического развития стран. Влияние финансового рынка на экономический рост удобно и эффективно изучать на базе модели аккумулированного капитала (АК-model), дополненной функцией издержек финансового посредничества. С точки зрения макроэкономики, введение этой функции в анализ означает отказ от предпосылки о равенстве инвестиций и сбережений, что исследовано в трудах Столбова М.И. [5] Модель демонстрирует, что существует определённый критический уровень накопленного капитала, при достижении которого повышение эффективности финансового рынка способно ускорить экономический рост. Возможности роста экономик, испытывающих острый дефицит капитала, и так называемой конвергенции, или сближения уровней развития “бедных” и “богатых” капиталом стран, очень незначительны. Этот вывод, как известно, контрастирует с тем, что делается, например, на основе неоклассической модели экономического роста Солоу-Свана [6].

Влияние эффективности финансового рынка на долю инвестиций в человеческий капитал зависит от эластичности выпуска по физическому капиталу, норм выбытия физического и человеческого капитала и различных соотношений между этими параметрами. Инвестиции в научно-исследовательские и опытно-конструкторские разработки (НИОКР) рассматриваются как важный фактор экономического роста в современных условиях. При этом финансовый рынок способен играть не последнюю роль в

аккумуляции такого рода капиталовложений. Отметим, что роль финансового рынка в инвестициях в НИОКР, во многом определяется типом структуры этого рынка. Потому обобщая результаты научных исследований, мы согласны с выводами Г.А. Орлова и А.К. Маркова [7], что если одна из развитых стран для экономического роста выберет НИОКР, то ей необходимо сделать следующие:

- привлекать и стимулировать внутренние инвестиции и сбережения;
- развивать ценности человеческого капитала, ведущие к снижению «утечки умов»;
- развивать и реализовывать исследования и разработки;
- стимулировать международное разделение труда, специализацию и кооперирование между странами.

Современные модели экономического роста сформировались на основе кейнсианского и некейнсианского подхода (рисунок 1). Кейнсианская модель экономического роста делает упор на исследование национального хозяйства в целом, где центральной проблемой макроэкономики являются факторы, определяющие уровень и динамику национального дохода, его распределение. Кейнсианский подход рассматривал краткосрочные периоды и ситуацию депрессивной экономики.

Дж.М. Кейнс [3] предложил обратиться, прежде всего, к проблеме реализации, и в связи с этим сосредоточил усилие на изучении основных частей спроса, т.е. потребления и накопления. Именно с движением потребления и накопления он связал объем и динамику национального дохода. Другие же аспекты теории Кейнса относятся к денежной сфере (динамика денежной массы, норма процента, цены) были признаны несущественными в модели экономического роста.

Рисунок 1. Модели экономического роста

Примечание: составлено автором

Неокейнсианство исследовало проблемы динамики эффективного спроса, использования инвестиций, понятие мультипликатора. Центральной проблемой является проблема реализации. Если движение спроса способствует полному использованию производственных ресурсов, то экономика будет находиться в состоянии динамического равновесия с оптимальным темпом роста. Главным фактором экономического роста считаются инвестиции, которые рассматриваются в связи со сбережениями. Исходя из этих установок, неокейнсианцы дают объяснение существующим темпам роста. Например, Э.Хансен объясняет замедление темпов роста производства в США в послевоенный период ослаблением действия автономных сил, влияющих на частные инвестиции и на потребительский спрос [4].

Можно выделить также традиционный подход, такой как «неолиберальный», который основан на теоретических постулатах о высокой эффективности саморегулирования рыночного процесса, даже в условиях, ограничивающих возможности свободной конкуренции.

Модели Харрода и Домара [8] неплохо описывали реальные процессы экономического роста 1920-1950 гг. Но для периода 1950-1970 гг. наиболее успешно использовалась неоклассическая модель Р. Солоу [8, 9].

Рассматривая экономический рост с точки зрения факторов спроса, неокейнсианцы разработали ряд мер по регулированию рыночной экономики, направленных на повышение уровня совокупных расходов. Например, одним из методов регулирования является ускоренная амортизация. Э.Хансен полагает, что рост амортизационных отчислений может компенсировать общее сокращение инвестиционного спроса [8, 10].

Важным фактором достижения устойчивости экономики американские кейнсианцы считают регулирование государственных расходов. Главная роль при этом отводится государственному бюджету, регулированию ставок налогов, выплатам по социальному страхованию. Использование этих факторов они считают встроенными стабилизаторами, которые призваны автоматически поддерживать необходимые размеры эффективного спроса.

Экономический кризис 1973 – 1975 гг. способствовал формированию нового течения – посткейнсианства. Отметим, что именно скорость накопления капитала определяет норму прибыли и долю прибыли в национальном доходе. В посткейнсианской теории была предпринята попытка увязать пропорции распределения с пропорцией воспроизводства. В центре неоклассической модели экономического роста стоит идея оптимальности рыночной системы. Свободная конкуренция через рыночные цены обеспечивает общее равновесие или состояние оптимальности, создав условия для получения максимальной полезности.

Модель лауреата Нобелевской премии 1987 года Роберта Мертона Солоу является базовой, поэтому рассмотрим ее подробнее. Модель Солоу показывает, как сбережения, рост населения и научно-технический прогресс (НТП) воздействуют на рост объема производств во времени. Ключевым элементом экономического роста в модели Р. Солоу является накопление капитала [10].

Отсюда следует вывод, что страны с более высокими темпами роста населения имеют меньшую капиталовооруженность и, следовательно, более низкие доходы. Равновесие в модели Солоу характеризуется стабильностью. Отметим значимость категории инноваций, введенной Й.А. Шумпетером, который по-новому рассмотрел роль предпринимателя с точки зрения экономического роста [11]. Исходным пунктом было чистое равновесие, или стабильное состояние экономики.

Модели экономического роста с включением человеческого капитала показывают принципиальную возможность существования эндогенного роста на основе развития человеческого капитала, персонифицированного индивидуального уровня знаний, квалификации, способностей. Но индивидуальное развитие и образование не исчерпывают всего развития человечества и рост уровня производительности техники, машин и оборудования. Подтверждающий это положение результат дают эмпирические исследования Холла, Джонса, Хендрикса, которые приводят существенные различия в уровнях развития отдельных стран, даже при элиминировании различий в человеческом капитале [12, 13]. Модель строится на основе производственной функции типа Спенса, Дикситай Стиглица [14, 15], включающей эффект расширения разнообразия промежуточных (инновационных) продуктов для дискретного и непрерывного множества товаров. Необходимым условием экономического развития является развитость кредитного рынка и доступность кредита. Наличие кредита позволяет отказаться от накопления первоначального капитала и облегчает доступ на рынок для практической реализации идей. В целом, последовательная стадия сменяющих друг друга циклов эффективной монополии и эффективной конкуренции и обеспечивает экономический рост на новой спирали развития.

Лауреатом Нобелевской премии В. Леонтьевым разработаны балансовые модели экономического роста. В основе его подхода лежит модель общего равновесия Л. Вальраса, а также частный случай производственной функции, когда соотношение факторов производства фиксировано. Каждая отрасль выступает, с одной стороны, как производитель, а с другой как потребитель продукции других отраслей [15].

Структурная перестройка мировой экономики, в результате которой опережающими темпами начали развиваться отрасли сферы услуг, обусловили восстановление повышательной динамики финансовых индикаторов с 1960 – 70-х годов. В XX веке возникли разрывы в уровнях финансового и экономического развития стран под влиянием эндогенных и экзогенных причин. В целом, к началу XXI века их средние значения превысили уровень, достигнутый в 1913 году. Влияние финансового рынка на экономический рост удобно и эффективно изучать на базе модели аккумулированного капитала (АК-model), дополненной функцией издержек финансового посредничества. С точки зрения макроэкономики введение этой функции в анализ означает отказ от предпосылки о равенстве инвестиций и сбережений [5].

Модель демонстрирует, что существует определённый критический уровень накопленного капитала, при достижении которого повышение эффективности финансового рынка способно ускорить экономический рост. Это означает, что ставка на ускоренную модернизацию финансового рынка в бедных странах может дать желаемый эффект, но и ещё больше обострить социально-экономические проблемы, стоящие перед ними. Однако по мере увеличения благосостояния страны, будет возрастать вероятность того, что повышение эффективности функционирования финансового рынка приведёт к ускорению темпов экономического роста. Возможности роста экономик, испытывающих острый дефицит капитала, и так называемой конвергенции, или сближения уровней развития «бедных» и «богатых» капиталом стран, очень незначительны. Этот вывод, как известно, контрастирует с тем, что делается, например, на основе неоклассической модели экономического роста Солоу-Свана [10].

Другое направление развития базовой модели аккумулированного капитала с издержками финансового посредничества – дезагрегация понятия «капитал» и выделение в нём физической и «человеческой» составляющих – позволяет оценить влияние финансового рынка на накопление человеческого капитала как альтернативного источника экономического роста. Влияние эффективности финансового рынка на долю инвестиций в человеческий капитал зависит от эластичности выпуска по физическому капиталу, норм выбытия физического и человеческого капитала и различных соотношений между этими параметрами [14].

Инвестиции в НИОКР рассматриваются как важный фактор экономического роста в современных условиях. При этом финансовый рынок способен играть не последнюю роль в аккумулировании такого рода капиталовложений. В частности, эффективный финансовый рынок повышает отдачу от инновационной деятельности, смягчая проблему морального риска и дисциплинируя труд исследователей и венчурных предпринимателей благодаря мониторингу их хозяйственной деятельности. Поэтому устранение финансового рынка из процесса капиталовложений в НИОКР чревато низкой отдачей от инвестиций в инновационную деятельность. Это было одной из причин неэффективного внедрения результатов НТП в командно-административных системах и в ряде стран с рыночной экономикой (например, в Японии в период стагнации 90-х гг. XX века).

Роль финансового рынка в инвестициях в НИОКР во многом определяется типом структуры этого рынка. В случае стран с высокими доходами на душу населения рынок ценных бумаг приобретает более важное значение для привлечения инвестиций в НИОКР. Данные об источниках финансирования фирм с высокой инновационной активностью (измеряемой как отношение расходов на НИОКР к объёму продаж) в развитых странах (на примере Великобритании) свидетельствуют о том, что наибольшая часть ресурсов, необходимых для развития, привлекается ими именно в форме

дополнительных эмиссий акций. Меньшая часть приходится на выпуск долговых ценных бумаг и кредиты банков [5].

Относительно недавно экономисты заговорили о явлении, которое получило название «новая экономика». «Новая экономика» меняет традиционные представления об источниках экономического роста и побуждает исследователей обращаться к социально-экономическим последствиям информационных и коммуникационных технологии (ИКТ). Современные средства ИКТ делают информацию доступной всем заинтересованным субъектам, сглаживается асимметричность информации, неопределенность, и рынок приближается к модели совершенной конкуренции.

Обобщая результаты научных исследований, мы хотели бы сделать вывод, что если одна из развитых стран для экономического роста выберет НИОКР, то ей необходимо сделать следующие:

- привлекать и стимулировать внутренние инвестиции и сбережения;
- развивать ценности человеческого капитала, ведущие к снижению «утечки умов»;
- развивать и реализовывать исследования и разработки;
- стимулировать международное разделение труда, специализацию и кооперирование между странами [7].

Не существует всеобъемлющей теории экономического роста, каждая модель имеет определенные допущения или абстракции, которые позволяют выделить и изучить наиболее существенные факторы экономического роста. Можно выделить два традиционных подхода: «неолиберальный» и кейнсианский.

«Неолиберальный» подход основан на теоретических постулатах о высокой эффективности саморегулирования рыночного процесса, даже в условиях, ограничивающих возможности свободной конкуренции. Кейнсианский подход базируется на примате государственного регулирования основных параметров экономики. Оба подхода игнорируют принцип иерархической дифференциации, который отражает объективные закономерности усложнения современной рыночной экономики из-за увеличения числа уровней и подуровней, формирования многоступенчатых организационных структур в результате процесса концентрации капитала и снижения издержек производства при увлечении масштабов. Имеются и другие недостатки, в частности оба подхода абсолютизируют упрощенную схему деления рыночной экономики на два уровня: макроэкономику и микроэкономику.

В настоящее время разрабатываются динамические модели экономического роста, которые помогают исследовать условия достижения оптимального устойчивого экономического роста для каждой конкретной страны и выработать эффективную долгосрочную экономическую политику. Поскольку экономический рост представляет ценность не сам по себе, а в качестве основы повышения благосостояния населения, то качественная оценка роста часто дается через оценку динамики потребления. Поэтому нами в

качестве методологической основы выбран факторно-целевой подход. Преимуществом факторно-целевого подхода является активное использование принципа эквивиальности, в частности при необходимости выработки решений в условиях неопределенности, что важно при разработке сценариев развития на 20 – 30 лет.

Важнейшим фактором, определяющим развитие, как мировой экономики, так и национальной экономики в современных условиях, является формирование «экономики знаний» в результате научного освоения инновационного управленческого опыта на основе расширения сферы управления людьми, организациями и их альянсами. В настоящее время зарождение процесса «управления знаниями», как относительно нового раздела науки управления, нового вида управленческой деятельности, новой функции управления в социальных и экономических системах, основном механизме управления конкурентоспособностью и конкурентоустойчивости компаний «неоэкономики», характеризуется ускорением научно-технического и социального прогресса, развитием «экономики знаний», в которой воспроизводство знаний оказывает влияние на динамику экономического роста в конечном итоге. Интенсивное развитие системы управления знаниями способствовало развитию инновационного менеджмента, использующего единство научных подходов, искусства и мастерства управления для обеспечения конкурентоспособности национальных компаний. В рамках данного контекста целесообразно выстраивать и их стратегию развития [16].

Для стабильного формирования экономических агентов национальной экономики Казахстана необходимо создать систему управления реализацией и наращивания национальных конкурентных преимуществ, другими словами антикризисную стратегию развития. В частности, было разработано и последовательно реализовано два Антикризисных плана, которые обоснованы реализацией следующих направлений развития в национальной экономике:

во-первых, стартовала вторая пятилетка индустриально-инновационного развития, то есть создается экономика, независимая от сырьевых ресурсов;

во-вторых, приняли Государственную программу инфраструктурного развития «Нурлы Жол», это значительный аспект антикризисных мер, связанный с переходом национальной валюты тенге к плавающему курсу.

в-третьих, реализуется «План Нации. Сто конкретных шагов по реализации 5-ти институциональных реформ». Парламент работает над законодательным обеспечением «Плана Нации». Это более 80 законов, их действие определено 1 января 2016 года. Устраняются административные барьеры для малого и среднего предпринимательства, совершенствуются государственное управление, образование и здравоохранение;

в-четвертых, накоплен необходимый государственный фонд и золотовалютные резервы;

в-пятых, разработаны продуманные варианты действий финансовой системы и НБ РК на случай снижения цен на нефть за баррель до 30, и до 20 долларов;

в-шестых, драйверами экономического роста в Казахстане становятся новые сектора экономики, создаваемые в рамках инновационной индустриализации. Многие обрабатывающие отрасли демонстрируют рост. За пять лет обрабатывающая промышленность выросла в 1,3 раза, химическая промышленность и производство строительных материалов – в 1,7 раза. Выпуск продукции машиностроения увеличился в 2,2 раза, а экспорт – в 3 раза. Реализовано более 800 индустриальных проектов. В 2015 году металлургическая промышленность выросла сразу на 15 %, химическая – на 3,2%. Производство минеральной продукции – на 3,2 %, одежды – на 4 %. Всемирный Банк и Азиатский Банк Развития прогнозируют для Казахстана более высокие темпы экономического роста в 2016 году;

в-седьмых, меняется экономическое поведение казахстанцев. Отмечается рост производительности труда, более чем на 60 % [2].

Таким образом, кризисные явления вносят существенные изменения в траекторию хозяйственного развития, зачастую отрицательно влияя на экономику. Однако эти изменения вместе с тем начинают формировать иные реалии как системное новое качество развития, проявляющееся в качестве разнонаправленных и нелинейных тенденций. Эти изменения могут быть связаны со всеми основными параметрами жизни общества: экономической системой, технологическими основами, социальными отношениями, институтами, уровнем образования и подготовки специалистов, инновационной культурой компаний, типом личности и т.д. Соответственно этим изменениям в жизни общества будут соответствовать параметры и факторы того нового качества, которое постепенно обретает общество и экономика после кризиса.

Прежде всего, происходит изменение роли основных ресурсов экономических процессов в постиндустриальном обществе (информации и знаний), поскольку именно эти факторы становятся ключевыми и ложатся в основу определения нового качества экономики и общества. В «новой экономике» условием производства и освоения информации является знание и, соответственно, экономика и общество приобретают название «общество (экономика) знаний» [17]. Акцент делается на одном из ключевых средств производства, хранения и переработки информации – компьютеризации и соответствующих (цифровых) средствах коммуникации, интернет-технологиях, позволяющих говорить о «цифровой» экономике и «интернет-экономике».

Основным производственным ресурсом в новых условиях становятся знания и технологии. Многие страны, попытавшиеся пройти через ускоренную модернизацию, усовершенствовали свой индустриальный потенциал, но, не сформировав саморазвивающейся социально-экономической системы, остаются зависимыми и от остального мира как от источника знаний, и от целевого рынка.

Заимствование новых технологий не порождает собственных научных прорывов. Формирование нового экономического порядка затрагивает общественное сознание. Ошибочные представления, возникающие как результат «догоняющего развития», достаточно сложно нивелировать. На их

исправление требуется больше времени, чем на собственный хозяйственный прогресс.

Поэтому проблемы развития институтов производства, методов его организации и управления становятся зависимыми от уровня образования, подготовки специалистов, интегрированных в систему решения общегосударственных стратегических целей и путей их достижения. Очевидно, что в современной глобальной экономической системе с высокой степенью неопределенности экономики нет иного пути повышения конкурентоспособности, кроме реализации потенциала, заложенного в самой социально-экономической системе.

По оценке специалистов, наиболее сильными сторонами национальной экономики являются научно-технический потенциал и дешевая квалифицированная рабочая сила, а наиболее слабыми – институциональная структура, финансовая система страны и неэффективное управление на макро-, мезо- и микроуровнях. С целью повышения эффективности управления необходим переход к инновационной модели развития, к формированию новой концепции развития образования как необходимого условия и качественной динамики развития «новой экономики» и перехода к «экономике знаний» в частности.

Имеющиеся представления о «новой экономике» довольно разнообразны. Как правило, под «новой экономикой» («неоэкономикой») подразумеваются те отрасли, сферы, сегменты экономики, где производство и реализация товаров и услуг осуществляются с применением информационно-коммуникационных технологий, либо эти технологии оказывают заметное трансформационное влияние на развитие каких-либо отраслей и видов деятельности. Часто «новую экономику» отождествляют лишь с развитием, главным образом, фондового рынка с упором на динамику акций компаний, функционирующих в сфере высоких, новейших технологий [18].

Под «новой экономикой» подразумеваются качественные изменения, происходящие с конца прошлого века в экономической жизни страны, ее технологических основах, институтах и т.п. и которые по большому счету связаны с качественными изменениями в технологических основах жизни общества. Важнейшим компонентом модели «новой экономики» является фактор геополитического и геоэкономического позиционирования. Его оценка предполагает анализ перспектив изменения внешней среды для формирования организационно-экономических инструментов управления взаимодействием между ключевыми экономическими агентами.

Исследуя особенности «новой экономики» можно отметить инвестиционно-инновационные параметры, не актуализируя стратегического фактора формирования и развития «новой экономики» - системы образования. Однако, данный фактор «новой экономики» является существенным и качественно новым. Таким образом, «экономика знаний» является продолжением развития «новой экономики», одной из составляющих ее парадигмы. «Экономика знаний» – это база знаний из возрастающего

количества информации и знаний. Ну а инновационной экономику делают именно информация, знания, технологии, а не другие факторы производства.

Таким образом, в посткризисной системе хозяйствования на «новую экономику» и «экономику знаний» будет возложено решение таких сложнейших стратегических задач, как:

- стимулирование поиска, нахождения и использования новых эффективных технологий производственных процессов с низкими ресурсными затратами, и в особенности энергозатратами, обеспечение процессов равноценного воспроизводства и восполнения затрачиваемых природных ресурсов;

- подготовка кадров, отвечающих требованиям новой эпохи; не только удовлетворение финансового обеспечения сферы образования, но и требование от нее революционных преобразований, смещения акцентов в сторону практичности обучения и функциональности получаемых знаний;

- смещение акцента с «краткосрочной» экономики, обеспечивающей сиюминутные интересы обществ и государств, на разработку скоординированных многими странами долгосрочных экономических программ развития, имеющих перспективу как минимум на несколько десятилетий вперед;

- выработка валидных оценок, общепринятых критериев экономических показателей, надежных индикаторов, сигнализирующих о тех или иных изменениях в экономической сфере;

- разработка новых принципов и методов экономических исследований и технологий бизнес-процессов, в том числе системное использование информационных технологий и т.д.

Для обеспечения инновационной модели развития государству и компаниям, выступающим агентами глобального рынка, необходимы не только специалисты, хорошо знающие какую-то узкую производственную схему, но и люди, обладающие творческими способностями, решающие любые задачи нестандартно, находя при этом способы минимизации ресурсных затрат. Образовательная политика в «экономике знаний» должна складываться, опираясь на требования высокой интенсивности знаний, высокой их концентрации и возможности динамичного их обновления и пополнения. Вместе с тем, образование обязано способствовать жизненному успеху личности, ориентировать ее на реализацию практических задач и творческое многообразие жизни.

Список использованной литературы:

1. 2014-2016 годы сулят странам СНГ экономический рост. [Электронный ресурс http://mignews.ru/news/economics/world/160114_65553_34823.html].

2. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана «Казахстан в новой глобальной реальности: рост, реформы, развитие» 30 ноября 2015 г. [Электронный ресурс <http://www.akorda.kz/ru/>].
3. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег. - М.: Прогресс, 1978. - 495с.
4. Hansen G., Prescott E. Malus to Solow: NBER Working Paper. 1998. N 6858.
5. Столбов М.И. Влияние финансового рынка на экономический рост: автореф. ... канд. экон. наук. - М.: МГИМО МИД РФ 2007. - 28с.
6. Solow R. A Contribution to the Theory of Economic Growth // Quarterly Journal of Economics. - 1956. - Vol. 70. - P. 65-94.
7. Орлова Г.А., Марков А.К. Экономический рост: теория и практика // Российский внешнеэкономический вестник. – 2014. -№7. - С.18-19.
8. Харрод Р., Хансен Э. Классики кейнсианства: В 2 т. / Сост. А.Г. Худокормов. - М.: Экономика, 1997.
9. Solow R. A Contribution to the Theory of Economic Growth // Quarterly Journal of Economics. - 1956. - Vol. 70. - P. 65-94.
10. Solow R.M. Growth theory: an exposition. - New York Oxford: Oxford University Press, 2000. - P.118-122.
11. Шумпетер Й. Теория экономического развития. - М.: Прогресс, 1982. - С. 159.
12. Jones C R&D-Based Models of Economic Growth // Journal of Political Economy. - 1995. - N 103. - P.759-784.
13. Hendricks L. Cross-Country Income Differences: Technology Gaps or Human Capital Gaps. 1999 (<http://www.public.asu.edu/~hendrick>).
14. Jones C. Growth: with or without Scale Effects // American Economic Review, Papers and Proceedings. - 1999. - N 107.
15. Леонтьев В.В. Межотраслевая экономика. - М.: Экономика, 1994.
16. Гельвановский М.И. Неоэкономика и стратегия развития российской хозяйственной системы // В кн. Неоэкономика / под. ред. проф. А.В. Бузгалина. – М.: МГУ, 2004.
17. Сергеев. М. Как преодолеть препятствия на пути к экономике знаний. – [Электронный ресурс: www.politcom.ru/].
18. Пашкус В.Ю. «Новая экономика»: особенности и проблемы становления. // Экономическая политика России: Федеральный и региональный аспекты / под ред. Ф.Ф. Рыбакова, Г.Е. Алпатова. - СПб.: ОЦЭиМ, 2005.

Хакимов К.Б.

Доктор (PhD) по юридическим наукам,
и.о. завф кафедры уголовного права,
криминологии и противодействия коррупции
Ташкетского государственного юридического университета

ЦЕЛИ НАКАЗАНИЯ И ИХ ЗАКРЕПЛЕНИЕ В УГОЛОВНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

В современных условиях продолжающегося преобразования уголовно-правовой системы Республики Узбекистан, затрагиваются и такие ее элементы, как наказание и система наказания. Одной из актуальных задач юридической науки выступает необходимость разработки такой модели системы наказания, которая бы соответствовала современному развитию узбекского общества с учетом мировой юридической практики. Наказание в праве не должно выступать самоцелью, актом «мести» со стороны государства и общества. В первую очередь должно проследиваться стремление правотворческих органов, с одной стороны, приблизить систему правовых наказаний к идеалам гуманизма и справедливости, а, с другой стороны, излишне ужесточить ответственность за правонарушения в отдельных сферах действия права. Необходимость совершенствования системы уголовного наказания также отмечена в Указе Президента Республики Узбекистан №4947, а именно в Стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017-2021 годах.

Интерес к проблеме уголовного наказания, системе наказаний с каждым годом не иссякает, а наоборот, возрастает. Это обусловлено тем, что современный перечень уголовных наказаний требует существенной корректировки. Подтверждением тому является тот факт, что на практике применяется лишь определенная часть наказаний, обозначенных в статье 43 Уголовного кодекса Республики Узбекистан. Наказанием в уголовном праве называется мера государственного принуждения, которая применяется только судом к лицу, совершившему преступление, выражается в определенных лишениях и ограничениях прав и свобод этого лица и является отрицательной оценкой личности преступника, а также его деяния от имени государства.

Цель наказания — это идеальное выражение тех результатов, которые ожидаются от его применения. Под целями наказания в уголовном праве понимаются конечные социальные результаты, достижение которых преследуется установлением наказаний в уголовном законе. Позиция государства о цели уголовного наказания отражается в его уголовном законе.

Цели уголовного наказания закрепляются в законодательном уголовном международно-правовом акте рекомендательного характера – Модельном уголовном кодексе для государств – участников Содружества Независимых

Государств (далее Модельном УК СНГ). В частности в части 2 статьи 45 Модельного УК СНГ регламентируется, что «наказание применяется в целях восстановления социальной справедливости, а также исправления осужденного и предупреждения совершения новых преступлений, как осужденными, так и другими лицами». В уголовном законодательстве зарубежных стран предусматриваются не только различные по содержанию цели уголовного наказания, но и неодинаковое их количество. В УК Эстонии предусматривается две цели наказания: специальная и общая превенции. Так в части 2 статьи 20 УК Эстонии указывается, что «применение наказания есть выражение государством осуждения лицу, признанному виновным в совершении преступления, а также средство оказания на него и на других лиц воздействия в целях предупреждения совершения ими таких деяний в дальнейшем». В отдельных УК зарубежных стран (УК Армении, Грузии, Таджикистана) предусматриваются три цели уголовного наказания. При этом в законодательстве зарубежных стран не указывается общая и специальная превенция, а предусматривается цель наказания в виде предупреждение преступлений. Часть 2 статьи 46 УК Таджикистана гласит, что «наказание применяется в целях восстановления социальной справедливости, а также исправления осужденного и предупреждения совершения новых преступлений». [1]

В национальном законодательстве в части 2 статьи 42 УК РУз закреплено, что наказание применяется в целях исправления, воспрепятствования продолжению преступной деятельности, а также предупреждения совершения новых преступлений как осужденным, так и другими лицами.

Несмотря на различные взгляды и подходы национальных ученых к определению цели уголовного наказания, все их мнения основываются на цели наказания, закрепленной в уголовном законодательстве. Так, национальные ученые-правоведы Х.Ачилов и Э.Тургунбаев считают, что цель наказания проявляется как итоговый результат, назначенный путем правильного и справедливого наказания. По мнению М.Рустамбаева [2] и Б.Ахрарова, цель наказания закреплена в уголовном законодательстве, и она является исправлением, воспрепятствованием продолжению преступной деятельности, а также предупреждением совершения новых преступлений, как осужденным, так и другими лицами.

Известный ученый в сфере уголовного права в Узбекистане М.Усманиев, отмечая, что до сих пор идут серьезные дискуссии по определению цели наказания среди ученых, подчеркнул, что само наказание никогда не должно стать основной целью наказания. При этом он признал, что основными целями наказания являются исправление, воспрепятствование продолжению преступной деятельности, а также предупреждение совершения новых преступлений как осужденным, так и другими лицами.[3]

Таким образом, мы можем выделить следующие цели, закреплённые в государственном уголовном законодательстве:

Исправление;

Воспрепятствование продолжению преступной деятельности;

Предупреждение совершения новых преступлений.

Несмотря на то, что цели наказания в уголовном законе приведены последовательно, и это может интерпретироваться как попытка законодателя выстроить определённую иерархию целей, представляется верным утверждение, что все цели наказания должны преследоваться солидарно, то есть в равной степени при назначении каждого наказания. [4]

Так, часть 1 статьи 7 УИК РУз определяет исправление осуждённого как формирование у него правопослушного поведения, уважительного отношения к человеку, обществу, труду, нормам и традициям человеческого общежития.[5] Все эти качества полагаются необходимым свидетельством утраты лицом (преступником) признака общественной опасности. Цель исправления осуждённого заключается в том, чтобы с помощью карательных элементов наказания попытаться заставить изменить отрицательные качества личности осуждённого, под влиянием которых было совершено преступное деяние, и привить ему уважительное отношение к закону, установленному правопорядку, правам и интересам других граждан. Под исправлением осуждённого понимается достижение путем наказания такого результата, чтобы лицо после отбытия наказания не совершило нового преступления. Речь в данном случае идет о так называемом юридическом исправлении осуждённого. Добиться юридического исправления осуждённого - это тот максимально возможный результат, на который способно уголовное наказание. Исправление являет собой минимальную программу коррекции сознания осуждённого, состоящую в том, чтобы приспособить его к нормальной жизни в обществе, сделать его безопасным для людей

В теории уголовного права предупреждение преступлений подразделяется на частное (частную превенцию) и общее (общую превенцию).

Частное предупреждение заключается в предупреждении совершения преступления самим осуждённым. При частном предупреждении ставится единственная задача - исключить рецидив ранее судимого лица. Наказание должно устрашать осуждённого, а также лишить его возможности совершить новое преступление. Большинство видов наказаний ставят осуждённого в такие условия, которые если не полностью исключают возможность совершения им новых преступлений, то существенно препятствуют этому. Однако не все виды наказания обладают такой способностью в одинаковой мере. В наибольшей степени ограничивает возможность совершения осуждённым нового преступления смертная казнь. Пожизненное или срочное лишение свободы также существенно ограничивает возможности совершения осуждённым новых преступлений, во всяком случае, тех из них, которые могут совершаться на свободе. Лишение права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на период отбывания наказания исключают возможность совершения преступлений, которые связаны с использованием служебного положения или определенной сферы деятельности. Помимо

содержащихся в уголовных наказаниях карательных элементов, ограничивающих возможность совершения осужденным новых преступлений, достижению цели частного предупреждения служат ограничения, порожденные наличием судимости.

Цель общего предупреждения заключается в предупреждении совершения преступлений иными лицами. Предполагается, что факт применения наказания к конкретному лицу, совершившему преступление, должен оказывать превентивное воздействие на других граждан. В теории уголовного права нет единства мнений о том, на кого воздействует наказание в общепредупредительном плане. Согласно преобладающей точке зрения общепредупредительное воздействие наказания адресовано лишь тем лицам, которые склонны к совершению преступлений. На законопослушных граждан применение наказания к осужденному воздействует главным образом в воспитательном аспекте, создает у них убеждение в том, что такие деяния преступны, формирует непримиримое, негативное к ним отношение.[6]

Таким образом, можно еще раз отметить, что уголовное законодательство зарубежных стран не определяет понятие наказания и не раскрывает его сущность, данный термин и сущность наказания изучаются доктриной уголовного права. Что касается целей наказания, то они изучаются как с научной точки зрения, так частично определяются и в отраслевом законодательстве в части касаясь пенитенциарных учреждений.

Упомянем еще высказываемую в литературе ресоциализацию осужденных как цель наказания. В европейских странах еще в XIX веке юридическая общественность говорила о невозможности исправить человека в положительную сторону путем изоляции его от законопослушного общества. Поэтому в законодательстве и практике многих зарубежных стран, вообще не ставится цель по исправлению преступников с помощью содержания в тюрьмах. Например, в Законе ФРГ «Об исполнении наказания в виде лишения свободы» от 16 марта 1976 года закреплено: «Исполнение наказания служит цели научить заключенного жить в будущем с социальной ответственностью без совершения преступлений». То есть цель наказания не связана с морально-психологическим «перерождением» преступника в тюрьме, а обращена в будущее и заключается в его подготовке к социально-ответственной жизни после освобождения. Иными словами, целью наказания является ресоциализация заключенного, то есть подготовка его к освобождению.[7] В криминологии «ресоциализация» означает процесс повторного вживания преступника в законопослушное общество. В отличие от «исправления» термин «ресоциализация» шире, поскольку не исключая возможности изменения сознания осужденного, он направлен на его подготовку к жизни в обществе после отбытия наказания. Ведь очевидно, что даже искреннее исправление осужденного, когда он отказывается от совершения новых преступлений в силу кардинальной нравственной переориентации, еще не гарантирует возвращение в общество личности, способной адаптироваться к реалиям свободной жизни. Например, Ансель М. пишет: «Важно так построить наказание, чтобы оно само

по себе перевоспитывало; ...необходимо также, чтобы его функция ресоциализации признавалась главной и отличалась от простого побочного воспитательного действия неоклассического возмездного наказания». [8]

Ресоциализация осужденных должна быть персонально направленной в зависимости от психологической характеристики личности конкретного преступника, совершенного им преступления, поведения в период отбывания наказания, отношения к жертве преступления, планов осужденного на будущее и так далее. При этом в контексте восстановительного правосудия особое значение следует придавать примирению осужденного с потерпевшим. Например, в развитых пенитенциарных системах для этого в условиях тюрем на добровольной основе организуются встречи по принципу медиации преступника и его жертвы, которые позволяют в период отбывания наказания снижать степень конфликтности сторон, создают условия для обсуждения вопросов возмещения ущерба и в целом способствуют бесконфликтному возвращению осужденного в общество.

Следует отметить, что определенная работа по подготовке осужденных к освобождению в наших пенитенциарных учреждениях все же ведется: оказывается содействие в восстановлении документов, получении среднего и профтехнического образования, за три месяца до освобождения с осужденным проводится воспитательная работа с целью подготовки к освобождению, выяснения нуждаемости в трудовом и бытовом устройстве, разъяснения его прав и обязанностей после освобождения из учреждения. При выявлении лиц, нуждающихся в трудовом и бытовом устройстве, администрация учреждения заблаговременно уведомляет центр социальной адаптации лиц, освобожденных из мест лишения свободы, по избранному осужденным месту жительства о его предстоящем освобождении, наличии жилья, трудоспособности и специальности.

По нашему мнению, такая цель как ресоциализация должна быть поставлена перед государством. Однако это следует сделать лишь в отношении тех видов наказания, которые связаны с изоляцией осужденных от общества и их ресоциализацией.

Список использованной литературы:

1. Мелюханова Е.Е. Система наказаний: статическая и динамическая характеристики. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2017. – С.49.
2. Рустамбаев М.Х. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Узбекистан. [Издание второе, переработанное и дополненное. (С изменениями и дополнениями на 1 ноября 2016 года)] Общий часть. – Ташкент: «Адолат», 2016. – 160 с.
3. Розимова К.Ю. Особенности цели наказания в теории уголовного права и уголовном законодательстве Узбекистана и Великобритании – научная статья. 2017. //Электронный ресурс: <http://xn----7sbbaj7auwnffhk.xn--p1ai/article/22066>

4. Минязева Т.Ф. Исправление осужденного (преступника) как цель наказания. 2016. // Источник: <https://cyberleninka.ru>
5. Уголовно-исполнительный кодекс Республики Узбекистан. Официальное издание. Министерство Юстиции Республики Узбекистан. –Т: «Адолат», 2019.
6. Рарог А. И. Уголовное право. Части Общая и Особенная. 10-е издание. – Москва: Проспект, 2018 г. – с.126.
7. Саламатов Е. Исправление или ресоциализация? – научная статья. 2019 г. //Электронный ресурс: <https://online.zakon.kz>
8. Ансель М. Новая социальная защита. Гуманистическое движение в уголовной политике.; пер. с фр. Н.С. Лапшина; под ред. и со вступ. ст. А.А. Пионтковского. Москва.: Прогресс, 1970. – С.267.

Khudaykulov F. K.

Associate professor of Department of
Criminal Law and Criminology of
Tashkent State University of Law
E-mail: dr.profi114@gmail.com

CONCEPTS OF «CRIME» AND «CORPUS DELICTI» (CRIME STRUCTURE): INSTRUMENTAL ANALYSIS

In human activity, the act is basically divided into two types. The first is his socially useful act, while the second is his socially dangerous act. Human activity consists of two parts, which are inextricably linked, they are expressed both on the external and internal sides. If the external side expresses some kind of movement or inaction in itself, then the internal side expresses itself in the spiritual attitude, activity in the performance of this action or inaction.

A human act is generally recognized as a crime if it is dangerous to society and harms the social relations protected by the criminal law of a particular country, or if it thus exposes the Real risk of causing harm.

The general list of social relations protected by criminal law is expressed in Article 2 of the current Criminal Code, adopted on 22 September 1994, which is a social relationship related to the person, his rights and freedoms, public and state interests, property, natural environment, peace, security of mankind.

In the theory of criminal law, it is recognized as a social danger, a failure to the right (law), a guilty, punishable act, an act (act or omission), a crime. Usually, as a theoretical rule, four indispensable signs of a crime are distinguished, and the non-existence of one of these necessary signs leads to the fact that the perpetrator is not a criminal, and the perpetrator is not a criminal.

In the theory of criminal law, scientists have always expressed their approaches to the definition of the concepts and signs of "crime" and "the composition of crime".

M.Usmonaliev said, "It is a crime to commit a socially dangerous act (action or inaction prohibited by the criminal law with the threat of punishment). a set of parties (elements) representing the criminality of a socially dangerous act or omission is called a criminal offense "[1, pp. 68, 128].

NF Kuznetsova, "The concept of any crime or the composition of a crime is manifested as a result of legislation or the intellectual activity of scientists, and what is meant by legislation is an abstraction of law, what is meant by the theory of criminal law is a scientific abstraction." notes that [2, p. 113].

The above does not agree with the opinion of NF Kuznetsova. Because, first, the definition of the concept of crime is clearly given in criminal law. Second, the concepts of "crime" and "crime structure" are complementary concepts in a real objective situation. Their characters also differ from each other in their unique style. For example, the signs of social danger, illegality, guilt and punishment for the crime of theft (Article 169 of the Criminal Code) are inextricably linked with the elements of this crime, and they complement each other as required.

As A.N. Train points out, "the concepts of crime and criminal composition are close in their structure and legal significance. It is therefore not possible to disassemble them on their own. However, they are not the same. You can't mix them. " [3, p. 61].

The definition of a crime in Article 14 of the Criminal Code is reinforced by the legislature, which states that "a socially dangerous act (action or omission) prohibited by the Criminal Code is a crime with the threat of punishment. An act that causes damage to objects protected by the Criminal Code or poses a real risk of such damage is considered a socially dangerous act. "

An analysis of the theory and legislation of criminal law shows that the concept of "crime" is mainly explained by the category of "criminal act (socially dangerous act)". Therefore, in the criminal law, along with the concept of crime, there is also a definition of the concept of socially dangerous act (Article 14, parts 1 and 2 of the Criminal Code).

Hence, an act (action or omission) that is prohibited by criminal law, socially dangerous, unlawful, guilty, punishable by law is considered a crime. An act that harms objects protected by criminal law (individual, his rights and freedoms, interests of society and the state, property, natural environment, peace, human security) or creates a real risk of such damage is considered a socially dangerous act.

The composition of the crime is a minimal and sufficient set of objective and subjective features of the crime, which reflects the external and internal structure of any crime. The objective and subjective features of the crime are determined precisely by the necessary features of the crime. The Legislature of the Special Part of the Criminal Code, in drawing up the norm of a particular article, selects the most necessary features specific to that crime and states it in the disposition of this article. The fact that the crime and the content of the crime do not show other signs does not mean that these signs are not relevant for a particular crime. On the contrary, any crime must have a minimum and sufficient sum of the four necessary features and the composition of this crime, both objective and subjective. For example, Article 216 of

the Criminal Code used the necessary sign of the crime of “unlawful” by the legislature in the crime of unlawful formation of public associations or religious organizations. This sign in itself makes clear the social danger of this crime.

A clear statement of the concepts of crime and the composition of the crime allows for an accurate analysis of the characteristics that characterize them.

In particular, the definition of the concept of crime given in part 1 of Article 14 of the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan mainly covers the necessary features of the crime. The elements of the crime are reflected in the norms of the Special Part of this Code.

However, the definition given to the concept of crime by the legislator in Part 1 of Article 11 of the Criminal Code of the Republic of Belarus comprehensively covers not only the necessary elements of the crime, but also the elements of the crime. According to Part 1 of Article 11 of this Code, "the commission of signs characterizing a socially dangerous act (action or omission) provided for in this Code shall be considered a crime with the threat of punishment." [4]. This definition reflects both a formal and a materialistic approach, in which there are descriptive features for recognizing a guilty socially dangerous act (action or omission) as a crime. It is clear from the definition given in the Belarusian criminal law that the signs describing the socially dangerous act (action or inaction) of the offender are the signs describing the elements of the crime. Such an act shall not be considered a criminal offense if the guilty socially dangerous act (act or omission) does not contain elements characterizing the elements of the crime. For example, in the case of intentional homicide committed by a ten-year-old child (Article 97 of the CC), his socially dangerous act is not considered a crime because it does not represent an age mark of criminal liability for touching the subject from the elements of the crime. There are necessary signs of a crime (social danger, wrongdoing, guilt), but they are not characterized by the age of criminal prosecution, a necessary sign of the subject of the crime. That is, according to Article 17 of the Criminal Code, the age of the subject of the crime of premeditated murder is thirteen years for Part 1 of Article 97 of the Criminal Code, and fourteen years for Part 2.

If we pay attention to the issue of criminal liability, according to Article 16, Part 2 of the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan, "the commission of an act that has all the elements of a crime provided for in this Code shall be grounds for prosecution." called.

Some scholars in the theory of criminal law [5, p. 27] divides the basis of criminal liability into two. They are the factual basis for criminal prosecution - the commission of a socially dangerous act (action or omission), which is considered a crime, and the legal basis - the composition of a particular crime (signs of a crime) provided for in the Special Part of the Criminal Code.

Scientific research on the problem of criminal prosecution reveals two aspects of criminal prosecution. The basis for criminal prosecution is an act that reflects all the elements of the crime provided for in the criminal law. An act committed in a real objective being is considered as a factual basis, and the fact that the signs of this act

are reflected in the elements of the crime provided for in the criminal law is considered as a legal basis [6, p. 121].

There are four essential elements of crime in criminal law theory and criminal law, which include:

- I. social danger;
- II. violation of the law;
- III. guilt;
- IV. punishment

I. A sign of social danger of crime.

If we focus on the first necessary sign of crime, social danger, this important sign is determined by its specific nature, degree and indicators.

The specific feature, degree and algorithm (sequence) of indicators that are manifested in the recognition of an act as a socially dangerous crime are as follows:

1. The socially dangerous nature of the crime;
2. The level of social danger of the crime;
3. Qualitative and quantitative indicators of crime.

In conclusion, the structure of the crime in general is a model of legal information, which in its abstract (non-subjective) structure can not serve as a basis for criminal liability. Criminal liability has a subjective structure in real events (objective circumstances). That is, an act that reflects the elements of a specific crime, provided for in the Special Part of the Criminal Code, is considered as a basis for criminal prosecution only if it is committed in a real objective entity. The basis for criminal prosecution always requires a factual basis.

The distinction between the concepts of crime and criminal composition provided for in the above-mentioned theory of criminal law and criminal law stems from the analysis of their features.

References:

1. Usmonaliev M., Bakunov P. Criminal law. General part: Textbook. - Tashkent: Nasaf, 2010. - 664 p.
2. Kuznetsova N.F. Crime and Crime. M., 1969. – P. 113.
3. Trainin A.N. General doctrine of the composition of a crime. M., 1957. – P. 61.
4. Criminal Code of the Republic of Belarus. URL. <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk9900275> (September 9, 2021).
5. Karpushin M. P., Kurlyandsky V. I. Criminal liability and corpus delicti. M., 1974.

Ярмухамедова К.Г.
Ст. преподаватель Евразийской
юридической академии имени Д.А. Кунаева,
г.Алматы, Республика Казахстан

ТРИЕДИНСТВО ЯЗЫКОВ В УКРЕПЛЕНИИ НЕЗАВИСИМОСТИ КАЗАХСТАНА

Наша страна является многонациональным государством, и сегодня она переживает сложный, противоречивый период своего культурноязыкового развития. Следует отметить, что практически во всех документах в области языковой политики основной идеей является необходимость овладения несколькими языками.

Поэтому основной целью в системе образования РК является формирование полиязычной личности выпускника, который владеет тремя языками, знает предметные области на этих языках, умеет успешно вести диалог по различным сферам деятельности, ценит культуру своего народа и при этом понимает и уважает культуру других народов.

И меня, как преподавателя английского языка заинтересовало исследование владения английским языком среди взрослого населения Казахстана, и картина показывает нам, что Казахстан занимает 54 место из 63 стран. В диаграмме показано, как Казахстанцы владеют английским языком в сравнении с мировым и азиатским регионами. Как видите, результаты очень низкие. Профессиональный уровень примерно 42,97%.

Поэтому президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев высказался относительно программы трехязычия и уделил внимание вопросу реализации данной программы в системе образования. Отметил, что это очень сложный и важный вопрос. Во-первых, должен быть казахский язык, русский язык. Они очень важны для наших детей. И только потом обучать английскому, который открывает двери в мировой бизнес. [1]

Внедрение системы трехязычного образования — комплексный процесс, большая важность в котором отдается не только обучающим программам, но и воспитательному процессу.

After all, it is important not only to form a worldview of the future picture of the world of the future mathematician or physician, it is important to educate an intelligent human, a citizen and a patriot. Additionally, it is necessary to understand, that the realities of today require us to be able to navigate not only in the present-day conditions, but also be able to foresee the challenges of the future in order to prepare our children for them.

Укрепление международных связей, повышение качества знаний до уровня мировых стандартов - все это требует повышенного внимания к развитию языка как главному инструменту общения. Полиязычное образование в стране на сегодняшний момент является одним из главных направлений в системе высшего образования. Большое внимание уделяется изучению английского языка. Так как он является международным языком – языком интернета и бизнеса.

На диаграмме вы можете увидеть, что знание иностранных языков в Казахстане составляет всего 15%.

Сегодня невозможно представить себе, что где-то ещё существуют страны, люди которых владели бы только одним языком. Знание нескольких языков, по существу, открывает окно в большой глобальный мир с его колоссальным потоком информации и инноваций. Разумное, грамотное и правильное внедрение трехязычия даст возможность нам быть коммуникативно – адаптированными в любой среде. Никто не усомнится в народной мудрости: «Сколько языков ты знаешь – столько раз ты человек»

В 2016 году открыт центр развития трехязычного образования в Национальной Академии Образования им. И.Алтынсарина; разработана и реализуется региональная программа развития трехязычного образования;

- в 42 вузах разработаны планы мероприятий по развитию трехязычного образования;
- разработан график перехода на английский язык обучения в старших классах и вузах
- и выделены 450 грантов для обучения английского языка для бакалавриата и магистратуры в вузах .

Мировой опыт показывает, что успеха быстрее добиваются те страны, население которых свободно владеет несколькими языками. Президент отметил, что «главным преимуществом нашей страны является многонациональность и многоязычие».

Соответственно английский язык, на котором говорит полмира, представляет собой язык успешной интеграции в мировую экономику, международного имиджа Казахстана. Важнейшим шагом на этом пути, играющим ключевую роль, явилось присоединение Казахстана к Болонскому соглашению.

Теперь требования к владению иностранным языком обрели конкретные очертания в виде непосредственного контакта с зарубежными вузами на разных стадиях вузовской и послевузовской подготовки. С целью реализации программы полиязычного образования на базе нашей Академии организованы курсы английского языка, куда, к сожалению, с трудом ходят наши студенты.

В полиязычных группах работают высококвалифицированные преподаватели, прошедшие подготовку и стажировку в зарубежных вузах. На сегодняшний день более 100 преподавателей прошли курсы повышения квалификации в АО «НЦПК «Өрлеу»,

Также в целях повышения эффективности реализации программы полиязычного образования для проведения лекций и мастер-классов приглашаются зарубежные и отечественные специалисты в области межкультурной коммуникации.

В нашем современном мире изучать языки можно различными способами. Например, возьмем один из самых необходимых атрибутов современного мира – это наши смартфоны и планшеты. Благодаря современной технике, мы можем всегда изучать языки где бы не находились, изучение языков всегда под рукой. На смартфон можно загрузить хорошие учебные материалы по изучению казахского, русского и английского. Например: Едешь в автобусе, надел наушники, и читаешь, слушаешь, повторяешь и тем самым запоминаешь.

Трёхязычие – залог успешной карьеры. Изучение иностранного языка для карьеры способствует навыкам деловой коммуникации, партнерскому сотрудничеству, повышению конкурентоспособности на рынке труда

Сегодня знание нескольких языков становится обязательным требованием не только зарубежных, но и казахстанских работодателей. Это позволит молодому специалисту получить достойную работу и построить успешную карьеру.

Конечно, изучение языка дело совсем непростое. Но как говорится в английской поговорке: «When there is a will, there is a way» (Где есть желание, есть и возможности»).

В рамках научно-исследовательской работы со студентами преподаватели кафедр ежегодно проводят конкурс научных студенческих работ на различные темы, направляют на студенческий республиканский конкурс лучшие работы на трех языках, пишут дипломные, курсовые на казахском, русском, английском языках. ППС и студенты публикуют статьи, выступают с докладами на конференциях на трех языках. Количество языков, на которых человек может свободно излагать свои мысли, всегда было одним из показателей образованности и уровня культуры.

ВЫВОД:

1. Трёхязычие — это перспективная идея, в которой нужно грамотно продумать план реализации. В стране есть профессионалы, которым эта задача по плечу.
2. Политика трёхязычия в своем роде уникальна, поэтому необходимо взвесить все за и против, Также внимание следует уделять и такому фактору как языковая дифференциация регионов Казахстана. Следует проанализировать, насколько осуществима программа перехода к трёхязычному образованию в различных регионах страны.

Список использованной литературы

1. О программе трёхязычия в Казахстане // К. Токаев // Источник: <https://24.kz/ru/news/top-news/item/>. 27.03. 2019, Астана КазТАГ.

2. О трехязычии // Казахстанская правда. - № 70-71 (26889-26890) от 14.03.2013 года.
3. informburo.kz в Facebook: О программе трехязычия в Казахстане
4. <https://www.nur.kz/family/school/1618075-trekhyazychie-kak-propusk-v-bolshoy-mir/> Трехязычие как один из приоритетов современного образования
5. Courtney R., Longman Dictionary of Phrasal Verbs. Harlow and London: Oxford University Press, 2003. - 734 p.
6. Алматы қаласы. «Жазушы» баспасы. 2001 жылы
7. <http://festival.1september.ru/articles/587729/> Сравнение фразеологизмов английского и русского языков
8. <http://scodis.com/?q=ru/content/> программа трехязычия
9. <http://www.tepka.ru/rozentel/70.html> Основные типы фразеологических единиц русского языка

ISBN 978-601-7646-18-9

9 786017 646189